

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

2022-YL-000

**DÎVÂNU LUGÂTİ'T-TÜRK'TE YER ALAN FİİLLERİN
TÜRKİYE TÜRKÇESİ VE AZERBAYCAN TÜRKÇESİ SÖZ
VARLIĞIYLA KARŞILAŞTIRMALI İNCELENMESİ**

HAZIRLAYAN
Buket ERDOĞMUŞ

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Ahmet NAHMEDOV

AYDIN- 2022

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı öğrencisi Buket ERDOĞMUŞ tarafından hazırlanan Dîvânu Lugâti't-Türk'te Yer Alan Fiillerin Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi Söz Varlığıyla Karşılaştırmalı İncelenmesi başlıklı tez, 01.07.2022 tarihinde yapılan savunma sonucunda aşağıda isimleri bulunan jüri üyelerince kabul edilmiştir.

	Ünvanı, Adı Soyadı	Kurumu	İmzası
Başkan	Prof. Dr. Ahmet NAHMEDOV	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi	
Üye	Doç. Dr. Erkan SALAN	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi	
Üye	Doç. Dr. Şahin BARANOĞLU	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi	

Jüri üyeleri tarafından kabul edilen bu Yüksek Lisans tezi, Enstitü Yönetim Kurulunun tarih sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Prof. Dr. Savaş DUMAN
Enstitü Müdürü

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Bu tezde sunulan tüm bilgi ve sonuçların, bilimsel yöntemlerle yürütülen gerçek deney ve gözlemler çerçevesinde tarafımdan elde edildiğini, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce, sonuç ve bilgilere bilimsel etik kuralların gereği olarak eksiksiz şekilde uygun atıf yaptığımı ve kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

... / ... / 2022

Buket ERDOĞMUŞ

ÖZET

DÎVÂNU LUGÂTİ'T-TÜRK'TE YER ALAN FİİLLERİN TÜRKİYE TÜRKÇESİ VE AZERBAYCAN TÜRKÇESİ SÖZ VARLIĞIYLA KARŞILAŞTIRMALI İNCELENMESİ

Buket ERDOĞMUŞ

Yüksek Lisans Tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ahmet NAHMEDOV

2022 XVIII+623 sayfa

Fiiller dilin temel söz varlığında önemli bir yere sahiptir. Bir dildeki hareketleri karşılayan bir durum, bir oluş, bir kılış ifade eden fiil kökleri, dillerin kendisine özgüdür. Bir dilde alıntılanamayan sözcük türü fiillerdir. Fiiller de diğer türler gibi dilin yapısının doğal gereği olarak canlıdır ve zaman içerisinde değişime uğrar. Yeni fiiller bu şekilde oluşur ya da var olan fiillerin anlamları böyle gelişir, değişir. Bu çalışmada *Dîvânu Lugâti't-Türk'te* yer alan fiiller, Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi yazı dili esas alınarak ses ve anlam açısından karşılaştırılmıştır. Türkiye Türkçesinde Türkçe *Sözlük*, fiilin burada yer almaması durumunda Türkiye Türkçesi ağızlarının sözlüğü olan *Derleme Sözlüğü*; Azerbaycan Türkçesinde ise Seyfettin Altaylı'nın *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü* ve *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti*, fiilin burada yer almaması durumunda Azerbaycan Türkçesi ağızlarının bir sözlüğü olan *Azərbaycan Dilinin Dialektoloji Lüğəti* kaynak olarak kullanılmıştır. Çalışmada *Dîvânu Lugâti't-Türk'ün* Ahmet Bican Ercilasun ve Ziyat Akkoyunlu tarafından hazırlanmış yeni baskısı tercih edilmiş, Besim Atalay'ın çalışması ile de karşılaştırmalar yapılarak gerekli durumlarda açıklamalara da yer verilmiştir. Çalışmamıza *Dîvânu Lugâti't-Türk'ü* temel almamızın nedeni bu eserin XI. yüzyıl Karahanlı Türkçesinin söz varlığını yansıtması, sözlük niteliğinde bir ürün olması ve pek çok fiilin örneklerle verilmesidir. *Türkçe Sözlük*, *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü* ve *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti* ise bu fiillerin ne kadarının ölçünlü dile geçtiğini tespit etmek amacıyla seçilmiştir. Anadolu ağızlarının bir sözlüğü olan *Derleme Sözlüğü* ve *Azərbaycan Dilinin Dialektoloji Lüğəti* ise ölçünlü dilde varlığını kaybettiği hâlde halk ağızlarında varlığını korumuş fiilleri de tespit edebilmek amacıyla çalışmaya dâhil edilmiştir. Böylece XI. yüzyıl eseri olan *Dîvânu Lugâti't-Türk* ile XVI. yüzyıla kadar aynı yazı dili temelinde oluşan günümüz Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi arasında fiiller aracılığıyla art zamanlı ve eş zamanlı bir dil bağı kurulmaya, XI. yüzyılda varlığı

bilinen fiillerin Anadolu ağızlarına ve Azerbaycan Türkçesi ağızlarına ne derece ulaştığı, Türkiye Türkçesinde Azerbaycan Türkçesine ne kadarının korunup ne kadarının değişerek bugünkü Türkiye Türkçesine Azerbaycan Türkçesine ulaştığı tespit edilmeye, ses ve anlam açısından ne tür değişiklikler yaşadığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: Azerbaycan Türkçesi, *Dîvânu Lugâti't-Türk*, Fiiller, Türkiye Türkçesi.

ABSTRACT

A COMPARATIVE EXAMINATION OF THE VERBS IN DÎVÂNÜ LUGÂTİ'T-TÜRK WITH TURKISH TURKISH AND AZERBAIJAN TURKISH VOCABULARY

Buket ERDOĞMUŞ

Master Thesis, Department of Turkish Language and Literature

Thesis Advisor: Prof. Dr. Ahmet NAHMEDOV

2022 XVIII+623 pages+

Verbs have an important place in the basic vocabulary of the language. Verb roots that express a situation, an occurrence, an action that meet the movements in a language are unique to languages. Words that cannot be quoted in a language are verbs. Verbs, like other types, are alive as a natural requirement of the structure of language and they change over time. This is how new verbs are formed or the meanings of existing verbs develop and change in this way. In this study, the verbs in *Dîvânü Lugâti't-Türk* were compared in terms of sound and meaning based on the written language of Turkey Turkish and Azerbaijan Turkish. In Turkey Turkish, *Turkish Dictionary*, if the verb is not included here, *Compilation Dictionary*, which is a dictionary of Turkey Turkish dialects, in Azerbaijan Turkish, *Azerbaijan Turkish Dictionary* and *Azərbaycan Language Illustrated Dictionary*, in case the verb is not included here, *Azərbaycan Dialectology Dictionary*, which is a dictionary of Azerbaijani dialects. was used as a resource. In the study, the new edition of *Dîvânü Lügati't-Türk* prepared by Ahmet Bican Ercilasun and Ziyat Akkoyunlu was preferred, comparisons with Besim Atalay's work were made and explanations were added when necessary. The reason why we base our study on *Dîvânü Lugâti't-Türk* is the XI. It reflects the vocabulary of the 20th Century Karakhanid Turkish, is a dictionary product, and many verbs are given with examples with witnesses. *Turkish Dictionary*, *Azerbaijan Turkish Dictionary* and *Azərbaycan Language Illustrated Lügati* have been chosen to determine how many of these verbs are in the standard language. *The Compilation Dictionary* and the *Dialectology Lügati of the Azərbaycan Language* have been included in the study in order to detect the verbs that have preserved their existence in the folk dialects although they have lost their existence in the standard language. Thus XI. *Dîvânü Lugâti't-Türk*, which is a work of the XVI century. To establish a diachronic and simultaneous language bond through verbs between today's Turkey Turkish and Azerbaijani Turkish, which was formed on the

basis of the same written language until the XI century. It is determined to what extent the verbs whose existence is known in the century reached the Anatolian dialects and the Azerbaijani Turkish Dialects, how much of them were preserved in Azerbaijan Turkish in Turkey Turkish, and how much of them reached today's Turkey Turkish, Azerbaijan Turkish, and what kind of changes they experienced in terms of sound and meaning. attempted to be placed.

KEY WORDS: Azerbaijani Turkish, *Dîvânu Lugâti't-Türk*, Turkey Turkish, Verbs.

ÖNSÖZ

Fiiller, dilin temel söz varlığında önemli bir yere sahiptir. Fiiller bir dildeki hareketleri ifade eder ve dillerin kendisine özgüdür. Bir dilde alıntılanamayan, geçmişten günümüze varlığını en çok koruyabilen sözcük türü fiillerdir. Bu nedenle bu çalışmada fiiller ele alınmıştır. Dilin doğal yapısı gereği fiiller de diğer kelime türleri gibi canlıdır ve zaman içerisinde değişime uğrar.

XI. yüzyıldan günümüze ulaşincaya kadar *Dîvânu Lugâti't-Türk*'teki fiillerde de dilin canlılık özelliğinden dolayı değişiklikler yaşanmıştır. Bu çalışmada, *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te yer alan fiillerin günümüz Türkiye Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesinde yer alan fiiller ile ne kadarının ortak olduğu, hangi lehçede ne kadarının yaşadığı, bu fiillerin günümüze ulaşincaya kadar ses, anlam ve yapı bakımından değişikliklerin nasıl ve ne şekilde gerçekleştiği, bunlardan ne gibi sonuçlar çıkarılabileceği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmada *Dîvânu Lugâti't-Türk*'ün temel alınmasının nedeni bu eserin XI. yüzyıl Karahanlı Türkçesinin söz varlığını yansıtması, sözlük niteliğinde bir ürün olması ve pek çok fiilin örnekleriyle verilmesidir. N.A.Baskakov'un Türk Dili tasnifine göre Oğuz grubunun en büyük ve birbirine en yakın lehçeleri Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesidir ve çalışmamızda XI. yy.den günümüze fiiller açısından bu iki lehçe arasındaki ortaklıklar ve farklılıklar ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Çalışmada Türkiye ve Azerbaycan Türkçesi yazı dillerinin esas alınmış olması çalışmanın sınırlılıklarını oluşturmaktadır.

Yüksek lisans eğitimim boyunca tecrübelerinden ve fikirlerimden istifa ettiğim değerli hocam, danışmanım Sayın Prof. Dr. Ahmet NAHMEDOV'a şükranlarımı sunarım. Ayrıca bu çalışmanın hazırlanması aşamasında katkılarından dolayı Burcu BALCIOĞLU, Filiz TANRISEVDİ, Yeşim ÖZDENİZ, Emel TAŞKIN'a, her zaman desteklerini hissettiğim annem Nural CENGİZ ve babam Selahattin CENGİZ'e, eşim Hayrullah Murat ERDOĞMUŞ'a, varlıklarıyla huzur, mutluluk ve enerji veren canım kızım Arven ve oğlum Atlas'a teşekkürü borç bilirim.

Buket ERDOĞMUŞ

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY SAYFASI.....	iii
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİM SAYFASI.....	v
ÖZET	vii
ABSTRACT	ix
ÖNSÖZ.....	xi
TABLolar DİZİNİ.....	xv
EKLER DİZİNİ	xvii
KISALTMALAR DİZİNİ	xix
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM	8
1. TEORİK ÇERÇEVE	8
1.1. Fiiller.....	8
1.1.1. Fiillerin Tasnifi	12
1.1.1.1. Basit fiiller.....	14
1.1.1.2. Türemiş fiiller.....	15
1.1.1.3. Birleşik fiiller	16
1.2. Anlam (Meaning / Sense)	19
1.2.1. Temel Anlam (Central meaning).....	20
1.2.2. Yan Anlam (Connotation / Secondary meaning).....	21
1.2.3. Mecaz Anlam (Figurative Meaning)	22
1.3. Anlam Değişimi (Semantic Change)	22
1.3.1. Anlam iyileşmesi (Meliorative).....	24
1.3.2. Anlam kötüleşmesi (Pejorative)	24
1.3.3. Anlam daralması (Semantic Restriction).....	25
1.3.4. Anlam genişlemesi (Semantic Extension).....	26
1.3.5. Başka Bir Anlama Geçiş (Semantic Transfer).....	27

1.3.6. Çift Yönlü Değişim	28
1.4. Varlığını Kaybetmiş Fiiller (Archaic Verbs).....	29
2. BÖLÜM.....	30
2.1. Basit Fiiller	30
2.2. Türemiş Fiiller	202
2.3. Birleşik Fiiller.....	581
3. TARTIŞMA VE SONUÇ	587
3.1. Ses Değişimleri.....	587
3.2. Anlam Değişimleri	596
3.3. Varlığını Kaybetmiş Fiiller	599
4. KAYNAKLAR.....	601
5. EKLER.....	605
ÖZGEÇMİŞ.....	623

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1.1. Araştırmacıların Yapılarına Göre Fiil Tasnifleri.....	12
Tablo 3.1. Basit Fiillerde Görülen Anlam Değişimlerinin Dağılımı.....	597
Tablo 3.2. Türemiş Fiillerde Görülen Anlam Değişimlerinin Dağılımı.....	597
Tablo 3.3. Her İki Lehçede Aynı Anlam Olayı Görülen Fiiller	598

EKLER DİZİNİ

Ek 1. Her İki Lehçede de Ses Değişimi Yaşamayan Basit Fiiller	605
Ek 2. Her iki Lehçede de Ses Değişimi Yaşamayan Türemiş Fiiller	605
Ek 3.Yapım Eki Almış Şekilleriyle Yer Alan Fiiller.....	606
Ek 4. Sadece TT Ölçünlü Dilinde Yer Alan Fiiller ve Bu Fiillerin Anlam Değişleri Açısından Dağılımı	607
Ek 5. Sadece TT Halk Ağzlarında Yer Alan Fiiller ve Bu Fiillerin Anlam Değişimleri Açısından Dağılımı	608
Ek 6. Sadece AT Ölçünlü Dilinde Yer Alan Fiiller ve Bu Fiillerin Anlam Değişimleri Açısından Dağılımı	609
Ek 7. Sadece AT Halk Ağzlarında Yer Alan Fiiller ve Bu Fiillerin Anlam Değişimleri Açısından Dağılımı	609
Ek 8. Her İki Lehçede de Sadece Ağzlarda Yaşayan Fiiller	609
Ek 9. TT Ölçünlü Dilde Yer Alıp AT’de Ağzlarda Yer Alan Fiiller	609
Ek 10. AT Ölçünlü Dilde Yer Alıp TT’de Ağzlarda Yer Alan Fiiller	610
Ek 11. Basit ve Türemiş Fiilde Anlam Değişiminin Dağılımı	611
Ek 12. Her İki Lehçede de Varlığını Kaybetmiş Basit Fiiller	613
Ek 13- Her İki Lehçede de Varlığını Kaybetmiş Türemiş Fiiller.....	613
Ek 14. Varlığını Tamamen Kaybetmiş Türemiş Fiiller.....	616
Ek 15. Varlığını Tamamen Kaybetmiş Birleşik Fiiller	621

KISALTMALAR DİZİNİ

ABE	: Ercilasun. A.B., Akkoyunlu, Z. (2018). <i>Kâşgarlı Mahmud, Dîvânu Lugâti't-Türk, Giriş-Metin-Çeviri-Notlar- Dizin. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.</i>
ADİL	: <i>Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti</i>
ADL	: <i>Azərbaycan Dialektoloji Lüğəti</i>
AT	: Azərbaycan Türkçesi
ATS	: <i>Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü</i>
BA	: Atalay, B. (1985). <i>Kâşgarlı Mahmud, Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi (Çeviri). Ankara: C. I-IV, Türk Dil Kurumu Yayınları.</i>
bk.	: bakınız
C	: cilt
DLT	: <i>Dîvânu Lugâti't-Türk</i>
DS	: <i>Derleme Sözlüğü</i>
Ø	: ses düşmesi
TS	: <i>Türkçe Sözlük</i>
TT	: Türkiye Türkçesi
vb.	: ve benzeri
vs.	: vesaire
x>y	: x y'den önceki biçimdir.
yy.	: yüzyıl

GİRİŞ

İletişim unsurlarından en önemli yere sahip olan dilin birçok özelliği vardır. Toplumsal bir kurum olan dil canlı bir varlıktır, dilde yer alan kelimelerde zaman içinde ses, yapı ve anlam açısından değişimler yer almaktadır. Bundan dolayı ayrı dönemlere ait metinlerin dilinde bazı farklılıklar görülmektedir. Her insanın ve her topluluğun dili kendi zamanının dilidir. Hiç kimse geçmiş bir zamanın, devrenin dilini kullanamaz (Ergin, 2002:14). Dil, o dili konuşan insanların ihtiyaçları doğrultusunda değişim göstermektedir. Coğrafi, kültürel, sosyal ve teknolojik gelişimler bu ihtiyaçları ortaya çıkaran etkenlerdendir. İhtiyaç hâlinde bazı kelimeler türetilirken, bazı kelimelerse farklı anlamları da içinde barındırır duruma gelir, ihtiyaç duyulmaması durumunda ise dildeki kelimeler / kelimelerin anlamlarından bazıları zamanla yok olur. Geçen yüzyıllar içinde sözcüklerin değişim göstermesi kaçınılmaz ve doğaldır.

“Canlı bir organizma olan dil, her an değişmeye müsait yapısıyla kendi içinde devinerek evrilmektedir. Bu evrim süreci içinde konuşanların coğrafi, sosyal ve kültürel şartları değiştiğinde dilin kendi bünyesinde mevcut olan konuşma farklılıkları (ağızlar) giderek derinleşir.” (Akar, 2010: 17). İşte bu farklılıklar derinleştikçe lehçeler oluşmaktadır.

X-XIII. yüzyıllar arasında hüküm sürmüş ve içinde birçok Türk boyunun yer aldığı Karahanlı Devleti’nin dili olan Karahanlı Türkçesi, hüküm sürdüğü dönemde, Türk dilinin lehçeleşme aşamasının henüz tam oluşmadığı bir yazı dilidir. Karahanlı Türkçesinin özelliklerini yansıtmaması açısından bu dönemin en önemli eseri Yusuf Has Hacıp’in *Kutadgu Bilig* adlı eseridir. *“Kutadgu Bilig, İslamî Türk edebiyatının, bilinen ilk büyük eseridir. 6645 beyitten oluşan bir siyasetnamedir. 11. yüzyılda Türkçenin bilim dili olarak kullanıldığını gösteren en büyük kanıttır.”* (Ercilasun, 2015: 293). Yine bu dönemde Kaşgarlı Mahmut tarafından Arapça olarak yazılan *Dîvânu Lugâti’t-Türk* (DLT) de Karahanlı dönemi Türk dilinin ağız özelliklerini vermesi açısından önem arz etmektedir. Ercilasun ve Akkoyunlu DLT tercümesinin giriş kısmında *“Barındırdığı zengin söz varlığı dolayısıyla Dîvânu Lugâti’t-Türk, sadece Karahanlı dönemi için değil, tarihî ve yaşayan bütün Türk lehçeleri için en önemli kaynaktır.”* diyerek DLT’nin Türk dili ve lehçeleri açısından önemine değinmişlerdir. (2018: para.2).

DLT’nin yazılma amacı Türkçenin Arapça kadar zengin olduğunu göstermek ve Türkçe öğrenmek isteyenlere yardımcı olmaktır. Kaşgarlı Mahmut, Karahanlı devletinin

hâkimiyet sınırları içerisindeki tüm Türk şehirlerini dolaşarak onların dillerini öğrenmiş ve Türk boylarının söz varlığını derlemiştir. Kaşgarlı Mahmut DLT’de kelimelerin anlamların yanında örnek cümleler, şiirler ve atasözleri de eklemiştir. Böylelikle kelimelerin anlamlarını daha anlaşılır kılmıştır. Ayrıca eserde gramer bilgileri, Türk topluluklarının ağız özellikleri, ağızlarda görülen ses değişimleri de yer almaktadır. Bu eser Türk dilinin ve Türk lehçelerinin en eski ve birleştirici kaynağı, bilinen ilk sözlüğü, Türk dünyasının temel yapı taşıdır. Bundan dolayıdır ki DLT birçok araştırmacının dikkatini çekmiş ve çalışmalarına konu olmuş ve olmaya devam etmektedir. Karahanlı Türkçesi dönemi söz varlığını yansıtması, Türk lehçelerinin özelliklerini vermesi, Türk lehçeleri için önemli bir kaynak olması sebebiyle DLT bu çalışmada kaynak eser olarak alınmıştır.

Çuvaş- Bulgar grubu hariç tutulursa, X. yüzyıla kadar tek bir yazı dili olarak devam eden Türk dili X. yüzyıldan sonra Türk dünyasında yaşanan siyasi, kültürel değişimler sonucunda kollara ayrılmaya başlamıştır. (Akar, 2016: 142). XI. yüzyıl Karahanlı Türkçesi döneminde Kaşgarlı Mahmut tarafından yazılan DLT’nin ön sözünde “*Dillerin en yeğnisi Oğuzların, en doğrusu da Toxsı ile Yağmaların dilidir*” (Atalay, 1985 /1: 30) şeklinde ifadesi Oğuz Türkçesinin bu dönemde lehçeleşme aşamasının başladığını gösterir.

Lehçeleşme aşamasında değişimler ses, ek ve sözcük düzeyinde olmak üzere üç aşamada gerçekleşir. Bunlardan ses düzeyinde olan değişimler en önemli ve yaygın olanıdır (Akar, 2010: 18). Karahanlı Türkçesi döneminde Türk dilinde lehçeleşme aşamasının henüz ses düzeyinde olduğu görülmektedir. Kaşgarlı Mahmut DLT’nin giriş kısmında lehçeler arasındaki bu ses değişimlerini örneklerle açıklar (Ercilasun ve Akkoyunlu 2018: 1-13). Korkmaz da Karahanlı Türkçesi döneminde Oğuz Türkçesi ağız ve lehçe ayrılığının daha çok ses düzeyinde bir değişim olduğundan bahseder ve ‘*Türkiye Türkçesinin Temeli Oğuz Türkçesinin Gelişimi*’ adlı çalışmasında Kaşgarlı Mahmut’un Oğuz Türkçesi ses değişimi için verdiği bilgileri ayrıntılı olarak ele alır (2013: 57). Caferoğlu da DLT’ den bahsederken “*11. yüzyıl Türk halk edebiyatı ile beraber canlı Türk halk ağızlarına ait malzemeyi toplayarak*” şeklindeki ifadesi yine bu değişimin ses düzeyinde olduğunu destekler niteliktedir (2015: 5).

Karahanlı Türkçesi döneminde ses düzeyinde olan bu farklılıklar siyasi, kültürel etkilerle derinleşerek Oğuz Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Karluk Türkçesi olmak üzere üç farklı coğrafyada üç farklı yazı dili oluşmasına sebep olmuştur. Oğuz Türkçesi, üç kola ayrılan yazı dilinin Anadolu’da gelişen şeklidir.

Oğuz Türkçesinin Batı kolunu oluşturan, 15. yüzyılın sonlarına kadar tek yazı dili olarak devam eden Türkiye Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesi, siyasi gelişmeler sonucunda iki ayrı yazı dili olarak gelişimini sürdürmüştür. “*Karakoyunlu-Akkoyunlu-Osmanlı siyasi ayrılığı dolayısıyla 15. yüzyılda ayrışma süreci yaşayan Oğuz Türkçesi, 16. yüzyıl başlarında Safevi Devleti’nin kuruluşuyla Azerbaycan ve Osmanlı yazı dillerine ayrılmıştır.*” (Ercilasun, 2015: 430). Oğuz Türkçesinin oluşma ve gelişme dönemlerinde Azerbaycan sahası ile Anadolu sahasının yoğun dil ilişkileri olmuş ve bu iki coğrafyada 16. yüzyıla kadar yazılan eserlerde aynı dil kullanılmıştır (Akar, 2016: 241). Birbirine yakın iki farklı coğrafyada 16. yüzyıldan sonra gelişmeye başlayan ve siyasi, kültürel olaylar sonucu farklılaşmalar görülen Azerbaycan Türkçesi ile Türkiye Türkçesi iki farklı yazı dili olarak günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.

Bu çalışmada Oğuz Türkçesinin Batı kolunu oluşturan Türkiye ve Azerbaycan Türkçeleri ile Oğuz Türkçesi yazı dilleri için ortak kaynak olan Karahanlı Türkçesi dönemi esas alınarak geçmişten günümüze fiiller aracılığıyla söz varlığı ve ses değişimleri art ve eş zamanlı olarak incelenmiştir. Ayrıca Oğuz Türkçesi grubunda yer alan bu iki lehçe arasındaki farklılıklar ve benzerlikler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Besim Atalay DLT’yi Türkçeye çevirmiş ve Latin harflerine göre dizinini hazırlamıştır. Dört cilt olarak yayımlanan eserin son cildi dizinden oluşmaktadır. DLT üzerine yapılan son çeviri Ercilasun ve Akkoyunlu’ya (2018) aittir. Ercilasun ve Akkoyunlu çalışmasında eser, yazar ve yazarın kimliği, DLT’nin yapısı, DLT üzerine yapılan çalışmalar, DLT’de kullanılan imla ve DLT’ye göre Türkçenin ses yapısı hakkında bilgilerin yanında notlar ve dizin bölümü de vermiştir. Ercilasun ve Akkoyunlu eserinin söz başında DLT’nin yayınlarındaki en büyük sorunlardan birinin kelime, kelime grupları, cümleler, atasözleri, şiirler ve eklerin 11. yüzyıl Türkçesinin özelliklerine uygun olarak okunması olduğunu belirtirler. Eser oluşturulurken en doğru anlama ulaşmak için kelimenin Arapça anlamına, eser içinde diğer yerlerde kullanımına bakıldığını, tarihî ve yaşayan lehçelerle, daha önce yapılan çalışmalarla karşılaştırıldığını ifade ederler.

Kaynak olarak DLT tercümelerinden son çalışma, bir başka ifadeyle son tercüme, olması sebebiyle Ercilasun ve Akkoyunlu’nun tercümesi tercih edilmiştir. Fiillerin anlam ve ses özellikleri incelenirken Atalay’ın (1985) tercümesi ile de karşılaştırmalar yapılarak iki tercüme arasındaki farklar da ortaya konulmaya çalışılmış, gerekli durumlarda açıklamalar eklenmiştir.

ABE, fiillerin her anlamını farklı bir madde başı olarak verirken BA ise bunları tek bir madde başı olarak göstermiştir. Bu çalışmada ABE'nin farklı madde başı olarak verdiği anlamlar ve ses varyantı olan fiiller birleştirilerek tek bir madde başı olarak ele alınmıştır. BA'nın dizininde yer alan fiillerin anlamları da not olarak eklenmiştir. Fiillerin anlamlarının yanı sıra ABE'nin eserinde yer alan örnek cümleler, günümüz Türkiye Türkçesinde karşılığı ve yer aldığı sayfa numarası ile birlikte verilmiştir.

Fiiller dilin söz varlığının en önemli ögesidir. Çünkü fiiller bir dilde alıntı yapılamayan, geçmişten günümüze varlığını en çok koruyabilen sözcük türüdür. Eraslan *“Fiillerin Türk dilinin cümle yapısında temel unsur oluşu, Türk dilinin fil kökenli bir dil olduğunu düşündürmektedir. Duygu ve düşüncenin, her türlü oluş ve kılışın hüküm hâlinde ifadesi ancak çekimli bir fiille mümkün olması bu hususa bir delil olabilir.”* diyerek fiillerin Türk dilindeki öneminden bahsetmiştir (2012: 311). Bu sebeple art ve eş zamanlı karşılaştırma yapılırken fiiller bu çalışmaya kaynaklık etmiştir. Böylece fiiller aracılığıyla tarihî bir perspektif oluşturulmuştur.

Bu çalışma ile geçmişten günümüze ulaşan söz varlığını tespit etmek amacıyla Karahanlı dönemi fiil söz varlığı yapılarına göre gruplandırılmış, Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi yazı dilinde var olan karşılığı bulunarak tarihsel gelişime bağlı olarak fiillerin ses ve anlam açısından değişimleri incelenmiştir. Türkiye Türkçesi için temel kaynak olarak yazı dilinin söz varlığının toplandığı *Türkçe Sözlük* temel alınmış, fiilin *Türkçe Sözlük*'te yer almaması durumunda Anadolu ağızlarının söz varlığını yansıtan bir sözlük olması sebebiyle *Derleme Sözlüğü*'ne başvurulmuş ve gerekli görülen yerlerde açıklamalar eklenmiştir. Azerbaycan Türkçesinde ise kaynak olarak *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti*, *Azərbaycan Türkçesi Sözlüğü* temel alınmış fiilin *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti*, *Azərbaycan Türkçesi Sözlüğü*'nde yer almaması durumunda *Azərbaycan Dialektoloji Lüğəti*'ne başvurulmuştur. Çalışmaya sözlükler kaynaklık etse de fiilin dilde korunup korunmadığını tespit edilecek olduğundan TS yerine TT (Türkiye Türkçesi), ADİL ve ATS yerine AT (Azerbaycan Türkçesi) kısaltmaları kullanılmıştır. Yine DS yerine TT ağızları, ADL yerine AT ağızları ifadeleri kullanılmıştır ve ses varyantı olan fiiller birleştirilerek tek madde başı olarak verilmiştir.

DLT'nin birçok araştırmacının dikkatini çektiği ve çalışmalara konu edildiği daha önce belirtilmişti. DLT ile *Derleme Sözlüğü* arasında fiilleri konu edinen yüksek lisans / doktora çalışmaları şunlardır:

Karaca (2002), *Derleme Sözlüğünde Dîvânü Lügati't-Türk'ten Fiiller* adlı yüksek lisans çalışmasında DLT ile Türkiye Türkçesinin ağızlarının bir sözlüğü olan *Derleme Sözlüğü* arasında ortaklaşan fiiller açısından anlam ve ses değişimleri incelemiştir. Fiilleri basit ve türemiş olarak gruplandırarak halk ağzında fiillerin yansımalarını tespit etmiştir. Divân'da yer alan birleşik fiiller çalışmanın dışında tutulmuştur. Karaca, DLT'de 3652 fiilin yer aldığı belirtmiştir. *Derleme Sözlüğü* ile DLT'nin karşılaştırılması sonucu 562 ortak fiil tespit edilmiştir. *Derleme Sözlüğü* ile DLT arasında ortaklaşan fiillerin ölçünlü dilde yaşadığı ile ilgili bir çalışma yapılmamıştır. Çalışmanın sonunda ise halk dilinde yaşayan fiillerin ağız haritası yer almaktadır.

Topçu (2006) *Dîvânü Lugâti't-Türk ve Anadolu Ağızlarının Söz Varlığında Ortaklaşan Fiiller* adlı yüksek lisans tezinde çatı eki almış fiilleri madde başı olarak vermemiş, DLT'de 1838 fiil tespit etmiş ve bunların 707'sinin ağızlarda yaşadığını ifade etmiştir (Topçu, 2006: 2). Fiillerin anlam değişimleri incelenirken anlam daralması, anlam genişlemesi, anlam kayması dışında Topçu, çok yönlü değişme olarak adlandırdığı bir başlık daha açmıştır. Fiillerde birden fazla anlam değişmesinin de görülebileceğini ifade etmiştir ve anlam değişimlerini incelerken “çok yönlü değişme” başlığı altında bu fiilleri incelemiştir. Topçu; DLT'de kök hâlinde olup ağızlarda ekli, DLT'de ekli olup ağızlarda kök hâlinde bulunan fiillerin anlamca eşleştiğini; şekilce eşleşip anlam olarak eşleşmediğini tespit ettiği fiilleri ise ayrı bir bölümde ele almıştır. Çalışmanın sonuna karşılaştırmalı bir sözlük eklenmiştir ancak sözlük kısmında isim+ yardımcı fiil şeklinde oluşan birleşik fiillere yer verilmemiştir. ?

Türkiye Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesinde arasında fiilleri konu edinen yüksek lisans / doktora çalışmaları şunlardır:

Abid (2006), *Türkiye Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesinde Fiillerin Anlam Açısından Çeşitlenmesi* adlı yüksek lisans çalışmasında iki lehçe arasındaki fiilleri anlam açısından karşılaştırmanın yanında bu fiillerin her iki yazı dilindeki yapı, kök ve ses özellikleri incelenmiş, anlam ve kullanışları örneklendirilmiştir. Fiillerin anlam çeşitlenmelerinin sebepleri ortaya konmaya çalışılmıştır.

Göbütöğlu (1995), *Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesinde Fiillerin Karşılaştırmalı Anlam Genişlemeleri* adlı yüksek lisans çalışmasında fiilleri; anlam daralması, genişlemesi ve genelleşme, başka anlama geçiş, anlam iyilenmesi ve anlam

kötülenmesi olmak üzere anlam bakımından inceler. Azerbaycan Türkçesinde olup Türkiye Türkçesinde olmayan, Türkiye Türkçesinde olup Azerbaycan Türkçesinde olmayan fiiller tespit edilerek incelenmiştir. Her iki yazı dilinde de ortak olarak tespit edilen fiiller için anlam değişimleri incelenmiş, tarihi gelişimini tespit etmek amacıyla A. Von Gabain'ın *Eski Türkçenin Grameri* adlı eseri, DLT, *Dede Korkut Kitabı* ve *Derleme Sözlüğü* de kaynak olarak ele alınmıştır. Ancak bu tarihi gelişim içerisinde sadece kelimelerin bu eserlerde yansımaları tespit edilmekle yetinilmiştir. Ses değişimleri konu dışında bırakılmıştır.

Semedova (2004)'nın *Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi Yazı Dillerindeki Basit Fiillerin Anlam Özellikleri* adlı doktora çalışmasında basit fiiller anlamlarına göre gruplandırılıp her iki lehçenin yazı dili esas alınarak anlam özellikleri örnek cümlelerle karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Çalışmada fiillerin Eski Türkçedeki şekil ve anlamlarına da yer verilmiştir. Anlam değişimi görülen fiiller tablo hâlinde çalışmaya eklenmiştir. Çalışmanın sonunda incelenen basit fiiller dizin hâlinde yer almaktadır. Ayrıca bir de açıklamalı Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü yer almaktadır. Bu çalışmada fiillerin sadece eski şekillerine yer verilmiş ses değişimleri verilmemiştir. Semedova (2004: 12-13), çalışmasında yazı dilinde basit olarak kabul edilen ancak ek ve kökün kaynaşarak oluştuğunu ifade ettiği fiillerin de çalışmaya dâhil edildiğini, kökü hakkındaki görüşlere yer verilerek eski şekillerinin verildiğini, çalışmaya dâhil edilme amacının ise fiillerin geçirdiği etimolojik ve anlamsal değişiklikleri incelemek olduğunu belirtir.

DLT ile Anadolu Ağızları arasında fiiller açısından çalışmalar yapılmıştır ancak Türkiye Türkçesi yazı dili ile ilgili çalışma yapılmamıştır. Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesi arasında fiiller açısından çalışmalar yapılmış ancak DLT ile aralarında köprü oluşturmuş bir çalışma yapılmamış olması göze çarpmaktadır. Bu çalışma ile hem XI. yüzyıl Karahanlı dönemi Türkçesi ile Eski Anadolu Türkçesi temelinde oluşan, birbirine bu kadar yakın coğrafyada yer alan Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan yazı dilinin fiiller açısından söz varlığı karşılaştırılmış, ses ve anlam açısından değişimler incelenmiş hem de geçmişten günümüze bir köprü kurulmuştur. Art zamanlı anlam ve ses değişimleri eş zamanlı iki lehçe arasında yapılmamıştır. Çalışmanın bu alanda yapılmış diğer çalışmalara kaynak olabileceği düşünülmektedir.

Bu çerçevede çalışmanın temelinde şu sorulara cevap aranmıştır:

- Lehçeleşme aşamasında değişimlerin ses, ek ve sözcük olmak üzere üç aşamada gerçekleştiği ifade edilmişti. Azerbaycan ile Türkiye Türkçesi yazı dilleri arasında ve her iki yazı diliyle *Dîvânü Lügati't-Türk*'te yer alan fiillerde bu değişimler hangi düzeyde görülmektedir?

- *Dîvânü Lügati't-Türk*'te yer alan fiillerin Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesine ses ve anlam açısından yansımaları, gösterdiği değişimler nelerdir? Bu değişimlerin sebepleri nelerdir?

- Anlam değişimleri her iki yazı dilinde de aynı düzeyde mi görülmektedir?

Bu çalışmada Ercilasun ve Akkoyunlu'nun (2018) DLT tercümesi, yukarıda bahsi geçen diğer çalışmalara ise Atalay (1985)'in tercümesi kaynaklık etmektedir. Bu açıdan, bu çalışma diğer çalışmalardan farklılık arz etmektedir. Ercilasun ve Akkoyunlu'nun (2018) DLT tercümesinin son tercüme olması ve önceki tercümelemler karşılaştırılarak hazırlanmış olması bu eseri temel almaya yönlendirmiştir. Her iki tercüme arasında farklılıkları da ortaya koyabilmek adına gerekli durumlarda Atalay'ın tercümesine de başvurularak farklılıklar ifade edilmiştir. Çalışmada Türkiye ve Azerbaycan Türkçesi yazı dilleri esas alınmıştır. Fiilin Türkçe Sözlükte yer almaması durumunda *Derleme Sözlüğüne*, Azerbaycan Türkçesinde ise *Azərbaycan Dialektoloji Lügəti*'na başvurulmuştur. Çalışmada sadece yazı dillerini temel alınmış olması çalışmanın sınırlılıklarını oluşturmaktadır.

1. BÖLÜM

1. TEORİK ÇERÇEVE

1.1. Fiiller

Fiilin Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi sözlüklerinde yer alan tanımları şu şekildedir:

Türkçe Sözlük'te fiil *“Olumlu veya olumsuz olarak çekimli durumda zaman kavramı taşıyan veya zaman kavramı ile birlikte kişi kavramı veren kelime, eylem.”* olarak tanımlanmıştır (2011:873-874).

Seyfettin Altaylı'nın Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü'nde fiil *“İş, oluş, hareket bildiren kelime”* olarak tanımlanmıştır (1994: 418).

Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti'nde ise fiil *“İş, hâl və hərəkəti bildirib zaman, şəxs və kəmiyyətə təsriflənən nitq hissəsi.”* şeklinde tanımlanmıştır (2006: 176).

Türk dili üzerine araştırma yapan dil araştırmacıları ise fiillerle ilgili şu tanımları yapmışlardır:

Güneş *“Fiiller hareket bildiren kelimelerdir. Bir kısmı olma, bir kısmı yapma ifade ederler. Soyut olarak kullanılmazlar, sonlarına -mak, -mek eki getirilerek isimleştirildikten sonra kullanılırlar. Yazılırken de sonlarına çizgi getirilerek (duy-, gel-, gör-, oyna- gibi) gösterilirler. Bu yüzden fiilleri, kavramı hareket olan isimler şeklinde düşünebiliriz.”* (2006: 163) cümleleri ile tanımlamıştır.

Editörlüğünü Doğan Aksan'ın yaptığı *Sözcük Türleri* adlı kitapta Neşe Atabay, İbrahim Kutluk ve Sevgi Özel fiilleri *“Eylemler; devinme, oluş, kılınış, durum gösteren öğelerdir. Türkçedeki kırmak, kımıldamak, çürümek, yaratılmak, uyumak eylemlerinde olduğu gibi eylemlerden türemiş yürüyüş, kaçamak, sayım, düzelti gibi adlarda da bu eylem, oluş, kılınış ve devinim sezilmektedir.”* şeklinde tanımlamaktadır (Aksan: 202).

Gülensoy fiilin tanımını *“Fiil bir oluş veya kılışı bildiren kelimelerdir: düşmek, anlamak, satmak gibi”* (2005: 401) şeklinde yapmıştır. Tanım içinde yer almamasına rağmen durum bildiren fiiller daha sonraki bölümde yer almıştır.

Korkmaz fiilleri “*Bir kılışı, bir oluşu veya bir durumu anlatan; olumlu ve olumsuz şekillere girebilen kelime: yazmak, yazmamak, koşmak, koşturmak (kılış), sararmak, büyümek (oluş), susmak, susmamak, durmak (durum) vb.*” (1992: 61) şeklinde tanımlamıştır.

Banguoğlu fiil tanımını şu şekilde yapar: “*Fiil, bir oluş veya kılışı bildiren kelimedir; düşmek, anlamak, satmak gibi*” (1986: 119).

Kazımov fiiller için şu tanımları yapmıştır: “*Şəxsin, əşyanın işini, hərəkətini, hâl-vəziyyətini bildiren söz grubudur.*” (2010: 159). Yonmaq, doğramaq, gözəlləşmək... şeklinde fiiller olarak örnek vermiştir.

Gedizli fiilleri şu şekilde tanımlamıştır: “*Fiil türü sözcükler, dilin anlatım işlevini gerçekleştirmesi esnasında kullanılırlar ve cümlede yüklem görevini üstlenirler. Çekimsiz kullanımlarında mastar ya da isim fiil olarak adlandırılır ve sözlüklerde de doğrudan fiil olarak bulunmayıp gösterdikleri iş, oluş ve hareketin isimleridirler.*” (2013: 569).

Hacıeminoğlu “*Hareket, oluş ve tavır bildiren sözlerdir: aç-, aş-, ya-, bil-, kal-, gibi. Aslında mücerret olarak ele alındığı takdirde masdarlar da hareket, oluş ve tavır bildiren isimlerdir.*” (1991: 12) şeklinde tanımlar fiilleri.

Güneş, Aksan, Gülensoy, Korkmaz, Banguoğlu, Kazımov, Gedizli ve Hacıeminoğlu tanımlarından ve verdikleri örneklerden yola çıkarak araştırmacıların mastar hâlindeki fiilleri (isim- fiilleri), fiil olarak kabul ettikleri görülmektedir. Güneş’in fiillerden bahsederken “kavramı hareket olan isimler” tanımını kullanması fiillerin ayrı bir sözcük grubu olmaktan çok isimlerin bir alt başlığı olarak düşünüldüğünü gösterir. Bu durum için Karahan *Türk Gramerinin Sorunları* adlı eserde “Fiilin Tanımı” üzerine yaptığı bildiride isim-fiillerin yapıları ve cümle içerisindeki işlevleri açısından isim değeri kelime olduğunu, bu kelimelerin isimler gibi çekim eki alarak isim görevinde kullanıldıklarını ve fiil olarak adlandırılmasının doğru olmadığını ifade eder (2011: 161).

Vardar’ın *Dilbilim Terimleri Sözlüğü*’nde ise fiil “1. Geleneksel dilbilgisinde öznenin yaptığı ya da konusu olduğu işi, oluşu, kılışı vb. öznenin durumunu varlığını ya da yüklemle özne arasındaki bağıntıyı kişi, sayı, zaman kavramlarını içererek belirten gösterge. 2. Yapısal dilbilimde, çevresiyle belirlenen, kişi, sayı ve zaman belirtileriyle tanımlanan, dizimkurucu (eylem dizimi) öge.” (2007: 97) olarak ifade edilmiştir.

Gencan fiilleri “*Eylem, varlıkların yaptıkları işleri, devimleri, kılışları ya da onlarla ilgili oluşları zamana ve kişiye bağlanarak anlatan sözcüklerdir. Bu edim anlamlı sözcüklerden her biri, içinde bulunduğu tümcenin temelidir. Onsuz cümle kurulamaz; yani o olmayınca düşünce, duygu, istek ve yargılarımız, bütün edimlerimiz anlamsız kalır.*” (1979: 271) şeklinde tanımlar ve fiillerin görevinden bahseder. Ayrıca bu sözcüklerde edim anlamından başka zaman ve kişi anlamı da olduğunu belirtir.

Hatipoğlu (2000: 131) “*Fiiller, cümlede hareketleri karşılayan, başka bir deyişle bir iş, bir oluş, bir hareket bildirip bunu zamana ve kişiye bağlayan sözcüklerdir.*” şeklinde tanımlar fiilleri.

Gülsevin ve Boz “*Eylemleri, şekil ve kişiye bağlı kalarak bildiren kelimelere fiil denir. Fiil kök ve gövdeleri (gel-, alış-) tek başlarına kullanılmazlar. Bu yapıların kullanımı için çekimlenmeleri gerekir. Bu anlamda fiiller konusu fiillerin çekimidir.*” (2006: 108) şeklinde tanımlarlar fiili.

Erol “*Varlıkların yaptıkları işleri (kılışları), hareketleri, içinde bulundukları durum ve oluşları zamana ve kişiye bağlayarak anlatan sözcüklerdir.*” (2011: 105) olarak tanımlar fiilleri.

Ergin “*Fiiller hareketleri karşılayan kelimelerdir. Hareketler nesnelerin mekân ve zaman içindeki yer değiştirmeleridir. Nesnelerin oluşları, kılışları, duruşları, kısacası her türlü faaliyetleridir: yapmak, kesmek, olmak, ölmek, gitmek, vermek, oturmak, durmak, uyumak, beklemek gibi.*” “*Fiillerin kullanım sahalarına çıkan şekilleri çekimli şekilleridir. Bu sebeple kelime olarak fiil demek, çekimli fiil demektir: yazıyor, götüreceğim, inanmayınız gibi.*” (2002: 292) şeklinde tanımlar fiilleri. Eraslan fiillerin varlıkta meydana gelen veya varlığa bağlı olarak zaman ve mekân içinde ortaya çıkan her türlü hareketi ifade eden kelimeler olduğunu belirtmiştir. Ayrıca isimlerden farkını fiillerin kök veya gövde hâlinde, soyut hareket ifade ettikleri için kullanılmamaları, ancak şekil ve zaman ekleri ile şahıs ekleri veya unsurlarını alarak kullanım sahalarına çıkmaları olarak ifade eder. Bunu şu tamamlayıcı açıklama ile destekler “*Fiil kök ve gövdelerinin karşıladığı hareket soyut bir hareket olduğu için belirlenmemiş bir harekettir. Ayrıca fiiller, karşıladıkları hareketin ismi de değildir. Hareket ismi olabilmeleri için, fiil ismi teşkil eden yapım ekleri ile gövde hâline gelmeleri gerekir.*” (2012: 212-213).

Vardar, Gencan, Hatipoğlu, Gülsevin ve Boz, Erol, Ergin, Eraslan ise çekimli fiilleri, fiil olarak kabul etmektedirler. Hatta Ergin fiil kökleri için “*Kelime değil, kelimeden küçük bir şeydir*” ifadesini kullanmıştır (Ergin, 2002: 292). Fiilleri zaman ve şahsa bağlı sözcükler olarak kabul eden bu araştırmacılar çekim eklerini de kelimeye dâhil etmişlerdir. Bu noktada bir kavram karmaşası ortaya çıkmaktadır. Çekimli fiil, fiilin diğer kelimelerle ve cümle içerisindeki kullanım şeklidir. Leyla Karahan sözü geçen eserde bu konuyla ilgili cümle içerisinde görevli kelimeleri karşılamak için kullanılan fiil terimi ile kelimelerin kök ve gövdelerini karşılamak için kullanılan fiil teriminin birbirine karışacağını ifade etmiştir (Karahan, 2011: 161).

Atabey fiilleri “*Hareket, oluş, kılış bildiren kelimelerdir.*” şeklinde tanımlamıştır. “*Fiil kök ve gövdeleri isim kök ve gövdelerinden farklı olarak cümle içerisinde kullanılabilmek için mutlaka bir çekim eki almak zorundadır.*” (2008: 168) ifadesi ile fiillerin özellikleri ve isimlerle farkına değinmiştir.

Demir ve Yılmaz fiilleri “*Hareket, oluş, kılış bildiren kelimelerdir. Ad soylu kelimelerden ayrıldıkları en önemli yön, kök ve gövdelerin sonlarına aldıkları çekim eklerinin farklı olmasıdır. İsim kök ve gövdelerinden farklı olarak cümle içerisinde kullanılabilmek için mutlaka bir çekim eki almak zorundadır.*” (2005:199) şeklinde bahsederler fiilden.

Karahan ise fiil tanımını oluş, kılış ve durum bildiren kök ve gövdeler şeklinde yapmıştır (2011: 161).

Atabey ile Demir ve Yılmaz fiilden bahsederken durum bildiren fiillere tanımda yer vermemişler, fiil kök ve gövdelerini kastetmişlerdir. Karahan fiilleri iş, oluş, durum bildiren kelimeler olarak tanımlamış, fiilden bahsederken fiil kök ve gövdelerini ifade etmiştir ancak birleşik yapıdaki fiilleri, fiil sınıfına dâhil etmemiştir.

Görülüyor ki fiiller için araştırmacılar tarafından çeşitli tanımlar yapılmıştır. Araştırmacıların bazıları mastar almış şekillerini, bazıları çekimli şekillerini, bazıları da mastar ve çekim eki almamış şekillerini fiil olarak kabul etmiştir. Karahan’ın da ifade ettiği gibi fiillerin mastar almış şekilleri artık isim görevinde kullanılmaya başlanması sebebiyle karışıklık yaratacağı, zaman ve şahıs eki almış çekimli hâlleri türünden bahsetmenin mümkün olmayacağı ve çekimli fiil konusuyla karışacağı görülmektedir. Tüm bunlar göz önünde bulundurularak, bu çalışmada fiilden bahsederken iş, oluş, durum bildiren kelimeler

kastedilmiştir. Böylelikle Karahan'ın tanımında yer almayan birleşik fiiller de fiil tanımına dâhil edilmiş olmaktadır. Fiiller, sonlarına getirilen “-” işareti ile gösterilmiştir. *Oku-*, *bak-*, *gör-* vb.

1.1.1. Fiillerin Tasnifi

Fiillerin yapı bakımından tasnifleri araştırmacılar tarafından şu şekilde ele alınmıştır:

Ercilasun'un editörlüğünde yayımlanan *Türk Lehçeleri Grameri* (2012) adlı eserde Türkiye Türkçesi kısmında fiiller yapı bakımından ele alınmamış ancak Azerbaycan Türkçesi kısmında fiillerin basit, türemiş ve birleşik olmak üzere yapısal bir tasnifi yer almaktadır.

Tablo 1.1. Araştırmacıların Yapılarına Göre Fiil Tasnifleri

Çalışma	Yapılarına Göre Fiil Tasnifi
(Güneş, 1996, s. 169-190)	1. Basit Fiiller 2. Birleşik fiiller 2.1. Hareket Kavramı Oluşturan Birleşik Fiiller (isim+ yardımcı fiil) 2.2. Deyim Şeklindeki Birleşik Fiiller 2.3. Hareket Kavramını Değiştiren Birleşik Fiiller (Özel Birleşik Fiiller) 2.3.1. Yeterlilik Fiilleri 2.3.2. Tezlik Fiilleri 2.3.3. Süre Fiilleri 2.3.4. Yaklaşma Fiilleri 3. Türemiş Fiiller
(Gencan, 1979, s. 301, 334)	1. Yalınç (basit, kök, asıl) eylemler 2. Türemiş eylemler 3. Bileşik eylemler 3.1. Kurallı bileşik eylemler 3.1.1. Özel bileşik eylemler (Yeterlik, tezlik, sürerlik, isteklenme, yaklaşma) 3.1.2. Yardımcı eylemlerle yapılmış bileşikler 3.2. Anlamca kaynaşmış bileşik eylemler 3.3. Deyim biçiminde öbekleşmiş eylemler (eylem öbekleri)
(Sevgi Özel, 1983, s. 212, 213)	1. Kök Durumunda Olan Eylemler 2. Türemiş Eylemler 3. Bileşik Eylemler 3.1. Yardımcı Eylemlerle Oluşan Bileşik Fiiller 3.2. Ulaçlı Bileşik Eylemler 3.2.1. Yeterlik (söyleyebilmek) 3.2.2. Tezlik (söyleyivermek) 3.2.3. Sürerlik (gidedurmak) 3.2.4. Yakınlık (düşeyazmak)
Erol (2011: 66, 67)	1. Basit Eylemler 2. Türemiş Eylemler 3. Bileşik Eylemler 3.1. Anlamca Kaynaşmış Bileşik Eylemler 3.2. Yardımcı Eylemle Oluşan Bileşik Eylemler 3.3. Kurallı Bileşik Eylemler 3.3.1. Yeterlilik Eylemi 3.3.2. Tezlik Eylemi 3.3.3. Sürerlilik Eylemi 3.3.4. Yaklaşma Eylemi

Tablo 1.1. Araştırmacıların Yapılarına Göre Fiil Tasnifleri (Devamı)

Çalışma	Yapılarına Göre Fiil Tasnifi
Gülensoy (2005: 401)	1. Basit Fiiller 2. Türemiş Fiiller 3. Bileşik Fiiller 3.1. İsim+ yardımcı fiil 3.2. Asıl fiil + (-a, -e, -i, -u, -ü, -ıp, -ip, -up, -üp zarf fiil ekleri) + Yardımcı fiil 3.3. Deyimleşmiş Bileşik fiiller
(Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), 2003, s. 150,157) 791-861	1. Basit Fiiller 2. Türemiş Fiiller 3. Birleşik Fiiller 3.1. Yardımcı Fiille Kurulan Birleşik Fiiller 3.2. Karmaşık Fiiller 3.2.1. Öncelik Fiilleri (-mıŞ ol-) 3.2.2. Alışkanlık Fiilleri (-Ir ol-, -mAz ol-) 3.2.3. Niyet Fiilleri (-MıŞ ol-, -IcI ol-, -AsI ol, -(I)msAr ol-) 3.3. Tasvir Edici Yardımcı Fiille Kurulan Birleşik Fiiller 3.3.1. Yeterlilik Fiilleri 3.3.2. Tezlik Fiilleri 3.3.3. Sürerlilik Fiilleri 3.3.4. Yaklaşma Fiilleri 3.3.5. Uzaklaşma Fiilleri 3.4. İkili Birleşik Fiiller 3.5. Anlamca Kaynaşmış ve Deyimleşmiş Birleşik Fiiller 3.5.1. Tek Ögeli Kalıplaşmış Birleşik Fiiller 3.5.2. İki Ögeli Kalıplaşmış Birleşik Fiiller 3.5.3. Üç Ögeli Kalıplaşmış Birleşik Fiiller
Eraslan (2012: 310-313)	1. Basit fiiller 2. Birleşik fiiller (isim unsuru+yardımcı fiil)
Hacıeminoğlu (1991: 168, 169) Türkiye Türkçesinde Fiiller	1. Kök Fiiller 2. Türemiş Fiiller 3. Birleşik fiiller 3.1. Fiil+fiil olanlar (Tasviri Fiil) 3.1.1. İktidar ifade eden bil- fiili 3.1.2. Tezlik ifade eden ver- fiili 3.1.3. Yaklaşma ifade eden yaz- fiili 3.1.4. Süreklilik ifade eden dur- /kal- fiili 3.2. İsim+ fiil olanlar (Yardımcı Fiille Yapılan Birleşik Fiiller)
Hacıeminoğlu (1991: 170) Azerbaycan Türkçesinde Fiiller	1. Kök Fiiller 2. Türemiş Fiiller 3. Birleşik Fiiller 3.1. Olmak Fiili ile Yapılanlar 3.2. Etmek ve Eylemek Fiili İle Yapılanlar
Kazımov (2010: 173-176)	1. Sadə (Əsli) Fəllər 2. Düzəltmə Fəllər 3. Mürəkkəb Fəllər 3.1. Fəllərin Fəllərlə Birləşməsi İlə 3.2. Adların (İsim, Sifət, Say və Əvəzliliklərin) və Məsdərlərin, Zərflərin Fəllərlə Birləşməsi İlə

Bu çalışmada fiiller yapılarına göre gruplandırılmış ve bu gruplandırmada Gülensoy'un fiilleri yapı bakımından tasnifi esas alınmıştır.

1.1.1.1. Basit fiiller

Basit fiiller için yapılan tanımlar şunlardır:

Gülensoy basit fiili kök hâlindeki fiiller olarak tanımlamıştır (2005: 401). Yapım eki almadığını, anlam ve yapısını bozmadan parçalanamayacağını ifade etmiştir.

Hatipoğlu basit fiiller için kök fiiller terimini kullanır ve “*Anlamı ve yapısı bozulmadan parçalanamayan ek almamış fiiller*” (2000: 136) olarak tanımlar. Yalın, kök terimlerini de kullanır basit fiiller için.

Ergin basit fiil terimi yerine kök hâlindeki fiiller terimini kullanır ve kelimenin manalı ve parçalanamayan kısmı olarak tanımlar (2002: 188, 191). Kazımov basit fiiller için şu tanımları yapmıştır: “*Sadə yəni əsli fellərdə müasir dil baxımından ikinci bir morfeş (sözdüzəltici şəkilçi və ya söz kökü) ayırmaq mümkün deyil. Belə fellər yalnız söz kökündə ibarət olur.*” (2010: 165). Kazımov kök hâlindeki fiillerden bahseder basit fiil tanımında.

Korkmaz “*Basit fiiller, kendi içlerinde daha basit anlamlı ögelere ayrılamayan fiil kökleridir.*” şeklinde tanımlar basit fiilleri. Dilimizde, bugün daha basit ögelere ayıramadığı için kök fiil sayılan fiillerden (acı-, ara-, tanı-, yalvar-) ve çatı ekiyle genişletilmiş oldukları hâlde kök şekilleri kullanımdan düştüğü için, kök olarak kabul edilen fiiller (avut-, barış-, düşün-, getir-) olduğundan da bahseder (2003: 528, 529).

Aksan basit fiil için kök durumunda olan fiiller terimini kullanır (1983: 212). Kök hâlindeki fiiller için de “*Eylemin bölünemeyen en küçük parçası köktür. Eylem kökü doğrudan doğruya eylemin anlattığı kavramı taşır: koş-, at-, sat-, al-, gel-, iç-, git- gibi.*” tanımını yapar.

Güneş basit fiilleri “*Kök hâlinde bulunan veya gövde hâlinde olsa bile kök gibi algılanan fiillerdir: ara-, bul-, gel-, çık-, ver-, yaz- fiilleri kök hâlinde; düşün-, ağla-, çalış-, barış-, konuş- fiilleri ise türemiş olmasına rağmen kök gibi algılanan fiillerdir.*” (1996: 169) şeklinde tanımlamıştır.

Gencan basit fiil için yalınç (basit, kök, asıl) terimini kullanır ve şöyle tanımlar: “*Aslında eylem olan; başka sözcükten türememiş, bileşmemiş bulunanlardır.*” (1979: 301).

Özönder basit fiillerden bahsederken yalın fiil terimini de kullanır ve türemiş fiilleri de basit fiillerin içine dâhil eder (2011: 170).

Eraslan basit fiilleri kök veya gövde hâlindeki fiiller olarak tanımlar. Yapım eki almış fiilleri de basit fiiller grubuna dâhil eder (2012: 312).

Basit fiiller için kök, yalın, yalınç, asıl fiiller terimlerinin de kullanıldığı görülmektedir ve genel olarak yapım eki almamış, kök hâlindeki fiiller olarak tanımlanmıştır. Eraslan ve Özönder, gövde hâlindeki fiilleri de basit fiil yapısına dâhil etmişlerdir. Gövde hâlindeki fiiller yapım eki almıştır dolayısıyla yapısı değişmiştir. Bu açıdan gövde hâlindeki fiilleri basit fiil grubuna dâhil etmek yanlış olacaktır. Erol, basit fiillerin çekim eki de alabileceğini belirtmiştir. Bu çalışmada basit fiil olarak yapım eki almamış, kök hâlinde ya da çekim eki almış fiillerin cümle içerisindeki kullanımları da ele alındığından fiillerin çekim eki almış şekilleri de yer almıştır, bu açıdan bakıldığında basit fiiller için sadece kök hâlindeki fiiller demek yeterli olmamaktadır. Çünkü kök hâlindeki fiiller yapım eki ve çekim eki almamıştır. Basit fiillerse çekim eki alabilirler. Bu açıdan kök fiiller yerine basit fiiller ifadesinin kullanılması tercih edilmiştir. Ayrıca yapım eki almış oldukları hâlde kök şekilleri kullanımdan düşen fiiller de basit fiil olarak kabul edilmiştir.

1.1.1.2. Türemiş fiiller

Türemiş fiiller için şu tanımlar yapılmıştır:

Gülensoy türemiş fiiller için “*İsim veya fiil kök ve gövdelerinden yapım ekleri ile türetilmiş fiiller*” (2005: 401) ifadesini kullanır.

Hatipoğlu türemiş fiilleri, isim veya fiil kök ve gövdelerine yapım ekleri olarak yeni anlamlar kazanan fiiller olarak tanımlar (2000: 136).

Kazımov türemiş fiilleri için “*Düzəltmə fellər: sözdüzəldici şəkilçilərin müxtəlif nitq hissələrinə xüsisilə adlara artırılması ilə düzəltmə fellər əmələ gəlir.*” tanımını yapar (2010: 165).

Korkmaz türemiş fiilleri, isim ya da fiil kök ve gövdelerine çeşitli türetme ekleri getirilerek kurulan fiiller olarak tanımlar (2003: 529).

Aksan türemiş fiillerin, fiil veya isim kök ve gövdelerine eklerin getirilmesiyle oluştuğunu ifade eder (1983: 212).

Araştırmacılar türemiş fiiller için birbirine yakın tanımlar yapmışlardır. Bu çalışmada türemiş fiil terimi ile isim veya fiil kök, gövdelerine yapım eki alarak kurulan fiiller kastedilmiştir. Basit fiillerde de ifade edildiği gibi fiiller incelenirken fiillerin cümle içerisinde kullanımına da yer verdiği için türemiş fiiller yapım eki yanında çekim eki de alabilirler.

1.1.1.3. Birleşik fiiller

Birleşik fiil TS’de “*İsim soyundan bir kelime ile biçim veya anlam bakımından kaynaşıp bütünleşen fiil.*” olarak tanımlanmış ve örnek olarak “kaybolmak, reddetmek, hasta olmak, tedavi etmek” kelimeleri örnek olarak verilmiştir (TS, 2011: 358). Bu tanımda fiil+ fiil yapısındaki ve anlamca kaynaşmış yapıdaki bileşik fiillerden bahsedilmemiştir. TS’de yer alan bu tanımda eksiklikler görülmekte ve düzeltilmesi gerekmektedir. Bileşik kelime tanımında ise “*Yeni bir kavramı karşılamak üzere belirtisiz isim tamlamalarından, sıfat tamlamalarından, isnat gruplarından, birleşik fiillerden, ikilemelerden, kısaltma gruplarından veya kalıplaşmış çekimli fiillerden oluşan kelimeler: yer çekimi, hanımeli, ses bilgisi; beyaz peynir, açık göz, toplu iğne; eli açık, sırtı pek; söz etmek, zikretmek, hasta olmak, gelebilmek, yazadurmak, alıvermek; çoluk çocuk, çıtçı, altüst; başüstüne, günaydın; sağ ol, ateşkes, külbastı gibi.*” (TS, 2011: 358) ifadeleri yer almaktadır. Birleşik kelime tanımında birleşik fiil ve kalıplaşmış çekimli fiilden bahsedildiği ve örnek olarak da isim+ yardımcı fiil (söz etmek, zikretmek, hasta olmak), fiil+ yardımcı fiil (gelebilmek, yazadurmak, alıvermek) yapılarının yer aldığı görülmektedir.

Demiral da bildirisinde bileşik fiil ile ilgili TS’de madde başı olarak yer alan birleşik fiil, birleşik kelime tanımlarına değinmiş ve eleştirmiştir (2017: 13).

Gramer kitaplarında bileşik fiiller ile ilgili yer alan tanımlar şu şekildedir:

“*Birden fazla kelimenin birleşmesinden oluşan fiiller.*” (Gülensoy, 2005: 402).

“*Fiilin birden fazla kelime ile ifade edilmesi sonucunda oluşan kelime grubuna birleşik fiil denir.*” (Atabey, 2008: 189).

“Yeni bir hareket kavramı elde etmek veya var olan bir hareket kavramında birtakım özel değişiklikler meydana getirmek için iki (bazen üç) kelimeyi bir arada kullanmak suretiyle oluşturulan fiillere denir.” (Güneş, 1996: 170).

“Bir sözcükle hem anlam hem de biçim yönünden kalıplaşarak oluşan eylemlerdir.” (Aksan, 1983: 213).

Mürəkkəb fellər müxtəlif sözlərin mənə grammatik cəhətdən birləşərək bir mənə ifadə etməsi nəticəsində düzəlir.” (Kazımov, 2010: 173-176).

“Bir hareketi karşılamak veya bir hareketi tasvir etmek üzere yan yana gelen kelimeler topluluğudur.” (Karahana, 2005: 73).

Bileşik fiiller için çeşitli tanımlar yapılmıştır. Bu çalışmada hem tasnifini, hem de mahiyetini açıklaması açısından bileşik fiil için *“bir isim veya bir fiille biçimce ve anlamca kalıplaşarak oluşan fiiller”* tanımını kullanmak uygun olacaktır. Birleşik fiillerin tasnifinde de araştırmacılar tarafından ortaya konulmuş ortak bir tasnif yer almamaktadır.

Ergin birleşik fiilleri, bir isimle bir yardımcı fiilin birleşmesi ile oluşan ve bir fiille bir yardımcı fiilin birleşmesi ile oluşan birleşik fiiller olmak üzere iki grupta ele alır (2002: 358, 359).

Demir ve Yılmaz Birleşik fiillerin; asıl anlamlarıyla da kullanılabilen, yardımcı fiil olarak da işlev gören bir fiilin; bir fiilden veya bir isimden sonra kullanılması ile oluştuğunu ifade eder (2005: 180).

Hacıeminoğlu Azerbaycan Türkçesinde bileşik fiilleri gruplarken geçişli /geçişsiz fiil olarak kullanılmaları esas almıştır. Hacıeminoğlu Azerbaycan Türkçesinde olmak, etmek ve eylemek sözcüklerinin yardımcı fiil olarak kullanıldığını; olmak fiilinin geçişsiz, etmek ve eylemek fiillerinin hem geçişli hem de geçişsiz fiiller yaptığını belirtmiştir (1991: 270).

Hacıeminoğlu Türkiye Türkçesinde birleşik fiilleri fiil+fiil olanlar (Tasviri Fiil) ve isim+ fiil olanlar (yardımcı fiille yapılan birleşik fiiller) olmak üzere iki grupta ele almıştır. Yardımcı fiille yapılan birleşik fiillerde bir isimle et-, ol-, eyle-, kıl- yardımcı fiillerinin birleşerek oluştuğunu ifade etmiş ve bunun yanında deyim olarak adlandırılan isim+ yardımcı fiil ile kurulmuş tüm yapıların da aslında bu grupta olduğunu belirtmiştir. Anlamca kaynaşmış / deyimleşmiş yapıları da bu grup içine dâhil etmiştir (1991: 268, 269).

Gürsevin ve Boz birleşik fiilleri üç grupta ele alır. İsim+ yardımcı fiil şeklindeki fiillerin, kelime veya kelime grubu şeklinde olan bir isim ögesi ile yardımcı fiilin birleşmesi ile oluştuğunu; fiil+ yardımcı fiil şeklindeki fiillerin, bir asıl fiil ve yardımcı bir fiille oluştuğunu -bu gruptaki yardımcı fiillerin anlamının olmadığı yalnızca çekim için görev aldıklarını belirtir- ifade eder. Deyimleşmiş birleşik fiilleri, bir veya birkaç kelimenin bir fiille bir araya gelerek sözlük anlamı dışında yeni bir anlam kazanmasıyla oluşan fiiller olarak ifade eder (2006:132, 133).

Erol, çalışmasında birleşik fiiller için bir tanım yapmamış sadece birleşik fiillerin tasnifini vermiştir (2011: 66, 67). Anlamca kaynaşmış bileşik fiiller içinde daha çok deyim hâlindeki fiillerin yer aldığını ifade eder.

Hacıeminoğlu, Ergin, Demir ve Yılmaz; anlamca kaynaşmış, deyimleşmiş fiilleri ayrı bir grup olarak ele almamıştır. Erol, Gürsevin ve Boz, Korkmaz, Gülensoy, Güneş ise anlamca kaynaşmış, deyimleşmiş fiilleri için ayrı bir grup oluşturmuştur.

Haceminoğlu, (1991: 256) anlamca kaynaşmış, deyimleşmiş fiilleri ayrı bir grup olarak ele almamasını şu şekilde açıklar: “*Bugüne kadar deyim sanılan teşkillerin birleşik fiil olduğu anlaşılmıştır. Çünkü görülmüştür ki, bahis konusu terkipler, isim ve fiil unsuru birleşince yepyeni bir mana kazanmaktadır.*” Deyimler de isim+yardımcı fiil yapısında olmasına rağmen mecaz anlam kazanmış olmaları sebebiyle isim+yardımcı fiil yapısındaki bileşik fiillerden farklılık göstermektedirler. Araştırmacılar “et-, ol-, eyle-, kıl-” bazen de bunlara ek olarak “yap- ve bulun-” fiillerini yardımcı fiil olarak vermiştir. Ancak anlamca kaynaşmış / deyimleşmiş bileşik fiillerde bu yardımcı fiiller daha fazladır. Bu açıdan anlamca kaynaşmış / deyimleşmiş bileşik fiilleri ayrı bir grup olarak ele almak yerinde olacaktır. Ancak DLT’de yer alan fiiller incelendiğinde sayılarının da çok fazla olmaması sebebiyle isim+yardımcı fiil şeklinde yer alan fiiller olarak tek bir başlık altında incelenmiştir.

Bu çalışmada Karahanlı Türkçesi döneminden günümüz Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi arasında sözlükler aracılığıyla fiillerin anlam değişimleri incelendiği için anlam ve anlam değişimleri ile ilgili tanımlara aşağıda yer verilmiştir:

1.2. Anlam (Meaning / Sense)

Dil insanlar arasında iletişimi sağlayan en önemli vasıta ve bu sayede insanlar duygu ve düşünceleri karşıdaki kişiye iletir. İletilen mesaj /kelimeler cümle içerisinde anlam kazanarak kişinin var olan bilgisi ile anlamlandırılır, zihninde yorumlanır.

TS’de anlam “*Bir kelimedenden, bir sözden, bir davranış veya olgudan anlaşılan şey, bunların hatırlattığı düşünce veya nesne, mana, meal, fehva, deme, mazmun, medlul, valör.*” (2011: 127) olarak yer almaktadır.

Korkmaz anlamı, “*Kelimenin söz içindeki diğer unsurlarla bağlantılı olarak zihinde yarattığı kavramlardan her biri*” (1992:8) olarak tanımlar. Kelimenin cümle içerisinde anlamlandırıldığı ifade eden Korkmaz, kestirmek kelimesini örnek olarak verir.

“*kestirmek: 1. ağaç kestirmek, kumaş kestirmek; 2. Bir şeyi tahmin edebilmek: işin sonunda nereye varacağını kestiremiyorum; 3. birazcık uyumak: Bir saat kadar kestirirsem kendimi toplayabilirsem vb.*”

Vardar çalışmasında anlamı “*Dildeki bir birimin aktardığı ya da uyandırdığı kavram, tasarım, düşünce; içerik*” olarak tanımlar ve anlamın dil içi bağıntılar, bağlam ve durum ile ortaya çıktığını ifade eder (2002:18).

İmer, Kocaman ve Özsoy anlamı “*Bir dil biriminin iletildiği kavram, tasarım, düşünce.*” (2011: 25-26) olarak tanımlarken verirken sözcükler arası bağlama yer vermemişlerdir. Oysaki kelimeler, cümle bağlamından yola çıkarak zihinde anlamlandırılmaktadır.

Aksan anlamdan bahsederken birbirine zıt anlamlar taşıyan iyi ve fena, kötü sözcüklerini örnek olarak vermektedir (2006:45). Zıt anlamları ifade eden bu kelimeler cümle içerisinde aynı anlamı taşımaktadır.

“*1. Adamı iyi dövmüşler,*

2. Adamı fena dövmüşler,

3. Adamı kötü dövmüşler.” Görülüyor ki başlangıçta tek bir anlama sahip olan kelimeler zaman içerisinde bağlamdan yola çıkarak farklı anlamlar da kazanabilmektedir. Bu da dildeki çok anlamlılığı ortaya çıkarmaktadır. Anlamla ilgili yapılan bu tanımlar

birbirine benzemekle birlikte kelime anlamının cümle içinde ortaya çıktığı görülmektedir.

DLT’de yer alan fiillerin bazen birden fazla anlamı yer almaktadır. Bu çalışmada asıl olan Karahanlı döneminde yer alan fiillerin kullanıldığı anlamlar olduğu için, art zamanlı ve eş zamanlı anlam değişimleri incelenirken fiillerin DLT dizininde yer alan tüm anlamları temel anlam olarak kabul edilmiş ve anlam değişimleri bu anlamlar üzerinden incelenmiştir. Fiiller incelenirken ABE’nin dizinin de yer alan anlamlar yanında BA’nın dizininde yer alan anlamlar da birlikte verilmiştir. ABE fiillerin her anlamını farklı bir madde başı olarak vermiş, BA ise tüm anlamları tek bir madde başı olarak ele almıştır. ABE’nin ayrı madde başı olarak verdiği bu anlamlar ve ses varyantı olan fiiller birleştirilerek tek bir madde başı olarak ele alınmıştır. Ayrıca fiillerin anlamlarının cümle içindeki bağlamla anlam kazandığı göz önünde bulundurularak *Divanü Lûgat-it-Türk*’te yer alan örnek cümleler, günümüz Türkçesi karşılığı ve yer aldığı sayfa numaraları yanında parantez içinde verilmiştir. Sözlüklerde yer alan anlamları ayırmak için noktalı virgül kullanılmıştır.

1.2.1. Temel Anlam (Central meaning)

Bir kelime değişik bağlamlar içinde farklı anlamları yansıtsa da bir sözlükte tek bir temel anlama sahiptir. Gencan bu temel anlamın adeta bir düzen koruyucusu olduğunu, dil gelişimi boyunca anlam artışlarından doğacak karışıklığı önlediğini ifade etmektedir (1971:410).

Güneş çalışmasında, her kelimenin oraya çıktığı dönemde sadece bir anlamı olduğunu ve kelimenin tek bir kavramı ifade ettiğini belirtir ve bu anlamlar için temel anlam terimini kullanır (1996: 79).

Korkmaz temel anlam için asıl anlam terimini kullanır ve bu terimi “*Bir kelimenin karşıladığı ilk kavram, ana kavram*” olarak tanımlar. Ayak kelimesini örnek olarak verir: “*Ayak kelimesinin asıl anlamı ‘İnsan ve hayvanda yürüme organı’dır. Bu kelimenin masa ayağı, sandalye ayağı örneklerinde olduğu gibi herhangi bir nesnenin ayağı, bir ırmağın ayağı veya ‘halk şiirindeki kafiye’ anlamlarını kazanması, anlam dallanması yoluyla sonradan oluşmuş yan anlamlardır.*” (1992: 14).

Aksan “bir göstergenin belli bir dönemde insan zihninde canlandırdığı kavram olarak” ifadesini kullanır temel anlam için. Temel anlam belirlenirken kelimenin kullanıldığı dönem içerisinde, eş zamanlı olarak değerlendirilmesi gerektiğini çünkü zaman

içerisinde, dilin toplum yaşantısıyla bağlantılı olarak değişimleri sırasında, gönderge ve gösterge arasında değişimler olabileceğini ve birtakım anlam ayrımlarının ortaya çıkabileceğini belirtir. Aksan, bugün kuşların, uçan nesnelerin yere inmesi anlamında kullanılan “konmak” kelimesinin Köktürk Yazıtlarında “yerleşmek, yurt tutmak” anlamında kullanılmasını örnek olarak verir ve anlamın bugünkü söz varlığı içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini ifade eder (2006: 51).

1.2.2. Yan Anlam (Connotation / Secondary meaning)

Kelimeler zaman içerisinde benzetme, aktarma gibi anlam olayları ile birlikte yan anlam /anlamlar kazanarak çok anlamlı duruma gelmektedirler. Yan anlamlar kelimenin kullanımına bağlı olarak kelimenin kazandığı yeni anlamlardır. Bazı araştırmacıların yan anlam ile ilgili tanımları şöyledir:

Güneş, bir kelimenin temel anlamının etrafında ortaya çıkan her anlama yan anlam denildiğini ve benzerlik ilişkisiyle kelimelerin yan anlam /anlamlar kazandığını ifade eder. Bunun yanında yan anlamların mecazî yaklaşımların kalıplaşarak zamanla kalıcı hâle gelmesiyle oluştuğunu belirtir (1996: 80).

Korkmaz kelimenin temel anlamı yanında kullanıma bağlı olarak kazandığı yeni anlam(lar) (1992: 169) olarak tanımlamaktadır.

Vardar bir sözcüğün temel anlamına kullanım sırasında katılan çağrışımsal değer, ikincil anlam olarak tanımlar yan anlamı ve öznel, toplumsal, tarihsel vb. özellikleri de kapsadığını belirtir (1980: 157).

Erol (2018: 32) ve Aksan 2006: 60) yan anlamların dilde dört şekilde ortaya çıktığını ifade eder. Bunlar:

1. *Somuta yeni somut anlamlar eklenmesi*
2. *Somuta yeni soyut anlamlar eklenmesi*
3. *Soyuta yeni soyut anlamlar eklenmesi*
4. *Soyuta yeni somut anlamlar eklenmesi* şeklindedir.

Erol, anlam değişmelerinde veya yan anlamların gelişmesinde etkili olan anlam

olaylarını ise benzetme, deyim ve ad aktarması, çok anlamlılık, eş anlamlılık, eş seslilik ve bağlam olarak sıralamıştır.

Kelimeler yan anlam dışında mecaz anlam kazanarak da çok anlamlı duruma gelebilmektedir.

1.2.3. Meczaz Anlam (Figurative Meaning)

Meczaz anlam için şu tanımlar yapılmıştır:

Vardar mecaz anlam için ‘değişmeceli anlam’ terimini kullanır ve mecaz anlamı *“Bir gösterge ya da göstergeler bütünüünün gerçek anlamı dışında kullanılması”* (1980: 56) olarak tanımlar. Meczaz anlamın genellikle eğretilme veya düzdeğişmece (mecaz-ı mürsel) yoluyla ortaya çıktığını ifade eder.

Gencan mecaz anlam terimini kullanır ve *“sözcüğün kendi sözlük anlamında büsbütün kayarak başka bir sözcüğün yerine kullanılması”* (1971:413) tanımını yapar. Eğretilme (istiare), mecaz-ı mürsel anlam olaylarının kelimenin mecaz anlam kazanmasında etkili olduğunu belirtir.

İmer, Kocaman ve Özsoy değişmeceli anlam terimini kullanırlar ve bir sözcüğün gerçek anlamı dışında kullanılmasıyla kelimenin mecaz anlam kazandığını belirtirler (2011: 82).

Anlam değişimleri için araştırmacılar tarafından yapılan tanımlar ise şu şekildedir:

1.3. Anlam Değişimi (Semantic Change)

Dilde zaman içerisinde ses düzeyinde bir değişiklik olabileceği gibi anlamında da çeşitli değişimler görülebilmektedir. Anlam değişimleri için yapılan tanımlar şu şekildedir:

Vardar anlam değişimini *“Anlamlı dil birimlerinin içerik düzlemlerinde ortaya çıkan değişiklik.”* (2007: 20-21) olarak tanımlar ve anlam değişimine erik sözcüğünü örnek olarak verir. Erik sözcüğünün önceleri çeşitli meyvelerin ortak adı olarak kullanırken zaman içerisinde anlam değişimi geçirerek bir tek meyveyi belirtmeye başladığını ifade eder. Vardar anlam değişimlerinin tarihsel, dilbilimsel, toplumbilimsel, ruhbilimsel nedenlerle bağlı olarak gerçekleştiğini belirtir.

İmer, Kocaman ve Özsoy anlam değişiminin dilsel, tarihsel, toplumsal, ruhbilimsel nedenlerle ve yabancı dillerin etkisiyle zaman içinde gösterge ile sözcük ya da gösterilen arasındaki ilişkinin değişmesi olarak ifade ederler ve anlam değişmelerinin; anlam daralması, anlam iyileşmesi, anlam kötüleşmesi, anlam genişlemesi biçiminde gerçekleşebileceğini ifade ederler (2011: 26). İmer, Kocaman ve Özsoy anlam değişimleri arasında “Başka anlama geçiş”e yer vermemişlerdir.

Aksan ise anlam değişimini “*Bir göstergenin başlangıçta dile getirdiği kavramda bir daralma, bir genişleme belirmesi ya da aynı sözcüğün bir zaman sonra başka bir kavramı anlatır duruma gelmesidir.*” şeklinde ifade eder. Anlam değişiminin; başka anlama geçiş, anlam daralması, anlam genişlemesi, genelleşme, anlam iyileşmesi, anlam kötüleşmesi olarak ortaya çıkabileceğini belirtir. Aksan, anlam aktarmalarının da başta organ ve vücut bölümleri olmak üzere birçok adın doğaya, doğadaki nesnelerle ilgili göstergelerin de insana aktarılmasıyla anlamlarda gelişmeler, genişlemeler meydana getirdiğini belirtmiş ve anlam aktarmaları yoluyla da anlam değişimleri görüldüğünü ifade etmiştir. Aksan’ın anlam değişimleri arasında göstermiş olduğu genelleşmenin, anlam genişlemesinin bir türü olarak görmek daha uygun olmaktadır. Çünkü genelleşme ile kastedilen özel bir kelimenin kavram alanının genişleyerek aynı türden başka kavramları da anlatır duruma gelmesidir ki bu da bir anlam genişlemesidir (2006: 88- 90).

Korkmaz anlam değişimini “*Bir kelimenin gösterdiği anlamdan az veya çok uzaklaşarak yeni bir anlam kazanması olayı*” (1992: 10) olarak tanımlar. Korkmaz, geniş kapsamlı olarak anlam değişimi teriminin; anlam genişlemesi, anlam daralması, anlam iyileşmesi, anlam kötüleşmesi gibi değişme olaylarını içine alsada asıl olarak bir anlamdan başka bir anlama geçişle ilgili anlam değişmelerini ifade ettiğini belirtir.

Güneş anlam değişimini “*Bir kelimenin zamanla temel anlamından uzaklaşarak, yeni bir kavram yansıtması olayına anlam değişmesi denir. Mecazlaştırmadan doğan anlam değişimleri, bir dil birliğinin belirli yer ve zamandaki anlamı ile dal /mecaz anlamlarının yer değiştirmesiyle ortaya çıkar*” (1996: 83) şeklinde tanımlar.

Korkmaz ve Güneş’in tanımlarına bakıldığında “anlam değişimi”ni “*sözcüğün anlamını kaybederek yeni bir anlam kazanması*” yani başka bir anlamı karşılar duruma gelmesini ifade ettikleri görülmektedir. Vardar, İmer, Kocaman ve Özsoy, Aksan ise anlam değişimi için tüm anlam değişimlerini kapsayan bir tanım yapmışlardır.

İmer, Kocaman ve Özsoy, Aksan ve Korkmaz çalışmalarında anlam iyileşmesi ve anlam kötüleşmesini de anlam değişimleri arasında göstermişlerdir.

1.3.1. Anlam iyileşmesi (Meliorative)

Araştırmacıların anlam iyileşmesi için yaptıkları tanımlar şu şekildedir.

İmer, Kocaman ve Özsoy (2011: 28): “Bir sözcüğün eski anlamından daha iyi bir anlamı yansıtır duruma gelmesi.”

Aksan (2006: 91): “Göstergenin eskiden taşıdığı anlamda bir iyileşmenin meydana gelmesi”

Korkmaz (1992: 11): “Kötü anlamlı bir kelimenin zamanla iyi bir anlam kazanması olayı” ET’de çok defa yablak “kötü, fena” kelimesi ile birlikte kullanılan yabız yablak «kötü, fena» anlamından XVI. yüzyıldan sonraki gelişme ve ses değişmesi ile bugün TT’de yavuz şekline ve “iyi, yiğit, kahraman” anlamlarına dönüşmüş olması gibi.

Güneş (1996: 84) “Bir kelimenin önceki anlamından daha iyi bir anlamda kullanılması” olarak tanımlamışlardır.

1.3.2. Anlam kötüleşmesi (Pejorative)

Araştırmacıların anlam kötüleşmesi için yaptıkları tanımlar şu şekildedir.

İmer, Kocaman ve Özsoy (2011: 28): “Sözcüğün eskiye göre daha kötü bir anlamı yansıtır duruma gelmesi, sözcüklerin anlamında çeşitli nedenlerle zamanla olumlu anlam yerine olumsuz, istenmeyen bir anlam ortaya çıkması”

Korkmaz (1992: 11) “İyi anlamlı bir kelimenin zamanla kötü veya kötüye doğru giden bir anlam kazanması”

Güneş (1996: 84) “Önceleri iyi bir anlam taşıyan bir kelimenin zamanla kötü bir anlam kazanması” olarak tanımlamışlardır.

Aksan (2006: 92) anlam kötüleşmesi için bir tanım yapmamış ve 'yabancı, misafir' anlamına gelen Latince hostis kelimesinin zamanla 'düşman' anlamına gelmeye başlamasını örnek vermiştir.

Anlam iyileşmesi ve anlam kötüleşmesi ile ilgili yapılan tanımlar ve verilen örnekler incelendiğinde bu anlam olaylarının ancak “başka bir anlama geçiş”in bir alt başlığı olarak değerlendirmek daha doğru olmaktadır.

1.3.3. Anlam daralması (Semantic Restriction)

Anlam daralmasını Vardar “*Anlamlı bir birimin daha sınırlı bir kapsam içermeye başlaması; genel bir anlamdan dar bir anlama geçerek değişmesi.*” (2007:20);

İmer, Kocaman ve Özsoy “*Tarihsel süreç içinde, bir sözcüğün ya da birimin anlam kapsamının sınırlı biçime dönüşmesi, genel bir anlamdan dar kapsamlı bir anlama geçişi; sözcüğün eskiden anlattığı şeyin yalnızca bir bölümünü anlatır duruma gelmesi, ilk anlamının salt bir bölümünün ya da türünün anlatılması*” (2011: 25, 26);

Aksan “*Bir göstergenin önceden anlattığı nesne ya da devinimin ancak bir bölümünü, bir türünü anlatır duruma gelmesi*” (2006: 90);

Hengirmen “*Bir sözcüğün anlattığı kavramlardan bir ya da birkaçını kaybederek kavram alanının küçülmesi*” (2006: 380);

Korkmaz “*Kelimenin kavram ve anlam kapsamı bakımından bir daralmaya uğrayarak, eskiden anlattığı şeyin ancak bir bölümünü, bir türünü anlatır duruma gelmesi; bir kelimenin genel bir anlamdan özel bir anlama geçişi*” (1992: 9-10);

Güneş, “*Kelimenin bünyesinde kavram alanının bölünmesi sonucunda meydana gelen çok anlamlılığın zamanla ortadan kalkması ve kelimenin tekrar tek anlamlı bir boyut kazanmasıdır.*” (1996: 83);

Kıran, “*Anlamı bir dil göstergesinin daha sınırlı bir kapsam içermeye başlaması genel bir anlamdan dar bir anlama geçerek değişmesidir.*” (2001: 253). olarak tanımlamışlardır.

Tek anlamı olan kelimenin anlam alanı daralabileceği gibi, birden fazla anlamı olan bir kelime de anlamlarından bir ya da birkaçını kaybedebilir. Bu durumda kelimenin anlamında anlam daralması görülür. Yukarıda verilen tanımlardan da yola çıkarak anlam daralmasını bir kelimenin anlam alanının daralması veya anlamlarından bir ya da birkaçını kaybetmesi olarak tanımlamak yerinde olur.

1.3.4. Anlam genişlemesi (Semantic Extension)

Anlam genişlemesinde anlam daralmasının zıttı bir durum söz konusudur. Anlam genişlemesini Vardar “*Anlamlı bir birimin daha geniş bir kâpsam içermeye başlaması; dar bir anlamdan geniş bir anlama geçiş sonucu gerçekleşen değişim*” (2007: 21);

İmer, Kocaman ve Özsoy “*Tarihsel süreç içinde bir sözcüğün ilk anlamına ek olarak daha geniş bir anlam üstlenmesi, dar bir kapsamdan genel bir kapsama geçişi*” (2011: 27);

Hengirmen “Bir kavramı gösteren sözcüğün yeni kavramlar kazanmasına ve kavram alanının genişlemesi, bir sözcük bir kavramın bir bölümünü ya da türünü gösterirken zamanla kavramın bütünü ve benzer türlerini göstermesi” (2006: 381);

Aksan “*Bir göstergenin, başlangıçta bir nesnenin, bir varlığın, bir eylemin bir bölümü ya da türünü anlatırken zamanla onların bütünü anlatır duruma gelmesi.*” (2006: 90- 91);

Kıran “*Anlamlı bir dil göstergesinin daha geniş bir kapsam içermesi, dar bir anlamdan geniş bir anlama geçiş sonucu gerçekleşen değişim.*” (2001: 253);

Korkmaz “*Anlam kapsamı dar olan bir kelimenin zamanla ilgili bulunduğu kavram alanı içinde yayılarak daha geniş, daha genel bir anlam kazanması olayı*” (1992: 10);

Güneş “*Aynı tür içerisinde yer alan varlıkların sadece bir bölümünü gösteren bir kelimenin zamanla o türün bütün üyelerini kapsar hâle gelmesi*” (1996: 83) olarak tanımlamışlardır.

Güneş genelleşmeyi anlam genişlemesinin bir türü olarak vermiştir.

Korkmaz anlam genişlemesi için şu örneği verir: “*Kültür kelimesi aslında ‘ekilmeye hazır toprak, tarla’ anlamını verirken, zamanla ‘verim, birikim’ kavramındaki anlam sınırının çok genişlemesi ile ‘yüzyıllar boyunca elde edilen maddi ve manevi değerler bütünü yani kültür’ olmuştur.*” (1992: 10).

Kelimelerin ortaya çıktıkları dönemde tek bir anlamları olsa da Karahanlı Türkçesi dönemindeki fiiller aracılığıyla anlam değişimleri incelendiğinden dolayı fiillerin DLT dizininde yer alan anlamlarının temel anlam olarak kabul edilmiş olduğu ifade edilmişti. Bu bakımdan yukarıda verilen tanımlar da göz önünde bulundurularak anlam genişlemesi için

“Bir kelimenin var olan anlam ya da anlamlarının birinin / birkaçının daha geniş anlam içermeye başlaması, kelimenin yeni anlam /anlamlar kazanması” tanımın yapılması yerinde olacaktır.

1.3.5. Başka Bir Anlama Geçiş (Semantic Transfer)

Başka bir anlama geçişi Aksan “*Bir göstergenin kimi zaman, başlangıçtaki anlamından bütün bütün uzaklaşarak farklı bir anlamı yansıtır duruma gelmesi.*” (2006: 89) şeklinde tanımlar.

Vardar, İmer, Kocaman ve Özsoy, Korkmaz, Güneş ve Kıran başka bir anlama geçiş terimi yerine *anlam kayması* terimini kullanmakta ve başka bir anlama geçişi,

Vardar “*Düzdeğişmece, eğretileme, kapsamlayış, vb. yoluyla gerçekleşen anlam değişimi*” (2007: 21);

İmer, Kocaman ve Özsoy “*Önceki yansıttığından farklı olarak bir sözcüğün yeni bir anlamı yansıtır duruma gelmesi*” (2011: 28);

Korkmaz “*Somut veya soyut nitelikteki kelimelerin benzetme yolu ile kullanılan dolayısıyla, zamanla anlamlarında meydana gelen kayma veya kayma yoluyla kalıplaşma.*” (1992: 11);

Güneş “*Bu olay bir kelimenin temel anlamında zamanla ortaya çıkan büyük çaplı bir değişmeyi ifade eder. Kelime önceki kavramdan büsbütün farklı yeni bir kavramı karşılar hâle gelmiştir.*” (1996: 84);

Kıran “*Bu düzdeğişmece, eğretileme, kapsamlayış vb. söz sanatlarıyla gerçekleşen anlam değişimidir; başka bir deyişle, yeni bir anlam oluşturmak için sözcüklerin gerçek anlamlarından kayarak kalıplaşması olgusudur.*” (2001:254) olarak tanımlamaktadırlar.

Araştırmacıların başka bir anlama geçiş ile ilgili verdikleri tanımlar birbirine benzer niteliktedir. Bu çalışmada verilen tanımlardan yola çıkarak “kelimenin eskiden taşıdığı anlamını kaybederek yeni bir anlamı karşılar duruma gelmesi” olarak tanımlamak uygun olacaktır.

Fiilin DLT’deki anlamını kaybederek DLT’deki anlamına yakın ya da mecaz bir anlam kazandığı durumlarda ve fiilin anlam iyileşmesi, anlam kötüleşmesi yaşadığı

durumlarda da bu fiiller başka bir anlama geçiş olarak değerlendirecek ve bu başlık altında incelenecektir.

1.3.6. Çift Yönlü Değişim

Fiiller anlam değişimi açısından incelendiğinde bazı fiillerin DLT’de yer alan anlamlarından bazılarını kaybederken aynı zamanda Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesinde yeni anlamlar da kazandıkları görölmektedir.

yul- fiili DLT’de “(bağı) özmek; yolmak; istinsah etmek; (kadın, mihrinden) vazgeçmek” anlamındayken TT’de “bitki, tüy vb.ni çekerek yerinden çıkarmak, çekip koparmak; dolandırarak, hile ile birinin parasını almak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil TT’de “yolmak” anlamını korumaktadır. “(bağı) özmek; istinsah etmek; (kadın, mihrinden) vazgeçmek” anlamlarını ise kaybetmiştir. Bunun yanında fiil “ekip koparmak; dolandırarak, hile ile birinin parasını almak” anlamı da kazanmıştır. Fiil DLT’de yer alan dört anlamdan üçünü kaybetmiştir. Bu açıdan fiilde anlam daralması söz konusudur. Ancak fiil TT’de mecaz bir anlam da kazanmıştır. Bu açıdan da fiilde anlam genişlemesi görölmektedir.

Dolayısıyla bu fiiller bazı anlamlarını kaybederek anlam daralması yaşamış, aynı zamanda yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesi yaşamıştır. Bu durumda başka bir terime daha ihtiyaç duyulmuştur. Bu fiiller için “ift Yönlü Değişim” ifadesi kullanılmıştır. Topçu da *Dîvânu Lugâti’t-Türk ve Anadolu Ağızlarının Söz Varlığında Ortaklaşan Fiiller* adlı yüksek lisans tezinde böyle bir terime ihtiyaç olduğunu ifade etmiş ve “ok yönlü değişim” ifadesini kullanmıştır (2006: 2).

Tüm bu bilgiler çerçevesinde bu çalışmada anlam değişimleri incelenirken aşağıdaki sınıflandırma esas alınacaktır.

1. Anlam değişimi yaşamayan fiiller
2. Anlam daralması
3. Anlam genişlemesi
4. Başka bir anlama geçiş
5. Çift yönlü değişim
6. Varlığını kaybetmiş fiiller

1.4. Varlığını Kaybetmiş Fiiller (Archaic Verbs)91+

Sözcükler zaman içerisinde anlam değişimine uğrayabildiği gibi bazen de tarihsel süreç içerisinde unutulup yok olup giderler. Aksan zaman içerisinde kaybolan bu sözcükler için ‘sözcük ölümü’ terimini kullanmış ve her dilde dilin söz varlığını oluşturan sözcüklerin büyük bölümünün çeşitli etkenlerle unutulduğunu ancak ölen sözcüklerin lehçe ve ağızlarda daha uzun süre varlığını koruduğunu belirtmiştir (2006: 25).

2. BÖLÜM

2. İNCELEME

2.1. Basit Fiiller

Aç-

Aç-: açmak (BA aç-: açmak, aramak, fethetmek)

Kapug açdı. Kapı vb. şeyleri açtı (s.85)

Yitüklüg anası koyun açar. Kaybeden kişi, kaybettiği şeyi annesinin kucığında bile arar. Yani o bunu yapmakta haklıdır (s.355)

Tamu kapugin açar tawar. Rüşvet cehennem kapısını bile açar; başka şeyin kapısının lafı mı olur? İş bitirilmesinde rüşvet vermek için tavsiye edilir. (s.448)

Kimi içre oldurup / ıla suwin keçtimiz / Uygur taba başlanıp / mıñlak ilin açtımız
Gemi bindik ve İla suyunu geçtik. Bu, büyük ırmaktır. Uygura doğru yöneldik ve Mıñlak'ı fethettik.” (s.448-449)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “aç-” şeklinde “Bir şeyi kapalı durumdan açık duruma getirmek, engeli kaldırmak; sarılmış, katlanmış, örtülmüş veya iliklenmiş olan şeyleri bu durumdan kurtarmak; bir şeyi, bir yeri oyarak veya kazarak çukur, delik oluşturmak; tıkalı bir şeyi bu durumdan kurtarmak; alanını genişletmek; birbirinden uzaklaştırmak; yarmak, düğümü veya dolaşmış bir şeyi bu durumdan kurtarmak; bir toplantıyı, etkinliği başlatmak, bir kuruluşu, bir iş yerini işler duruma getirmek; bir aygıtı, bir düzeneği çalıştırmak; alışverişi başlatmak; rengin koyuluğunu azaltmak; yakışmak, güzel göstermek, ferahlık vermek. beğenmek; bir konu ile ilgili konuşmak; avunmak veya danışmak üzere söylemek, içini dökmek; satranç, poker vb. oyunları başlatmak; yapmak, düzenlemek; ayırmak, tahsis etmek; görünür duruma getirmek; bulutların dağılmasıyla gökyüzü aydınlanmak; geçit sağlamak, sıkılganlığını, utangaçlığını gidermek; savaşla almak, fethetmek” anlamlarında yer aldığı görülmektedir. TT’de fiilin “açmak ve fethetmek” anlamları yer alırken “aramak” anlamı kaybolmuştur. Ancak fiil temel anlamlarından yola çıkarak yeni anlamlar da kazanmıştır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “a-” şeklinde “Kapalı bir şeyin kapağını kaldırmak, bir şeyin üzerindeki örtüyü kaldırmak; açık hâle getirmek (kapı, pencere vs.); katlanmış, bükülmüş, sarılmış, düğümlenmiş şeyleri açmak; ip vs. ile bağlı olan şeyi çözmek; koşumdan çözmek, bırakmak (küz, at vs.); kilitlenmiş şeyleri bundan kurtarmak, kilidi açmak; örtülü kapalı bir şeyi açmak, aralamak (göz, ağız vs.); akışı durdurulan şeylerin akmasını sağlamak (su, gaz vs.); başlamak, başlatmak (tartışma, toplantı vs.); tesis etmek, inşa etmek, kurmak (okul, kulüp, yol vs.); yapmak, vermek, meydana getirmek, sebep olmak; inanarak söylemek, haber vermek, açık açık söylemek (hakikati açmak). gizli bir şeyi başkalarına bildirmek, açıklamak, söylemek; üzerini açmak, ifşa etmek, açığa çıkarmak, meydana çıkarmak, araştırarak bulmak (cinayet, iş vs.); çiçeklenmek, yapraklanmak; hoşlanmak, gönlüne yatmak, işine yaramak, sevindirmek; delmek, kazımak, eşmek (yol, kanal vs.); genişletmek, uzatmak, büyütmek (oda, elbise, eteği vs.); cilalamak, parlatmak, temizlemek; hâlletmek, yoluna koymak; bazı isimlere takılarak birleşik fiil ve çeşitli ifadeler yapar” anlamlarında yer almıştır. Fiil DLT’de geçen “aramak ve fethetmek” anlamlarını kaybetmiştir. Ancak fiil “açmak” anlamından anlam genişlemesi yoluyla yeni anlamlar kazanmıştır.

Ā-:

Ā: acıkmak (BA a-: karnı acıkmak)

Er ātı. Adam vb. acıktı.

TT’de fiil yapım eki almış şekliyle “acık-” şeklinde “Yemek yeme gereksinimi duymak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır.

AT’de fiil ->-c ses değişimi ile “ac-” şeklinde “Acıkmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Ayrıca AT’de yapım eki almış şekliyle “acık-” şeklinde “acıkmak; yoksullaşmak” anlamında bir fiil daha yer almaktadır.

Āg- / ag-:

Āg- / ag-: yükselmek, çıkmak, değişmek (BA ag-: çıkmak, belirlemek; aşmak, yükselmek, ağmak; değişmek, başkalaşmak, bozulmak, meyletmek, dönmek)

Ol tagka agdı. O, dağa vb. şeylere çıktı.

Bulut āgdı. Bulut yükseldi. (s.89)

Kut kuwıg birse idim kuliña / künde işi yüksepen yokar agar. Allah kuluna baht ve talih verirse onun işi her gün yükselir. (s.140)

Udu barıp üküş iwdim / telim yōrıp küçi kewdim / atım birle tegü ewdim / mini körüp tüsi agdı. Kurdu tasvir ederek diyor ki Onu yakalamak için acele ettim. Çok koşturup onun gücünü zayıflattım. Böylece atımla ona ulaştım. Beni görünce derisi titredi (tüyleri diken diken oldu) . (s.87)

Özin ögnüp orıladı / yırak yirig karıladı / atış kemşip orıladı / uwut bōlup tōpü agdı. O, haddinden fazla övünüp, kendisini şişirerek gururla geldi. Yeri arşınlayarak (bu dağları ben yarattım dercesine) atıyla saldırdı. Sonunda utanarak tepeyi aşıp defoldu. (s.135)

Kiçe turup yorır erdim / Kara kızıl böri kördüm / Katıg yānı kura kördüm / Kaya körüp baku agdı. Gece kalkıp yürüdüm. Kara ve kızıl kurtlar gördüm. Katı ve güçlü yayı kurdum. Kurt bana döndü ve beni görünce kaçarak tepeye tırmandı. (s.44)2

TT’de fiil -g>-ğ ses değişimi ile “ağ-” şeklinde “Yükselmek, yukarı doğru çıkmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “yükselmek, çıkmak” anlamlarını taşımaktadır, diğer anlamları ise kaybettiği görülmektedir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Fiil AT ağızlarında varlığını korumuştur. AT ağızlarında ise fiil -g>-ğ ses değişimi ile “ağ-” şeklinde “Çıkmak, kalkmak; bir tarafa eğilmek, kalkmak (yük hakkında) (Füzuli)” anlamında varlığını korumaktadır. Fiilin DLT’de yer alan “çıkmak, yükselmek” anlamını korumaktadır, diğer anlamlarını ise kaybettiği görülmektedir. Ayrıca fiil AT ağızlarında yeni bir anlam da kazanmıştır.

Ak-:

Ak-: akmak, (ordu, insan topluluğu için) akar gibi gelmek (BA ak-: akmak)

Suw akdı. Su vb. aktı

Yagı akdı. Düşman birlikleri geldi. (s.87)

Awlap meni koymanız / Ayık ayıp kaymanız / Akar közüm uş teniz / Tegre yöre kuş uçar. Beni avladıktan sonra terk edip gitme. Sözünü tut. İşte gözümden deniz suyu akmakta. Denize benzetmesinin sebebi gözyaşında tuz olmasıdır. Kuşlar gözyaşının çevresinde dönüp uçuşuyor. (s.246)

Kelñizleyü aktımız / Kendler üze çıktımız / Furxan ewin yıktımız / Burxan üze sıçtımız. Sel gibi onların üzerine yürüdük, şehirlerine girdik, puthanelerini yıktık, putlarının başına pisledik. Bu bir âdettir. Müslümanlar kâfirlerin ülkelerini aldıkları zaman onları küçük düşürmek için putlarının başına pislerler. (s.149)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “ak-” şeklinde “Sıvı maddeler veya çok ince taneli katı maddeler bir yerden başka bir yere doğru gitmek; sıvı maddeler aşağıya yönelmek; sıvı bir madde bir yerden çıkmak; bir kap veya bir yer, içindeki veya üstündeki sıvıyı sızdırmak; art arda ve toplu olarak gitmek; kumaş yıpranıp iplikleri erimeye başlamak; boya birbirine karışmak; sürüp gitmek; zaman çabuk geçmek; karışmak, katılmak; çabucak savuşmak, ortadan kaybolmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiilin DLT’deki anlamları koruduğu ve fiilin temel anlamlarından yola çıkarak yeni anlamlar kazandığı görülmektedir. Dolayısıyla fiil anlam genişlemesi yaşamıştır.

AT’de fiil -k>-x değişimi ile “ax-” şeklinde “Belirli bir yönde gitmek, cerayan etmek (sıvı cisimler, hava); sızmak, çatlak veya delik olmasından dolayı sıvıyı tutamamak; damla damla dökülmek; gelmek, dökülmek; büyük kitle veya izdiham şeklinde hareket etmek, ilerlemek, yürümek, gitmek, gelmek; sakın muntazam bir şekilde hareket etmek / akıcılık ahenkli olma manasında; gitmek, geçmek, savuşmak; suyun üzerinde akıntısına kapılıp gitmek; gözleri süzülme / bayılan veya ölüm hâlindeki bir insanın gözlerinin hâli hakkında” anlamlarında yer almaktadır. Fiilin DLT’deki anlamlarını koruduğu ayrıca yeni anlamlar da kazandığı görülmektedir. Dolayısıyla fiil anlam genişlemesi yaşamıştır.

Al-:

Al-: almak, tutmak, yakalamak, satın almak; (bir yeri, ülkeyi) almak, fethetmek (BA al-: almak)

Ol alımın aldı. O, alacağını aldı.

Beg il aldı. Bey ili aldı. (s.87)

Bardı közüm yarukı / Aldı õzüm konukı / Kanda erinç kanıkı / Emdı ũdın udgurur. Gözüümün ferı gitti. Onun gidişiyile ruhum da kabzolundu. O şimdi nerededir ki beni uykudan uyandırısın. (s.21-22)

Atka ugur aldım. Ata karşılık (bir şey) aldım. (s.25)

Anıñ kolu aldı. O, onun kolunu tuttu. (s.414)

Oğlum öğüt algıl bilgisizlik kiter / talkan kimniñ bolsa anar bekmes katar. Diyor ki Ey oğlum! Öğüdü al ve nefsenden boşluğu (cehâleti) uzaklaştır. Kavutu olan ona pekmez katar. Bunun gibi akıllı olan da öğüdü kabul eder. (s.191)

Koşnı konum oğışka kılğul anar ağırlık / artut alıp anungıl edğü tawar uğurluk. Yakınlarına iyilik et ve onları ağırla. Hediye kabul ettiğin zaman güzel bir şeyle karşılığını hazırla. (s.56)

İşı anıñ artaşıp / uğrak bile örteşiğ / boynın alıp kağrışıp / tutgun alıp kul satar. Onun işi bozuldu. Onun taifesindekiler karşı tarafın kabileleriyle birbirlerini yaktılar. Boyunlar burulduktan sonra o tutsak oldu ve satılan bir köle gibi fidyesi alındı. (s.296)

Kowı er kuğugka kirse yil alır. Talihsiz adam kuyuya girse, onu rüzgâr çıkarır ki eziyet çeksın. (s.445)

Ol kişi aldı mu. O (erkek) evlendi mi? (s.445)

Itım tutup koğı çaldı / anıñ tũsin kıra yuldı / başın alıp koğı saldı / boguz alıp tũkel bogdı. O, kurdu alıp yere çaldı. Tüyünü yoldu; arkasına fırlattı. Boğazını ısırıldı ve onu boğdı. (s.240)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “al-” şeklinde “Bir şeyi elle veya başka bir araçla tutarak bulunduğu yerden ayırmak, kaldırmak; satın almak; ele geçirmek, fethetmek; bir şeyi veya kimseyi bulunduğu yerden ayırmak; birlikte götürmek; içine sığmak; kabul etmek; kendine ulaştırılmak, iletilmek; içeri sızmak, içine çekmek; erkek, kadınla evlenmek; sürükleyip götürmek; kazanmak, elde etmek; zararlı, tehlikeli bir şeye uğramak; bürümek,

sarmak, kaplamak; kısaltmak, eksiltmek; yolmak, koparmak; temizlemek; içeri girmesini sağlamak; tat veya koku duymak; örtmek, koymak; yol gitmek, mesafe katetmek; çalmak; soldurmak; vücuttaki hasta bir organı ameliyatla çıkarmak; motor çalışması için gerekli olan elektrik veya yakıttan yararlanır duruma gelmek; göreve, işe başlatmak; görevden, işten çekmek; başlamak; içecek veya sigara içmek; yutmak, kullanmak; kazanç sağlamak; gidermek, yok etmek; yer değiştirmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki tüm anlamlarını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “al-” şeklinde “El ile tutup götürmek, kaldırmak / çabucak kapmak, tutmak, yakalamak, avlamak; yapmak için kabul etmek; satın almak; kaldırmak, götürmek, çıkarmak, açmak; istifade etmek, kullanmak; yollanan, verilen, teklif edilen, istenen bir şeyi kabul etmek, elde etmek, almak; rütbe, nişan, derece, makam, kazanmak; kendisiyle beraber getirmek, yanında getirmek. götürmek, getirmek; ele geçirmek, istila etmek, işgal etmek, kendine bağlamak; eline geçirmek, hakimiyeti altına almak; evlenmek, eş olarak kabul etmek; bürümek, kaplamak, sarmak, örtmek; yemek, içmek, tatmak; üretmek, hazırlamak; dâhil etmek, kabul edilmesini sağlamak; belirli bir şekle girmek; kesmek, kısaltmak, küçültmek; anlamak, düşünmek, idrak etmek; çıkarmak, ayırmak; meşgul etmek, heyecanlandırmak, dikkatini çekmek; tesir etmek, etkilemek; düşürmek, istediği numara ile bağ kurmak (telefon); mahrum etmek; harcamaya mecbur etmek (gün); rüşvet kabul etmek; bazı isimlerden sonra gelerek birleşik fiiller ve ifadeler türetilir” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki tüm anlamlarını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Alk-:

Alk-: telef etmek, yok etmek, tüketmek (BA alk-: bozmak, mahvetmek, yiyip bitirmek, batırmak bk. alık- Uygur alk-: arıkatmak)

Ol tavarın alkı. O, mal vb.ni telef etti. (s.521)

Fiil sadece TT halk ağızlarında varlığını korumaktadır. Fiil TT ağızlarında ses değişimi yaşamadan “alk-” şeklinde “*Yok etmek, tüketmek (Manisa)*” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Ār- / ar-:

Ār- / ar-: yorulmak (BA ar-: yorulmak, dermansız kalmak)

Er arđı. Adam vb. yoruldu. (s.89)

Urunçak alıp yermedi / alımlıg körü armadı / adaşlık üze turmadı / kalın eren tirgeşür. Emaneti almaktan, hak sahibini görmekten ve onu oyalamaktan mahzun olmadı. Dostluğu devam ettirmedi. Şimdi büyük bir ordu yığarak bana doğru yöneldi. (s.76-77)

Fiil sadece TT halk ağızlarında varlığını korumaktadır. Fiil TT ağızlarında ses değişimi yaşamadan “Güçsüz kalmak (İzmir ve çevresi) ” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Arka-:

Arka-: Oğuz lehçesinde aramak [BA arka-: yoklamak, arayıp taramak (Oğuzca)]

Ol anıñ evin arkadı. O, onun evini ve evde bulunduğunu tahmin ettiği şeyi aradı. (s.125)

TT’de fiil -k->Ø ses düşmesiyle “ara-” şeklinde “Birini veya bir şeyi bulmaya çalışmak; araştırmak, yoklamak; ziyarete, hatır sormaya gitmek; bir şeyin yokluğunu duyarak geri gelmesini istemek, özlemek; önem verip istemek; bir kişiyle görüşmek üzere telefon etmek; şart koşmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil -k->Ø ses düşmesiyle “ara-” şeklinde “Bulmaya çalışmak, bakmak, gezmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Art-:

Art-: artmak, fazlalaşmak (BA art-: artmak)

Arttı nēñ. Nesne arttı. (fazlalaştı)

Anıñ eyegüsi arttı. Onun kaburgası arttı. “Haddini aşmak” (kavramı) için

kinayedir. (s.524)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “art-” şeklinde “Çoğalmak; harcandıktan sonra bir miktar geri kalmak; değeri yükselmek, fazlalaşmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamları korumakla birlikte temel anlamdan yola çıkarak yeni anlam kazanmış, anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “art-” şeklinde “Miktar, sayı, ölçü vs. bakımından çoğalmak, fazlalaşmak / üreyip çoğalmak; şiddetlenmek, güçlenmek; yayılmak, her tarafı sarmak, kuvvetlenmek, güçlenmek; ilerlemek, yükselmek, büyümek, olgunlaşmak, artıp büyümek, gelişmek” anlamlarında yer aldığı görölmektedir. Fiil DLT’deki anlamları korumakla birlikte temel anlamdan yola çıkarak yeni anlam kazanmış, anlam genişlemesine uğramıştır.

As-:

As-: asmak (BA as-: asmak)

Ol et asdı. O, et vb. şeyleri astı. Adam asıldığı zaman da aynıdır. (s.89)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “as-” şeklinde “Bir şeyi aşağıya sarkacak bir biçimde bir yere iliştirip sarkıtmak; üzerine takınmak, kuşanmak; bir kimseyi boğazından ip vb. geçirip sallandırarak öldürmek, idam etmek; gitmek zorunda olunan bir yere özürsüz gitmemek; görevi olan bir işi özürsüz yapmamak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarını korumakla birlikte yeni anlam da kazanmış, mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil “as-” şeklinde “Bir şeyi yüksek bir yere iliştirip sarkıtmak; sar ağacında asarak idam etmek” ve “yemek vs. pişirmek için kazan vs.yi ocak veya yakılan ateşin üzerine koymak” anlamlarında olmak üzere iki ayrı madde başı olarak yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görölmemektedir.

Asur-:

Asur-: aksırmak (BA asur-: aksırmak)

TT’de fiil Ø>-k- ve -u->-ı- ses değişimleri ile “aksır-” şeklinde “Burun zarlarının gıcıklanması ile solunum kaslarının birdenbire kasılması üzerine, ağız ve burundan hızlı,

gürültülü soluk boşaltmak, hapşırmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Āş- / aş-:

Āş- / aş-: (dağ vb yüksek yerler için) aşmak. (BA aş-: aşmak, bir tepeyi öbür yana geçmek.)

Ol tāğ āşdı. O, dağ vb. şeyleri aştı. (s.89)

Er art aşdı. Adam yüksek geçidi aştı. (s.461)

Arpasız at aşumaz. At arpa yemeyince engeli aşamaz. (s.62)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “aş-” şeklinde “Yüksek, uzak veya geçilmesi güç bir yerin öte yanına geçmek; süre geçmek, bitmek, sona ermek; geçmek; erkek hayvan dişisiyle çiftleşmek; görünmeden kaçmak” anlamlarında bulunmaktadır. Fiil, DLT’deki anlamlarını karşılamakla birlikte yeni anlam kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “aş-” şeklinde “Bir şeyin üzerinden atlayıp geçmek, yüksek bir şeyin üzerine çıkıp öbür tarafa inmek, atlamak (duvar, çit vs.); devrilmek, düşmek, yuvarlanmak, o tarafa bu tarafa dönmek; istenenden, umulandan çok olmak, yapılmak, oluşmak” anlamlarında bulunmaktadır. Fiil, DLT’deki anlamlarını karşılamakla birlikte yeni anlam kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Aşık- / aşuk-:

Aşık- / aşuk-: özlemek (BA aşık-: özlemek -aşuk-, aşık-: acele etmek)

Fiil sadece TT ağızlarında varlığını korumaktadır. Fiil TT ağızlarında ses değişimi yaşamadan “aşık-” şeklinde “Acele etmek (İstanbul)” anlamında yer almaktadır. Fiilde başka anlama geçiş söz konusudur.

At-:

At-: atmak; (şafak için) sökmek; (şimşek için) çakmak. (BA at-: atmak)

Er ok attı. Adam ok vb. şeyleri attı.

Tan attı. Şafak söktü.

Ol attı nēñni. O, şeyi attı. (s.88)

Yaşın atıp yaşnadı / Tuman turup tüşnedi / Ağır kısır kişnedi / Ügür alıp okşarur.

Baharı tasvir ediyor Buluttan şimşek çaktı; ortalığı sis kapladı. Aygır ile kısraklar baharın işaretini görüp sevinçten bağrıştılar ve kişnediler. Her aygır kısırağını yanına alıp gitti. (s.110)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “at-” şeklinde “Bir cismi bir yöne doğru fırlatmak; bir şeyi yere doğru bırakmak; bir kimsenin ilişkisini kesmek; koymak; rastgele bir kenara koymak; uzatmak; bir yerden başka bir yere taşımak; sille, tokat vurmak; top, tüfek vb. silahları patlatmak; kurşun, gülle, ok vb. şeyleri hedefe fırlatmak; geri bırakmak, ertelemek; örtmek; yapılmış kötü bir işi birine yüklemek; kovmak, dışarıya çıkarmak, ilgisini kesip uzaklaştırmak, istenilmeyen bir şeyi kendi malı olmaktan çıkarmak; kullanılması gelenek hâline gelmiş bir şeyi kullanmaktan vazgeçmek; çıkarmak, dışarıya vermek; patlayıcı maddelerle havaya uçurup yıkmak; yay ve tokmakla ditmek, kabartmak; çatlakmak; yırtılmak; yapışık olduğu yerden ayrılmak; kalp, nabız vurmak, çarpmak; sıkıntı dolayısıyla giyilen bir şeyi çıkarmak; yazılı veya banda alınmış bir metinden bazı bölümleri çıkarmak; değerini eksiltmek; göndermek, yollamak; terk etmek; götürmek; söylemek; yalan veya abartmalı söz söylemek; bilmeden, kestirerek söylemek; içki içmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “atmak” anlamını taşımakta ancak “(şafak için) sökmek; (şimşek için) çakmak” anlamları TT’de yer almamaktadır. Bunun yanında fiil yeni anlamlar kazanmıştır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “at-” şeklinde “Bir şeyi elden bırakıp az çok fırlatmak; bir şeyi yüksek bir yerden aşağıya fırlatmak, bırakmak; atmak, tıkmak (hapse); terketmek, bırakmak, yüz çevirmek / vazgeçmek, fırlatmak, terketmek; reddetmek, yapmamak; dolu tüfek, tabanca, top vs. ile ateş açmak; vurmak, öldürmek, yaralamak (tüfek veya tabanca ile); örtmek, sermek, çekmek (yorgan, örtü vs.); serpmek (tohum); sökülme (dikiş); çarpmak, vurmak, hareket etmek (kalbi, nabızı); çıkarmak, bozmak; uzatmak; içmek (içki); bazı isimlere takılarak birleşik fiil ve bazı ifadeler yapılır” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “atmak” anlamını taşımakta ancak “(şafak için) sökmek; (şimşek için) çakmak” anlamları AT’de yer almamaktadır. Bunun yanında fiil yeni anlamlar kazanmıştır.

Aw- / awala-:

Aw- / awala-: Birinin etrafında sıkışık olarak toplanmak, etrafını çevirmek, sarmak (BA aw-: toplaşmak, üşüşmek; etrafını çevirmek, avlamak)

Añar kişi awladı. Onun üzerine insanlar sıkışarak toplandı. (s.90)

Udı barıp soñdadı / Tetre turup añdıda / Saçın kıra mençedi / Arjulayu er awar. Ata binerek onun peşinden gitti, onu hileyle yakalamak için etrafında döndü. Adamlar onu etrafını çevirdi ve saçını yoldu; etrafındaki kalabalığı çakallara benzetti; çünkü onlar (çakallar), yalnız bir insana rastlarsa etrafını sarar ve onu yer. (s.513-514)

Anıñ tetre kişi awaladı. İnsanlar onun etrafına toplandı. (Bu şekil fitne çıktığı zaman kullanılır. Diğer hâllerde awdı kullanılır.) (s.135)

Fiil sadece TT ağızlarında varlığını korumuştur. TT ağızlarında “aw-” fiilin -w>-v / -ğ ses değişimleri ile “av-, ağ-” şeklinde “Toplanmak, üşüşmek (Burdur, Isparta, Manisa, Kahramanmaraş, Sivas ve Niğde)” anlamında “Bir kimsenin üzerine yüklenmek, çullanmak, asılmak (Gaziantep)” anlamında kullanıldığı görülmektedir. “avla-” ekli şeklinin ise “Bir yerin çevresini çitle çevirmek (Ankara)” anlamında kullanıldığı görülmektedir. Fiil DLT’deki anlamlarını korumuştur. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Awın-:

Awın-: (bir şeyle, biriyle) avunmak, (bir şeye, birine) alışmak (BA awın-: alışmak, avunmak. Uygur -abın-)

Ol maña awındı. O benimle avundu. (s.99)

Maña awındı. O bana alıştı. (s.67)

TT’de fiil -w>-v- ve -ı>-u- ses değişimleriyle “avun-” şeklinde “Bir şeyle uğraşarak acısını unutmak, sıkıntılardan uzaklaşmak, teselli bulmak, müteselli olmak; oyalanmak; hayvan gebe kalmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “avunmak” anlamını korumuş ancak “alışmak” anlamını kaybetmiştir. Fiilin TT’de yeni anlamlar da kazandığı görülmektedir.

AT’de fiil a->o-, -w->-v- ve -ı->-u- ses değişimleriyle “ovun-” şeklinde “Sakinleşmek, teselli bulmak, teskin olmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “avunmak” anlamını korumuş ancak “alışmak” anlamını kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması vardır.

Ay:-

Ay:- söylemek, demek (BA ay:- söylemek)

Ol maña söz aydı. O bana söz söyledi. (s.90)

TT’de fiil yer almamaktadır.

AT’de “ayıt-” yapım ekli şekliyle karşımıza çıkmakta ve DLT’de yer alan “Demek, söylemek” anlamını karşılamaktadır. Fiil anlam değişimi yaşamadan günümüze kadar varlığını korumuştur. Fiil eskimiş kelimedir sadece klasik edebiyat ve halk edebiyatında kullanılmaktadır.

Az:-

Az:- (yol için) şaşırmak, kaybetmek (BA az:- azmak, yoldan çıkmak)

Ol yol azdı. O, yolu kaybetti, şaşırdı. (s.89)

Ula bolsa yöl azmas bilig bolsa söz yazmas. Arazide işaret olsa yol kaybedilmez; insanda da akıl olsa konuşmada yanlış yapmaz. (s.44)

TT’de ses değişimi yaşamadan “az-” şeklinde “Taşkınlıkta ileri gitmek; deniz, ırmak vb. kabarmak, taşmak; yara, hastalık etkili, tehlikeli duruma gelmek; cinsel duyguları artmak; çamaşır artık ağartılamaz duruma gelmek; hayvanlar iki ayrı ırktan doğmak; bitkiler, aşırı büyümek” anlamlarında yer almaktadır. Fiilin TT edebi dilinde DLT’deki anlamını kaybettiği, kazandığı mecaz ve yakın anlamlarla varlığını koruduğu görülmektedir. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

TT halk ağızlarında ise fiil ses değişimi yaşamadan “az-” şeklinde “Toprak tavını kaybetmek (Bolu), ekşimek, tadı bozulmak (Artvin), yolunu kaybetmek, şaşırmak, kaybolmak (Kahramanmaraş, Hatay, Sivas, Yozgat, Ankara, Kırşehir, Kayseri)”

anlamlarında yer almaktadır. Fiilin TT ağızlarında DLT'deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazandığı görülmektedir. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT'de ses değişimi yaşamadan “az-” şeklinde “Yolunu kaybetmek, gideceği yeri kaybetmek; doğru yoldan çıkmak, yanılmak, kötü yola düşmek; şiddet göstermek, coşmak, heyecana gelmek, şırmarmak” anlamlarında yer aldığı, DLT'de yer alan anlamları dışında mecaşlaşma yoluyla yeni anlamlar kazanarak anlam genişlemesine uğradığı görülmektedir.

Bā-:

Bā-: bağlamak (BA ba-: bağlamak; örgü yapmak)

***Ol atıg bādi.** O, at vb.ni bağladı. Herhangi bir şeyi iple düğümleyip bağlarsa yine aynıdır.* (s.456)

TT'de fiil “ba- (fiil)> bağ (fiilden isim)> bağla- (isimden fiil)” yapım eki almış şekliyle “bağla-” şeklinde yer almaktadır. Dolayısıyla fiil kökü korunmamıştır ama bu kökten türemiş isim ve bu isme -la isimden fiil yapan yapım eki getirilerek oluşturulan fiil kullanılmaktadır. TT'de “bağla-” şeklinde yer alan fiil “Bir şeyi bir yere veya düğümlemek; yaraya ilaç koyup bezle sarmak; denk yapmak, paket yapmak; anlaşma yapma; uyulması zorunlu olmak; eklemek, bir araya getirmek, birleştirmek; başka bir işle uğraşamaz durumda olmak; sona erdirmek, bitirmek, tamamlamak; geçişi engellemek; birini söz veya yazı ile bağlamak, taahhüt etmek, angaje etmek; büyü, muska vb.nin aracılığıyla birinin birtakım isteklerini veya yetkinliğini engellemek, yok etmek; gönlünü kazanmak; birinde bir şeye karşı ilgi, istek uyandırarak o şeye ilgi, yakınlık duymasını sağlamak; bütün ilgisini bir yerde yoğunlaştırmak” anlamlarında yer almaktadır. Bu anlamlar “bā-” fiilinin DLT'deki anlamından yola çıkarak kazanmış olduğu yeni anlamlardır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT'de “ba- (fiil)> bağ (fiilden isim)> bağla- (isimden fiil)” yapım eki almış şekliyle “bağla-” şeklinde yer almaktadır. Dolayısıyla fiil kökü korunmamıştır ama bu kökten türemiş isim ve bu isme -la isimden fiil yapan yapım eki getirilerek oluşturulan fiil kullanılmaktadır. AT'de “bağla-” şeklinde yer alan fiil “İp, zincir, kendir vs.şeylerle bir yere tutturmak, raptetmek / ip vs. ile bir şeyi bir başkasına veya birkaç şeyi bir yere tutturmak, dizmek / bohça hâline getirmek, bohça yapmak; sarmak, sargı beziyle sarmak; takmak,

asmak, kuşanmak; kapamak, kilitlemek; düyümlemek, iliklemek; yapıştırmak; kesmek, mani olmak, önlemek; yenmek, galip gelmek; kurmak, yapmak, dikmek, monte etmek; isnad etmek, ilgi kurmak, üzerine yıkmak (suç); birleştirmek, yakınlaştırmak, raptetmek; bir araya getirmek, aralarında ilişki kurmak; meftun etmek, aşık etmek; yazmak, tertiplemek, bitirmek (eser), yapmak (anlaşma, mukavele); ortadan kaldırmak, tasfiye etmek, iptal etmek, yasaklamak (resmen); bir şeyin akışını durdurmak, son vermek; yüzü tutuşmak (süt), kapanmak (yara); meydana getirmek, ortaya çıkarmak (tohum, kök, filiz vs.); meydana getirmek, oluşturmak, teşkil etmek (saf, sıra); bir konu hakkında birisiyle anlaşmak, resmi olarak birbirinin isteğini kabul etmek, imzalamak (mukavele, anlaşma vs); bazı isimlere takılarak birleşik fiil ve çeşitli ifadeler yapar” anlamlarında yer aldığı görülmektedir. Bu anlamlar “bā-” fiilinin DLT’deki anlamından yola çıkarak kazanmış olduğu yeni anlamlardır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Bak-:

Bak-: bakmak (BA bak-: bakmak)

Ol maña bakdı. O bana baktı. (s.238)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “bak-” şeklinde “Bakışı bir şey üzerine çevirmek; aramak; bir şeyin yüzü bir yöne doğru olmak; bir şeyin gelişmesi veya iyi bir durumda kalması için emek vermek; beslemek, geçindirmek; bir iş birinden beklenmek; hastayı muayene etmek; tedavi etmek için ilgilenmek; yoklamak, incelemek, denemek; bir işi yapmak, bir işi yapmakla görevli olmak; ilgilenmek; uğraşmak, meşgul olmak; yapılabilmesi bir şeye bağlı bulunmak; gözetmek, korumak; renklerde benzetmek, andırmak; anlamak, farkına varmak; başka bir şeyle ilgilenmeyip elindeki veya önündeki işle uğraşır olmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil -k>-x değişimiyle “bax-” şeklinde “Görmek için gözlerini yöneltmek; seyretmek; gözden geçirmek, müşahade etmek; mütala etmek, öylesine okuyarak göz gezdirerek bilgi sahibi olmak / öğrenmek, okumak, meşgul olmak, ilgilenmek / yoklamak, gözden geçirmek, tashih etmek; göz gezdirmek, aramak, araştırmak; yoklamak, muayene etmek; birisini örnek almak, ibret almak, kendini ona benzetmek; düşünmek, önem vermek, dikkat etmek; bir şey hakkında belirli bir düşüncesi olmak, değerlendirmek, hesaplamak; müzakere etmek, gözden geçirmek; ölçüp biçmek, düşünmek, yoklamak; hizmet etmek,

kaygı göstermek / nezaret etmek, göz kulak olmak, gözetlemek, gözü üzerinde olmak / idare etmek, önderlik etmek; muayene etmek, tıbbi yönden nezaret etmek; belirli bir taraf yöneltmek, çevrilmek, döndürülmek, açılmak; ilgili olmak, bağlı olmak, ilgilenmek, tabi olmak; bazı isimlere takılarak birleşik fiiller, çeşitli ifadeler yapılır” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Bar-:

Bar-: gitmek (BA bar-: varmak, gitmek) (varmak olarak çevirmek daha mı uygun olurdu?)

Ol ewke bardı. O, eve vb. yerlere gitti. (s.234)

Fiil TT’de b->v- değişimiyle “var-” şeklinde “Erişilmek istenen yere ayak basmak, ulaşmak, vasıl olmak; belli bir duruma veya düzeye gelmek; hoş olmayan bir sona ermek; bir şeyi iyice anlamak veya duymak; acımadan, çekinmeden yapmak; kadın, evlenmek; bir durumdan başka duruma geçmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’de yer alan anlamını korumakla birlikte temel anlamdan yola çıkarak yeni anlamlar kazanmış ve anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil b->v- değişimiyle “var-” şeklinde “Gitmek, ulaşmak, gelmek, gelip ulaşmak, varmak; sonuçlanmak, neticelenmek; dalmak, gark olmak, gitmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’de yer alan anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmış ve anlam genişlemesine uğramıştır.

Bas-:

Bas-: üstüne çöküp basmak, bastırmak; gece baskını yapmak; (bir ülkeyi) yenmek ve düzene sokmak (BA bas-: basmak, üzerine çökmek, yıkmak)

Anı burt basdı Onu karabasan bastı.

Adam kıızı basdı. Adam kızı bastı, üstüne çıktı.

It keyikni basdı. Köpek av hayvanını yakalayıp öldürdü.

Begni yağı basdı. Düşman vb. beye gece baskını yaptı.

Beg il basdı. *Bey ülkeyi yendi ve düzene soktu. Sanki o, karabasan gibi üzerine çöktü.* (s.236)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “bas-” şeklinde “Vücudun ağırlığını verecek bir biçimde ayak tabanını bir yere veya bir şeyin üzerine koymak; küçük çocuklar ayakta durabilmek; bir şeyi, üzerine kuvvet vererek itmek; sıkıştırarak yerleştirmek; bası işi yapmak, tabetmek; örtmek, bürümek, kaplamak; bir şey üzerinde kalıp, mühür vb.yle iz yapmak; baskın yapmak; bir kimse bir yaşa girmek; duman, sis vb. çevreyi kaplamak, çökmek; basınç yaparak sıvı ve gazları itmek; kümes hayvanları kuluçkaya yatmak; uygunsuz vaziyette yakalamak; bir şeyin etkisinde kalıp eziklik, üzüntü ve ağırlık duymak” anlamlarında yer almaktadır. Fiili DLT’deki “baskın yapmak; üstüne çöküp basmak, bastırmak.” anlamını korumakta ancak diğer anlamlarını kaybetmiş durumdadır. Ancak fiil TT’de yeni anlamlar da kazanmıştır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “bas-” şeklinde “Üstten bastırmak, sıkmak, tazyik etmek / sıkıştırmak, itmek; ayaklamak, ezmek, çiğnemek; altına alıp felç etmek, ezmek, öldürmek; galip gelmek, yenmek / geçmek, birinciliği kazanmak, galip gelmek; sokmak, tıkmak; koymak, geçirmek, giymek; batırmak, daldırmak, içerisine daldırıp ıslatmak; bürümek, kaplamak, çevrelemek, engel olmak, görünmez hâle getirmek / doldurmak, yayılmak; örtmek, bürümek (toz, duman vs.); bir şeyin çokluğunu, sıklığını, geniş bir alanı kapladığını bildirir (su, duman ot, vs.); boğmak, eziyet etmek, zulmetmek, sıkıştırmak; ansızın hücum etmek, üzerine atlamak; ağırlık sebebiyle eğilmek, bir tarafı ağır basmak; vurmak, yapmak (mühür, nakış vs.); örtmek, kapamak; kendini methetmek, övmek; mayalamak; sürekli, peş peşe fırlatmak, üzerine yağdırmak (taş, kurşun); itmek, kenara çekmek; yırtmak, dağıtmak, parçalamak, öldürmek; geçmek, atlamak, aşmak, önde gitmek; bazı isimlere takılarak birleşik fiil yapılır” anlamlarda yer almaktadır. AT’de fiil, DLT’deki anlamlarını korumakla birlikte yeni anlamlar kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Bat-:

Bat-: su vb. şeylere batmak; gözden kaybolmak, güneş batmak (BA bat-: batmak, gözden kaybolmak)

Kūn battı. *Güneş battı.*

kurugjin suwka battı. *Kurşun vb. suya batıp çöktü. Herhangi bir şey gözden*

kaybolursa yine aynıdır. (s.324)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “bat-” şeklinde “Bir sıvının üstündeyken içine gömülmek; dünya’nın dönüşü dolayısıyla güneş, ay ve yıldız ufkun altına inmek; iflas etmek; kirlenmek; saplanmak; tedirgin etmemesi gereken şeyler tedirgin etmek; hoş gitmeyen bir duruma uğramak; yok olmak; çökmek; daha kötü bir duruma uğramak; yıkılmak, egemenliği sona ermek; dokunmak, incitmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki tüm anlamları korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “bat-” şeklinde “Bir şeyin içine sokulmak, dalmak / batar batmaz, gire girmez hiss olunmak, saplamak; suyun dibine dalmak, çökmek / suda boğulmak / yapışkan, katı bir şeyin içine girip çıkmamak / bir şeyin haddinden fazla olduğunu gösterir; bir şeyin altında kalarak görünmemek, görünmez hâle gelmek, kaybolmak, örtülmek; gözden kaybolmak, gurub etmek (güneş); mahvolmak, zayi olmak, heder olmak, hiç olmak, yok olmak / iflas etmek, hiç birşeyi kalmamak / ölmek, telef olmak, mahvolmak; yok olmak, yerle bir olmak, mahvolmak; çökmek, çukurlaşmak; eseri, nişanesi kalmamak; bulaşmak, bir şeye bulanmak / baştan başa örtülmek, içinde kalmak; tutulmak (ses,kulak); galip gelmek,yenmek, gücü yetmek; tesir etmek, etki etmek; bazı isimlere takılarak birleşik fiiller ve ifadeler yapılı” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki tüm anlamları korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Beze-:

Beze-: bezemek, süslemek (BA beze-: bezemek, nakışlamak)

Ol ewin bezedi. O, ev vb.ni bezedi. (s.462)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “beze-” şeklinde “Süslemek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır; fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “bəzə-” şeklinde “Süslemek, güzelleştirmek; mübalağalı bir şekilde anlatmak, tasvir etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakta birlikte mecazlaşma yoluyla yeni bir anlam da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Bıç-:

Bıç-: kesmek, (ot vb. şeyleri) biçmek (BA bıç-: kesmek, biçmek)

Er et bıçdı. Adam eti vb. şeyleri kesti. (s.234)

TT’de fiil -ı->-i- ses değişimiyle “biç-” şeklinde “Belli bir biçim vererek kesmek; dikilecek kumaşı belli bir ölçüye ve modele uygun olarak makasla kesmek; ekin, ot vb.ni orakla, tırpanla, makine ile kesmek; yaylım ateşiyle öldürmek; değer, paha, fiyat belirlemek; tahmin etmek, kestirmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamları karşılamakla birlikte yeni anlamlar kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil -ı->-i- ses değişimiyle “biç-” şeklinde “Tahılı, otu orak, tırpan biçer vs. ile kesmek / almak, elde etmek; elbiselik kumaşı boy ve bedene göre kesmek; tıraş etmek, kırmak; tolu hâlde öldürmek, katliam yapmak; bazı kelimelere takılarak birleşik ifadeler yapılır” anlamlarda yer almakta, DLT’deki anlamlarını korumaktadır. Ayrıca fiil yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Bış-:

Bış-: yemek pişmek; meyve olgunlaşmak; kımız kıvama gelmek [BA pış-: pişmek; olmak (kemale gelmek), kımız tulumunu olması için sallamak]

Eşiç bışdı. Tencere oldu ve yemek pişti.

Yimiş bışdı. Meyve olgunlaştı.

Er kımız bışdı. Adam kıvama gelmesi için kımızı çalkaladı. (s.236)

TT’de fiil b->p- ve -ı->-i- ses değişimleriyle “piş-” şeklinde ve “Ateşte, fırında, kaynar suda veya yağda ısı etkisiyle yenilebilir duruma gelmek; ısıtma sonucu belirli bir kullanıma uygun duruma gelmek; meyve olgun duruma gelmek; pişik oluşmak; bir konuyu iyice öğrenmek; işe alışıp beceri ve ustalık kazanmak, zorlukları göğüslemek; herhangi bir iş için konuşup hazırlanmak; bunalacak kadar sıcaklık duymak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “yemek pişmek, meyve olgunlaşmak” anlamını korumakta ancak “kımız kıvama gelmek” anlamını kaybetmiştir. Aynı zamanda fiil temel anlamlarından yola çıkarak yeni anlamlar kazanmıştır.

AT’de fiil -ı->-i- ses değişimiyle “biş-” şeklinde “Ateşte, fırında veya kaynayan suyun içinde tutulup hamlığı gitmek, yenecek hâle gelmek, çiğliği yok olmak; ateşin,

yüksek hararetin tesiriyle sertleşmek, saksılaşmak; tecrübe kazanmak, ustalaşmak, denenmek / yetişmek, mükemmel hâle gelmek, mükemmelliğe ulaşmak” anlamlarında yer almakta; DLT’deki “yemek pişmek” anlamını korumakta ancak “meyve olgunlaşmak, kıımız kıvama gelmek” anlamlarını kaybetmiştir. Aynı zamanda fiilin mecaşlaşma yoluyla yeni anlamlar kazandığı görülmektedir.

Bil-:

Bil-: bilmek (BA bil-: bilmek)

Ol bilig bildi. O; akıl, ilim, hikmet vb. şeyleri bildi. (s.240)

Bilmiş yek bilmedük kişiden yig: tanıdığın şeytan tanımadığın adamdan daha iyidir. (s.414)

TT’de fiil ses değişmesi yaşamadan “bil-” şeklinde “Bir şeyi anlamış veya öğrenmiş bulunmak; bir bilim veya sanat dalında yeterli olmak; bir iş yapmaya alışmış olmak, elinden gelmek; tanımak, hatırlamak; sanmak, varsaymak, farz etmek; sorumlu tutmak; inanmak; işine gelmek, uygun bulmak; -a / -e ekli fiillerle yeterlik bildiren birleşik fiiller oluşturur; saymak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamı dışında yeni anlamlar kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil ses değişmesi yaşamadan “bil-” şeklinde “Bir şey hakkında bilgi sahibi olmak, haberdar olmak, vakıf olmak / herhangi bir konuda özel bilgisi olmak; öğrenmek, haber almak, bilgi almak; anlamak, idrak etmek / sezmek, hissetmek, duymak; tanımak; başarmak, yapabilmek, zihinde canlandırabilmek; kendisi için aydın etmek, belirlemek, öğrenmek; uymak, yerine getirmek, hesaplaşmak; hatırlamak, akla geetirmek; zannetmek, saymak / şüphelenmek, isnad etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kormakla birlikte yeni alamlar da kazarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Bir- / bir- / ber-:

Bir- / bir- / ber-: vermek (BA bér-: vermek, gelmek)

Ol maña yarmak birdi. O bana para vb. şeyleri verdi. (s.425)

Beg anar ot birdi. Bey ona zehir içirdi. (s.16)

Yalavaçka alkış birgil. Peygamber aleyhisselâma savalavat getir. (s.48)

Keldi berü arturu / Birdi ilin ertürü / Munda kalıp olturu / Bükri bolup ün büter.
Çok büyük bir orduyla bize geldi. Kibirlenerek haddini aştı. Sonra da ilini bize hediye etti.
Belini eğerek, sesini kısarak bizde oturup kaldı. (s.105)

Koygaşıp yatsa anıñ yūzine / Alsıkar õgin anıñ söziñe / Miñ kişi yulugı bölup õziñe
/ Birgeler özin anıñ köziñe. Kim onunla yatıp (cima edip) yüzünü görse, onun nağmelerinden ve güzel sözlerinden aklı gider. Onun güzeline bin can feda eder.

TT’de fiil b->v- ses değişimiyle “ver-” şeklinde “Üzerinde, elinde veya yakınında olan bir şeyi birisine erişirmek, iletmek; bırakmak veya bağışlamak; ondan bilmek, atfetmek; düşünce veya bilgi anlatan şeyleri başkalarına iletmek, bildirmek; döndürmek, çevirmek, yöneltmek; herhangi bir duruma yol açmak; satmak; kızı, kadını biriyle evlendirmek; ödemek; yaymak; bitki ve ağaç, ürün üretmek; herhangi bir şey ortaya çıkarmak, oluşturmak; hepsini herhangi bir duruma sokmak; sahip olmasını sağlamak; bir şey üzerinde etki yapmak, biçimini değiştirmek; tespit etmek; kazandırmak, katmak; ayırmak, harcamak; dayamak; doğurmak; cinsel yönden kendisini kullandırmak; kök veya gövdeleri sonuna -ı (-i, -u, -ü) zarf-fiil eki almış fiillere gelerek tezlik bildiren birleşik fiiller oluşturur” anlamlarında yer aldığı görülmektedir. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazandığı görülmektedir. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi vardır.

AT’de fiil b->v- ses değişimiyle “ver-” şeklinde “Bir şeyi bir başkasına vermek, teslim etmek, ulaştırmak, emanet etmek; kullanmak için ayırıp bir kimsenin uhdesine bırakmak; bağışlamak, hediye etmek, mükâfatlandırmak; sevk etmek, yönlendirmek, harcamak; ödemek, geri vermek; para ile ödemek, belirli bir değere almak; meydana getirmek, üretmek, yetiştirmek (ağacın meyve vermesi); meydana getirmek, tertiplemek; yayınlamak, ilan etmek; bildirmek, söylemek; yaşını tayin etmek; tayin etmek, havale etmek; kocaya varmasına, evlenmesine izin vermek veya mecbur etmek / kavuşmasına, birleşmesine yardımcı olmak, imkân yaratmak; bazı isimlerle birleştirilerek birleşik fiil ve ifadeler yapılır” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Biti-:

Biti-: yazmak (BA biti- yazmak)

Ol anır bitig bititti. O, ona kitap yazdırdı. (s.334)

Fiil her iki lehçede korunmamaktadır ancak fiilin, biti- (fiil)> bitik (fiilden isim) yapım eki almış hâlde “bitik” şeklinde isim olarak yaşadığı görülmektedir. Fiil TT ağızlarında “biti ve bitik” şekillerinde isim olarak “Defter (Afyon, Kayseri); mektup (Isparta, Aydın, İzmir, Zonguldak, İstanbul, Çorum, Ankara); kitap (Çanakkale, Tokat); forma, kitap parçası (Bilecik); muska (Çankırı); vesika, vekâletname, senet, kart, kimlik cüzdanı, tezkere (Ankara)” anlamında yer almaktadır.

Fiil AT’de yapım eki almış şekliyle isim olarak “cadu-pitik” kelimesinde “sihir, sihirbazlık” anlamında yer almaktadır.

Boğu-:

Boğu-: boyamak; bir şeyi bir şeye (boya gibi) yapıştırmak. (BA bodhu-: boyamak, yapıştırmak)

Ol tönug boğudı. O,elbise vb. boyadı.

Ol okın urdı keyikni yıgaçka boğudı. O avını vurdu ve onu ağaç vb. şeye astı. (s.461)

TT’de fiil -đ->-y- ve -u>-a ses değişimleri ile “boya-” şeklinde ve “Boya sürerek veya boyaya batırarak renk vermek; ağır söz söylemek, aşağılamak; azarlamak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “boyamak” anlamını taşıırken “bir şeyi bir şeye (boya gibi) yapıştırmak” anlamını kaybetmiştir. Bunun yanında fiilin mecazlaşma yoluyla yeni anlamlar da kazandığı görülmektedir.

AT’de fiil -đ->-y- ve -u>-a ses değişimleri ile “boya-” şeklinde ve “bir şeyi boyaya daldırmak, boya sürmek, renklendirmek / renk ayrı bir hava vermek; daldırmak, gark etmek; kirletmek, lekelemek, bulaştırmak; bir şeyin çokluğunu, bolluğunu bildirir” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “boyamak” anlamını taşıırken “bir şeyi bir şeye (boya gibi) yapıştırmak” anlamını kaybetmiştir. Bunun yanında fiilin mecazlaşma yoluyla yeni anlamlar da kazandığı görülmektedir.

Bog-:

Bog-: boğmak (BA boğ-: boğmak)

Ol erni bogdı. O, adam vb. boğdu. (s.237)

TT’de fiil -g>-ğ değişimiyle “boğ-” şeklinde “Bir canlıyı, soluk almasına engel olarak öldürmek; el, ip vb. ile bir şeyi çepeçevre sıkmak; motorlu taşıtlarda fazla yakıt, motoru çalışmaz duruma getirmek; renkler uygun düşmemek; silik bir duruma getirmek, bastırmak; tamamıyla kaplamak, sarmak; peş peşe yapmak, bir kimseyi bir şeyin f azlasına eriştirmek veya uğratmak; bir durumu başka bir durum yaratarak örtmeye çalışmak; gelişmesine engel olmak; bunaltmak” anlamalarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil -g>-ğ değişimiyle “boğ-” şeklinde “Boğazı el veya ip vs. ile sıkmak suretiyle nefes yolunu kesmek / nefes almayı zorlaştırmak için nefes almasına engel olmak; boğup öldürmek / suya daldırarak öldürmek; el, ip vs il sıkmak / germek, bağlamak, sarmak; yolunu daraltarak suyunu azaltmak (ark, kanal); ilerlemesine, yayılmasına, güçlenmesine engel olmak / sınırlamak, ortaya çıkmasına, görünmesine, duyulmasına engel olmak, yatıştırmak; henüz binilmeyen acemi ata biniş öğretmek, alıştırmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Bol-:

Bol-: olmak, mevcut olmak (BA bol-: olmak)

Yöl ugur bolsın. Yol hayır ve bereket içinde geçsin. (s.25)

Anıñ eti bars boldı. Onun derisinde bu süratle şişlik payda oldu. (s.150)

Kök bürkek boldı. Gökyüzü kapandı. (s.321)

Bor bolmadıp sirke bolma. Şarap olmadan sirke olma. (s.397)

DLT’de “bol-” fiilinin asıl fiil olarak kullanımı dışında, yardımcı fiil olarak da kullanıldığı görülmektedir.

TT’de fiil b->Ø ses düşmesiyle “ol-” şeklinde “Meydana gelmek, varlık kazanmak, vuku bulmak; gerçekleşmek veya yapılmak; bir görev, makam, san veya nitelik kazanmak; bir şeyi elde etmek, edinmek; bir durumdan başka bir duruma geçmek; herhangi bir

durumda bulunmak uygun düşmek, yerinde görülmek; yetişmek, olgunlaşmak; hazırlanmak, hazır duruma gelmek; bulunmak; geçmek, tamamlanmak; sürdürmek, yürütmek; bir kuruluşla, örgütle ilgili bulunmak, mensup olmak; yaklaşmak, gelip çatmak; bir şey, birinin mülkiyetine geçmek; ek fiilin geniş zamanı olan -dır (-dir) anlamında kullanılan bir söz; sarhoş olmak; uymak, tam gelmek; yitirmek, elinden kaçırmak; bir yerde doğmuş, yaşamış olmak; bir olayla karşılaşmak, başına kötü bir şey gelmek; yol açmak; bir ad veya sıfatın belirttiği durumu almak; yardımcı fiil sıfat-fiil eki almış kelimelerle birlikte başlama, bitirme vb. bildiren fiilleri oluşturur; hastalığa yakalanmak, tutulmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil b->Ø ses düşmesiyle “ol-” şeklinde “Bağımsız fiil olarak şu anlamalarda kullanılır: yaşamak, yerleşmek, ömür sürmek; var olmak, mevcut olmak; katılmak, iştirak etmek; meydana gelmek, vuku bulmak, ortaya çıkmak; doğmak, dünyaya gelmek; bir yere gelmek(gitmek), bir yere gidip görmek; yerleşmek, sığınmak; malik olmak, sahip olmak; bir hâlden başka bir hâle geçmek, değişmek; ulaşmak, varıp yetişmek” “yardımcı fiil olarak kullanılırsa: uzmanlık ve meslek anlamındaki isimlerden sonragelerek bu meslek ve uzmanlığa malik olmayı ve onlarla meşgul olmayı bildirir; isim, sıfat ve sayılardan sonra gelerek bunlardaki-*lan* / *-len* / *-laş* / *-leş* eklerinin ilave edilmesiyle yapılan fiillerin sinonimleri olan birleşik fiiller yapar; bazı sözlerden sonra gelerek birleşik fiiller ve ifadeler yapar” ve “oldu! şeklinde: emir, buyruk, görev alan kimsenin verilen görevi anladığını ve gerekni derhâl yapacağını bildiren cevabı olarak kullanılır” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Bög-:

Bög-: (suyun, askerin) önünü kesmek, (suyu, askeri) toplamak (BA bög-: durdurmak, hareketine mani olmak, kapanmak, sed çekilmek, toplanmak, bükülmek)

Ol sūwug bögdī. O, bu iş için yapılan bir bentle suyu durdurdu ve topladı.

Bek sūsin bögdī. Bey askerlerini topladı. Asker çokluğundan dolayı her zaman suya benzetilir. (s.239)

TT’de fiil -ö->-ü- ve -g->-ğ- ses değişimleriyle “büge-” şeklinde “Önüne bent

yaparak suyu toplamak” anlamında yer almaktadır. Fiil TT’de sadece “su” için kullanılırken DLT’de “su ve asker” için kullanılmaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Fiil AT ağızlarında varlığını korumaktadır. AT ağızlarında “böə-” şeklinde “Göllendirmek maksadıyla akarsuyun karşısını kesmek (Gəncə, Qazax, Tovuz)” anlamında yer alan fiil sadece “su” için kullanılırken DLT’de “su ve asker” için kullanılmaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Böl-:

Böl-: bölmek, parçalamak (BA böl-:

Keldi maña Tat / Aydım emdi yat / kKuşka bölüp et / Seni tiler us böri. Bana bir kâfir Uygur geldi, onu öldürdüm, akbaba ve yırtıcı hayvanlar için onu parça parça ettim. (s.16-17)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “böl-” şeklinde “Bir bütünü iki veya daha çok parçaya ayırmak, taksim etmek; birliğin bozulmasına yol açmak, parçalamak; bir niceliği iki veya daha çok eşit parçaya ayırmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “böl-” şeklinde “Bir şeyi hisselere ayırmak, bölük bölük etmek, taksim etmek; kesmek, ayırmak, araya bir şey koymak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Buç-:

Buç-: donup ölmek (BA budh-: buymak, donmak ve ölmek)

Er tumlugka buğtı. Adam soğuktan dondu ve öldü. (s.529)

TT’de fiil -d>-y ses değişimiyle “buy-” şeklinde “Donup ölmek; çok üşümek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte “çok üşümek” anlamı da kazanarak anlam genişlemesi yaşamıştır.

AT’de fiil -d>-y ses değişimiyle “buyux-” şeklinde “Şaşırıp kalmak, kendini

kaybetmek; soğuktan üşümek, donup kalmak, kısılup kalmak” anlamlarında yer almaktadır. “Soğuktan donmak, üşümek” anlamı DLT’deki anlamından daha dar bir anlamla yer almaktadır ayrıca fiilin AT’de yeni bir mecaz anlam daha kazandığı görülmektedir.

Buk-:

Buk-: büküp toplamak (BA buk-: bükmek, kıvrırmak)

Ol ağakın bukđı. O ayağını uzatmışken, kendine doğru topladı. (s.238)

Ol meni körüp bükđı. O, beni görünce yere doğru eğildi ve alçaldı. (s.238)

TT’de fiil -u->-ü- ses değişimiyle “bük-” şeklinde “Sertçe çevirmek, kıvrırmak; birkaç tel ipliği burarak sarmak; eğmek; katlamak; döndürmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamı korumakla birlikte yeni anlamlarda kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil -u->-ü- ses değişimiyle “bük-” şeklinde “Tomar, rulo yapmak; boru şeklinde katlamak / örtmek; sarmak, kıvrırmak / tütün sarmak; eğmek, katlamak; katlayıp dikmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamı dışında yeni anlamlar kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Bul-:

Bul-: bulmak (BA bul-: bulmak)

Ol yarmak bulđı. O, para vb. şey buldu. (s.240)

Men bū sözden sırtıđ buldum. Ben bu söziün izini buldum. (s.202)

Būnı atamdan xumarı buldum. Ben bunu atamdan miras olarak buldum. (s.193)

Uluglukug bulsa sen eğğü kılın / Bulgıl kişig begler katın yaxşı ūlan Güç ve saltanat bulduğun zaman huyunu güzelleştir. İnsanların işlerini beylere iyi bir şekilde getirerek hayırlı aracı ol. (s.30)

Kiçig bulup yağını yirgü emes / Eđgermeđip koğsa anı ilni kunar. Küçük olsa bile düşmanı hor görmemek gerekir. Ondan çekinilmediği ve ihmâl edildiği zaman ūlkeni senden

alır. (s.242)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “bul-” şeklinde “Arayarak veya aramadan bir şeyle, bir kimse ile karşılaşmak; bir şeyi elde etmek; kaybedilen bir şeyi yeniden ele geçirmek; varlığı bilinmeyen bir şeyi ortaya çıkarmak, keşfetmek; ilk kez yeni bir şey yaratmak, icat etmek; istenilen şeye kavuşmak, nail olmak; bir yere, bir noktaya erişmek, ulaşmak; herhangi bir görüşe, bir yargıya varmak; seçmek; sağlamak, temin etmek, cezaya uğramak; hatırlamak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korurken yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “bul-” şeklinde “Bulmak, elde etmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir. Ancak ADİL’de bu fiil “köhnelmiş söz (eskimiş kelime)” notuyla verilmektedir. “Bulmak” anlamında AT’de “tap-” fiili kullanılmaktadır.

Bus- / büs-:

Bus- / büs-: pusuya yatmak, pusuya girmek / pusu kurmak, aşırı dövmek (BA pus- / püs-: pusu kurmak, pusuya girmek / pusu kurmak, çok dövmek)

Beg yağıka busdı. Bey düşmanının pususuna girdi. (s. 236)

Er kulun büsdi. Adam kölesini aşırı bir şekilde dövdü. (s.236)

TT’de fiil b->p- değişimiyle “pus-” şeklinde “Sinmek; bir şeyi kendine siper edip saklanmak; ortalığı hafif sis kaplamak, pusarmak” anlamlarında, b->p- ve -u->-ı- ses değişimleriyle “pıs-” şeklinde “pusmak” anlamında olmak üzere iki farklı fiil olarak yer almaktadır. “pus-” fiili DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlam da kazanmıştır ancak “aşırı dövmek” anlamını kaybetmiştir.

AT’de fiil b->p- ses değişimiyle “pus-” şeklinde “Gizlice, hissettirmeden gözetlemek, gözünü üzerinden ayırmamak” anlamında yer almaktadır ve DLT’deki “aşırı dövmek” anlamını kaybettiği görülmektedir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Butı-:

Butı-: budamak (BA butı-: budamak)

TT’de fiil -t>-d- ve -ı>-a değişimleriyle “buda-” şeklinde “Daha çok ürün almak veya düzgün bir biçim vermek amacıyla ağaç, asma vb.nin dallarını kesmek, kısaltmak; bir şeyi eksiltmek, azaltmak; yeni filiz sürmesi için bir bitkinin dallarını kesmek; güreşte rakibinin ayaklarını bir ayak oyunu veya vuruşu ile yerden kesmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil -t>-d- ve -ı>-a ses değişimleriyle “buda-” şeklinde “Ağacın, bitkinin kuru veya fazlalık olan dallarını kesmek veya kısaltmak; dövmek, vurmak / öldürmek, kesmek, doğramak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte mecazlaşma yoluyla da yeni bir anlam da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Buyur-:

Buyur-: buyurmak, emretmek (BA buyur-: buyurmak, emretmek)

Ol anar ayla buyurdu. O, ona öyle buyurdu. (s.428)

TT’de fiil ses değişimine yaşamadan “buyur-” şeklinde “Bir şeyin yapılmasını veya yapılmamasını kesin olarak söylemek, emretmek; söylemek, demek, düşüncesini bildirmek; gelmek, gitmek, geçmek, girmek; almak; etmek, eylemek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil ses değişimine yaşamadan “buyur-” şeklinde “Emir vermek, emretmek / aynı manada nezaket ve hürmet için de kullanılır; söylemek, demek, teklif etmek (hürmet ve nezaket ifadesidir, bazen alay olarak da söylenir); gitmek, gelmek (nezaket ifadesi olarak kullanılır); yapmak, icra etmek anlamında (hürmet ifadesi olarak söylenirdi); buyur, buyurun şeklinde nezaketle davet etme, seslenme, teklif etme manasında kullanılır veya bir şeyi takdim ettikte söylenir” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Buz-:

Buz-: yıkmak, harap etmek, kırmak (BA boz-: bozmak, yıkmak)

Ol ew buzdı. O, ev vb. şeyleri yıktı. (s.235)

TT’de fiil -u->-o- ses değişimiyle “boz-” şeklinde “Bir şeyi kendisinden beklenen işi yapamayacak duruma getirmek; bir yerin, bir şeyin düzenini karıştırmak; dokunmak, zarar vermek; geçersiz bir duruma getirmek; büyük parayı küçük birimlere ayırmak; bozguna uğratmak, yenmek, mağlup etmek; altını paraya çevirmek, bozdurmak; yabancı ülke parasını türk parasına çevirmek; bağ veya bostanın son ürününü toplamak; kızlığına zarar vermek; biçimini ve kullanılışını değiştirmek; bırakmak, dağıtmak; bir kimseyi beklemediği bir davranış karşısında bırakarak veya sözünü yalana çıkararak küçük düşürmek; aklını yitirecek derecede bir şeye düşkün olmak; kötü duruma getirmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’de yer alan anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil b->p- ve -u->-o- ses değişimleriyle “poz-” şeklinde “Yazılmış yazıyı silgi ile silmek veya üzerini çizerek karalamak; izin verilmeyen bir şey yapmak, kuralı bozmak / izin verilmeyen, yasaklanmış yerden geçmek; normal hâldeki gelişmesine engel olmak, karışıklık çıkarmak / engel olmak; nizamsız, intizamsız hâle getirmek, karıştırmak; değişmek, değiştirmek; konuşmaya başlamak, sessizliğe son vermek; fesat düşürmek, karışıklık çıkarmak / bozmak, harap etmek” anlamlarda yer almakta ve DLT’de yer alan anlamını korumamaktadır. ve DLT’de yer alan anlamdan yola çıkarak kazanmış olduğu yakın anlamlarıyla yaşamaktadır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Bür-:

Bür-: büzmek (BA bür-: büzmek)

***Ol yançuk agzı bürdi.** O, torbanın ağzını büzdü. Buna benzeyen pantolon uçkuru vb. şeyler de aynıdır. (s.234)*

TT’de fiil -r>-z ses değişimiyle “büz-” şeklinde “Buruşturarak, sıkıştırarak veya kıvrım yaparak bir şeyin alanını ve hacmini küçültmek; kısmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil -r>-z ses değişimiyle “büz-” şeklinde “Daraltmak, sıkmak; elbisenin, kumaşın vs.nin bir tarafını büzerek dikmek, katlayıp dikerek daraltmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Cet- / yit- / yet-:

Cet- / yit- / yet-: Oğuz ve Kıpçak lehçelerinde yetişmek, ulaşmak [BA çét- / yét-]: erişmek (Oğuz ve Kıpçak dillelerinde)] (ABE yet-~yit-: yetişmek, erişmek, ulaşmak / yét-: yedmek, yol göstermek→cet-)

Ol meni yetti. *O, bana ve başkasına yetişti.* (s.331)

Ol meni cetti. *O bana yetişti. (Oğuz ve Kıpçaklar kelimenin başındaki ye'leri cim (c) olarak telaffuz ederler. Bu da ye ile "yitti"dir.)*

TT'de fiil ses değişimi yaşamadan "yet-" şeklinde "Bir gereksinimi karşılayacak, giderecek nicelikte olmak; yeterli sebep olmak; kötü bir davranış, durum, tutum yeterli olmak, kâfi gelmek; başkasına gereksinim duymamak, kendine yeter olmak; bir yaşa erişmek, ulaşmak; olgunlaşmak" anlamlarında yer almaktadır. Fiilin DLT'deki anlamlarını korumadığı görülmektedir. Dolayısıyla fiilde başka anlama geçiş söz konusudur. Fiilin DLT'deki anlamının TT'de sadece ağızlarda varlığını koruduğu görülmektedir. Fiil TT ağızlarında ses değişimi yaşamadan "yet-" şeklinde "Varmak, erişmek (Isparta, Kars)" anlamıyla DLT'deki anlamını korumaktadır. TT ölçünlü dillerinde ise fiil işteşlik ekiyle "yetiş-" şeklinde yer almakta ve işteşlik ekinin işlevini yitirdiği görülmektedir. Fiil TT'de "Ulaşmak, ermek, varmak, vasıl olmak; vaktinde tamam olmak, bitmek, hazırlanmak, hazır olmak; vaktinde varmak, vaktinde bulunmak; bir işe başlamış olanlara veya gidenlere sonradan katılmak; değmek, uzanıp dokunabilmek; vakit bulmak, yapabilmek; yetmek, yeter olmak, kâfi gelmek; bir zamanda yaşamış olmak, bir zamanı veya kimseyi görmüş olmak; üremek, büyümek, olmak; eğitim görmüş olmak, öğrenmek, gelişmek; iş görebilecek yaşa gelmek, büyümek; yardım etmek, yardımına koşmak; ortaya çıkmak" anlamlarında yer almakta ve DLT'deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazandığı görülmektedir. Dolayısıyla fiil anlam genişlemesi yaşamıştır.

AT'de fiil ses değişimi yaşamadan "yet-" şeklinde "Yetmek, kifayet etmek; gelmek, geçmek, ulaşmak / yaklaşmak, gelip ulaşmak; yetmek, kafi gelmek; dokunmak, temaz etmek" anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT'deki anlamını kourmakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır. Ayrıca fiilin işteşlik ekiyle "yetiş-" şeklinde de yer aldığı ve işteşlik ekinin işlevini yitirdiği görülmektedir. "yetiş-" fiili AT'de "Aynı istikamette giderek istenen bir yere varmak, ulaşmak / vaktinde ulaşmak / bir tek yönde giderek istenen bir yere varmak (gemi, tren vs.) / varıp ulaşmak; kavuşmak, birleşmek; yetmek, kifayet etmek; belirli bir sınıra hadde ulaşmak / buluş çağına ermek,

büyümek; olgunlaşmak, tecrübe kazanmak; bitmek, yetişmek (bitki); olgunlaşmak, yenecek hâle gelmek / kullanılmak için hazır duruma gelmek; yetmek, kifayet etmek, kafi gelmek; yaklaşmak, ulaşmak; eşit olmak denkleşmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğradığı görülmektedir.

Çak-:

Çak-: (çakmak) çakmak; düşmanlığa teşvik etmek; Oğuz lehçesinde (sözü) iletmek (BA çak: çakmak; eriştirmek (Oğuzca), kışkırtmak)

Ol çakmak çakdı. O çakmak çaktı. Bu, hem mastar hem isimdir. (s.238)

Ol ikki kişi ara çakdı. O, iki kişiyi birbirlerine karşı (düşmanlığa) teşvik etti. (s.238)

Ol sözüg anıñ kulakka çakdı. O, sözü onun kulağına ilette. Oğuz lehçesi. (s.238)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “çak-” şeklinde “Vurarak sokup yerleştirmek; çivi ile tutturmak; kazık çakıp hayvan bağlamak; bir şeyi başka bir şeye sürtmek, vurmak veya çarpmak; parıldamak, ışık vermek; saplamak; sezinlemek, anlamak, farkına varmak; içki içmek; anlamak, bilmek; vurmak; sınavda başarısız olmak; kabul etmeyeceği bir şeyi kurnazlıkla kabul etmesini sağlamak” anlamlarında yer almaktadır. “(çakmak) çakmak” anlamı “Bir şeyi başka bir şeye sürtmek, vurmak veya çarpmak” anlamıyla TT’de yer almaktadır. Fiilin DLT’deki diğer anlamlarının ise kaybolduğu görülmektedir.

AT’de fiil -k>-x ses değişimiyle “çax-” şeklinde “Ateş etmek için tüfeğin, tabancanın vs.nin çakmağını çekip bırakmak, ateş açmak, tüfek veya tabancayla vurmak; birdenbire ışık saçmak, parlamak (şimşek)” anlamlarında yer almaktadır. Fiilin “(çakmak) çakmak” anlamını ateş açmak ve şimşek çakmak” anlamlarıyla koruduğu görülmektedir. Fiilin DLT’deki diğer anlamlarının ise kaybolduğu görülmektedir.

Çal-:

Çal-: yere çalmak, yere vurmak; (sözü) işittirmek (BA çal-: yere çalmak, vurmak, yenmek; söz kulağa çalmak)

Ol anı çaldı. O, onu yere çaldı. (s.240)

Tönug tüş üze çaldı. Çamaşır yıkayan, elbiseyi taşa çaldı.

Ol sözüg menin kulakka çaldı. O, sözü bana işittirdi. (s.240)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “çal-” şeklinde “Başkasının malını gizlice almak, hırsızlık etmek, aşırarak; vurarak veya sürterek ses çıkartmak; bir müziği dinlemeyi sağlayan aleti çalıştırmak; ses çıkarmak, ses vermek; atmak, çarpmak, vurmak; üzerine sürmek; bozmak, zarar vermek; kumaşın bir parçasını kesmek; madeni oymak, kalemle işlemek; benzetmek, andırmak; zamanı boşa harcatmak, ziyan edilmesine yol açmak; süpürmek, temizlemek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “(sözü) işittirmek” anlamı varlığını kaybetmekle birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “çal-” şeklinde “Müzik aletinde bir şey icra etmek, müzik aletini seslendirmek; vurmak, çarpmak, savurmak; dövmek, vurmak; biçmek (ot vs.); sokmak, dişlemek (böcek vs.); belirli benzeri olmak, andırmak, az benzetmek (renk); ses çıkarmak, sesle bildirmek (haber vermek), seslenmek (saat vs.); darbe indirmek, vurmak; almak, koparıp almak, alıp kaçırmak; katılaştırmak, karıştırarak aynı birleşimi kütle hâline getirmek; karıştırarak pişirmek; birçok isme takılarak birleşik fiil yapılır” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’de yer alan anlamlarını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğradığı görülmektedir.

Çap-:

Çap-: suda yüzmek; (ata) hafifçe vurmak; Uygur lehçesinde birinin boynunu vurmak; saf çamurla sıvamak [BA yüzmek; arı çamurla sıvamak; (Uygurca) vurmak]

Er suwda çapdı. Adam suda yüzdü. (s.233)

Ol atnı çıbık birle çapdı. O, ata değnekle hafifçe vurdu. (s.233)

Çomak tat boynın çapdı. Uygur lehçesinde, Müslüman kâfirin boynunu vurdu. (s.233)

Er ewin çapdı. Adam evini saf çamur (sıva) ile sıvadı. (s.233)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “çap-” şeklinde “Koşturmak; akın etmek, koşmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamları kaybederek TT’de yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlam geçiş söz konusudur.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “ap-” şeklinde “Satır, balta, keser vb. ile parçalamak, yarmak; hızlı sürmek, koşturmak / kaçıp gitmek; zorla veya başka bir yolla elindekileri almak, soyup soğana çevirmek; keskin bşr şeyle yaralamak” anlamlarında yer almaktadır. Fiilin DLT’de yer alan “(ata) hafifçe vurmak” anlamı “hızla sürmek, koşturmak”; “Uygur lehçesinde birinin boynunu vurmak” anlamı “keskin bir şeyle yaralamak; satır, balta, keser vs. ile parçalamak, yarmak” anlamıyla yaşamaktadır. “yüzmek; saf çamurla sıvamak; (ata) hafifçe vurmak” anlamları AT’de yer almamaktadır.

at-:

at-: Oğuz lehçesinde (oğlağı kuzuya) katmak [BA at-: kuzuyu koyuna katmak (Oğuzca)]

Er oglak kozıka çattı. Adam oğlağı, kuzuya vb. kattı. (s.324)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “at-” şeklinde “Odun, değnek, kılıç, tüfek vb. uzun şeylerden birkaç tanesini, tepelerinden birbirine çaprazlama dayayarak durdurmak; kereste vb.ni birbirine tutturmak; bir şeyi yapmak için gerekli parçaları bir araya getirmek; yükü hayvana iki yanlı yükleme; başa yemeni, atkı, yazma vb.ni bağlamak; üzücü, kızdırıcı veya şaşırtıcı olaylarla karşılaşmak; yazıyla veya sözle sataşmak; rastlamak, karşılaşmak; gemiler birbirine çarpmak” anlamlarında yer almakta ancak DLT’de yer alan “(oğlağı kuzuya) katmak” anlamı “parçaları bir araya getirmek”, “Kereste vb.ni birbirine tutturmak” gibi anlamlar ile hem kavram alanını genişletmiş hem de daha fazla anlam kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “at-” şeklinde “Belirli bir yönde giderek varılmak istenen yere ulaşmak, varmak / bir şey, yollanan adrese, yere, şahsa, sahibine ulaşmak; ilerleyen bir adama, arabaya vs’ye yetişmek, ulaşmak / vaktinde ulaşmak, varmak; ...yaşına kadar yaşamak; belirli bir sayıya mertebeye hadde ulaşmak; kifayet etmek, yetmek; bir şeyin zamanı gelmek, vakti ulaşmak; kavuşmak, birleşmek; bilinmek, malum olmak, duymak; yetişmek, ulaşmak, aynı seviyeye varmak; elleri bir şeyi tutmak, kucaklamak, kavramak; anlamak, idrak etmek; bağı isimlerden sonra getirilerek birleşik fiil ve çeşitli ifadeler yapılır.” anlamda kullanılmaktadır. Fiil kavram alanını genişletmiş ve farklı anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

ek-:

Çek-: ip, bağ vb. şeyleri çekmek; kan almak, hacamat yapmak; yazıya noktalar koymak, noktalamak (BA çek-: kitap noktalamak; attan kan almak; sıkılan oku çekmek; çekerek bağlamak)

***Ol türgek bāğın çekdi.** O, bohça vb. şeylerin bağını çekti.*

***Ol atın çekdi.** O, atının kanını çekti.*

***Ol bitig çekdi.** Kitaba noktalar koydu. (s.239)*

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “çek-” şeklinde “Bir şeyi tutup kendine veya başka bir yöne doğru yürütmek; taşıtı bir yere bırakmak, koymak; germek; içine almak, emmek; bir yerden başka bir yere taşımak; bir amaçla ortadan kaldırmak; üzerinde bulunan bir silahla saldırmak için davranmak; atmak, vurmak; bir kimseyi veya bir şeyi geri almak; güç durumlara dayanmak, katlanmak; tartıda ağırlığı olmak; döşemek; herhangi bir engel kurmak; şans denemek amacıyla hazırlanmış kâğıtlardan birini almak; imbik yardımı ile elde etmek; çizgi durumunda uzatmak; aynısını yazmak veya çizmek; tedavi amacıyla şişe, vantuz, sülük vb.ni uygulamak; bir yerden bir şeyi yukarı doğru almak; görüntüyü bir aletle özel bir nesne üzerine kaydetmek; taşıma gücü olmak; öğütmek; protesto, poliçe, çek vb. düzenleyip yürürlüğe koymak; hoşla gitmek, sarmak; kaçan ilmeği örnek; masrafını karşılamak, ikramda bulunmak; bir duyguyu içinde yaşatmak; yürütmek, sürmek; bir kimse ailesinden birine herhangi bir bakımdan benzemek; bir şeyin içyüzünü anlamak amacıyla bir kimseyi sıkıştırmak; herhangi bir anlama almak; örtmek, giymek; dişi hayvanı çiftleşmek için erkeğin yanına götürmek; yol, ay sürmek; daralıp kısalmak; asmak; boya, badana vb. sürmek; yollamak; bir şeyi emip dışarıya çıkarmak; hamur vb. iyice pişmiş duruma gelmek; bir cisim, belli bir yakınlıktaki başka bir cismi kendisine yaklaştırmaya zorlamak, itmek karşıtı; vericiden gelen dalgaları algılayarak televizyon, radyo, telefon vb. aygıtlarla bağlantı kurmak; içki içmek” anlamları bulunmaktadır. “İp, bağ vb. şeyleri çekmek” (Germek) ve “kan almak, hacamat yapmak (Tedavi amacıyla şişe, vantuz, sülük vb.ni uygulamak) anlamları TT’de varlığını korurken “yazıya noktalar koymak, noktalamak” anlamı kaybolmuştur.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “çek-” şeklinde “Bir şeyi tutup kendine veya başka bir tarafa doğru hareket ettirmek; kendine tarafa çekmek; bir şeyi başka bir şeyin içinden çekip çıkarmak; yakalayıp götürmek, sürükleyip götürmek; sarıp sıkmak; kendine veya başkasına yaklaştırmak, yakın bir yere koymak; gereken yere koymak, yaklaştırmak;

kolundan vs'den tutarak içeri götürmek veya dışarı çıkarmak; bir yere veya bir şeyin yanına götürmek; örtmek, kapamak, sermek; sermek(sofra); yemekleri kaplara koymak; bir şeyin, genelde sigaranın dumanını içine almak ve dışarı bırakmak; devam etmek, vakti almak, zamanını almak; öğütme, un yapmak, un hâline getirmek; almak, kaldırmak; vurmak, yapıştırmak (tokat); ağırlığını belli etmek, tartmak; dikmek, yapmak (duvar); kanal yol vs. yapmak; telefon, elektrik vs. ile donatmak için belirli şeyleri yapmak (kablo döşemek vs); dolaştırmak, gezdirmek, okşamak; resmetmek, resmini yapmak; fotoğraf makinesi ile resmin almak, fotoğraflamak; giymek (elbise ayakkabı vs.); boyamak, renk sürmek; sıva yapmak, mala ile sıva vurmak; celbetmek, heveslendirmek, merakını uyandırmak; benzemek; damıtma yoluyla bir maddeden başka bir madde elde etmek; bazı isimlerden sonra getirilerek birleşik fiil veya çeşitli ifadeler yapılır” anlamlarında yer alan “çek-” fiili “ip, bağ vb. şeyleri çekmek” anlamını korumuş diğer anlamları ise kaybetmiştir. Ayrıca fiil AT’de yeni anlamlar da kazanmıştır.

Çert-:

Çert-: kaçırmak; bir şeyin ucunu kırmak (BA çert-: elinden bırakmak; bir şeyin ucunu kırmak)

Ol çertti nēñni. O, nesneyi kaçırdı. (s.524)

Ol yarmak ũçın çertti. O, paranın ucunu kırdı. Herhangi bir şeyin ucunu kırarsan yine aynıdır. (s.524)

Fiil TT ağızlarında varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil ses değişimi yaşamadan “çert-” şeklinde “Yontmak (Bolu)” ve “Üfürükçüler bir hasta üzerine okuyarak bıçakla dokunmak (Bolu, Kars)” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek TT ağızlarında yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “çert-” şeklinde “Keskin bıçağın veya başka birşeyin ucu ile yaranın vs’nin üstünü biraz kesmek, iz açmak; kuyumculuk, bakır işlemeciliği vs’de özel aletlerle iz açmak, nakış vurmak; yontmak, ucunu keskinleştirmek; üstü kapalı konuşmakla sataşmak, iğnelemek, laf atmak” anlamlarında yer almakta, DLT’deki anlamları korumamaktadır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Çewür-:

Çewür-: (bir şeyi ekseni etrafında) döndürmek, çevirmek (BA çewür-: çevirmek, bir şeyi sol elin başparmağı üzerinde çevirmek)

***Er ok çewürdi.** Adam oku tırnağı üzerinde gagalatarak çevirdi. Herhangi bir şey sol başparmak üzerinde çevrilirse aynıdır.*

***Ol çıgrını çewürdi.** O makara vb. şeyleri çevirdi. (s.225)*

TT’de fiil -w->-v- ve -ü->-i- ses değişimleriyle “çevir-” şeklinde “Bir şeyin yönünü değiştirmek; öteki yüzünü görünür duruma getirmek; döndürerek hareket ettirmek; yönetmek, idare etmek; durdurmak; yolundan alıkoymak, yoldan döndürmek; geri göndermek; bir giyeceği söküp iç yüzünü dışa getirmek; çevrilemek, tevil etmek; çeviri yapmak; bir yerin çevresini bir şeyle sarmak, kuşatmak; bir durumdan başka duruma getirmek, dönüştürmek; bir durumdan başka duruma geçmek; kâğıt oyunu oynamak; işlemek, yapmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamları korunmakla birlikte fiil yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil -w->-v- ve -ü->-i- ses değişimleriyle “çevir-” şeklinde “Bir şeyin yönünü değiştirmek, başka tarafa yöneltmek; bir şeyin durmunu, yerini değiştirmek, döndürmek / baş tarafını aşağı gelecek şekilde getirmek; sayfalarını teker teker açmak (kitabın, defterin); bir şeyi başka bir duruma getirmek, başka bir şeye döndürmek, başka bir çehreye büründürmek; tercüme etmek; işlemek (toprağı)” anlamlarında yer almaktadır. DLT’deki anlamları korunmakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Çıg-:

Çıg-: (yük, bohça vb şeyleri) bağlamak (BA çıg-: dürmek, çıkınılamak, bağlamak)

***Ol türgek çığdı.** O, bohça vb. şeyleri bağladı. (s.237)*

TT’de fiil çıg- (fiil)> çıkın (fiilden isim)> çıkınla- (isimden fiil) yapım ekli şekliyle “Çıkına koyup bağlamak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Çık- (I):

Çık-: (dışarı, yukarı) çıkmak→taşık- (BA çık-: çıkmak)

Er ewdin çıktı. Adam evden vb. yerlerden çıktı. (s.238)

Kūç eldin kirse törü tünlükten çıkar. Zulüm evin avlusundan girse töre ve insaf bacadan çıkar. (s.238)

tewe silkinse eşekke yük çıkar. Deve silkinse eşeğe yük çıkar. Bu, küçüğü bırakıp büyüğü almak için söylenir. (s.305)

Oprak yasıkdın tözlug yā çıkar. Yıpranmış yaylıktan tozlu yay çıkabilir. (s.354)

Beg awka çıktı. Bey avlanmaya çıktı. (s.38)

Añar yol çıktı. Ona yolculuk göründü. Bu aniden bir yolculuk çıktığı zaman kullanılır. (s406)

TT'de fiil ses değişimi yaşamadan “çık-” şeklinde “İçeriden dışarıya varmak, gitmek; elde edilmek sağlanmak, istihsal edilmek; bir meslek veya bilim kurumunda okuyup yetişmek, mezun olmak; bulunduğu yeri bırakıp başka yere geçmek, taşınmak, ayrılmak, ilgisini kesmek; süresi dolduğunda ayrılmak; yapılmak, yürümek; yetişecek ölçüde olmak; eksilmek; meydana gelmek; sıyrılmak, ayrılmak; herhangi bir durumda olduğu anlaşılmak; bir durumla ilgili niteliklerini yitirmek, bir durumdan başka bir duruma geçmek; bir şeyin yukarısına doğru yürümek; bir inceleme, bir araştırma sonucu bulmak; yetkili birinin makamına iş için gitmek; talihine veya payına düşmek, isabet etmek, vurmak; bir konu yetkililerce karara bağlanmak; mal olmak; oyunda herhangi bir rolü oynamak; bir yere ulaşmak, varmak; karaya ayak basmak; yayılmak, duyulmak; olmak, bulunmak, var olmak; bir iddia ile ortalıkta görünmek; yayılmak; karşı gelebilmek, boy ölçüşmek; bulaşmak; binaya kat eklemek; bir sebeple bulunulan yerden ayrılmak; niteliği sonradan anlaşılmak; belirlemek, tanınmak; davranışta herhangi bir niteliği bulunmak; yerinden oynamak; görünür veya belli bir durumda bulunmak; oluşmak, olmak; piyasaya sürülmek; bitmek, büyümek, sürmek; verilmek; ay veya mevsim geçmek; yeni yetişip satışa sunulmak; yükselmek, artmak; artırmak, fiyatı yükseltmek; sesini yükseltmek; büyük abdest bozmak; giderilmek, yok olmak; unutmak; ay, güneş görünmek; yayımlanmak; gelmek; gerçekleşmek; bulunduğu yerden fırlamak, kopmak; bir şeyin düzeni bozulmak, eskisinden daha değişik,

kötü bir duruma girmek; flört etmek; erişmek, görmek; harcamak zorunda kalmak; vermeye katlanmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil -k>-x ses değişimiyle “çıkx-” şeklinde “Bir yerden uzaklaşmak, içeriden dışarıya vurmak, gitmek, bulunduğu yeri terketmek; bir yere gitmeye başlamak, yola koyulmak; doğmak, görünmek (güneş vs.); yukarı tırmanmak, yükselmek; yeşermek, bitmek, yerden çıkmak; bir sayıdan başka bir sayı kadar azlatmak, eksilmek; işini vazifesini bırakmak, terketmek, çalıştığı yerle ilgisini kesmek; kendi işini yapıp bitirerek gitmek, yerini bırakıp gitmek; birden bire görünmek, ortaya çıkmak, görünmek; bir şeyin üzerine tırmanmak; belirli yükseklikte olmak; bir işi yapmak için gitmek, gelmek; bitmek, sonu görünmek, geçmek; yayınlanmak, basılmak; tehlikeli, belalı yerden uzaklaşmak; olmak (bir şey); yerin altından çıkarılmak, elde edilmek; meydana gelmek, üremek, doğmak, yetişmek; belirli bir zamana kadar sağ salim yaşamak, sağ kalmak; üretilmek, hazırlanmak; verilmek, kabul olunmak, ilan edilmek; boşanmak, kocasından ayrılmak; keşfedilmek, icat edilmek; duyulmak, kulağa çalınmak; öyle kabul etmek, sanmak (öldü, yok olduya çıkmak); bazı isimlerden sonra gelerek birleşik fiil ve çeşitli ifadeler yapılır” anlamda yer almaktadır. Fiilin DLT’deki anlamı korunmakla birlikte yeni anlamlar kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Çık-(II):

Çık-: nemlenmek (BA çık-: nemlenmek)

***Tön çıkdı.** Elbise nemlendi: Herhangi bir şey, nemi yerden kendisi alınca yine aynıdır.*

Fiil sadece TT ağızlarında varlığını koruduğu görülmektedir. TT ağızlarında fiil -k>-ğ ses değişimiyle “çığ-” şeklinde “Testi dışına su vermek (Eskişehir, Çankırı); terlemek, nemlenmek. (Eskişehir, Amasya, Ordu)” anlamlarıyla yer almaktadır. TT ağızlarında fiilin yapım ekli şekline de rastlanmaktadır. “Çığsı-” şeklinde yer alan fiil “Nemlenmek, terlemek (Eskişehir, Ordu, Ankara)” anlamında taşımakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Çom- / çöm-:

Çom- / çöm: suya dalmak (BA çum-: insan suya dalmak -çom- / çöm-: dalmak,

çimmek / çüm-: ördek suya çok, iyice dalmak)

Oğlan suwda çomdi. Çocuk suya daldı. (s.241)

Ördek suwka çömdi. Ördek uzun süreyle suya daldı. (s.241)

TT’de fiil -o- /-ö->-i- ses değişimiyle “çim-” şeklinde “Suya bütün vücuduyla girip çıkmak, yıkanmak” anlamıyla yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil -o- /-ö->-i- ses değişimiyle “çim-” şeklinde “Yıkanmak” anlamıyla yaşamaktadır. Fiilde anlam değişimi görülmektedir. Ayrıca AT’de “cum-” şeklinde “Süratle hızla kaçma, gitmek veya gelmek / üzerine saldırmak, hücum etmek / dalmak (suya) / dalmak (düşünceye, hayale vs.)” anlamında yer alan bir fiil daha yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Çök-:

Çök-: (insan, hayvan) çökmek; (bir şey suda) çökmek (BA çök-: diz çökmek, dibe çökmek)

Ol begke çökdi. O, bey vb. ’nin önünde çöktü. (s.239)

Tewe çökdi. Deve çöktü. (s.239)

Temür suwda çökdi. Demir, su vb. şeyde çöktü. (s.239)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “çök-” şeklinde “Bulunduğu düzeyden aşağı inmek, çukurlaşmak; üzerinde bulunduğu yere yıkılmak; çömelmek; oturmak, birdenbire oturmak; deve, sığır vb. olduğu yere oturmak; şakak, avurt vb. içeri doğru girmek, çukurlaşmak; basmak, yayılmak; sis, duman vb. inerek kaplamak; sarsılıp dinçliğini yitirmek; tortu dibe inmek; son bulmak, yıkılıp dağılmak; yoğun bir biçimde duymak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “(insan, hayvan) çökmek” anlamını karşılamakta ancak “(bir şey suda) çökmek” anlamı sadece “Tortu dibe inmek” anlamıyla yer almaktadır. Fiilin “(bir şey suda) çökmek” anlamında anlam daralması görülmektedir. Ancak TT’de fiil yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “k-” şeklinde “Olduğu yerden aşağı inmek, çukurlaşmak / aşağı inmek, dibine oturmak (sıvının içerisinde olan toz, kum vs.); aniden çömelip oturmak; kaplamak, bürümek, yayılmak, basmak (duman, sis, toz vs.)” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarını korumakla birlikte AT’de yeni anlamlar da kazandığı görülmektedir. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Eg-:

Eg-: eğmek (BA eg-: eğmek)

Ol butak eğdi. O, dal vb. şeyleri eğdi. (s.87)

TT’de fiil -g>-ę ses değişimi ile “eğ-” şeklinde “Düz olan bir şeyi eğik duruma getirmek; sert bir cismi bükmek” anlamlarında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil -g>-y ses değişimi ile “y-” şeklinde “Bir tarafa meylettirmek, aşağıya veya yan tarafa meyillendirmek, eğmek; düz veya dik durumdan eğik hle getirmek, eğri bir şekle gelmek; belini bükmek; ikna etmek, tabi etmek; tarif etmek, bozmak, doğru yoldan çıkarmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamı korumakta birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Ek-:

Ek-: ekmek (BA ek-: bir şey ekmek)

Ol tarığ ekdi. O tohum serperek ekin ekti. Tohum serpildiği zaman ve bir şey üzerine ilaç ekildiği zaman aynı fiil kullanılır. (s.87)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “ek-” şeklinde “Bir bitkiyi üretmek için toprağa tohum atmak veya gömmek; toprağı ekip biçmek için kullanmak; serpmek; bir şeyin başlamasına yol aacak sebepleri hazırlamak; birini uydurma bir sebeple bırakıp gitmek, savuşmak, atlatmak; parayı boşuna harcamak, ziyan etmek; yarışta geçmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’de yer alan anlamını korumuş ve yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “k-” şeklinde “Sürülmüş, işlenmiş toprağa tohum serpmek; kazılmış, hazırlanmış çukurlara ağaç fidanı dikmek; temellini atmak;

döllemek, türetmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumuş ve yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Eksü-:

Eksü-: eksilmek (BA eksü-: eksilmek)

***Eksüdi nēḡ.** Nesne eksildi. (s.124)*

***Kuzda kār eksümez kōyda yāḡ eksümez.** Dağın gölgeli tarafından kar eksilmez; koyundan da yağ eksilmez. (s.142)*

TT’de fiil “eksil-” şeklinde “Azalmak, az duruma gelmek; bulunmamak, var olmamak, rastlanmamak” anlamlarında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Fiilde anlam değişimi yaşamadan günümüze kadar varlığını korumuştur.

AT’de fiil -ks->-sk- ile “əskil-” şeklinde, “Bütün bir şeyim bir kısmı yok olmak / azalmak; alçalmak, kendini alçaltmak, kendi itibarını düşürmek” anlamlarında varlığını korumaktadır. Fiil DLT’deki anlamı korumakla birlikte mecazlaşma yoluyla yeni bir anlam da kazanarak anlam genişlemesi yaşadığı görülmektedir.

Elge-:

Elge-: un vb. elemek (BA elge-: elemek)

***Ol ūn elgedi.** O, un vb. şeylerieledi. (s.126)*

TT’de fiil -g->Ø ses düşmesiyle “ele-” şeklinde ve “Eleğ yardımıyla ayıklamak veya incisini kabasından ayırmak, elekten geçirmek; sınav veya yarışma yoluyla en iyileri seçmek; elemgeden geçirip yumak yapmak; gözden geçirmek, ayıklamak, iyisini kötüsünden ayırmak; bir yarışmacıyı yarışma dışı bırakmak, elimine etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumaktadır ve yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil -g->Ø ses düşmesiyle “ələ-” şeklinde “Elekten geçirmek, eleklerle çalkalamak; serpmek, dökmek, saçmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Em-:

Em-: emmek (BA em-: emmek)

Kenç anasın emdi. Çocuk annesini emdi. Hayvanların emmesi için aynı fiil kullanılır. (s.88)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “em-” şeklinde “Dudak, dil ve soluk yardımıyla bir şeyi içine çekmek, somurmak; tükürük yardımıyla eriterek içine çekmek; soğurmak; uzun süre yararlanmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “əm-” şeklinde “Dudak ve dilin hareketleri ile göğüsten sütü içine çekmek, soğurmak; gıdalanmak, güç almak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Er-:

Er-: olmak, imek (BA er-: olmak, imek)

TT’de fiil yer almamakta ancak ek-fiil olarak TT’de varlığını sürdürmekte ve asıl fiil olarak kullanılmamaktadır. “Er-” fiili TT’de “i-” şeklinde yer almaktadır.

AT’de de fiil yer almamakta ancak ek-fiil olarak AT’de varlığını sürdürmekte ve asıl fiil olarak kullanılmamaktadır. “Er-” fiili AT’de “i-” şeklinde yer almaktadır.

Eri- / erü-:

Eri- / erü-: erimek (BA eri- / erü-: erimek)

Yāg erüdi. Yağ vb. eridi. (s.458)

Edgü er süñüki erir, atı kalır. İyi adamın kemikleri toprakta erir; onun adı ise ilelebet kalır. İyilik yapması istenene söylenir. (s.496)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “eri-” şeklinde “Katı cisim sıvı içine karışarak sıvı durumuna geçmek; katı cisim ısı etkisiyle sıvı duruma gelmek; dokumalar aşınıp incelerek dağılmak; çok zayıflamak; utancından çok sıkılmak; yok olmak, bitmek, tükenmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “ ri-” şeklinde “Sıcaklığın tesiriyle katı h lden sıvı h le gelmek / yanarak azalmak; sıvının içinde eriyip sıvıya karışmak; zayıflamak, kilo kaybetmek; utanmak, mahcup olmak; yavaş yavaş yok olup gitmek, kaybolmak, kaybolup gitmek, duyulmak olmak; gönlüne göre olmak, haz duymak, içine sindirmek;çeşitli yollarla elden çıkarılmak, satılmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Es-:

Es-: esmek, (r zg r) savurmak; uzatmak (BA es-: esmek; kalburlayarak savurmak; uzatmak)

Esin esdi. *Hafif r zg r esti.*

Tarığ esdi. *Buğday vb. şeyleri savurdu. R zg r toprağı savurduğu zaman da aynı şey denir.*

Ol yışığ esdi. *O, ip vb. şeyleri uzattı. (s.86)*

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “es-” şeklinde “Hava bir yönden bir yöne akmak, r zg r olmak; yapılması önce d ş n lm ş olmayan veya beklenmeyen bir şeyi yapmaya birdenbire karar vermek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “savurmak” ve “uzatmak” anlamları kaybolmuştur. Ancak TT’de fiilin yeni bir anlam da kazandığı görülmektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “ s-” şeklinde “Titremek; hareket etmek, dalgalanmak; sinirlenmek kendini kaybetmek (sinirden), hiddetlenmek; üzerine titremek, çok sevmek, gözünün  n nden ayırmamak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “savurmak” ve “uzatmak” anlamları kaybolmuştur. Ancak AT’de fiilin yeni bir anlam da kazandığı görülmektedir.

Esne-:

Esne-: esnemek; esmek (BA esne-: esmek; esnemek)

Er esnedi. *Adam vb. esnedi.*

Esin esnedi. *R zg r esti. (s.127)*

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “esne-” şeklinde “Uykulu, sıkıntılı veya yorgunluk duyulan bir anda ağzı genişçe aarak soluk alıp vermek; bir cisim bir etki ile biçim değiştirmek; bollaşıp genişlemek” anlamlarında yer almaktadır. Fiilin DLT’deki “esmek” anlamını kaybettiği görölmektedir. Ancak TT’de fiil yeni bir anlam da kazanmıştır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “əsnə-” şeklinde “Uyku, yorgunluk veya sıkıntı etkisiyle ağzı iyice aarak derin derin nefes alarak anında bırakmak” anlamında yer almakta ve fiilin DLT’deki “esmek” anlamını kaybettiği görölmektedir. Dolayısıyla fiil anlam daralması yaşamıştır.

Eş-:

Eş-: tırısı kalkıp dörtnala koşmak; fokurdatarak kaynatmak; un, kum vb. şeyleri akıtmak (BA eş-: eşmek; taşmak; -at hakkında- yorga yürümek)

Atlıg eşdi. Atlı tırısı kalkıp dörtnala koştu.

Esiç kayna eşdi. Tencereyi fokurdatarak kaydattı.

Ol kayırnı eşdi. O, kumu akıttı. Un vb. şeyleri de çuvala akıtmak için aynı şey söylenir. (s.86)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “eş-” şeklinde “Toprağı veya toprak gibi yumuşak bir şeyi biraz kazmak araştırmak, incelemek” ve “at hızlı gitmek” anlamlarında iki ayrı madde başı olarak yer almaktadır. Fiilin DLT’deki sadece“ tırısı kalkıp dörtnala koşmak” anlamını koruduğu görölmektedir. Fiil ayrıca TT’de yeni anlamlar da kazanmıştır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “eş-” şeklinde “Kazımak, kazarak açmak, çukurlaştırmak (toprağı, kumu vs.); burmak, kıvırmak; parmakla hazırlamak, sarmak; ip örmek; aramak, yoklamak, araştırmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarını kaybederek AT’de yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Ewdi-:

Ewdi-: birer birer, tane tane toplamak (BA ewdi-: toplamak)

Fiil TT ağızlarda varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil e->i- ve -w->-v- ses

değişimleriyle “ivdi-” şeklinde “Toplamak (Sivas, Adana, Muğla)” anlamıyla yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını TT ağızlarında korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil sadece ağızlarda varlığını korumaktadır. AT ağızlarında fiil “evdir- (Qarakilsə)” şeklinde ve “əvdi- (Biləsuvar, Çəmbərək, Cəbrayıl, Qarakilsə, Meğri, Zəngilan)” şeklinde “Toplamak; seçip yığmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Ewür-:

Ewür-: ters çevirmek (BA ewür-: çevirmek, evirmek; döndürmek, altını üstüne getirmek)

Ol meni yöldın ewürdi. O beni yoldan çevirdi.

Ol ayak ewürdi. O, sahan vb. şeyleri ters çevirdi. (s.91)

TT’de fiil -w->-v- ve -ü->-i- ses değişimleriyle “evir-” şeklinde “Döndürmek, çevirmek; yapısını değiştirmek, taklip etmek” anlamlarında yer almakta ve DLT’de yer alan anlamını korumaktadır. Fiil yeni bir anlam da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Ewüs-:

Ewüs-: savurmak (BA ewüs-: savurmak)

Fiil sadece TT ağızlarında varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil -w->-v- ve -ü->-i- ses değişimleriyle “evis-” şeklinde “Arpa, buğday, bulgur gibi tahılların kepeklerini ayırmak (Gaziantep, Maraş, İçel, Muğla)” ve “Tarla sürülürken yabancı otları toplamak (Aydın)” anlamlarıyla varlığını korumaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte TT’de yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Ewze-:

Ewze-: arkadan konuşmak (BA ewze-: koğlamak, müzevirlik etmek)

Ol sözni anar ewzedi. O, onun arkasından konuştu. (s.123)

Fiil sadece TT ağızlarında varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil -w->-v- ses değişimiyle “evzin-” şekliyle “Saçma sapan konuşmak (Denizli)” anlamında yaşamaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek ağızlarda yakın bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde yakın anlama geçiş görülmektedir.

Eymen-:

Eymen-: utanıp çekinmek (BA eymen-: utanmak; çekinmek)

Ol mendin bu ısta eymendi. O, benden utanarak bu işi yapmaktan çekindi. (s.121)

TT’de fiil yer almamakta TT ağızlarında varlığını korumaktadır. Fiilin TT ağızlarında ses değişimi yaşamadan “eymen-” şeklinde “Korkmak, korkuyla canı sıkılmak, ürkmek (Isparta, Burdur, Denizli, Kars)” ve “Utanmak, sıkılmak, çekinmek (Denizli, İzmir, Manisa, Çankırı, Maraş, Sivas, Ankara, Kırşehir, Konya, Adana, Muğla)” anlamlarında kullanıldığı görülmektedir. Fiil DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “eymən-” şeklinde “Korkmak, ürpermek, vehamete kapılmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Ez-:

Ez-: ezmek (?); deride sıyrık yapmak (BA ez-: kazımak; sıyırmak)

Ol yirni ezdi. O yeri (ezdi) ve deride vb. sıyrık yaptı. (s.86) (ABE burada “ezdi” fiilinin Arapçasının unutulmuş olmalı olduğunu ifade etmiştir.)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “ez-” şeklinde “Üstüne basarak veya bir şey arasına sıkıştırarak yassılaştırmak, biçimini değiştirmek, ağır bir şey, başka bir şeyin üzerinden geçmek, çiğnemek; sıvı içinde bastırıp karıştırarak eritmek; üzme, sıkıntıya sokmak; dayanıklılığını aşacak derecede çalıştırarak yormak; yenmek, sindirmek; harcamak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “deride sıyrık yapmak” anlamını kaybetmekle birlikte TT’de yeni anlamlar da kazanmıştır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “ z-” şeklinde “Bastırarak veya sıkarak yassılatmak, şeklini bozmak / basarak, bükerek, dokundurarak bir tarafını çökertmek; havanda vs.’de döverek toz h line getirmek / doğramak, ufalamak; tazeliğini, parlaklığını,  t l  şeklini bozmak; bastırarak, bükerek, sıkarak yumuşatmak; darmadağın etmek, yenmek, mağlup etmek; dövmek, dayak atmak / vurup yaralamak, dövüp yaralamak; sarsmak, yok etmek; manevi yönden azap vermek, eziyet etmek, rahatsız etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “deride sıyrık yapmak” anlamını kaybetmekle birlikte AT’de yeni anlamlar da kazanmıştır.

Inan-:

Inan-: güvenmek (BA inan-: inanmak, güvenmek)

Men anar inandım. Ben ona güvendim. (s.100)

TT’de fiil ı>i ses değişimiyle “inan-” şeklinde “Bir şeyi doğru olarak benimsemek; birini doğru sözlü olarak bilmek, güvenmek; bir şeyin varlığını, doğruluğunu kabul etmek; sevecek, güvenecek ve bağlanacak en yüksek varlık olarak bilmek, iman etmek; kanarak aldanmak; iman etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil ı>i ses değişimiyle “inan-” şeklinde “Bir işin, lafın, yolun, vs. doğruluğuna emin olmak, doğru gözüyle bakmak; doğru bilmek, kabul etmek, gerçek kabul etmek, bilmek; itimat etmek, bel bağlamak;  mit etmek, emin olmak; itikad etmek, iman etmek, inanmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Irga-:

Irga-: sallamak, silkelemek (BA ırga-: sallamak, ırgalamak)

Ol yıgaç ırgadı. O, ağacı meyveleri düşsün diye sallayıp silkeledi. (s.125)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “ırga-” şeklinde “ abuk olmak, davranmak; oynatmak, kımıldatmak.” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’de yer alan anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır. TT’de fiilin aynı zamanda yapım ekli şekli (ırgala-) de yer almaktadır.

AT’de fiil Ø>y- ve -g->-ğ- ses değişimleri ve yapım eki almış şekliyle “yırğala-” şeklinde “Sağa sola, ileri geri hareket ettirmek, sallamak, kımıldatmak; kımıldatmak, sallamak” anlamlarında yer almakta ve DLT’de yer alan anlamını korumaktadır. Fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Isır-:

Isır-: ısırmak (BA ısır-: ısırmak, sokmak)

It ısırdı. Köpek vb. şeyler ısırdı. (s.91)

It ısırmaz at tepmes time. at tepmez, it ısırmaz deme; çünkü bu onların huyudur. (s.91)?

Arı kawçıtsa ısrur. Biri arıyı kışkırtırsa, sokar. (s.335)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “ısır-” şeklinde “Dişleri arasına alıp sıkamak; dişleriyle koparmak; rüzgâr sert esmek, keskin bir biçimde etkilemek; kumaş dalamak, kaşındırmak” anlamlarında kullanılmıştır. Fiil DLT’de yer alan anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır. Fiil AT’de fiil “dişle-” şeklinde, köpek için ısırmak “kap-” şeklinde yer almaktadır.

Iyın-:

Iyın-: ıkınmak, kendini zorlamak (BA ıyın-: ıkınmak)

Ol er iyındı. Adam çıkarmak için kendini zorladı ıkındı. (s.121)

TT’de fiil -y->-k- ses değişimiyle “ıkın-” şeklinde “Herhangi bir nedenle soluğunu içinde tutarak kendini zorlamak; peklikte veya doğum sırasında kasları zorlayarak soluğunu tutmak” yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Fiil TT ağızlarında ı->i- ve -ı->-i- değişimleriyle “iyın-, iğın-” şeklinde yer almakta ve “Ikınmak (Afyon, Isparta, Denizli, Çanakkale, Amasya, Maraş, Kayseri, Niğde, Konya, İçel, Muğla)”; “Zahmet çekmek (Konya, Giresun)” anlamlarıyla yaşamaktadır. Fiil DLT’de yer alan anlamını korumaktadır. Fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

İç-:

İç-: içmek (BA iç-: içmek, bir şeyi içmek veya sorup içine çekmek)

Er suw içdi. Adam su vb. şey içti. İçen ve kurutan her şeye de içdi denir. (s.86)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “iç-” şeklinde “Bir sıvıyı ağza alıp yutmak; sigara, nargile vb.nin dumanını içe çekmek; bir şey, bir sıvıyı içine çekmek, emmek; içki kullanmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’de yer alan anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “iç-” şeklinde “Sıvı bir şey ağza alarak yutmak / yutmak; sarhoşluk etmek, ayyaşlık etmek; su verilmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamı yanında yeni bir anlam da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

İge- (I):

İge-: kafa tutmak, inatlaşmak (BA ige-: inat etmek)

Ol anar igedi. O, ona kafa tuttu ve onunla inatlaştı. (s.459)

Fiil sadece TT ağızlarında varlığını korumaktadır. TT ağızlarında ise fiil -g->-ğ- ses değişimi ve yapım ekli hâliyle “iğış-” şekliyle “Zıtlaşmak, inatlaşmak, aksilik etmek (Burdur, Çorum, Amasya, Artvin, Maraş, Sivas, Kırşehir, Kayseri, Adana, Muğla)” ve “Tartışmak, münakaşa etmek (Giresun)”, “eğış-” şekliyle “Kıskanmak, inatlaşmak (Denizli, İçel, Muğla)”, “eğış-” şekliyle “Herhangi bir işin yapılmasını birbirinden bekleyerek iki kişi iddialaşmak (Isparta, Burdur Balıkesir, Bolu, Zonguldak, Kastamonu, Çankırı, Gaziantep, Sivas, Niğde Muğla)” ve “eyen-” şekliyle “Ayak diremek, bekinmek, ısrar etmek (Artvin)” anlamlarında yer aldığı görülmektedir. Fiil DLT’deki anlamlarını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

İge- (II):

İge-: bıçak vb. bilemek, (diş) gıcırdatmak (BA ige-: eğelemek; gıcırdatmak)

Ol biçek igedi. O, bıçak vb.ni biletti.

Bugra tışın igedi. Erkek deve dişini gıcırdattı. (s.459)

TT’de fiil i>e ve g>ğ değişimi ve yapım eki almış biçimiyle “eğele-” ve “Eğe ile düzleştirmek, aşındırmak” şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Fiilin DLT’deki “(diş) gıcırdatmak” anlamı kaybolmuştur. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

AT’de fiil Ø>y-, i->e-, -g->y- ses değişimleri ile yapım eki almış biçimde “yeyələ-” şeklinde ve “Eğe ile yontmak, sürterek inceltmek veya temizlemek (metali)” anlamında karşımıza çıkmaktadır. Fiilin DLT’deki “(diş) gıcırdatmak” anlamı kaybolmuştur. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

İlen-:

İlen-: ayıplamak (BA ilen-: kötü dua etmek, ilenmek; ayıplamak, takdir etmek)

Ol anar ilendi: işinde ona güvendiği hâlde güvendiği gibi çıkmadığı için onu ayıpladı. Bu kelimeden “kınama” ya “ilenç” denir.

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “ilen-” şeklinde “Birin kötu bir duruma düşmesi dileğini gönlünden geçirmek veya açıkça söylemek, beddua etmek, lanet etmek.” anlamda yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek TT’de yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil yer almamaktadır.

İn-:

İn-: inmek (BA in-: inmek)

Ol tãgdın koğı indi. O, dağ vb. yerlerden indi. (s.88)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “in-” şeklinde “Yüksekten veya yukarıdan aşağıya doğru gelmek; bir taşıt veya binek hayvanından yere basmak; dağ, tepe vb. yüksek bir yerden gelmek; bir yerden başka bir yere gitmek, varmak; konaklamak; alçalıp eski durumuna dönmek; fiyatı düşürmek; değeri düşmek; vurmak; yıkılmak; inme gelmek; bir yeri kaplamak, basmak veya bir yerden akmak, kaymak; uzamak, ulaşmak; ağmak; sayısı azalmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’de yer alan anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil i->e- ses değişimiyle “en-” şelinde “Aşağı gelmek, yukarıdan veya bir şeyin üzerinden aşağıya inmek, gelmek / inmek; azalmak, alçalmak, dūřmek (seviye); toprağa, yere oturmak, çökmek; dönmek, ... hâlini almak; çökmek, bürümek, kaplamak (duman, toz vs.); azaltmak, aşağı dūřürmek; değmek, dokunmak, darbe hissetmek, duymak; bař eğmek, tabi olmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’de yer alan anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

İne-:

İne-: işaret koymak (BA éne-: enemek; kulaktan bir parçasını keserek imlemek)

O koyun inedi. O koyunun kulaklarının uçlarını keserek onlara işaret koydu.

TT’de fiil i->e- ses değişimiyle “ene-” şeklinde “iğdiş etmek” anlamında kullanılmaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek TT’de yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Fiil AT ağızlarında varlığını korumaktadır. AT ağızlarında fiil i->ə- ve -n->-ŋ- ses değişimleriyle “əŋə- (Gədəbəy, Qazax)” şeklinde “Hayvanın kulağını kesip işaretlemek” anlamında yer almaktadır. DLT’deki anlamıyla kourmaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

İRte- / irde-:

İRte- / irde-: aramak, peřine dūřmek (BA irte-: arkasına dūřmek; istemek. Bk. İste-)

Er ıřıę irtedi. Adam iři istedi ve peřine dūřtü. (s.122)

Fiil sadece TT ağızlarında varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil ses değişimi yaşamadan “irde-” şeklinde “Araştırmak (Giresun)” anlamıyla yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

İste-:

İste-: aramak; istemek (BA iste-: istemek; arkasına dūřmek; aramak)

İstedi irtedi gibidir. Er ıřıę irtedi: adam iři istedi ve peřine dūřtü. (s.122)

TT’de ise fiil ses değişimi yaşamadan “iste-” şeklinde “İstek duymak, arzulamak; bir

şeyin kendisine verilmesini veya yapılmasını söylemek, dilemek; görmek istediğini bildirmek; gerek olmak; evlenmek dileğinde bulunmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “aramak” anlamını kaybetmekle birlikte TT’de yeni anlamlar da kazanmıştır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “iste-” şeklinde “Arzu etmek, içinden geçirmek, içinde istek duymak / bir şeye ihtiyaç hissetmek; sevmek / biri için meraklanmak, sevmek; rica etmek, kendisine verilmesini veya bir işin yapılmasını talep etmek, rica etmek / muhtaç olmak, lüzum veya ihtiyaç hissetmek; seslenmek, sesletmek / aramak, sormak; kendisine yakın birisine almak, evlendirmek veya kendisi için birine başvurmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

İrk-:

İrk-: toplamak (BA irk-: toplamak)

Er tawar irkti. Adam, mal vb. topladı. (s.522)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “irk-” şeklinde “Birikmek; tiksirmek; biriktirmek, toplamak” anlamlarında yer almaktadır. Fiilin DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanarak anlam genişlemesine uğradığı görülmektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

İşit-:

İşit-: işitmek, dinlemek (BA işit-: işitmek)

Bilge erig edgü tutup sözün işit / Erdemini öğrenipen ıška süre. Âlim ve bilge kişiyi iyi tut ve sözünü dinle. Onda bulunan edep ve erdemi öğren ve öğrendiklerini kullan. (s.185)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “işit-” şeklinde “Kulakla algılamak, duymak; haber almak” anlamlarında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil i->e- ses değişimiyle “eşit-” şeklinde “Herhangi bir sesi kulakla kavramak, duymak, hissetmek; dinlemek, takip etmek, kulak verip dinlemek, meraklanmak; haberdar olmak, haber almak, bilgi elde etmek, bilmek; laf dinlemek, söylenene uymak,

nasihati dinlemek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

İt- (I):

İt-: düşürünceye kadar itmek (BA it-: itmek)

Ol anı itti. O, ona çarparakeliyle veya ayağıyla yere düşürünceye kadar itti. (s.88)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “it-” şeklinde “Bir şeyi güç uygulayarak ileri götürmek; kapı, pencere vb.ni güç uygulayarak açmak veya kapamak; bulunduğu yerden aşağı düşürmek; sürüklemek, sevk etmek; bir cisim, belli bir yakınlıktaki başka bir cismi kendisinden uzaklaşmaya zorlamak, çekmek karşıtı” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil yapım eki almış şekliyle “itele-” şeklinde ve “İtmek, itelemek; yüklenerek bir şeyi bir yöne doğru hareket ettirmek, yerini değiştirmeye mecbur etmek, yerinden oynatmak / bir şeyi eli ile veya başka bir şeyle kendinden uzaklaştırmak; sokmak, yerleştirmek; tahrik etmek, sevk etmek, sürüklemek, bir şeyi yapmasına sebep olmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’de yer alan anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

İt- / it- (II):

İt- / it-: düzeltmek; yapmak, etmek; kurmak [BA ét-: (yardımcı fiil) , yapmak, etmek, eylemek; (Oğuzca kılmak]

Tenri meniñ ıñım iltti. Allah işimi düzeltti. (s.88)

Bolsa kimniñ altun kümüş irle iter / Anda bolup tenri kerü tapgın öter. Kimin bunca altın ve gümüşü olursa bir yer tutar O yerinde huzur bulunca yüce Tanrı’ya ibadetle borcunu öder. (s.458)

TT’de fiil i->e- ses değişimiyle “et-” şeklinde “Bir işi yapmak; iyi, kötü zarflarıyla birlikte davranmak; bulmak, erişmek; birini bir şeyden yoksun bırakmak; eşit değer kazanmak; herhangi bir değerde olmak; kötülükte bulunmak; küçük veya büyük abdestini yapmak; demek, söylemek” anlamlarında yer almaktadır. TT’de fiil “kurmak, düzeltmek”

anlamalarını kaybetmiş, bunun yanında yeni anlamlar da kazanmıştır.

AT’de fiil i->e- ses değişimiyle “et-” şeklinde “Bir işi yapmak yerine getirmek; yardımcı fiil olarak isimlere takılarak birleşik fiil yapılır ve ismin anlamı ile bağlı hareketi bildirir” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “kurmak, düzeltmek” anlamlarını kaybetmiştir. Fiilde anlam daralması görülmektedir.

İw-:

İw-: acele etmek (DLT éw-: acele etmek)

Er iwdi. Adam acele etti. (s.87)

TT’de fiil -w>-v ses değişimiyle “iv-” şeklinde “Çabuk davranmak, acele etmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Kaç-:

Kaç-: kaçmak, firar etmek (BA kaç-: kaçmak, gitmek)

Er kaçdı. Adam vb. kaçtı. (s.234)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “kaç-” şeklinde “Hızla koşup bir yere saklanmak; kimseye bildirmeden bulunduğu yerden ayrılmak, firar etmek; kendini göstermemek, rastlaşmamaya çalışmak; kaçınmak; gaz, sıvı vb. şeyler sızmak; ipi kopmak; girmek; bir yana doğru kaymak; görünmeden gitmek, savuşmak, sıvışmak; hızlı koşmak; yok olmak; benzemek, andırmak; kaçgöçe uymak; kız veya kadın yasalara ve aile isteklerine karşı gelerek evlenmek için evinden ayrılmak; rengi ağarmak, uçmak; yarışçı diğerlerinden hızla ayrılıp arayı açmak; futbol ve basketbolda engelleyen adamdan kurtulmak veya pas alabilmek için boş alana koşmak” anlamlarında varlığını korumaktadır. Fiil DLT’deki anlamı yanında yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil k->q- ses değişimi ile “qaç-” şeklinde “Bulunduğu yerden hızla uzaklaşmak süratle gitmek; iş yerinden, hapisten vs.den başını alıp gitmek, gizlice gitmek, ayrılmak / bulunduğu, tutulduğu yerden çıkıp gitmek, uzaklaşmak; izinsiz olarak takılıp

gitmek, evini ailesiniterketmek; çekinmek, sakınmak, uzaklaşmak, ilişki kurmamak; çekinmek, yakasını kurtarmaya çalışmak, sorumluluk altına girmemek; gitmek, yok olmak, kaçmak (uykusu, lezzeti vs.)” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamı yanında yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Kak-:

Kak-: dövmek, hafifçe vurmak, kakmak (BA kak-: kakmak, hafifçe vurmak)

Anı başra kaktı. O, hafifçe onun başına vurdu. (s.324)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “kak-” şeklinde “İtmek, vurmak; kakma yapmak; vurarak dar bir yere sokmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil k->q- ve -k>-x ses değişimleriyle “qax-” şeklinde ve “Bütün gücüyle bir şeyi yere çalmak, çarpmak; çakmak, vurmak yere sokmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Kakı-:

Kakı-: kızmak, öfkelenmek (BA kakı-: birine kızmak, darılmak)

Ol andın kakıdı. O ona kızdı ve yaptığı şeyden bıktı. (s.463)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “kakı-” şeklinde “Bir kimsenin yaptığı işin beğenilmediğini kendisine sert sözlerle söylemek; öfkelenmek, kızmak; darılmak; paylamak” anlamlarında verilmiştir. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de yer almamaktadır.

Kal- / kāl-:

Kal- / kāl-: kalmak, terk edilmek, bırakılmak (BA kal-: kalmak, terk edilmek, bırakılmak)

Ol oyunda kaldı. O,yarıştta kaldı (terk etti). Bir şey kalırsa veya terk edilirse yine

aynıdır.

İt kaldı törü kalmas. Ülke terk edildi fakat töre terk edilmedi. (s.240)

Ördi bulut ınraşu / Aktı akın mıñreşü / Kaldı bodun tanlaşu / Kökrer takı mañraşur. Bulut güirleyerek belirdi. Ondan şarıl şarıl seller aktı. İnsanlar şaşkınlık içinde kaldılar. Şimşek çakıyor, gök gürlüyor ve yıldırım beliriyor. (s.512, 513)

Xān tşı bolsa kātun tşı kalır. Hakanın işi olduğu zaman hatunun işi bırakılır. (s.177)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “kal-” şeklinde “Olduğu yeri ve durumu korumak, sürdürmek; zaman, uzaklık veya nicelik belirtilen miktarda bulunmak; konaklamak, konmak; oturmak, yaşamak; eğleşmek; hayatını sürdürmek, yaşamak; varlığını korumak, sürdürmek; oyalanmak, vakit geçirmek; sınıf geçmemek; işlemez, yürümez duruma gelmek; ileriye atılmak, ertelenmek; bir şeyle kaplanmak, bir şeye bulanmak; bir işi belli bir noktada bırakmak, ara vermek; miras olarak geçmek; yapamamak; belli bir gelirle geçinmek zorunda bulunmak; yetinmek; sınırlanmak; herhangi bir durumu sürdürmek; olmak, herhangi bir durumda bulunmak; kök veya gövdeleri sonuna -a (-e), -ıp (-ip) zarf-fiil eki almış fiillere gelerek süreklilik bildiren birleşik fiiller oluşturur” anlamlarında kullanılmıştır. Fiil DLT’de yer alan anlamlarını korumakla birlikte yeni anlamlar kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil k->q- ses değişimiyle “qal-” şeklinde “Olduğu yerde yanı şekilde durmak, kalmak, yeringi değiştirmemek, yerini terketmemek / üst sınıfa geçmemek (öğrenci); var olmak, mevcut olmak, devam etmek, yaşamak; yaşamak, hayatta olmak; kullandıktan, sarf edildikten sonra belirli bir miktarda mevcut olmak, kalmak, artmak / bir sayıyı, bir sayıdan çıkardıktan sonra kalmak; hetir edilmek, sonraya bırakılmak / durdurulmak, vazgeçilmek, bırakılmak, terk edilmek; bir yerde unutulup bırakılmak, unutulmak; miras kalmak, miras olarak intikal etmek; mahrum olmak, kaybetmek, elinden çıkarmak, çıkarmak; yapamamak, başaramamak, devam ettirememek, gidememek, katılamamak / gecikmek, yetişememek, gecikerek yerinde kalmak; geldikten sonra geçici olarak bir yerde yerleşmek, bir yere inmek, konaklamak, misafir olmak; ait olmak, üzerine vazife olmak, vazife olarak kalmak; takılmak, takılarak kalmak, giderek çıkamamak; bir duruma düşmek, bir durum içinde kalmak; muhafaza etmek, devam etmek, vazgeçmemek, üzerinde durmak (fikir, düşünce vs.); gecikmek, durmak, bir yere takılıp kalmak; vakit, zaman için kullanılır (saat bire beş dakika kaldı); bazı isimlere takılarak ismin anlamına göre birleşik fiiller veya çeşitli ifadeler

yapılır” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarını korumakla birlikte yeni anlamlar kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Kama- bk. Kamaş-

Kan-:

Kan-: (suya) kanmak, doymak (BA kan-: suya ve başka şeylere kanmak)

Ol sūwsın kandı. O suya kandı ve doydı. (s.427)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “kan-” şeklinde “Söylenilen sözün, anlatılan konunun doğruluğuna inanmak; tatlı sözlere aldanmak; bir gereksinimini, bir isteğini yeteri kadar karşılamış olmak, doymak; yetinmek, iktifa etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumaktadır ve yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil k->q- ses değişimiyle “qan-” şeklinde “Anlamak, idrak etmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumamaktadır. Fiilde başka anlama geçiş söz konusudur.

Kap-:

Kap-: kapmak, çalmak (BA kap-: kapmak, çalmak; dokunmak, çarpmak, uçurmak; hücum ve defi etmek)

Er tōn kapdı. Adam elbise vb.ni kapdı. (s.233)

Aydım anar sawulma / Kulbak uđu yuwulma / Yuwga suwun suwalma / Kaptı meniñ kayımı. Ona, Kulbak’a meyletme dedim. Bu, adamın adıdır. Onun izinden yuvarlanma. Aslı olmayan su ile sulanma. O, Kay kabilelerinden getirilen kölemi çaldı. (s.382)

Oğlanıg yıl kapdı. Oğlanı cin çarptı. (s.233)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “kap-” şeklinde “Birdenbire yakalayarak, çekerek almak; ısırp parçalamak; koparmak, kıstırmak; işitir işitmez veya görür görmez bellemek ve öğrenmek; yer ayırmak, yer tutmak; bulaşmış olmak, geçmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’de yer alan “kapmak” anlamını korumaktadır ancak “çalmak” anlamını

kaybetmiştir. Bununla birlikte fiil yeni anlamlar da kazanmıştır.

AT'de fiil k->q- ses değişimi ile “qap-” şeklinde “Birden bire çekip almak, aniden kapıp almak / almak, götürmek / aniden yakalamak (fırlatılan veya uçan şeyi) / tutmak, yakalamak; çalmak, gizlice almak, alıp kaçmak; dişlemek, ısırarak, dişlerini geçirerek koparmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT'de yer alan anlamlarını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Kar-:

Kar-: (su vb.) taşmak; boğaz (sudan) tıkanmak, düğümlenmek; Oğuzlarda katmak, karmak [BA kar-: bir şeyi bir şeyle karıştırmak; katmak, karmak; boğazda su durmak; su bir yerde durmak; taşmak (Oğuzlarda yalnız başına öteki Türklerce “kat-” fiili ile birlikte kullanılır)]

Er suwka kardı. Adamın boğazı sudan düğümlendi.

Suw arıktın kardı. Su, kışın nehirden taşıtı. Kar ve su donunca su onun üzerine çıkıp taşar. (S.426)

Türkler, bir şey bir şeye katıldığı zaman kattı kardı derler. Bir şeyi bir şeye katmakta asıl olan 'kattı'dır, kardı ona tabidir. Oğuzlar ise bir şeyi bir şeye katmak için kardı derler ve aslını (kattı'yı) bırakırlar. (s.187)

TT'de fiil ses değişimi yaşamadan “kar-” şeklinde “Karıştırmak, birbirine katmak; toz durumundaki bir şeyi sıvı ile karıştırarak çamur veya hamur durumuna getirmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT'deki “katmak, karmak” anlamını korumuştur. Diğer anlamlarını ise kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

AT'de fiil k->q- ses değişimiyle “qar-” şeklinde “Eğmek, bükmek, burmak, katlamak, çevirmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT'deki anlamlarını kaybederek AT'de yeni bir anla kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur. Fiil AT'de yapım eki almış hâliyle “qarışdır-” şeklinde “Bir şeyi başka bir şeyle ayrılmayacak veya zor ayrılacak dereceye getirmek; bir şeyi kaşık, kepçe vs. ile dairevi şekilde çevirmek, karıştırmak; fesat düşürmek, karışıklık çıkarmak / bozmak, harap etmek; kuralı ve düzeni bozmak, düzensiz bir hâle getirmek; seçememek, ayıramamak, birbirine benzetmek (yanlışlıkla); bir işe bulaştırmak, katılımcısı yapmak” anlamlarında yer

almaktadır. Fiil DLT'deki “(su vb.) taşmak; boğaz (sudan) tıkanmak, düğümlenmek” anlamlarını kaybederek AT'de yeni anlamlar da kazanmıştır.

Karga-:

Karga-: lanetlemek, birinin kötülüklerini saymak (BA karga-: lanet etmek, beddua etmek; lanetlemek)

***Tenri anı kargadı.** Yüce ve aziz Allah onu lanetledi. (s.470)*

TT'de fiil -a>-ı ses değişimiyle “kargı-” şeklinde ve “Birine, Tanrı'nın, insanların sevgi ve ilgisinden yoksun kalıp nefretlerine uğraması dileğinde bulunmak, ilenmek, kargışlamak, lanet etmek, lanetlemek” yer almakta ve DLT'deki anlamını korumaktadır. Fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT'de fiil -g->-ğ- ses değişimiyle “qarğa-” ve “qarğı-” olmak üzere iki şekilde ve “Kargılamak, beddua etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT'deki anlamını korumaktadır. Fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Karı-:

Karı-: yaşlanmak (BA karı-: kocalmak, yaşlanmak, kocamak)

***Er karıdı.** Adam vb. yaşlandı. (s.461)*

TT'de fiil ses değişimi yaşamadan “karı-” şeklinde “Yaşlanmak kocamak, ihtiyarlamak” anlamında yer almakta ve DLT'deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT'de fiil k->q- ses değişimiyle “qarı-” şeklinde “İhtiyarlamak, ihtiyarlık çağına ermek / ihtiyarlayıp tecrübe kazanmak / suda çok kalmadan dolayı kırışmak (deri); çiftleşmek (hayvan) ” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT'deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır. Ayrıca fiilin “qarılaş-” şeklinde “İhtiyarlamak (kadın)” anlamında yapım ekli biçimi de yer almaktadır.

Karva- / karwa-:

Karva- / karwa-: elle arayıp yoklamak, dokunmak (Karva- / karwa-: ararken bir şeye dokunmak)

Ol karanıkuda karwadı. O, karanlıkta onu yokladı ve aramak için karanlıkta ona eliyle dokundu. (s.470)

TT’de fiil -rv->-vr- metateziyle “kavra-” şeklinde “Elle sıkıca tutmak; bir nesne veya düşünceyi her yönüyle anlamak; motorlu araçlarda debriyaj pedalı görev yapmak; motorlu araçlarda lastik yolu kavramak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte DLT’de yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Kaşan-:

Kaşan-: (at vb. hayvanlar) işemek (BA kaşan-: -hayvan, at- işemek)

At kaşandı. Hayvanlardan at vb. işedi. Ancak bu, daha çok at için kullanılır. (s.277)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “kaşan-” şeklinde “Hizmet ve binek hayvanları durup işemek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Kaşı-:

Kaşı-: kaşımak (BA kaşı-: kaşımak)

Ol meni kaşadı. O, benim vücudumu kaşadı. (s.463)

Öldeçi sıçgan müş taşakın kaşır. Sıçanın ölümü yaklaşmış ise kedinin taşasını kaşır. (s.463)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “kaşı-” şeklinde “Vücudun herhangi bir yerindeki kaşıntıyı gidermek için tırnakla veya başka bir şeyle deriyi hafifçe ovma; araştırmak, incelemek; sınırlendirecek söz söylemek; herhangi bir konuyu yeniden gündeme getirmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil k->q- ses değişimiyle “qaşı-” şeklinde “Tırnağı veya sert bir şeyle

vücudun kaşınan yerine sürterek kaşıntısını gidermek, tırmalamak; kazımak, kazıyıp temizlemek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’de yer alan anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Kat-:

Kat-: katılaşmak, sertleşmek; katmak, ilave etmek, karıştırmak (BA kat-: katmak, karıştırmak; katılaşmak, sert olmak; mihnete ve sıkıntıya düşmek; yorulmak)

Ol sirkeni yugrutka kattı O sirkeyi mayalanmış süte kattı. Herhangi bir şey bir şeye katılırsa yine aynıdır. (s.235)

Yumşak nēñ kattı. Yumuşak ve gevşek şey katılaştı. (s.235)

Tezek kārda yatmas edgü isiz katmas. At pisliği kar altında kalmaz, sıcaklığı karı eritir. Aynı şekilde, aralarında uyum yoksa iyiyi kötüye karıştırmamak gerekir. (s.166)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “kat-” şeklinde “Bir şeyin içine, üstüne veya yanına, niteliğini değiştirmek veya niceliğini artırmak için başka bir şey eklemek, karıştırmak; bir araya getirmek; birlikte göndermek; döllenmeyi sağlamak için erkek hayvanı dişinin yanına salmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “sertleşmek, katılaşmak” anlamını kaybetmiş, “katmak, ilave etmek, karıştırmak” anlamını ise korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır.

AT’de fiil k->q- ses değişimiyle “qat-” şeklinde “İlave etmek, eklemek, içine koymak, dökmek, birleştirmek; karıştırmak; içeri tıkmak, sokmak; bazı isimlerin önüne eklenerek birleşik fiil ve çeşitli ifadeler yapılır” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “sertleşmek, katılaşmak” anlamını kaybetmiş, “katmak, ilave etmek, karıştırmak” anlamını ise korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır.

Kat- kar-:

Kat- kar-: (su vb.) taşmak; boğaz (sudan) tıkanmak, düğümlenmek; Oğuzlarda katmak, karmak [BA kar-: bir şeyi bir şeyle karıştırmak; katmak, karmak; boğazda su durmak; su bir yerde durmak; taşmak (Oğuzlarda yalnız başına öteki Türklerce “kat-” fiili ile birlikte kullanılır)]

Fiil AT ağızlarında varlığını korumaktadır. AT ağızlarında fiil k->q- ses

değişimleriyle “qat-qar elə-” şeklinde “Karıştırmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki kat- kar- ikilemesini koruduğu görülmektedir. Fiil DLT’deki “(su vb.) taşmak; boğaz (sudan) tıkanmak, düğümlenmek” anlamını kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Kay-:

Kay-: kayırmak (BA kay-: meyletmek, kaymak; caymak; acımak, kayırmak; tınmak, iltifat etmek)

Kadaşına kaydı. Akrabasını vb.ni kayırdı. (s.455)

Kadaş timiş kaymaduk kaqın timiş kaymış. Kardeş ve akraba dendi; kimse ona iltifat etmedi. Kayın dendi; o, onu kayırdı. (s.455)

TT’de fiil yapım eki almış hâlde “kayır-” şeklinde “Koruyarak başarısını sağlamak, elinden tutmak, himmet etmek; birini, başkalarının veya işin zararı pahasına tutmak; birine haksız yere kolaylıklar sağlamak, iltimas etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil k->q- ses değişimi ve yapım eki almış hâlde “qayır-” şeklinde “İmal etmek, üretmek, hazırlamak; inşa etmek / yapmak, hazırlamak; hazırlamak, yapmak, kurmak; tamir etmek, noksan eksik tarafını tamamlamak; iş yapmak, bir işle meşgul olmak / yapmak, becermek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek AT’de yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Kaz-:

Kaz-: kazmak (BA kaz-: kazmak; at haşarılanarak ve çamışlanarak ayağıyla yeri kazmak; kazılmak)

Er arık kazdı. Adam ark vb. şeyleri kazdı. (s.235)

At kazdı. At kontrolden çıktı ve ayaklarıyla yeri kazdı. (s.235)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “kaz-” şeklinde “Herhangi bir araçla toprağı açmak, oymak; bu yolla çukur, kuyu, yol vb. oluşturmak; hak etmek” anlamlarında yer

almaktadır. Fiil DLT'deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT'de fiil k->q- ses değişimiyle “qaz-” şeklinde “Herhangi bir aletle toprağı kazmak, oyuk açmak, çukurlaştırmak, derinleştirmek; çelik kalem vs. ile bir şeyin sathını oymak, nakış yapmak, yazı yazmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT'deki anlamını korumakla birlikte yeni anlam da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Keç-:

Keç-: geçmek; ölmek (BA keç-: geçmek, ölmek)

Āy kūn keçti. Ay ve gün geçti.

Ar suw keçti. Adam suyu vb. geçti.

Er keçti. Adam geçti, yani öldü. (s.234)

TT'de fiil k->g- ses değişimiyle “geç-” şeklinde “Bir yerden başka bir yere gitmek; bir yandan girip diğer yandan çıkmak; yol, araç veya akarsu bir yerin yakınından veya içinden gitmek; bir duruma uğramak, konu olmak; bırakmak, vazgeçmek; yaşamak; bir şeyi bundan böyle yapma durumunda olmamak; olmak, vuku bulmak, cereyan etmek; hastalık bulaşmak, sirayet etmek; herhangi bir durum, soya çekim yoluyla birinde görünmek; bulunduğu yeri veya konumu değiştirmek; bir yeri aşmak, öbür yana ulaşmak; yerini bırakıp başka yer almak; bir konu üzerinde veya bir yerde çalışmış olmak; etki yapmak, işlemek; görev almak; kalmak, devrolmak; geride bırakmak, aşmak; tükenmek, bitmek, sona ermek; üstünlük sağlamak; söylemeden veya bitirmeden atlamak; zamanı aşmak, geride bırakmak; harcamak; bir müzik parçasını meşk ederek öğrenmek, çalmak veya söylemek; birinden meşk etmek; haberi bir iletişim aracı ile bildirmek; sönmek; yazılmak, girmek; sürümü olmak, satılmak; konuşmada sözü geçmek veya basında yer almak; kullanımda olmak, tedavülde olmak; kabul edilemez olmak; okulda, sınavda başarı göstermek; bir yere gidip oturmak; çok bekletilmekten çürümeye yüz tutmak; sıyrılmak, kurtulmak, işin içinden çıkmak; bazı kelimelerle birleşik fiil yapar; çekiştirmek, yermek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT'deki “geçmek” anlamını korumakta, fiilin “ölmek” anlamı ise “bitmek, sona ermek” anlamında varlığını sürdürmektedir. Fiilin TT'de yeni anlamlar da kazandığı görülmektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “keç-” şeklinde “Hareket ederek, yürüyerek ilerlemek, yer değiştirmek, geçip gitmek / bir sahanın, yerin ortasından geçip gitmek / yaya veya bir şeyin üzerinden geçip gitmek, yürüyerek bir şeyi geride bırakmak / sınırı, duvarı vs.atlayıp geçmek / bir şeyin üstünden veya içinden yürüyüp giderek onu arkada bırakmak; yaşadığı yeri değiştirmek / vazifesini, sanatını, işini veya işyerini değiştirmek / sınıfı geçmek; yaşadığı, olduğu yeri terkedip başka biryere çekilmek, girmek, dâhil olmak; birini terk edip başka biri ile beraber olmak, onunla birleşmek / dinini, ülküsünü değiştirmek; bir teşkilata, derneğe kabul edilmek, üye olmak; hareket tarzını değiştirmek, başka türlü hareket etmeğe başlamak / bir şeyin yerine başkasını tatbik etmeğe başlamak; bir problemi, işi yarım bırakıp başkasına başlamak; bir yerde karar kılmak, durmak; belirli sınırı geçmek / geçip gitmek, sona ermek (zaman); belirli bir müddet zarfında bir yerde kalmak, cereyan etmek, olmak; devam etmek, olmak; meşgul olmak, öğrenmek; devam ederek, belirli bir sonuçla neticelenmek, sona ermek; bir şeyi (tedaviyi, tahsili) sona erdirmek; okumak, öğrenmek; ileride olmak geçmek / geçmek, geçip gitmek, geride bırakmak; uçup gitmek, uçarak gitmek; yok olmak / kesilmek, durmak, sona ermek; birinin sorumluluğuna, uhdesine bırakılmak, birisine ulaşmak; birinden diğerine sirayet / aynı anlamda hastalık / aynı anlamda yangın; etki etmek, nüfuz etmek; mauyeneden tedaviden geçmek; müzakere, oylama neticesinde kabul edilmek, onaylanmak, seçilmek; bağışlamak, affetmek, vazgemek; değişmek (elbise, giyim, kuşam vs.); bağışlamak, karşılığını istememek, vazgeçmek / feda etmek; tedavülde olmak, kullanılır olmak (para vs.); bazı isimlerden sonra gelerek birleşik fiil ve çeşitli ifadeler yapılır” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “geçmek” anlamını korumakta, fiilin “ölmek” anlamı ise “yok olmak” anlamında varlığını sürdürmektedir. Fiilin AT’de yeni anlamlar da kazandığı görülmektedir. Ayrıca DLT’de yer alan “ölmek” anlamı AT’de “keçin-” fiiliyle “ölmek, ruhunu teslim etmek” anlamında varlığını korumaktadır.

Keç- / ket-:

Keç- / ket-: giymek (BA kedh- / ket-: giymek)

Er tönın ketti. Adam elbisesini giydi. (s.235)

Er tönın keçti. Adam elbise vb. giydi. (s.529)

TT’de fiil k->g-, -e->-i- ve -t /-d>-y ses değişimleriyle “giy-” şeklinde “Örtünüp korunmak için bir şeyi vücuduna geçirmek; ağır söz veya hakareti, küçültücü davranışı ses

çıkarmadan dinlemek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte bir anlam daha kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil k->g- ve -t /-d>-y ses değişimleriyle “gey-” şeklinde “Elbise, ayakkabı vs. giymek; örtünmek, üstü örtülmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte bir anlam daha kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Kegir- / kigir-:

Kegir- / kigir-: geçirmek (BA kegir-: geçirmek)

Er kigirdi. Adam vb. geçirdi.

TT’de fiil k->g- ve -g->-ğ- ses değişimleriyle “geğir-” şeklinde “Midede toplanan gazı ağızdan sesli bir biçimde çıkarmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil k->g- ve -g->-y- ses değişimleriyle “geyir-” şeklinde “Midede meydana gelen gazları sesli bir şekilde ağızdan atmak, ağıza çıkarmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Kel-:

Kel-: gelmek (BA kel-: gelmek)

Er ewke geldi. Adam ev vb. yere geldi. (s.241)

Bir karga birle kış kelmes. Bir karganın gelmesiyle kış gelmez. (s.241)

TT’de fiil k->g- ses değişimiyle “gel-” şeklinde “Ulaşmak, varmak; getirmek; oturmaya, ziyarete gitmek; isabet etmek; varlığını sürdürmek, yaşamak, intikal etmek; ortaya çıkmak, doğmak; belli bisüre dolmak; belli bir zamana ulaşmak; kadar olmak; çıkmak, yönelmek; izlemek, takip etmek; bir yerden alınıp bir yere ulaştırılmak; katılmak, eklenmek; türemek; daha önce üzerinde durulmuş olan bir konuya yeniden dönmek; sonuç çıkmak; dayanmak, tahammül etmek; kendine yapılan herhangi bir davranış veya durumu iyi karşılamak; bir şeye sonradan inanmak, doğruluğuna hak vermek, eğilim göstermek, kabul etmek; etkisini herhangi bir biçimde göstermek; kazanılmak, sağlanılmak; uymak; olmak, -e uğramak; akmak; düşmek, rast gelmek; görünmek, sanılmak; uygun düşmek;

başlamak, ortaya çıkmak; mal olmak; biriyle birlikte gitmek; ihtiyaç anlatan deyimler kurmaya yarayan bir fiil; kök veya gövdeleri sonuna -a (-e) eki almış fiillere gelerek süreklilik bildiren birleşik fiiller oluşturur; -mez, -mezlik ile birlikte yapmacık anlatan deyimler yapar; yönelme durumundaki bazı kelimelere getirilerek birleşik fiil yapar; -den -dikçe, -esi biçiminde kullanılan sıfat-fiil eklerinden sonra geldiğinde önceki fiille ilgili olarak pekiştirilmiş bir istek ve sürerlik bildiren bir fiil; herhangi bir sırada bulunmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil k->g- ses değişimiyle “gel-” şeklinde “Hareket ederek yürüyerek bir yerden başka bir yere ulaşmak, varmak / konuşan birine doğru hareket etmek, yaklaşmak / nakliye aracı vasıtasıyla bir yere ulaşmak / büyük bir mesafe katederek bir yere ulaşmak / yaklaşmak; kitle hâlinde hareket ederek bir yerde durmak, konmak, yerleşmek; duyulmak, hissedilmek, ulaşmak; ağırlığı olmak; görünmek, tasavvur edilmek; kocaya varmaya razı olmak, evlenmek; yaklaşmak, ulaşmak, gelip kapıya dayanmak; yağmak; tayin edildiği yere ulaşmak / haber şayia, bilgi vs. ulaşmak; dâhil olmak, girmek, bir yere toplaşmak; çiftleşmeye meyletmek (hayvanlar); ekşimek, mayalanmak, vakti gelmek; meydana çıkmak, görünmek, kaplamak, sarmak; türemek, çıkmak, neşet etmek, oluşmak; bir şeyin menbaini çıktığı veya getirildiği yeri gösterir; eklenmek, takılmak, birleşmek; meydana gelmek, hasıl olmak, oluşmak; akmak, cereyan etmek (gaz ve mayiler); çıkmak, görünmek; görünmek, sanılmak, tasavvur edilmek; yaramak, münasip olmak; gelmek, eşit olmak, uygun olmak, üzerine oturmak; bir şeyin neticesi olmak, bir şeyden ya da bir şeyin neticesinde oluşmak, türemek, doğmak; zarf fiil olarak birleşik fiiller yapılır; bazı isimlere takılarak çeşitli ifadeler ve birleşik fiiller yapılır” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Kemiş-:

Kemiş-: saldırmak (BA kem(i)ş-: saldırmak, çıkarmak, atmak, sürmek; bir şeyi çıkarıp atmak)

Kıkırıp atış kemşelim / Kalkan süñün çömşelim / Kaynap yana yumşalım / Katğı yağı yuwılsun. Bağrışıp savaş naralarıyla onlara saldırırız. Kalkan ve süngülerle toslarız. Karşılaştığımız zaman güçleniriz; sonra istenirse barış için sakinleşiriz ki güçlü düşman yumuşasın. (s.191)

TT’de fiil yer almamaktadır.

AT’de fiil k->g- ses değişimiyle “gəmiş-” şeklinde “Av peşince hücum etmek, saldırmak, uçmak (alıcı kuşlar hakkında)” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Kemür-:

Kemür-: kemirmek (BA kemür-: kemirmek)

Ol sünük kemürdi. O, kemik kemirdi. (s.256)

TT’de fiil -ü->-i- ses değişimiyle “kemir-” şeklinde “Sert bir şeyi dişleriyle azar azar koparmak; aşındırmak, yemek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil k->g- ve -ü->-i- ses değişimleriyle “gəmir-” şeklinde “Sert bir şeyi dişleriyle dişlemek, sıkıca sıkıp parçalamak; çiğnemek, yemek, ezip parçalamak; bazı isimlerle yan yana gelerek birleşik fiil yapılı” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’de yer alan anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Ker-:

Ker-: (yol) kesmek, gözetleme yerinden yolu gözetlemek; germek; yaymak; havlamak (BA ker-: germek, çekip uzatmak; kapatmak; (Karlukça) ürümek, havlamak)

Er yıp kerdı. Adam ip vb. şeyleri gerdi.

Beg yöl kerdı: bey olan adam yolu kesti. Bu tanımadık kimselerin geçmemesi için gözetleme yerlerinde adamların oturmasıdır. Düşmandan korkunca bu işi yapar.

İt kerdı. Köpek havladı. Karluk lehçesinde. (s.235)

Kuydı bulut yağmurın / Kerip tutar ak torın / Kırka koğtı ol karın / Akın akar enreşür. Bulut yağmurunu döktü, ağını havaya yaydı. Bununla bulutu kastediyor. Karını dağa bıraktı; oradan sel olup, inleyip şırıldayarak akmaktadır. (s.365)

TT’de fiil k->g- ses değişimiyle “ger-” şeklinde “Bir şeyin uçlarından veya

kenarlarından çekerek gergin duruma getirmek; gergin bir şeyle örtmek; kol, bacak, uzatmak; gergin duruma getirmek, gerginlik yaratmak, sinirlendirmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki sadece “germek, yaymak” anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır.

AT’de fiil k->g- ses değişimiyle “ger-” şeklinde “Gergin hâle getirmek, düz hâle getirmek / bir şeyi uçlarından tutarak düz hâle getirmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki sadece “germek, yaymak” anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Kes-:

Kes-: kesmek (BA kes-: kesmek)

Ol yıgaç kesdi. O, tahta vb. şeyleri kesti. (s.236)

Uygur yıgaç uzun kes temür kışga kes. Tahtayı uzun kes; demiri keserken kısa kes. Çünkü demiri uzatma imkânı vardır. (s.236)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “kes-” şeklinde “Bıçak, makas vb. bir araçla bir şeyi ikiye ayırmak, parçalamak, doğramak; dibinden ayırmak; düzgün parçalara ayırmak; kesici bir araçla yaralamak; ucunu almak; hayvanın başını gövdesinden ayırmak, boğazlamak; son vermek, gidermek; ara vermek; bir şeyden yoksun bırakmak, vermemek; akımı durdurmak; belirtmek, kararlaştırmak; verilecek şeyin bir bölümünü alıkoyup vermemek; para basmak; azaltmak, güçleştirmek; iskambil kâğıtlarında destenin üzerinden bir bölümünü kaldırıp öte yana koymak; geçişi önlemek; susmak; hasta organı ameliyatla almak; bölmek, ayırmak; yazıyı, filmi kısaltmak; uydurmak, yalan söylemek; rüzgâr, soğuk vb. çok etkili olmak; birini yermek, kötülemek; karşı cinsten birisini sürekli olarak süzmek, dikkatli bir biçimde bakmak; vahşice öldürmek; oyuncuyu takım kadrosuna almamak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’de yer alan anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “kes-” şeklinde “Kesici bir şey vasıtasıyla bütünden bir parça ayırmak; bölmek parçalamak / kendi vazifesini yapmak (kesici şey); kesici bir aletle yaralamak, kesmek / kesici aletle kesmek, kısaltmak (saç) / kesip atmak, kesip almak (ameliyat esnasında) / boğazlamak, kafasını vücudundan ayırmak; vücudu sıkı bir şeyden acı hissetmek (lastik vs.); kısaltmak (saç, elbise vs.); şiddetli etki etmek, şiddetli

acı vermek; durdurmak, son vermek, artık devam ettirmemek; artık vermemek, mahrum etmek, kullanılmasını durdurmak; bir yerin karşısını alıp durmak; ara vermek, durmak / durdurmak, son vermek; engel olmak, kapamak, önünü kesmek; kesici birşeyle öldürmek; ceza vermek; kesip doğramak, kırmak / ağacın, meyvenin vs'nin kuru ve fazla kısımlarını kesmek, budamak; herhangi bir sebepten dolayı durdurmak, vermemek, bekletmek (maaşın bir kısmını veya hepsini) / ilişkiyi koparmak; kalıba dökerek veya başka bir şekilde hazırlamak (kerpiç) / para basmak; vücut ölçülerine göre kesmek (elbiseyi); etrafını veya bir tarafını çitlemek, ayırmak, arayı duvar vs. ile kapamak; bir işi yapıp bitirmek, tamamlamak; çalmak, duvarı delerek soymak (evi); engel olmak, önlemek (hastalık, kan vs.); içinden geçmek, içinden sevmek, birine meyli olmak; çok dokunmak, şiddetli etki etmek (laf); sünnet etmek; kötü not vererek geçmesine engel olmak; bazı isimlere takılarak birleşik fiil ve ifadeler yapılır” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’de yer alan anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Kew-:

Kew-: ağızda çiğneyip yutmamak, (söz için) gevelemek; gücünü zayıflatmak (BA kew-: gevelemek, gevme; gevşetmek)

Er sözü kewdi. Adam sözü (ağzında) geveledi. Aslı “lokmayı ağzında çiğnedi ve onu yutmadı” anlamındaki “tañcunı kewdi” sözüdür. (s.238)

Ajun tüni kündüzi yelgin keçer / Kimni kalı satgasa kûçin kewer. Zamanın günleri ve geceleri yolcu gibi geçer. O, kimin üzerine uğrayıp karıştırırsa onu zayıflatır. (s.470)

TT’de fiil k->g- ve -w>-v ses değişimleriyle “gev-” şeklinde ve “Ağızda katı bir şey çiğnemek, geniş getirmek” anlamında; “gevele-” şeklinde ve “Bir şeyi çiğnemedi ağız içinde evirip çevirmek; bir sözü tam olarak ve açıkça söylememek” anlamlarında yer almaktadır. TT’de gev- fiili “(söz için) gevelemek” kaybetmiştir ve fiilde anlam daralması söz konusudur. “gevele-” fiili ise DLT’deki tüm anlamları korumaktadır ve anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil yapım eki ve k->g- ve -w>-v ses değişimleriyle “gevele-” şeklinde ve “Gönülsüz, iştahsız yemek; çiğnemek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’de yer alan “(söz için) gevelemek” anlamını kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Kez-:

Kez-: gezmek (BA kez-: gezmek, dolaşmak)

Ol yirig kezdi. O, yeryüzünü gezdi. (s.235)

TT’de fiil k->g- ses değişimiyle “gez-” şeklinde “Hava alma, hoş vakit geçirme vb. amaçlarla bir yere gitmek, seyrane etmek; bir yerde dolaşmak, yürümek; gitmek, başvurmak; bulunmak; bir yeri görüp incelemek; hasta ayağa kalkmak; herhangi bir biçimde gezinmek; bir yerde gezi yapmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’de yer alan anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil k->g- ses değişimiyle “gez-” şeklinde “Yürümek, dolaşmak / genelde hareket etmek, hareket hâlinde olmak; sağa sola dolaşmak, gidip gelmek, gezinmek; seyahat etmek, her tarafı dolaşmak; gezintiye seyre çıkmak; gezerek bakmak, seyretmek; bir şeyi aramak, her tarafa bakmak / aramak; bir yerden başka yere gitmek; görüşmek, dostluk kurmak, ilişki kurmak, vakit geçirmek; cinsi ilişkide bulunmak; zamanını eğlence, yiyip içme ile geçirmek; ortaya çıkmak, aşikâr olmak, kendini ortaya çıkarmak; bazı isimlere takılarak birleşik fiiller veya çeşitli ifadeler yapılır” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’de yer alan anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Kıl-:

Kıl-: kılmak, etmek, yapmak (BA kıl-: kılmak, yapmak, etmek, eylemek, olmak)

Uş mundağ kıl. Böylece yap. (s.17)

Terk kıl. Acele et. (s.151)

Sen muyançılık kıl. Sen bizim aramızı bul. (s.424)

Ol meni a’ kıldı. O beni şaşırttı. (s.18)

Er kızıg kıldı. Adam kız ile cıma etti. Bu (kılmak), cimayı anlatan kinayeli bir sözdür. Bu sebeple Oğuzlar bu kelimedenden uzak dururlar. Bir şey yapıldığı zaman “kıldı” yerine “düzelitti” anlamında “itti” kullanırlar. (s.241)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “kıl-” şeklinde “Etmek, yapmak” anlamında yer

almakta ve DLT'deki anlamını daha dar bir anlamla korumaktadır. DLT'de de “kıl-” fiilinin TT'de olduğu gibi yardımcı fiil olarak kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

AT'de fiil k->q- ses değişimiyle “kıl-” şeklinde “yapmak, etmek, yerine getirmek, icra etmek” anlamında yer almakta ve DLT'deki anlamını daha dar bir anlamla korumaktadır. DLT'de de “kıl-” fiilinin AT'de olduğu gibi yardımcı fiil olarak kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Kır-:

Kır-: kazımak, koparmak, yolmak (BA kır-: kazımak, bir şeyi kökünden çıkarmak; kırmak)

Er yirig kırdı. Adam yeri vb. şeyleri kazıdı. (s.235)

İtim tutup koğı çaldı / Anıñ tūsin kıra yulđı başın alıp koğı saldı / Boguz alıp tūkel bogdı. O, kurdu alıp yere çaldı. Tūyünü yoldu, arkasına fırlattı. Boğazınız ısırdı ve onu boğdı. (s.240)

TT'de fiil ses değişimi yaşamadan “kır-” şeklinde “Sert şeyleri vurarak veya ezerek parçalamak; iri parçalara ayırmak; belirli bir biçimde katlamak; öldürmek, yok olmasına neden olmak; bir şeyin fiyatını azaltmak, indirmek; tavlada karşı oyuncunun pulunu oyun dışında bırakmak; vücut kemiklerinden birini parçalamak; tahılı iri ve kaba öğütmek; hareket durumundaki canlının veya taşıtın yönünü değiştirmek, çevirmek, döndürmek; dileğini kabul etmeyerek veya beklenmeyen bir davranış karşısında bırakarak gücendirmek, incitmek; yok etmek; gücünü, etkisini azaltmak; kaçmak uzaklaşmak; değerinden düşük fiyata almak” anlamlarında yer almakta ancak DLT'deki anlamları korumadığı görülmektedir. Fiilde yakın bir anlama geçiş söz konusudur.

AT'de fiil k->q- ses değişimiyle “kır-” şeklinde “Sert bir şeyle vurarak, dokunarak, düşürerek parçalamak, kırmak / doğramak, bütün hâlde olan bir şeyi parça parça etmek; balta vs. ile kesmek, doğramak toplu hâlde öldürmek, mahvetmek; kesmek, koparmak / yarım bırakmak, kesmek; sarsmak, zayıflatmak, azaltmak, yok etmek; bağlayan, mahkûm eden bir şeyden kurtulmak, hür olmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiilin DLT'deki anlamlarından sadece “koparmak” anlamını koruduğu görülmektedir. Ayrıca AT'de fiil yeni anlamlar da kazanmıştır.

Kırk-:

Kırk-: kırmak (BA kırk-: kırmak)

Ol kōyın kırkđı. O, koyununu vb. şeyleri kırktı. (s.523)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “kırk-” şeklinde “Bir şeyi uçlarından kesmek; saç, sakal veya tüyü kesmek; koyun, keçi vb. hayvanların tüylerini kesmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’de sadece “koyun vb. hayvanları kırmak” anlamında iken TT’de “Bir şeyi uçlarından kesmek” ve “Saç, sakal veya tüyü kesmek” anlamlarını da kazanmıştır. Dolayısıyla fiil anlam alanını genişleterek anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil k->q- ve -k>-x ses değişimleriyle “qırx-” şeklinde “Yüzündeki, kafasındaki, vücudunda bazı yerlerdeki tüyleri ustura, makas, jilet vs. ile kökünden kesmek; koyunun keçinin tüylerini makasla kökünden kesmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’de “koyun vb. hayvanları kırmak” anlamında iken AT’de “vücuttaki tüyleri kesmek” anlamı da kazanarak anlam alanını genişletmiş ve anlam genişlemesine uğramıştır.

Kıs-:

Kıs-: kıstırmak; kısmak, gereken miktardan az kullanmak (BA kıs-: kısaltmak, daha kısa yapmak, kısarak çalmak; kıstırmak)

Kkapug anıñ ağakın kısdı. Kapı adamın ayağını kıstırdı. Bir şeyi bir şeyi kıstırırsa aynıdır.

Ol anıñ tōnlukın kısdı. O, elbise için planlanan kumaştan kıstı. Herhangi bir şey planlanan miktarından kısılırsa aynıdır. (s.236)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “kıs-” şeklinde “Sesi azaltmak, alçaltmak; gözü biraz kapamak; ezmek, büzmek, daraltmak; lamba ışığını azaltmak; sıkıştırmak; masraf, harcama vb.ni azaltmak; verilen hak ve özgürlüklerin sınırını daraltmak; pintilik etmek” anlamlarında kullanılmaktadır. Fiil DLT’de yer alan anlamlarını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil k->q- ses değişimiyle “qıs-” şeklinde “Sıkıp yakalamak, iki şey arasında şiddetle sıkmak; yatırmak, sıkıca yapııştırıp sıkmak; genelde sıkmak; saklamak, içeri, geri çekmek (boyun); kanaat etmek, azaltmak, küçültmek, kesmek, sıkıştırmak” anlamlarında

kullanılmaktadır. Fiil DLT'deki anlamlarını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Kıy-:

Kıy-: kıymak, yanlamasına kesmek; (vaat ve söze) uymamak, caymak (BA kıy-: sözden dönmek; kıymak, eğrilemesine doğramak)

Ol yıgaç kıydı. Adam odunu yanlamasına kesti.

Er sözün kıydı. Adam vaat ve sözüne uymadı. (s.456)

TT'de fiil ses değişimi yaşamadan “kıy-” şeklinde “Çok ince ve küçük parçalar biçiminde doğramak; acımadan vermek, esirgememek, feda etmek; acımayıp öldürmek; acımayarak büyük bir kötülük etmek, zulmetmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT'de yer alan “(vaat ve söze) uymamak, caymak” anlamını kaybetmiştir. Bunun yanında fiil yeni anlamlar da kazanmıştır.

AT'de fiil k->q- ses değişimiyle “kıy-” şeklinde “acımamak, esirgememek, kıymak, bir şeyi başkasına reva görmek” ve “kısmak (gözlerini) ” anlamlarında iki ayrı madde başı olarak yer almaktadır. Fiil DLT'deki anlamlarını korumamaktadır. Dolayısıyla fiilde başka anlama geçiş söz konusudur.

Kir-:

Kir-: girmek (BA kir-: girmek)

Ol ewke kirdi. O eve vb. yerlere girdi. (s.235)

TT'de fiil k->g- ses değişimiyle “gir-” şeklinde “Dışarıdan içeriye geçmek; sığmak; katılmak; almak, fethetmek; incelemek, ayrıntılara inmek; girişmek, başlamak; bulaşmak; sulu bir şeyin veya su dolu bir yerin içine batmak veya dalmak; zaman anlamlı kavramlar için gelmek; ağrı, sancı başlamak, saplanmak; yeni bir duruma geçmek, dönüşmek; iyice anlamak, iyice bilmek; kavgaya tutuşmak; erişmek, ulaşmak; bir şeyin yapımında, birleşiminde yer almak; yazılmak, başlamak; yemek yemek; yüklenmek; tecavüz etmek, geçmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT'deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil k->g- ses değişimiyle “gir-” şeklinde “Dâhil olmak, içeri geçmek; sığmak, yerleşmek; varmak, ulaşmak, dâhil olmak; başlamak, gelmek, dâhil olmak (ay, mevsim vs.); bir yerde saklanmak, bir şeyle kaplanmak, kamufle edilmek; uyumak için yatağa uzanmak, yatağa girmek; dâhil olmak (teşkilata, işe vs.); batmak, geçmek; girişmek, başlamak; bir şeyle örtünmek; yıkanmak, banyo yapmak için bir içine dâhil olmak; sokulmak; basmak, girmek (yeni bir yaşı); para, ölçü vs. hesaplarken aldatmak; bazı isimlere takılarak birleşik fiil ve çeşitli ifadeler yapılır” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Kit- / ket-:

Kit- / ket-: gitmek (BA kit-: gitmek, çekilmek)

Er yirindin kitti. Adam yerinden kaybolup gitti. (s.235)

TT’de fiil k->g- ses değişimiyle “git-” şeklinde “Bir yere doğru yönelmek; bir yerden veya bir işten ayrılmak; çıkmak, ulaşmak; belli bir amaçla bir yere devam etmek veya bir işle uğraşmak; sürmek, devam etmek; yakışmak, yaraşmak; tüketilmek, harcanmak; götürölmek, gönderilmek; yeter olmak, yetmek, yetişmek; yürömek, yol almak; dayanmak; geçmek; herhangi bir durumda olmak; yok olmak, elden çıkmak; ölmek; başvurmak, yapmak; bir şey zarar görmüş olmak; makine, işlemek, çalışmak; satılmak; yapmak; bir duruma, bir sonuca ulaşmak, varmak; değerlendirmek, saymak, karşılamak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’de yer alan anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil k->g- ses değişimiyle “get-” şeklinde “Adım atarak hareket etmek; yürömek adımlamak / bir yerden başka bir yere varmak / nakliye aracı ile hareket etmek / bir yere giderken birine arkadaşlık etmek / başka bir yere varmak için olduğu yerden hareket etmek, ayrılmak / aynı anlamda nakliye araçları için kullanılır / olduğu yeri terk etmek, oradan ayrılmak; başka bir yere göç etmek; geçmek, geçip gitmek; kendine iş, sanat seçmek, bir iş peşince gitmek; yolda hareket hâlinde olmak, yolda olmak (yollanan şey); cereyan etmek, meydana gelmek, devam etmek; yakınlaşmak, az kalmak; bitmek, sona ermek, geçmek; lazım olmak, harcanmak / yetmek, ihtiyaca cevap vermek; sahnelenmek, gösterilmek; götürüp çıkarmak (yol); ölmek; evlenmek, kocaya varmak; bir adrese yollanmak, ulaştırılmak; satılmak, revaçta olmak; akmak, cereyan etmek; bazı isimlere takılarak çeşitli ifadeler ve birleşik fiiller yapılır” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’de

yer alan anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Koç- / kot- / koy-:

Koç- / kot- / koy-: koymak, bırakmak (BA kodh- / kot- / koy-: koymak, bırakmak; terk edilmek; koyuvermek)

***Ol işın koğtı.** Adam işini bıraktı. Terk edilen her şey için de aynıdır. (s.529)*

***Ol nēη kottı.** O, nesneyi bıraktı. (s.235)*

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “koy-” şeklinde “Bir şeyi bir yere bırakmak, belli bir yere yerleştirmek; bir kimseyi işe yerleştirmek, birine iş sağlamak; bırakmak; katmak, eklemek; imza, tarih, adres yazmak, uyulması gereken kuralları belirlemek, ortaya çıkarmak; etkilemek, dokunmak; bir şey veya kimse için kullanmayı belirlemek, ayırmak; bırakmak, terk etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil k->q- ses değişimiyle “qoy-” şeklinde “Bir şeyi bir yere bırakmak, yerleştirmek; geçici olarak vermek, emanet vermek; okumak, çalışmak vs. için bir yere yollamak, vermek, yapmak; bir şey yapmaya izin vermek imkân vermek, bırakmak; rahat bırakmak, imkân bırakmak, ortam yaratmak; tehir etmek, durdurmak, sonraya bırakmak, başka bir zamana bırakmak, geciktirmek; havale etmek, yüklemek, emanet etmek; tesis etmek, kurmak, yapmak; giyinmek veya giydirmek, başına geçirmek; kullanmak, harcamak; belirli bir etki meydana getirmek bir şeyin üzerine, arasına yerleştirmek, döşemek; belirlemek; hâletmek, yerine getirmek veya müzakere etmek için ileri sürmek, teklif etmek; yazı ile ifade etmek, işaret etmek; yazmak; yapmak, düzenlemek, tertiplemek; bir şahıs veya şey için herhangi bir durum yaratmak, herhangi bir duruma düşmesine sebep olmak; bir şeyi gereken şekle büründürmek; uzatmak, bırakmak, büyütme; giderken kendisi ile beraber götürmemek, olduğu, vardığı, geldiği yerde bırakmak; herhangi bir şekilde, hâlde, durumda bırakmak; saklamak, ihtiyaten bırakmak; bırakmak, bırakıp gitmek, terk etmek, atıp gitmek; vazgeçmek, feda etmek, harcamak, hasretmek; kesilmek, durmak, yok olmak; bazı isimlere takılarak birleşik fiil ve çeşitli ifadeler yapılır” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Kok-:

Kok-: kokmak, kokusu yükselmek; (yara) sakinleşmek; (su) azalıp durgunlaşmak (BA kok-: fena kokmak; kokusu yükselmek; -su- senmek, -hastalık- sakinleşmek)

***Yāg ōtta koktı.** Yağın dumanı yükseldi. Bu, fitil söndürülünce ondan çıkan duman gibidir. Aynı şekilde et de yanar ve kokusu yükselirse et kokdı denir. (s.235)*

***Et kokdı.** Etin pişme kokusu ve kandil söndüğünde dumanı yükseldi.*

***Suw kokdı.** Su, bulunduğu durumdan azaldı ve durgunlaştı.*

***Şış kokdı.** Şiş (yara) sakinleşti. (s.427)*

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “kok-” şeklinde “Koku çıkarmak; çürüyüp bozularak kötü bir koku çıkarmak, kokuşmak; olacağıyla ilgili belirtiler göstermek, olacağı hissedilmek; kokusu gelmek; koklamak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “(yara) sakinleşmek; (su) azalıp durgunlaşmak” anlamlarını kaybetmiştir. Fiilin TT’de yeni anlamlar da kazandığı görülmemektedir.

AT’de fiil k->q- ve -k>-x ses değişimleriyle “qoxu-” şeklinde “Belirli bir koku yaymak; kötü koku yaymak, kokmak, çürümek; bir şeyin işaretini, alametini göstermek anlamında” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “(yara) sakinleşmek; (su) azalıp durgunlaşmak” anlamlarını kaybetmiştir. Fiilin AT’de yeni anlamlar da kazandığı görülmemektedir.

Kon-:

Kon-: (kuş vb.) konmak; (kabile vb.) konmak, inmek; konaklamak, yerleşmek (BA kon-: konmak, bir yere konmak)

***Kuş kondı.** Kuş bir şeyin üzerine kondu.*

***Boğun kondı.** Kabile göçten sonra kondu. (s.427)*

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “kon-” şeklinde “Kuş, kelebek, uçak, toz vb. bir yere inmek; yolculukta geceyi geçirmek için bir yerde kalmak, konuk olmak; kısa bir süre için bir yere yerleşmek, bir yeri yurt edinmek; bir şeyi emeksiz edinmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanarak anlam

genişlemesine uğradığı görülmektedir.

AT’de fiil k->q- ses değişimiyle “qon-” şeklinde “Havadan inerek bir yere oturmak, konmak, bir yerde durmak, inmek / yere inmek / çökmek, inmek (toz); aceleyle oturmak, binmek; çökmek, ortaya çıkmak, belli olmak, zuhur etmek, ifade etmek; saldırmak, hücum ederek birinin tepesinin üzerinde dikilmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiilin DLT’deki “konaklamak, yerleşmek” anlamını kaybetmekle birlikte yeni anlamlar da kazandığı görülmektedir.

Kop-:

Kop-: (kuş vb.) kalkmak, havalanmak; (insan için) ayağa kalkmak; (rüzgar, dalga vb.) kopmak; (ay, bitki vb.) çıkmak, yükselmek (BA kop-: kopmak, gelmek; kalkmak; başlamak, çıkmak; baş kaldırmak)

***Kuş kopdı.** Kuş vb. şeyler kalktı.*

***Er yokaru kopdı.** Adam yerinden ayağa kalktı.*

***Tüpi kopdı.** Rüzgâr esmeye başladı. (s.233)*

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “kop-” şeklinde “Herhangi bir yerinden ikiye ayrılmak; yerinden ayrılmak; gövdeden ayrılmak; gürültülü veya tehlikeli olaylar, birdenbire başlamak veya ortaya çıkmak; bütün ilişkileri kesilip büsbütün ayrılmak veya uzaklaşmak; kurtulmak; çok ağrımak; koşmak, hızla gitmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiilin DLT’deki anlamını korumadığı görülmektedir. Dolayısıyla fiilde başka anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil k->q- ses değişimiyle “qop-” şeklinde “Çekilmek, gerilmek vs. neticesinde kopmak; kırılıp ayrılmak / yapıştığı, bitiştiği yerden ayrılmak, kopmak / kökünden çıkmak / bütün bir şeyin parçası ayrılıp (kırılıp) düşmek; ayrılmak, ilişkisini kesmek (yaşadığı, oturduğu yerden); aniden ve şiddetle başlamak, ortaya çıkmak, duyulmak / yükselmek, kopmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “(kuş vb.) kalkmak, havalanmak” ve “(rüzgâr, dalga vb.) kopmak” anlamlarını korumaktadır ve yeni anlamlar da kazandığı görülmektedir.

Korı-:

Korı-: korumak (BA korı-: korumak)

Otıg korıdı. Oılağı korıdu. (s.462)

TT’de fiil -ı>-u ses değişimiyle “koru-” şeklinde “Bir kimseyi veya bir şeyi dış etkilerden, tehlikeden, zor bir durumdan uzak tutmak, esirgemek, muhafaza etmek, vikaye etmek, sıyanet etmek; güçlü bir kimse veya kuruluş, güçsüz birini veya bir şeyi desteklemek, himaye etmek; tehlikeye karşı denetimi altında bulundurmak, savunmak, müdafaa etmek; tehlikeli, zararlı durumları önlemek; bir şeyin eskimesini, yıpranmasını önlemek için gereken dikkat ve özeni göstermek; süregelen bir durumun değişikliğe uğramasını önlemek; karşılamak, denk gelmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil k->q- ve -ı>-u ses değişimleriyle “qoru-” şeklinde “Hücumdan, tehlikeden, darbeden, düşmancasına davranışlardan vs. muhafaza etmek, emniyetini sağlamak; kötü, zararlı veya istenmeyen bir şeyin etkisinden korumak / genelde muhafaza edip korumak, saklamak” anlamlarında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Koş-:

Koş-: (yanına) katmak; (şiir, gazel vb.) nazmetmek (BA koş-: koymak, katmak; türkü düzmek)

Ol kōyka ečkü koşdı. O, koyuna keçi kattı. Bir şeyi bir şeye katmak da aynıdır.

Ol yır koşdı. O, şiir ve gazel nazmetti. (s.237)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “koş-” şeklinde “Birlikte iş görmesi için bir şeyi, bir kimseyi başka birinin yanına katmak, arkadaş olarak vermek; hayvanı çekeceği arabaya, sabana vb.ne bağlamak; birini, bir işte görevlendirmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “(şiir, gazel vb.) nazmetmek” anlamı kaybetmekle birlikte TT’de yeni anlam anlamlar da kazandığı görülmektedir.

AT’de fiil k->q- ses değişimiyle “qoş-” şeklinde “Arabayı vs. hayvana vs. bağlamak; bağlamak, takmak; birleştirmek, katmak, ilave etmek; celbetmek, bir işe karıştırmak; beraber, birlikte yollamak, arkadaşlık etmek; telif etmek, kendisi meydana getirmek, kendi

ağzından, kaleminden çıkmak, söylemek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarını korumakla birlikte yeni anlam anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğradığı görülmektedir.

Kow-:

Kow-: kovmak, kovalamak (BA kow-: kovmak, kovalamak, sürmek)

İt keyikni kowdı. Köpek avı kovaladı. Birisi bir şeyi kovalar ve peşinden koşarsa aynıdır. (s.238)

Er atın kowdı. Adam atını sürdü ve kovdu. Her şeyde de aynıdır. (s.426)

TT’de fiil -w>-v ses değişimiyle “kov-” şeklinde “Sert veya küçük düşürücü sözlerle gitmesini söylemek, savmak, defetmek; bir yerden sürüp çıkarmak, kovalamak; işine son vermek, görevinden atmak, uzaklaştırmak; varlığına son vermek, ortadan kaldırmak; gözetmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir. Ayrıca fiil TT’de yapım ekli şekliyle “kovala-” fiili de yer almaktadır.

AT’de fiil k->q- ve -w>-v ses değişimleriyle “qov- ve qovala-” şekillerinde “Çıkıp gitmeye mecbur etmek, uzaklaştırmak, çıkıp gitmesini kaba bir şekilde emretmek / çıkarmak, uzaklaştırmak; bir şeyle veya eliyle uzaklaştırmak, çıkarmak, reddetmek, çıkıp gitmeye mecbur etmek; kabul etmemek, geri çevirmek, reddetmek; düşüncesinden hayalinden çıkarmak; brini takip etmek, izlemek, kaçmasını mecbur etmek; olduğu yerden hareket etmeye, bir tarafa gitmeye, kaçmaya mecbur etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Köç-:

Köç-: göçmek (BA köç-: göçmek)

Sū köçti. Asker vb. göç etti. (s.234)

TT’de fiil k->g- ses değişimiyle “göç-” şeklinde “Yerleşmek amacıyla mahâlle, köy, şehir veya ülke değiştirmek; bazı hayvanlar, sıcak iklimli ülkelere gitmek; çökmek; ölmek; oturmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamı korumakla birlikte yeni anlam

anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “köç-” şeklinde “Yaşadığı yeri değiştirmek, bir yerden başka bir yere gitmek, taşınmak; iklim, yem vs. sebeplerden dolayı yaşadığı yerş değiştirmek, bir yerden başka bir yere uçup gitmek; kocaya varmak, gelin olmak; ölmek, dünyasını değiştirmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamı korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Kökre-:

Kökre-: (aslan, buğra vb., insan) kükremek; (gök) gürlemek (BA kökre-: kükremek)

Arslan kökredi. Aslan kükredi.

Bugra kökredi. Buğra kükredi.

Bulut kökredi. Gök gürlledi. Savaşta kahramanların bağrımları buna benzetilir.
(s.468)

TT’de fiil -ö->-ü- ses değişimiyle “kükre-” şeklinde “Aslan, bağırarak; deniz, nehir kabarmak, taşmak; coşkuyla saldırmak; mayalanıp kabarmak; gür bir biçimde yetişmek; coşmak, taşkınlık göstermek; kızgınlık ve öfke ile yüksek sesle bağırarak” anlamlarında yer almaktadır. TT’de “kükremek” anlamının insanlar için de kullanıldığı ancak hayvanlardan sadece aslan için kullanıldığı görülmektedir. Bu bakımdan fiilin anlamında bir daralma söz konusudur. Fiilin DLT’deki “gök gürlemek” anlamını da kaybettiği ayrıca TT’de yeni anlamlar da kazandığı görülmektedir.

AT’de fiil -ö->-ü- ses değişimiyle “kükrə-” şeklinde “Hiddetlenerek kendini kaybetmek, çok kızmak, coşmak / haddinden fazla kalkmak, yükselmek, kabarmak” anlamında yer almaktadır. Fiilin DLT’deki “gök gürlemek” anlamını kaybettiği ayrıca AT’de yeni anlam da kazandığı görülmektedir.

Köm-:

Köm-: (ölü vb.) gömmek; (ekmeği pişirmek için) küle gömmek (BA köm-: gömmek)

Ol ölügni kömdi. O, ölüyü vb. gömdi.

Közmen kömdi. Ekmeği küle (pişirip) elde etti. (s.241)

Bir şey küle ve benzeri şeylere gömüldüğü zaman kullanılan kömdi kelimesinden alınmıştır. (s.5)

TT’de fiil k->g- ses değişimiyle “göm-” şeklinde “Yerin altına koyarak üstünü toprakla örtmek; bir ölüyü toprağın içine yerleştirmek, defnetmek; bir cenazeyi kaldırmak; birinin cenaze törenine katılmak; bir nesnenin içine yerleştirmek, batırmak; birinden daha çok yaşamak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil k->g- ses değişimiyle “göm-” şeklinde “Bir şeyin içine sokmak, toprağa kuylamak, toprakla örtmek, toprağın altına saklamak; mahvetmek, yok etmek” anlamda yer almaktadır. Fiil DLT’deki “(ekmeği pişirmek için) küle gömmek” anlamını kaybetmekle birlikte AT’de yeni bir anlam da kazanmıştır.

Kön-:

Kön-: (doğru yola) yönelmek; ikrar etmek; (tahta, ok vb., haşın at, iş) düzelmek; Argu lehçesinde yanmak (BA kön-: düzelmek, doğrulmak; yola gelmek; inkardan sonra ikrar etmek; yola çıkmak; (Arguca) yanmak)

Otuñ köndi. Odun yandı. (s.242)

Fiil TT ağızlarında varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil k->g- ses değişimi ile “gön- (Hatay, Kayseri, Adana)”, “göğnü- (Afyon, Isparta, Denizli, Eskişehir, Kayseri, Konya, Adana, İçel, Antalya)”, “göğün- (Manisa, Hatay, Malatya, Sivas, Adana)”, “gönü- (Kırşehir)”, “göynü- (Isparta, Kastamonu, Tokat, Sivas, Konya, İçel)”, “göyün- (Isparta, İzmir, Kütahya, Malatya, Kayseri, Adana, İçel)” şekillerinde ve “Yanacak derecede ısınmak, hafif sararmak” anlamında yaşamaktadır. Fiilin TT ağızlarında DLT’de yer alan sadece “yanmak” anlamı korunmuştur. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

AT’de fiil k->g- ses değişimiyle “göynə-” şeklinde “Kaşınmak, gıcıklanmak; sızlamak, acımak; usul usul, yavaş yavaş, zavalıcasına ağlamak, inlemek, sızlamak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek AT’de yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Kör-:

Kör-: bakmak, görmek (BA kör-: görmek, bakmak)

Ol meni kördi. O beni gördü. (s.235)

Onun barığı kör. Onun gidişine bak. (s.249)

TT’de fiil k->g- değişimiyle “gör-” şeklinde “Göz yardımıyla bir şeyin varlığını algılamak, seçmek; anlamak, kavramak, sezmek; yanına gidip konuşmak; bir şey hakkında bir yargıya varmak, değerlendirmek; belirli bir zamanın içinde bir olaya tanık olmak, yaşamak; yapmak, etmek; kendisine yapılmak, bir davranışla karşılaşmak, maruz kalmak; almak; bir şeye erişmek; çok değer vermek; bir işleme uğramak; yüzü bir yöne doğru olmak, bakmak; ziyaret etmek; karşılaşmak, rastlaşmak; gözlerin görmediği durumlarda başka duyu organlarıyla algılamak; sahne olmak, geçirmek; saymak, herhangi bir şey gibi görmek; gezmek; vermek; takım arkadaşlarından en uygun olanına pas atmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmış ve anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil k->g- değişimiyle “gör-” şeklinde “Göz vasıtasıyla bir şeyin şekli ve dış varlığını hissetmek, kavramak / görme gücüne malik olmak; tesadüf etmek, rastlamak / şahsen görüşmek; anlamak, duymak, hissetmek / hesaplamak, hissetmek, bulmak; görmeye nail olmak, kısmet olmak; tasavvur etmek, hayalinede, gözünün önüne getirmek, canlandırmak; belirtmek, belli etmek, ortaya çıkarmak; kifayet etmek, yetmek; görüşüp konuşmak, rızasını almak; yapmak, yerine getirmek; şüphelenmek, suçlamak; geçirmek, çekmek, uğramak, maruz kalmak; gezmek, yaşamak, bulunmak; bazı isimlerden sonra gelerek birleşik fiil ve çeşitli ifadeler meydana getirir” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmış ve anlam genişlemesine uğramıştır.

Kuç-:

Kuç-: kucaklamak (BA koç-: kucaklamak)

Ol mini kuçdı. O beni kucakladı. (s.234)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “kuç-” şeklinde “Kucaklamak; cinsel ilişkide bulunmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil k->q- ve -ç>-c ses değişimleriyle “quc- / qucu- / qucaqla-” şekillerinde ve “Okşama ve sevgi ifadesi olarak birini kolları arasına alıp göğsüne basmak, bağrına basmak, kucağına almak / kolları arasına almak; sıkı sıkıya yapışmak, yakalamak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Kur-:

Kur-: kurmak; askeri toplamak, otağ kurup yaymak; (insanlar) toplanmak (BA kur-: kurmak, germek, toplamak himaye etmek)

Er yā kurdı. Adam yay kurdu.

Xān sūsın kurdı. Bey ve han askerlerini topladı.

Xān çuvaç kurdı. Han otağını kurdu ve yaydı. (s.235)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “kur-” şeklinde “Bir şeyi oluşturan parçaları birleştirerek bütün durumuna getirmek, monte etmek; hazırlamak; yaylı, zemberekli şeylerde yayı veya zembereği germek; gereken şartları hazırlayıp kendi kendine olmaya bırakmak; etkisi ve önemi geniş şeyler meydana getirmek, tesis etmek; yapmak, inşa etmek; yapmak, oluşturmak; ortaklık sağlamak; belli bir işte beraber çalışacak kimseleri belirlemek; bir araya getirmek, toplamak; düşünmek; aklına koymak; zihinde büyütme; sağlamak, oluşturmak; bir kimseyi dedikodu veya telkinlerle başkasına karşı öfkeliendirmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “kurmak, insanları bir araya toplamak” anlamını korumaktadır ancak fiilin diğer anlamlarını kaybettiği görülmektedir. Bunun yanında fiil DLT’deki anlamlarından yola çıkarak yeni anlamlar da kazanmıştır.

AT’de fiil k->q- değişimiyle “qur-” şeklinde “Yapmak, kurmak, meydana getirmek; inşa etmek, yapmak; tertipleme, oluşturmak, kurmak; bir şeyin üzerinde kurmak, ona dayamak, onun temelleri üzerinde yükseltmek, inşa etmek; hayalinde yaratmak, canlandırmak; saat vs.nin yayını zembereğini kurmak, çalıştırmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki sadece “kurmak” anlamını korumaktadır. Bunun yanında fiil DLT’deki anlamlarından yola çıkarak yeni anlamlar kazanmıştır.

Kus-:

Kus-: kusmak (BA kus-: kusmak; -boya- solmak, bezikmek)

Er kusdı. Adam vb. kustu. (s.236)

Boğug kusdı. Boya kustu. (s.236)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “kus-” şeklinde “Midenin içindekini basınçla ağızdan dışarı atmak, çıkarmak, kayyetmek, istifra etmek; reddetmek; boyanan ve temizlenen şeyler yeniden ortaya çıkmak; içinde birikmiş kinini, öfkesini söyleyerek açığa vurmak” anlamlarında yer almakta ve DLT’deki anlamlarını korumaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarına ek olarak yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil k->q- ses değişimiyle “qus-” şeklinde “Yediğini çıkarmak, kusmak, istifra etmek” anlamda yer almakta ve DLT’deki “boyanın kusması” anlamını kaybettiği görülmektedir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması vardır.

Kuy-:

Kuy-: (su vb.) koymak, dökmek, boşaltmak (BA koy-: koymak; koyuvermek, bırakmak; dökmek; alkalamak. Bk. kodh-, kot-)

Er kpke suw kuydı. Adam küpe su döktü ve ters çevirip içine boşalttı. Bütün sıvılar vb. aynıdır. (s.456)

TT’de fiil -u->-o- ses değişimiyle “koy-” şeklinde “Bir şeyi bir yere bırakmak, belli bir yere yerleştirmek; bir kimseyi işe yerleştirmek, birine iş sağlamak; bırakmak; katmak, eklemek; imza, tarih, adres yazmak; uyulması gereken kuralları belirlemek, ortaya çıkarmak; etkilemek, dokunmak; bir şey veya kimse için kullanmayı belirlemek, ayırmak; bırakmak, terk etmek” anlamlarında yer almaktadır. Ancak fiil DLT’deki anlamını korumamaktadır. Fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur. Fiil “su koymak, çay koymak” anlamında kullanılmasına rağmen “sıvı için koymak” anlamına TT’de yer verilmemiştir. TT ağızlarında da bu anlama rastlanmamıştır.

AT’de fiil k->q- ve -u->-o- ses değişimleriyle “qoy-” şeklinde “Bir şeyi bir yere bırakmak, yerleştirmek; geçici olarak vermek, emanet vermek; okumak, çalışmak vs. için bir yere yollamak, vermek, yapmak; bir şey yapmaya izin vermek imkan vermek, bırakmak;

rahat bırakmak, imkan bırakmak, ortam yaratmak; tehir etmek, durdurmak, sonraya bırakmak, başka bir zamana bırakmak, geciktirmek; havale etmek, yüklemek, emanet etmek; tesis etmek, kurmak, yapmak; giyinmek veya giydirmek, başına geçirmek; kullanmak, harcamak; belirli bir etki meydana getirmek bir şeyin üzerine, arasına yerleştirmek, döşemek; belirlemek; hâll etmek, yerine getirmek veya müzakere etmek için ileri sürmek, teklif etmek; yazı ile ifade etmek, işaret etmek; yazmak; yapmak, düzenlemek, tertiplemek; bir şahıs veya şey için herhangi bir durum yaratmak, herhangi bir duruma düşmesine sebep olmak; bir şeyi gereken şekle büründürmek; uzatmak, bırakmak, büyütmek; giderken kendisi ile beraber götürmemek, olduğu, vardığı, geldiği yerde bırakmak; herhangi bir şekilde, hâlde, durumda bırakmak; saklamak, ihtiyaten bırakmak; bırakmak, bırakıp gitmek, terk etmek, atıp gitmek; vazgeçmek, feda etmek, harcamak, hasretmek; kesilmek, durmak, yok olmak; bazı isimlere takılarak birleşik fiil ve çeşitli ifadeler yapılır” anlamlarında yer almaktadır. Ancak fiil DLT’deki anlamını kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Kūḍ- / kūḍ-:

Kūḍ- / kūḍ-: beklemek; gütmek [BA kūdh-: durmak, beklemek; gözlemek, gütmek (Oğuzca) Bk. küt-]

Ol meni kūḍti. O, beni bekledi. (s.529)

Ol kō kūḍti. O, koyun vb.ni güttü. (s.529)

TT’de fiil k->g- ve -ḍ>-t ses değişimleriyle “güt-” şeklinde “Hayvan veya hayvan sürüsünü önüne katıp otlatarak sürmek; bir düşüncüyü veya bir ilkeyi gerçekleştirmeye çalışmak; bir kimseyi, bir topluluğu kendi düşünce ve amacı doğrultusunda yönetmek, sevk ve idare etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “beklemek” anlamı kaybetmiştir. Fiil TT’de “gütmek” anlamını korumuş ve bu anlamdan yola çıkarak mecazlaşma yoluya yeni anlamlar kazanmıştır.

AT’de fiil k->g- ve -ḍ>-d ses değişimleriyle “güd-” şeklinde “Birini gizlice takip etmek, gözünü üzerinden ayırmamak, göz takibine almak; korumak, müdafa etmek, beklemek, bir şey için meraklanmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiilin DLT’deki “beklemek” anlamını koruduğu ve “gütmek” anlamını ise “birini gizlice takip etmek, gözünü üzerinden ayırmamak, göz takibine almak” anlamıyla devam ettirdiği

görülmektedir. DLT’de yer alan “hayvan gütmek” anlamı için AT’de “otar-” fiili kullanılmaktadır.

Kül-:

Kül-: gülmek (BA kül-: gülmek)

Er küldi. Adam vb. güldü. (s.241)

TT’de fiil k->g- ses değişimiyle “gül-” şeklinde “İnsan, hoşuna veya tuhafına giden olaylar, durumlar karşısında, genellikle sesli bir biçimde duygusunu açığa vurmak; mutlu, sevinçli zaman geçirmek, eğlenmek, hoşça vakit geçirmek; biriyle alay etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiilin DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğradığı görülmektedir.

AT’de fiil k->g- ses değişimiyle “gül-” şeklinde “Hoşlanılan veya tuhaf bulunan veya bazı manevi sarsıntılar anında karakteristik sesler çıkararak kendi duygusunu belli etmek, bildirmek; alay etmek, dalga geçmek, eğlenmek, matrak geçmek; güzel bir hadise, haberdan dolayı sevinmek, neşelenmek; sevinç bildirmek, ifade etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Küs-:

Küs-: sitem etmek, sırt çevirmek, küsmek [BA küs-: küsmek (Oğuzca)]

Ol andın küsdi. O, ona sitem edip sırt çevirdi. (s.236)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “küs-” şeklinde “Darılmak; görevini yerine getirememek; gelişmemek, büyümemek; bir madde, herhangi bir sebeple istenilen niteliğini yitirmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “küs-” şeklinde “Kerhangi bir sebepten dolayı birbirinden (yakın olan birinden) incinmek, gücenmek, darılmak, onunla konuşmamak / genelde gönlü incinmek, hatırı kırılmak bedbinleşmek, morali bozulmak” anlamlarında yer

almaktadır. Fiil DLT'deki anlamını korumakla birlikte mecaz bir anlam daha kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Küwen-:

Küwen-: övünmek (BA küven-: övünmek)

Ol meniñ birle küwendi. O, benimle övündü. (s.278)

TT'de k->g- ve -w->-v- ses değişimleriyle “güven-” şeklinde “Güven duymak, itimat etmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT'deki anlamını kaybederek TT'de yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT'de fiil k->g- ve -w->-v- ses değişimleriyle “güvən-” şeklinde “Bel bağlamak, itimat etmek; gururlanmak, kibirlenmek, övünmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT'deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Küy-:

Küy-: yanmak (BA köy-: yanmak; yakmak)

Otuñ küydi. Odun vb. yandı. (s.456)

Közegü uzun bolsa elig küymes. Tandır demiri uzun olsa ek yanmaz. (s.194)

TT'de fiil k->g- ve -ü->-ö- ses değişimleriyle “göy-” şeklinde “Yakmak” anlamında yer almakta ve DLT'deki anlamını korumaktadır. Fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT'de fiil k->g- ses değişimiyle “göynə-” şeklinde “Kaşınmak, gıcıklanmak; sızlamak, acımak; usul usul, yavaş yavaş, zavalıcasına ağlamak, inlemek, sızlamak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT'deki anlamını kaybederek AT'de yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Man-:

Man-: banmak, katık etmek; (silah vb.) kuşanmak (BA man-: kuşanmak; banmak)

Er ötmek / etmek sirkeke mandı Ekmeği sirkeye bandı ve katık etti. Herhangi bir şey bir şeye batırılıp katık edilirse aynıdır. (s.242)

Er tulum mandı. Adam silah kuşandı. (s.242)

TT’de fiil m->b- ses değişimiyle “ban-” şeklinde “Katı bir şeyi sulu veya tuz, biber vb. toz durumundaki maddelerin içine batırıp çıkarmak, bandırmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “(silah vb.) kuşanmak” anlamını kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Mun-:

Mun-: bunamak (BA mun-: saçmalamak)

Karı er mündi. Bu, bunamış, yaşlı adam vb.dir. (s.242)

TT’de fiil m->b- ses değişimiyle ve yapım eki almış hâlde “buna-” şeklinde “Çeşitli sebeplerle zihin gücünü yitirerek ne yaptığını bilemez duruma gelmek, ateh getirmek” anlamında karşımıza çıkmakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir. Ayrıca fiil TT’de m->b- ses değişimiyle “bun” şeklinde “Sıkıntı” anlamında isim olarak yer almaktadır.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Mün-:

Mün-: binmek (BA mün-: binmek)

Er at mündi. Adam at vb. şeye bindi. (s.242)

TT’de fiil m->b- ve -ü->-i- ses değişimleri ile “bin-” şeklinde “Yüksek bir şeyin veya bir hayvanın üstüne çıkıp ayaklarını sallandırarak oturmak; bir yere gitmek için tren, vapur, uçak, otomobil vb. bir taşıtta yer almak; bisiklet, motosiklet, binek hayvanı kullanmak; bir şey sıkışarak yanındakinin üstüne çıkmak; fiyat artmak; eklenmek, katılmak” anlamlarında yer almakta, DLT’deki anlamı korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğradığı görülmektedir.

AT’de fiil -ü->-i- ses değişimiyle “min-” şeklinde “At veya başka bir binek hayvanının üzerine binmek, oturmak / bir yere gitmek için binek vasıtalarından birine geçip oturmak; oturmak; bazı isimlerden sonra gelerek birleşik fiil ve çeşitli ifadeler yapılır” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Oğun-:

Oğun-: uyanmak (BA udhun-: uyanmak)

***Er oğundı.** Adam uykusundan uyandı. (s.98)*

TT’de fiil o->u-, -đ->-y- ve -u-<-a- ses değişimleriyle “uyan-” şeklinde ve “Uyku durumundan çıkmak; bitkiler canlanıp yeşermeye başlamak: belirmek, ortaya çıkmak, depreşmek; gerçekleri anlar, kavrar duruma gelmek; bilgisizlikten kurtulmak; cinsel yönden hazır duruma gelmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil -đ->-y- ve -u-<-a- ses değişimleriyle “oyan-” şeklinde “Uykudan uyanmak, kalkmak, uyku hâli sona ermek; canlanmak, depreşmek / canlanmak, dirilmek, gelişmeye başlamak; gözü açılmak, gaflet uykusundan uyanmak; meydana gelmek, doğmak, türemek; kendinde erkeklik işaretleri hissetmeye başlamak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Okı-:

Okı-: okumak; çağırmak (BA okı-: okumak, çağırmak)

***Er bitig okıdı.** Adam kitap okudu.*

***O meni okıdı.** O, beni çağırdı. (s.459)*

TT’de fiil -ı->-u ses değişimiyle “oku-” şeklinde “Bir yazıyı meydana getiren harf ve işaretlere bakıp bunları çözümlemek veya seslendirmek; yazılmış bir metnin iletmek istediği şeyleri öğrenmek; bir konuyu öğrenmek için okulda, bir öğretmen yanında veya yazılı şeyler üzerinde çalışmak, öğrenim görmek; sesli olarak söylemek; bir şeyin anlamını çözmek; hastalığı iyi edeceğini ileri sürerek okuyup üflemek, üfürükçülük etmek; bazı

belirtilerle bir anlamı, gizli bir duyguyu anlamak, kavramak; değerlendirmek; sövmek, küfretmek; bir yere çağırmak, davet etmek, okuntu göndermek” anlamlarında yer almakta ve DLT’deki anlamlarını korumaktadır. TT’de fiilin yeni anlamlar da kazandığı görülmektedir. Dolayısıyla fiil anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil -k->-x- ve -i>-u ses değişimleriyle “oxu-” şeklinde “Yazılmış bir şey gözden geçirerek sesli veya sessiz kıraat etmek; tahsil almak, öğrenim görmek, bir okula devam etmek / dersi öğrenmek, bilgileri öğrenmek; şarkı, türkü vs. ifa etmek; cıvıldamak, ötmek; hissetmek, duymak, sezmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “çağırmak” anlamını kaybetmiştir. Fiilin AT’de yeni anlamlar da kazandığı görülmektedir.

Okı- / ögi- (?):

Okı- / ögi- (?): kusmak (BA ukı-: kusmak)

TT’de fiil -g->-ğ- ve -i>-ü ses değişimleri ve yapım eki almış hâliyle “öğür-” şeklinde “Kusarken veya kusacak gibi olurken ‘öğürtü’ sesi çıkarmak; böğürmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını yakın bir anlamla korurken yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Okra-:

Okra-: hafifçe kişnemek (BA okra-: yem zamanında kişnemek, homurdamak)

At okradı. At yem yerken okradı (hafifçe kişnedi). (s.123)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “okra-” şeklinde “Acıkmış, susamış olan at yiyecek veya su gördüğü zaman kişnemek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil -k->-x- ses değişimi ve yapım eki almış “oxran-” şekliyle “Yavaşça kişnemek (at)” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Oqa-:

Oqa-: düzeltmek (BA

Oṇagalı irpeldi iş. İş düzeltmek isterken bozuldu. (s.113)

TT’de fiil -ṇ->-n- ses değişimiyle yapım eki almış hâlde “onar-” şeklinde “Bozulmuş, eskimiş olan bir şeyi düzeltip işler veya kullanılır duruma sokmak, işe yarar duruma getirmek, tamir etmek; bir yapının, bir heykelin, bir resmin bozulmuş yerlerini yeniden yapmak, ilk duruma getirmek, restore etmek; işlenen bir kusuru, yapılan bir yanlışlığı giderecek veya önleyecek davranışlarda bulunmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Opra-:

Opra-: eskimek, yıpranmak (BA opra-: yıpramak)

Tōn opradı. Elbise vb. şeyler eskidi. (s.122)

TT’de fiil Ø>y- ve o->ı- ses değişimleriyle “yıpra-” şeklinde “Aşınıp eskimek, incelmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir. Bu fiil TT’ye halk ağızlarından girmiştir ancak yazı dilinde kullanımı yoktur. TT yazı dilinde yapım eki almış hâliyle “yıpran-” şeklinde “Zamanla veya çok kullanılma sonucu aşınmak, eskimek; makine veya makine parçaları aşınıp bozulmak; saygınlığı azalmak; çeşitli etkenlerle eski gücü kalmamak” anlamında yer alan fiil kullanılmaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil Ø>y- ve o->ı- ses değişimleriyle ve yapım eki almış hâliyle “yıpran-” şeklinde “yıpranmak, eskimek, eskiyip lime lime olmak / ihtiyarlayıp gücünü, kudretini kaybetmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Os-:

Os-: Oğuzcada zannetmek [BA us-: sanmak (Oğuzca)]

Man ayla osdum. Ben öyle zannettim. (s.86)

Fiil sadece TT halk ağızlarında varlığını korumaktadır. Fiil TT ağızlarında fiil ses değişimi yaşamadan “os-” şeklinde “Sanmak (Giresun)” anlamıyla yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Os-:

Os-: osurmak (BA osur-: osurmak)

TT’de fiilin ses değişimi yaşamadan “osur-” şeklinde “yellenmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil varlığını “ostur-” şeklinde DLT’deki anlamını korumasına rağmen AT’de bu fiile yer verilmemiştir.

Or-:

Or-: (ot vb.) biçmek, kesmek

Ol ot ordı. *O, ot biçti. Ekin vb. şeyler biçildiği zaman da bu fiil kullanılır.* (s.89)

TT ve AT’de fiil or- (fiil)>orak (fiilden isim) yapım eki almış şekliyle isim olarak varlığını sürdürmektedir. Fiil kökünü kaybetmiş bu kökten türemiş bir isimle “orak” şeklinde yer almaktadır.

AT’de fiil or- (fiil)> orak (fiilden isim)> orakla- (isimden fiil) şeklinde “orakla biçmek” anlamında DLT’deki anlamını korumaktadır.

Ov- / uv-:

Ov- / uv-: ovalamak (BA uv- / uw-: ufalamak)

Uvdt. *Bir şeyi ovaladı.* (s.5)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “ov-” şeklinde “Bir şeyin üzerine bastırarak el gezdirmek; bir yere bir şeyi kuvvetle sürterek temizlemek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarını kaybederek TT’de yeni anlamlar kazanmıştır. Fiil TT’de yapım ekli hâlde “ovala-” şeklinde varlığını korumaktadır. TT’de “ovala-” şeklinde yer alan fiil “Ellerini bir şeye veya birbirine sürtmek; sertçe ovmak; ezmek veya ufak parçalara

ayırmak” anlamlarını taşımaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “ov-” şeklinde “Ovarak ince, narin hâle getirmek; ovarak yıkamak, kazımak, saçmak, delmek; delmek, kazımak / bıçak vs. ile silmek, kazımak; azmek, eziyet etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır. Ayrıca AT’de fiilin yapım ekli şekline de (ovala-) rastlanmaktadır. AT’de “ovala-” şeklinde yer alan fiil “ovmak, ufalamak” anlamı taşımaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Oxşa-:

Oxşa-: benzemek; okşamak, okşayıp sevmek / uxşa-: at uyumak (BA oxşa-: okşamak, şakalaşmak, oynamak; benzemek; (Yemek, Yabaku ve göçebe halkın çokları dillerince) -at- uyumak)

Bir nēñ birke oxşadı: bir şey bir şeye benzedi. (s.125)

Men anı oxşadım. Ben onu okşadım ve okşayıp sevdim. Bir kadının çocuğunu okşayıp sevmesi gibidir. (s.125)

TT’de fiil -x->-k- ses değişimiyle “okşa-” şeklinde “Sevgi, şefkat belirtisi olarak elini bir şeyin üzerinde yavaş yavaş gezdirmek veya ona hafifçe vurmak; hafifçe dokunmak; hafifçe dövmek; bir kimseyi hoşnut etmek; benzemek, andırmak, hatırlatmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “oxşa-” şeklinde “Benzemek” ve “Okşamak sevgisin bildirmek, sevmek, yumuşak davranmak / sevgi ifadesi olarak eliyle sıvazlamak, okşamak; hoşlanmasına sebep olmak, ruhunu okşamak; ölen birisi için sagu, ağıt yakarak ağlamak” olmak üzere iki ayrı madde başı olarak ele alınmıştır. Fiil DLT’deki anlamlarını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Öy-:

Öy-: oymak (BA oy-: oymak; yerleştirmek, sıkıştırmak)

Ol k̄agun ̄ydu. O kavun vb. şeyleri oydu. (s.90)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “oy-” şeklinde “Keskin, sivri uçlu bir cisimle bir şeyi yontarak veya delerek çukur oluşturmak; kumaş vb.ni girintili bir biçimde kesmek; bıçaklayarak yaralamak; kazıklamak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “oy-” şeklinde “Yıkayıp götürmek, delmek, yarmak (suyun toprağı yıkayıp delip götürmesi vs.) anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “oymak” anlamını daha dar bir anlamla “suyun toprağı yıkayıp delip götürmesi vs.” şeklinde korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Öz-:

Öz-: (öne) geçmek (BA oz-: başkasını ileri geçmek)

Anıñ atı ̄zdu. Onun atı geçti. Herhangi bir şeyi geçenler için aynı fiil kullanılır. (s.89)

Fiil sadece TT halk ağızlarında varlığını korumaktadır. Fiil TT ağızlarında fiil ses değişimi yaşamadan “oz-” şeklinde “Büyüme, yükselmek, büyük adam olmak (Çorum)” anlamında ve “Öne geçmek, yarışı kazanmak (İstanbul, Tokat, Tekirdağ)” anlamlarında yer aldığı görülmektedir. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Öç-:

Öç-: alevi bitmek, sönmek (nefes) kesilmek; (öfke) geçmek (BA uç-: uçmak (alevi sönmek, soluğu kesilmek, öfkesi geçmek)

Fiil sadece TT halk ağızlarında varlığını korumaktadır. Fiilin TT ağızlarında ses değişimine yaşamadan “öç-” şeklinde “Sönmek (Konya)” anlamında yer aldığı görülmektedir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Ög-:

Ög-: övmek, hamdetmek (BA ög-: övmek, sena etmek)

Ol meni ögdi. O beni övdü. (s.90)

TT’de fiil -g>-v ses değişimiyle “öv-” şeklinde “Birinin veya bir şeyin iyiliklerini, üstünlüklerini söyleyerek değerini yüceltmek, methetmek, sena etmek, yermek karşıtı” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil -g>-y ses değişimiyle “öy-” şeklinde “Övmek, methetmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Öl-:

Öl-: ölmek (BA öl-: ölmek)

Eğir bolsa er ölmes. Bu kök, insanın yanında olsa insan karın ağrısından ölmez, çünkü onu yer ve kurtulur. (s.26)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “öl-” şeklinde “Yaşamaz olmak, hayatı sona ermek, can vermek; bitki, solmak; bazı sebeplerle çok sıkıntı veya acı çekmek; değerini, geçerliğini, gücünü yitirmek, kullanılmamak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de ses değişimi yaşamadan “öl-” şeklinde “Hayatı sona ermek, can vermek, ruhunu teslim etmek, dünyasını değiştirmek / kitle hâlinde mahvolmak, telef olmak (hayvanlar); çok arzulamak, can atmak, çok sevmek, hasretini çekmek; kendinden önce gelen sözün şiddetini, etkisini bildirir (sancıdan ölmek, açlıktan ölmek)” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Öp-:

Öp-: öpmek (BA öp-: öpmek)

Ol meni öpdi. O beni öptü. (s.85)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “öp-” şeklinde “Sevgi, saygı, bağlılık, teşekkür belirtmek amacıyla dudaklarını bir şeye veya birine değdirmek” anlamıyla yer almakta ve

DLT'deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT'de fiil ses değişimi yaşamadan “öp-” şeklinde “Sevgi, dostluk, sevinç işareti olarak veya görüşürken, ayrılırken dudaklarını bir kimseye veya bir şeye dokundurarak emer gibi yapmak, bus etmek; dokunmak, temas etmek, deymek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT'deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Ör- / ör-:

Ör- / ör-: (saç, sepet vb. şeyler için) elle örmek (BA ör-: örmek)

Ol saç ördi. *O, saç ve benzeri şeyleri ördü.* (s.89)

Ol sawdıç ördi. *O sepet ve zembil ördü. İplik ve hurmak yapraklarından elle örülen her şeyde bu fiil kullanılır.* (s.89)

TT'de fiil ses değişimi yaşamadan “ör-” şeklinde “İplik, yün, tel, saz vb.ni birbirine dolayarak veya geçirerek işlemek veya tezgâhta dokumak; kumaşlardaki delikleri elde iplikle besleyerek kapatmak; saç, yele vb. şeylerin tellerini birkaç bölüme ayırıp birbirine geçirmek yolu ile dağınıklıktan kurtarmak; duvar yapmak veya onarmak; estetik kaygıyla, duygulu biçimde bir güzelliği ortaya koymak; müzik, edebiyat vb.nde bir özelliği oluşturmak, ortaya koymak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT'deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT'de fiil Ø>h- ses değişimi ile “hör-” şeklinde “Kerpici, taşı vs. belirli şekilde dizerek duvar yapmak / bir şeyi duvarın içine koyarak saklamak, oraya yerleştirmek; ip, tel vs.yi birbirinin içinden geçirerek bir şey dokumak; örgü yapmak, örmek (saç)” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT'deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Ört-:

Ört-: örtmek (BA ört-: örtmek)

Ol örtti neñni. *O, nesneyi örttü.* (s.524)

TT'de fiil ses değişimi yaşamadan “ört-” şeklinde “Korumak, görünmez duruma

getirmek veya gizlemek için üstüne bir şey koymak; kapamak; kaplamak; kötü bir durumu belli etmemek, gizlemek saklamak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “ört-” şeklinde “Örtü sermek, üzerine bir şey çekerek görünmez hâle getirmek / önünü kesmek, görünmez kılmak; kapamak, kapatmak; üzerine bir şey sermek / bürümek, sarmak, basmak, kaplamak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Öşer-:

Öşer-: (açlıktan ve beklemekten) gözü kararmak, uzun uzun bakmak. (BA öşer-: açlıktan göz kararmak)

Anın közi öşerdi. Beklemekten veya açlıktan onun gözü karardı ve uzun uzun baktı.
(s.89)

Fiil sadece TT halk ağızlarında varlığını korumaktadır. Fiil TT ağızlarında ses değişimine uğramadan “öşer-” şeklinde “Karaltı biçiminde görünmek, az belirlemek (İçel)” anlamında yer aldığı görülmektedir. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Öt- (I):

Öt-: bir şeyi delip geçmek, bir yeri geçmek; ishâl olmak, mide boşalmak (BA öt-: bir şeye geçmek, delmek; boşalmak -karın- sürmek)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “öt-” şeklinde “Kuş veya böcekler, değişik tonda ses çıkarmak; herhangi bir nesne, sürekli ses çıkarmak; üflemeli çalgıların sesi çıkmak; anlamsız, boş konuşmak; (sarhoş) kusmak; gizli bir şeyi söylemek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki sadece “mide boşalmak” anlamını daha dar bir anlamla korumakla birlikte TT’de yeni anlamlar da kazanmıştır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “öt-” şeklinde “Geçmek, geçip gitmek, gelip geçmek; bir yerin, sahanın ortasından, içinden geçmek, geçip gitmek / uçup gitmek, uçarak geçmek; harekette, yürüyüşte, yarışmada ileri geçmek, geride bırakmak / ileride olmak,

geçmek / bir şeyde diğerlerine nazaran daha başarılı olmak, daha çok başarı kazanmak; geçmek, atlamak, savulmak, bitmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “ishâl olmak, mide boşalmak” anlamını kaybetmiş, “bir şeyi delip geçmek; bir yeri geçmek” anlamını korumuştur. Bunun yanında fiilin AT’de yeni anlamlar da kazandığı görülmektedir.

Öt- (II):

Öt-: ötmek (BA öt-: ötmek)

Buç buç öter semürgük / Bogzu üçün menlenür. Nağmeleriyle öten kuş acıkınca boğazı için tane toplar. (s.321)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “öt-” şeklinde “Kuş veya böcekler, değişik tonda ses çıkarmak; herhangi bir nesne, sürekli ses çıkarmak; üflemeli çalgıların sesi çıkmak; anlamsız, boş konuşmak; (sarhoş) kusmak; gizli bir şeyi söylemek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil ses değişimine uğramadan “öt-” şeklinde “Kuş ve böcekler ses çıkarmak, şakımak, cıvıldaşmak / terennüm etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Öte-:

Öte-: ödemek (BA öte-: ödemek)

Ol anıñ alımın ötedi. O, onun alacağını ödedi.(s.457)

TT’de fiil -t->-d- ses değişimiyle “öde-” şeklinde “Bir alışveriş ilişkisinde, borcu alacaklıya vermek, tediye etmek; bir alışverişte alınan şeyin karşılığını alacaklıya vermek; bedelini vererek bir zararı karşılamak, tazmin etmek; bir iş, bir kuruluş harcanan, yatırılan parayı çıkartmak, itfa etmek; bir işin, bir görevin karşılığını vermek; bir şey karşısında fedakârlık etmek, bir şey elde etmek için özveride bulunmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil -t->-d- ses değişimiyle “öde-” şeklinde “Başkasından aldığı borcu geri

vermek, borcunu ödemek kifayet etmek, yetmek; uhdesine aldığı şeyi yapmak, üzerine aldığı vazifeyi, işi yerine getirmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Sā- / san- / sãn-:

Sā- / san- / sãn-: saymak (BA sa-: saymak. Bk: sak-, san-, sana-)

Er kōnug / kōyug sādı. Adam koyun vb.ni saydı. (s.456)

Ol er xayl bile sandı. O adam atlardan sayıldı. (kabul edildi). Herhangi bir şeyden sayılınca (kabul edilince) da aynıdır. (s.242)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “say-” şeklinde (fiil kökü sa- olmalı) “Bir şeyin kaç tane olduğunu anlamak için bunları birer birer elden veya gözden geçirmek, sayısını bulmak; sayıları arka arkaya söylemek; herhangi bir sıraya koymak, herhangi bir sırada yer aldığını kabul etmek; herhangi bir şey, yerine koymak veya herhangi bir şey gözüyle bakmak, addetmek; varsaymak, tutmak, farz etmek; arka arkaya söylemek, sıralamak; ödemek, peşin vermek; geçer tutmak; değeri, üstünlüğü, yaşlılığı, yararlılığı dolayısıyla bir kimseye değer vermek, hürmet etmek; önemsemek; gibi görmek, kabul etmek; hesaba katmak, dikkate almak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “say-” şeklinde (fiil kökü sa- olmalı) “Rakamları sırasıyla söylemek, okumak / miktarını bilmek için hesaplamak; birer birer isimlerini anmak, aynı cinsten olan şeyleri isim isim sıra ile söylemek; saygı göstermek, hürmet etmek; çekinmek ihtiyatlı davranmak; bilmek, hesaplamak, değerlendirmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır. Ayrıca AT’de “sana-” şeklinde “Rakamları sırasıyla söylemek, okumak / miktarını bilmek için hesaplamak; birer birer isimlerini anmak, aynı cinsten olan şeyleri isim isim sıra ile söylemek” anlamında fiilin bir varyantına daha rastlanmaktadır. “sana-” fiili konuşma dilinden sözlüğe girmiştir ve ağızlarda varlığını korumaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla ağızlarda fiilin anlamında değişim görülmemektedir.

Saç-:

Saç-: (su vb. şeyleri) serpmek, yağmur saçmak; dağıtmak, malını fırlatmak (BA saç-: saçmak)

Ol ewke suw saçdı. O, eve vb. yerlere su serpti.

Men yıpar saçtım. Ben misk vb. şeyler saçtım. (s.234)

Körüp neçük kaçmadın / Yamar suwın keçmedin / tawarınny saçmadın / yiİsü seni ār böri. Beni gördüğün zaman niye Yamar suyunu geçip kaçmadın? Malını niçin fırlatıp başını kurtarmadın ve öldün? Şimdi seni sırtlanlar yer. (s.38)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “saç-” şeklinde “Bir şeyi ortalığa dağıtmak, dökmek; ılık ve ısı yaymak; belli bir görüşü, düşüncüyü yaymak” anlamlarında yer almaktadır. Fiilin DLT’deki “dağıtmak, malını fırlatmak” anlamlarını kaybettiği görülmektedir. Ayrıca fiil TT’de yeni anlamlar da kazanmıştır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “saç-” şeklinde “Serpme, yaymak, dökmek” anlamında yer almaktadır. Fiilin DLT’deki “dağıtmak, malını fırlatmak” anlamlarını kaybettiği görülmektedir. Ayrıca fiil AT’de yeni anlamlar da kazanmıştır.

Saçra-:

Saçra-: sıçramak (BA saçra-: sıçramak)

Yügürdi kewel at / Çakıldı kızıl ot / Küyürdi orut ot / Saçrap anın örtenür. At koştuğunda toynaklarından ateş çaktı. Solmuş otlar bu ateşten yandı. (s.271)

TT’de fiil -a->-ı- ses değişimiyle “sıçra-” şeklinde “Ayaklarla, birdenbire ve kuvvetle yeri teperek hızla yukarıya veya ileriye atılmak; bir uyarı veya heyecan sebebiyle ürterek birdenbire olduğu yerde doğrulur gibi sarsılmak; yerinden koparak hızla, parçalar durumunda savrulmak; yayılmak, bir yerden başka bir yere geçmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil -a->-ı- ses değişimiyle “sıçra-” şeklinde “Ayaklarıyla aniden ileri veya yukarı fırlamak, zıplamak; bir heyecan veya uyarı ile aniden sarsılmak; yayılmak, parçalar hâlinde etrafa savrulmak” anlamda yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Sag-:

Sag-: (süt) sağmak (BA sag-: sağmak)

Er kōy sağdı. Adam koyun vb. şeyleri sağdı. (s.237)

Ol sūt sağdı. O, süt sağdı. (s.244)

TT’de fiil -g>-ğ ses değişimiyle “sağ-” şeklinde “Memeyi parmaklar arasında sıkarak sütünü akıtmak; kovandaki balı peteklerden almak; yumak durumundaki bir şeyi çözüp açmak aldatarak parasını çekmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamı dışında yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil -g>-ğ ses değişimiyle “sağ-” şeklinde “Sütü hayvanların memesinden çekip çıkarmak; birinin parasını, malını devamlı olarak elinden almak, birisinden daimi olarak maddi menfaat temin etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamı dışında mecaz bir anlam daha kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Sakın-:

Sakın-: sakınmak; düşünmek, zannetmek, umursamak (BA sakın-: sakınmak; sanmak, düşünmek)

Ol mindin sakındı. O, benden sakındı. (s.277)

Tawar yığıp suw akın indi sakın / Korum kipi idişin kodı yuwar. (mal biriktirmeyi niteleyerek diyor ki) Onu biriktiren şöyle zannetsin (zannetmelidir); sanki dağ başından sel indi ve kayayı nasıl yuvarladıysa onun malını da öyle yuvarladı. (s.376, 377)

Sakınma. Düşünme. (s.280)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “sakın-” şeklinde “Herhangi bir korku veya düşünce ile bir şeyi yapmaktan uzak durmak, içtinap etmek; olabileceği düşünülen kötülöklere karşı önlemler almak; korumak, esirgemek, gözetmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “düşünmek, zannetmek, umursamak” anlamlarını kaybetmekle birlikte TT’de yeni anlamlar da kazanmıştır.

AT’de fiil -k>-q- değişimiyle “saqın-” şeklinde “Çekinmek, korunmak, kendine hakim olmak” anlamıyla yer almaktadır. Fiil DLT’deki “düşünmek, zannetmek,

umursamak” anlamlarını kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Sal-:

Sal-: (su, ağaç vb. şeyleri) alıp götürmek; göndermek; (işaret etmek için bir şey) sallamak (BA sal-: atmak; bir şeyle işaret etmek; göndermek, götürmek; toplamak, toplu hâle getirmek)

Ol maña kişide altun saldı. O, bana bir kişiyle altın gönderdi.

Ol maña tönın saldı O,bana elbisesini sallayarak işaret etti. Bir adam elleriyle uzaktan işaret ederse yine aynıdır.

Suw yıgaçığ saldı. Su odun vb. şeyleri alıp götürdü. (s.240)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “sal-” şeklinde “Bağımlılığına, tutukluluğuna veya baskı altındaki durumuna son vererek serbest kılmak, bırakmak, koyuvermek; yollamak, göndermek; koymak, katmak; sürmek; uğratmak; vergi yüklemek; üzerine yürütmek; saldırmak; sarkıtmak; gemi demir üzerinde dört yana dönmek; bakmamak, ilgilenmemek, özen göstermemek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki sadece “göndermek” anlamını korumakla birlikte TT’de yeni anlamlar kazanmıştır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “sal-” şeklinde “Bir şeyi yüksek bir yerden aşağı atmak, fırlatmak, bırakmak, düşürmek; elinden bırakmak, düşürmek; bilmeden bir şeyi düşürüp kaybetmek; tesis etmek, kurmak, yapmak; dikmek, kurmak, yapmak (yol, köprü, bent vb); geçirmek, takmak; örtmek; alel acele oturmak, kendini yerleştirmek, kendine yer bulup oturtmak / aceleyle girmek, ulaşmak, varmak; yerine oturtmak, geçirmek, giydirmek; yerleştirmek, yatağına koymak, rahatlamak; hemen yollamak, derhâl göndermek; sermek, yaymak; bir şeyle örtmek, kapamak, aşağı indirmek; koymak; ağaç vs.dikmek; yaymak, yerleştirmek; dökmek / daldırmak (sıvıya); içeri bakmak, almak; dikmek, nakış yapmak; yaymak, bulaştırmak (hastalık); yakalamak, hapsetmek; devirmek, yıkmak, tahttan indirmek; bazı isimlere takılarak çeşitli ifadeler ve birleşik fiiller yapılır” anlamlarında yer almaktadır. Fiil Fiil DLT’deki sadece “göndermek” anlamını korumakla birlikte AT’de yeni anlamlar kazanmıştır.

Sanç-:

Sanç-: (düşman vb.leri) bozguna uğratmak; (bıçak vb. bir şey) batırmak, saplamak (BA sanç-: sançmak, dürtmek, sokmak; yenmek)

Ol anı bıçekin sançdı. O, ona bıçak vb. şey batırdı.

Beg yagısın sançtı. Bey düşmanını bozguna uğrattı. (s.522)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “sanç-” şeklinde “Saplamak, batırmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “bozguna uğratmak” anlamını kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

AT’de fiil -ç>-c ses değişimiyle “sanc-” şeklinde “Batırmak, sokmak, giyindirmek; takmak, geçirmek, tutturmak / geçirmek tutturmak; dişlemek bir şeyi batırıyor gibi ağrımak kötü konuşup, ağır laf söyleyip kalbini kırmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “bozguna uğratmak” anlamını kaybetmekle birlikte AT’de yeni anlamlar da kazanmıştır.

Sap-:

Sap-: bağlamak, eksik olanı birleştirip onarmak; (iğneye) iplik geçirmek (BA sap-: ipliği iğneye geçirmek, saplamak; bir şeyi sarmak, cinsinden eksik kalan bir şeyi başkasıyla tamamlamak)

Yiçi yigne sapdı. Terzi iğneye iplik geçirdi. (s.233)

TT’de fiil yapım ekli [sap (isim)+la- (isimden fiil)] “sapla-” şekliyle ve “Hızla batırmak” anlamıyla yer almaktadır. Fiilin “(iğneye) iplik geçirmek” anlamı “hızla batırmak” anlamında başka bir anlama geçişle varlığını sürdürmektedir. Fiil “bağlamak, eksik olanı birleştirip onarmak” anlamını ise kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur. TT’de ve TT ağızlarında “iğneye iplik geçirmek” anlamı yer almamaktadır. Ancak bu anlamı günümüzde kullanmaktayız.

AT’de fiil yapım ekli [sap (isim)+la- (isimden fiil)] “sapla-” şekliyle ve “İğneye iplik takmak, geçirmek; sap takmak, sap geçirmek; ucu sivri aleti sapına kadar sokmak, geçirmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “bağlamak, eksik olanı birleştirip onarmak” anlamını kaybetmekle birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır.

Sar-:

Sar-: (birini) azarlamak ve konuşmayı haşinleştirmek (BA sar-: kızmak, çıkışmak, sertlemek, sert söz söylemek. Bk: sür-, ser-)

Beg anı sardı. Bey onu azarladı. (s.244)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “sar-” şeklinde “Çevresini çevirmek, çepeçevre dolanmak, çevrelemek; kuşatmak, çevirmek, ihata etmek; dolayında yer almak; yayılıp etkisi altına almak, kaplamak; örtmek; kucaklamak; yumak yapmak; şerit, ip vb. şeyler dolaşmak; kâğıt veya bir bitki yaprağıyla dürmek; sarılıp tırmanmak; bir şeyi başka bir şeyin içine koyup onunla kaplamak; taşıt tırmanmak, yükseğe doğru çıkmak; saldırmak, hücum etmek; bir görev veya işin yerine getirilmesini başkasına yüklemek; sözle saldırmak, tedirgin etmek; hoşuna gitmek, zevkini okşamak” anlamlarında yer almaktadır. DLT’deki anlamını “Sözle saldırmak, tedirgin etmek”, “Saldırmak, hücum etmek” anlamlarında koruduğu görülmektedir. Fiil yeni anlamlar kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “sar-” şeklinde “Kaplamak, bürümek, tutmak, yakalamak, yayılıp tesiri altına almak” anlamında yer almaktadır. Fiilin DLT’deki anlamını kaybederek, AT’de yeni bir anlam kazandığı görülmektedir. Dolayısıyla fiilde başka bir anlam geçiş söz konusudur.

Sark-:

Sark-: (ayak) uyuşmak ve binek hayvanına binme yorgunluğundan dökülmek; (su vb.) damlamak, sızmak (BA sark-: akar şey sızıp damlamak, uyuşmak)

Adakım sarkdı. Ayağım uyuştı ve binek hayvanına binme yorgunluğundan döküldü.

Suw sarkdı. Su sızdı. Herhangi bir sıvı bir şeyden damlarsa yine aynıdır. (s.522)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “sark-” şeklinde “Aşağıya doğru uzamak veya uzanmak; karşı cins ile ilişki kurmayı veya arkadaş olmayı istemek; yolunu uzatmak, uğramak” anlamlarında yer almaktadır. Fiilin DLT’deki “(su vb.) damlamak” anlamı TT’de “Aşağıya doğru uzamak veya uzanmak” anlamında varlığını korumaktadır. Fiilin “(ayak) uyuşmak ve binek hayvanına binme yorgunluğundan dökülmek” anlamının kaybolduğu görülmektedir. Ayrıca TT’de fiil yeni anlamlar da kazanmıştır.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Saru-:

Saru-: (bir şeyi bir şeye) sarmak (BA saru-: sarmak)

Ol sawluk sarudı. O,sarığı başına (top gibi) sardı. Bir şeyi bir şeye sararsa yine aynıdır. (s.461)

TT’de fiil -u ses düşmesiyle “sar-” şeklinde “Çevresini çevirmek, çepeçevre dolanmak, çevrelemek; kuşatmak, çevirmek, ihata etmek; dolayında yer almak; yayılıp etkisi altına almak, kaplamak; örtmek; kucaklamak; yumak yapmak; şerit, ip vb. şeyler dolaşmak; kâğıt veya bir bitki yaprağıyla dürmek; sarılıp tırmanmak; bir şeyi başka bir şeyin içine koyup onunla kaplamak; taşıt tırmanmak, yükseğe doğru çıkmak; saldırmak, hücum etmek; bir görev veya işin yerine getirilmesini başkasına yüklemek; sözle saldırmak, tedirgin etmek; hoşuna gitmek, zevkini okşamak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil -u>-ı ses değişimiyle “sarı-” şeklinde “Bir şeyin üzerine bir şey sarmak; ip vs. ile bir şeyi her taraftan sarıp bağlamak; bürümek, tutmak, kaplamak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Sat-:

Sat-: satmak (BA sat-: satmak)

Ol tawar sattı. O, mal vb. sattı. (s.324)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “sat-” şeklinde “Bir değer karşılığında bir malı alıcıya vermek; kendinde olmayan bir şeyi var gibi göstermek, taslamak; bir kimse, kendini veya başkasını olduğundan daha önemli, yetkili ve değerli göstermek; bir çıkar karşılığında bir şeyi gözden çıkarmak, feda etmek; bir yolunu bularak birinden ayrılmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “sat-” şeklinde “Para alarak karşılığında bir şey

vermek; hainlik, şerefsizlik, alçaklık, döneklık etmek, ele vermek; bazı kelimelerden sonra getirilerek birleşik fiil yapılır” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Seş- / şeş-:

Seş- / şeş-: (bir şeyin bağını, kösteğini) çözmek (BA seş- / şeş-: çözmek)

Er attın kişen seşdi. Adam atının kösteğini çözdü. Bir şey bağından çözülürse aynıdır. (s.237)

Fiilin sadece TT halk ağızlarında yaşadığı görülmektedir. Fiil TT ağızlarında s- /ş- >ç- ses değişimiyle “çeş-” şeklinde “Düğümü çözmek (Maraş, Hatay)” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Sew-:

Sew-: sevmek (BA sew-: sevmek)

Ol meni sewdi. O beni sevdi. (s.237)

TT’de fiil -w>-v ses değişimiyle “sev-” şeklinde “Sevgi ve bağlılık duymak; birine sevgiyle bağlanmak, gönül vermek; çok hoşlanmak; okşamak; yerini, şartlarını uygun bulmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil -w>-v ses değişimiyle “sev-” şeklinde “Âşık olmak; birine sevgiyle bağlanmak, gönül vermek; bir şeye tutulmak, hoşlanmak ona sınırsız alaka duymak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Sî- / sî-:

Sî- / sî-: (odun, bıçak vb. şeyleri) kırmak; (orduyu) bozguna uğratmak; (kızlık zararını) bozmak (BA sî-: kırmak; bozmak; yenmek, galebe gelmek)

Ol otuñ sīdı. O, odun vb. şeyleri kırıdı.(s.457)

Ol sūni sīdı. O, orduyu bozguna uğrattı.(s.457)

Kīz kapakı sīdı. Kızlığı bozuldu. (s.164)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “sı-” şeklinde “Kırmak, bozmak; yenmek, mağlup etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarını korumakla birlikte fiilin anlam alanını genişlettiği, TT’de daha geniş bir anlam kazandığı görülmektedir. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi vardır.

AT’de fiil yapım eki almış hâlde “sın-” şeklinde “Bir yere sertçe çarparak parçalanmak, darmadağın olmak, zedelenmek / ağır bir şeyin baskısı altında eğilerek yerinden kopmak, kırılmak / sert bir şeye şiddetle çarparak, dokunarak kırılmak, zedelenmek; incimek, kırılmak, kalbine dokunmak; basılmak, yenilmek, mukavemet yeteneğini yitirmek; azalmak, zayıflamak, inmek; inmek, ucuzlamak (fiyatlar); iflas etmek; bazı isimlerden sonra getirilerek birleşik fiil ve çeşitli ifadeler yapılır” anlamlarında yer almaktadır. Fiilin DLT’deki “kırmak” anlamını edilgenlik anlamı taşıyarak koruduğu görülmektedir, diğer anlamları ise kaybolmuştur. Ayrıca AT’de fiil yapım eki almış hâlde “sındır-” şeklinde “Kırıp dökmek, parçalamak / bütün bir şeyi sert bir şeye vurarak, parça parça etmek, kırmak / çekip koparmak, kırmak; harap etmek, faydasız, kullanılmaz hâle getirmek; sakat etmek, kırmak; mahvetmek, yenmek, yok etmek, dağıtmak; kalbini kırmak, gönlüne dokunmak, üzme; hevesle, şevkle oynamak, dansetmek; bazı isimlere takılarak birleşik fiil ve çeşitli ifadeler yapılır” anlamlarında yer alan bir fiile daha rastlanmaktadır. AT’de “sındır-” fiilinin DLT’deki anlamlarını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazandığı görülmektedir. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir. DLT’deki “sı-” fiili AT’de kök hâlinde yer almamakta ancak “sın- ve sındır-” fiillerinde bu kökün varlığını koruduğunu ve fiilin “sındır-” şeklinde devam ettiği görülmektedir.

Sıç-:

Sıç-: sıçmak (BA sıç-: sıçmak)

Er sıçdı. Adam sıçtı. Başkaları (hayvanlar) da böyledir. (s.234)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “sıç-” şeklinde “Dışkıyı vücuttan dışarı atmak; bozmak, berbat etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamı dışında mecaz bir

anlam daha kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil yer almasına rağmen AT’de fiile “kötü kelime” olduğu için yer verilmemiştir. Fiil ses değişimi yaşamadan “sıç-” şeklinde DLT’deki anlamını korumaktadır.

Sığ-:

Sığ-: sığmak (BA sıg-: sığmak; tesir etmek, dokunmak, koymak)

Ün kâpka sığdı. Un kaba sığdı. Her şey de böyledir. (s.237)

Bu söz köñülke sığdı. Bu göz gönüle hoş geldi. (s.237)

TT’de fiil -g>-ğ ses değişimiyle “sığ-” şeklinde “Bir kaba, bir yere bütünüyle girebilmek veya içinden geçebilmek; uygun olmak” anlamlarında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte mecaz bir anlam daha kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil -g>-ğ ses değişimiyle “sığ-” şeklinde “Yerleşmek, bir yere girebilmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamından daha dar bir anlamı ifade etmektedir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Sık-:

Sık-: sıkmak (BA sık-: sıkmak)

Ol üzüm sıkdı. O, üzüm vb. şeyleri sıkı. (s.238)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “sık-” şeklinde “Çevresine sarılarak veya bir şey sararak çepeçevre basınç altına almak; bir şeyin suyunu, yağını, sıvı kısmını basınçla çıkarıp akıtmak; dar gelmek; basınçlı bir araçla fişkırtmak, püskürtmek; silahla ateş etmek; baskı altına almak, üzme, bunaltmak, zorlamak; sıkıntı vermek; yalan söylemek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil -k>-x ses değişimiyle “sıx-” şeklinde “Üzerinden veya yanlarından basınç yapmak, basmak; kısmak, birbirinin üzerine sıkıca yüklenmek, sık yerleştirmek; meyveyi vs. sıkıp suyunu çıkarmak; sıkıştırmak, manevi yönden incitmek, sıkıntı vermek; ateşli silahlarda tetiği çekip kurşun atmak; dar gelmek, sıkmak (elbise, ayakkabı vs.); sıkıca çekip bağlamak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Sırı-:

Sırı-: (köpek vb.) pislemek; sık dikişle dikmek (BA sıırı-: pislemek, siymek; sık dikişle dikmek)

İt sıırdı. Köpek pisledi.

Ol kiğiz sıırdı. O, Türkmenlerin göç zamanında yaptıkları çadır perdesi ve çadır örtüleri gibi keçeyi sık dikişle dikti. (s.461)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “sırı-” şeklinde “Yorgan, şilte vb.ni iri ve aralıklı dikmek; sağlam ve sıkıca dikmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “pislemek” anlamını kaybetmekle birlikte TT’de yeni bir anlam da kazanmıştır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “sırı-” şeklinde “İçine yün veya pamuk konan mitile kaba dikiş atmak; zorla veya kandırarak bir şeyi kabul ettirmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “pislemek” anlamını kaybetmekle birlikte AT’de yeni bir anlam da kazanmıştır.

Sız-:

Sız-: (su) sızmak, süzölerek akmak; (hasta vb.) zayıflayıp süzölme; (yağ vb.) erime; (güneşin ucu) görünmek (BA sız-: sızmak, erime; -güneş- belirlemek, ucu görünmek; arıklamak, zayıflamak)

Yāg sıızdı. Yağ eridi.

Kūn sıızdı. Güneř, âdeti üzre belirdi. Bu (güneřin) boynuzunun doęudan ilk görölmesidir.

Olmadin suw sıızdı. Testi vb.den su sıızdı ve süzölerek aktı. (s.426)

Sökel sızdı. Hasta zayıflayıp süzüldü. (s.235)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “sız-” şeklinde “İnce aralıklardan veya gözeneklerden az miktarda ve belli olmadan yavaş yavaş akmak, çıkmak; gizli tutulan haber, sır vb. şeyler duyulmak, yayılmak; herhangi bir topluluğu, bir örgütü yolundan saptırmak için gizlice arasına girmek; gizlice, haber vermeden gitmek, sıvışmak; içki, yorgunluk vb. sebeplerle kendinden geçerek uyuyakalmak; düşman mevzileri arasına gizlice girmek ve ilerlemek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki sadece “(su) sızmak, süzülerek akmak” anlamı korumaktadır, diğer anlamlarını ise kaybetmiştir. Fiilin TT’de yeni anlamlar da kazandığı görülmektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “sız-” şeklinde “İnce aralık veya gözeneklerden yavaş yavaş akmak anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki sadece “(su) sızmak, süzülerek akmak” anlamı korumaktadır, diğer anlamlarını ise kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Sıd- / sit-:

Sıd- / sit-: işemek (BA sidh- / sit-: işemek, siymek)

Er sıditi. Adam vb. işedi. (s.529)

TT’de fiil -d / -t>-y ses değişimiyle “siy-” şeklinde “Kedi, köpek işemek” anlamıyla yer almaktadır. Fiilde DLT’deki anlam alanının daraldığı, daha geniş bir anlamdan daha dar bir anlamı ifade eder duruma geldiği görülmektedir. Dolayısıyla fiil anlam daralması yaşamıştır.

AT’de fiil -d / -t>-y ses değişimiyle ve -i sesi türemesiyle “siyi-” şeklinde “İşemek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Sik-:

Sik-: sikmek (BA sik-: sikmek)

Er uragutni sikti. Adam kadını sikti. (s.239)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “sik-” şeklinde “Erkek cinsel ilişkide bulunmak”

anlamında yer almakta DLT'deki anlamını korumaktadır. Fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT'de fiil varlığını korumasına rağmen “kötü kelime” olduğu için sözlüklerde fiile yer verilmemiştir. Fiil ses değişimi yaşamadan “sık-” şeklinde DLT'deki anlamıyla kullanılmakta ve fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Silk-:

Silk-: silmek (BA silk-: silmek)

Er yıgaç silkdi. Adam ağaç vb.ni silkti. (s.523)

TT'de fiil ses değişimi yaşamadan “silk-” şeklinde “Üstündeki şeyleri düşürmek veya temizlemek için bir şeyi kuvvetle sallamak, sarsmak; ani bir hareketle sarsmak” anlamlarında yer almakta ve DLT'deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir. Ayrıca fiilin TT'de “silkele-” şeklinde “Üstündeki şeyleri düşürmek, kaydırmak için bir şeyi üst üste, birden silmek; kuvvetle sarsmak; dövmek; sarsmak, etkilemek; yük olan, yük sayılan birinin geçim ve sorumluluğunu üstünden atmak” anlamlarında yer alan bir fiile daha rastlanmaktadır. Fiil DLT'deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT'de fiil ses değişimi yaşamadan “silk-” şeklinde “Üstündeki tozu, küçük şeyleri düşürmek vs. düşürmek için bir şeyi kuvvetle sarsmak; ani bir hareketle sarsmak” anlamlarında yer almakta ve DLT'deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir. Ayrıca fiilin AT'de “silke-” şeklinde “Silkmek, çırpma / silkeleyerek, sallayarak yere düşürmek” anlamlarında ve “silkele-” şeklinde “Üstündeki şeyleri düşürmek, yerinden oynatmak / meyveleri düşürmek için ağacı kuvvetle sarsmak / bir şeyin üzerindeki tozları, pislikleri vs. temizlemek için çırpma, silkip temizlemek; onatma, sağa sola sallama; sarsma, sallama” anlamlarında yer alan fiillere de rastlanmaktadır. Fiiller DLT'deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiillerde anlam değişimi görülmemektedir.

Sin-:

Sin-: (yemek) sinmek; bir yere girip saklanmak; (gönüle) tesir etmek, işlemek; (su, yere) batmak, emilmek (BA sinğ-: sinmek, hazmedilmek; işlemek, girmek; saklanmak, sahibine sormadan bir yere girip sinmek)

Aş sinđi. Yemek sindi.

Suw yerke sinđi. Su yere battı (emildi).

Söz köñülke sinđi. Söz gönüle tesir etti ve işledi.

Ördek kamaşka sinđi. Ördek vb. kamaşlık veya eşya dökümlerinin arasına girip saklandı. Herhangi biri bir şeye girerse, mesela adam bir insanın evine vb. yerlere izinsiz girerse yine aynıdır. (s.509)

TT’de fiil -ñ>-n ses değişimiyle “sin-” şeklinde “Kendini göstermemek için büzülmek, saklanmak, pusmak; korku, yılgınlık vb. sebeplerle konuşmamak, hareket etmemek veya tepki göstermemek; hiç çıkmayacak veya güç çıkacak biçimde işlemek, nüfuz etmek; huy, alışkanlık vb. iyice yerleşmek” anlamda yer almaktadır. Fiil DLT’deki sadece “bir yere girip saklanmak” anlamını korumaktadır. “(gönüle) tesir etmek, işlemek” anlamı ise “gönlüne girmek” şeklinde deyim olarak TT’de yer almaktadır. Ayrıca fiilin TT’de yeni anlamlar da kazandığı görülmektedir.

AT’de fiil -ñ>-n ses değişimiyle “sin-” şeklinde “Kendini göstermemek için büzülmek, saklanmak, pusmak; çökmek; bir şeye tutarak eğilmek; cesaretini kaybedip susmak, korkmak, çekinmek; tamlamalarda kullanılır (üreyine sinmek)” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki sadece “bir yere girip saklanmak” ve “(gönüle) tesir etmek, işlemek” anlamlarını korumaktadır. Ayrıca fiilin AT’de yeni anlamlar da kazandığı görülmektedir.

Sog-:

Sog-: (sıvıyı) çektirmek, emdirmek (BA sog-: elde etmek, edinmek. Bk: sogur-, sograt-, sugra-)

Ol köydan kurut sogdu. O, koyundan (koyun sütünden) kurut yaptı. Aslı sogurdu”dır. (s.237)

Fiil AT ağızlarında varlığını korumaktadır. AT ağızlarında fiil -g>-ğ ses değişimi ile

“soğ-” şeklinde “Suyun önünü kesmek (Basarkeçər, Başkeçid, Qazak, Şəmkir)” anlamında ve “Hepsini içmek, içip kurutmak (Basarkeçər, Hamamlı, Qazak)” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Sogı-:

Sogı-: soğumak (BA sogı-: soğumak)

Suw sogıdı. Su vb. soğudu. (s.463)

TT’de fiil -g->-ğ- ve -ı>-u ses değişimleriyle “soğu-” şeklinde “Isısını hızla veya yavaş yavaş yitirerek soğuk duruma gelmek; birine veya bir şeye duyulan istek, sevgi ve ilgi kalmamak” anlamlarında yer almakla birlikte mecaz bir anlam da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil -g->-y- ve -ı>-u ses değişimleriyle “soyu-” şeklinde “Isısı hızla veya yavaş yavaş yiterek soğuk hâle gelmek; gittikçe hevesi kırılmak; gitgide sevgisini, samimi duygularını kaybetmek” anlamlarında yer almakla birlikte mecaz bir anlam daha kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Sok-:

Sok-: (tuz vb. şeyleri) dövmek; gagalamak, gaga ile almak; Oğuz lehçesinde (yılan vb.) sokmak (BA sok-: sokmak, delmek, döverek inceletmek, toplamak (Oğuzca) Bk: suk-)

Er tüz sokdı. Adam tuz vb. şeyleri dövdü.

Kuş meñ sokdı. Kuş, taneleri gagasıyla aldı.

Anı yılan sokdı. Onu yılan soktu. (s.238)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “sok-” şeklinde “İçine veya arasına girmesini sağlamak; bir yere girmesini sağlamak, içeri almak; bıçak, çakı, iğne vb. batırmak, saplamak; böcek, zehirli hayvan iğnesini batırmak veya ısırarak, zehirlemek; yasak bir malı gizlice getirmek veya götürmek; belli etmeden kötü bir malı vermek; konuşma sırasında bir sözü, soruyu veya düşünceyi söyleyivermek; dokunaklı, kırıcı veya acı söz söylemek” anlamlarında yer almaktadır. Fiilin DLT’deki “(tuz vb. şeyleri) dövmek; gagalamak, gaga

ile almak” anlamlarını kaybettiği, “(yılan vb.) sokmak” anlamını koruduğu görülmektedir. Ayrıca fiil TT’de yeni anlamlar da kazanmıştır.

AT’de fiil -k>-x ses değişimiyle “sox-” şeklinde “İçine veya arasına girmesini sağlamak; daldırmak; bir yere girmesini sağlamak, saplamak, batırmak, geçirmek; bazı kelimelerle değişik ifadeler meydana getirilir” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarını kaybetmekle birlikte AT yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Sor- (I):

Sor-: emmek (BA sor-: emmek, sormak)

Kenç sūt sordı. Çocuk süt vb. şeyleri emdi. (s.426)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “sor-” şeklinde “Dudakları uzatıp soluğu kuvvetle çekerek emmek” anlamıyla yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “sor-” şeklinde “Emmek; dil ve dudakların hareketi ile şeker vs. gibi şeyleri ağızda yavaş yavaş eriterek emmek; savurmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Sor- (II):

Sor-: Oğuzcada aramak; Oğuzcada sormak [BA sor-: -sorgu- sormak, aramak (Oğuzca)]

Er yitük sordı. Adam kaybı aradı. (s.426)

Er söz sordu. Adam haberi sordu. (s.426)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “sor-” şeklinde “Birine soru yönelterek herhangi bir konuda bilgi istemek, sual etmek; bir işin sorumluluğu kendisinde olmak, bir işten sorumlu bulunmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil “aramak” anlamını kaybetmiş ancak yakın bir anlam kazanmıştır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “sor-” şeklinde “Birine soru yönelterek herhangi

bir konuda ondan bilgi istemek, sual etmek” anlamında yer almaktadır. Fiilin DLT’deki “aramak” anlamını kaybettiği sadece “sormak” anlamıyla varlığını koruduğu görülmüştür. Dolayısıyla fiil anlam daralması yaşamıştır. AT’de fiilin “aramak” anlamı “Bir şeyi öğrenmek için başkasına soru yöneltmek / düşüncesini öğrenmek, istemek, izin istemek; birisini görmek, görüşmek için arzusunu bildirmek; bir şeyi öğrenmek için başkasına soru sorup cevap istemek” anlamında “soruş-” fiiliyle varlığını sürdürmektedir.

Soy-:

Soy-: (deriyi) yüzmek (BA soy-: soymak, deri yüzmek)

Er kōyug / Kkōnug soydı. Adam koyun vb.nin derisini yüzdü.

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “soy-” şeklinde “Bir şeyin üzerinden kabuk, deri, zar vb.ni çıkarmak; birinin giysilerini çıkarmak; birinin üstünde, yanında veya bir yerde bulunan şeyleri çalarak alıp götürmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğradığı görülmektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “soy-” şeklinde “Bir şeyin üzerinden deri, kabuk, zar gibi şeyleri çıkarmak; bütün varını, yoğunu elinden almak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte mecaz bir anlam da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Sök- (I):

Sök-: (yama, dikiş vb. şeyleri) sökmek; (çadır vb. şeyleri) sökmek, söküp dağıtmak; çökmek (BA sök-: sökmek, yarmak, yırtmak; diz çökmek)

Ol yamag sökti. O, elbiseden yamayı söktü.

Ol ewin sökti. O, çadırını söktü.

Ol begke sökti. O, bey vb. önünde çöktü. Bundan “çökerek otur” anlamında “söke oltur” denir. (s.239)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “sök-” şeklinde “Bir şeyi bulunduğu yerden kuvvet kullanarak veya gevşeterek çıkarmak, çekip ayırmak; kurulmuş bir şeyi parçalarına

ayırmak; rüzgâr, sel, akarsu, bir şeyi yerinden çıkarmak, götürmek; geçip gitmeye engel olan zorlukları atlatmak; karışık bir yazıyı okumak; örülmüş, dikilmiş şeyin, örgüsünü veya dikişini ayırmak; balgam vb.nin çıkması, akması kolaylaşmak; ayırmak, uzaklaştırmak, vazgeçirmek; okuyabilme becerisini kazanmak; geçmek, etki yapmak; gelmeye başlamak veya çıkagelmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil “sökme” ve “söküp dağıtmak” anlamlarını korumaktadır ancak “çökmek” anlamını kaybetmiştir. Bunun yanında fiilin TT’de yeni anlamlar da kazandığı görülmektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “sök-” şeklinde “Yapılmış bir şeyi parçalarına ayırmak, dağıtmak; dizilmiş bir şeyi parçalarına ayırmak; dikişlerini açmak, sökmek; ham toprağı işlemek, sürmek; ışıklanmaya, aydınlanmaya başlamak (hava); parçalamak, dağıtmak mahvetmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil “sökme” ve “söküp dağıtmak” anlamlarını korumaktadır ancak “çökmek” anlamını kaybetmiştir. Ayrıca fiilin AT’de yeni anlamlar da kazandığı görülmektedir.

Sök- / sök- (II):

Sök- / sök-: sövmek, küfretmek (BA sög-: söğmek, sövmek)

Ol anı sōkdi. O, ona sövdü. (s.427)

TT’de fiil -k>-v ses değişimiyle “söv-” şeklinde “Onur kırıcı, çoğu basmakalıp kaba sözler söylemek, küfretmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil -k>-y ses değişimiyle “söy-” şeklinde “Haysiyet, onur kırıcı kötü sözler sarfetmek, küfretmek / kötülemek, azarlamak, şiddetli sözlerle azarlamak, tenhit etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiil anlam genişlemesi yaşamıştır.

Sömür-:

Sömür-: (su, süt vb. şeyleri) içine çekmek (BA sömür-: sömürmek)

Ol sūtüg sömürdi. O, süt vb. şeyleri içine çekti. (s.256)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “sömür-” şeklinde “Üretim araçları sahipleri, başkalarının emeğine ve onların yarattıkları değerlere el koymak; bir ulus veya devlet, diğer

bir ulusun veya devletin doğal kaynaklarından, ekonomik değerlerinden çıkar sağlamak; yiyecek içeceğin hepsini birden yiyip bitirmek, silip süpürmek; dudaklarını yapıştırarak soluğu ile çekip içmek; bir kimseden veya bir şeyden haksız ve sürekli çıkarlar sağlamak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil -ö->-ü- ses değişimiyle “sümür-” şeklinde “Emmek, sömürmek, ağzıyla bir şeyi emmek; tatlı dile tutarak birisinin varını yoğunu kandırıp elinden almak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Suk-:

Suk-: sokmak, girdirmek; bir şeyi zorla sokmak (BA suk-: delmek. Bk: Düzelt sok-)

Eli koyka suk. Elini kaftanın koynuna sok. (s.405)

TT’de fiil -u->-o- ses değişimiyle “sok-” şeklinde “İçine veya arasına girmesini sağlamak; bir yere girmesini sağlamak, içeri almak; bıçak, çakı, iğne vb. batırmak, saplamak; böcek, zehirli hayvan iğnesini batırmak veya ısırarak, zehirlemek; yasak bir malı gizlice getirmek veya götürmek; belli etmeden kötü bir malı vermek; konuşma sırasında bir sözü, soruyu veya düşüncüyü söyleyivermek; dokunaklı, kırıcı veya acı söz söylemek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil -u->-o- ve -k>-x ses değişimleriyle “sox-” şeklinde “İçine veya arasına girmesini sağlamak; daldırmak; bir yere girmesini sağlamak, saplamak, batırmak, geçirmek; bazı kelimelerle değişik ifadeler meydana getirilir” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte fiil yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Sun-:

Sun-: (bir şeyi) vermek, uzatmak (BA sun-: sunmak)

Ol maña etmek sundu. O, bana ekmek vb. bir şey verdi. (s.242)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “sun-” şeklinde “Bir büyüğe veya nezaket

gereğince bir kimseye bir şeyi vermek, arz etmek, yollamak, göndermek, takdim etmek; tanıtmak, bilgi vermek amacıyla çeşitli yöntemler kullanarak bir konuyu dinleyenlere aktarmak; radyoda, televizyonda, bir eğlence yerinde programı takdim etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte fiil yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Süpür-:

Süpür-: süpürmek (BA süpür-: süpürmek)

Ol ew süpürdi. O, ev vb. yerleri süpürdü. (s.256)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “süpür-” şeklinde “Bir şeyin, bir yerin üstündeki çer çöp, toz toprak vb. şeyleri süpürge, fırça veya başka bir araçla toplamak, temizlemek; çıkarıp atmak, kovmak; tüketmek, bitirmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte mecaz anlamlar kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “süpür-” şeklinde “Bir şeyin üzerindeki çer çöp, toz, toprak gibi şeyleri süpürge ile temizlemek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Sür-:

Sür-: (at vb. binek hayvanlarını) sürmek; kovmak, kovalamak; (birini, bir yerden) sürmek; önüne katıp sürmek (BA sür-: sürmek, kovmak, sürgün etmek; devam etmek)

Ol at sürdi. O, at vb. şeyleri sürdü.

Er ıtıg sürdi. Adam köpeği vb. şeyleri kovdu. Bey (birini) şehirden sürerse yine “sürdi” denir. (s.234)

Yarag bulup yaguşdı / Ortuklulukın söküşdi / Kulun kapup ketişdi / Sürdi menin köyümü. Fırsattan istifade etti. Bir tay çaldı. Ortalıkta başına iş açtı. Koyunlarını önüne kattı; sonra da ayrıldı. (s.258)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “sür-” şeklinde “Yönetip yürütmek, sevk etmek; devam etmek; önüne katıp götürmek; uzatmak, ileri doğru itmek; dokundurmak, değdirmek;

oturduğu, bulunduğu yerden, ülkeden ceza olarak başka bir yer veya ülkeye göndermek, nefyetmek; bir maddeyi bir yüzey üzerine ince bir tabaka olarak yaymak, dökmek, serpmek; bir malı satışa sunmak, piyasaya çıkarmak; yasal olmayan yolla piyasaya para çıkarmak; herhangi bir durum içinde bulunmak; pulluk veya sabanla toprağı işlemek; olmaya devam etmek; zaman geçmek; zaman almak; bitki, ot yetişip ortaya çıkmak, bitmek, yeşermek; olağandan daha çok, daha sık ve sulu dışkı çıkarmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “sür-” şeklinde “Yönlendirmek, önüne katıp götürmek, sevk etmek; hareket hâlindeki (otomobil, uçak vs.) şeyi idare etmek, kullanmak; kovmak, ceza olarak uzaklara yollamak; isimlere takılarak birleşik ifadeler yapılır” anlamlarında yer almakta ve DLT’deki anlamlarını korumaktadır. Fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Sürç-:

Sürç-: sürçmek (BA sürç-: sürçmek, ayak kaymak)

At sürçdi. At vb. sürçtü. (s.522)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “sürç-” şeklinde “Yürürken yanlış adım atıp dengesini yitirmek; dalgınlıkla yanlış bir iş yapmak, yanılmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte mecaz bir anlam kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil -ç>-ş ses değişimiyle “sürüş-” şeklinde “Kaygan zeminde hareket etmek, kaymak; düz yüzey üzerinde kolayca hareket etmek, ilerlemek; kaymak, kayarak yerinden olmak; kayarak inmek; bir tarafa doğru kayarak çekilmek; kimseye hissettirmeden kaybolmak, aradan sıvışmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Sürt-:

Sürt-: (bir şeyi, bir şeye) sürtmek; (yağ vb. şeyleri) sürmek (BA sürt-: sürtmek, sürmek)

Ol yarmakıg t̄ška s̄rtti. O, parayı vb.ni taşa s̄rtti. (s.524)

Ol etmekke yāg s̄rdi. O, ekmeğe yağ s̄rdü. (s.524)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “sürt-” şeklinde “Bir şeyi bastırarak diğer bir şeyin üzerinden geçirmek; dokundurmak; başıboş dolaşmak, yararsız dolaşmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “sürmek” anlamını kaybetmiş ancak TT’de yeni anlamlar da kazanmıştır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “sürt-” şeklinde “Elini vücudunun belirli bir yerinde sağa sola bastırarak hareket ettirmek; bir şeyi sürtme vasıtasıyla doğramak, parçalamak (havuç, pancar vs.); hareket hâlindeyken acı vermek, ağrıtmak, zedelemek (ayakkabı vs.); dokunmak, dokundurarak dolaştırmak, gezdirmek; geciktirmek, sürüncemede bırakmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “sürmek” anlamını kaybetmiş ancak AT’de yeni anlamlar da kazanmıştır.

Süs-:

Süs-: süsmek (BA süs-: süsmek)

Ud süsdi. Öküüz vb. süstü. (s.324)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “süs-” şeklinde “Boynuzlu hayvan boynuzu ile vurmak, tos vurmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Süz-:

Süz-: süzmek (BA süz-: süzmek)

Ol suw süzdi. O, su vb. şeyleri süzdü. (s.235)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “süz-” şeklinde “Bir sıvıyı, içindeki katı maddelerden ayırmak için bez veya delikli bir kaptan geçirmek; bazı sıvıların yoğunlaşmasına yol açan, katı ve tortulu maddeleri bu sıvılardan ayırmak; gözle inceleyerek dikkatle bakmak; göz baygın ve anlamlı bakmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine

uğtamıştır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “süz-” şeklinde “Bir sıvı süzgeçten geçirilerek saf hâle geirilmek; bardağa çay koymak; oynamak, dans etmek; yarı kapalı, baygın gözlerle nazlı nazlı bakmak; kanat çırpmadan süzülerek uçmak (kuşlar)” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Tak-:

Tak-: Oğuzcada takmak (BA tak-: takmak)

Er burunduk botluka takdı. O, burunsalığa burunluk taktı. Oğuzca. Herhangi bir ip bir şeye takılırsa yine böyledir. (s.238)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “tak-” şeklinde “Bir şeyi başka bir yere uygun bir biçimde tutturmak, iliştmek, geçirmek; düğün vb. törenlerde takı armağan etmek; ad, lakap koymak; kuşanmak; kendisiyle birlikte götürmek, yanına almak veya arkasından izletmek; biriyle olumsuz olarak uğraşmak; borç bırakmak; önemsemek, önem vermek, tınmak; sınavını başaramamak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil -k>-x ses değişimiyle “tax-” şeklinde “Bir şeyi uçlarından birbirine geçirmek, iliştmek veya bir şeyi başka bir şeye geçirmek; geçirmek; bir şeyi bir şeyin üzerine koymak, iliştmek, geçirmek; üzerine, eline geçirmek, giymek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Tam-:

Tam-: damlamak (BA tam-: damlamak)

Suw tamdı. Su vb. damladı. (s.241)

TT’de fiil t->d- ses değişimi ve yapım ekli biçimi ile “damla-” şeklinde “Damla durumunda tane tane düşmek; içindekini damla damla akıtmak; bir yere çağrılmadan, çekinmeden gitmek, çıkagelmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil t->d- ses değişimiyle “dam-” şeklinde “Damla damla akmak, dökölmek, düşmek, damlamak; dökölmek, akmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazarak anlam genişlemesine uğramıştır. Ayrıca AT’de t->d- ses değişimi ve yapım ekli biçimi ile “damla-” şeklinde de “Damla damla akmak, dökölmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görölmemektedir.

Tan-:

Tan-: inkâr etmek (inkâr etmek) (BA tan-: inkâr etmek)

Ol alımnı tandı. O borç vb. şeyleri inkâr etti. Herhangi bir şeyi inkâr eden de aynıdır. (s.427)

Fiil TT halk ağızlarında varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil t->d- ses değişimiyle “dan-, dañ-” şekillerinde “İnkâr etmek, gizlemek (Amasya, Kars, Ağrı)” anlamlarıyla yer almaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görölmemektedir.

AT’de fiil t->d- ses değişimiyle “dan-” şeklinde “İnkar etmek, üzerinden atmak, reddetmek, üstlenmemek / bir şeyin varlığını kabul etmemek, inkar etmek; saklamak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Tap-:

Tap-: bulmak; hizmet etmek; kulluk etmek (BA tap-: tapmak; hizmet etmek; bulmak, sezmek, kaybolanı bulmak)

Ol nēñni tapdı. O, kaybolan şeyi buldu. (s.233)

Ol xānka tapdı. O, hana hizmet etti. Başkalarına da (aynı). (s.233)

Kul Teñrike tapdı. Kul, yüce Tanrıya kulluk etti. (s.233)

TT’de fiil ses değişimi yaşamdan “tap-” şeklinde “İlah olarak tanınan varlığa karşı inancını ve bağlılığını belirli kurallar çerçevesinde göstermek; tutku ile sevmek, bağlanmak; birine çok değer vermek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlardan sadece “kulluk etmek” anlamını korumaktadır. Ayrıca fiil TT’de yeni anlamlar da kazanmıştır.

“Bulmak (Amasya, Trabzon, Kars, Ağrı, Niğde)” anlamının ise TT ağızlarında yer aldığı görülmektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “tap-” şeklinde “Arama neticesinde meydana çıkarmak, elde etmek, kaybolmuş birisini bulmak, hesaplayarak düşünerek bir şeyin neticesini cevabını belirlemek, bulmak / kaybettiği veya bir yerde unuttuğu şeyi yeniden elde etmek, almak / kaybolmuş veya yeri bilinmeyen bir kimseyi bulmak / elde etmek, ele geçirmek / özel araştırma, inceleme neticesinde ortaya çıkarmak; çok arayarak sonunda elde etmek, bulup almak; görmek, hissetmek; birisini herhangi bir durumda, vaziyette hâlde görmek / elde etmek, nail olmak; konuşulan bir konu vs’ye alaylı münasebeti ilgiyi bildirir; bazı isimlerden sonra gelerek birleşik fiil ve çeşitli ifadeler yapılır” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlardan sadece “bulmak” anlamını korumaktadır. Ayrıca fiil AT’de yeni anlamlar da kazanmıştır.

Tar- / tara-:

Tar-: (askeri veya bir şeyi) dağıtmak; (iki şeyi) ayırmak / tara-: (askeri) dağıtmak; (saç vb. için) taramak (BA tar-: dağıtmak, yaymak; ayırmak / tara-: taramak, dağıtılmak)

Beg sūsin tardı. *Bey askerini dağıttı. Kim bir şey dağıtırsa yine aynıdır.* (s.425)

Anıñ sūsin taradı. *Onun askerlerini dağıttı. Aslı “nesneyi ayırmak” anlamındaki “tardı”dır.* (S.461)

Kız saçın taradı. *Kız saçını taradı.* (s.461)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “tara-” şeklinde “Bir şeyin tellerini birbirinden ayırıp karışıklığını gidermek; bir şey veya kimseyi bulmak, denetlemek için türlü yöntemlerden yararlanarak bir yeri sıkı bir biçimde aramak; bir şeyin içindeki gereksiz maddeleri tarak, tırmık vb. ile ayıklamak, taraklamak; taşın yüzünü dişli çelik kalemle işlemek; makineli tüfek vb. ateşli silahlarla sürekli olarak bir yere ateş etmek; kafasından geçirmek, belli belirsiz düşünmek; derleme ve araştırma yapmak için bir yayını dikkatle gözden geçirmek veya gerekli kelime, cümle ve yazıları tespit etmek; dikkatle bakmak, süzmek; tarayıcı aracılığıyla kâğıt üzerindeki resim, yazı vb. simgeleri bilgisayar ortamına aktarmak; hastalıkların kişiler arasındaki seyrini takip edebilmek amacıyla düzenli aralıklarla yapılan inceleme” anlamlarında yer almaktadır. TT’de fiil “Ayırmak, taramak” anlamlarını korumaktadır ancak “dağıtmak” anlamını kaybetmiştir. Bunun yanında fiil yeni

anlamlar da kazanmıştır.

AT’de fiil t->d- ses değişimiyle “dara-” şeklinde “Saç, sakal vs.yi tarakla düzene koymak; tarakla temizlemek; ot, saman vs.yi dirgen veya tırmıkla toplamak, tırmıklamak; ağaç, bitki vs.nin lüzumsuz dallarını kesmek” anlamlarında yer almaktadır. AT’de fiil “Ayırmak, taramak” anlamlarını korumaktadır ancak “dağıtmak” anlamını kaybetmiştir. Bunun yanında fiil yeni anlamlar da kazanmıştır.

Tart-:

Tart-: (bir şeyi) çekmek; (ayakkabı vb. şeyler) çıkarmak, çekip çıkarmak; (para vb. şeyleri) tartmak; (ip vb. şeyleri) uzatmak, germek (BA tart-: tartmak; cezbetmek; çekmek, uzatmak, germek; getirmek, almak, çıkarmak)

***Ol tartın tarttı.** O, zahire edindi. Herhangi bir şeyi çekerse yine aynıdır.*

***Ol etükin tarttı.** O, ayakkabısını çıkardı.*

***Ol yarmak tarttı.** O, para vb.ni tarttı.*

***Ol yıp tarttı.** O, ip vb.ni uzattı. (s.524)*

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “tart-” şeklinde “Bir şeyin birim cinsten ağırlığını bulmak; bir şeyi avuç içinde sallayarak ağırlığını kestirmeye çalışmak; binek hayvanlarının dizginlerini çekmek; bir şeyin bütün sonuçlarını düşünmek, hesap etmek; dikkatle incelemek, değer biçmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “tartmak” anlamını korumakta, “uzatmak, germek” anlamı ise “Binek hayvanlarının dizginlerini çekmek” anlamıyla, anlamında bir daralma gerçekleşerek varlığını koruduğu görülmektedir. Diğer anlamlar ise varlığını kaybetmiştir. Bunun yanında fiilin TT’de yeni anlamlar da kazandığı görülmektedir.

AT’de fiil d->t- ses değişimiyle “dart-” şeklinde “Bir şeyi eli veya başka bir şeyle tutarak kendine veya bir kenara çekmek / kırpıp almak; zorla çekmek, kendisiyle beraber götürmeye çalışmak; germek; yukarıya doğru çekmek; emip çıkarıcı özelliği olan motorlarla çekip çıkarmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “tartmak” anlamı dışındaki tüm anlamları korumakla birlikte AT’de yeni anlamlar da kazandığı görülmektedir.

Taş-:

Taş-: taşmak (BA taş-: taşmak)

Eşiç taşdı. Tencere kaynadı ve taştı.

Suw taşdı. Su ırmaktan veya kaptan taştı. (s.236)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “taş-” şeklinde “Sıvı maddeler, içinde bulundukları kaba sığmayacak kadar çoğalma ve kabarma yüzünden kenarları aşmak; akarsu, yatağından çıkarak çevresini kaplamak; bir yere veya şeye sığmamak; insan, nesne vb. çokça bulunmak, sayısı artmak; öfke, sabırsızlık veya heyecan yüzünden kendini tutamamak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmış ve anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil d->t- ses değişimiyle “daş-” şeklinde “Yatağından çıkarak etrafını su altında bırakmak (nehir vs.); bir kaba alabileceğinden fazla koyunca taşmak, dökülmek / şiddetli bir şekilde kaynamasından dolayı kenarlarından taşmak, dökülmek; bir şeyin çokluğunu, fazlalığını, bolluğunu bildirir; coşmak, hiddetlenmek, sinirlenmek, heyecanlanmak / yerinden fırlamak (göz)” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmış ve anlam genişlemesine uğramıştır.

Tay-:

Tay-: kaymak (BA tay-: kaymak)

Er taydı. Adam kaydı. Yağmur ve çamurdan herhangi bir hayvanın ayağı kayarsa yine aynıdır. (s.455)

Fiil sadece TT ağızlarında varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil ses değişimi yaşamadan “tay-” şeklinde “Kaymak (Tokat)” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Te- / ti- / ti- / tē-:

Te- / ti- / ti- / tē-: demek, söylemek (BA té-: demek, söylemek)

Ol maña andag tidi. O, bana öyle dedi. (s.456)

TT’de fiil t->d- ses değişimiyle “de-” şeklinde “Söylemek, söz söylemek; ad vermek; bir dilde karşılığı olmak; herhangi bir ses çıkarmak; herhangi bir kaniya, yargıya

varmak; düşünmek; oranlamak; ummak; erişmek; bir işe kalkışmak, yeltenmek; saymak, kabul etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil t->d- ses değişimiyle “de-” şeklinde “Bir düşünceyi sözlü olarak ifade etmek, söylemek, bildirmek / bir düşünceyi yazılı olarak ifade etmek, bildirmek, yazmak; nakletmek, rivayet etmek / sohbet etmek, laf açmak, konuşmak; haber vermek, söylemek, bildirmek; emretmek, buyruk vermek, talimat vermek; nazma çekmek, şiirleştirmek; makamla söylemek, çağırma (türkü vs.); adlandırmak, isimlendirmek, ad vermek; anlam vermek / isbat etmek, ifade etmek, göstermek; ‘ders’ kelimesiyle birlikte öğretmenlik yapmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Teg-:

Teg-: ulaşmak, erişmek; isabet etmek, değmek; saldırmak (BA teg-: değmek; dokunmak; ermek, erişmek, varmak; yakalamak; düşmek; hücum etmek)

Teg ol ewke tegdi. O, eve vb. yerlere ulaştı. (s.239)

Atgalır oknı azak / Tegmedi bu sâw uşak. Bu fettan kadının, azmış okunu bana doğru atmak istediği söylentisi bana ulaşmadı. (s.239)

Ok başakı taşka tegip tagıldı. Okun temreni taş isabet edince sivriliği gitti. (s.269)

İt çakırı atka tegir at çakırı itka tegmes. Gök (gözlü) köpek bir ata değer, gök (gözlü) at ise bir köpeğe değmez; çünkü o iyi göremez. (Alırken) ona dikkat etmek için kullanılır. (s.156)

Kudugda suw bār it burnı tegmes. Kuyuda su var ama köpeğin burnu ona ulaşamaz. (s.161)

Kudruk katıg tügdümüz / Tenrig üküş ögdümüz / Kemşig atıg tegdimiz / Aldap yana kaçtımtız. Atların kuyruklarını sıkı bir şekilde bağladık. Allahü Taâlâ’ya çok hamdettik. Kâfir saflarına hücum ederken getirilen tekbiri kastediyor. Üzerlerine saldırıp hile ve oyun için atları çevirerek onlardan kaçtık. Peşimizden gelsinler ki onlara hücum edip yenelim. (s.206)

TT’de fiil t->d- ve -g>-ğ ses değişimleriyle “değ-” şeklinde “Aralık kalmayınca” kadar birbirine yaklaşmak, dokunmak, temas etmek; ulaşmak, erişmek; istenilen yere düşmek, rast gelmek, isabet etmek; değerinde olmak; karşılık olmak; zevk veren şeyler hoşla gitmek; herhangi bir nitelikte olmak; eş değerinde olmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarından “saldırmak” anlamını kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

AT’de fiil t->d- ve -g>-y ses değişimleri “dey-” şeklinde “Dokunmak / elini vurmak, elini dokundurmak; ulaşarak, yetişerek bir şeye dokunmak, rastlayarak dokunmak; dokunmak, kötü tesir etmek, tahrif etmek; bir yere uğramak, gitmek, bir yere veya birinin birinin yanına kısa bir zaman için uğramak, gitmek; gerekmek, gerektirmek, yaptığı işin manası olmak; bazı sözlere takılarak çeşitli ifadeler yapılır” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarından “saldırmak” anlamını kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Tel-:

Tel-: delmek (BA tel-: delmek, sürüye katmak)

Er tām teldi. Adam duvar vb. şeyleri deldi. (s.240)

TT’de fiil t->d- ses değişimiyle “del-” şeklinde “Delik açmak, delik duruma getirmek; incitmek, kırmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte mecaz bir anlam daha kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil t->d- ses değişimiyle “del-” şeklinde “Bir şeye delik açmak, oymak / delip geçmek” anlamda yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte mecaz bir anlam daha kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Teli-:

Teli-: yavruyu başka hayvanın yanına katmak (BA tel-: delmek, sürüye katmak)

Ol oglakığ sağıkka telidi. O, oğlağı emzirmesi için koyuna kattı. Bu, keçinin sütü azalmışsa veya keçi ölmüşse oğlak veya kuzu başıboş kalmasın diye yapılır. (s.240)

TT’de fiil yer almamaktadır. TT ağızlarında ise fiil ses değişimi yaşamadan “teli-” şeklinde “Gözetlemek (Antalya)” anlamıyla varlığını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde başka

bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil -i>-e ses değişimleriyle “telə-” şeklinde “Kuzuyu koyuna katmak” anlamıyla yer almakta DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Tep-:

Tep-: tekme atmak, tekmelemek, tepmek (BA tep-: dövmek, vurmak, tepmek)

***Ol kulın tepdi.** O, ayağıyla köleye tekme attı. (s.233)*

TT’de fiil ses değişimi yaşamdan “tep-” şeklinde “Hayvan, ayağıyla vurmak; üzerine basarak sıkıştırmak; çokça yürümek; silah ateşlendiğinde arkaya baskı yapmak; değerini anlamamak veya kestirememek, geri çevirmek; yeniden ortaya çıkmak, tazelenmek, depreşmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamından daha dar bir anlamla sadece “hayvanın tekme atması” şeklinde TT’de yer almaktadır. Bunun yanında fiil yeni anlamlar da kazanmıştır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamdan “tep-” şeklinde “Bir şeyi başka bir şeyin içine yerleştirmek, sokmak, takmak, geçirmek / zorla sokmak, doldurmak, yerleştirmek, basmak; hücum etmek, hamle etmek, üzerine atlamak; basmak, tekmeleyerek hazırlamak (keçe); tekme atmak, tekmelemek; atarken geriye doğru şiddetle tazyik yapmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Tez-:

Tez-: kaçmak (BA tez-: kaçmak, tezikmek)

***Keyik tezdi.** Yabani hayvan vb. kaçtı. (s.235)*

TT’de fiil yer almamaktadır. Fiilin TT’de sadece halk ağızlarında yaşadığı görülmektedir. TT ağızlarında fiil “tez- (Çanakkale, Amasya, Giresun, Trabzon, Artvin, Kars, Erzurum, Erzincan, Elazığ, Gaziantep, Sivas, Muğla), tezik- (Isparta, Burdur, Denizli, Kütahya, Eskişehir, Bolu, Kastamonu, Amasya, Ordu, Kırşehir, Konya, İçel, Antalya), tezgın ol- (Denizli, Aydın, Muğla), teziktir-, tezki-, tizikle-” şekillerinde “Bulunduğu yerden ya da sürüden ayrılıp uzaklaşmak (insan ya da hayvan için) ” anlamında “tez-” (Isparta,

Manisa, Kütahya, Tokat, Ordu, Sivas, Yozgat) şeklinde “Kaçmak” anlamında yer almaktadır. Dolayısıyla DLT’deki anlamın ağızlarda korunduğu görülmektedir. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Fiil AT’de ağızlarda varlığını korumaktadır. AT ağızlarında fiil ses değişimi yaşamadan “tez-” (Cəbrayıl, Hamamlı, Kəlbəcər, Meğri, Ordubad), “tezix’-” (Basarkeçər, Kürdəmir) şekillerinde “Ürkme, ürküp kaçmak” anlamlarıyla; “təzif get-” (Çəmbərək, İmişli, Zəngilan) ve “təzikif get-” (Basarkeçər) şekillerinde “Çıkıp gitmek, bırakıp gitmek” anlamlarında “dızix-” (Cəbrayıl, Cəlilabad, Füzuli, Kürdəmir, Oğuz, Şamaxı, Tovuz, Zaqatala, Zəngilan) şeklinde “Kaçmak” anlamında yer almaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Tık-:

Tık-: (bir şeyi, bir şeyin içine) şiddetle ve tekmeyle sokmak, tıkmak (BA tık-: tıkmak, doldurmak)

***Ol kəpka ūn tıkdı.** O, kaba un tıktı. Aynı şekilde tekme ve baskıyla bir şey bir şeye tıklırsa böyledir. Ve bundan, taneleri sıkışık olan üzüme tıkma üzüm denir. (s.238)*

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “tık-” şeklinde “İterek, zorla, aceleyle sokmak; sokmak” anlamlarında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil -k>-x değişimi ile “tix-” şeklinde “Aç gözlülükle yemek, tıktırmak” anlamda yer almaktadır. Fiilin DLT’deki anlamından daha dar bir anlam ifade ettiği görülmektedir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması söz konusudur.

Tın- / Tın-:

Tın- / Tın-: dinlenmek; (insan) nefes almak; (yağmur vb.) dinmek, durmak; mesken tutmak; Türklerde susmak; Oğuzlarda susmamak [BA dinlenmek; solumak, nefes almak; dinmek, sonu gelmek; susmak (öbür Türklerce), susmamak (Oğuzlarca, Türklerdeki “tın” yerine)]

***Yagmur tındı.** Yagmur dindi.*

***Er ulug tındı.** Adam oh diye derin nefes aldı.*

Aruk tındı. Yorgun, dinlendi. (s.242)

*Oğuzlar bir kişiyi susturmak isteyince ona **tınma** derler. Bu, terstir; onun anlamı “susma”dır. Türkler **tın** derler. Anlamı “sus”tur. Eğer **tınma** derlerse anlam “susma” olur. Burada Oğuzlar hata yapmışlardır. (s.242)*

TT’de fiil iki farklı fiil olarak; ses değişimi yaşamadan “tın-” şeklinde “Ses çıkarmak; önemsemek, önem vermek, dikkate almak, takmak” ve t->d- ses değişimiyle “din-” şeklinde “Sona ermek, bitmek, durmak; kar ve yağmurun yağması, rüzgârın esmesi kesilmek veya durmak; iyileşmek” anlamlarında iki farklı fiil olarak yer almaktadır. Fiiller DLT’de yer alan “dinlenmek” ve “mesken tutmak” anlamlarını kaybetmekle birlikte TT’de yeni anlamlar da kazanmıştır.

AT’de fiil t->d- ses değişimiyle “din-” şeklinde “Konuşmak, söz söylemek; seslenmek, duyulmak; azarlamak, laf söylemek, keyfini bozmak” anlamında yer almaktadır. Fiil sadece DLT’deki “susmamak” anlamını korumakla birlikte AT’de yeni bir anlam da kazandığı görülmektedir.

Tıt-:

Tıt-: eti vb. şeyleri ditmek, parçalamak (BA tıt- / dit-: ditmek, ziyadesiyle parçalamak)

Ol et tutdı. O, pişmiş eti ditti. (s.323)

TT’de fiil t->d- ve -ı->-i- ses değişimleriyle “dit-” şeklinde “Yün, pamuk vb.ni tellere ayırarak kabartmak; elle çok küçük parçalara ayırmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanarak anlam genişlemesi yaşamıştır.

AT’de fiil yer almamaktadır. AT’de fiil kullanılmasına rağmen AT’de bu fiile yer verilmemiştir. Fiil unutulmuş olmalıdır. Fiilin AT’de t->d- ve -ı->-i- ses değişimleri ve yapım eki almış hâliyle “didil-” şekline rastlanmakta fiil “Didik hâle gelmek, didik didik olmak, lif lif, tel tel ayrılmak, dağılmak, yıpranmak; zulme, işkenceye, mahrumiyete maruz kalmak, muhatap olmak / manevi azap ve ıstırap çekmek, parça parça olmak” anlamında yer almaktadır.

Tik-:

Tik-: (elbise vb. şeyleri) dikmek; (ağaç, tuğ vb. bir şeyi) dikmek; (yılan, akrep vb.) sokmak (BA tik-: bir şeyi delmek, dürtmek, sokmak; -ağaç- dikmek; bir şeyi dikey hâle getirmek; -dikiş- dikmek)

Er tōn tiktī. Adam elbise dikti

Atıg yılan tiktī. Yılan atı vb.ni soktu

Er yıgaç tiktī. Adam ağaç vb. şeyleri dikti. (s.239)

TT’de fiil t->d- ses değişimiyle “dik-” şeklinde iki ayrı madde başı olarak “Bir cismi dik olarak durdurmak; yetiştirmek için bir bitkiyi toprağa yerleştirmek; bardak, kadeh, testi vb. kapların içindekini bir çırpıda, bir solukta içmek; beklemek için birini bir şeyin başına getirmek; top, taş vb.ni dikine havaya atmak; yapı kurmak, inşa etmek; top vb.ni oyun alanında belirli bir yere koymak” ve “Biçilmiş veya yırtılmış kumaş, deri, yara vb.ni iğneye geçirilmiş iplikle tutturmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “(yılan, akrep vb.) sokmak” anlamı dışındaki tüm anlamları korumakla birlikte fiilin TT’de yeni anlamlar da kazandığı görülmektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “tik-” şeklinde iki ayrı madde başı olarak “Taş, kerpiç, tuğla vs. ile bina duvar vs. yapmak, inşa etmek; kurmak, yapmak, hazırlamak (yuva); tayin etmek, getirmek” ve “Dikiş işini yapmak, onunla uğramak; kumaşın, derinin vs. nin kenarlarını iğne ve iplikle birbirine ekleyerek elbise, ayakkı vs. yapmak; kumaş üzerine renkli ipliklerle çeşitli nakışlar yapmak; ameliyata ameliyat edilen yeri dikmek” anlamlarında ve t>d ses değişimiyle “dik-” şeklinde “Ekmek (ağaç, fidan)” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “(yılan, akrep vb.) sokmak” anlamı dışındaki tüm anlamları korumakla birlikte fiilin AT’de yeni anlamlar da kazandığı görülmektedir.

Til-:

Til-: boylamasına kesmek, dilmek (BA til-: dilmek, uzunluğuna yarmak veya kesmek)

Er yarındak tildi. Adam, deriden sırtım kesti. (s.240)

TT’de fiil t->d- ses değişimiyle “dil-” şeklinde “Bir bütünü ince ve yassı parçalara

ayırarak kesmek; yarmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil t->d- ses değişimi ve yapım eki almış şekliyle “dilimlə-” şeklinde “Dilimlere ayırmak, dilim dilim etmek” anlamında yer almamakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Tile-:

Tile-: istemek, isteyip aramak (BA tile-: dilemek, istemek; beklemek, aramak)

***Ol anı tiledi.** O, onu isteyip aradı.*

***Tenri andag tiledi.** Yüce Tanrı böyle istedi. (s.464)*

TT’de fiil t->d- ses değişimiyle “dile-” şeklinde “Birinden bir şeyin yapılmasını istemek, rica etmek, arzu etmek; biri için bir dilekte bulunmak; kendi düşünce, görüş ve isteğini yapmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “isteyip aramak” anlamını kaybetmekle birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır.

AT’de fiil t->d- ses değişimiyle “dilə-” şeklinde “İstemek, arzu etmek / talep etmek, rica etmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “isteyip aramak” anlamını kaybetmekle birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır.

Tir- / tir-:

Tir- / tir-: biriktirmek (BA tér-: dermek, toplamak)

***Ol yarmak tirdi.** Adam para biriktirdi. (s.244)*

TT’de fiil t->d- ve -i->-e- ses değişimleriyle “der-” şeklinde “Bir araya getirmek, derlemek, toplamak, devşirmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil t->d- ve -i->-e- ses değişimleriyle “der-” şeklinde “Meyve, çiçek vs.yi birer birer koparmak, toplamak; çorap, kilim vs.de yırtık yerleri onarmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Tire-:

Tire-: destek yapmak (BA tire-: dayak veya direk dikmek)

Ol kapuğ tiredi. O, kapıya destek yaptı. (s.461)

TT’de t->d- ses değişimiyle “dire-” şeklinde “Bir şeyi dikine koymak, dayamak, durdurmak; direnmek, karşı koymak, inat etmek, ısrar etmek” anlamlarında yer almakta ve fiilin DLT’deki anlamından başka bir anlamda kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil t->d- ses değişimiyle “dirə-” şeklinde “Dayamak, yaslamak; dikkatle bakmak, gözlerini bir noktaya dikmek; göğüs germek siper etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını “dayamak, yaslamak” anlamıyla korumakta, fiilin AT’de yeni anlamlar da kazandığı görülmektedir. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi vardır.

Tiz-:

Tiz-: dizmek (BA tiz-: dizmek)

Ol yinçü tizdi. O, inci dizdi. (s.235)

TT’de t->d- ses değişimiyle “diz-” şeklinde “Bazı nesneleri iplik, tel vb.ne geçirmek; yan yana veya üst üste sıralamak; harfleri yan yana getirerek yazı düzenlemek; düzenlemek, hazırlamak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil t->d- ve -i->-ü- ses değişimleriyle “düz-” şeklinde “Tane şeklinde olan şeyleri sırayla ipe vs.ye geçirmek; belirli bir ölçüde nesneleri bir yere koymak, yerleştirmek, sıralamak / her birini bir yere koymak; kurmak, yapmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Toğ- / toy- / toz- / tōz-:

Toğ- / toy-: Doymak (BA todh-: doymak)

Toz- / tōz-: bazı Kıpçak, Yemen, Suvar ve Bulgarlar, Rus’a ve Rum’a kadar

uzananlarca doymak

Menin karın toğtı. Benim karnım doydu. (s.529)

TT’de fiil t->d- ses değişimiyle “doy-” şeklinde “İsteği kalmayıncaya kadar yemek, açlığı kalmamak; bir gereksinimini yeteri kadar karşılamak; yeter bulmak, kanmak, tatmin olmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil t->d- ses değişimiyle “doy-” şeklinde “Yemeğe olan ihtiyaç oratadan kalkmak, yeterince yemek, tok hâle gelmek, açlık giderilmek; kendi içinde bol miktarda başka bşr maddeyi eritmek, emmek; bıkmak, usanmak, soğumak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Tog- / Tōg-:

Tog- / Tōg-: doğmak; (toz vb.) kalkmak, parlamak (BA tog- / toğ-: doğmak, meydana çıkmak, belirtmek; yükselmek, havalanmak, göğe ağmak)

Kūn togdı. Güneř doędu

Ogul togdı. Oğlan doğdu. (s.237)

Tog togdı. Deşilen toz kalktı. (s.426)

TT’de fiil t->d- ve -g>-ę ses değişimleriyle “doç-” şeklinde “Dünyaya gelmek; Güneş, ay, yıldız ufuktan yükselerek görünmek; düşünce, hayal vb. zihinde birdenbire oluşmak; ortaya çıkmak, sonucu olmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “doğmak” anlamını korumaktadır, “kalkmak, parlamak” anlamını ise kaybetmiştir. Fiilin TT’de yeni anlamlar da kazandığı görölmektedir.

AT’de fiil t->d- ve -g>-ę ses değişimleriyle “doç-” şeklinde “Doğurmak, yavrulamak; çıkmak, görünmek; meydana çıkmak, ortaya çıkmak, oluşmak, üremek, ileri gelmek; anadan olmak, dünyaya gelmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “doğmak” anlamını korumaktadır, “kalkmak, parlamak” anlamını ise kaybetmiştir. Fiilin AT’de yeni anlamlar da kazandığı görölmektedir.

Togra-:

Togra-: doğramak, kesmek (BA togra-: doğramak)

Et togradı. O, tutmaç vb. için et doğradı. (s.466)

TT’de fiil t->d- ve -g->-ğ- ses değişimleriyle “doğra-” şeklinde “Keserek parçalamak veya elle küçük parçalara ayırmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil t->d- ve -g->-ğ- ses değişimleriyle “doğra-” şeklinde “Doğrayıcı, kesici bir aletle bir şeyi küçük küçük kesmek, parça parça kesmek, parçalayıp kırıp küçük küçük parçalara ayırmak / aynı boyda uzunlukta kesmek / keskin bir aletle bir şeyi kesik kesik etmek, parçalamak / pare pare, parça parça etmek; bölümlere ayırmak; laf atmak, birini kandırmak için yalandan randevu vermek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Tokı-:

Tokı-: (kapı vb. şeyleri) vurmak; Oğuzcada (birisini) dövmek; (madeni şeyleri) dövmek; dokumak; (akarsu) boğup götürmek; (cin) çarpmak [BA tokı-: -insan- dövmek (bu anlam Oğuzcadır. Öz Türkler bu anlamda “ur-, tokı-” şeklinde iki kelimeyi birden kullanırlar); -demir- dövmek; vurmak; çarpmak; dokumak; dokunmak; götürmek ve batırmak]

Ol kapug tokıdı. O, kapıyı vurdu.

Ol kulın tokıdı. O kölesini dövdü.

Temürçi kılıç tokıdı. Demirci, kılıç, bıçak vb.şeyleri dövdü.

Er böz tokıdı. Adam bez vb.şeyleri dokudu.

Anı suw tokıdı Akarsu onu bogup götürdü.

Erni yıl tokıdı Adamı cin çarptı. (s.463)

TT’de fiil t->d- ve -ı>u- ses değişimleriyle “doku-” şeklinde “Tezgâhta ipliği, çözgü ve atkı durumunda kullanarak kumaş yapmak; en ince noktalarına kadar özen göstererek,

emek vererek ortaya çıkarmak; ağacın yemişlerini sııkla vurarak indirmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “dokumak” anlamını korumakla birlikte TT’de yeni anlamlar da kazandığı görölmektedir.

AT’de fiil -k->-x- ve -ı>-u ses değışimleriyle “toxu-” şeklinde “Tezgâh üzerinde muntazam sıralanmış iplikler (eriş) arasından (argaç) iplikleri geçirmek suretiyle kumaş, hâlî vs. meydana getirmek, hazırlamak / aynı yolla kumaş üzerinde nakış, resim işlemek; örmek; uydurmak, kendinden çıkarmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “dokumak” anlamını korumakla birlikte AT’de yeni anlamlar da kazandığı görölmektedir.

Tol-:

Tol-: dolmak (BA tol-: girmek)

Topluka tol! *Kabir onunla doluversin.* (s.186)

TT’de fiil t->d- ses değışimiyle “dol-” şeklinde “Dolu duruma gelmek; bitkiler olgunlaşmak, erginleşmek; bir yere iyice yayılmak, kaplamak; bir yerde pek çok eşya veya kimse toplanmak, kalabalık duruma gelmek; süre, hesap tamamlanmak; sabrı tükenip öfkesi taşacak duruma gelmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil t->d- ses değışimiyle “dol-” şeklinde “Bir yere varıp onu doldurmak, baştanbaşa her tarafını almak, bürümek, boş yer bırakmamak / dolu hâle gelmek, boluk kalmamak / dolmak; girmek, dâhil olmak (çokça) / nüfuz etmek, kaplamak; yayılıp her tarafı kaplamak, bürümek, örtmek / örtölmek, kaplanmak; şişmanlamak, etlenmek; dolukmak, ağlamaklı olmak, asabı bozulmak, hiddetlenmek; girmek, varmak, ulaşmak; yetişmek, olgunlaşmak; yerine getirilmek, ödenmek, icra edilmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Tolga-:

Tolga-: (kolera vb.şeylerden karın) burulmak; küpe takınmak; (yün çilesi) dolamak

Kız yinçü tolgadı. *Kız, inci vb şeylerden yapılmış küpe takındı*

Ol yün tolgadı. *O, yün çilesi doladı*

Anın karnı tolğadı Kolera vb.şeylerden onun karnı buruldu. (s.470)

TT’de fiil t->d- ve -g->Ø ses değişimleriyle “dola-” şeklinde “İplik, şerit, tel vb. nesneleri bir şeyin üzerine döndürerek sarmak; sarmak, kavuşturmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki sadece “(yün çilesi) dolamak” anlamını korumakla birlikte TT’de yeni bir anlam da kazanmıştır.

AT’de fiil t->d- ve -g->Ø ses değişimleriyle “dola-” şeklinde “Sarmak; tembih etmek, üzerine yüklemek, havale etmek; üzerine, üstüne yağdırmak (kurşun); alay etmek, dalga geçmek, maskara etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarını kaybetmiştir. DLT’deki “(yün çilesi) dolamak” anlamı “sarmak” anlamıyla anlam değişimiyle varlığını sürdürmektedir. Ayrıca fiil AT’de yeni anlamlar da kazanmıştır. Fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Ton- / Ton-:

Ton- / Ton-: soğuktan donup ölmek; (su vb.) donmak (BA tonğ-: soğuktan donmak)

Suw tondi. Su vb. dondu.

Er tondi. Adam soğuktan donup öldü. (s.509)

TT’de fiil t->d- ses değişimiyle “don-” şeklinde “Sıvı, soğğun etkisiyle katı duruma gelmek, buz tutmak; yaşamını yitirmek, soğuktan ölmek; çok üşümek; bitki soğuktan zarar görmek, yararlanılmaz duruma gelmek; kimyasal bir etki ile katılaşmak; eriyik durumda bulunan bir metal katı duruma geçmek; beklenmedik bir durum karşısında birden hareketsiz kalmak; gelişmemek, yeniliklere açık olmamak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil t->d- ses değişimiyle “don-” şeklinde “Soğğun tesiriyle katı hâle gelmek, buz tutmak, buz hâline gelmek / buzla kaplanmak; don sebebiyle mahvolmak, harap olmak, telef olmak / çok üşümek, soğuktan morarmak (vücut); sıvı hâlinden katı hâline geçmek, katılaşmak; herhangi bir duygu veya olayın tesiriyle bir an hissizleşmek, hareket kabiliyetini kaybetmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Tög-:

Tög-: (tuz vb.şeyleri) dövmek (BA tög-: döğmek, dövmek, inceltmek)

Er tuz tögdi. Adam tuz vb.şeyleri dövdü. (s.427)

TT’de fiil t->d- ve -g>-v ses değişimleriyle “döv-” şeklinde “Tokat, yumruk, tekme vurarak canını acıtmak; çamaşır, hâlî vb.ni tokaç, sopa gibi şeylerle vurarak temizlemek; bir şeyi toz durumuna getirmek için ezmek; ezmek; çırpmaq; ateşte ısıtılarak yumuşatılmış bir madeni, vurarak istenilen biçime getirmek; topa tutmak; çarpmak, sertçe dokunmak; davul vb. çalmak, vurmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil t->d- ve -g>-y ses değişimleriyle “döy-” şeklinde “Eziyet etmek veya cezalandırmak için birinin el veya vücuduna vurmak; çekiç darbeleriyle bir şeye belirli bir şekil vermek / çekiçle bakır, demir vs’den birşeyler hazırlamak, yapmak; bir şeye herhangi bir şeyle vurarak ses çıkarmak, tıkırdatmak; vurmak, çarpmak (dalga, rüzgar) / bir şeyi başka bir şeye bir müddet yavaş yavaş vurmak, dokundurmak; çeşitli aletlerle biçilmiş tahılı taneyi başaktan ayırmak; öğütmek, toz hâline getirmek; kıyma yapmak, kıyma hâline getirmek; yenmek, galip gelmek; belirli bir yolla vücuda başka bir madde zerketmek, yedirmek; yapmak, gütmek (herhangi bir konudabir maksat, gaye gütmek); ardı arkası kesilmeden vurmak, bombalamak, top mermileri yağdırmak, kurşun yağmuruna tutmak; bazı isimlere takılarak çeşitli ifadeler yapılır” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Tök-:

Tök-: dökmek (BA tök-: dökmek)

Oğlan suw tökdi. Oğlan suyu döktü. (s.239)

TT’de fiil t->d- ses değişimiyle “dök-” şeklinde “Sıvı veya tane durumunda olan şeyleri bulundukları kaptan başka bir yere boşaltmak; belli bir yere boşaltmak; akıtmak, düşürmek; saçmak, serpmek; salmak, bırakmak; üstünde bulunan bir şeyi düşürmek; teninde kızamık, kızıl, suçiçeği hastalıklarında olduğu gibi kırmızı lekeler çıkmak; maden, mum eriyiği veya çimento, alçı vb.ni kalıba akıtarak biçim vermek, döküm yapmak; sulu hamuru kızgın yağ veya tepsinin içine akıtarak pişirmek; bir yere çokça bir şey yığmak,

taşımak; çok söylemek; bir şeyi yok etmek için atmak; bir işte veya bir konuyu ele alış biçiminde değişiklik yapmak; yakmak, tutuşturmak; kullanmak, harcamak, sarf etmek; çok sayıda öğrenciyi sınavda veya bir üst sınıfa geçirmede başarısız saymak; bol bol vermek, ödemek, sarf etmek; açığa vurmak, söylemek, ortaya koymak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte bir anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “tök-” şeklinde “Sıvıları, ince ve taneli şeyleri bir kabdan başka bir kaba dökmek, boşaltmak / üzerinde olan bir şeyi düşürmek, atmak / genelde herhangi bir şeyi bir yerden başka bir yere boşaltmak; durmadan yağmak; sarkıtmak, dökmek (saçları vs.); bir yere çok insan veya nesne getirmek; eritilmiş metali döküm usulü ile ürün hazırlamak için yapılan kalıplara dökmek / döküm usulü ile heykel yapmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Tön-:

Tön-: Oğuz lehçesinde (bir yere) dönmek [BA tön-: dönmek (Oğuzca)]

***Ol ewine töndi.** O, evine döndü. (s.427)*

TT’de fiil t->d- ses değişimiyle “dön-” şeklinde “Kendi eksenini üzerinde veya başka bir şeyin dolayında hareket etmek; geri gelmek, geri gitmek; yönelmek; sapmak; bir şeyi andıracak duruma girmek, benzemek; sınıfta kalmak; durumdan duruma geçmek, değişmek, olduğundan daha değişik bir durum almak, benzemek; belirli bir yerde dolaşmak; kendini bir yandan bir yana çevirmek; yönetilmek, düzene konulmak, çekip çevrilmek; söz konusu etmek, hatırlamak; bırakılan bir konu veya işe başlamak; hileyle, gizlice yapılmak; inanç, din veya düşüncesini değiştirmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil t->d- ses değişimiyle “dön-” şeklinde “Gittiği veya durduğu tarafın ters istikametine doğru yönelmek / yönünü değiştirmek, başka tarafa yönelmek; arkaya doğru geri gelmek; sözünü, vaadini, kararını bozmak, sözünü tutmamak / vazgeçmek, sırt çevirmek, vefasızlık etmek; ... şeklini almak (gökteki bulutlar kan rengine dödü vs.) / çevrilmek, ... şeklini almak / kalitesini değişmek / değişmek, başkalaşmak, kötüleşmek; devretmek, kendi eksenini üzerinde veya bir merkez etrafında dolaşmak, hareket etmek;

düşmek, ters çevrilmek; benzetmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Törpi- / törpit-:

Törpi- / törpit-: törpülemek

Er yıgaç törpidi. Adam tahta vb.şeyleri törpüledi. (s465)

TT’de fiil -i>-ü ses değişimi ve yapım eki almış “törpüle-” şeklinde “Törpü ile düzeltmek; sivri noktalarını gidermek; inceltmek, terbiye etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil -i>-ü ses değişimi ve yapım eki almış “törpüle-” şeklinde “Törpü ile yontmak, rendelemek ve kabasını almak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Törü-:

Törü-: yaratılmak (BA törü-: yaratılmak)

Yalnuk törüdi. Beşer yaratıldı. (s.461)

TT’de fiil -ö>-ü- ve -ü>-e ses değişimleriyle “türe-” şeklinde “Oluşmak, ortaya çıkmak, meydana çıkmak; parçalanıp çoğalmak, üremek; çoğalmak; bir kökten çıkmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil -ü>-ə ses değişimiyle “törə-” şeklinde “Meydana gelmek, oluşmak, vücut bulmak, türemek; doğmak, dünyaya gelmek; nesil artmak, çoğalmak, doğum türemek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Töşe-:

Töşe-: (döşek vb.) döşemek (BA töşe-: döşemek)

Töşek töşedi. Döşek döşedi. (s.463)

TT’de fiil t->d- ses değişimiyle “döşe-” şeklinde “Bir tabanı, tahta, karo, mermer vb. yapı gereçleriyle kaplamak; kumaş, hâlı vb.ni bir yeri iyice örtecek biçimde sermek; bir ev veya dairenin oturulabilir duruma gelmesi için gerekli eşyayı oraya yerleştirmek; boru, kablo vb. yerleştirmek, çekmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil t->d- ses değişimiyle “döşe-” şeklinde “Yaymak, açmak, bir şeyle üstünü örtmek / yere hâl, kilim, hasır vs. yaymak / bardak atmak (sırta); vurmak, dövmek, darbeleri art arda indirmek; şiddetle tenkit etmek; demek, söylemek (düşünmeden), laf söylemek, azarlamak / çok konuşmak, usandıracak derecede çok konuşmak, durmadan konuşmak; kaba söz; aç gözlülükle, iştahla yemek.” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte mecaz bir anlam kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Tur-:

Tur-: Kalkmak, ayağa kalkmak; durmak, (bir yerde) kalmak; (sis vb.) kopmak; -a zarf-fiil ekli fiillerden sonra devamlılık bildiren yardımcı fiil (BA tur-: durmak; çıkmak, yükselmek; ayakta durmak, kalkmak, kalkımak; zayıflamak)

Er yokarı turdı: adam vb. ayağa kalktı.

Tuman turdı. Sis koptu. (s.235)

TT’de fiil t->d- ses değişimiyle “dur-” şeklinde “Hareketsiz durumda olmak; işlemez olmak, çalışmamak: bir yerde bir süre oyalanmak, eğlenmek, eğleşmek, tevakkuf etmek; dinmek, kesilmek; varlığını sürdürmek; var olmak; beklemek, dikilmek; yaşamak; birisinin malı olarak bulunmak veya o malla ilişkisi olmak; kalmak; bir yerde olmak veya bulunmak; belli bir durumda, bir görevde bulunmak; ara vermek; bir konuyla çok ilgilenmek, üstüne düşmek; kök veya gövdeleri sonuna -a (-e) zarf-fiil eki almış fiillere gelerek süreklilik bildiren birleşik fiiller oluşturur: çalışadurmak, bakadurmak, getiredurmak, yiyedurmak gibi” anlamlarında yer almaktadır. fiil DLT’deki “Kalkmak, ayağa kalkmak; durmak, (bir yerde) kalmak; -a zarf-fiil ekli fiillerden sonra devamlılık bildiren yardımcı fiil” anlamlarını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Ancak fiil DLT’deki “(sis vb.) kopmak” anlamını kaybetmiştir.

AT’de fiil t->d- ses değişimiyle “dur-” şeklinde “Ayakta dik durumda hareketsiz bir şekilde bulunmak / organlardan biri üzerinde durmak / ayakta durarak yapılacak bir işi,

vazifeyi yerine getirmek; ayağa kalkmak, yerinden, oturduğu yerden kalkmak / uykudan uyanarak yataktan çıkmak; bulunmak, olmak, var olmak (pencerenin yanında uca “yüksek” bir ağaç durur vs.); bir şeye dayanmak, ona bağlı olmak, istinat etmek; üzerine oturmak, vücuduna göre olmak; dikleşmek, dik duruma gelmek; beklemek, kalmak, sabretmek; rahat oturmak, karar kılmak, sessiz kalmak; karşı gelmek, mukavemet göstermek, dayanmak, sabretmek, tahammül etmek; sabır göstermek, geri dönmek, ısrar etmek; bir karar vermek, bir neticeye ulaşmak, birkaç şey içinden birini seçmek, onun üzerinde durmak; kalmak, mevcut olmak, devam etmek, yaşamak var olmak / dokunulmadan kalmak, çalıştırılmadan, olduğu gibi kalmak; hareketsiz kalmak, akıp gitmemek; ilerlememek, artmamak, çoğalmamak, durgunluk meydana gelmek; çalışmamak, hareketsiz kalmak, faaliyet göstermemek / durakta veya herhangi bir yerde durmak, beklemek / kendi işini, meşguliyetini vs. durdurmak, ara vermek; bitmek, tükenmek, ara vermek, dinmek (yağmur, münakaşa vs.); şaşırıp kalmak, hayretler içinde kalmak, donup kalmak; beklemek, sabretmek, acele etmemek; dikkati bir şeyin üzerinde yoğunlaştırmak, onun üzerinde etraflı bilgi vermek, bahsetmek; yer tutmak, bir mevkiye ulaşmak; belirli şartlar dâhilinde bir işi, vazifeyi yapmayı, yerine getirmeyi üzerine almak, bir işe girmek; mal olmak; kalkmak, yükselmek, çıkmak (güneş, ay vs.); artmak, kalmak; hareket etmek, davranmak; başlamak, girişmek, teşebbüs etmek; karşıt olarak durmamak, beklememek / dökülmek, yerinden tekrar çıkmak; zarf fiillere takılarak durumun devamlılığını bildirir (durup dinlenmeden vs.); zarf fiillerin önüne gelerek bir işe teşebbüs etmek, başlamak anlamını ifade eder (durup söylemek vs.)” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “Kalkmak, ayağa kalkmak; durmak, (bir yerde) kalmak; -a zarf-fiil ekli fiillerden sonra devamlılık bildiren yardımcı fiil” anlamlarını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Ancak fiil DLT’deki “(sis vb.) kopmak” anlamını kaybetmiştir.

Tut-:

Tut-: tutmak, almak; yakalamak; alıkoymak (BA tut-: tutmak, yakalamak)

Bāṣ tuttu. Yara zonklayarak azdı

İt keyik tuttu. Köpek, geyik vb hayvanları tuttu

Ol mana elig tuttu. O bana kefi oldu. (s.323)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “tut-” şeklinde “Elde bulundurmak, ele almak; ele

geçirmek, yakalamak; avlamak; yanında bulundurmak, alıkoymak; hürriyetinden yoksun bırakıp bir yere kapamak, tevkif etmek; kaplamak; kırağı, çığ veya kar bir yüzeyde görünür durumda olmak, kalmak; denetimi ve yetkisi altına almak; desteklemek, birinden yana çıkmak; benimsemek, beğenmek; gereğini yapmak, yerine getirmek; uygun gelmek, çelişmez olmak; kapatmak, sarmak; hizmetine almak veya kiralamak; bir işe herhangi bir anlayışla girişmek; beddua, dua, ah vb. etkisini göstermek, gerçekleşmek, yerine gelmek, varmak; ulaşmak, varmak; para toplamı ...-e varmak, değeri olmak; uğramak; herhangi bir durumda bulundurmak; varsaymak, farz etmek; hedef olarak almak; alacağa veya vereceğe saymak; yaklaştırmak; kullanmak; bağlamak; beklenen sonucu vermek; iş görebilmek; sürmek, zaman almak; yapışarak veya sokularak çıkmaz olmak; şeyi kullanması için uzatmak; sunmak; işgal etmek; izlemek; bırakmamak; sarmak, bürümek; asılmak, kuvvetlice sarılmak; bir kimsenin yerini almak; otobüs, vapur, uçak vb. hasta etmek; herhangi bir durumda kalmasını sağlamak; bir yerde kalmasını sağlamak; bir sanat eseri geniş ilgi görmek; biriktirmek, tasarruf etmek; askerlikte, bankacılıkta durdurmak, blokaj; başlamak; bir şey düşünmek; takım oyunlarında karşı takımdaki bir oyuncuyu yakından izlemek, markaja almak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarını korumakla birlikte yeni anlamlarda kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “tut-” şeklinde “Tek eli veya iki eliyle bir şeyi yakalamak / herhangi bir durumda elinde durdurmak, tutmak; hedefe değmek, dokunmak; canlı olarak yakalamak, ele geçirmek, avlamak / hapsetmek, yakalamak, ele geçirmek; bir şeyin hacmini bildirir; işgal etmek, zorla bir yeri almak, ele geçirmek; sirayet etmek, bulaşmak, hastalanmak; yeşermek, bitmek / başka bir bitki üzerinde yeşermek, aşılınmak; ısırarak, dişlemek; kapamak, örtmek, eli veya başka bir şeyle görünmez getirmek, saklamak; iyi göstermek, yakışmak (elbise vs.); bir işi yapmak isteyene engel olmak; belirli şartlarla bir işe almak; kiralamak, para vererek, geçici olarak kullanmak; uygun gelmek, uymak (birisiyle arkadaşlık vs.); dokunmak şiddetli etki etmek; bazı isimlerden sonra gelerek birleşik fiil ve çeşitli ifadeler yapılır” anlamlarında yer almaktadır. Fiilin DLT’deki anlamlarını korumakla birlikte yeni anlamlarda kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Tuy-:

Tuy-: sezmek, fark etmek, hissetmek (BA tuy-: duymak)

Er işın tuydı. Adam kendisinden saklanan şeyi sezerek fark etti. (s.456)

TT’de fiil t->d- ses değişimiyle “duy-” şeklinde “Bilgi almak, öğrenmek, haber almak; işitmek, ses almak; dokunma, koklama vb. duyularla algılamak, hissetmek; nesnelere dokunmakla onların sıcaklık, soğukluk, sertlik, ağırlık, hareket vb. fizik durumlarından bilgi edinmek, hissetmek; sezmek, fark etmek, hissetmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarını korumakla birlikte yeni anlamlarda kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil t->d- ses değişimiyle “duy-” şeklinde “Hissetmek, duyu organlarının biri vasıtasıyla duymak, kavramak, hissetmek; sezmek, anlamak, idrak etmek, içine doğmak” anlamlarında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Tür-:

Tür-: dürmek (BA tür-: dürmek)

Ol bitig türdi. O, yazılı kâğıt vb. şeyleri dürdü. (s.234)

TT’de fiil t->d- ses değişimiyle “dür-” şeklinde “Bir şeyi kıvrıp silindir biçiminde kendi üzerine sarmak; bir şeyi üst üste katlamak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Fiil AT’de ağızlarda varlığını korumaktadır. AT ağızlarında fiil t->d- ses değişimiyle “dür-” şeklinde “Bağlamak, düğümllemek (İmişli)” anlamında ve “dürməxle-” şeklinde “Dürmek, düzeltmek (Gəncə, Naxçıvan)” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Türt-:

Türt-: (yağ vb. bir şey) sürmek (BA tür-: sürmek, sıvamak, çalmak)

Könke yāg türtti. Göne yağ sürdü. (s.524)

TT’de fiil t->d- ses değişimiyle “dürt-” şeklinde “Ucu sivri bir şeyle veya elle hafifçe

itmek; değmek, dokunmak; istenilen şeyi yaptırmak için birine kışkırtıcı söz söylemek, tahrik etmek; uyarmak, ikaz etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiilin DLT’deki anlamını korumadığı görülmektedir. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil t->d- ses değişimiyle “dürt-” şeklinde “Zor, güç kullanarak bir şeyi sokmak, yerleştirmek; yumrukla vurmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiilin DLT’deki anlamını korumadığı görülmektedir. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Tüş- / Tüş-:

Tüş- / Tüş-: inmek; düşmek (BA tüş-: inmek; düşmek)

Er attın tüşdi. Adam attan indi. (s.236)

TT’de fiil t->d- ses değişimiyle “düş-” şeklinde “Yer çekiminin etkisiyle boşlukta, yukarıdan aşağıya inmek; durduğu, bulunduğu, tutunduğu yerden ayrılarak veya dayanağını, dengesini yitirerek yukarıdan aşağıya inmek; yere devrilmek, yere serilmek; hava taşıtları kaza sonucu hızla yere inerek çarpmak; vücuda bol gelen giysi aşağı kaymak; yağmak; vurmak, değmek, rastlamak; vakti gelmeden ölü doğmak; atlanmak, aradan çıkmak, eksik kalmak; eksilmek; aşırı ilgi veya sevgi göstermek; uğramak, kapılmak; yakışmak, uygun gelmek; yakışık almak; ödevi veya yetkisi içinde bulunmak; bulunmak; biriyle yaşama, çalışma, birlikte olma durumunda kalmak; bir bölüşme sonunda payına ayrılmak; kötü bir sebeple istenmeden bir yerde bulunmak; işbaşından uzaklaşmak; hızı, gücü, değeri azalmak; ısı, basınç, ateş vb. eksilmek, azalmak; düşkünleşmek; bir yere ansızın gelmek, damlamak, tesadüfen gelmek; belirli zamana rastlamak; fırsat çıkmak; olmak, olumsuz bir duruma girmek; savaşta savunulmaz duruma gelerek teslim olmak; bazı deyimlerde “yürümek, birlikte gelmek” anlamlarında kullanılan bir fiil; bayağılaşmak; kötü yola girmek; alışmak, müptela olmak; telefon, sanal ağ vb. alanlarda bağlantı kurmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil t->d- ses değişimiyle “düş-” şeklinde “Kendi ağırlığının tesiri ile yere inmek, yukarıdan aşağıya inmek, dökülmek / yukarıdan inip bir şeyin üzerinde durmak / oturduğu, durduğu veya çıktığı aşağıya inmek / derin bir şeyin dibine çökmek; binilen bir şeyden veya hayvandan aşağıya inmek; ayakta duramayarak düşmek / düşmek / serilmek,

uzanıp kalmak, uzanmak / herhangi bir şekilde düşmek, düşüp kalmak; kendini bir şeyin üzerine atmak, veya bir şeyin üzerine eğilmek; sarmak, dökülmek / çok bol olduğu için aşağı inmek, üzerinde durmamak (elbise); kendi kendine dökülmek, yerinden çıkıp (kopup) düşmek (diş, tırnak, kerpiç vs.); bir yere gelerek orada geçici olarak durmak, misafir olmak, kamp yapmak; yağmak (yağış) / konmak, çökmek, örtmek, kaplamak (çiy, duman, sis vs.); yönelerek bir yere veya bir şeyin üzerine yayılmak, inmek, saçılmak, gelmek (ışık, gölge vs.); tayin yoluyla ve kurayla bir yere tayin edilmek / bir yere gidebilmek veya ulaşabilmek için katılabilmek, varabilmek, gitme imkanı bulabilmek; kendini tesadüfen veya isteği doğrultusunda bir şeyin içinde bulmak / geçmek, çıkmak, girmek; başlamak, ulaşmak, varıp yetişmek; başlamak, kopmak, cereyan etmek, meydana gelmek (kavga, haykırma, kargaşa vs.) / başlayıp yayılmak (hastalık vs.); başlamak, teşebbüs etmek, girişmek; karar kılmak, meydana gelmek, olmak (sükut sessizlik vs.); varmak, ulaşmak, yetişmek; derecesi, şiddeti, seviyesi miktarı vs. azalmak, eksilmek zayıflamak, inmek / gücü, kuvveti azalmak, takati kesilmek / seyrekleşmek, zayıflamak / basıncı azalmak / ucuzlaşmak, fiyatı inmek / kendi kıymetini, değerini, itibarını yitirmek; kaybetmek, mahrum olmak (hürmet, güzellik vs.) / bir duygunun, hissin geçip gittiğini, kaybolduğunu bildirir (heves) / mahrum olmak, kaybetmek (makam vs.); yorgunluk, soğuk vs'den dolayı takatini yitirmek, gücü tükenmek; tesadüf etmek, rastlamak, oluşmak / geçmek, tesadüf etmek (yol, güzargah, yön); bahtına çıkmak, kısmeti olmak; yetişmek, düşmek (pay, para vs.); hayrı olmak, faydası dokunmak, yardımı olmak, iyi, müsbet tesir etmek, yaramak / mutluluk, sevinç, refah getirmek, uğurlu olmak; uygun olmak, uymak, münasip olmak, uygun gelmek, yaramak / yakışmak, uymak (elbise vs.); münasip olmak, yakışık almak (bir şey söyleme, bir konuda fikir belirtme vs.); ait olmak, üzerine düşmek, yük olmak, üzerinde kalmak; herhangi bir durum ve vaziyet vs. içinde olmak; maruz kalmak, onunla karşılaşmak / bir hâl almak, şekle bürünmek; avare olmak, başıboş dolaşmak; herhangi bir hisse kapılmak, ona heveslenmek, bir şeyin hayaliyle yaşamak; önünde, arkasınca veya yanında koşmak, gitmek; bir şey için hedef olmak (dedikodu vs.); geçmek (ele, pençeye); kendi durumunu düşünmeyerek yüz ve manevi olarak acınacaklı bir durum almak / fiziki olarak zayıflamak, ihtiyarlamak; yer tutmak, yerleşmek, olmak (köy, nehir, dere vs.); meydana gelmek, oluşmak (yol, çığır vs.); takılmak, dokunmak, çarpmak, görmek; yayılmak, duyulmak, konuşulmak; ilk defa yem yemeğe başlamak (kuzu vs.); birçok isme takılarak çeşitli ifadeler yapılır” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT'deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Tüt-:

Tüt-: (ateş) tütme

Eren arıg ürpeşür / Ŗçin kekin irteşür / Sakal tutup tartışur / Kögsi ara ôt tüter.

Yiğitler birbirine kızgın gözlerle ve kinle bakıyorlar; bazıları bazılarının öcünü almak istiyor. Yiğitler, çekmek için birbirlerinin sakalına asıldılar. Vuruşma kızıştı. Sanki kin ateşi göğüslerinde tütüyor. (s.108)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “tüt-” şeklinde “Duman veya buhar çıkarmak; dumanı geri vermek; yaşamak, varlığını sürdürmek; iyi veya kötü kokmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “tüt-” şeklinde “Yanmak, dumanı çıkmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Uç-:

Uç-: uçmak (BA uç-: uçmak)

Kuş uçtı. Kuş uçtu.

Anın kutı uçdı. Onun talihi gitti.

Er attın koğı uçtı. Adam attan düştü. (s.85)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “uç-” şeklinde “Kuş, kanatlı böcek vb. hareketli kanatları yardımıyla havada düşmeden durmak, havada yol almak; uçak vb. araçlar özel mekanizma ile yerden yükselmek, havada yol almak; sıvı, gaz veya buhar durumuna geçmek; rengi solmak; rüzgâr veya başka bir itici güçle yerinden ayrılıp uzağa gitmek; yüksek yerden düşmek veya yuvarlanmak; belirlemek; patlayıcı madde ile parçalanmak; uçar gibi dalgalanmak; çok hızlı gitmek; hava yolu ile gitmek; yok olmak, ortadan kaybolmak; çok sevinmek; gerçek hayattan uzaklaşıp düşlere dalmak; keyif verici veya uyuşturucu madde aldıktan sonra kendinden geçmek; aşırılmak; dinî inanışa göre ruh ölümden sonra göğe yükselmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “uç-” şeklinde iki ayrı madde başı olarak “Kanatlarının yardımıyla havada hareket etmek, havalanmak / uçup konmak, gelmek, gitmek (uçak vs.) / havada kanat ırpınak, havada seyretmek, dolaşmak, hareket etmek / rüzgarın gücü ile havada hareket etmek, gitmek; gaz veya buhar hline gelerek havada yok olmak; çok sratlı gitmek, geçmek, geçip gitmek / çok sratlı yürümek, gitmek / çıkmak (söz vs.); solmak, rengi kaçmak, silinip gitmek; bir yerlere gitmek, bir yerlerde dolaşmak (hayali, düşüncesi vs.)” ve “Herhangi bir sebeple yıkmak, darmadağın olmak, kendi ağırlığını etkisi ile devrilmek, yıkmak / yıkmak, viran olmak, yok olmak, alt st olmak, mahvolmak, yerle yeksan olmak; yüksekçe bir yerden düşmek, devrilmek, yuvarlanmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Ugra-:

Ugra-: uğramak (BA ogra-: uğramak)

Beg anar uğradı. Bey vb. ona uğradı. (s.123)

TT’de fiil -g->-ę- ses değişimiyle “uğra-” şeklinde “Yola devam etmek üzere, bir yerde kısa bir süre kalmak; bir yerin yanından, yakınından, içinden geçmek; fırlayarak çıkmak, hızla çıkmak; kötü duruma konu olmak; yaklaşmak; cin, peri arpınak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil -g->-ę- ses değişimiyle “uğra-” şeklinde “Rastlamak, karşı karşıya gelmek, maruz kalmak; maruz kalmak, düşmek, tutulmak, dar olmak, giriftar olmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek AT’de başka bir anlamda kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Uk-:

Uk-: anlamak, öğrenmek (BA uk-: anlamak)

Ol er işın ukdı. O adam işını anladı. (s.87)

Fiil sadece TT ağızlarında varlığını korumaktadır. Fiil TT ağızlarında ses değişimi yaşamadan “uk-” şeklinde “Tasalanmak (Konya)” anlamıyla yer almaktadır. Fiilde başka bir

anlama geçiş söz konsudur.

Ulı-:

Ulı-: ulumak

Böri ulıdı. Kurt uludu. Köpek de gece şiddetli havlarsa yine aynıdır. İnsan da şiddetle bir ağrıdan ızdırap çeker ve kurt gibi ulursa yine aynıdır. (s.459)

TT’de -ı>-u ses değişimiyle “ulu-” şeklinde “Köpek, kurt, çakal vb. hayvanlar uzun, iniltili, ağlar gibi bir ses çıkarmak; insan iniltili ses çıkararak boğuk boğuk ağlamak” anlamlarında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görölmemektedir.

AT’de fiil -ı>-a ses değişimiyle “ulu-” şeklinde “Ulumak, uzun ve iniltili bir şekilde bağırarak, ürümek / ulumaya benzer ses çıkarmak; inleyerek ağlamak” anlamlarında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görölmemektedir.

Um-:

Um-: ummak

Ol mendiñ nēñ umdı. O benden bir şey umdu. (s.88)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “um-” şeklinde “Bir şeyin olmasını istemek, beklemek; sanmak, tahmin etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görölmektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “um-” şeklinde “Bir şeyi gönlünden geçirmek, beklemek, olmasını istemek, arzu etmek, ümit etmek” anlamında yer almakta DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görölmemektedir.

Unut- / unıt-:

Unut- / unıt-: unutmak (BA Unut- / unıt-: unutmak

Ol sözün unıttı. O, sözünü unuttu. (s.104)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “unut-” şeklinde “Aklında kalmamak, hatırlamamak; bir şeyi dalgınlıkla bir yerde bırakmak; bir şeyi yapamaz duruma gelmek; bağışlamak; gereken önemi vermemek, üstünde durmamak; hatırdan, gönülden çıkarmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görölmektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “unut-” şeklinde “Akıldan, hafızadan çıkarmak / gerektiği anda, yeri geldiğinde bir şeyi hatırlamamak / gözden kaçırmak; riayet etmemek, kaale almamak, itibar etmemek; tesadüfen unutarak bir yerde bırakmak, beraberinde almamak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görölmektedir.

Ur-:

Ur-: vurmak, dövmek (BA ur- / üri-:urmak, vurmak, döğmek, koymak, yapmak, takmak)

Ol anı urdı çak etmedi. O, ona vurdu; vurulan acı duymadı ve bağırmadı. (s.144)

TT’de fiil Ø>v- ses değişimi ile “vur-” şeklinde “Elini veya elinde tuttuğu bir şeyi bir yere hızla çarpmak; ses çıkarmak için bir şeyi başka bir şey üzerine hızlıca çarpmak; etkisi bir yere kadar uzanmak; duyulmak, hissedilmek; üzerinde görünmek, üzerine düşmek, yansımak, aksetmek; olumsuz yönde etkilemek; hızla değmek, çarpmak; sürmek; takmak, koymak, bağlamak; bağlama, ilişkilendirmek; olduğundan başka biçimde görünmek; batıcı veya kesici cisimleri saplamak, kakmak; uygulamak, basmak, koymak; ses çıkarmak, ses vermek, çalmak; amaçladığı şeye rast getirmek; hızla çarpmak; silahla yaralamak, öldürmek; dokunmak, hasta etmek; soğuk, dolu vb. ürönlere zarar vermek; kalp, vuru durumunda olmak, çarpmak; piyango vb. çıkmak, isabet etmek; desteklemek, dayamak; çıkmak; sırtına, omzuna yerleştirmek; bir şeyi başka bir şey üzerine koymak; tavla oyununda pulu kırmak; manevi olarak yaralamak; içki içmek; kadeh tokuşturmak; herhangi bir biçimde haksız yoldan para almak, soymak; çarpma işlemini yapmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görölmektedir.

AT’de fiil Ø>v- ses değişimi ile “vur-” şeklinde “Eliyle veya başka bir şeyle vurmak, darbe indirmek / boynuz tekme vs. ile darbe indirmek / dövmek, dayak atmak; bir şeyle

dokundurmak; çakmak, sokmak; kurşunla vurup öldürmek / bir şeyle vurup yaralamak; ateş açmak, topa, kurşun yağmuruna tutmak; bir şeyi şaşırmadan atarak hedefe dokundurmak; dayanmak, koymak, yaslanmak; takmak, geçirmek, bağlamak; yüklemek, doldurmak; takırdatmak, dövmek / dövmek, çatmak / darbe veya başka bir sesle haber vermek; harap etmek, mahvetmek, zedelemek, zarar vermek; şiddetli etki etmek; içmek; çalmak; sürmek, yakmak; yapıştırmak, asmak; devirmek, yıkmak; çarpmak; sokmak (yılan vs.) aşı yapmak; kesmek, keserek kısaltmak; atmak, çarpmak (nabız vs.); fışkırtmak, yükselmek (su); özel cihazlar yardımıyla zerketmek (hava svı vs.); çevirmek, bir birimi temel alarak hesaplamak; bazı isimlerin yanına getirilerek ismin ifade ettiği anlamla ilgili olarak birleşik fiiller ve çeşitli ifadeler yapılır” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Ut-:

Ut-: Yenmek, galip gelmek (BA ut-: oyunda yutmak, oyunda ütmek)

Ol anı uttı. O, onu oyun vb. şeylerde yendi. (s.88)

TT’de fiil ses değişimi yaşamdan “ut-” şeklinde “Yenmek; ütmek” anlamında ve u->ü- ses değişimiyle “üt-” şeklinde “Oyunda yenerek bir şey kazanmak, utmak” anlamlarında yer almaktadır. TT’de yer alan her iki fiil de DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil -t>-d ses değişimiyle “ud-” şeklinde “Oyunda, yarışmada kazanmak, galip gelmek; piyango, loto vs. oyunlarında kazanmak; bir şeyde üstünlük kazanmak, fayda almak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Uv- bk. Ov-

Uw-:

Uw-: ufalamak (BA uw- / uv- / öw-: ufalamak)

Ol etmek uwdı. O, ekmek vb.şeyleri ufaladı. (s.86)

TT’de fiil -w>-f ses değişimiyle ve yapım eki almış hâlde “ufala-” şeklinde “Kırarak, ovarak veya ezerek ufak parçalara ayırmak; hırpalamak” anlamında yer almaktadır. Fiil

DLT'deki anlamını korumakla birlikte mecaz bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT'de fiil -w>-f ses değişimiyle ve yapım eki almış hâlde “ufal(a)t-” şeklinde “Küçültmek, oarak veya ezerek küçük hâle getirmek, küçük küçük parçalara ayırmak” anlamında yer almakta ve DLT'deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Ügi-:

Ügi-: öğütmek (BA ögi-: öğütmek)

Er buğday ügidi. *Adam buğday vb. öğüttü.* (s.459)

TT'de fiil ü->ö- ve i->ü- ses değişimleriyle ve fiilden fiil yapan yapım eki almış hâliyle “öğüt-” şeklinde “Tane durumundaki nesneleri bir araçla ezerek un durumuna getirmek; ezmek, çiğnemek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT'deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT'de fiil g->y- ve -i>-ü ses değişimleriyle fiilden fiil yapan yapım eki almış hâliyle “üyüt-” şeklinde “Değirmende buğday, arpa vs.yi una çevirmek, öğütmek; lafazanlık etmek, boşboğazlık etmek, anlamsız konuşmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT'deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Ür-:

Ür-: havlamak, ürmek; (ateş vb.şeyleri) üflemek (BA ür-: üflemek; ürmek, havlamak)

It ürdi: köpek havladı.

Ol öt ürdi. *O ateş vb.şeyleri üfledi.* (S.86)

TT'de fiil “ürü-” şeklinde “Havlamak” anlamında yer almaktadır. Fiilin DLT'deki “üflemek” anlamını kaybettiği görülmektedir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması söz konusudur.

AT'de fiil Ø>h- ses değişimi ile “hür-” şeklinde “Kesik, kesik havlamak (köpek vs.); söylemek, kaba saba konuşmak, zevzemek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT'deki

“üflemek” anlamını kaybetmekle birlikte AT’de yeni bir anlam da kazanmıştır.

Ürk-:

Ürk-: (kurttan, düşmandan vb. şeylerden) ürkmek

Köy ürkti. Koyun, gece veya gündüz bir kurttan vb. şeylerden ürktü.

Bodun ürkti. Kavim düşmanın gelişinden ürktü ve arasına kargaşa düştü. (s.522)

TT’de ses değişimi yaşamadan “ürk-” şeklinde “Bir şeyden korkup sıçramak, tevahhuş etmek; şaşkınlık ve korku duymak; ağaç meyve vermemek; çekinmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi vardır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “ürk-” şeklinde ve kelime başında “h” sesi türemesiyle “hürk-” olmak üzere iki şekilde “Ani sesten, ortaya çıkan birisinde vs. korkup sıçramak, korkmak, şaşkınlıkla karışık korku hissetmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Üş-:

Üş-: üşüşmek, delik açmak (BA üş-: üşmek, üşüşmek, toplanmak; delgil ile delmek)

Ol ok üşdi. O, ok vb. şeylerde delgiçle delik açtı.

Etmekke telim kişi üşdi. Pek çok insan ekmeğe üşüştü. (s.86)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “üş-” şeklinde “Üşüşmek” anlamında yer almaktadır. Fiilin DLT’deki “delik açmak” anlamı TT’de kaybolmuştur. Dolayısıyla fiilde anlam daraması görülmektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Üşi- / üşü-:

Üşi- / üşü-: çok üşümek soğuk almak (BA üşi- / üşü-: soğuktan üşümek)

Er üşidi. Adam soğuktan çok üşüdü. (s.459)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “üşü-” şeklinde “Isı yokluğundan, azlığından veya ısı kaybından etkilenmek, soğuğun etkisini duymak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görölmemektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “üşü-” şeklinde “Soğuktan titremek, soğuğun etkisini hissetmek; soğuktan büzölmek, kaskatı kesilmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Üt-:

Üt-: kıl ütülemek, yakmak (BA üt-: -kıl- yakmak, ütmek)

***Ol başığ ütti.** O baştaki kılları ve benzeri şeyleri ütüledi ve yaktı. (s.88)*

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “üt-” şeklinde “Bir şeyi, tüylerini yakmak için alevden geçirmek; taze buğday veya mısırı ateşe tutup pişirmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “üt-” şeklinde “Kızgın demirle veya ateşe tutarak yüzeyden yakmak (tüyünü, kabuğunu vs.), ateşe tutmak / yolmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yakın bir anlam kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Üz-:

Üz-: koparmak, kesmek, kesip atmak

***Ol yıp üzdi.** O, ip, iplik vb şeyler kopardı. (s.86)*

TT’de fiil yer almamaktadır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “üz-” şeklinde “Kırmak, koparmak; kesip atmak, kesmek, ayırmak, koparmak; borcunu ödemek, ödeyip bitirmek, ayırmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesi yaşamıştır.

Yağ- / yat-:

Yad- / yat-: yaymak, sermek (BA yadh- / yat-: döşemek, yaymak, sermek)

Ol yağtı nēñni. O, nesneyi, ekmeği hamur tahtasına yayar gibi yaydı. (s.527)

TT’de fiil -đ /-t>-y ses değişimiyle “yay-” şeklinde “Bir şeyi aarak, düzelterek bir alanı örtecek biçimde sermek; birçok kimseye duyurmak; çevreye dağılmasına sebep olmak; sınırı genişletmek; koyun, inek vb.ni otlatmak; dağınık ve düzensiz bir biçimde saçmak, dağıtmak; ışık kaynağı, ışığı kendinden dışarıya doğru çeşitli yönlele göndermek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesi yaşamıştır.

AT’de fiil -đ /-t>-y ses değişimiyle “yay-” şeklinde “Bir şeyle incelterek, tabaka hâline getirerek yaymak, uzatmak, büyötmek; etrafa serpmek, saçmak, dağıtmak, serbestçe otlamaya bırakmak; herkese bildirmek, herkesin bilmesine sebep, vasıta olmak; propaganda gayesiyle yaymak, paylamak, dağıtmak; başkalarına öğretmesi gayesi ile yaymak, neşretmek; kendi etkisini, sesini, kokusunu vs. etrafa hissettirmek, etrafa saçmak, yaymak, etrafı doldurmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesi yaşamıştır.

Yāg- / Yag-:

Yāg- / Yag-: yağmak (BA yag-: yağmak)

Yagmur yağdı. Yağmur yağdı. (s.376)

TT’de fiil -g>-ğ ses değişimiyle “yağ-” şeklinde “Yağmur, kar, dolu gökten düşmek; toz, mermi vb. yüksekte çokça düşmek; üst üste ve çok gelmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görölmektedir.

AT’de fiil -g>-ğ ses değişimiyle “yağ-” şeklinde “Havadan gökten kar, yağmur, dolu şeklinde dökölmek; çok miktarda, kesintisiz dökölmek / bir şeyin çokluğunu, şiddetini, devamlılığını bildirir / bir şeyin bolluğunu bildirir” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görölmektedir.

Yak-:

Yak-: (bir yere) yanaşıp yaklaşmak, yaklaşmak, (zaman) yaklaşmak; yakı ile kapatmak, yakı yakmak; dokunmak; yakmak. (BA yak-: yaklaşmak, dokunmak; yakmak)

Er başka yakığ yakdı. Adam yarayı yakı ile kapattı.

Ol anar yakdı. O, ona yanaşıp yaklaştı.

Anın kelmeki yakdı. Onun gelmesi yaklaştı.

Ol anar elig yakdı. O, ona vb.ne elle dokundu. (s.377)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “yak-” şeklinde “Yanmasını sağlamak veya yanmasına yol açmak, tutuşturmak; ateşle yok etmek; ışık vermesini sağlamak; ısı etkisiyle zarar vermek; keskin, sert ve ısırıcı bir duyum vermek; yanıyormuş gibi bir etki yapmak; kurutmak, zarar vermek; çok sıcak olmak; karartmak; çok üşütmek; tedavi etmek amacıyla doku, damar vb. dağlamak; silahla vurmak; yıkıma, zarara yol açmak, büyük bir zarara uğratmak, mahvetmek; güçlü sevgi uyandırmak; zamanında kullanılmadığından hükmünü yitirmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki sadece “yakmak” anlamını korumaktadır. Ayrıca fiilin TT’de yeni anlamlar da kazandığı görülmektedir.

AT’de fiil -k>-x /-q /-n ses değişimleriyle “yax-, yaq-, yandır-” şekillerinde ve “Yanmasına sebep olmak, tutuşturmak, şiddetli etki etmek (sıcak, ateşli, kızgın vs.); karartmak, rengini koyulaştırmak; yakmak, kabartmak (ısırgan otu vs.); manevi ıstırap ve azap vermek, psikolojik olarak çok kötü etki etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki sadece “yakmak” anlamını korumaktadır. Ayrıca fiilin AT’de yeni anlamlar da kazandığı görülmektedir.

Yalga- / yalwa-:

Yalga- / yalwa-: yalamak (BA yalga- / yalwa-: yalamak)

Ayak yalgadı. Kap vb.ni yaladı. (s.475)

TT’de fiil -g- /-w->Ø ses değişimiyle “yala-” şeklinde “Bir şeyin üzerinden dilini sürüp geçirmek; dilini gezdirerek bir şeyin üzerindeki almak; sıyrarak, dokunarak geçmek; dalgalar geminin içine girmeyip yalnız bordasını sıyrarak geçmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil -g- /-w->Ø ses değişimiyle “yala-” şeklinde “Bir şeyin üzerine dilini sürmek / dilini bir şeye sürüp bulaştırarak yutmak; şöyle bir dokunmak, dokunup geçmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Yalwar-:

Yalwar-: yalwarmak, (birine) sığınıp ondan bir şey istemek (BA yalwar-: yalvarmak, dileğinin yapılmasını istemek)

***Ol mana yalwardı.** O, bana sığındı ve benden muradını elde etmek istedi. (s.388)*

TT’de fiil -w->-v- ses değişimiyle “yalvar-” şeklinde “Birinden ısrarlı bir biçimde, kendine acındıracak sözlerle, saygılı bir biçimde bir şey istemek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil -w->-v- ses değişimiyle “yalvar-” şeklinde “Acındırıcı bir şekilde bir kimsenin gönlünü almak veya bir şeye razı etmeğin şahsiyetini alçaltarak ısrarla rica etmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Yama-:

Yama-: yamamak (BA yama-: yamamak)

***Ol tön yamadı.** O elbise vb.ni yamadı. (s.385)*

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “yama-” şeklinde “Yama koyarak onarmak, yamalamak; istenmeyen şeyi birine mal etmek; istenmeyen kimseyi birine zorla vermek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “yama-” şeklinde “Bir şeyin yırtık veya delik yerine yama yapmak, tamir etmek; uymadığı hâlde bir şeye ilave yapmak, yapıştırmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir. Ayrıca AT’de fiilin

“yamaqla-” şekli de “Yama yapmak, bir şeyin yırtık veya delik yerine yama yapmak” anlamında yer almakta ve fiil DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Yan-:

Yan-: geri dönmek, vazgeçmek; kusmak; tehdit etmek; yanmak (BA yan-: dönmek, döndürmek; korkutmak, tehdit etmek; kusmak)

***Er yöldan yandı.** Adam yol vb.den döndü.*

***Beg anı yandı.** Bey vb. onu tehdit etti.*

***Öt yandı.** Ateş yandı.*

***Er yandı.** Adam kustı. (s.378)*

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “yan-” şeklinde “Birleşiminde karbon bulunan maddeler, ısı ve ışık yayarak kül durumuna geçip yok olmak; ateş durumuna geçmek, tutuşmak; ısı, ışık veren bir konuma geçmek; bütünü veya bir bölümü ateş veya sıcaklığın etkisi ile bozulmak, kömür durumuna geçmek; ısı etkisiyle vücudun bir yanı yara olmak, kızarmak veya rengi koyulaşmak; vücut veya nesnelerin ısı artmak; parlamak, parıldamak; birtakım etmenlerin etkisiyle işe yaramaz duruma gelmek; çok istemek, çabalamak; çok üzülme; çok sevmek, büyük bir aşk ile sevmek; hükümsüz kalmak, değerini yitirmek; zarara, kötülüğe uğramak; çocuk oyunlarında oyun dışı kalmak; bir bir sıralamak, dile getirmek, dert dökmek, anlatmak” anlamlarında yer almakta ve DLT’de yer alan sadece “yanmak” anlamını korumaktadır. Ayrıca fiilin TT’de yeni anlamlar da kazandığı görülmektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “yan-” şeklinde “Alevlenmek, ateşlenmek, ateş almak / ateşin sıcaklığın etkisi ile harap olmak, mahvolmak, kül olmak; haddinden fazla ateşin üzerinde kalmasında dolayı veya çok kızarmadan ötürü yanmış gibi olmak, harap olmak, yanık tadı vermek kupkuru olmak; ışıklanmaya başlamak; ışıldamak, parıldamak, ışık saçmak; şiddetli harareti olmak / kan akmasından dolayı ateşi yükselmek; görünmek, ortaya çıkmak, kızararak belirlemek, parlamak; güneş ışınlarını etkisi ile rengi kararmak / güneşin etkisi ile rengi solmak, kaçmak; yağmurun yağmamasından, kuraklıktan dolayı mahvolmak, kurumak; şiddetli susuzluk hissetmek, şiddetli şekilde su içmek ihtiyacında

olmak, susuzluktan dolayı eziyet çekmek:birisine karşı, kin, nefret duymak, kızmak; şiddetli bir duyguyu, ihtirası ifade etmek; boşa gitmek, heder olmak, kaybetmek / zarar görmek, ders olmak / başkasının eziyetini çekmek, onun için yanmak, acımak, meraklanmak, başkası için hayıflanmak, teessüs etmek; çok elem keder duymak, çekmek, ayrılık, hasret çekmek; bazı kelimelere takılarak çeşitli ifadeler yapılır” anlamlarında yer almakta ve DLT’de yer alan sadece “yanmak” anlamını korumaktadır. Ayrıca fiilin AT’de yeni anlamlar da kazandığı görülmektedir.

Yap-:

Yap-: (kapıyı) çarpmak, kapatmak, örtmek; duvar yapmak; (ekmeği) tandıra yapıştırmak; (ağ için) üstüne atmak (BA yap-: örtmek, kapamak, kurmak, yapmak)

Er kapug yaptı. Adam kapıyı çarptı.

Er tōr yaptı. Adam kuş vb.ne ağ attı.

İşler ötmek yaptı. Kadın ekmeği tandıra yapıştırdı.

Er tām yaptı. Adam duvar yaptı. (s.375)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “yap-” şeklinde “Ortaya koymak, gerçekleştirmek, oluşturmak, meydana getirmek; olmasına yol açmak; yol almak; onarmak, tamir etmek; bir şeyi başka bir şey durumuna getirmek; bir dileği, bir isteği yerine getirmek, uygulamak, ifa etmek; bir düşüncüyü, bir davranışı, bir isteği işe dönüştürmek, gerçekleştirmek; düzenli bir duruma getirmek; üretmek; bir harekete, işe başlamak veya bir hareketle, işle uğraşmak; salgılamak, çıkarmak; dışkı çıkarmak; gerçekleştirmek; tehdit yoluyla birini herhangi bir duruma düşürmek; evlendirmek; (yardımcı fiil) bir durum yaratmak; (yardımcı fiil) edinmek, sahip olmak; bir kimseye bir meslek kazandırmak, yetiştirmek; davranmak, hareket etmek; olmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki sadece “yapmak” anlamını korumaktadır. Ayrıca fiilin TT’de yeni anlamlar da kazandığı görülmektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “yap-” şeklinde “Pişmek için tandırın duvarına yapıştırmak / genelde yapıştırmak; yapmak, etmek; kurmak meydana getirmek” anlamlarında yer almaktadır. DLT’de yer alan sadece “etmek” ve “(ekmeği) tandıra yapıştırmak” anlamlarını korumaktadır. Ayrıca fiilin AT’de yeni anlamlar da kazandığı görülmektedir.

Yar-:

Yar-: yarmak (BA yar-: yarmak, bir şeyi keserek zorla yarmak, parçalamak, yere sınır çizmek)

***Er yıgaç yardı.** Adam odun vb. şeyleri yardı. Başka şeyler de böyledir. Mesela arazinin sınırlarını tespit edip sınırlamak. (s.375)*

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “yar-” şeklinde “Uzunlamasına bölüp ayırmak; buğday, arpa vb. tahıl tanelerini değirmende kırmak; derin yara açmak; yarık açmak; kesip açmak; ortasından, içinden geçmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “yar-” şeklinde “Bir şeyi darbe ile vurup ortadan bölmek yarmak; keskin bir aletle veya başka bir şeyle vurup yaralamak; engeli ortadan kaldırmak suretiyle yol açmak, ortasından yarıp geçmek / mukavemeti kırarak ilerlemek, geçmek; tedavi veya inceleme gayesiyle ya da başka bir sebeple vücudun bir yerini kesmek; hırsızlık maksadıyla kilitli, kapalı bir yeri kırıp açmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Yara-:

Yara-: uymak ve yaramak; caiz (mümkün) olmak (BA yara-: yaramak; uygun gelmek, yaraşmak)

***Ol nēñ añar yaradı.** O nesne ona uydu ve yaradı. (s.38)4*

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “yara-” şeklinde “Bir şey yararlı olmak, yarar sağlamak; bir iş için uygun olmak, kullanılır olmak; sağlık bakımından elverişli olmak; işine gelmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesi yaşamıştır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “yara-” şeklinde “Yararlı, faydalı olmak, ihtiyaca cevap verebilmek, faydalı, hayırlı olmak / sağlık için uygun olmak, elverişli olmak; layık olmak / yakışmak, uygun gelmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesi yaşamıştır.

Yaş-:

Yaş-: gizlenmek, saklanmak

Ol meni körüp yaşdı. O beni görünce gizlendi. (s.376)

TT’de fiil varlığını kaybetmiştir ancak isim fiil ekiyle kalıcı isim oluşturmuş şekli (yaşmak) TT’de varlığını korumakta ve “Kadınların ferace ile birlikte kullandıkları, gözleri açıkta bırakan, ince yüz örtüsü; başla birlikte yüzü, ağzı kapatan örtü” anlamlarını taşımaktadır. TT’de ayrıca “yaşmaklan-” şeklinde “Yaşmakla örtünmek” anlamında “yaş-” fiilinin yapım eki almış hâline de rastlanmaktadır ki TT’deki anlamının temelinde “gizlenmek, saklanmak” anlamı yer almaktadır.

AT’de fiil varlığını kaybetmiştir ancak isim fiil ekiyle kalıcı isim oluşturmuş şekli (yaşmak) AT’de varlığını korumakta ve “Müslüman kadınların ince tül bentten baş ve yüz örtüsü / genelde örtü, perde anlamında; kapının her bir tarafının çerçevesinin alt kısmına çakılan ince ve uzun tahta parçası; tavuğun gagasının, ağzının köşelerindeki derinin üzerindeki tüyler” anlamlarını taşımaktadır. AT’de ayrıca “yaşmaqlan-” şeklinde “Yaşmakla yüzünü örtmek, kapamak; kapıya ince tahta parçaları çivilenmek” anlamlarında “yaş-” fiilinin yapım eki almış hâline de rastlanmaktadır. Fiilin AT’deki anlamının temelinde “gizlenmek, saklanmak” anlamı yer almaktadır.

Yat-:

Yat-: yatmak, (bir şeyin) altında uzun süre kalmak; (biriyle) yatmak, cima etmek; (muhafız) geceyi geçirmek (BA yat-: yatmak)

Er yattı Adam vb. yattı. (s.331)

Yatgak yattı. Adam geceyi muhafızlıkla geçirdi. (s.367)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “yat-” şeklinde “Bir yere veya bir şeyin üzerine boylu boyunca uzanmak; uyumak veya dinlenmek için yatağa girmek; yatay veya yataya yakın bir duruma gelmek, eğilmek; geceyi geçirmek üzere bir yerde kalmak; boş yere beklemek; işlemez, çalışmaz durumda kalmak; bir özellik kazanmak için bir şeyin içinde beklemek; belli bir süreyi cezaevinde geçirmek; ölü gömülmüş olmak; düz bir duruma gelmek, düzleşmek; cinsel ilişkide bulunmak; bir düşüncüyü veya bir öneriyi benimsemek,

razı olmak; heves etmek, eğilmek; bulunmak, var olmak; olumsuz veya başarısız bir sonuç almak; işsiz kalmak, çalışmamak; bilerek yenilmek, şike yapmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesi yaşamıştır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “yat-” şeklinde “Uyku hâlinde olmak, uyumak / ebedi istirahatatta olmak, defnolunmak / uyumak için yatağa girmek / uzanmak, uzanmış şekil almak / geceyi geçirmek; hasta olmak, hastalanmak, yatak yorgana düşmek; yıkılmak, sükût etmek, viran olmak / çökmek; bir işin, olayın etkisi azalmak, zayıflamak, sakinleşmek, durmak, bitmek; gafil olmak, gaflette olmak, habersiz olmak, hiçbir hareket göstermemek; durmak, çalışmamak, faaliyeti durmak; uyuşmak hissizleşmek; toplanıp kalmak, satılmamak; hapishanede olmak, hapiste olmak; bazı kelimelere katılarak çeşitli ifadeler yapılır” anlamlarında yer almaktadır. Fiilin “(biriyle) yatmak, cima etmek” anlamı AT’de yer almasına rağmen “kötü anlam” olduğu için sözlüğe alınmadığı düşünülmektedir. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Yay-:

Yay-: oynatmak, sallamak; (elbise vb. şeyleri suda) çalkalamak; meylettirmek (BA yay-: çalkalamak, kımıldatmak, sallamak, meyletmek, meylettirmek)

Ol sūwda tōnug yaydı. Adam elbiseyi suda çalkaladı.

Olmenin kōnül yaydı. O, benim gönlümü vb.ni meylettirdi.

Yil yıgaç yaydı. Rüzgâr ağacı oynattı. (s.456)

Fiil TT ağızlarında varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil ses değişimi yaşamadan “yay-” şeklinde “Yayığı çalkalamak (Çankırı; Ordu; Erzincan; Hatay; Sivas; Yozgat; Niğde; Konya) anlamıyla varlığını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Fiil AT ağızlarında varlığını korumaktadır. AT ağızlarında fiil ses değişimi yaşamadan “yay-” şeklinde “Çalkamak (Basarkeçer, Çemberek)” anlamında yer almaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Yaz-:

Yaz-: çözmek, ıskalamak, Oğuzcada yazmak, yaklaşma bildiren tasvir fiili [(BA yaz- : şaşmak, yanılmak; çözmek; (Oğuzca) yazmak]

Ol tügün yazdı. O, düğümü çözdü

Ol bitig yazdı. O, kitap (yazı, mektup) yazdı.

Ol sözinde yazdı. O, sözünde yanlış söyledi

Ol anı uru yazdı. O, onu nerdeyse dövecekti

Ol keyikni yazdı. O, atışta, avı ıskaladı. (s.376)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “yaz-” şeklinde “Söz ve düşüncüyü özel işaret veya harflerle anlatmak; yazı ile anlatmak, yazıya dökmek; yazar olarak görev yapmak; yazı ile bildirmek, haber vermek; bir bilim veya edebiyat eseri oluşturmak; sayaç vb. sayılarla niceliği belirtmek; kaydetmek; bir göreve almak; insanın geleceğini belirlemek; gelinin yüzünü süslemek”, “Kök veya gövdeleri sonuna -a (-e) zarf-fiil eki almış fiillere gelerek yaklaşma bildiren birleşik fiiller oluşturur” ve “Yaymak, sermek; açmak” anlamlarında olmak üzere üç ayrı madde başı olarak yer almaktadır. Fiil DLT’deki “yazı yazmak” ve “yaklaşma bildiren tasvir fiili” anlamlarını korumaktadır. Ayrıca fiil TT’de yeni anlamlar da kazanmıştır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “yaz-” şeklinde “Kağıt veya başka bir şey üzerine yazı işaretleriyle çizmek, işlemek / yazı işleriyle uğraşmak / yazı için gerekmek; bir şeyin yazı metnini hazırlamak; bir şey hakkında yazılı bilgi vermek, düşüncesini, fikrini yazılı veya matbu şekilde bildirmek / mektup vasıtasıyla müracat etmek, mektup yollamak; ölçünlü, ilmi, musiki vb. eserler yaratmak, yazmak / kendi eserini neşretmek; bir teşkilata vs. kabul edilerek adını deftere kaydettirmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki sadece “yazmak” anlamını korumakla birlikte AT’de yeni anlamlar da kazanmıştır.

Yenç-:

Yenç-: ezmek, çiğnemek; bir şeyi ısırp parçacıklarını birbirine katmak

Ol kâgunug yençdi. O, kavun vb.ni ayağının altında ezdi ve çiğnedi. Bir şeyi ısırp parçacıklarını birbirine katarsa yine aynıdır.

Fiil TT ağızlarında ses değişimi yaşamadan “yenç-” şeklinde “Sarsmak, silkelemek, tartaklamak (Afyon, Denizli, Aydın, Muğla)” ve “Ezmek (Artvin)” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek TT ağızlarında yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Fiil AT ağızlarında fiil “yenci-” şeklinde “Sıkmak (Gəncə)” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek AT ağızlarında yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Yen-:

Yen-: Oğuz ve Kıpçak lehçesinde yenmek, galip gelmek [(BA yenğ-: yenmek, altetmek (Oğuz ve Kıpçak dillerince)]

Er anı yendi. Adam bir şeyde onu yendi. (s.510)

TT’de fiil -n>-ŋ ses değişimiyle “yen-” şeklinde “Savaş veya yarışmada üstünlük sağlamak, üstün gelmek; kazanmak, ütmek; tutmak, bastırmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil -ŋ>-n ses değişimiyle “yen-” şeklinde “Mağlup etmek, galip gelmek, basmak; bak. inmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Yet- / Yit-:

Yet- / Yit-: yetişmek, erişmek, ulaşmak (BA yet- / yét-: yetişmek, erişmek)

Ol meni yetti. O, bana ve başkasına yetti. (s.331)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “yet-” şeklinde “Bir gereksinimi karşılayacak, giderecek nicelikte olmak; yeterli sebep olmak; kötü bir davranış, durum, tutum yeterli olmak, kâfi gelmek; başkasına gereksinim duymamak, kendine yeter olmak; bir yaşa erişmek, ulaşmak; olgunlaşmak” anlamlarında yer almaktadır. TT’de fiil sadece “yaş için erişmek, ulaşmak” anlamı taşımaktadır. Dolayısıyla fiilin anlam alanı daralmıştır. Aynı zamanda fiil TT’de yeni anlamlar da kazanmıştır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “yet-” şeklinde “Yetmek, kifayet etmek; gelmek, geçmek, ulaşmak / yaklaşmak, gelip ulaşmak; yetmek, kâfi gelmek; dokunmak, temas etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Yıg-:

Yıg-: yığmak, toplamak, biriktirmek; menetmek (BA yıg-: yığmak, toplamak; bir şeye engel olmak, alıkoymak)

***Ol meni aşka yığdı.** O, beni yemekten vb. şeylerden menetti.*

***Ol tarıg yığdı.** O, buğday vb. şeyleri yığdı. (s.376)*

TT’de fiil -g>-ğ ses değişimiyle “yığ-” şeklinde “Bir tepe oluşturacak biçimde üst üste koymak; biriktirmek; toplamak, bir araya getirmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “menetmek” anlamını kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

AT’de fiil -g>-ğ ses değişimiyle “yığ-” şeklinde “Bir yere toplamak / çeşitli şahıslardan almak, toplamak / kanaat ederek toplamak, geriye atmak, kötü günler için toplamak, saklamak; olgunlaşmış ürünü, meyveyi toplamak / bir şeyi toplamakla, koparmakla meşgul olmak; toplamak, götürmek; küme küme, grup grup koymak / genelde koymak, kümelemek; monte etmek; yavaş yavaş, bölüm bölüm toplamak, koleksiyon yapmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiilin DLT’deki “menetmek” anlamını kaybetmekle birlikte AT’de yeni anlamlar da kazandığı görülmektedir.

Yık-:

Yık-: yıkmak (BA yık-: yıkmak, yıkılmak)

***Ol ewin yıkdı.** O, evini vb. şeyleri yıktı. (s.377)*

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “yık-” şeklinde “Kurulu bir şeyi parçalayarak dağıtmak, bozmak, tahrip etmek; İnsan, hayvan veya ağaç devirmek; Bir yana eğmek; Birine yüklemek; Yük indirmek; Herhangi bir suç, iş vb.ni birine yüklemek; Yıkımına yol

açmak, mahvına sebep olmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil -k>-x ses değişimiyle “yıx-” şeklinde “İtip, vurup, şiddetli dokunup yere devirmek, düşürmek, yıkmak, yere sermek / üzerinden atmak, yere düşürmek, devirmek, yere vurmak; bir tarafı üzerine yatırmak; bütün ağırlığı ile düşmek, düşürmek; dağıtmak, yıkmak, viran etmek; güreşte yenmek, yere devirmek; devirmek, güç kullanarak hükümlanlığını elinden almak, devirmek / mevkisinden, olduğu yerden etmek; havale etmek, yüklemek, uhdesini bırakmak, üzerine atmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Yıra-:

Yıra-: uzaklaşmak (BA yıra- /yara-: uzaklaşmak, ırak olmak)

Yıradı neñ. Nesne uzaklaştı. (s.384)

TT’de fiil y->Ø ses değişimi ile “ıra-” şeklinde “Uzaklaşmak, uzamak, ara açılmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil y->Ø ve -ı->-i- ses değişimleriyle ira- (fiil)>iraq (fiilden isim)>iraglaş- (isimden fiil) yapım eki almış hâliyle “ıraqlaş-” şeklinde “Uzaklaşmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Yırt-:

Yırt-: yırtmak

Ol tönun yırttı. O, elbise vb yırttı. (s.527)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “yırt-” şeklinde “Kâğıt, kumaş gibi bükülüp katlanan şeyleri parçalamak; vücudu kanatacak kadar derin çizmek; yok etmek, bastırmak; sağrısını mahmuzla yaralayarak binek hayvanını alıştırmak; zorlamak; bir işi yapmaktan kurtulmak; köşeyi dönmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla

birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “yırt-” şeklinde “Eskitmek, yıpratmak (giyerek, kullanarak) / yırtmak, ortadan kaldırma, lağvetmek; parçalamak, vahşicesine dağıtmak, parçalamak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Yi-:

Yi-: (bir şey) yemek (BA yé-: yemek, yeyip telef etmek)

Er aş yidi. Adam yemek vb. şeyleri yedi. (s.378)

TT’de fiil -i>-e ses değişimiyle “ye-” şeklinde “Ağızda çiğneyerek yutmak; aşındırmak, kemirmek, oymak, delmek; ısırarak; batmak, çizmek, kaşındırmak, dalamak; hoşla gitmeyen kötü bir duruma uğramak, tutulmak; hakkı olmayan ve kendisine yasak edilmiş bulunan bir şeyi kabul etmek; harcamak, tüketmek, bitirmek; yasal yoldan cezalandırılmak; birine alacağını vermemek, ödememek; başkasının parasını harcamak; harcanmak, kullanılmak, sarf edilmek; sürekli üzme, tedirgin etmek; gücünü kırmak, perişan etmek, mahvetmek; kandırmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil -i>-e ses değişimiyle “ye-” şeklinde “Bir yiyeceği ağızda çiğneyip yutmak; sokmak, dişlemek; aşındırmak, oymak, dağıtmak / kemirmek, içten yiyerek mahvetmek, bozmak; rahat bırakmamak, takatini kesmek, enerjisini tüketmek; hiçbir imkân yaratmamak, tahammülü zor durum yaratmak, yaşamaya, çalışmaya bırakmamak / yok etmek, mahvetmek / kırıp dökmek; yüzsüzcesine kendine almak, alıp vermemek, üzerine yatmak; maruz kalmak, uğrama / tahammül etmek, sabrederek cevap vermemek; bazı kelimelere takılarak çeşitli ifadeler yapılır” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Yil-:

Yil-: (atlı vb.) koşmak (BA yél-: koşmak)

Athg yildi. *Atlı koştı.* (s.377)

TT’de fiil -i->-e- ses değişimiyle “yel-” şeklinde “Aceleyle, telaşlı bir biçimde koşmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Fiil AT ağızlarında varlığını korumaktadır. AT ağızlarında fiil “yeltələ-” şeklinde “Hızlı hızlı gitmek (Cəbrayıl)” anlamında yer almaktadır.

Yir-:

Yir-: Oğuz lehçesinde yermek, iğrenmek [BA yér-: yermek, beğenmemek; iğrenmek; zemmetmek, hakir görmek (Oğuzca)] (BA yır- /yer- /yir-: yirmek)

Er aşig yirdi. *Adam yemekten iğrendi.*

Ol erig yirdi. *O, adamı yerdi.* (s.427)

TT’de fiil -i->-e- ses değişimiyle “yer-” şeklinde “Kötülüklerini söylemek, zemmetmek; birinin veya bir şeyin kusurlarını ortaya koymak, hicvetmek, övmek karşısı; beğenmemek, hoşlanmamak, tiksirmek” yer almakta ve DLT’deki anlamlarını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Yit-:

Yit-: yitmek, kaybolmak (BA yit-: kaybolmak, yitmek)

Yitti nēn. *Nesne kayboldu.* (s.331)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “yit-” şeklinde “Yok olmak, ortadan kalkmak, kaybolmak; görünmez olmak; sahip olunan bir şey elden çıkmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil y->Ø ses değişimi ile “it-” şeklinde “Kaybolmak, yok olmak / şaşırıp şaşırıp başka yere gitmek; önceki özelliği yok olmak, kaybolmak; heder olmak, zayi olmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da

kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Yōd-:

Yōd-: silmek (BA silmek, bozmak, mahvetmek)

Fiil sadece TT ağızlarında varlığını korumaktadır. Fiil TT ağızlarında -d>-y ses değişimi ile “yoy-” şeklinde “Eski durumunu yitirmek, bozulmak, çirkinleşmek (Isparta, Samsun); yazılan yazıyı silmek, bozmak (Kastamonu, Çankırı, Sinop, Giresun, Ankara); bozmak, işe yaramaz duruma getirmek (İçel); harcamak, yok etmek (Adana)” başaramamak, becerememek, eline yüzüne bulaştırmak” (Adana, İçel); bozmak, kötü kullanmak, eskitmek (Manisa, Konya)” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Yon-:

Yon-: kesmek, yontmak (BA yonu- / yon-: yonmak)

Neçe yitig biçekerse õz sapın yonumas. Bıçak keskin olsa da kendi sapını kesemez.
(s.16)6

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “yon-” şeklinde “Yontmak” anlamında yer almaktadır. Fiil TS’ye halk ağızlarından girmiştir, yazı dilinde kullanılmamaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir. Ayrıca fiilin yon- (fiil)>yont- (fiilden fiil) yapım eki almış hâliyle “yont-” şeklinde “Bir şeye istenilen biçimi vermek için dış bölümünü keskin bir araçla biçmek, kesmek; bir kimsenin azar azar parasını çekmek, birinden para sızdırmak; bir şeyi kendi görüşüne göre değerlendirmek” anlamında bir fiile daha rastlanmaktadır. “yont-” fiili DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “yon-” şeklinde “Bir şeyi (ağacı, demiri vs.) hacim olarak küçültmek, inceltmek veya istenen şekle düşürmek gayesiyle kesici bir aletle düzeltmek, yontmak; taştan vs. yontma yoluyla hazırlamak, yapmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Yor- / yorı- / yoru-:

Yor- / yorı- / yoru-: yürümek (BA yorı- / yor-: yürümek, gitmek, varmak; ismi varıp yayılmak; yürüyüp gitmek)

Er yorudı. *Adam vb. yürüdü. Herhangi bir şey yürürse gene aynıdır.* (s.384)

TT’de fiil -o>-ü- ve -ı /-u>-ü ses değişimleriyle “yürü-” şeklinde “Adım atarak ilerlemek, gitmek; karada veya suda, herhangi bir yöne doğru sürekli olarak yer değiştirmek; çocuk ayakları üzerinde gezecek duruma gelmek; yayan gezmek, yayan gitmek; yol almak; bir yere gelmek, bir yere ulaşmak, kaplamak; üzerine doğru gitmek, akın etmek, saldırmak, hücum etmek; faiz, hesap edilmek, işlemek; geçmek, ilerlemek, değişmek; bir işte ileri gitmek; gereği gibi yapılmak veya ilerlemek; ölmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil -o>-e- ve -ı /-u>-i ses değişimleriyle “yeri-” şeklinde “Ayaklarla hareket etmek; adımlamak / hareket etmeye, gezmeye gücü, kudreti olmak; hareket etmek (gitmek, yürümek) / çalışmak; üzerine gitmek, hücum etmek, akın etmek; geçmek, kabul edilmek, revaçta olmak, yayılmak; bir şeyin içine batmak, girmek, geçmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Yort-:

Yort-: (atı) eşkin koşturmak (BA yort-: dörtnala koşturmak; bir işe başlamak üzere yürümek)

Atlıg yorttı. *Atlı (atını) eşkin koşturdu.* (s.527)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “yort-” şeklinde “Koşmak; sürekli yol yürümek; işsiz güçsüz gezmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil TT’de DLT’deki anlamından daha geniş bir anlam taşımakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi vardır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “yort-” şeklinde “Yort yürümek, tırıs tarzında yürümek; genelde yürümek, koşmak, boşu boşuna gezmek; sokmak, yerleştirmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil AT’de DLT’deki anlamından daha geniş bir anlam taşımakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi vardır.

Yör-:

Yör-: (düş) tabir etmek (BA yor-:tabir etmek, yormak)

Tüş yördi. Düş tabir etti. (s.399)

TT’de fiil -ö->-o- ses değişimiyle “yor-” şeklinde “Bir anlam vermek, yorumlamak; bir sebebe bağlamak, bir duruma işaret saymak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil TT’de DLT’deki anlamından daha geniş bir anlam taşımakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi vardır.

AT’de fiil -ö->-o- ses değişimiyle “yor- ve yoz- (-r>-z ses değişimi)” olmak üzere iki şekilde ve “Kendi istediği gibi anlam vermek, izah, şerh etmek, yormak / hissetmek, duymak; rüyayı tabir etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil AT’de DLT’deki anlamından daha geniş bir anlam taşımakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi vardır.

Yü-:

Yü-: yıkamak (BA yu-: yıkamak)

Ol tön yūdı. O, elbise vb. şeyleri yıkadı.(s.457)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “yu-” şeklinde “Yıkamak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “yu-” şeklinde “Su veya sabunlu su ile ya da başka bir sıvı ile yıkamak, temizlemek; çarparak, dokunarak dağıtmak, götürmek (yağmur, dalga, ırmak)” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Yul-:

Yul-: (bağı) çözmek; yolmak; istinsah etmek; (kadın, mihrinden) vazgeçmek (BA yol-: yolmak, yolmak için kaynar suya bırakmak; kurtarmak, bırakmak, salıvermek, istinsah etmek)

Er bulunug yuldı. Adam tutsağın bağını çözdü

Er tutug yuldu. Adam rehineyi çözdü

Er kuş yuldu. Adam, tüylerini yolmak için kuşu sıcak suya batırdı

Uragut başın yuldu. Kadın imhrinden vb.den vazgeçti

Ol bitig yuldu O, kitabı istinsah etti. (s.377)

TT’de fiil -u->-o- ses değişimiyle “yol-” şeklinde “Bitki, tüy vb.ni çekerek yerinden çıkarmak, çekip koparmak; dolandırarak, hile ile birinin parasını almak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki sadece “yolmak” anlamını korumakla birlikte TT’de yeni bir anlam da kazanmıştır.

AT’de fiil -u->-o- ses değişimiyle “yol-” şeklinde “Çekip koparmak, kökünden çıkarmak; soymak, varını yoğunlu elinden almak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki sadece “yolmak” anlamını korumakla birlikte AT’de yeni bir anlam da kazanmıştır.

Yut-:

Yut-: Oğuz ve Kıpçak lehçesinde yutmak (BA yut-: yutmak)

Ol yumurtganı yuttu. O, yumurta vb. şeyleri yuttu. (s.331)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “yut-” şeklinde “Ağızda bulunan bir şeyi yutağa geçirmek; tam ve doğru söylememek; inanmak, aldanmak, kanmak; söylemek istediği bir sözü kendini tutarak söylememe; iyice, eksiksiz olarak öğrenmek; ışık, ses gücünü, parlaklığını azaltmak; dayanıp sesini çıkarmamak, katlanmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil y->Ø ve -t>-d ses değişimleriyle “ud-” şeklinde “Yutak borusunun adaleleri vasıtasıyla mideye indirmek, yutmak / kendi içine alarak mahvetmek, yok etmek / yok etmek, mahvetmek / çökmek, kaplamak, kavramak, içine larak görünmez etmek; gayri meşru olarak sahiplenmek, yemek, zorla almak; tahammül etmek, katlanmak, dayanarak susmak, bildirmemek, açığa vermemek / kötü, aşağılayıcı bir laf, hakaret karşısında sessiz durmak, itiraz etmemek, tahammül etmek, katlanmak, cevapsız bırakmak; açıkça söylememek, yarım anlatmak veya söylememek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil

DLT'deki anlamlarını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Yükün-:

Yükün-: secde etmek; saygı göstermek üzere baş etmek

***Kul tenrike yükündi.** Kul Yüce Tanrıya secde etti.*

***Ol mana yükündi.** O, saygı göstermek için bana başını eğdi. (s.383)*

TT'de fiil ses değişimi yaşamadan “yükün-” şeklinde “Birinin önünde, saygı göstermek için eğilmek veya yere kapanmak” anlamında yer almakta ve DLT'deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT'de fiil yer almamaktadır.

Yüli-:

Yüli-: tıraş etmek (BA yüli-: yülümek, tıraş etmek)

TT'de fiil -i>-ü ses değişimiyle “yülü-” şeklinde “Vücudun fazla kıllarını ustura ile almak, tıraş etmek” anlamında yer almakta ve DLT'deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT'de fiil yer almamaktadır.

Yüm-:

Yüm-: Yummak (BA yum-: yummak)

***Er köz yüm-di.** Adam gözünü yumdu. (s.378)*

TT'de fiil -ü->-u- ses değişimiyle “yum-” şeklinde “Kıсарak kapamak, sıkarak kapalı duruma getirmek” anlamında yer almakta ve DLT'deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT'de fiil -ü->-u- ses değişimiyle “yum-” şeklinde “Kapamak, örtmek” anlamında yer almakta ve DLT'deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Yüz-:

Yüz-: (suda) yüzmek; (deri) yüzmek; (yarada irin veya cerahat) kabarmak (BA yüz-/yoz-: yüzmek, soymak; yayılmak ve dağılmak)

Er suwda yüzdı. Adam suda yüzdü.

İrin yüzdı. Beden ve yarada irin veya cerahat kabardı.

Er tokım yüzdı. Adam kesilmiş hayvanı yüzdü ve ortaya çıkardı. (s.376)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “yüz-” şeklinde iki ayrı madde başı olarak “Kol, bacak, yüzgeç vb. organların özel hareketleriyle su yüzeyinde veya su içinde ilerlemek, durmak; yüzme sporu yapmak; bir sıvının yüzeyinde batmadan durmak; herhangi bir durumun en aşırı derecesinde olmak; dalgalanmak; herhangi bir şeyle üzeri kaplanmak, bir şeye bulanmak” ve “Derisini çıkarmak, derisini soymak; çok para istemek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “(yarada irin veya cerahat) kabarmak” anlamını kaybetmekle birlikte TT’de yeni anlamlar da kazanmıştır.

AT’de fiil y->Ø ses değişimi ile “üz-” şeklinde “Suyun üstünde ve altında hareket etmek, yüzmek / suya dalmayan hareket etmeyi becermek / özel mekanizmalar yardımıyla belirli bir yönde suyun üzerinde veya altında hareket etmek / gemi, sandal vs. ile gitmek / suyun dibine dalmadan akıntı ile hareket etmek, gitmek; havada yavaş yavaş hareket etmek, süzülme / Ay, Güneş hareket eder gibi görünmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki sadece “suda yüzmek” anlamını korumakla birlikte AT’de yeni anlamlar da kazanmıştır.

2.2. Türemiş Fiiller

Açık-:

Açık-: acıkmak (BA açık-: acıkmak)

Er açıktı. Adam açlıktan kıvrandı. (s.95)

TT’de fiil -ç->-c- ses değişimiyle “acık-” şeklinde “Yemek yeme gereksinimi duymak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiilin yapım eki olmadan ve -ç->-c- ses değişimi ile “ac-” şeklinde “Acıkmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Açıl-:

Açıl-: açılmak (BA açıl-: açılmak)

Kōk açıldı. İş açıldı. Gök açıldığı zaman da aynı fiil kullanılır. Köñül açıldı: gönül ferahladı. Açılan her şey için de aynı fiil. (s.96)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “açıl-” şeklinde “Açma işine konu olmak; renk koyuluğunu yitirmek; kendine gelmek, biraz iyileşmek, ferahlamak; sıkılması, çekinmesi, tutukluğu kalmamak; kuruluşlar ilk kez veya yeniden işe başlamak; işini gereğinden veya yapabileceğinden geniş tutmak; genişlemek, bollaşmak; delinmek, yırtılmak; sis, karanlık, duman vb. dağılmak, yoğunluğunu yitirmek; gereken güce ulaşmak; kıydan uzaklaşmak; kapı, yol vb. geçit vermek; sırrını, üzüntüsünü, sorunlarını birine söylemek; herhangi bir konuyla veya sorunla ilgili olarak düşünce ve uygulamalarda yeni koşulların gerektirdiği değişiklikleri veya yenilikleri yapmak; yeni bir bakış açısı getirmek; ayrıntıya girmek” anlamlarında kullanıldığı görülmekte ve fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiil anlam genişlemesi yaşamıştır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “açıl-” şeklinde “Açık hâle gelmek, kapağı, örtüsü vs. kaldırılmak, düşmek; (aradaki engel) kaldırılmak, yok olmak, belirlemek, ortaya çıkmak; katlanmış, bükülmüş, düğümlenmiş, bağlanmış şeylerin kıvrımlarını açmak, düzeltmek; koşumdan açılmak (at, öküz vs.); aralaşmak, seyrekleşmek, arada mesafe meydana gelmek; aralanmak (kapalı, bükülü şeyler); işe başlanmak; tatbik edilmeye başlanmak, tesis olunmaya başlanmak; ortaya çıkarılmak, mümkün olmak, yapılmak; meydana çıkarılmak, ifşa edilmek, açığa çıkarılmak, üzeri açılmak, bulunmak; inceleme, araştırma vs. neticesinde bulunmak, belirlenmek; çiçeklenmek, yapraklanmak, görünmek, ortaya çıkmak;deşilmek, delinmek, kazılmak; bakmak, açılmak (kapı, pencere vs.) kopmak, sökülme; genişletilmek, büyütülmek, uzatılmak (saha); cilalanmak, parlatılmak, temizlenmek, sürterek beyazlatılmak, üzerindeki kir temizlenmek, ışıldamak; ortaya atılmak, ileri sürülmek, başlanmak (sohbet, konu vs.); buluttan kurtulmak, aydınlaşmak,

açılmak; ışıktanmak, ışıktanmaya başlamak; atılmak, patlamak; boşalmak, boş kalmak, boş yer meydana çıkmak; iyileşmemek, kavuşmamak, bitişmemek, üzeri açılmak (yara); görünmeye başlamak, ortaya çıkmak; birden bire sinirlenerek haykırmak, laf söylemeye başlamak, azarlamak; başlamak, ulaşmak, yetişmek, gelmeye başlamak, başlanmak (hava, mevsim); meydana gelmek, kendini göstermek; akmaya başlamak (su, kan vs.); hazırlanmak, serilmek (sofra); vazgeçmek, uzaklaşmak, defolmak; hâlledilmek; mecnun olmak, sevinmek, içi açılmak, ferahlamak, hoşnut olmak; bazı sözlere takılarak çeşitli ifadeler ve birleşik fiiller yapılır” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiil anlam genişlemesi yaşamıştır.

Açın-:

Açın-: ihsanda bulunmak; açılmak, açar görünmek (BA açın-: doyumluk ve yem vermek, açınmak; açılmak; açar gibi görünmek)

***Beg erin açındı.** Bey, askerlerine vb. ikram ve ihsanda bulundu.*

***Er atın açındı.** Adam yulaf ve yem vererek atına ihsanda bulundu.*

***Er koyın açar açındı.** Adam koynunu açar gibi göründü. Hasta veya beşikteki çocuğun üstündeki örtü açıldığı zaman da aynıdır. (s.98)*

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “açın-” şeklinde “Gelişmek; içindeki yetenekler uyanarak amacına varmak, gelişmek, inkişaf etmek” anlamlarında yer almakta, DLT’deki anlamını kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur. Fiil muhtemelen Türkçeleşme aşamasında Türkçeye kazandırılmıştır. Fiil DLT’deki anlamını TT ağızlarında korumakta ve TT ağızlarında “açılmak, görünmek” anlamında (Niğde, Sivas, Denizli) yer almaktadır.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Açıt-:

Açıt-: ekşitmek; elem vermek, acıtmak (BA açıt-: eksitmek; acıtmak)

***Ol sirke açıttı.** O, sirke vb. şeyleri ekşitti.*

Ol anıñ köñlin açıttı. O çok kötü bir haberle onun yüreğine elem verdi. (s.101)

TT’de fiil -ç-<-c- ses değişimi ile “acıt-” şeklinde “Acılık vermek; ağrı, sızı duyulmasına sebep olmak” anlamlarıyla yer almaktadır. Fiil DLT’deki “elem vermek, acıtmak” anlamını korumakta; “ekşitmek” anlamını ise “acılık vermek” anlamıyla sürdürmektedir.

AT’de fiil -ç-<-c- ses değişimi ile “acıt-” şeklinde “Acı etmek, acı hâle getirmek; mayalamak, kabartmak, ekşitmek; incitmek, sinirlendirmek” anlamları ile yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Açtur-:

Açtur-: açılması için emir vermek, açtırmak (BA açtur-: açtırmak)

Ol kapug açturdı. O, kapının açılması için emir verdi. Herhangi bir şeyin açılması için emir verilince de aynı fiil kullanılır. (s.105)

TT’de fiil -u->-ı- ses değişimiyle “açtır-” şeklinde “Açma işini yaptırmak” anlamıyla yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de -t->-d- ses değişimi ile fiilin “açdır-” şeklinde “Açmaya mecbur etmek” anlamıyla DLT’deki anlamını koruduğu görülmektedir. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Ağakla-:

Ağakla-: ayağa vurmak (BA adhakla-: ayağa vurmak)

Ol anı ağakladı. O, onun ayağına vurdu. (s.133)

TT’de fiil -đ->-y- ses değişimiyle “ayakla-” şeklinde “Ayakla ölçmek” anlamıyla yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek TT’de yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur. Fiil DLT’deki anlamını TT ağızlarında varlığını koruduğu görülmektedir. TT ağızlarında fiil “Kötülemek, ayak altına almak, kovmak (Konya)” anlamıyla yer almaktadır.

AT’de fiil -d->-y- ve -k->-q- ses değişimleriyle “ayaqla-” şeklinde “Ayaklarıyla ezmek, harap etmek, ayaklarıyla mahvetmek, çiğnemek, ayakla basmak, ezmek, sıkmak, tekmeyle vurmak, ayakla ezmek, ayakları altına alıp dövme; gezmek, dolaşmak; takmamak, ezip geçmek, saygı göstermemek; baskı altına almak, manevi yönden eziyet etmek” anlamlarıyla yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Ağaklan-:

Ağaklan-: ayak sahibi olmak (BA adhaklan-: ayaklanmak, ayak sahibi olmak)

ağaklandı nē: nesnenin ayakları oldu.

Alım kīç kalsa ağaklanur. Borçlu üzerinde borç uzun zaman kalırsa ayakları olur, yani sahibi ondan talepte bulunur. (s.129)

TT’de fiil -d->-y- ses değişimiyle “ayaklan-” şeklinde “Çocuk yürümeye başlamak; hasta iyileşip yürüyebilir duruma gelmek; ayağa kalkıp gitmeye davranmak; toplu bir biçimde zor ve şiddet kullanarak devlet güçlerine karşı gelmek, başkaldırmak, isyan etmek; uyanmak, uyanıp kalkmak” anlamlarıyla yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil -d->-y- ve -k->-q- ses değişimleriyle “ayaqlan-” şeklinde “Ezilmek, ayaklar altında kalmak, mahvedilmek, ayakla ezilmek, dövölmek; ayağa kalkmak, yürümek; birinin üzerine hücum etmek” anlamlarıyla yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Açıl-:

Açıl-: ayılmak (BA adhır-: ayılmak)

Esrük adıldı. Sarhoş olan ve bayılan kimse ayıldı. (s.96)

TT’de fiil -d->-y- ses değişimiyle “ayıl-” şeklinde “Sarhoşluk, baygınlık vb. bir durumdan kurtulmak, kendine gelmek; aklı başına gelip gerçeği görmek” anlamlarıyla yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil -d->-y- ses değişimiyle “ayıl-” şeklinde “Uykudan uyanmak; baygınlığı sarhoşluğu geçmek; gözü açılmak, gaflet uykusundan uyanmak, kendine gelmek, canlanmak” anlamlarıyla yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Adır-:

Adır-: ayırmak (BA adhr-: ayırmak)

Ol edgünü yawlaktan adırdı. O, iyiyi kötüden ayırdı. (s.91)

TT’de fiil -d->-y- ses değişimiyle “ayır-” şeklinde “Bölmek; bir bütünden bir parçayı herhangi bir amaçla bir tarafa koymak, saklamak; bir yeri bir engelle bölmek; birbirinden uzaklaştırmak; nitelik değişikliğini anlamak, fark etmek; seçmek; iki veya daha çok kimse arasındaki anlaşmayı, uzlaşmayı bozmak; farklı davranmak, fark gözetmek; bir şey veya yeri, bir şey veya kimse için kullanmayı belirlemek, tahsis etmek” anlamlarıyla yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil -d->-y- ses değişimiyle “ayır-” şeklinde “Bütün hâlde olan bir şeyi parçalamak veya bir kısmını almak; ilişkisini kesmek, birbirinden uzaklaştırmak; her birini bir tarafa çekmek, uzaklaştırmak; başkalarından ayırmak, uzaklaştırmak, tecrit etmek, başkalarıyla ilişkisini kesmek; yarmak, parçalamak, kesmek; bölmek, taksim etmek; seçmek; tahsis etmek, emrine vermek; göze çarpması için işaretlemek, diğerlerinden farklı hâle getirmek” anlamlarıyla yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Adırıl-:

Adırıl-: ayrılmak

Yöl adırıldı. İki yol birbirinden ayrıldı. İki arkadaş veya iki diğ birbirinden ayrıldığı zaman da aynı. (s.113)

TT’de fiil -d->-y- ses değişimiyle “ayrıl-” şeklinde “Ayrırma işine konu olmak; bir yerden, bir kimseden, bir şeyden uzaklaşmak; boşanmak” anlamlarıyla yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde

anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de -d->-y- ses değişimiyle “ayrıl-” şeklinde “Ayrı düşmek, uzaklaşmak / vedalaşmak / artık görüşmemek, ilişkiyi kesmek; hayalinden, aklından çıkarmak, düşünmemek, terketmek; kopmak; çekilmek, yerini terketmek / kenara çekilmek, bir yerden uzaklaşmak; bölünmek; beraberken ayrılıp bağımsız yaşamağa başlamak; aralarındaki evlilik bağıını koparmak, birbirini terketmek; herhangi bir özelliğine göre diğerlerinden seçilmek,farklı görünmek; tahsis edilmek, birisi için saklanmak” anlamlarıyla yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Ağrış- / ayrırş-:

Ağrış- / ayrırş-: ayrılmak (BA ağrış- / ayrırş-: ayrırşmak, birbirinden ayrılmak

Olar ikki ağrışdı. İki arkadaş birbirinden ayrılıp kayıplara karırştırlar. (s.109)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “ayrırş-” şeklinde “Birbirinden ayrılmak, birliğı bozulmak; moleküller, türlü etkenler sebebiyle geçici olarak daha yalın atom veya moleküllere bölünmek” anlamlarıyla yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Agırila-:

Agırila-: ağırlamak, ihsan etmek, ikram etmek (BA ağırila-: ağırlamak, ikram ve ihsan etmek)

Teñri mini ağırıladı. Allahu Taâlâ bana kerem etti. Birisi bir başkasını ağırlayınca da aynıdır. (s.132)

TT’de fiil -g->-ğ- ses değişimiyle “ağırla-” şeklinde “Konuğa saygı göstererek onun her türlü rahatını, gereksinimini sağlamak, ikram etmek, izaz etmek” anlamıyla yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil -g->-ğ- ses değişimiyle “ağırla-” şeklinde “İhtimam göstermek, büyük hürmetle misafir etmek” anlamıyla yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır.

Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Agırlan- /Agırlal-:

Agırlan- /Agırlal-: ağırlanmak; pah lı bulmak; ağır bulmak (BA ağırlal-: akram olunmak, ağırlan-: ağırlanmak, ikram edilmek; pah lı bulunmak)

***Er ağırlandı.** Adam ağırlandı.*

***Ol bu atnı ağırlandı.** O, bu atı pah lı buldu. Bir şeyi ağır bulduğu zaman da aynı.*
(s.129)

TT’de fiil -g->-ę- ses değişimiyle “ağırlan-” şeklinde “Ağırlama işine konu olmak” anlamıyla yer almakta ve DLT’deki sadece “ağırlanmak” anlamını koruduğu görülmektedir. Dolayısıyla fiil anlam daralması yaşamıştır.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Agızla-:

Agızla-: ark vb. şeylere ağız yapmak; ağıza vurmak (BA ağızla-: ağza vurmak; ağız ağmak)

***Ol arıknnı ağızladı.** O, ark için ağız yaptı.*

***Ol köln ağızladı.** O, k lesinin vb. ağzına vurdu.* (s.132)

TT’de fiil -g->-ę- ses değişimiyle “ağızla-” şeklinde “Bir boğazın veya bir limanın ağzını ortalamak; bir parçayı yuvasına geçirmek için önce yuvanın ağzını ayarlamak; bir işi kolaylamak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarını kaybederek TT’de yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil -g->-ę- ses değişimiyle “ağızla-” şeklinde “Ağızla koparmak, ağzı ile kaldırmak, ağzını dokundurmak; suçlamak, azarlamak, bağırıp çağırıp yüzüne laf söylemek, nasihat etmek” anlamlarıyla yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarını kaybederek AT’de yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Agna-:

Agna-: hayvanlar debelenerek kaşınmak, ağnamak; kekeme olmak dili tutulmak (BA

agna-: -hayvanlar- yatıp debelenmek; kekemeleşmek, dili tutulmak)

At agnadı. *At, toprak vb. yerde debelenerek kaşındı.*

Er agnadı. *Adamın dili kekeme olup tutuldu. (s.127)*

TT’de fiil -g->-ğ- ses değişimiyle “ağna-” şeklinde “Hayvan, yere yatıp yuvarlanmak” anlamında yer alıp DLT’deki ilk anlamı karşıladığı ikinci anlamının ise kaybolduğu görülmektedir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

AT’de fiil -g->-ğ- ses değişimiyle “ağna-” şeklinde “Sırt üstü yatarak ayaklarını havaya kaldırıp o tarafa bu tarafa dönmek, yere uzanarak kendini toza toprağa bulamak; uçmak, dağılmak, dökülmek, kaymak, yuvarlanmak (toprak, kar vs.)” anlamında yer alıp DLT’deki ilk anlamı karşıladığı ve ilk anlamdan yola çıkarak yeni anlamlar kazandığı ikinci anlamının ise kaybolduğu görülmektedir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Agnat-:

Agnat-: kekretmek, kekeme hâle getirmek; hayvanlara toprağı sürdürmek, ağnatmak (BA agnat-: -hayvanları- yatırıp debelendirmek; dili buruşturmak; dili ağırlaştırmak)

Ol atın toprakka agnattı. *O, atını vb. hayvanları toprağa sürdürdü.*

Yagak anıñ tılın agnattı. *Ceviz onun dilini kekretti; öyle ki kekeme gibi oldu. (s.120)*

TT’de fiil yer almamaktadır.

AT’de fiil -g->-ğ- ses değişimiyle “ağnat-” şeklinde “Aşağı doğru sürmek (koyun sürüsü vs.), çekmek, indirmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarını kaybederek AT’de yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlam geçiş söz konusudur.

Agır-:

Agır-: ağrımak (BA ağır-: ağrımak)

Anıñ başı agrıdı. *Onun başı ağrıdı. Yaranın ve nerede bulunursa bulunsun bir organın ağrması da aynıdır. (s.122)*

TT’de fiil -g->-ğ- ses değişimiyle “ağrı-” şeklinde “Vücudun bir yeri ağırlı durumda

olmak” anlamıyla DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil -g->-ğ- ses değişimiyle “ağrı-” şeklinde “Vücudun bir tarafında ağrı hissetmek; hastalanmak, kendini kötü hissetmek; kederlenmek, kalbi kırılmak, incinmek” anlamlarıyla yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğradığı görülmektedir.

Agrıt-:

Agrıt-: ağrıtmak, ağrı vermek

Ol anı agrıttı. O, ona ağrı verdi. (s.118)

TT’de fiil -g->-ğ- ses değişimiyle “ağrı-” şeklinde “Ağrımaya yol açmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil -g->-ğ- ses değişimiyle “ağrı-” şeklinde “Eziyet vermek, acı vermek, incitmek, ağrıya sebep olmak; kalbini kırmak, gönlünü incitmek, dokunmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Aguk-:

Aguk-: zehirlenmek (BA aguk-: ağılanmak)

Er aguktu. Adam zehirlendi. (s.95)

TT’de fiil -g->-ğ- ve -u->-ı- ses değişimleriyle “ağılan-” şeklinde “Zehirlenmek” anlamıyla yer almakta ayrıca -k>-la+n yapım eki değişimi de görülmektedir. TT’de fiilin farklı bir yapım ekiyle kullanıldığı görülmektedir. “agu” isim kökü DLT’de bulunmakta, o dönemde -k eki ile yapılan fiil TT’de -le /-la +n eki ile yapılmıştır. Fiil DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil “ağılan-” şeklinde “Zehirlenmek” anlamıyla -g->-ğ- ve -u->-ı- ses değişimleriyle yer almakta ayrıca -k>-la+n yapım eki değişimi de görülmektedir. Fiil

DLT'deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Agula-:

Agula-: zehirlemek (BA agula-: ağılamak)

Ol aşın aguladı. O yemeğini vb. şeyleri zehirledi. (s.135)

TT'de fiil -g->-ğ- ve -u->-ı- ses değişimleriyle “ağıla-” şeklinde “Zehirlemek; bir şeye zehir katmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT'deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT'de fiil -g->-ğ- ve -u->-ı- ses değişimleriyle “ağıla-” şeklinde “Zehirlemek” anlamında yer almakta ve DLT'deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Axsa-:

Axsa-: aksamak (BA axsa-: aksamak, topallamak)

At axsadı. At vb. şeyler aksadı. (s.123)

TT'de fiil -x->-k- ses değişimiyle “aksa-” şeklinde “Hafifçe topallamak; bir iş gereği gibi yürümek, geri kalmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT'deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT'de fiil ses değişimi yaşamadan “axsa-” şeklinde “Bir ayağı kısa, sakat veya ağrısından dolayı sekerek yürümek, topallamak; ilerlememek, iyi gitmemek, geride kalmak, gecikmek, işi yapıp bitirmemek” anlamı ile varlığını korumaktadır. Fiil DLT'deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Axsat-:

Axsat-: aksak hâle getirmek (BA axsat-: aksatmak)

Ol anı axsattı. O, onu aksak hâle getirdi. (s.118)

TT'de fiil -x->-k- ses değişimiyle “aksat-” şeklinde “Bir işi gereği gibi yürütmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT'deki anlamını kaybederek TT'de yeni bir anlam kazanmıştır. Fiil kazandığı mecaz anlamla varlığını korumaktadır asıl anlamını ise

kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde mecaz anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “axsat-” şeklinde “Topal etmek, aksamasına sebep olmak; engel olmak, bir işin yolunda gitmemesine geri kalmasına sebep olmak” anlamı ile varlığını korumaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Axtar-:

Axtar- / agtar-: tersyüz etmek, devirmek, yıkmak; kürekle aktarmak (BA axtar-: aktarmak)

***Er tūşig axtardı.** Adam taşı tersyüz etti.*

***Tüpi yıgaçig axtardı.** Rüzgâr ağacı devirdi. Herhangi bir şey bir şeyi ters çeviriyorsa yine aynı fiil kullanılır. (s.105)*

TT’de fiil -x- /-g->-k- ses değişimiyle “aktar-” şeklinde “Bir şeyi bir yerden, bir kaptan başka bir yere veya kaba geçirmek; bir şeyin yolunu, yönünü değiştirmek; bir lehçeyi başka bir lehçeye uyarlamak; toprağı altı üstüne gelecek bir biçimde iyice bellemek; iletmek, bildirmek; bir kitabı başından sonuna kadar okumak; birinin başka biriyle telefonla konuşmasını sağlamak; çatı kiremitlerinin kırık ve bozuk olanlarının yerlerine sağlamalarını koymak; alıntılanmak; kaynak kişiden derlenen herhangi bir parçayı kitlelere duyurmak ve yaymak; tür değişikliği yapmak; bir tekniğe göre biçimlendirmek, uyarlamak; üretilmiş olan bir enerjiyi, başka organlara iletmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “axtar-” şeklinde “Gizli veya saklanmış, yahut kaybolmuş bir şeyi bulmağa, ortaya çıkarmağa çalışmak / görmeye, bulmağa çalışmak / aramak, bulmağa çalışmak; elde etmeye çalışmak / arzu etmek, bir şeyin olmasına, meydana çıkmasına çalışmak; yoklamak, araştırmak, teftiş etmek, muayene etmek; ummak, beklemek; oldukça fazla düşünmek, kendini kaptırmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek AT’de yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Akış-:

Akış-: her yönden akmak, akışmak / (insan ve su için) her yönden toplanmak, toplaşmak (BA akış- /aklış-: akışmak)

Tegme yanaktın bodun aklışdı. İnsanlar her taraftan toplandı. Her yönden oluşan sular için de kullanılır. (s.112)

Suwlar akışdı Her yönden su akmaya başladı. (s.94)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “akış-” şeklinde “Karşılıklı akmak; her yönden gelip gitmek” anlamları ile DLT’deki anlamlarını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “akış-” şeklinde “Akıp bir yere toplanmak, her araftan akıp gelmek, akıp dökülmek, akmak, sızmak, yer değiştirmek; akın hâline gelmek, gitmek yayılmak, intizamsız bir şekilde hareket etmek gitmek” anlamları ile DLT’deki anlamlarını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Akıt- / aktur-:

Akıt- / aktur-: (su, sel vb. için) akıtmak; (askeri birlik için) akın yaptırmak / akıtılmasını emretmek, akıtmak, aktırmak (BA akıt-: akıtmak; göndermek / aktur-: aktırmak, akıtmak)

Teñri akın akıttı. Allah sel akıttı.

Beg akıncı akıttı. Bey, düşman üzerine bir birlik gönderdi. (s.103)

Ol suw akturdi. O suyun akıtılması için emir verdi. (s.106)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “akıt-” şeklinde “Akmasını sağlamak, akmasına yol açmak, dökmek” anlamıyla yer almaktadır. Fiil DLT’deki “göndermek, akın yaptırmak” anlamını kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

AT’de fiil -k->-x- ses değişimiyle “axıt-” şeklinde “Akmasına sebep olmak; dökmek, ağlamak; bol miktarda ve ardı arkası kesilmeden yollamak, göndermek; akan su ile göndermek; süzmek, bakmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi

vardır.

Alar-:

Alar-: alacalanmak, renklenmek; göz kamaşmak (BA alar-: kamaşmak -göz-; kızarmak, al olmak; ala olmak, alacalaşmak)

Talka alardı. Üzüm vb. şeylerin kuruğu (çağlası) renklendi.

Kişi yini alardı. İnsan vb. 'nin bedeni alacalandı.

Anın közi alardı. Gözü kamaştı. (s.91), 92

TT'de fiil ses değişimi yaşamadan “alar-” şeklinde “Kızarmak; ala renkli duruma gelmek” anlamlarıyla DLT'deki göz kamaşmak dışındaki anlamları karşılamaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

AT' de fiil yer almamaktadır.

Alart-:

Alart-: (gözü) belirtmek (BA alart-: belirtmek -göz-, yan yan bakmak)

Ol anar közin alarttı. O, ona gözünü belirtti. (s.525)

Fiil sadece TT ağızlarında varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil ses değişimi yaşamadan “alart-” şeklinde “Gözleri açarak, dik dik bakmak (Adana)” anlamıyla yer almakta ve DLT'deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Alda-:

Alda-: hile yapmak aldatmak (BA alda-: aldatmak)

Ol yagını aldadı. O, hile yaparak düşmanını aldattı. (s.122)

TT'de fiil -t fiilden fiil yapım eki almış şekliyle “aldat-” şeklinde “Beklenmedik bir davranışla yanıltmak; karşısındakinin dikkatsizliğinden, ilgisizliğinden yararlanarak onun üzerinden kazanç sağlamak; birine verilen sözü tutmamak; yalan söylemek; bir şeyin görünürdeki durumu, o şeyin niteliği bakımından yanlış bir kanı vermek; ayartmak, kötü

yola sürüklemek, baştan çıkarmak, iğfal etmek; karı ve kocadan biri eşine sadakatsizlik etmek, ihanet etmek; oyalamak, avutmak” anlamlarıyla varlığını sürdürmektedir. Fiil DLT’deki anlamı korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil -t yapım eki almış şekliyle “aldat-” şeklinde “Hile ile kandırmak, oyuna getirmek, yoldan çıkarmak; yalan konuşmak, aslı olmayan şeyi olmuş doğru gibi göstermek; sözüne sadık kalmamak, vaadini yerine getirmemek; ihanet etmek” anlamlarıyla varlığını sürdürmektedir. Fiil DLT’deki anlamı dışında yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Altur-:

Altur-: Alınması için emir vermek, aldırmaq, aldırmaq (BA altur-: aldırmaq)

Men andan yarmak alturdum. Ben ondan para alınması için emir verdim. (s.106)

TT’de fiil -tur>-dır ses değişimleriyle “aldır-” şeklinde "Alma işini yaptırmak; getirtmek; vücuttan herhangi bir parçayı veya organı sağlık sebebiyle çıkarttırmak; başkasına kaptırmak; sığıdırmak; önem vermek, değer vermek" anlamları ile yer almaktadır. Fiil DLT’de yer alan anlamı korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil -tur>-dır ses değişimleriyle “aldır-” şeklinde “Almaya yöneltmek, zorlamak, almayı kabul ettirmek, mecbur etmek; bir başkasının vasıtasıyla almak, almak için birisini yollamak; çektiirmek (fotokopi vs.); ucundan kestirmek (makas vs. ile)” anlamları ile yer almaktadır. Fiil DLT’de yer alan anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Amaçla-:

Amaçla-: hedeflemek, (bir şeyi) hedef almak (BA amaçla-: nişanlamak, nişan almak)

Er kuşug amaçladı. Adam kuşu hedef aldı. (s.131)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “amaçla-” şeklinde “Bir amaca ulaşmayı istemek, istihdaf etmek” anlamında kullanılmaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek TT’de yeni anlam bir kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Anukla-:

Anukla-: hazır bulmak (BA anukla-: hazır bulunmak)

Ol anukladı nēḡni. O nesneyi yapılmış olarak hazır buldu ve aldı. (s.133)

TT’de fiil -u->-ı- ses değişimiyle “anıkla-” şeklinde “Hazırlamak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Aḡıla-:

Aḡıla-: anırmak (BA aḡıla-: anırmak -eşek-)

Eşyek aḡıladı. Eşek anırdı. (s.136)

TT’de fiil -ḡ->-n-, -l->-r- ve -a>Ø ses değişimleri ile “anır-” şeklinde “Eşek bağırarak” DLT’deki anlamıyla yer almaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir. Fiil TT halk ağızlarında ise -l->-r- ses değişimi ile “angıra-” şeklinde “Eşek bağırarak, anırmak (Giresun; Erzincan)” anlamında DLT’deki anlamıyla yer almaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil -l->-r- ses değişimleri ile “angır-” şeklinde “Kuvvetle bağırarak, çirkin sesle bağırarak (at, eşek vs.)” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Aḡla-:

Aḡla-: Oğuzcada anlamak [BA aḡla-: anlamak (Oğuzca)]

Ol sözüḡ aḡladı. O, söz vb. şeyleri anladi. (s128)

TT’de fiil -ḡ->-n- ses değişimiyle “anla-” şeklinde “Bir şeyin ne demek olduğunu, neye işaret ettiğini kavramak; yeni bilgileri eskileriyle bir araya getirerek sonuç niteliğinde başka bir bilgi edinmek; sorup öğrenmek; doğru ve yerinde bulmak; birinin duygularını, istek ve düşüncelerini sezebilmek; bir şey hakkında bilgisi bulunmak; yarar sağlamak”

anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT'deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi vardır.

AT'de fiil -η->-n- ses değişimiyle “anla-” şeklinde “Kavramak, idrak etmek, akıl erdirmek; duymak, sezmek, hissetmek; bir şey hakkında belirli bir fikri, düşüncesi olmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT'deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi vardır.

Arala- /Arıla-:

Arala- /Arıla-: iki kişinin veya iki şeyin arasından geçmek; (otra- arala-) barıştırmak (BA arala- / arıla-: aralamak, arasını bulmak, barıştırmak)

Ol ikki kişi otra araladı. O, iki adamı barıştırdı. İki adamın ve iki şeyin arasından geçince de aynı fiil kullanılır. (s.135)

TT'de fiil ses değişimi yaşamadan “arala-” şeklinde “İki şey arasında açıklık oluşturmak, az açmak; aralıklı duruma getirmek, seyrekleştirmek; bitkilerin fazla dal ve çubuklarını kesmek, seyrekleştirmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT'deki “barıştırmak” anlamını kaybetmiştir ancak “iki kişinin veya iki şeyin arasından geçmek” anlamını korumakla birlikte bu anlam temelinde yeni anlamlarda kazanmıştır.

AT'de fiil ses değişimi yaşamadan “arala-” şeklinde “Kapalı veya yan yana duran şeyleri birbirinden ayırmak, biraz uzaklaştırmak; açmak; zorla başka taraflara, kenara çekmek, ayırmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT'deki “barıştırmak” anlamını kaybetmiştir ancak “iki kişinin veya iki şeyin arasından geçmek” anlamını korumakla birlikte bu anlam temelinde yeni anlamlar da kazanmıştır.

Arı-:

Arı-: temizlenmek (BA arı-: temizlemek, temiz olmak Bk: arıt-)

Arıdı nēŋ. Nesne temizlendi. (s.458)

Fiil sadece TT ağızlarında varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil “arı-” şeklinde ses değişimi yaşamadan “Temizlemek (İzmir; Tokat; Edirne)” anlamında yer almakta ve

DLT'deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Arıgla-:

Arıgla-: iyisini seçmek, temizini seçmek, temizlemek; (kuzu vb. hayvanların) taşağını koparmak (BA arıgla-: içdiş etmek; bir şey içinden iyisini seçmek ve toplamak)

Kozi arıgladı. Kuzusunun vb. şeylerin taşağını kopardı.

Ol yarmakıg arıgladı. O, paraların iyisini seçti. Her şeyin temizini seçmekte de aynı fiil. (s.133)

TT'de fiil -g->Ø ses değişimiyle “arıla-” şeklinde “Bir şeyde herhangi bir ayıp veya kusur bulunmadığını bildirmek, tenzih etmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT'deki anlamlarını kaybederek TT'de yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT'de fiil -g->-q- ses değişimiyle “arıqla-” şeklinde “Zayıflamak, zayıf hâle gelmek, çelimsiz olmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT'deki anlamını kaybederek AT'de yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka anlama geçiş söz konusudur.

Arın-:

Arın-: temizlenmek, yıkanmak, etek tıraşı olmak (BA arın-: temizlenmek istemek ve yunmak; iyileşmek; ot tutunmak)

Er arındı. Adam yıkandı ve temizlendi.

Er arındı. Adam hamam otu kullanarak etek tıraşı oldu. (s.99)

TT'de fiil ses değişimi yaşamadan “arın-” şeklinde “Temizlenmek; katışıksız, arı duruma gelmek; rahatlamak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT'deki sadece “temizlenmek” anlamını korumaktadır ancak fiil yeni anlamlar da kazanmıştır.

AT'de ses değişimi yaşamadan “arın-” şeklinde “Temizlenmek, durulmak, iyisi kötüsünden, irisi ufağından ayrılmak; yıkanmak, temizlenmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT'deki sadece “temizlenmek” anlamını korumaktadır ancak fiil yeni anlamlar da kazanmıştır.

Arit-:

Arit-: arıtmak, temizlemek; (BA arıt-: temizlemek)

Ol tarıg arıttı. O buğday vb. şeyleri temizledi. (s.101)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “arıt-” şeklinde “Temizlemek; katışıksız duruma getirmek, tasfiye etmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “arıt-” ve yapım ekli “arıtla-” şekliyle “Yıkamak, temizlemek, saflaştırmak; temizlenmek, iyisini kötüsünden, irisini ufağından ayırmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Arkalan-:

Arkalan-: arka, destek edinmek; sırtı bir yere vermek, dayamak (BA arkalan-: arka - yani yardımcı- sahibi olmak; bir şeye sırtını vermek, dayamak)

Ol meni arkalandı. O, beni kendisine arka (destek) edindi.

Ol tãgnı arkalandı. O, sırtını dağa verdi. (s.130)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “arkalan-” şeklinde “Kendisine yardım edilmek, destek olunmak” anlamıyla yer almaktadır. Fiil DLT’deki “sırtı bir yere vermek, dayamak” anlamını kaybettiği görülmektedir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması vardır.

AT’de fiil -k->-x- ses değişimiyle “arxalan-” şeklinde “Güvenmek, bel bağlamak, itimat etmek, istinat etmek” anlamıyla yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarına yakın anlamlarla yer almaktadır. Dolayısıyla fiilde yakın bir anlama geçiş söz konusudur.

Arpala-:

Arpala-: hayvana arpa yedirmek (BA apala-: arpa vermek)

Ol atın arpaladı. O atına arpa yedirdi. (s.138)

Fiil TT’de “arpalama” şeklinde “bir hastalık adı” durumuna gelmiş ve isimleşmiştir. Fiil TT ağızlarında varlığını korumaktadır. Fiil TT ağızlarında varlığını korumaktadır. TT

ağızlarında fiil ses değişimi yaşamadan “arpala-” şeklinde "Çok yem yiyen hayvan, su içerek şişmek, ölmek (Afyon)” anlamıyla yer almaktadır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “arpala-” şeklinde “Hayvana arpa vermek” anlamında yer almakta ve DLT'deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Arpalan-:

Arpalan-: hayvana arpa verilmek (BA arpalan-: arpalanmak, arpa sahibi olmak)

At arpalandı. Ata arpa vb. verildi. (s.130)

TT’de fiil yer almamaktadır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “arpalan-” şeklinde “Arpa ile yemlenmek” anlamıyla yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Artıl- /artın-:

Artıl-: hayvana yüklenmek, atılmak / artın-: kendi yükünü, heybesini vb. şeyleri hayvan üzerine koymak (BA artıl-: yüklemek, binmek; ardılmak; bir binit üzerine başı bir tarafa ayakları bir tarafa gelmek üzere heybe gibi ardılmak, erişilmek. / artın-: yükletmek)

Er at üze artıldı:adam kendini atın üzerine attı. Bedeninin yarısı bir tarafta, yarısı diğer tarafta kaldı.

Tagar eşyek üze artıldı. Çuval vb. eşek üzerine yüklendi. (s.113)

Er arçısın artındı. O, heybesini hayvanın üzerine koydu. Başka şeyler için de aynı. (s.114)

TT’de fiil -t->-d- ses değişimiyle “ardıl-” şeklinde “Birisinin sırtına asılmak; sataşmak, çatmak; musallat olmak, asılmak, takılmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiilin DLT’deki anlamı “bir hayvan üzerine yüklenmek”ken TT’de “bir insan üzerine yüklenmek” anlamı ifade eder duruma gelmiştir. Fiil ayrıca yeni anlamlar da kazanmıştır.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Artur-:

Artur-: artırmak; haddi aşmak (BA artur-: artırmak; aşırı gitmek)

Ön yarmak üze bir arturdı. On dirhem üzerine bir arttırdı.

Er arturdı. Adam haddini aştı. (s.105)

TT’de fiil -u->-ı- ses değişimiyle “artır-” şeklinde “Artmasını sağlamak, çoğaltmak; bir malı başka alıcıların verdiği fiyattan daha yüksek bir fiyatla almak istemek; tutumlu davranıp biriktirmek, tasarruf etmek; herhangi bir davranışta ileri gitmek” anlamlarıyla yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil -u->-ı- ses değişimiyle “artır-” şeklinde “Sayısını / kilosunu çoğaltmak, hacmini sahasını büyötmek; ilave etmek, fazlalaştırmak; güçlendirmek, şiddetlendirmek; yükseltmek; büyötmek, şişirmek, mübalağa etmek; iyileştirmek, olgunlaştırmak, yükseltmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “artırmak” anlamını korumuş ancak “haddini aşmak” anlamı kaybolmuştur. Ayrıca fiil DLT’deki anlamlar dışında yeni anlamlar da kazanmıştır.

Asıl-:

Asıl-: asılmak (BA asıl-: asılmak)

Bir nēḡ birke asıldı. Bir şey bir şeye asıldı. (s.97)

Aslındı nēḡ. Bir şey bir şeye asıldı. (s.117)

TT’de fiil ses değişimine uğramadan “asıl-” şeklinde “Asma işi yapılmak veya asma işine konu olmak; bir yere tutunup sarmak; tutup çekmek; hızla eline almak; boynuna ip geçirip sallandırılarak öldürölmek, idam edölmek; bir şey isterken karşısındakini tedirgin edecek derecede üstelemek, ısrar etmek, ileri gitmek; sonuna kadar mücadele etmek; karşı cinsin ilgisini çekmek için rahatsız edici davranışlarda bulunmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil ses değişimine uğramadan “asıl-” şeklinde “Bir yere takılıp veya tutunup sarmak; bir yere takılarak, iliştilererek, bağlanarak asılı durumda kalmak; dar ağacına çekilerek idam edilmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Astur-:

Astur-: asılmak için emir vermek; astırmak

***Ol er asturđı.** O, adam vb.nin asılması için emir verdi.*

***Ol et asturđı.** Etin çengele asılması için emir verdi. Bir şeyin bir şeye astırılması için de aynı. (s.106)*

TT’de fiil -u->-ı- ses değişimiyle “astır-” şeklinde “Asma işini yaptırmak” anlamıyla DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil -tur>-dır ses değişimiyle “asdır-” şeklinde “Asma fiilini yaptırmak” anlamıyla DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Aşakla-:

Aşakla-: küçük saymak, küçük görmek (BA aşakla-: aşağılamak, küçük saymak)

***Ol anı aşıkladı.** O, onu küçük saydı. (s.133)*

TT’de fiil -k->-ğ- ses değişimiyle “aşağıla-” şeklinde “Değerinden düşük göstermek; küçültücü davranışlarda bulunmak, hor görmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil -k->-ğ- ses değişimiyle “aşağılat-” şeklinde ettirgenlik eki de alarak varlığını korumakta ve “Aşağı indirmek, azaltmak, düşürmek; alçaltmak, küçültmek” anlamlarını taşımaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Aşat-:

Aşat-: (Türkler arasında, hakanların ve büyüklerin verdikleri yemekler için,

Oğuzlarda ise her durumda) yedirmek

Ol maña aş aşattı. O bana yemek yedirdi. (s.102)

Fiil sadece TT ağızlarında varlığını sürdürmektedir. Fiil TT ağızlarında ses değişimi yaşamadan “aşat-” şeklinde “Yedirmek, hovardalık etmek (Karaçay aşireti, Kadınhanı - Konya)” anlamında DLT’deki anlamından daha geniş bir anlamla yer almaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Aşla-:

Aşla-: yemek kabı vb. şeyleri tamir etmek, çöken yerlerini düzeltmek (BA aşla-: kap kenetlemek)

Ol ayak aşladı. O, yemek kabı vb. şeylerin çöken yerlerini düzeltilti. (s.120)

Fiil sadece TT ağızlarında varlığını sürdürmektedir. Fiil TT ağızlarında ses değişimi yaşamadan “aşla-” şeklinde “Yün giysilerin yırtık yerlerini örmek (İzmir, Manisa, Bursa, Trabzon); yamamak (İzmir, Manisa, Ordu, Giresun, Trabzon, Gümüşhane)” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek TT ağızlarında yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Aşrul-:

Aşrul-: (yük, engel vb. şeylerden) aşırılmak (BA aşrul-: aşırılmak, tepeden aşırılmak)

Yük arttın aşrıldı. Yük, engel vb. şeylerden aşırıldı. (s.114)

TT’de fiil -u->-ı- ses değişimiyle “aşırıl-” şeklinde “Aşıрма işine konu olmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Atıl-:

Atıl-: atılmak, (çiçekler, ağaç çiçekleri ve benzeri şeyler için) birbirinden kopmadan açılmak (BA atıl-: atılmak, -çiçek- açılmak, herhangi bir şey bütünü ayrılmayarak açılmak)

Ok atıldı. Ok atıldı.

Çeçek ağzı atıldı. Tomurcuk patladı. Çiçekler, ağaç çiçekleri ve her şeyin birbirinden kopmadan açılması için aynı fiil kullanılır. (s.96)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “atıl-” şeklinde “Atma işine konu olmak; saldırmak, hücum etmek; bir şeye doğru birden gitmek, birden bir davranışta bulunmak; başlamak; bir işe girişmek; patlatılmak; bir yerden, görevden veya işten uzaklaştırılmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “atılmak” anlamını korumaktadır ancak “(çiçekler, ağaç çiçekleri ve benzeri şeyler için) birbirinden kopmadan açılmak” anlamını kaybetmiştir. Bununla birlikte fiilin yeni anlamlar da kazandığı görülmektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “atıl-” şeklinde “Atmak fiili; bir şeyin üzerinden atlamak geçmek /yüksek bir yerden aşağıya atlamak, aşağı atlamak; hızlı bir şekilde yönelmek, yürümek, dalmak, kendini fırlatmak / sıçramak, hücum etmek” anlamlarında yer almaktadır. DLT’de fiilin anlamında yer alan edilgenlik anlamı AT’de yer almamaktadır. Ayrıca DLT’deki “(çiçekler, ağaç çiçekleri ve benzeri şeyler için) birbirinden kopmadan açılmak” anlamını ise kaybetmiştir.

Atış-:

Atış-: atmakta yarışmak, atmak (BA atış-: atışmak)

Ol meniñ birle ok atıştı. O, benimle atışta yarıştı. Herhangi bir şeyi atmak için de böyle denir. (s.92)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “atış-” şeklinde “Tartışmak; kendisine dargın olan bir kimseye barışıkmiş gibi söz söylemek; çocuk oyunlarında ebeyi veya takımda olanları belirlemek için karşılıklı olarak adım atmak” anlamında yer almaktadır. Fiilin DLT’deki anlamlarını kaybederek TT’de yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “atış-” şeklinde “Karşılıklı olarak birbirine silah sıkmak / ateşli silahlarla vuruşmak; nişancılıkta yarışmak; bir birlerine ağır sözler sarf etmek, küfürleşmek, münakaşa etmek, ağız kavgası yapmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Attur-:

Attur-: atmak için emir vermek; attırmak (BA attır-: attırmak)

Ol ok atturđı. O, ona ok atması için emir verdi; o da attı. Bir şeyi yere attırmak için de aynı fiil kullanılır. (s.105)

TT’de fiil -u->-ı- ses değişimiyle “attır-” şeklinde “Atma işini yaptırmak” anlamıyla yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil -tur>-dır ses değişimiyle “atdır-” şeklinde “Atmaya yöneltmek veya zorlamak; kesmek, koparmak; motorlu araçlar vasıtasıyla kabartmak, temizlemek (yün, pamuk) anlamlarıyla yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğradığı görülmektedir.

Awla-:

Awla-: avlamak (BA awla-: avlamak)

Beg aw awladı. Bey av avladı. (s.127)

TT’de fiil -w->-v- ses değişimiyle “avla-” şeklinde “Bir avı diri veya ölü olarak ele geçirmek; tuzağa düşürmek, kurnazlıkla kandırmak” anlamlarını taşımaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil a->o- ve -w->-v- ses değişimleriyle “ovla-” şeklinde “Avlamak, yabani hayvan vurmak, yakalamak / balık tutmak; çalmak” anlamlarını taşımaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Awlal- /āwlan-:

Awlal- /āwlan-: avlanmak / kendisi için avlanmak (BA Awlal- /awlan-: avlanmak)

Keyik awlaldı. Yabani hayvan avlandı. (s.130)

Er ōzine āwlandı. Adam kendisi için avlanmaya başladı. (s.131)

TT’de fiil -w->-v- ses değişimiyle “avlan-” şeklinde “Avlama işine konu olmak; ava

gitmek, ava çıkmak, av için dolaşmak” anlamlarını taşımaktadır. Fiilin DLT’deki anlamı dışında yeni bir anlam da kazandığı görülmektedir. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi vardır.

AT’de fiil a->o- ve -w->-v- ses değişimleriyle “ovlan-” şeklinde “avlanmak, yakalanmak, vurulmak” anlamıyla yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Awlaş-:

Awlaş-: (insanlar) bir şey üzerine yığılmak (BA awlaş-: toplanmak, yığılmak Bk: ewleş-)

Kişi awlaştı. Bir şey üzerine insanlar yığıldı. (s.111)

Fiil sadece TT ağızlarında varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil -w->-v- ses değişimiyle “avlaş- (Denizli)” ve ”Avlaka almak (Isparta)” şekillerinde “çevirmek” anlamı ile yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Aya-:

Aya-: korumak; unvan vermek (BA aya-: lakap vermek; korumak)

Ol tönün ayadı. O, elbise vb. şeylerini korudu.

Xān anar ayag ayadı. Han ona bir unvan verdi. (s.120)

Fiil sadece TT ağızlarında yer almaktadır. TT ağızlarında fiil “aya-, ayala-, ayan büyü-” şekillerinde “Uz kullanmak, kayırmak, korumak (Isparta, Tokat, Ordu, Giresun, Malatya, Kahramanmaraş, Sivas, Kırşehir, Kayseri, Niğde, Nevşehir, Konya, İçel, Antalya, Muğla); çok yüz vermek, şımartmak (Kahramanmaraş), serbest bırakmak (Çankırı); serbest büyümek, zorluk çekmeden gelişmek (İçel); saygı göstermek, saymak (Kırşehir)” anlamları ile yer almaktadır. Fiil DLT’deki “unvan vermek” anlamını kaybetmekle birlikte TT ağızlarında yeni anlamlar da kazanmıştır.

AT’de fiil yer almamaktadır. Ancak DLT’deki bu fiil kökünden türemiş “ayalama, ayalqa” şeklinde “Lakap, takma ad, birine başkaları tarafından takılan isim” anlamında

isimleşmiş şekillerine AT’de rastlanmaktadır.

Ayala-:

Ayala-: alkışlamak (BA ayala-: el ayalarını birbirine vurmak)

Kız ayaladı. Kadın elleriyle alkışladı. (s.482)

Fiil sadece TT ağızlarında yer almaktadır. TT ağızlarında fiil ses değişimi yaşamadan “ayala-” şeklinde “Alkışlamak (Manisa)” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Ayıt-:

Ayıt-: sormak; Oğuzlarda söylemek, konuşmak [BA ayıt-: söylemek (Oğuzca), sormak]

Ol maña söz ayıttı. O, benden söz sordu.

Men anar söz ayıttım. Ben onunla konuştum ve ona söz söyledim. (s.104)

Fiil TT ağızlarında ses değişimi yaşamadan “ayıt-, ayt-” şekillerinde “Söylemek, anlatmak, nakletmek, konuşmak (Afyonkarahisar, Aydın, Balıkesir, Çanakkale, İçel); türkü söylemek, teganni etmek (Muğla)” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “sormak” anlamını kaybetmekle birlikte TT ağızlarında yeni anlamlar da kazanmıştır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “ayıt-” şeklinde “Demek, söylemek” anlamlarında DLT’deki “söylemek” anlamını korumaktadır ancak “sormak” anlamı kaybolmuştur. Dolayısıyla fiilde anlam daralması vardır. Ancak eskimiş bir kelimedir.

Azıgla-:

Azıgla-: dişle vurup yaralamak; dişlere vurmak (BA azıgla-: azı dişiyle ısırarak; azı dişine vurmak)

Toñuz atıg azıkladı. Domuz dişiyle atı vurup yaraladı.

Men toñuznı azıkladım. Ben domuzun dişine vurdum. (s.133)

Fiil sadece TT’de ağızlarda varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil -g->Ø ses değişimiyle “azıla-” şeklinde “İncitmek, ısırmak, düşmanlık etmek (Muğla)” anlamında yer almaktadır. Filin anlamında daralma görülmektedir.

Azıl-:

Azıl-: (yol için) şaşırmak (BA azıl-: azılmak)

Yöl azıldı. Yol şaşırdı. (s.97)

TT’de fiil yer almamaktadır.

AT’de fiil -l>-x ses değişimiyle “azıx-” şeklinde “Yolunu sapıtmak, doğru yoldan çıkmak, kendini kaybetmek” anlamıyla yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamı dışında mecaz anlam kazanarak kullanılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla fiilde mecaz bir anlama geçiş vardır.

Azıt-:

Azıt-: (yolu) şaşırtmak (BA azıt-: yoldan çıkarmak, azıtmak)

Ol anar yöl azıttı. O, onun yolunu şaşırttı. (s.101)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “azıt-” şeklinde “Azgın duruma getirmek; bitki çok uzamak; çığırından çıkmak veya çıkarmak, ölçüyü kaçırmak” anlamlarıyla varlığını korumaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek TT’de yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde mecaz bir anlama geçiş vardır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “azıt-” şeklinde “Evden uzaklaştırmak, kaybolmasını sağlamak, kaybolmasına sebep olmak” anlamıyla yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek AT’de yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde mecaz bir anlama geçiş vardır.

Āzlan-:

Āzlan-: azımsamak (BA azlan-: azımsamak, az görmek)

Fiil sadece TT’de ağızlarında varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil ses değişimi yaşamadan “azlan-” şeklinde “Azalmak (Samsun, Trabzon, Artvin)” anlamında yer

almaktadır. Fiil DLT'deki anlamını kaybederek TT ağızlarında yeni bir anlam kazanmıştır. Fiilde başka bir anlam geçiş söz konusudur.

Azuklan-:

Azuklan-: azıklanmak, azık sahibi olmak (BA azuklan-: azık sahibi olmak)

Fiil sadece TT'de ağızlarda -u->-ı- ses değişimiyle “azıkla-, azıklan-” şekillerinde varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil “Geliri ile kendini idare etmek, ürünü ihtiyacına yetecek kadar olmak (Niğde, Konya)” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT'deki anlamını kaybederek TT ağızlarında yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Badga- / Bagda-:

Badga- / Bagda-: güreşte bağdalamak (BA badga- / bagda-: Güreşte ayak yakalamak, çelme vurmak)

Ol anın ağakın badgadı. O, güreşte onun ayağını bağdaladı. (s.470)

TT'de fiil -g->-ğ- ses değişimi ve “-la” yapım eki ile “bağdala-” şeklinde ve “Düşürmek için ayağını birinin ayaklarına takmak, çelme atmak; güreşte rakibe ayak sarması takmak” anlamlarını taşımaktadır. Fiil DLT'deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi yoktur.

AT'de fiil badga- (fiil)>bada- (-g->Ø)>badalaq (fiilden isim)>badalaqla- (isimden fiil) yapım eki almış şekliyle “badalaqla-” şeklinde “Çelme takmak, çelmeyle yıkmak, yere vurmak; hile, oyun kurmak, dolap çevirmek, aldatmak, kandırmak” anlamlarında yer almaktadır. fiil DLT'deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Bagışla-:

Bagışla-: bağışlamak (BA bağışla-: bağışlamak)

Ol maña at bağışladı. O bana at vb. bağışladı. (s.484)

TT'de fiil -g->-ğ- ses değişimiyle “bağışla-” şeklinde “Bir mal veya hakkı karşılık beklemeden birine vermek, teberru etmek; herhangi bir kötü davranış için ceza vermekten

vazgeçmek, affetmek; görevden çekmek, almak; hoş görmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesi yaşamıştır.

AT’de fiil -g->-ğ- ses değişimiyle “bağışla-” şeklinde “Bir malı veya bir şeyi karşılık beklemeden birine vermek / bahşetmek, vermek; alacağından gönül rızası ile vazgeçmek, istememek; suçunu bağışlamak, affetmek; söylenmemiş bir söz veya uygun olmayan bir işten dolayı özür dilemek veya ifade edilen bir düşüncenin yanlış olduğunu anlayıp düzeltmek için söylenir, bir söz veya davranışı tasvip etmediği ve ona karşı olan itirazını belirtmek için söylenir (katiyen, asla anlamında); bazı isimlere takılarak birleşik fiiller ve çeşitli ifadeler yapılır” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesi yaşamıştır.

Bagışlal- / bağışlan-:

Bagışlal- / bağışlan-: bağışlanmak (BA Bagışlal- / bağışlan-: bağışlanmak)

At bağışlandı. At bağışlandı. (s.487)

TT’de fiil -g->-ğ- ses değişimiyle “bağışlan-” şeklinde “Bağışlama işine konu olmak, affa uğramak, affedilmek, affolunmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumaktır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil -g->-ğ- ses değişimiyle “bağışlan-” şeklinde “Karşılıksız olarak başkasına verilmek; affedilmek, günahından suçundan vazgeçilmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Bagla-:

Bagla- : bağlamak (BA bagla-: bağlamak Bk: bogla-)

Ol otun bağladı. O, odun vb. şeyleri bağladı.

TT’de fiil -g->-ğ- ses değişimiyle “bağla-” şeklinde “Bir şeyi bir yere veya bir şeye tutturmak; düğümlemek; yaraya ilaç koyup bezle sarmak; denk yapmak, paket yapmak; anlaşma yapmak; uyulması zorunlu olmak; eklemek, bir araya getirmek, birleştirmek; başka bir işle uğraşamaz durumda olmak; sona erdirmek, bitirmek, tamamlamak; geçiş

engellemek; birini söz veya yazı ile bağlamak, taahhüt etmek, angaje etmek; büyü, muska vb.nin aracılığıyla birinin birtakım isteklerini veya yetkinliğini engellemek, yok etmek; gönlünü kazanmak; birinde bir şeye karşı ilgi, istek uyandırarak o şeye ilgi, yakınlık duymasını sağlamak; bütün ilgisini bir yerde yoğunlaştırmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesi yaşamıştır.

AT’de -g->-ğ- ses değişimiyle “bağla-” şeklinde “İp, zincir, kendir vs. şeylerle bir yere tutturmak, raptetmek / ip vs. ile bir şeyi bir başkasına veya birkaç şeyi bir yere tutturmak, dizmek / bohça hâline getirmek, bohça yapmak; sarmak, sargı beziyle sarmak; takmak, asmak, kuşanmak; kapamak, kilitlemek; düğümlemek, iliklemek; yapıştırmak; kesmek, mani olmak, önlemek; yenmek, galip gelmek; kurmak, yapmak, dikmek, monte etmek; isnad etmek, ilgi kurmak, üzerine atmak (suç); birleştirmek, yakınlaştırmak, raptetmek; bir araya getirmek, aralarında ilişki kurmak; meftun etmek, âşık etmek; yazmak, tertiplemek, bitirmek (eser), yapmak (anlaşma, mukavele) ortadan kaldırmak, tasfiye etmek, iptal etmek, yasaklamak (resmen); bir şeyin akışını durdurmak, son vermek; yüzü tutuşmak (süt), kapanmak (yara); meydana getirmek, ortaya çıkarmak (tohum, kök, filiz vs.); meydana getirmek, oluşturmak, teşkil etmek (saf, sıra); bir konu hakkında birisiyle anlaşmak, resmi olarak birinin isteğini kabul etmek, imzalamak (mukavele, anlaşma); bazı isimlere takılarak birleşik fiil ve çeşitli ifadeler meydana getirilir” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Baglan- / Ban- / Bân-:

Baglan-: (birisi tarafından) bağlanmak; kendisi için bağ bağlamak

Ban- / Bân-: bağlanmak (BA baglan-: bağlanmak Bk: boglan-)

Otuñ baglandı. Odun bağlandı.

Özine otuñ baglandı. Adam kendi başına odunculuk yaptı ve kendisi için bir bağ odun bağlandı.

Köy baglandı. Koyun vb. bağlandı. (s.302)

TT’de fiil -g->-ğ- ses değişimiyle “bağlan-” şeklinde “Bağlama işine konu olmak; sevmek, içten bağlı olmak; yalnızca belli bir işle uğraşmak; bir şey bir kimseye ayrılmak,

tahsis edilmek; sözle veya yazılı olarak bir şeye bağlanmak, angaje olmak; beklenen şey elde edilmez olmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesi yaşamıştır.

AT’de fiil -g->-ğ- ses değişimiyle “bağlan-” şeklinde “Bir birine ilıştırılmak, düğümlenmek, tutturulmak / bitmek, sona ermek, sona erdiği ilan edilmek; kapanmak, kilitlenmek; vurulmak, âşık olmak, meftun olmak, sevdalanmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesi yaşamıştır.

Baglat-:

Baglat-: bağlatmak (BA baglat-: bağlatmak, bohçalatmak)

Añar otuñ baglattım. Ona odun vb. şeyleri bağlattım.

Añar bog baglattım. Ona heybe ve kadınların elbisesini korumak için bohça bağlattım. (s.339)

TT’de fiil -g->-ğ- ses değişimiyle “bağlat-” şeklinde “Bağlama işini yaptırmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil -g->-ğ- ses değişimiyle “bağlat-” şeklinde “Bağlamak işini yaptırmak, bağlı hâle getirmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Bakıl-:

Bakıl-: bakılıp incelenmek (BA bakıl-: bakılmak)

Yirke bakıldı. Yere vb. şeylere bakılıp incelendi. (s.270)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “bakıl-” şeklinde “Bakma işine konu olmak veya bakma işi yapılmak” anlamıyla yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil -k->-x- ses değişimiyle “baxıl-” şeklinde “Seyredilmek, gözden geçirilmek; mütala edilmek, etraflıca düşünülme, göz gezdirilmek, gözden geçirilmek,

öylesine okunmak; gözden geçirilmek, araştırılmak / yoklanmak; üzerine düşünölmek, önem verilmek, nazarı itibara alınmak; müzakere edilmek, gözden geçirilmek; hizmet edilmek, kaygı duyulmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Bakın-:

Bakın-: (işin sonunu) bekleyip tedbir almak, (işin sonuna) bakmak (BA bakın-: bir şeyin sonuna bakmak ve düşünmek, beklemek)

***İş kidiñe bakıñıl.** İşin sonunu bekle ve tedbir al. (s.273)*

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “bakın-” şeklinde “Çevreye göz gezdirmek, araştırmak; muayene olmak” anlamları ile yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamından uzaklaşarak yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil -k->-x- ses değişimiyle “baxın-” şeklinde “Etrafına, çevresine, kendi üstüne bakmak” anlamı ile yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamından uzaklaşarak yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Bakır-:

Bakır-: bağırarak [BA bakır-: bağırarak (Oğuzca)]

***Tewe bakırdı.** Deve bağıdı. Oğuzca. (s.428)*

TT’de fiil -k->-ğ- ses değişimiyle “bağır-” şeklinde “İnsan yüksek ve gür ses çıkarmak; kendini belli etmek; yüksek sesle azarlamak” anlamlarıyla yer almaktadır. Fiilin DLT’deki “bağırarak” anlamı TT’de anlam daralmasına uğrayarak sadece insanlar için “yüksek ses çıkarmak” anlamı taşır duruma gelmiştir. Bununla birlikte fiil yeni anlamlar da kazanmıştır.

AT’de fiil -k->-ğ- ses değişimiyle “bağır-” şeklinde “Yüksek ve gür ses çıkarmak, nara atmak; ağlamak, feryat etmek” anlamlarıyla yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi vardır.

Bakış-:

Bakış-: yan gözle bir birine bakmak, bakışmak (BA bakış-: bakışmak -göz ucu ile-)

Olar bir birke bakışdı. O ikisi birbirlerine yan gözle baktılar. (s.261)

Eren alpt okıştılar / Kınır közün bakıştılar / Kamug tulmun tokıştılar / Kılıç kınka küçün sıgıdı. Kahramanlar birbirlerini davet ettiler. Kızgın gözle bakıştılar. Bütün silahlarla savaştılar. O kadar ki silahlar, üzerinde kuruyan kanlardan dolayı kınlarına sığmadılar. (s.93)

TT'de fiil ses değişimi yaşamadan “bakış-” şeklinde “İki veya daha çok kimse birbirine bakmak; kaçamak ve gizli olarak birbirine bakmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT'deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi vardır.

AT'de fiil -k->-x- ses değişimiyle “baxış-” şeklinde “Birbirine bakmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT'deki “bakışmak” anlamını karşılamakta ancak “göz ucuyla /yan gözle bakmak” anlamını karşılamamaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam daralması vardır.

Bakıt-:

Bakıt-: bakmayı emretmek, bakmaya zorlamak, baktırmak (BA bakıt-: baktırmak, bakıtmak)

Ol anı ewdın bakıttı. O, onu baktırdı ve bakmasını emretti. Herhangi biri başkasını bir yere bakmaya zorlarsa yine aynıdır. (s.329)

TT'de fiil ettigenlik eki -t yerine -tır eki ile “baktır-” şeklinde kullanılmakta ve “Bakmasına yol açmak, bakmasını sağlamak” anlamıyla yer almaktadır. Fiil DLT'deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiil anlam değişimi yaşamamıştır.

AT'de fiil ettigenlik eki -t yerine -dır eki ile “bakdır-” şeklinde kullanılmakta ve “Bakmakya mecbur etmek, izin vermek, göstermek; bakmasını başvurmasını sağlamak” anlamıyla yer almaktadır. Fiil DLT'deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Balala-:

Balala-: kuş yavrulamak (BA balala-: kuş yavrulamak)

Kuş balaladı. Kuş yavruladı. (s.386)

Fiil TT ağızlarında varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil ses değişimi yaşamadan “balala-” şeklinde “Yavrulamak (kedi, köpek gibi hayvanlar hakkında) (Kars, Erzurum) anlamında yer almaktadır. DLT’de fiil sadece kuşun yavrulaması anlamı taşıırken TT ağızlarında kedi, köpek gibi hayvanlar için kullanır duruma gelmiştir. Fiil DLT’deki anlamına yakın bir anlamla yer almaktadır. Dolayısıyla fiilde yakın bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “balala-” şeklinde “Doğurmak; artmak, çoğalmak” anlamında yer almaktadır. Fiilin DLT’deki sadece “kuşların yavrulaması” anlamı genişleyerek “doğurmak” anlamı kazanmıştır, bunun yanında fiil yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi vardır.

Bartur-:

Bartur-: götürmek, birinin gitmesini sağlamak (BA bartur-: vardirmek, göndermek)

Ol meni ewke barturdi. O, beni eve vb. yerlere götürdü. (s.281)

TT’de fiil b->v- ve -tur>-dır ses değişimleri ile “vardır-” şeklinde “Varmasına yol açmak, götürmek” anlamında DLT’deki anlamıyla yer almaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil b->v- ve -tur>-dır ses değişimleri ile “vardır-” şeklinde “Ulaştırmak” anlamında DLT’deki anlamıyla yer almaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Bastur- / basur-:

Bastur- / basur-: (birini) yere yatırmak için emir vermek, bir şeyin üzerinde kalkma ve dönmesine mani olan bir ağırlık uygulamak veya ağırlık bulunmak / (birisi veya bir şey) bir şeyi bastırmak (BA Bastur- / basur-: bastırmak, bağlanmayı ve bastırmayı emretmek, bastırılmak / bastırmak)

Beg ogrını basturdi. Bey, hırsızın elini ayağını tutmak ve onu yere yatırmak için

emir verdi. Üzerinde ağır bir şey olup, (bir şeyin) kalkma ve dönmesine mani olan her hareket de aynıdır. (s.281)

Teñri tåg birle yirig basurdı. Allah dağlarla yeri bastırıp sabitleştirdi. Ağır bir şey altına konulan her şey için de böyledir. (s.254)

TT’de fiil -u->-ı- ses değişimi ile “bastır-” şeklinde “Basma işini yaptırmak; zararlı bir olayı önlemek; durdurmak; üstünlüğünü göstermek; bir kumaşın kenarını kıvrıp dikmek; gidermek; hemen söylemek; ansızın birinin yanına gitmek; birdenbire gerçekleşmek ve pek çok etki göstermek; baskı yapmak, üzerine iyice düşmek; kümes hayvanlarını kuluçkaya yatırmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de -tur>-dır ses değişimi ile “basdır-” şeklinde “Ekmek, dikmek (ağaç); kuylamak, toprağa gömmek; üzerini örtmek / kapatmak / toprağı altına saklamak; katlayıp dikmek (elbiseni, eteğin vs’nin ağzını); dişi hayvanı erkek hayvanla çiftleştirmek; tavuğu kuluçkaya yatırmak; otlatmak, ezdirmek, otlarını yedirmek; yayınlatmak (eser)” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamından yola çıkarak yeni anlamlar kazanmış ancak DLT’deki anlamını kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Başla-:

Başla-: (bir şeye, işe) başlamak; yönetmek, komuta etmek; rehberlik yapmak (BA başla-: başlamak, kılavuzluk etmek, komutanlık etmek)

Er iş başladı. Adam işe başladı.

Er yöl başladı. O, yol rehberliği yaptı.

Ol sū başladı. O, askere komuta etti. (s.471)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “başla-” şeklinde “Bir işe girişmek, harekete geçmek; çalışır, işler, yürür duruma girmek; olmak, oluşmak, ortaya çıkmak, doğmak; görünmek; etkisini göstermek” anlamlarıyla yer almaktadır. Fiilin DLT’deki “yönetmek, komuta etmek; rehberlik yapmak” anlamlarının TT’de yer almadığı, sadece “başlamak” anlamını koruduğu görülmektedir. Bununla birlikte fiil yeni anlamlar da kazanmıştır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “başla-” şeklinde “Bir işe girişmek, kalkışmak, ilk adımı atmak, davranmak; bir işin, durumun, hadisenin vs’nin ilk numunelerini göstermek, bir işin temeli atılmak, meydana gelmek, varlığını ortaya koymak” anlamlarıyla yer almaktadır. Fiilin DLT’deki “yönetmek, komuta etmek; rehberlik yapmak” anlamlarının AT’de yer almadığı, sadece “başlamak” anlamını koruduğu görülmektedir. Bununla birlikte fiil yeni anlamlar da kazanmıştır.

Başlan-:

Başlan-: (bir şeye, işe) başlanmış olmak; bir yere doğru gtrlmek, yönetilmek; başaklanmak (BA başlan-: başlanmak, yöneltmek, hayvan dağa doğru sürülmek, başaklanmak)

Er işka başlandı. Adam işe başladı ve işi ortaya çıktı.

Ky tğka başlandı. Koyun dağa doğru sürüldü.

Tarığ başlandı. Ekin başaklandı. (s.302)

TT’de fiil ses değişimine uğramadan “başlan-” şeklinde “Başlama işine konu olmak; baş oluşmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “başlamak” anlamını korumakta, “başaklanmak” anlamı daha geniş bir anlam kazanarak “baş oluşmak” anlamıyla varlığını sürdürmekte ancak “bir yere doğru gtrlmek, yönetilmek” anlamı varlığını kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

AT’de fiil ses değişimine uğramadan “başlan-” şeklinde “Meydana çıkmak, türemek, ortaya çıkmak, meydana gelmeye başlanmak; bir şeyin çıkış noktasını oluşturmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil AT’de, DLT’deki “bir yere doğru gtrlmek, yönetilmek; başaklanmak” anlamlarını kaybetmekle birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır.

Başlat-:

Başlat-: (bir şeye, işe) başlamak için emir vermek, başlatmak (BA başlat-: başlatmak)

Men anar iş başlattım. Ben ona işe başlaması için emir verdim. (s.339)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “başlat-” şeklinde “Başlamasına yol açmak;

birinin kötü konuşmasına yol açmak” anlamlarıyla yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “başlat-” şeklinde “Başlamaya yöneltmek veya zorlamak” anlamıyla yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Batur-:

Batur-: (birini veya bir şeyi su vb. şeylere) batırmak; saklamak, gözden kaybetmek, bağlatmak (BA batur-: saklamak, batırmak, bağlatmak)

Ol sözün mendin baturdı. O sözünü, sırrını benden sakladı.

Ol anı suwka baturdı. O, onu suya batırdı. Sıvı altına alınan herhangi bir şey ve bulamaç gibi yumuşak şeye batırılan şeker de aynıdır. (s.252)

Ol kōyug baturdı. O, koyunu bağlattı. (s.430)

TT’de fiil -u->-ı- ses değişimiyle “batır-” şeklinde “Bir şeyin sıvı veya yumuşak bir maddenin içine gömülmesine yol açmak, batmasını sağlamak; bir işte kazanç sağlayamaz duruma gelmek; yitirmek; bir kimseyi çekiştirip iyice kötülemek; kirletmek; mahvetmek” anlamlarıyla yer almaktadır. Fiil DLT’deki “batırmak” anlamını korumuş diğer anlamlarını ise kaybetmiştir. Ancak fiilin yeni anlamlar da kazandığı görülmektedir.

AT’de fiil -u->-ı- ses değişimiyle “batır-” şeklinde “Sokmak, bir şeyin içine indirmek, daldırmak; suyun dibine çöktürmek, daldırmak; mahvetmek, yok etmek, zay etmek, yitirmek / ölmesine, kırılmasına, telef olmasına sebep olmak; sıvının içine sokmak, ıslatmak; bulaştırmak, lekelemek; bazı isimlere takılarak birleşik fiil veya sözler yapılır” anlamlarıyla yer almaktadır. Fiil DLT’deki “batırmak” anlamını korumuş diğer anlamlarını ise kaybetmiştir. Ancak fiilin yeni anlamlar da kazandığı görülmektedir.

Bedükle-:

Bedükle-: büyük saymak, büyük kabul etmek (BA bedükle-: büyük saymak)

Ol meni bedükledi. O, beni büyük saydı. (s.485)

TT’de fiil -e->-ü-, -d->-y- ses değişimiyle “büyükse-” şeklinde “Büyük olduğunu

kabul etmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Bedüt-:

Bedüt-: büyütmek, yetiştirmek (BA bedhüt-: büyütmek)

Ol oğlanıḡ bedütti. O, çocuḡu yetiştirip büyütti. (s.326)

TT’de fiil -e->-ü- ve -d->-y- ses değişimi ile “büyüt-” şeklinde “Büyük duruma getirmek, genişletmek; yetiştirmek, bakmak; abartmak, mübalağa etmek” anlamlarıyla yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni alamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi vardır.

AT’de fiil -e->-ö- ve -d->-y- ses değişimi ile “böyüt-” şeklinde “Büyümesine hizmet , yardım etmek, genişletmek / mübalağa etmek, şişirmek; yetiştirmek, terbiye etmek, beslemek” anlamlarıyla yer almakta ve DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni alamlar da kazandığı görülmektedir. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi vardır.

Bekü- / bekiş- / beküş- / bekriş-:

Bekü- / bekiş- / beküş-: sağlamlaşmak ; bekriş-: sertleşmek, sağlamlaşmak (BA bekü-: berkişmek; bekiş- / beküş-: pekişmek, sağlamlaşmak; bekreş- / bekriş-: pekişmek)

Bekişdi nēḡ. Nesne sağlamlaştı. (s.262)

TT’de fiil b->p- ses değişimiyle “pekiş-” şeklinde “Sertleşmek, katılaşmak; sıkışmak, tıkanmak; güçlenmek, artmak, çoğalmak, kuvvetlenmek”; “berki-” şeklinde “Sağlamlaşmak, güç kazanmak, pekişmek” anlamlarında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazandığı görülmektedir. Dolayısıyla fiil anlam genişlemesi yaşamıştır.

AT’de fiil -kr->-rk- metateziyle “berkiş-” şeklinde “Sertleşmek, katılaşmak, kesifleşmek; sertleşmek, katılaşmak, bedenen ve ruhen sağlamlaşmak, şiddetlenmek, artmak, güçlenmek, büyümek”; “berki-” şeklinde “Sertleşmek, katılaşmak, muhkemlenmek / kurumak, sertleşmek; ruhen ve bedenen sağlamlaşmak, kuvvetlenmek, güçlenmek;

çoğalmak, çabuklaşmak, süratlenmek; merhametsiz olmak, sertleşmek; şiddetlenmek, artmak, güçlenmek” anlamlarında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazandığı görülmektedir. Dolayısıyla fiil anlam genişlemesi yaşamıştır.

Bekit- / beküt- / berkit-:

Bekit- / beküt-: sağlamlaştırmak (KM asıl anlamı düğüm düğümlmek) / berkit-: Sağlamlaştırmak, tahkim etmek, takviye etmek. (BA Bekit- / beküt-: pekitmek, sağlamlaştırmak)

Ol berkitti nēḡni. O, işi ve nesneyi sağlamlaştırdı. (s.339)

Ol ṭışg bekütti. O, işi sağlamlaştırdı. Aslı düğüm düğümlmektir. (s.329)

TT’de fiil b->p- ses değişimi ile “pekit-” şeklinde “Güç vermek, güçlendirmek, tekit etmek; daha önce istenip de yerine getirilmemiş bir iş için yeniden resmî bir yazı yazmak, tekit etmek”; “pekiştir-” şeklinde “Sertleşmek, katılaştırmak; sağlamlaştırmak, tahkim etmek” anlamında; ses değişimi yaşamadan “bekit-” şeklinde “Kapamak, tıkamak” kapamak tıkamak anlamında; “berkit-” şeklinde “Sağlamlaştırmak, tahkim etmek, takviye etmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “sağlamlaştırmak” anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. DLT’de fiilin asıl anlamının “düğüm düğümlmek” anlamı olduğu yer almakta ancak TT’de bu anlama rastlanmamaktadır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “berkit-” şeklinde “Kapamak, kilitlemek, örtmek / bir şeyle bağlayarak, çivileyerek, ekleyerek, yapıştırarak, geçirerek, çevirerek, burarak sağlamlaştırmak; sağlamlaştırmak, alınmaz, geçilmez hâle getirmek; bedenen ve ruhen güçlendirmek, sağlamlaştırmak; ısrar etmek, inat etmek, dediğinden vazgeçmemek; süratini artırmak, çabuklaştırmak, süratlendirmek; şiddetlenmek, güçlenmek (yağmur, fırtına, rüzgar vs.)” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Bekle- / berkle-:

Bekle- / berkle-: kapatmak, bağlamak, sağlamlaştırmak; korumak / saklayıp muhafaza etmek, korumak, sağlamlaştırmak, (birini) hapsetmek (BA bekle- / berkle-: beklemek, gözetmek, saklamak, hapsetmek, pekitmek, kapatmak)

Ol nēḡ bekledi. O, malını korudu.

Ol kapuḡın bekledi. O kapısını kapattı. Herhangi bir şey bağlanırsa yine aynıdır.
(s.471)

Ol tavarın berkledi. O, malını saklayıp muhafaza etti. İnsan vb.ni hapsederse yine aynıdır. Aslı bekledi'dir. (s.531)

Neḡin tutar bekleyü özi yimes / Saranlıḡın sıḡtayı altun yıḡar. Adam malda cimrilik yapar, onu sıkıca bağlar. Cimrilikten ona ağlar, altın toplar ve sonra da onu başkasına bırakır.(s.221)

Berkle nēḡni. Nesneyi sağlamlaştır. (s.532)

TT'de fiil ses değişimi yaşamadan "bekle-" şekliyle "Bir iş oluncaya, biri gelinceye değin bir yerde kalmak, durmak; süre tanımak, acele etmemek; bir şeyi, bir kimseyi gözetmek, korumak, muhafaza etmek; ummak; karşılaşma ihtimali bulunmak; aramak, istemek; oyalanmak" anlamlarıyla yer almaktadır. Fiil DLT'deki "korumak, muhafaza etmek" anlamını korumaktadır ancak fiilin diğer anlamları kaybolmuştur. Bununla birlikte fiil yeni anlamlar da kazanmıştır. Fiilin "sağlamlamak" anlamı TT ağızlarında varlığını "pekle-" şeklinde "Sağlamlamak (Bolu)" anlamıyla korumaktadır.

AT'de fiil ses değişimi yaşamadan "bekle-" şekliyle "Muhafaza etmek, korumak, başında nöbet tutmak; bir işin olmasını veya belirip ortaya çıkmasını gözlemek, kollamak" anlamlarıyla yer almaktadır. Fiil DLT'deki "korumak, muhafaza etmek" anlamını korumaktadır ancak fiilin diğer anlamları kaybolmuştur. Bununla birlikte fiil yeni anlamlar da kazanmıştır.

Bekleş-:

Bekleş-: (kapı) kapatmada yardımcı olmak; Oğuz lehçesinde (at vb. şeyleri) korumada yardımcı olmak; sözleşme yapmak (BA bekleş-: muahede yapmak, ahitleşmek; kapatmakta yardım etmek; (Oğuzcada) beklemekte, gözetlemekte yardım etmek)

Ol meniḡ birle bekleşdi. O benimle sözleşme yaptı.

Ol maḡa kapuḡ bekleşdi. O, kapıyı kapatmakta bana yardım etti.

Ol maña at bekleşdi. O, at vb. şeyleri korumada bana yardım etti. Oğuz lehçesinde.
(s.291)

TT’de fiil b->p- ses değişimiyle “pekleş-” şeklinde “Sertleşmek, katılaşmak; kabız olmak; güçlenmek, sağlamlaşmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek TT’de yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Bele- / bēle-:

Bele- / bēle-: melemek (BA bele-: koyun melemek)

Kōy beledi. Koyun meledi. (s.464)

TT’de fiil b->m- ses değişimiyle “mele-” şeklinde “Koyun, kuzu veya keçi bağırarak” anlamıyla yer aldığı ve DLT’deki anlamını koruduğu görülmektedir. Dolayısıyla fiil anlam değişimi yaşamamıştır.

AT’de fiil b->m- ses değişimiyle “mele-” şeklinde “Bağırarak, haykırmak, ses çıkarmak (koyun, kuzu, keçi vs); inlemek, ağlamak, acıklı ses çıkarmak, ıstırapla seslenmek; ses çıkarmak, sesi duyulmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Belgür-:

Belgür-: belirmek, belli olmak, ortaya çıkmak (BA belgür-:meydana çıkmak, belirmek, açığa çıkmak)

İş belgürdi. İş vb. belirdi. (s.282)

TT’de fiil -g->Ø ve -ü->-i- ses değişimleriyle “belir-” şeklinde “Önce belli veya görünür olmayan bir şey ortaya çıkmak, tezahür etmek; bir düşünce veya durum kesin bir biçim almak, tebellür etmek; iyice görünür ve anlaşılır bir durum almak, tebarüz etmek” anlamıyla yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğradığı görülmektedir.

AT’de fiil -g->Ø ve -ü->-i- ses değişimleriyle “belir-” şeklinde “Görünmek, belli olmak, ortaya çıkmak” anlamıyla yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Belinle-:

Belinle-: (insan için) korkup uykudan sıçramak; (hayvan için) bir şeyden korkup sıçramak ve kaçmak

TT’de fiil -n->-n- ses değişimiyle “belinle-” şeklinde “Birden uyanarak çevresine korku ile şaşkın şaşkın bakmak, irkilmek” anlamıyla yer almaktadır. Fiil DLT’deki “(hayvan için) bir şeyden korkup sıçramak ve kaçmak” anlamını kaybetmiş dolayısıyla anlam daralmasına uğramıştır.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Beriş- / beriş-:

Beriş- / beriş-: karşılıklı vermek (BA bēriş-: verişmek)

Olar bir birke kīz berişdi. Onlar birbirlerine kızlarını verdiler. Birbirlerine herhangi bir şey verdiklerinde de aynıdır. (s.259)

Fiil sadece TT halk ağzında varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil b->v- ses değişimiyle “Komşu kadınlar, aralarında süt alıp vermek (Sivas)” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamından daha dar bir anlamla TT ağızlarında yer almaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

TT ve AT’de fiil “alışveriş” ikilemesinde isim olarak varlığını korumaktadır.

Bertin-:

Bertin-: bertilmek (BA bertin-: berelenmek, el yorgunluk peyda etmek)

Elig bertindi. El, darbe vb. şeylerden dolayı bertildi ve onda (elde) zayıflık ve durgunluk belirdi. (s.302)

TT’de fiil -n>-l ses değişimiyle “bertil-” şeklinde “İncinmek, burkulmak; berelenmek, yaralanmak; morarmak, çürümek” anlamlarında yer almakta ve DLT’deki

anlamını korumaktadır. Fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Bezel- / bezen-:

Bezel- / bezen-: bezenmek / bezenmek, süslenmek, kadın makyaj yapmak (BA bezel- / bezen-: bezenmek, nakışlanmak /süslenmek, bezenmek)

Ew bezeldi. Ev vb. bezendi. (s.270)

Uragut bezendi. Kadın süslendi. (s.273)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “bezen-” şeklinde “Bezeme işine konu olmak, süslenmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “bezen-” şeklinde “Kendini bezemek, süslemek, güzel giyinmek; başkası tarafından bezenmek, süslenmek, güzelleştirilmek” anlamlarında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Bezet-:

Bezet-: bezetmek (BA bezet-: bezetmek, süsletmek)

Ol ewin bezetti. O, evini bezetti. (s.328)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “bezet-” şeklinde “Bezeme yaptırmak, süsletmek” anlamıyla yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “bezet-” şeklinde “Bezemek, süslemek, güzel elbiseler giydirmek” anlamıyla yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Bıçıl-:

Bıçıl-: kesilmek, kopmak, biçilmek (BA bıçıl-: kesilmek, biçilmek)

Yığaç bıçıldı. Odun vb. kesildi. (s.267)

TT’de fiil -ı->-i- ses değişimleriyle “bıçıl-” şeklinde ve “Bıçme işine konu olmak” anlamıyla yer almakta anlamlarıyla yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil -ı->-i- ses değişimi ile “bıçıl-” şeklinde ve “Yarılmak, bıçak vs ile ikiye ayrılmak; kesilmek (makas, tırpan, orak vs ile)” anlamlarıyla yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Bıçtur-:

Bıçtur-: kesmek için emir vermek, kestirmek (BA bıçtur-: bıçtırmek, kestirmek)

Er yığaç bıçturdı. O, ağacı kesmek için emir verdi ve (ağaç) kesildi. (s.281)

TT’de fiil -ı->-i- ve -u->-i- ses değişimleriyle “bıçtır-” şeklinde “Bıçme işini yaptırmak” anlamıyla yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil -ı->-i- ve -tur>-dir ses değişimleriyle “bıçdır-” şeklinde “Tahılı, otu orak, tırpan, bıçer vs. ile kestirmek; traş ettirmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Bışrıl-:

Bışrıl-: pişirilmek (BA pışrıl-: pişirilmek)

Bışrılır yakru kıyak / Toşgurur yogrı çanak. İç yağı ve kaymağı pişirilir, çanağı ve kabı doldurur. (s.361)

TT’de fiil b->p- ve -ı->-i- ses değişimleriyle “pişiril-” şeklinde “Pişirme işine konu olmak” anlamıyla yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil -ı->-i- ses değişimiyle “bışiril-” şeklinde “Pişirmek fiiline konu olmak”

anlamıyla yer almakta ve DLT'deki anlamını korumaktadır. Fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Bışur-:

Bışur-: pişirmek (BA pışur-: pişirmek)

Ol et bışurdu. O, et vb. şeyleri pişirdi. (s.254)

TT'de fiil p->b-, -i->-i- ve -u->-i- ses değişimleriyle “pişir-” şeklinde “Bir besin maddesini gerektiği kadar ısıda tutarak yenebilecek veya içilebilecek bir duruma getirmek; ısı etkisiyle belirli bir kullanıma elverişli duruma getirmek; çalışarak öğrenmek; olgunlaştırmak; bunaltacak kadar ısıtmak, yakmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT'deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT'de fiil -i->-i- ve -u->-i- ses değişimleriyle “bişir-” şeklinde “Ateşte, fırında veya kaynayan su içinde tutup yenecek kıvama getirmek; ateşin, yüksek hararetin tesiriyle sertleşmek, saksı gibi yapmak (saksı, kerpiç vs); yakmak, çok tesir etmek; hazırlamak, tecrübe kazandırmak, eğitmek; tatlı dil vs. ile birisini inandırarak bir şeye razı etmek, önceden hazırlamak, tavlama, yola getirmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT'deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Bıçekle-:

Bıçekle-: bıçaklamak (BA bıçekle-: bıçaklamak, bıçakla vurma)

Ol anı bıçekledi. O, onu bıçakladı. (s.485)

TT'de fiil -i->-i-, -e->-a-, -e>-a ses değişimleriyle “bıçakla-” şeklinde “Bıçakla kesmek; bıçakla yaralamak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT'deki anlamını korumakla birlikte “bıçakla kesmek” anlamını da taşıyıcı duruma gelmiştir. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT'de fiil -i->-i-, -e->-a-, -k->-q- ve -e>-a ses değişimleriyle “bıçaqla-” şeklinde “Bıçakla yaralamak” anlamında yer almakta ve DLT'deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Biçeklen-:

Biçeklen-: bıçak sahibi olmak (BA biçeklen-: bıçak sahibi olmak)

Er biçeklendi. Adam bıçak sahibi oldu. (s.310)

TT’de fiil -i->-ı-, -e->-a-, -e->-a- ses değişimleriyle “bıçaklan-” şeklinde “Bıçaklama işine konu olmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamından başka bir anlamda kullanılır duruma gelmiştir. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil -i->-ı-, -e->-a-, -k->-q- ve -e->-a- ses değişimleriyle “bıçaqlan-” şeklinde “Bıçakla yaralanmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamından başka bir anlamda kullanılır duruma gelmiştir. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Bildüz-:

Bildüz-: bildirmek [BA bildüz-: bildirmek, öğretmek (Oğuzca)]

Ol maña tış bildüzdi. O, bana işi (konuyu) bildirdi. (s.291)

TT’de fiil -ü->-i- ve -z>-r (rotatizm) ses değişimleriyle “bildir-” şeklinde “Herhangi bir şeyi haber vermek; herhangi bir konuda bilgi vermek; anlatmak, ifade etmek” anlamlarıyla yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil -ü->-i- ve -z>-r (rotatizm) ses değişimleriyle “bildir-” şeklinde “Haber vermek, ilan etmek, haberdar etmek; anlatmak, açıp söylemek, hissettirmek, kavratmak” anlamlarıyla yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Bile- (I):

Bile-: bilemek, keskinleştirmek (BA bile-: bilemek)

Ol bıçek bileği. O, biley taşı üzerinde bıçağı keskinleştirdi ve bileği.

Ol tış bileği. O, dişlerini bileği. (s.464)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “bile-” şeklinde “Kesici aletlerin ağzını çark,

zımpara, ege, bilegi taşı vb.nde keskinleştirmek, keskin duruma getirmek, kılağılamak, zağılamak; güçlendirmek, etkisini artırmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil bilegi>bilev>bülov (isim)>bülövlə- (isimden fiil) ses değişimleri ve yapım eki ile “bülövlə-” şeklinde “Bileylemek, keskinleştirmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Bile- / bile- (II):

Bile- / bile-: çocuğu belemek; (kana) belemek, (kana) bulamak (BA bele-: belemek, beşiğe bağlamak, bulaştırmak)

***Ol kençin biledi.** O, çocuğunu beşiğe yatırıp orada bağladı.*

***Ol anı kânıña biledi.** O, onu kanına yatırdı (beledi). (s.464)*

TT’de fiil -i->-e- ses değişimi ile “bele-” şeklinde “Çocuğu kundaklamak; beşiğe yatırıp bağlamak; bulamak, bulaştırmak” anlamlarında yer almakta ve DLT’deki anlamlarını koruduğu görülmektedir. Dolayısıyla fiil anlam değişimi yaşamamıştır.

AT’de fiil -i->-ə- ses değişimi ile “bələ-” şeklinde “Bebeği sarmak, kundaklamak; garketmek, bulamak” anlamlarında yer almakta ve DLT’deki anlamlarını koruduğu görülmektedir. Dolayısıyla fiil anlam değişimi yaşamamıştır.

Bilel-:

Bilel-: (kana, tere) bulanmak; çocuk belenmek (BA bēlel-: batmak, bir şeye bulanmak)

***Er terke bileldi.** Adam tere gark oldu.*

***At kânka bileldi.** At öldürülenlerin çokluğundan dolayı kana gark oldu.*

***Oğlan bileldi.** Oğlan beşiğinde bağlandı. (s.431)*

TT’de fiil -i->-e- ve -l->-n ses değişimleri ile “belen-” şeklinde “Kundaklanmak; bulanmak, bulaşmak” anlamlarıyla yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil -i->-ə- ve -l>-n ses değişimleri ile “bələn-” şeklinde ve “(bebek) Sarınmak, kundaklanmak” ve “Gark olmak, bulaşmak” anlamlarıyla iki ayrı madde başı olarak yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Bilet-:

Bilet-: biley taşına tutmak, birine biletmek (BA bilet-: biletmek)

***Ol bıçək biletti.** O, bıçağı biley taşına tuttu ve biley taşı üzerinde durdurdu. (s.329)*

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “bilet-” şeklinde “Bileme işini yaptırmak” anlamıyla yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Bilin-:

Bilin-: (kendine ait bir şeyi) bilip anlamak; itiraf etmek (BA bilin-: kendi işini bilmek, itiraf etmek, bilinmek, anlaşılmaq)

***Er ışıñ bilindi.** Adam işini bilip anladı.*

***Er yāzukın bilindi.** Adam suçunu itiraf etti. (s.274)*

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “bilin-” şeklinde “Bilme işine konu olmak, anlaşılmaq, öğrenilmek” anlamıyla yer almaktadır. Fiil DLT’deki “itiraf etmek” anlamını kaybetmiştir ancak fiilin yeni anlamlar da kazandığı görülmektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “bilin-” şeklinde “Malum olmak, aşikar olmak, belli olmak, anlaşılmaq, idrak edilmek; tanınmaq” anlamlarıyla yer almaktadır. Fiil DLT’deki “itiraf etmek” anlamını kaybetmiştir ancak fiilin yeni anlam da kazandığı görülmektedir.

Biliş-:

Biliş-: tanışmaq (BA biliş-: bilişmek, tanışmaq)

***Ol meniñ birle bilişdi.** O, benimle tanıştı. (s.263)*

TT’de fiil ses değişimine uğramadan “biliş-” şeklinde “Birbirini tanımak, muarefesi olmak; öğrenmek” anlamlarıyla yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte “öğrenmek” anlamı da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Biltür-:

Biltür-: tanıtmak ve bildirmek (BA biltür-: öğretmek, bildirmek)

Ol maña iş biltürdi. O, bana işi tanıttı ve bildirdi.

TT’de fiil -tür>-dir ses değişimiyle “bildir-” şeklinde “Herhangi bir şeyi haber vermek; herhangi bir konuda bilgi vermek; anlatmak, ifade etmek” anlamlarıyla yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğradığı görülmektedir.

AT’de fiil -tür>-dir ses değişimiyle “bildir-” şeklinde “Haber vermek, ilan etmek, haberdar etmek; anlatmak, açıp söylemek, hissettirmek, kavratmak” anlamlarıyla yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Biril-:

Biril-: verilmek (BA bēril-: verilmek)

Añar yarmak birildi. Ona para vb. verildi. (s.270)

TT’de fiil b->v- ve -i->-e- ses değişimleriyle “veril-” şeklinde “Verme işine konu olmak” anlamıyla yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil b->v- ve -i->-e- ses değişimleriyle “veril-” şeklinde “Verme işine konu olmak” anlamıyla yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Bitle-:

Bitle-: bit aramak (BA bitle-: bit aramak)

Er bir bitledi. *Adam biti aradı.* (s.471)

TT’de fiil yer almamaktadır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “bitlə-” şeklinde “Bitleri temizlemek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamından geniş bir anlam taşımaktadır. “Bitleri temizlemek” anlamı “bitleri aramak” anlamını da içerisinde barındırmaktadır. Dolayısıyla fiilde anlama genişlemesi söz konusudur.

Bogtur-:

Bogtur-: boğmak için emir vermek, boğdurmak

Ol anı bogturdı. *O, onun boğulmasını emretti.* (s.281)

TT’de fiil -g->-ğ- ve -t->-d- ses değişimleri ile “boğdur-” şeklinde “Boğma işini yaptırmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil -g->-ğ- ve -t->-d- ses değişimleri ile “boğdur-” şeklinde “Boğazını sıktırmak, öldürtmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Bogul- / bogun-:

Bogul- / bogun-: boğulmak (BA Bogul- / bogun-: boğulmak)

Er boguldı. *Adam vb. boğuldu.* (s.270)

At bogundu. *At vb. boğuldu.* (s.273)

TT’de fiil -g->-ğ- ses değişimiyle “boğul-” şeklinde “Boğma işine konu olmak; havasızlıktan ölmek; bunalmak; kumarda hileli oyun sonunda her şeyini yitirmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil -g->-ğ- ses değişimiyle “boğul-” şeklinde “Hava yetersizliğinden dolayı nefes alıp vermesi zorlaşmak, nefes alamamak; nefes alamama neticesinde ölmek (duman, gaz vs.’den); suda batıp ölmek; mahvolmak, yok olmak, kaybolmak, telef olmak; son derece

sıkıntı, baskı, manevi ve bedeni ıstırap hissetmek, duymak; bir şeyin çokluğunu, ağırlığını, güçlü oluşunu, üstünlüğünü bildirir” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Boguş-:

Boguş-: boğuşmak, karşılıklı boğmaya çalışmak (BA boguş-: birbirini boğmak)

Olar ikki boguşdı. Onların her biri diğerini boğdu (boğmaya çalıştı). (s.261)

TT’de fiil -g->-ğ- ses değişimiyle “boğuş-” şeklinde “Birbirinin boğazına sarılmak, dövüşmek; mücadele etmek; çabalamak, altından kalkmaya çalışmak, uğraşmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil -g->-ğ- ses değişimiyle “boğuş-” şeklinde “Birbirinin boğazına sarılarak itişip kakışmak; kavga etmek, birbirine girmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Bokla-:

Bokla-: pislemek [BA bokla-: boklamak, pislemek (Oğuzca)]

Yılkı bokladı. Hayvan pisledi. (s.471)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “bokla-” şeklinde “Bir yeri veya bir işi kötü bir duruma getirmek” anlamıyla yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamı kaybederek mecaz bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde mecaz anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil b->p- ve -k>-x- ses değişimiyle “poxla-” şeklinde AT’de kullanılmasına rağmen sözlüklerde bu fiile yer verilmemiştir.

Boşan- / boşun-:

Boşan- / boşun-: (hayvan için) serbest kalmak, bağından kurtulmak; (düğüm) gevşemek; Argu lehçesinde (kadın için) boşanmak (BA boşan-: kadın- boşanmak (Arguca); boşanmak, bağı çözülme)

Kõy boşandı. Koyun serbest kaldı, bağından kurtuldu.

Tügün boşandı. Düğüm gevşedi.

Uragur boşandı. Kadın boşandı. (s.273)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “boşan-” şeklinde “Karı ve koca mahkeme kararı ile birbirinden ayrılmak; hayvan, başlığınan, koşum takımından veya bağından kurtulmak; bol bol akmak; baskı altında gergin duran bir şey, birden ve hızla kurtulmak; kapalı bir yerde bulunan insanlar birden dışarı çıkmak; dertlerini, yakınmalarını anlatmak; sıyrılmak, kurtulmak” anlamlarıyla yer almaktadır. Fiil DLT’deki “gevşemek” anlamını kaybetmiştir. Diğer anlamlarını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazandığı görülmektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “boşan-” şeklinde “Kocasından ayrılmak” anlamıyla yer almaktadır. Fiilin DLT’deki “(hayvan için) serbest kalmak, bağından kurtulmak; (düğüm) gevşemek” anlamlarını kaybettiği sadece “kadın için boşanmak” anlamını koruduğu görülmektedir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Boşat- / boşut-:

Boşat- / boşut-: (çuval, kap vb. için) boşaltmak; (düğümü) gevşetmek; Argu lehçesinde kadını boşamak; (tutsağı) serbest bırakmak, birini bağından ve kösteğinden çözmek (BA boşat- / boşut-: boşaltmak, çözmek, çözülmek, bırakılmak; (Arguca) -kadın-boşatmak)

Ol tagar boşattı. O, çuvalı içindekilerden boşalttı. Herhangi bir kabın da içindekiler boşaltılırsa aynıdır.

Ol tügün boşattı. O, düğüm vb. şeyleri gevşetti.

Ol uragut boşattı. O, kadını boşadı.

Ol bulunug boşattı. O, tutsağı serbest bıraktı. Biri, bir başkasını bağından ve kösteğinden çözerse yine aynıdır. (s.328)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “boşat-” şeklinde “Boşama işini yaptırmak” anlamıyla yer almaktadır. Fiilin DLT’deki “kadını boşamak” anlamının “hem kadın hem erkek için boşamak” anlamı taşır duruma geldiği görülmektedir. Fiil DLT’deki diğer anlamlarını kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “boşat-” şeklinde “Boşamasına sebep olmak, boşamaya mecur etmek” anlamıyla yer almaktadır. Fiilin DLT’deki “kadını boşamak” anlamının “hem kadın hem erkek için boşamak” anlamı taşır duruma geldiği görülmektedir. Fiil DLT’deki diğer anlamlarını kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Boşu-:

Boşu-: (düğüm) gevşemek; (at için) bağdan kurtulmak; birinin gitmesine izin vermek; Argu lehçesinde kadını boşamak [BA boşu-: boşalmak, boşanmak, çözülmek, gevşemek, izin verip bırakmak, (Arguca) boşanmak]

Anıı ii boşadı. Onun ii boşaldı.

Tğn boşadı. Düğüm gevşedi.

At boşadı. At bağdan kurtuldu.

Xan yalavaığ boşadı. Han, elçinin kendisini gönderene dönmesine izin verdi.

Er uragutın boşadı. Adam karısını boşadı. (s.462)

TT’de fiil -u>-a ses değişimi ile “boşa-” şeklinde “Kanunlara göre eşlerden biri, aile ilişkisini kesmek” anlamını taşımaktadır. Fiilin DLT’deki anlamlarından sadece “boşamak” anlamını koruduğu diğer anlamlarını ise kaybettiği görülmektedir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması vardır.

AT’de fiil -u>-a ses değişimi ile “boşa-” şeklinde “Eşini bırakmak, eşi ile nikah bağını kesmek” anlamını taşımaktadır. Fiilin DLT’deki anlamlarından sadece “boşamak” anlamını koruduğu diğer anlamlarını ise kaybettiği görülmektedir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması vardır.

Boşla-:

Boşla-: (deve) bağırmak, böğürmek (BA boşla-: ses vermek, bağırmak, boşlamak)

Titir boşladı. Dişi deve bağırdı. (s.471)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “boşla-” şeklinde “Deve bağırmak; çığlık

koparmak” anlamıyla yer almakta ve DLT’deki anlamını korumakla birlikte mecazlama yoluyla yeni bir anlam da kazanarak anlam genişlemesine uğradığı görülmektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “bozla-” şeklinde “Yüksek sesle ağlamak” anlamıyla yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybetmiş mecaz bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde mecaz anlama geçiş söz konusudur.

Buğut-:

Buğut-: dondurup öldürmek; ölesiye donmak (BA budhut-: soğukta dondurarak öldürmek bk. yudhut-)

Ol kişisini tumlugka buğutti. O, adamı soğukta öldürdü; o (adam) ölesiye dona yakalandı. (s.327)

TT’de fiil -đ->-y- ses değişimi ve -ut ettirgenlik eki yerine -dur ettirgenlik eki kullanılarak “buydur” şeklinde “Dondurmak, çok üşütmek” anlamında yer almaktadır. Fiil TT’de sadece “donmak” anlamı, DLT’de ise hem üşümek hem de aşırı üşümek, donmak sebebiyle ölmek anlamı vardır. Dolayısıyla fiilin anlamında bir daralma söz konusudur.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Bukıl- / bukul- bk. Bükül- / bükün-

Bukun-:

Bukun-: kendi kendine toplayıp bükmek (BA bukun-: bükmek, kıvrırmak)

Er adakın bukundu. Adam uzattığı ayağını topladı. (s.273)

TT’de fiil -u->-ü- ses değişimleri ile “bükün-” şeklinde “Kıvrılmak, bükülmek; ağrıdan, sancıdan kıvrınmak” anlamlarıyla yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlam da kazanarak anlam genişlemesi yaşadığı görülmektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Bulduz-:

Bulduz-: buldurmak (BA buldız-: buldurmak)

Bulduzdi nēḡni. O, ona nesneyi buldurdu. (s.273)

TT’de fiil -z>-r ses değişimi ile “buldur-” şeklinde “Bulma işini yaptırmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Bulga-:

Bulga-: bulanmak, bulandırmak; tutmaç, bulamaç gibi yemekleri karıştırmak; kızdırmak, sinirlendirmek (BA bulga-: bulandırmak, barıştırmak, bulanıp kusayazmak, öfkelenlendirmek)

Ol suwug bulgağı. O, suyu bulandırdı.

Ol tutmaç bulgağı. O, tencere vb. kaplarda tutmaç karıştırdı. Bulamaç vb. yemeklerde üstü de altıyla birlikte pişsin diye karıştırılırsa yine aynıdır.

Ol er anıḡ köḡlin bulgağı. O adam onu rahatsız etti ve kızdırdı. Aslı tab’a (mideye) uygun olmayan yemek yemekten insanın içinin bulanması ve kusacak hâle gelmesidir. (s.470)

TT’de fiil -g->Ø ses değişimi ile “bula-” şeklinde “Bir nesnenin her yanını bir şeye değdirerek üstünü onunla kaplamak, bir nesneyi başka bir maddeye batırmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek TT’de yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil -g->Ø ses değişimi ile “bula-” şeklinde “Sıvını içine kaşık vs. daldırıp onu karıştırmak; bir şeyi sürüp lekelemek, bulaştırmak; sağa sola oynatmak, sallamak; bazı isimlere takılarak çeşitli ifadeler yapılır” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek AT’de yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Bulgan-:

Bulgan-: (su, mide vb.) bulanmak; (ülke, kürek kemiği vb.) karışmak; (birisine)

kızmak (BA bulgan-: bulanmak, kızmak, öfkelenmek, karışmak)

Suw bulgandı. Su bulandı.

Köñül bulgandı. İçinde pis bir şey bulunan bir şeyler yediği için tabiatı (midesi) bulandı. Kusarsa yine köñül bulgandı denir.

Beg anar bulgandı. Bey ona kızdı.

İl bulgandı. Ülke karıştı. (s.302)

TT’de fiil -g->Ø ses değişimi ile “bulan-” şeklinde “Bulama işine konu olmak, her yanı bir şeyle kaplanmak; duruluğunu yitirmek; parlaklığını ve açıklığını yitirmek; mide bulantısı olmak; karışmak” anlamlarında yer almaktadır. TT’de fiilin DLT’deki “kızmak” anlamı dışındaki tüm anlamları korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmış olduğu görülmektedir.

AT’de fiil -g->Ø ses değişimi ile “bulan-” şeklinde “Duruluğunu, saflığını, şeffaflığını, berraklığını kaybetmek; bulaşmak, kirlenmek, batmak; kusmak ihtiyacı hissetmek, midesi karışmak; bozulmak, kötüleşmek, tutulmak (psikolojik durum, hava) / coşmak, heyecanlanmak / hissiz bir hâle gelmek, ölgünleşmek, hissizleşmek” anlamlarıyla yer almaktadır. AT’de fiil “kızmak” anlamı dışındaki tüm anlamları korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmış olduğu görülmektedir.

Bulutlan-:

Bulutlan-: bulutlanmak (BA bulıtlan-: bulutlanmak)

Kök bulıtlandı. Hava bulutlandı. s320

TT’de fiil -ı->-u- ses değişimiyle “bulutlan-” şeklinde “Bulutlarla kaplanmak; kederlenmek, hüznlenmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte mecazlama yoluyla yeni bir anlam da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de -ı->-u- ve -t->-d- ses değişimleriyle “buludlan-” şeklinde “Bulutla kaplanmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiilin DLT’deki anlamını koruduğu ve anlam değişimi yaşamadığı görülmektedir.

Bulun-:

Bulun-: (birisi tarafından) bulunmak, mevcut olmak; bulmak (BA bulun-: bulunmak)

Yitük bulundu. Kayıp vb. bulundu. (s.274)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “bulun-” şeklinde “Bulma işine konu olmak; herhangi bir durumda olmak; bir yerde olmak” anlamlarıyla yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamları korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “bulun-” şeklinde “Aranılarak veya aranmaksızın ele geçirilmek; olmak, var olmak; bazı sözlerle birleşik fiil yapılır” anlamlarıyla yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamları korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Burçaklan-:

Burçaklan-: ter vb. sıvılar boncuk boncuk olmak (BA burçaklan-: burçaklanmak, - akar hakkında- tane tane akmak, burçak burçak olmak)

Ter buçaklandı. Ter boncuk boncuk oldu. Bunun korumakla birlikteki sıvılar da boncuk boncuk olursa yine aynıdır. (s.313)

Fiil sadece TT ağızlarında yer almaktadır. Fiil TT ağızlarında -ç->-c- ses değişimi ile “burcaklan-” şeklinde “Ter, damla damla birikmek (Erzurum)” anlamıyla yer almakta ve DLT’deki anlamında daralma olduğu görülmektedir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Burunla-:

Burunla-: buruna vurmak (BA burunla-: buruna vurmak)

Ol anı burunladı. O, onun burnuna vurdu. (s.486)

TT’de fiil ses değişimine uğramadan “burunla-” şeklinde “Dışlamak; aşağılamak; sivriltmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiilin DLT’deki anlamından başka bir anlamda kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla fiilde mecaz bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil ses değişimine uğramadan “burunla-” şeklinde “Burnu ile eşmek,

dağıtmak, vurmak; takip etmek, sıkıştırmak, haset etmek, kıskanmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiilin DLT’deki anlamından başka bir anlamda kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Burut- /burıt-:

Burut- /burıt-: buğulandırmak, yellenip korkutmak (BA burut-: buğulandırmak, korkutarak yellenmek)

Öt eşiçni buruttı. Ateş, tencere vb. şeyleri buğulandırdı.

Oglan buruttı. Çocuk korkutarak yellendi. (s.327)

Fiil sadece TT ağızlarında yer almaktadır. Fiil TT ağızlarında ses değişimi yaşamadan “burut-” şeklinde “Yellenmek (Kayseri)” anlamıyla yer almaktadır. Fiil DLT’deki “buğulandırmak” anlamını kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Buruş-:

Buruş-: buruşmak (BA buruş-: -yüz- buruşmak)

Buruşdı nēñ. Nesne buruştu. Yüzün buruşması gibidir. (s.259)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “buruş-” şeklinde “Düzgünlüğü bozulmak, üzerinde kırışık ve katlamalar oluşmak; ağızda kekrelilik duymak; tiksirmek, hoşlanmamak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil -u->-ü- ses değişimleriyle “bürüş-” şeklinde “Kırışmak, buruşmak; çekmek, toplamak, büzüştürmek” anlamında yer alan fiil DLT’deki anlamı korumakla birlikte benzetme yoluyla yeni bir anlam da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Busar-:

Busar-: (BA busar-: pusarmak, sislenmek)

Fiil sadece TT ağızlarında yer almaktadır. Fiil TT ağızlarında b->p- ses değişimi ile “pusar-” şeklinde “Hava bulutlanmak, kapanmak, puslanmak (Burdur, İzmir, Bolu, Amasya,

Ordu, Kars)” ve “Hava sislenmek, bulanmak (Burdur)” anlamıyla yer almakta ve DLT’deki anlamı koruduğu görülmektedir. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Busuk-:

Busuk-: pusuya düşmek (BA pusuk-: pusuya girmek)

Er busuktu. Adam pusuya düştü. (s.265)

Fiil sadece TT ağızlarında yer almaktadır. Fiil TT ağızlarında b->p- ses değişimi ile “pusuk-” şeklinde “ Korkudan sinmek, saklanmak, büzülmek, ses çıkarmamak (Afyon)” anlamıyla yer almakta ve fiilin DLT’deki anlamından başka bir anlamda kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Butaklan- / Butıklan-:

Butaklan- / Butıklan-: ağaç dallanmak, budaklanmak, su kollara ayrılmak (BA butaklan-: budaklanmak, tomurcuklanmak, kollara ayrılmak)

Yıgaç butaklandı. Ağaç budaklandı.

Suw butaklandı. Su, kollara ayrıldı. Aslı “ağaç dalı anlamındaki” butak sözündendir. (s.310)

TT’de fiil -t->-d- ses değişimiyle “budaklan-” şeklinde “Budak sürmek, dallanmak” anlamıyla yer almakta ve DLT’deki sadece “ağaç dallanmak” anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilin anlamında bir daralma söz konusudur.

AT’de fiil -t->-d- ve -k->-q-ses değişimleriyle “budaqlan-” şeklinde “Dallara, kollara ayrılmak / dallar oluşmak, çıkmak; bir şeyin aslından esasından ayrılan kol, şube, hat, hisse, kısım” anlamlarında yer almakta ve DLT’deki anlamlarını korumaktadır. DLT’de sadece “suyun kollara ayrılması” olarak yer alan anlam AT’de anlamı daha da genişleyerek “herhangi bir şeyin aslından kollara ayrılması” anlamıyla yer almaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Butan-:

Butan-: ağaç budamak, budar gibi görünmek (BA butan-: budanmak)

Yığaç butandı. Ağacın dalları kesildi. Adam onu (dalları) keser gibi görünürse de aynıdır. (s.273)

TT’de fiil -t->-d- ses değişimiyle “budan-” şeklinde “Budama işine konu olmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “budar gibi görünmek” anlamını kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

AT’de fiil -t->-d- ses değişimiyle “budan-” şeklinde “Budakları kesilmek veya kısaltılmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “budar gibi görünmek” anlamını kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Buzagula-:

Buzagula-: buzağılamak, buzağı doğurmak (BA buzagula-: buzağılamak, buzağı doğurmak)

İnek buzaguladı. İnek buzağı doğurdu. (s.386)

TT’de fiil -g->-ğ- ve -u->-ı- ses değişimleriyle “buzağıla-” şeklinde “Sığır yavrulamak” anlamıyla yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil -a->-o-, -g->-v- ses değişimleriyle “buzovla-” şeklinde ve “Buzağı doğurmak, yavrulamak” anlamıyla yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Buzul-:

Buzul-: harap olmak, yıkılmak (BA bozul-: bozulmak, yıkılmak)

Ew buzuldu. Ev harap oldu. Onu birisi yıkınca da aynıdır.

Er buzuldu. Adamın malı harap oldu. (s.270)

TT’de fiil -u->-o- ses değişimi ile “bozul-” şeklinde “Bozma işine konu olmak, yiyecek kokmak, yenilemeyecek duruma gelmek, ekşimek; dağılmak, bozguna uğramak; taşıt arızalanmak; iyi ve değerli niteliğini yitirmek; bir şeye kızmak, içerlemek; sağlığını yitirip zayıflamak” anlamlarıyla yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil b->p- ve -u->-o- ses değişimi ile “pozul-” şeklinde “Üzerinden çizgi çekilmek, silinmek, karalanmak; morali, asabı bozulmak, keyfi kaçmak; durumu kötüleşmek, hastalığı ağırlaşmak; birbirine karışmak, nizamı kaybolmak; normal yoldan gelişmesine engel olunmak; bozulmak; izin verilmeyen bir şey yapılmak; engel olunmak, yapılmasına imkan verilmemek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görölmektedir.

Buzuş-:

Buzuş-: yıkmakta yardım etmek veya yarışmak

TT’de fiil -u->-o- ses değişimi ile “bozuş-” şeklinde “Araları açılmak” anlamında yer almaktadır. TT’de fiilin DLT’deki anlamından başka bir anlamda kullanıldığı görölmektedir. Dolayısıyla fiilde mecaz bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil b->p- ve -u->-o- ses değişimi ile “pozuş-” şeklinde “Araları bozulmak, birbirine küsmek” anlamında yer almaktadır. AT’de fiilin DLT’deki anlamından başka bir anlamda kullanıldığı görölmektedir. Dolayısıyla fiilde mecaz bir anlama geçiş söz konusudur.

Büköl- / bükölün- / bukıl- / bukul-:

Büköl- / bükölün-: kendi kendine veya birisi tarafından eğilmek / bükölmek, eğilmek

Bukıl- / bukul-: toplanıp bükölmek (BA büköl-: bükölmek, kesilmek / bükölün-: bükölmek, kıvrılmak / bukul-: bükölmek, burkulmak, toplanmak)

Butık bukuldu. Budak eğildi. Birisi onu eğerse de aynıdır. Eğilip bükölen her şey için aynıdır. (s.270)

Ağak bukuldu. Uzanan ayak toplandı (büköldü.) (s.270)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “büköl-” şeklinde “Bükme işine konu olmak, katlanmak; iplik eğrilmek; eğilmek; yönelmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam

genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “bükül-” şeklinde “Katlanmak, tomar, rulo yapılmak; eğilmek, belini bükme; tomar, rulo yapılmak, boru şeklinde katlanmak; belirli bir şekilde katlanmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Bürçeklen-:

Bürçeklen-: perçemleri, kâkülleri çıkmak, perçemlenmek (BA pürçeklen-: pürçeklenmek, yelesi çıkmak, kâkül perçem çıkmak)

At bürçeklendi. Atın perçemleri çıktı. İnsanın perçemi çıkarsa yine aynıdır. (s.314)

TT’de fiil b->p- ses değişimiyle “pürçeklen-” şeklinde “Pürçekli duruma gelmek, püsküllenmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Bürlen-:

Bürlen-: tomurcuklanmak (BA pürlen-: tomurcuklanmak, filizlenmek)

Yıgaç bürlendi. Ağaç tomurcuklandı. Bu da filizlenince olur. (s.302)

Fiil sadece TT ağızlarında yer almaktadır. Fiil TT ağızlarında b->p- ses değişimiyle “pürlen-” şeklinde “Filizlenmek, yeşermek (Çorum)” anlamıyla ve “pürtel-” şeklinde “Filizlenmek, yeşermek; tomurcuklar patlamak, açılmak (Niğde)” anlamlarıyla yer almakta ve fiilin DLT’deki anlamını koruduğu görülmektedir. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de yer almamaktadır.

Cun- bk. Yun-:

Çagıla- /jagıla- /şagıla-:

Çagıla- /jagıla- /şagıla-: (su) çağlamak (BA Çagıla- /jagıla- /şagıla-: çağlamak)

Suw çağladı. Su çağladı. (s.48)0

TT’de fiil -g->-ğ- ve -ı->Ø ses değişimleriyle “çağla-” şeklinde “Su, köpürerek ve ses çıkararak coşkun bir biçimde akmak; coşmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. TT’de fiil “coşmak” anlamı da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil -g->-ğ- ve -ı->Ø ses değişimleriyle “çağla-” şeklinde “Kaynayarak, köpürerek, taşlara, kayalara çarparak akmak, çağıldamak (su); coşmak, heyecanla dalgalanmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. AT’de fiil “coşmak” anlamı da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Çakıl-:

Çakıl-: (çakmak, taş vb.) çakılmak, çakılma sonucu kıvılcım çıkmak; (söz) kulağa doldurulmak, iletilmek (BA çakıl-: çakılmak, ateş çıkmak, eriştirilmek)

Çakmak çakıldı. Çakmak çakıldı.

Taş çakıldı. Taş, içinden kıvılcım çıkacak şekilde çakıldı.

Söz kulakka çakıldı. Söz kulağa dolduruldu. (s.271)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “çakıl-” şeklinde “Çakma işine konu olmak; hızla düşüp saplanmak; ortaya çıkmak, farkına varılmak, anlaşılmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “(söz) kulağa doldurulmak, iletilmek” anlamını kaybetmekle birlikte TT’de yeni anlamlar da kazanmıştır.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Çakrış-:

Çakrış-: Oğuz lehçesinde karşılıklı çağırmak [BA çakrış-: çağrışmak (Oğuzca)]

Boy bir birke çakrıştı. Kavim birbirini çağırdı. (s.293)

TT’de fiil -k->-ğ- ses değişimiyle “çağrış-” şeklinde “Birbirini çağırmak; hep birden bağırarak yaygara etmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. TT’de fiilin yeni bir anlam da kazandığı görülmektedir. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi

görülmektedir.

AT’de fiil -k->-ğ- ses değişimiyle “çağırış-” şeklinde “Karşılıklı olarak birbirini çağırmak, seslenmek” anlamıyla yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Çaktur-:

Çaktur-: (çakmak) çaktırmak; insanları birbirine düşürmek, kavga etmeleri için teşvik etmek (BA çaktur-: çaktırmak, iki kişiyi kızıştırmak)

***Ol çakmak çaktırdı.** O, ona çakmak çaktırdı. İki adamı birbirine düşürüp kavga ettirir ve bunu teşvik ederse yine aynıdır.*

TT’de fiil -u->-ı- ses değişimiyle “çaktır-” şeklinde “Çakma işini yaptırmak; sınavda bırakmak; birinin bir şeyi sezmesini sağlamak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki sadece “(çakmak) çaktırmak” anlamını korumaktadır. Bununla birlikte TT’de fiil yeni anlamlar da kazanmıştır.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Çalın-:

Çalın-: kendini yere çalmak veya kendini yer atıyormuş gibi görünmek; (at vb.) zayıflamak; söz ulaşmak (BA çalın-: kendini yere atmak, çalmak; kulağına söz erişmek; arıklanmak, zayıflamak)

***At çalındı.** At, kötü yeminden dolayı zayıfladı.*

***Söz beg kulakına çalındı.** Söz bey vb. ’nin kulağına ulaştı.*

***Er özin yirke çalındı.** Adam kendini yere çaldı veya kendini (yere) atıyormuş gibi gösterdi. (s.276)*

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “çalın-” şeklinde “Çalma işine konu olmak; inme inmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarını kaybederek TT’de mecaz anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde mecaz anlama geçiş söz konusudur. Kulağına çalınmak anlamı kullanılıyor olmasına rağmen TT’de bu anlama yer verilmemiştir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “alın-” şeklinde “Bir müzik aletiyle icra edilmek; vurulmak (kapı); dvlmek, tıkırdatılmak; bir yere vurulmak suretiyle yerleştirilmek, çakılmak (ivi); biçilmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarını kaybederek AT’de mecaz anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde mecaz anlama geçiş söz konusudur.

ağıla-:

ağıla-: (köpek) hırlamak; (insan) gürültü edip bağırmak

***It ağıladı.** Köpek dvldğnde hırladı. Bu havlama korumakla birlikteki sesidir.*

***Telim ağıladı.** ok gürültü ettin, bağırdın. Sözünü irkinleştiren adama denir.*
(s.525)

TT’de fiil -a->-e-, -ı->-n- ve -a>-e ses değişimleriyle “enile-” şeklinde “Canı yanan köpek ağlar gibi acı acı ses çıkarmak” anlamında yer almaktadır. Fiilin TT’de “(insan) gürültü edip bağırmak” anlamını korumadığı görülmektedir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması vardır.

AT’de fiil yer almamaktadır.

apıl-:

apıl-: saf çamurla sıvanmak; Uygur lehçesinde birinin boynu vurulmak [BA apıl-: ince, iyi yumuşak çamurla sıvamak, (Uygurca) boynu vurulmak]

***Anığ evi apıldı.** Onun evi saf çamurla sıvandı. Uygur lehçesinde adamın boynu vurulunca da aynıdır.* (s.266)

TT’de fiil yer almamaktadır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “apıl-” şeklinde “Satır, balta vs. ile parçalamak, doğramak, yaralamak” anlamıyla yer almaktadır. Fiilin DLT’deki “boynu vurulmak” anlamının AT’de devam ettiği görülmektedir ancak “amurla sıvamak” anlamı kaybolmuştur. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

awlan-:

Çawlan-: meşhur olmak, az pişmek (BA çawlan-: sanlanmak, şöhretlenmek, ün sahibi olmak)

Et çawlandı. Et, az pişti.

Er çawlandı. Adam meşhur oldu. (s.304)

TT’de fiil -w->-v- ses değişimiyle “çavlan-” şeklinde “Gürültüsü çevreye yayılmak; dillere düşmek, şüyu bulmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybetmiş yeni bir anlamda kullanılmaya başlamıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Çerlet-:

Çerlet-: (gözü) bozmak, iltihaplandırmak; vücuda ağırlık çöktürmek (BA çerlet-: bozmak; ağrıtmak; ağırlık vermek)

Ot anıñ közin çerletti. İlaç onun gözünü bozdu. Ağır yemek vb. şeylerden ağırlık çökerse yine aynıdır. (s.340)

Fiil TT ağızlarında yer almaktadır. Fiil TT ağızlarında ses değişimi yaşamadan “çerlet-” şeklinde “Üzmek, sıkmak, bunaltmak (Erzincan; Van; Niğde)” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek TT ağızlarında yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “çərlət-” şeklinde “Bıktırmak, uzandırmak, gırtlığına çıkarmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek AT’de yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Çewrül-:

Çewrül-: dönmek, çevrilmek

Çıgırı çewrüldi. Makara (çıkırık) döndü. Herhangi bir şey dönerse yine aynıdır. (s.300)

TT’de fiil -w->-v- ve -ü->-i- ses değişimleriyle “çevril-” şeklinde “Çevirme işine konu olmak; kendini çevirmek, birine dönmek” anlamlarıyla yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil -w->-v- ve -ü->-i- ses değişimleriyle “çevril-” şeklinde “Bir başka hâle getirilmek; sık sık bir hâlden başka bir hâle geçmek; yönlendirilmek, yöneltmek; devrilmek; vücudunu döndürmek / yüzünü çevirmek, döndürmek; işlenmek, sürülmek (toprak); tercüme edilmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Çıbıkla-:

Çıbıkla-: çubukla vurmak (BA çıbıkla-: taze çubukla vurmak)

***Ol atın çıbıkladı.** O, atına yumuşak bir çubukla vurdu. (s.485)*

TT’de fiil -ı->-u- ses değişimleriyle “çubukla-” şeklinde “Hâlî, kilim vb. örtülerin tozunu temizlemek veya şilte, pamuk gibi şeyleri kabartıp düzeltmek için üzerlerine değnek vurmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’de “herhangi bir şeye çubukla vurmak” anlamındayken TT’de daha dar bir anlam kazandığı görülmektedir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması vardır.

AT’de fiil -ı->-u- ve -k->-q- ses değişimleriyle “çubuqla-” şeklinde “Çubukla dövmek, vurmak, çubukla kabartmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’de “herhangi bir şeye çubukla vurmak” anlamındayken AT’de daha dar bir anlam kazandığı görülmektedir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması vardır.

Çıgırla-:

Çıgırla-: küçük bir yol açmak ve orada yürümek (BA çıgırla-: çığır açmak, çığır amaya yönelmek, karda ayağıyla yol açmak)

***Yirig çıgırladı.** O, yerde küçük bir yol açtı ve orada yürüdü. Kar yeri kapladığı zaman adam üzerinde küçük bir yol açarsa yine aynıdır. (s.483)*

TT’de fiil -g->-ğ- ses değişimi ile yer almakta ayrıca “-la” yapım eki yerine fiil “aç-” fiili ile “çığır aç-” şeklinde kullanılır duruma gelmiştir. Fiil TT’de “Bir alanda yeni bir yol, yöntem başlatmak” anlamıyla yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarını kaybederek TT’de

mecaz anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlam geçiş söz konusudur.

AT’de fiil ç->c- ve -g->-ğ- ses değişimi ile yer almakta ayrıca “-la” yapım eki yerine fiil “aç-” fiili ile “cığır aç-” şeklinde kullanılır duruma gelmiştir. Fiil AT’de “Yol açmak, cığır açmak; yeni akım yaratmak” anlamlarıyla yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Çıkar-:

Çıkar-: çıkarmak

Men anı ewden çıkardım. Ben onu ev vb. yerlerden çıkardım. (s.255)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “çıkar-” şeklinde “Birinin veya bir şeyin çıkmasını sağlamak, çıkmasına sebep olmak; sonunu getirmek; anlamak, ne olduğunu bilmek, sezmek; bulmak, ortaya koymak; hatırlamak; öfke, hırs, acı vb.nin zararını çektirmek; sağlamak, elde etmek; gibi göstermek, bir davranış yüklemek; sindirim yolundan dışarı atmak, kusmak; ilgisini keserek uzaklaştırmak; giysi, ayakkabı vb.ni vücuttan ayırmak, soyamak; yayımlamak; gidermek; yapmak, üretmek; sunmak; göstermek; bir müzik parçasını notalarıyla çalmak; yollamak, göndermek; boşaltmak; resim yapmak; fotoğraf çektirmek; söylemek” anlamlarıyla yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Ayrıca fiil yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil -k->-x- ses değişimi ile “çıxar-” şeklinde “Bir şeyi bir yerden dışarı atmak, uzaklaştırmak; bir şeyin içindeki başka bir şeyi almak; işten, vazifeden, okuldan vs.’den uzaklaştırmak; karar vermek, teklif etmek; elbisesini, ayakkabısını; şapkasını vs.üzerinden atmak, soyunmak; yeşerdiği, yapıştığı , girdiği yerden köküyle birlikte çekerek koparmak; tehlikeli yerden uzaklaştırmak, emin bir yere götürmek; olduğu yerden zor kullanarak ayrılmaya mecbur etmek, kovmak; geçici olarak yaşadığı yerden bir başka yere götürmek; yayınlamak, neşretmek; yer altından çıkarmak; yara sivilce vs. meydana gelmek (vücutta); yüksek bir yere kaldırmak, götürmek; oynamak, göstermek, icra etmek; atmak, karalamak (yazıdaki bir bölümü); boşamak, ayrılmak; bazı sözlerin yanında getirilerek çeşitli ifadeler yapılır” anlamlarında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Ayrıca fiil yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Çıkıl-:

Çıkıl-: çıkılmak (BA çıkıl-: çıkılmak)

Ewdin çıkıldı. Ev vb. yerlerden çıkıldı. (s.271)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “çıkıl-” şeklinde “Çıkma işine konu olmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Çıkış-:

Çıkış-: çıkmada yarışmak veya yardımlaşmak

Olar ikki ewdin çıkışdı. O ikisi evden çıkmada yarıştılar. Yardımda da aynıdır. (s.262)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “çıkış-” şeklinde “Bir kimseye hoşla gitmeyen bir davranışından dolayı sert sözler söylemek, azarlamak; yeter olmak, yetmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiilin DLT’deki anlamını kaybettiği ve TT’de yeni anlamlar kazandığı görülmektedir. Dolayısıyla fiilde mecaz anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Çıktur-:

Çıktur-: çıkarılmak için emir vermek, çıkartmak (BA çıktur-: çıkartmak)

Ol anı ewdin çıkturdı. O, onun evden vb. yerlerden çıkarılması için emir verdi. (s.285)

Fiil TT’de -tur>-ar+-t yapım eki değişimiyle “çıkart-” şeklinde “Çıkartma işini yapmak” anlamında yer almaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Çınra-:

Çınra-: (zil, çingirak vb.) çalmak, şingırdamak (BA çınğra-: çınlamak)

Ol konragu çınradı. O, zilleri çaldı ve gemi tıkırdattı. Buna benzer herhangi bir ses de aynıdır. (s.514)

TT’de fiil -n->-n- ve -r->-l- ses değişimleri ile “çınla-” şeklinde “‘Çın’ diye ses çıkarmak; yankı vermek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte “yankı vermek” anlamı da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil -n->-n- ve -r->-l- ses değişimleri ile “çınla-” şeklinde “Seslenmek, işitilmek, sesi gelmek” anlamında yer almaktadır. Fiilin AT’de DLT’deki anlamından farklı bir anlamda yer aldığı görülmektedir. Dolayısıyla fiilde başka bir anlam geçiş söz konusudur.

Çınrat-:

Çınrat-: (zil, çingirak vb.şeyleri) çaldırmak, şingırdatmak (BA çınğrat-: çınlatmak)

Ol konragu çınrattı. O, çingirakları çaldırdı ve yular ile tıngırdattı. (s.345)

TT’de fiil -n->-n- ve -r->-l- ses değişimleri ile “çınlat-” şeklinde “Çınlamasını sağlamak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil -n->-n- ve -r->-l- ses değişimleri ile “çınlat-” şeklinde “Çınlamasına sebep olmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Çiçeklen-:

Çiçeklen-: çiçeklenmek (BA çeçeklen-: çiçeklenmek)

Yığaç çiçeklendi. Ağaç vb. çiçeklendi. (s.311)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “çiçeklen-” şeklinde “Çiçek açmak, çiçek vermek, çiçekli duruma gelmek; gelişmeye başlamak; tazelenmek, gençleşmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “çiçeklən-” şeklinde “Çiçek açmak, çiçeklenmek; gelişmek, güzelleşmek / şenlenmek, bakımlı olmak; icra olunmak, hayata geçmek,

gerçekleşmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Çile- / çile-:

Çile- / çile-: ıslatmak (BA çile-: yaşartmak, ıslatmak)

Tõnug çiledi. Elbise vb.ni ıslattı. (s.464)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “çile-” şeklinde “Yağmur çiselemek; nemlenmek, ıslanmak; bülbül şakımak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi yaşamıştır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “çile-” şeklinde “Hafif hafif yağmur yağmak; damla damla dökmek, sıçratmak, serpmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi yaşamıştır.

Çişe-:

Çişe-: çocuk işemek, pislemek (BA çişe-: çişemek, çiş etmek, pislemek -çocuklarda)

Oglan çışedi. Çocuk işedi ve pisledi. Bu sadece çocuklar için söylenir. (s.463)

TT’de fiil “çiş yap-” şeklinde “işemek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Çokra-:

Çokra-: keşkek, lapa gibi katı yiyecekler kaynamak; pınar kaynamak (BA çokra-: -pınarda su ve tencerede bir şey- kaynamak)

Eşiç çokradı. Tencere içinde bulunan keşke ve lapa gibi katı şeyden dolayı kaydadı. Kaynama sulu bir şeyden ise buna çokradı denmez, kaydadı denir.

Mınar çokradı. Pınar kaydadı ve suyu tencere de kaynar gibi oldu. (s.467)

Fiil sadece TT ağızlarında varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil ses değişimi

yaşamadan “çokra-” şeklinde “Mide ekşimek, kaynamak (Isparta, Kütahya, Bursa, Adana)” ve “Tencere içinde yemek kaynamak (Bursa, Bolu)” anlamlarında yer almaktadır. TT Ağızlarında fiil DLT’deki “pınar kaynamak” anlamını kaybetmekle birlikte “mide ekşimek” anlamı da kazanmıştır.

Çokraş-:

Çokraş-: (su ve insanlar) dalgalanmak (BA çokraş-: çoğalmak ve dalgalanmak)

***Tepizler çokraşdı.** Sazlık suyu dalgalandı. Çok olan bir şey kaynayıp dalgalanırsa yine aynıdır.*

***Kişi bir bir içinde çokraşdı.** İnsanlar birbirine girip dalgalandı. (s.293)*

Fiil sadece TT ağızlarında varlığını korumaktadır. Fiil TT ağızlarında “çokuş-” şeklinde “Toplanmak, birikmek, üşüşmek, kalabalık etmek (Uşak, Denizli, Aydın, Tokat, Eskişehir, Bolu, Çankırı, Kastamonu, Tokat, Ordu, Giresun, Artvin, Gaziantep, Hatay, Yozgat, Ankara, Nevşehir; Kayseri, Konya, Adana, İçel, Antalya, Muğla)”, “çokraş-” şeklinde “Gereğinden fazla çoğalmak (Nevşehir)” ve “Toplanmak, birikmek, üşüşmek, kalabalık etmek (Nevşehir) anlamlarında yer almaktadır. Fiilin TT ağızlarında DLT’deki anlamı kaybederek yeni bir anlam kazandığı görülmektedir. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Çokrat-:

Çokrat-: suyu az, baharat ve taneleri çok yiyecekleri kaynatmak (BA çokrat-: kaynatmak)

***Ol eşiç çokrattı.** O, tencere vb.ni kaydattı. Bu suyu az, baharat ve tanelerin çok olmasından meydana gelen kaynamadır. (s.337)*

Fiil sadece TT ağızlarında varlığını korumaktadır. Fiil TT ağızlarında ses değişimi yaşamadan “çokrat-” şeklinde “Kaynatmak, pişirmek (Çanakkale, Bolu, Edirne)” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’de sadece “suyu az, baharat ve taneleri çok yiyecekleri kaynatmak” anlamı taşımaktayken ağızlarda fiil daha geniş bir anlamda tüm yiyecekler için kaynatmak anlamı kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Çöktür- / çökür-:

Çöktür- / çökür-: (insanı, hayvanı) çöktürmek; (bir şeyi) eritip çöktürmek, süzdürüp akıtmak / (hayvanı) çöktürmek, (insana) diz çöktürmek

Ol anın tewesin çöktürdi. O, onun devesini çöktürdü.

Ol kümüş altundun çöktürdi. O, altından gümüşü eritip süzdürdü ve yere akıttı.
(s.285)

Ol tewe çökürdi. O, deveyi çöktürdü. (s.256)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “çöktür-” şeklinde “Çökmesine yol açmak, çökmesine sebep olmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil -t etirgenlik eki de alarak “çökürt-” şeklinde “Çökmesine sebep olmak veya vesile olmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Çömtür- / çomtur- / çömür- / çomur-:

Çömtür- / çomtur- / çömür- / çomur-: derine batırmak (BA çumtur- / çumur-: çimdirmek, suya daldırıp batırmak)

Ol anı suwka çomturdy. O, onu suya batırdı. Çömtürdi, çömtürür, çömtürmek: bu, daha derine batırmadır. (s.284)

Ol anı suwka çomurdy. O, onu suya koyup batırdı. Çömürdi, çömürür, çömürmek: bu öbüründen daha derine batırmaktır. (s.256)

TT’de fiil -ö- /-o->-i- ve -tür / -tur>-dir ses değişimleriyle “çimdir-” şeklinde “Çimme işini yaptırmak” anlamında anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “suya batırmak” anlamı kaybolmuştur. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

AT’de fiil -ö- /-o->-i- ve -tür / -tur>-dir ses değişimleriyle “çimdir-” şeklinde “Birini su, sabun vs. ile yıkamak” anlamında anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “suya batırmak” anlamı kaybolmuştur. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Çörekle-:

Çörekle-: Çörek (yuvarlak ekmek) yapmak

***Ol unug çörekledi.** O, undan çörekler yaptı. (s.486)*

TT’de fiil yer almamaktadır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “çörekle-” şeklinde “Ekmek verip beslemek, yedirip içirmek” anlamında yer almaktadır. Fiilin DLT’deki anlamından farklı bir anlamda kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Çubart-:

Çubart-: (birinin malını) soyup çırılçıplak bırakmak (çubart- / çubartusı-: çalıp, soyup çıplak bırakmak, cıbırlatmak)

***Ogrı erig çubarttı.** Hırsız onun malını çaldı ve onu çırılçıplak bıraktı. (s.525)*

Fiil sadece TT ağızlarında varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil ç->c- ve -u->-ı- ses değişimleriyle “cıbar- / cıbirt-” şeklinde “Ağacı budamak (Giresun); ağacın yaprak ve çiçeklerini koparmak (Giresun)” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek TT ağızlarında yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Eğerle-:

Eğerle-: eyerlemek (BA edherle-: eyerlemek)

***At eğerledi.** Adam at vb. şeyleri eyerledi. (s.132)*

TT’de fiil -d->-y- ses değişimiyle “eyerle-” şeklinde “At üzerine eyeri koyup bağlamak, eyer vurmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil “y-” ses türemesi ve -d->h ses değişimiyle “yəhərlə-” şeklinde “Atın sırtına eyeri bağlamak; kendine bağlamak, tabi etmek, yularlamak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam daha kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Egil-:

Egil-: eğilmek (BA egil-: eğilmek)

Yığaç egildi. Dal vb. eğildi. (s.98)

TT’de fiil -g->-ğ- ses değişimi ile “eğil-” şeklinde “Bir yana doğru eğik duruma gelmek; insan, bir işi yapmak için belini eğmek; başkasının baskısını veya egemenliğini benimsemek, kabul etmek; bir işi önemseyip ele almak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil -g->-y- ses değişimleri ile “əyil-” şeklinde “Eğrilmek, eğri hâle gelmek; baskı, ağırlık sebebiyle aşağı doğru eğilmek, meyillenmek, sarmak; belini bükmek, bükülmek; secde etmek, baş eğmek, hakimiyetini kabul etmek; kırılmak, küsmek; temayül göstermek, düşünmek, meraklanmak; batmaya yönelmek (güneş)” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Egir-:

Egir-: eğirmek; kuşatmak, çevirmek; (bir şeye) yönlendirmek (BA egir-: sevk etmek, döndürmek, eğirmek, çevirmek, bir yeri kuşatmak, sarmak)

Beg kend egirdi. Bey, şehri kuşattı.

Uragut yıp egirdi. Kedin iğ eğirdi.

Suw kemini egirdi. Su gemiyi çevirdi.

Ol meni işka egirdi. O beni işe sürdü. (s.91)

TT’de fiil -g->-ğ- ses değişimi ile “eğir-” şeklinde “Yün, pamuk vb.ni iğ ile büküp iplik durumuna getirmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’de sadece “eğirmek” anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

AT’de fiil -g->-y- ses değişimleri ile “əyir-” şeklinde “Elleri veya çeşitli araçlarla yün, pamuk, lif vs.yi iplik hâline getirmek, iplik yapmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’de sadece “eğirmek” anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam daralması

görülmektedir.

Egirt-:

Egirt-: eğirtmek; kuşatmayı emretmek, kuşattırmak (BA egirt-: eğirtmek, kalenin etrafını kuşatmayı emretmek)

Ol künke yıp eğirtti. O cariyesine ip eğirtti. (s.525)

TT’de fiil -g->-ğ- ses değişimiyle “eğirt-” şeklinde “Eğirme işi yaptırmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’de sadece “eğirtmek” anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

AT’de fiil -g->-y- ses değişimleriyle “əyirt-” şeklinde “Eğirmek işini bir başkasına yaptırmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’de sadece “eğirtmek” anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Egril-:

Egril-: eğirilmek, kuşatılmak

Kend egrildi.Şehir kuşatıldı.

Yıp egrildi İp egrildi. (s.114)

TT’de fiil yer almamaktadır.

AT’de fiil -g->-y- ses değişimleri ile “əyiril-” şeklinde “Eğirmek fiiline maruz kalmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’de sadece “eğirilmek” anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Egtür-:

Egtür-: eğdirmek, kıvrılması için emir vermek (BA egtür-: eğdirmek)

Ol çögen egtürdi O, bastonun kıvrılması için emir verdi. (s.106)

TT’de -g->-ğ-, -tür>-dir ses değişimleri ile “eğdir-” şeklinde “Eğik duruma getirmek, getirtmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil -g->-y-, -tür>-dir ses değişimleri ile “əydir-” şeklinde “Eğmek fiilini yaptırmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Ekil-:

Ekil-: ekilmek, serpilmek (BA ekil-: ekilmek)

Tarığ ekildi Ekin ekildi. (s.98)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “ekil-” şeklinde “Ekme işi yapılmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “əkil-” şeklinde “Tohum ekme işi yapılmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Ektür- / Ekit-:

Ektür- / Ekit-: ektirmek, serptirmek / ektirmek (BA ektür- /ekit-: ektirmek)

Ol tarıg ektürdi O tohum ektirdi. (s.106)

Ol tarıg ekitti O tohum ektirtti. (s.103)

TT’de fiil -ü->-i- ses değişimiyle “ektir-” şeklinde “Ekme işini yaptırmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil -tür>-dir ses değişimiyle “əkdir-” şeklinde “Ekme fiili yaptırmak / tohumu sürülmüş toprağa serptirip üzerini toprakla örtmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Elget-:

Elget-: un vb. eletmek (BA elget-: eletmek)

Ol un elgetti O, unu eletti. (s.119)

TT’de fiil -g->Ø ses düşmesi ile “elet-” şeklinde “Eleme işini yaptırmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil -g->Ø ses değişimleri ile “ələt-” şeklinde “Eleme işi yaptırmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Elgel-:

Elgel-: un vb. elenmek (BA elgel-: elenmek)

Un elgeldi Un vb. şeyler elendi. (s.114)

TT’de fiil -g->Ø ve -l>-n ses değişimleriyle “elen-” şeklinde “Eleme işine konu olmak veya eleme işi yapılmak; sınavda başarısız sayılmak; süzölmek; yarışma dışı kalmak, yarışmadan çıkarılmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamı korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil -g->Ø ve -l>-n ses değişimleriyle “ələn-” şeklinde “Elekten geçirilmek; çok miktarda dökölmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamı korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Emgen-:

Emgen-: yorulmak, sıkıntı çekmek (BA emgen-: emenmek, zahmet çekmek)

Ol bu işta telim emgendi O, bu işte çok yoruldu. (s.116)

Fiil sadece TT ağızlarında varlığını sürdürmektedir. TT ağızlarında fiil -g->Ø ses değişimiyle “emen-” şeklinde “Boş yere yorulmak, emek vermek, uğraşmak, didinmek (Afyon, Uşak, Burdur, Denizli, Kütahya, Eskişehir, Çankırı, Çorum, Samsun, Amasya, Tokat, Ordu, Sivas, Ankara, Niğde, Konya, İçel); çok fazla emek vermek, çalışmak (Konya, Adana); gayret etmek (Yozgat)” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görölmektedir.

Emle-:

Emle-: ilaç vermek, tedavi etmek, iyileştirmek

Men anı emledim Ben onu tedavi ettim. (s.127)

TT’de ses değişimi yaşamadan “emle-” şeklinde “İlaç sürmek, ilaç vermek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Emüz-:

Emüz-: emzirmek (BA emüz- /emür-: emzirmek)

Urugut oğluna sūt emüzdi Kadın oğluna sūt emzirdi. (s.92)

TT’de fiil “emzir-” şeklinde “Kadın veya dişi hayvan, memesindeki sütü yavruya vermek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil -ü->-i- ses değişimleriyle “əmiz-” şeklinde “Göğsünü çıkarıp süt vermek, emzirmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Enükle-:

Enükle-: yavrulamak (BA enükle-: eniklemek, yavrulamak)

It enükledi Köpek yavruladı. (s.134)

TT’de fiil -ü->-i- ses değişimiyle “enikle-” şeklinde “Kedi, köpek vb. doğurmak” anlamında yer almaktadır. DLT’de fiil genel bir “yavrulamak, yavru doğurmak” anlamında iken TT’de bu anlam daralarak sadece “kedi ve köpek” için kullanılır duruma gelmiştir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması vardır.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Enit-:

Enit-: hayrete düşürmek, şaşırtmak (BA anğit-: şaşırmak)

Tıvraklanıp sekirtti / Erin atın yögürtti / Bizni kamuğ enitti / Andag sūke kim yeter Adam dayanıklılık gösterdi, sonra bize saldırdı. Atlarını ve adamlarını koşturttu. Yaptıklarıyla bizi hayretlere düşürdü. Böyle bir orduya kim karşı koyabilir? (s.314)

Fiil sadece TT ağızlarında varlığını sürdürmektedir. Fiil TT ağızlarında “anıt- / anıt-” şeklinde “Aptal aptal, şaşkın şaşkın bakarak durmak, bakakalmak (Afyonkarahisar, Uşak, Denizli, Eskişehir, Çorum, Amasya, Ankara, Adana, İçel, Muğla); bön bön, aptal aptal bakmak (Afyon, Muğla); “angıt-” şeklinde “Şaşırmak, aptallaşmak (Giresun)” anlamlarıyla yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Ergür-:

Ergür-: ulaşmak (BA ergür-: erişmek, vaktinde yetişmek)

Aşka ergürdi O, bitmeden önce yemeğe ulaştı. Bir şeyi kaçırmadan ona ulaşan herkes için de aynı. (s.107, 108)

TT’de ses değişimi yaşamadan “ergür-” şeklinde “Ulaştırmak, eriştirmek” anlamıyla yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Erin-:

Erin-: tembellik etmek (BA erin-: erinmek, üşenmek)

Er işka erindi Adam, sevmediği için işi yapmakta tembellik gösterdi. (s.99)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “erin-” şeklinde “Üşenmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “erin-” şeklinde “Tembellik etmek, üşenmek; sıvı hâle getirilmek; zayıflamak, incelmek; utanmak, mahcup olmak” anlamlarında yer amaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır.

Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi vardır.

Ertele-:

Ertele-: bir şeye erken başlamak (BA ērtele-: erken başlamak)

Er īška erteledi Adam işe erken başladı. (s.138)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “ertələ-” şeklinde “Sonraya bırakmak, tehir etmek, tecil etmek, talik etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiilin TT’de DLT’deki anlamından başka bir anlamda kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “ertele-” şeklinde “Ertesi güne bırakmak; başka bir zamana bırakmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiilin AT’de DLT’deki anlamından başka bir anlamda kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Erüt-:

Erüt-: eritmek (BA erüt- / erit-: eritmek)

Ol yāğ erütti O, yağ vb. şeyleri eritti. (s.101)

TT’de fiil -ü->-i- ses değişimiyle “erit-” şeklinde “Erimesini sağlamak, erimesine yol açmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil -ü->-i- ses değişimiyle “ərit-” şeklinde “Sıcaklığın tesiriyle katı veya donmuş hâlde olan şeyi sıvı hâle getirmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Esenle-:

Esenle-: selam vermek, tokalaşmak

Ol maṇa esenledi O bana selam verip benimle tokalaştı. (s.134)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “esenle-” şeklinde “Selamlamak; birine esenlik dileyerek ayrılmak, veda etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını

korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Esirge:-

Esirge:- bir şeyin kaybolmasına üzülmek (BA esirge:- acımak, eseflenmek)

Ol esirgedi nēḡni Nesnenin kaybolmasına üzüldü. (s.134)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “esirge-” şeklinde “Korumak, himaye etmek, vikaye etmek; bir şeyi yapmaktan veya vermekten kaçınmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek TT’de yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “əsirgə-” şeklinde “Korumak, saklamak, himaye etmek; kıymamak, acıyıp vermemek, hasislik etmek / kanaat etmek, azar azar kullanmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek AT’de yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Esirgen:-

Esirgen:- bir şeyin elden gitmesine hayıflanmak (BA esirgen:- acınmak)

Er tawarın esirgendi Adam malının gitmesine hayıflandı. (s.128)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “esirgen-” şeklinde “Esirgeme işi yapılmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek TT’de yeni anlam bir kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “əsirgən-” şeklinde “Korunmak, saklanmak, himaye edilmek; kıyılmamak, acıyıp verilmemek / kanaat edilmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek AT’de yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Eskir:-

Eskir:- eskitilmek (BA eskir:- eskimek)

Tõn eskirdi *Elbise vb. şeyler eskitildi.* (s.108)

TT’de fiil “eski-” şeklinde “Eski duruma gelmek, köhnemek; yıpranmak; gözden düşmek, değeri kalmamak; yaşlanmak” anlamlarında; “eskitil-” şeklinde “Eskitme işi yapılmak, eski duruma getirilmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil “əski-” şeklinde “Eskimek, köhnemek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Esnet-:

Esnet-: esnetmek; estirmek (BA esnet-: estirmek, esnetmek)

Tenri esin esnetti *Allah rüzgar estirdi.*

Yek anı esnetti *Şeytan onu esnetti.* (s.119)

TT’de ses değişimi yaşamadan “esnet-” şeklinde “Esnemesine sebep olmak” olmak anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “estirmek” anlamını kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Estür-:

Estür-: rüzgara tutturmak; uzatmak, gerdirmek (BA estür-: uzattırmak, çektiirmek, gerdirmek; elettirmek)

Uruk estürdü *O ipi uzattı.*

Ol kawık estürdi *Akdarının kepeğini ayırmak için emir verdi. Rüzgara tutulan her şey için aynı fiil.* (s.106)

TT’de fiil -ü->-i- ses değişimiyle “estir-” şeklinde “Esmesini sağlamak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek TT’de yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil -tür>-dir ses değişimleriyle “esdir-” şeklinde “Esmeye mecbur etmek, titremesine sebep olmak, titretmek; avare bir şekilde dolaşmak, işsiz güçsüz dolaşmak”

anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT'deki anlamını kaybederek AT'de yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Eşil-:

Eşil-: kum vb. şeyler için akmak (BA eşil-: eşilmek)

Kum eşildi Kum vb. şeyler aktı. (s.97)

TT'de ses değişimi yaşamadan “eşil-” şeklinde “Eşme işine konu olmak” anlamında yer almakta ve DLT'deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT'de fiil ses değişimi yaşamadan “eşil-” şeklinde “Kazılmak, delik delik edilmek, çukurlaştırılmak; burkulmak, eğrilmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT'deki anlamını korumakla birlikte anlam yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Eşit-:

Eşit-: işitmek, duymak (BA eşit-: işitmek)

Kulak eşitse köñül bilir, köz körse üdig kelir Sözü kulak duyarsa gönül onu bilir. Göz sevdiğini görürse şevki kabarır. (s.102)

TT'de fiil e->i- ses değişimiyle “işit-” şeklinde “Kulakla algılamak, duymak; haber almak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT'deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT'de fiil ses değişimi yaşamadan “eşit-” şeklinde “Herhangi bir sesi kulakla kavramak, duymak, hissetmek; dinlemek, takip etmek, kulak verip dinlemek, meraklanmak; haberdar olmak, haber almak, bilgi elde etmek, bilmek; laf dinlemek, söylenene uymak, nasihatı dinlemek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT'deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Eştil-:

Eştil-: işitilmek (BA eştil-: işitilmek)

Bu söz eşildi Bu söz vb şeyler işitildi. (s.113)

TT’de fiil e->i- ses değişimiyle “işitil-” şeklinde “Duyulmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil -t->-d- ses değişimiyle “eşidil-” şeklinde “İşitilmek, duyulmak (kulak vasıtasıyla); haber ulaşmak, haber alınmak; dinlenmek, kabul edilmek, göz önüne alınmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Eştür- / eşüttür-:

Eştür- / eşüttür-: işittirmek (BA eştür- / eşüttür-: işittirmek)

Ol mana edgü söz eştürdi O, bana iyi söz işittirdi. (s.106)

TT’de fiil -ü->-i- ses değişimiyle “işittir-” şeklinde “İşitmesini sağlamak, duyurmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil -ü->-i- ve -t->-d- ses değişimleriyle “eşitdir-” şeklinde “Hissettirmek, haberdar etmek, duyurmak, bidirmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Eştür-:

Eştür-: toprağın akıtılması için emir vermek, toprağı akıttırmak (BA eştür-: eştirmek)

Ol kum eştürdi O, toprağın akıtılması için emir verdi. (s.106)

TT’de fiil -ü->-i- ses değişimiyle “eştir-” şeklinde “Eşmesini sağlamak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Eteklen-:

Eteklen-: (elbise) eteklenmek

Tön eteklendi Elbisenin eteği oldu. (s.129)

TT’de fiil yer almamaktadır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “ətəklən-” şeklinde “Eteğinden tutulmak, yakalanmak, yakalanarak durdurulmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek AT’de yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlam geçiş söz konusudur.

Etil-:

Etil-: düzelmek (BA ētil-: düzelmek; edilmek, yapılmak)

TT’de fiil -t->-d- ses değişimiyle “edil-” şeklinde “Etme işine konu olmak, yapılmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek TT’de yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil -t->-d- ses değişimiyle “edil-” şeklinde “Etmek fiili uygulanmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek AT’de yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Etle-:

Etle-: et hâline getirmek (BA etle-: etlik yapmak, et yapmak)

Ol kōyug etledi O, koyunu et hâline getirdi. (s.126)

Fiil sadece TT ağızlarında varlığını korumaktadır. Fiil TT’de ses değişimi yaşamadan “etle-” şeklinde “Kireçten çıkarılan derilerin üzerindeki fazla et parçalarını ayıklamak (Isparta, Bursa)” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek TT’de yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Etlen-:

Etlen-: tombullaşmak, semizleşmek (BA etlen-: etlenmek, şişmanlamak)

Ogul etlendi Çocuk tombullaştı. (s.116)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “etlen-” şeklinde “Şişmanlamak, semirmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam

değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “ötlən-” şeklinde “Şişmanlamak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Etleş-:

Etleş-: vücutlar birbirine girerek çetin bir şekilde savaşmak

***Alplar etleşdi** Kahramanlar çetin bir şekilde birbirlerine girerek savaştilar.* (s.111)

TT’de fiil yer almamaktadır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “ötləş-” şeklinde “Et gibi olmak; çürümeye başlamak, kalıp yumuşamak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek AT’de yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Etse-:

Etse-: et istemek (BA etse-: canı et istemek)

***Er etsedi** Adamın canı et istedi.* (s.123)

Fiil sadece AT ağızlarında varlığını korumaktadır. AT ağızlarında fiil -e>-i ses değişimiyle “ətsi-” şeklinde “Canı et istemek (Cəlilabad)” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Ettür-:

Ettür-: ettirmek, yaptırmak (BA ettür-: onartmak, düzeltmeyi emretmek)

***Yāsın tırın ettürdi** O yayını seslendirdi.* (s.497)

TT’de fiil -ü->-i- ses değişimiyle “ettir-” şeklinde “Etme işini yaptırmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil -tür>-dir ses değişimleriyle “etdir-” şeklinde “Başkasına yaptırmak,

yapmaya mecbur etmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Ewlen-:

Ewlen-: evlenmek (BA ewlen- / edhlen-: evlenmek)

Tünle yorup kündüz sewnür kiçigde ewlenip ulgadu sewnür Geceleyin yürüyen gündüz sevinir, çünkü mesafeyi görmeden katetmiştir. Küçüklüğünde evlenen büyüklüğünde sevinir çünkü evlatları işlerinde koşturur, kendi de dinlenir. (s.384)

TT’de fiil -w->-v- ses değişimiyle “evlen-” şeklinde “Erkekle kadın, aile kurmak için yasaya uygun olarak birleşmek, izdivaç etmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil -w->-v- ses değişimiyle “evlən-” şeklinde “Evlenmek, aile kurmak için kanuni olarak bir kızla (kadınla) hayatını birleştirmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Ewse-:

Ewse-: evini istemek, özlemek, arzulamak (BA ewse-: evini özlemek)

Er ewsedî Adam evini özledi ve istedi. (s.124)

TT’de fiil -w->-v- ses değişimiyle “evse-” şeklinde “Evini, yurdunu özlemek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Ewsin-:

Ewsin-: evden saymak, ev kabul etmek (BA ewsin-: evi benimsemek, kendi evi saymak)

Ol bu ewni ewsindi O, bu evi kendine ait olan yerlerden saydı: hatta onu kendisi için boşalttırdı. (s.115)

Fiil sadece TT ağızlarında varlığını korumaktadır. Fiil TT ağızlarında -w->-v- ses

değişimiyle “evsin-” şeklinde “Isınmak, alışmak, evi gibi saymak, yabancılık çekmemek (Elazığ, Malatya, Sivas, Ankara, Maraş, Muğla)” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Ewür- tewür-:

Ewür- tewür-: ters çevirmek, karnını sırtına getirmek [BA tewür-: çevirmek (ewür- ile birlikte kullanılır]

***Er tawarig ewürdi tewürdi.** Adam malı (hayvanları) ters çevirdi, tutup karnını, sırt durumuna getirdi. Ewürdi aslıdır, tewürdi ona tabidir. (s.255)*

TT’de fiil “evirip çevir-” şeklinde “İyice, istediği gibi, adamakıllı gözden geçirmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek başka bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Igla- / yıgla-:

Igla- / yıgla-: ağlamak (BA ıgla- / yıgla-: ağlamak)

Oglan ıgladı Çocuk ağladı. (s.127)

TT’de fiil ı->a- ve -g->-ğ- ses değişimleriyle “ağla-” şeklinde “Üzüntü, acı, sevinç, pişmanlık vb.nin etkisiyle gözyaşı dökmek; ağaç budandığında kesilen yerlerden besi suyu veya öz su akmak; sızlanmak, yakınmak; bir duruma üzülmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil ı->a- ve -g->-ğ- ses değişimleriyle “ağla-” şeklinde “Şiddetli ağrı, ruhi sarsıntı veya üzücü bir durum sonucunda göz yaşı akıtmak; yas tutmak, matem tutmak; hayatından, yaşamından durumundan şikayet etmek; yalvarmak, yakarmak, istemek; bazı kelimelere takılarak çeşitli ifadeler meydana getirilir” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Iglaş- / yıglaş-:

Iglaş- / yığlaş-: ağlaşmak (BA ığlaş- / yığlaş-: ağlaşmak)

Oglañ ığlaştı Çocuklar ağladılar. (s.111)

TT’de fiil ı->a- ve -g->-ğ- ses değişimleriyle “ağlaş-” şeklinde “Birlikte ağlamak; sızlanmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil ı->a- ve -g->-ğ- ses değişimleriyle “ağlaş-” şeklinde “Birlikte ağlamak, birbirini ağlatmak, birbirine bakarak ağlamak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

İnrat-:

İnrat-: zırıldamak, inletmek (BA ınğrat-: inletmek)

Ol anı ınrattı O, onu zırıldattı. (s.345)

TT’de fiil ı->i-, -n->-n-, -r->-l- ve -a->-e- ses değişimleriyle “inlet-” şeklinde “İnlemesine yol açmak; çok eziyet vermek, eziyet çektirmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil ı->i-, -n->-n-, -r->-l- ve -a->-e- ses değişimleriyle “inlät- / inildät-” şeklinde “İnildemesine sebep olmak, inletmek / çok eziyet etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

İrgal- / ırgan-:

İrgal- / ırgan-: sallanmak, silkelenmek / sarsılmak (BA ırgal- / ırgan-: sallanmak, ırgalanmak / ırgalanmak)

Yığaç ırgandı Ağaç sarsıldı ve kımıldadı. (s.115)

Yığaç ırgaldı Ağaç sallandı. (s.114)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “ırgan-” şeklinde “Sallanmak, kıpırdanmak”

anlamında yer almakta ve DLT'deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT'de fiil Ø>y- ve -g->-ğ- ses değişimleriyle “yırğan- / yırğalan-” şeklinde “Sağa sola, ileri geri hareket etmek, kımıldamak” anlamında yer almakta ve DLT'deki anlamını kısmen korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Irgaş-:

Irgaş-: Sallamakta yardımlaşmak veya yarışmak (BA ırğaş-: ırgalamakta yardım ve yarış etmek)

Ol menin birle yıgaç ırğaşıdı O benimle ağaç salladı. (s.479)

TT'de fiil yer almamaktadır.

AT'de fiil Ø>y- değişimi ve -la yapım eki ile “yırğalaş-” şeklinde “Sağa sola sallanmak, yalpalanmak (beraberce)” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT'deki anlamını kısmen korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Irgat-:

Irgat-: sallatmak

Ol yıgaç ırğattı O, ağaç vb. şeyleri sallattı. (s.118)

TT'de fiil yer almamaktadır.

AT'de fiil Ø>y- ses değişimi ve -la yapım eki ile “yırğalat-” şeklinde “Sallanmaya mebcur etmek, sağa sola sallanmasına sebep olmak” anlamında yer almakta ve DLT'deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Irkla-:

Irkla-: fala bakmak, kehanette bulunmak

Kam ırkladı Kahin bir konuda fala bakıp kehanette bulundu. (s.531)

Fiil sadece TT'de ağızlarda varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil “ırıkla-” şeklinde “Boş inanca göre hastayı çeşitli büyü ya da sihirle iyileştirmek (Manisa, Muğla)”

anlamında yer almaktadır. Fiil TT’de DLT’deki anlamına yakın bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde yakın anlama geçiş söz konusudur.

Isirt-:

Isirt-: ısırtmak (BA ısırt-: ısırtmak)

Ol anar etmek ısırttı O, ona ekmek vb.ni ısırttı. (s.524)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “ısırt-” şeklinde “Isırmasına sebep olmak” anlamıyla yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Isrıl-.

Isrıl-: ısırılmak

Etmek ısırıldı Ekmek vb. ısırıldı. (s.114)

TT’de fiil Ø>-ı- ses türemesi ile “ısırıl-” şeklinde “Dişleri arasında sıkılmak veya koparılmak” anlamıyla yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

İşla- / işle-:

İşla- / işle-: iş yapmak / çalışmak (BA işla- / işle-: işlemek)

Xun xara işlama İçinde sakatlık bulunan işi yapma. (s.404)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “işle-” şeklinde “Bir şeye emek vererek onu daha elverişli bir duruma getirmek; ince ve süslü şeyler yapmak, nakışlamak; içine girmek, etkilemek, nüfuz etmek; nakşetmek; iyi çalışmak, müşterisi bol olmak; durağan durumdan hareketli duruma geçmek, çalışmak; herhangi bir konuyu ele alarak incelemek, öğretmek; düşüncelerini herhangi birine etki yaparak benimsetmek; işlek, etkin durumda olmak; çıban, olgunlaşma yolunda olmak; yara, kapanmamak; gidip gelmek; hesapları, kayıtları düzenli olarak tutmak veya gereken yere aktarmak; herhangi bir ürünü satışa sunulmadan önce

birtakım işlemlerden geçirmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamı kaybederek yeni anlamlarda kullanılır duruma gelmiştir. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “ışla-” şeklinde “Çalışmak, bir işle meşgul olmak, iş yapmak / bir yerde hizmet etmek / bir işte çalışmak vazifesi olmak; çalışarak bir şey yapmak, meydana getirmek, mükemmel hâle getirmek veya incelemek / bir şeyi ıslah etmek için üzerinde düşünmek; muntazam bir şekilde öğretmekle eğitmekle meşgul olmak; herhangi bir alet, cihaz, motor vs. vasıtasıyla çalışmak; vücut organlarının çalışması ile ilgili olarak kullanılır; durmadan çalışmak, hareket hâlinde olmak / belirli bir istikamete gidip gelmek, hareket etmek; herhangi bir şey vasıtasıyla hareket etmek; açık olmak, hizmet vermek; süresi uzun sürmek, devam etmek (hastalık, yara vs.); hakketmek, kazımak, işlemek, süs yapmak; bir şeyin içine girmek, derinleşmek / nüfuz etmek, girmek; etkisi olmak, nüfuzu işlemek; açılmak, patlamak (kurşun); tasvir etmek, izah etmek, göstermek; yapmak, işlemek (suç, günah); işlek olmak, hareketli olmak; bazı isimlere takılarak birleşik fiil yapılır” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

İşlan- / ıslan- (I):

İşlan- / ıslan-: duman yapışmak, islenmek, kararmak (BA işlen- / ıslan-: islenmek, dumanla örtülmek, tütsülenmek)

Ew işlandı. Eve duman yapıştı ve o yüzden (duvarlar) karardı. (s.131)

TT’de fiil ı->i- ve -ş->-s- ses değişimleriyle “islen-” şeklinde “İsli duruma gelmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil Ø>h-, ı->i- ve -ş->-s- ses değişimleriyle “hislən-” şeklinde “Tütsülenmek, yanma olayı tam olarak gerçekleşmediği için duman çıkarmak; isten kararmak, ise bulanmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

İşlan- (II):

İşlan-: kendini iş yapar göstermek (BA işlen- / ısla-: kendini iş yapar göstermek)

Er işlan. Adam kendini iş yapar gösterdi. (s.131)

TT’de fiil ı->i- ve -a->-e- ses değişimleriyle “işlen-” şeklinde “İşleme işi yapılmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek TT’de yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlam geçiş söz konusudur.

AT’de fiil ı->i- ve -a->-ə- ses değişimleriyle “işlən-” şeklinde “Kullanılmak, yararlanılmak, kullanılıp bitmek; imal edilmek, yapılmak, hazırlanarak gerekli, istenilen şekle getirilmek; konuşmada, yazıda kullanılmak; kazınmak, hakkedilmek, oyulmak; üzerinde çalışılmak, çalışılarak mükemmel hâle getirilmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek AT’de yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlam geçiş söz konusudur.

İçger-:

İçger-: içeriye sokmak; gizlice şikayet etmek (BA içger-: içeriye koymak; suçlarını söylemek, koğlamak)

Ol atın ewke içgerdi. O, atını eve vb. yerlere soktu.

Ol anı begke içgerdi. O, onu gizlice beye şikayet etti. (s.107)

TT’de fiil -g->Ø ses değişimiyle “içer-” şeklinde “İçine almak, içinde bulundurmak, ihtiva etmek; bir şey, başka bir şeyin varlığını gerektirmek, biri ötekini ister istemez düşündürmek, tazammun etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek TT’de yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Fiil AT halk ağızlarında varlığını korumaktadır. AT halk ağızlarında fiil -g->Ø ses değişimiyle “içer-” şeklinde “Kümelemek, yığmak, toplamak; ocağa, sobaya vs.ye odun, kömür doldurup yakmak (Çəmbərək)” anlamında yer almaktadır. Fiil AT halk ağızlarında, DLT’deki anlamından başka bir anlamda kullanılmaktadır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

İçil-:

İçil-: içilmek (BA içil-: içilmek)

Suw içildi. Su içildi. (s.96)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “içil-” şeklinde “İçme işi yapılmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “içil-” şeklinde “İçmek fiiline konu olmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

İçlen-:

İçlen-: içi dolmak, içi dolup yenir hâle gelmek (BA içlen-: içlenmek, tanelenmek, içi olmak)

Tarığ içlendi. Tahıl tanelerinin içi doldu. (s.116)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “içlen-” şeklinde “İçli bitkiler tanelenmek, iç tutmak; kimseye belli etmeden bir şeyi kendine dert etmek, duygulanmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

İçür-:

İçür-: içirmek (BA içür-: içirmek)

Ol anar suw içürdi. O, ona su vb.şeyler içirdi. (s.91)

TT’de fiil -ü->-i- ses değişimiyle “içir-” şeklinde “İçmesine yol açmak, içmesini sağlamak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil -ü->-i- ses değişimiyle “içir-” şeklinde “İçmek fiilini yaptırmak, içmeye sevk etmek, içmesini sağlamak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

İçtür-:

İçtür-: içirmek için başkasına emir vermek, içirmek (BA içtür-: içirmek, su içirmek)

Ol mana suw içtürdi. O bana su vb.şeyleri içirdi. (s.105)

TT’de fiil “içirt-” şeklinde “İçmesine sebep olmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil “içirt-” şeklinde “İçmeye sevk etmek veya mecbur etmek, içirmek; içki verip keyiflendirmek, sarhoş etmek, sarhoş olmasına, keyiflenmesine sebep olmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

İgeş- (I):

İgeş-: birbirine güvenmek (BA igeş-: arka olmak, güvenmek)

Kişiler ısta birke igeştiler. İş yaparken insanlar bir birine güvendiler. (s.94)

Fiil sadece TT ağızlarında varlığını korumaktadır. Fiil TT ağızlarında i->e- ve -g->-ğ- ses değişimleri ile “eğüş-” şeklinde “Güvenmek (Konya)” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

İgeş-(II):

İgeş-: çarpışmak; birbirini ısırarak; törpülemeye yardımcı olmak (BA igeş-: eğelemekte yardım ve yarış etmek; çarpışmak, ısırışmak, boğuşmak)

Fiil sadece AT ağızlarında varlığını korumaktadır. Fiil AT ağızlarında ses değişimi yaşamadan “igüş-” şeklinde “Bir şeyi, meseleyi isbat etmek için inatlaşmak, münakaşa etmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “törpülemeye yardımcı olmak” anlamını kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

İgle-:

İgle-: hasta olmak (BA igle-: hasta olmak)

Er igledi. Adam vb. hasta oldu. (s.127)

Fiil sadece TT ağızlarında varlığını korumaktadır. Fiil TT ağızlarında -g->-ğ- /-y- ses değişimiyle “igle- / iğlen- / ili- / iyle-” şekillerinde “Zayıflamak (Burdur, Denizli, Aydın,

İzmir, Bolu, Samsun, Ordu, Konya, İçel, Muğla); eziyet çekerek hastalanmak, verem olmak (İçel); inlemek (Elazığ); yara iyileşmek (Giresun); kuraklık ya da hastalık nedeniyle ağaç gelişmemek, meyve vermemek (Aydın, İzmir, Çanakkale); bitki sararmak (Isparta, Aydın)” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

İglen- /iglel-:

İglen- /iglel-: doğum ağrısı tutmak, hastalanmak / hastalanmak (BA İglen- /iglel-: bir parça hastalanmak, ağrısı tutmak / hastalanmak)

***Tegme türlüğ ĩg igleldi.** Her türlü hastalıkla hastalandı. (s.130)*

***Uragut iglendi.** Kadının doğum ağrısı tuttu. (s.117)*

Fiil sadece TT ağızlarında varlığını korumaktadır. Fiil TT ağızlarında -g->-ğ- ses değişimi ile “iğlen- / iğle-“ şeklinde “Zayıflamak (Burdur, Denizli, Aydın, İzmir, Bolu, Samsun, Ordu, Konya, İçel, Muğla); eziyet çekerek hastalanmak, verem olmak (İçel); inlemek (Elazığ)” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “doğum ağrısı tutmak” anlamını kaybetmekle birlikte TT ağızlarında yeni anlamlar da kazanmıştır.

İlet-:

İlet-: götürmek (BA ilet-: iletmek, götürmek)

***Ol kâgun ewke iletti.** O evine kavun vb. götürdü. (s.103)*

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “ilet-” şeklinde “Götürmek, ulaştırmak, nakletmek, geçirmek; elektrik akımı, ısı, gaz vb.ni bir yerden başka bir yere götürmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

İliş-:

İliş-: ilişmek, temas etmek, takılmak; (aygırlar) ısırışmak; asmakta yarışmak (BA iliş- / ılış-: birbirine ilişmek; çatışmak; asmakta yardım ve yarış etmek)

İkki neñ birle ilişdi. İki şey birbirine ilişti.

Kaçık ilişdi. Köpeğin penisi dişi köpeğe ilişti.

Ağır İlişdi. At veya devenin aygırlarından ikisi birbirlerini ısırđı. (s.94)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “iliş-” şeklinde “Bir şeye hafifçe dokunmak, takılmak; elini sürmek, dokunmak; bir şeyin kenarına kısa bir süre için oturmak; karışmak, rahat vermemek, müdahâle etmek; değinmek, sözünü etmek; şaka etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki sadece “ilişmek, temas etmek, takılmak” anlamını korumaktadır. Fiilin TT’de yeni anlamlar da kazandığı görölmektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “iliş-” şeklinde “Takılmak, takılıp kalmak, bir şeye geçip, takılıp kalmak / çengel, çivi gibi şeylere geçmek; bir şeye dokunmak, değmek, ayağı dolaşmak, takılmak; dolaşıp düşmek, karışmak, birbirine geçmek, dolaşmak; bir yere takılıp kalmak, ilişıp kalmak; sataşmak; tutulmak, takılmak, gönülden istemek; aç gözlü bir şekilde yemeğe başlamak, saldırmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki sadece “ilişmek, temas etmek, takılmak” anlamını korumaktadır. Fiilin AT’de yeni anlamlar da kazandığı görölmektedir.

İltür-:

İltür-: takılması için emretmek, taktırmak (BA iltür-: iliştirtmek, astırtmak)

Ol maņa keyik iltürdi O, bana, avın ağa takılması için emretti. (s.106)

Fiil sadece TT ağızlarında varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil -tür>-dir ses değişimleriyle “ildir-” şeklinde “Değdirmek, dokundurmak (Afyon, Isparta, Burdur, Denizli, İzmir, Çankırı, Elazığ, Antalya, Muğla)” anlamında yer almaktadır.

İmle-:

İmle-: göz kırmak, selamlamak, elle göstermek (BA imle-: işmar etmek; işaret etmek, göstertmek)

Men anar imledim Ben göz kırparak veya elle ona işaret ettim. (s.127)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “imle-” şeklinde “İm koymak, imle göstermek; dolayısıyla anlatmak, ima etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “göz kırmak,

selamlamak” anlamlarını keybetmekle birlikte TT’de yeni anlamlar da kazandığı görülmektedir.

AT’de fiil Ø>h- ses değişimi ile “himlə-” şeklinde “Birine kaş, göz veya eliyle işaret etmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “selamlamak” anlamını kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

İmleş-:

İmleş-: işaretleşmek (BA imleş-: işaretleşmek)

Ol anıñ birle elgin imleşdi O, ona eliyle işaret etti, karşıdaki de onun gibi yaptı.
(s.112)

TT’de fiil yer almamaktadır.

AT’de fiil Ø>h- ses değişimi ile “himləş-” şeklinde “İşaretleşmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

İndür- / ıldur-:

İndür- / ıldur-:indirmek (BA ıldur- /ıldur-: indirmek)

Ol anı tãgdın ıldurdı O, onu dağ vb. yerden indirdi. (s.107)

TT’de fiil -ü->-i- ses değişimiyle “indir-” şeklinde “Yüksekten, sarp ve kötü yerden veya yukarıdan aşağıya inmesini sağlamak; bir taşıt veya binek hayvanından aşağıya almak; fiyatını azaltmak, düşürmek; hızla vurmak; kapamak; yağmur, sis, birdenbire bastırmak; kırmak, tahrip etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil i->e- ve -ü->-i- ses değişimleriyle “endir-” şeklinde “Aşağı düşürmek, düşürmek, düşmesine veya inmesine, azalmasına yardım etmek; aşağı doğru sarkıtmak; aşağı çekmek, aşağıya doğru kaydırmak; azaltmak, ucuzlatmak; vurmak, darbe vurmak, darbe indirmek; düşürmek, dvirmek, mahrum etmek; iltifat göstermek, hürmet etmek, saygı göstermek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

İnil-:

İnil-: inilmek (BA inil-: inilmek)

Tāgdın inildi Dağdan inildi. (s.270)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “inil-” şeklinde “İnme işi yapılmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

İrkeklen-:

İrkeklen-: (su) dalgalanmak; (deri) ürpermek; erkeklik göstermek (BA irkeklen- / erkeklen-: dalgalanmak, erkek olmak; ürpermek)

Suw irkeklendi Su dalgalandı.

Anın yini irkeklendi Onun derisi ürperdi. Erkek erkeklik gösterince de aynı fiil kullanılır. (s.138)

TT’de fiil i->e- ses değişimiyle “erkeklen-” şeklinde “Kabadayılık gösterisinde bulunmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “(su) dalgalanmak; (deri) ürpermek” anlamlarını kaybetmiş, “erkeklik göstermek” anlamını ise anlam değişimiyle mecaz anlam kazanarak “Kabadayılık gösterisinde bulunmak” anlamıyla sürdürmektedir. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil i->e- ses değişimiyle “erkəklən-” şeklinde “Erkek gibi davranmaya başlamak, erkek gibi olmak (kadın); kabalaşma, kabadayılık göstermek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “(su) dalgalanmak; (deri) ürpermek” anlamlarını kaybetmiş, “erkeklik göstermek” anlamını ise anlam değişimiyle mecaz anlam kazanarak “erkek gibi davranmaya başlamak, erkek gibi olmak (kadın); kabalaşma, kabadayılık göstermek” anlamlarıyla sürdürmektedir. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

İrkil-:

İrkil-: Toplanmak (BA irkil-: toplanmak, çoğalmak)

Sû telim irkildi Büyük sayıda asker toplandı. (s.114)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “irkil-” şeklinde “Ürkerek geri çekilir gibi olmak; şaşırıp duraklamak; vücudun bir yeri dışarıdan gelen bir uyarıcının etkisiyle kanlanıp şişmek, taharrüş etmek; akan bir şey, bir engel karşısında duraklayıp birikmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki toplanmak anlamını daha dar bir anlamla “akan bir şey, bir engel karşısında duraklayıp birikmek” anlamında varlığını sürdürmektedir. Fiilin TT’de yeni anlamlar da kazandığı görülmektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “irkil-” şeklinde “Ürmek, bir durum karşısında hayret ve şaşkınlığa düşmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek AT’de yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

İrkin-:

İrkin-: biriktirmek, toplamak

Ol õzine neñ irkindi O kendisi için mal vb.şeyler biriktirdi. (s.116)

Fiil sadece TT ağızlarında varlığını korumaktadır. Fiil TT ağızlarında ses değişimi yaşamadan “irkin-” şeklinde “Para biriktirmek (Kütahya)” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

İsin-:

İsin-: ısınmak; sevmek (BA isin- / ısın-: ısınmak; sevmek)

Men anar isindim Ben onu sevdim. (s.99)

TT’de fiil i->ı- ve -i->-ı- ses değişimleriyle “ısın-” şeklinde “Sıcak duruma gelmek; üşümesini gidermek; yadırgamaz olmak, hoşlanır olmak, alışmak, benimsemek; var olan gerginlik sona ermek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesi yaşamıştır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “isin-” şeklinde “Isınmak, harareti yükselmek; ısınmak; sevmek, okşanmak, bağlanmak, alışmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesi yaşamıştır.

İsit-:

İsit-: ateşlenmek; ısıtmak (BA isit-: ısıtmak; ısıtmaya tutulmak)

Ol mün isitti O çorbayı ısıttı. Demir vb. şeyleri ısıtınca da aynı fiil.

Er isitti Adam ateşlendi. (s.102)

TT’de i->ı- ve -i->-ı- ses değişimleriyle “ısıt-” şeklinde “Sıcak duruma getirmek; çekici, olumlu, hoş bir duruma getirmek” anlamlarında yer almamaktadır. Fiil TT’de, DLT’deki “ateşlenmek” anlamını kaybettiği görülmektedir. Ayrıca fiil TT’de yeni bir anlam da kazanmıştır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “isit-” şeklinde “Sıcak hâle getirmek, ısıtmak / sıcaklık vermek, kendi ısınısını vermek, ısıtmak; hastalık neticesinde vücudun harareti artmak / sıtma hastalığı geçirmek, sıtma nöbeti tutmak; sağlamlatmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

İstel-:

İstel-: istenmek, aranmak (BA istel-: istenmek, aranmak)

İsteldi nē Nesne istendi ve arandı. (s.113)

TT’de fiil -l>-n ses değişimiyle “isten-” şeklinde “İstenilmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamından daha dar bir anlamda kullanılır duruma gelmiştir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

AT’de -l>-n ses değişimiyle “isten-” şeklinde “Sevilmek” anlamında yer almaktadır. Fiil AT’de, DLT’deki anlamından başka bir anlamla yer almaktadır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

İstet- / irtet-:

İstet- / irtet-: istetmek, çağırmak için yanına göndermek / İrtet-: aratmak, istetmek (BA istet-: istetmek; aranması için arkasından adam göndermek / İrtet-: istetmek, aratmak) Men anı istettim: ben, onu çağırmak için yanına birini gönderdim. (s.117)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “istet-” şeklinde “İstemesini sağlamak” anlamında yer almaktadır. Fiil TT’de DLT’deki anlamından daha dar bir anlamla yer almaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “istet-” şeklinde “Başkası aracılığıyla istemek” anlamında yer almaktadır. Fiil TT’de DLT’deki anlamından daha dar bir anlamla yer almaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

İşle- bk. ışla-

İşlel-:

İşlel-: iş yapılmak

İş işleldi İş yapıldı. (s.130)

TT’de fiil -l>-n ses değişimi ile “işlen-” şeklinde “İşleme işi yapılmak” anlamında yer almaktadır. Fiil TT’de DLT’deki anlamından daha dar bir anlamda kullanılır duruma gelmiştir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

AT’de fiil -l>-n ses değişimi ile “işl n-” şeklinde “Kullanılmak, yararlanılmak, kullanılıp bitmek; imal edilmek, yapılmak, hazırlanarak gerekli, istenilen şekle getirilmek; konuşmada, yazıda kullanılmak; kazınmak, hakkedilmek, oyulmak; üzerinde çalışılmak, çalışılarak mükemmel h le getirilmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

İşlet-:

İşlet-: iş yaptırmak, çalıştırmak

Ol anar İş işletti O, ona iş işletti. (s.119)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “işlet-” şeklinde “İşlemesini sağlamak, çalıştırmak; bir şeyi, bir kimseyi, bir yeri kullanarak veya çalıştırarak yarar sağlamak; üzerine işleme yaptırmak; şaka ve birtakım yalanlarla sezdirmeden birini kandırmak veya onunla eğlenmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “işl t-” şeklinde “bir işi yaptırmak, iş yapmaya

mecbur etmek, çalıştırmak; kullanmak, faydalanmak; tatbik etmek, icra etmek; kullanmak, sarf etmek / içmek, kullanmak; konuşmada, yazıda kullanmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

İtil- / itil-:

İtil- / itil-: düzelmek; itilmek; gelişip serpmek ve kendi başına bırakılmak (BA itilmek, defedilmek; serpmek, büyümek; imeklemek; sürünmek)

***Beg ugrında meniñ işim itildi** Beyin saltanatı devrinde işim düzeldi. (s.25)*

***Er itindi** Adam süründü. Başka bir şekli de itildi’dir.*

***İtildi nēñ** Nesne itildi.*

***Oglan itildi** Çocuk gelişip serpildi ve kendi kendine bırakıldı. (s.96)*

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “itil-” şeklinde “İtme işi yapılmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki sadece “itilmek” anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “itil-” şeklinde “Çıkıp gitmek, çekip gitmek, uzaklaşmak, gözden kaybolmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarını kaybederek AT’de yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

İtiş-:

İtiş-: itişmek; birine bir şeyi müdafa etmekte yardımcı olmak veya yarışmak

***Ol anın birle itişdi** O, onunla itişti. Birine bir şey müdafaa etmekte yardımcı olununca veya onunla yarışınca aynı şey kullanılır. (s.92)*

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “itiş-” şeklinde “Birbirini itmek; birbirini iterek şakalaşmak; çekişmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil TT’de, DLT’deki “birine bir şeyi müdafa etmekte yardımcı olmak veya yarışmak” anlamını kaybetmekle birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır.

AT’de fiil -i->-ə- ses değişimi ve -lə yapım eki almış hâlde “itələř-” şeklinde “Birbirini itmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “birine bir şeyi müdafa etmekte yardımcı olmak veya yarışmak” anlamını kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görölmektedir.

İtlin-:

İtlin-: (taş vb) itilmek; (çocuk) emeklemek; düzelmek (BA itlin-: itilmek)

Tāř itlindi Taş vb. şeyler itildi. Çocuk emeklediği zaman da aynı. (s.116)

TT’de fiil “itil-” şeklinde “İtme işi yapılmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki sadece “itilmek” anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görölmektedir.

AT’de fiil “itələn-” şeklinde “İteklenmek, itekleme fiilline konu olmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki sadece “itilmek” anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görölmektedir.

İtliş-:

İtliş-: (birlikte) itilmek (BA itliş-: itilmek, itilişmek)

İtlişdi nēŋ Eşyalar birlikte itildi. (s.111)

TT’de fiil “itiş-” şeklinde “Birbirini itmek; birbirini iterek şakalaşmak; çekişmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil “itələř-” şeklinde “Birbirini itmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görölmemektedir.

İwiş- / Ewiş-:

İwiş- / Ewiş-: (topluluk) acele etmek

Kişiler işka ewişdi Halk işte acele etti. (s.94)

Fiil sadece TT ağızlarında varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil ses değişimi yaşamadan “eviş-” şeklinde “(ev-, evdir-, eved et-, evedi et-, evedle- evekle-, eveti et-,

evetile-, evetle-, evetlen-, eviş-) Acele etmek, acele ettirmek (Denizli, İzmir, Trabzon, Gümüşhane, Konya, Muğla); hazırlanmak (Konya); çalışıp çabalamak (Muğla)” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte TT ağızlarında yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

İysil:-

İysil:- eksilmek

İysildi nēŋ. Nesne eksildi. (s.121)

TT’de fiil -y->-k- ses değişimiyle “eksil-” şeklinde “Azalmak, az duruma gelmek; bulunmamak, var olmamak, rastlanmamak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil -y->-k- ses değişimiyle ve metatez ile “əskil-” şeklinde “Bütün bir şeyin bir kısmı yok olmak / azalmak; alçalmak, kendini alçaltmak, kendi itibarını düşürmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Kabar:-

Kabar:- şişmek, kabarmak (BA kabar:- kabarmak)

Baş kabardı Yara şişti. (s.252)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “kabar-” şeklinde “Ağırlığı artmadan hacmi büyümek; yağışlardan veya kaynamaktan taşmaya yüz tutmak; niceliği artmak, büyümek; şişmek, genişlemek; hayvanların tüyleri dikilmek; kumaş üzerinde tüyler oluşmak, havlanmak; ıslanıp veya ısınıp yerinden kurtulmak; deniz dalgalanmak, büyük dalgalar oluşmak; bulanmak; öfke, sevgi vb. duygular gittikçe güçlenmek; kafa tutmak, öfkelenip üstüne yürüyecek gibi davranmak; böbürlenmek, gururlanmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil k->q- ses değişimi ile “qabar-” şeklinde “Yükselmek, kabarmak, taşmak (su vb.); şişmek, hacimce büyümek; ürpermek, dikleşmek (hindi vs.); hiddetlenmek, sertçe

karşılık vermek, sert laflar etmek; coşmak, heyecanlanmak, duyguları kabarmak / gurur, iftihar hissi duymak, iftihar etmek, son derece sevinmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Kabart-:

Kabart-: kabartmak, deride balonlar meydana getirmek; abartmak (BA kabart-: kabartmak, şişirmek, abartmak)

Etük adakın kabarttı Ayakkabı ayağını kabarttı.

Ol sözüg kabarttı O, sözü abarttı. (s.525)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “kabart-” şeklinde “Kabarmasını sağlamak, kabarmasına yol açmak; toprağı tırmık, çapa vb. bir araçla karıştırmak, altüst etmek, yumuşatmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “abartmak” anlamını kaybetmiş ancak TT’de yeni bir anlam da kazanmıştır.

AT’de fiil k->q- ses değişimi ile “qabart-” şeklinde “Kabarık, şişkin hâle getirmek, şişirmek; yükselmesine, taşmasına sebep olmak, kabartmak; su toplamasına sebep olmak, kabarcıklı etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “abartmak” anlamını kaybetmiş ancak AT’de yeni bir anlam da kazanmıştır.

Kaçıl-:

Kaçıl-: kaçılmak (BA kaçıl-: kaçılmak)

Ölümdin kaçıldı Ölümlerden kaçıldı. (s.271)

TT’de fiil fiil ses değişimi yaşamadan “kaçıl-” şeklinde “Kaçma işi yapılmak; çekilmek, savulmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Kaçın-:

Kaçın-: kaçınmak, kaçır görünmek (BA kaçın-: kaçır görünmek)

Ol mindin kaçındı O, benden kaçır göründü. (s.277)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “kaçın-” şeklinde “Herhangi bir işi yapmaktan veya özverili davranmaktan geri durmak, imtina etmek” anlamıyla yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil k->q- ses değişimi ile “kaçın-” şeklinde “Sakınmak, çekinmek, uzaklaşmak, bir şeyden veya bir olaydan kendini uzaklaştırmak” anlamıyla yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Kaçış- / kaçruş-:

Kaçış- / kaçruş-: kaçışmak, birbirinden kaçmak / birlikte kaçmak, birbirini kovalamak (BA kaçış-: kaçışmak, kaçruş-: birbirini kaçırmak)

Olar bir birdin kaçıştı Onlar birbirinden kaçtı. (s.258)

Olar ikki kaçruşdı O ikisinden her biri diğerini kovaladı. (s.296)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “kaçış-” şeklinde “Hep birden kaçıp çeşitli yönlerle dağılmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil k->q- ses değişimi ile “kaçış-” şeklinde “Toplu hâlde koşuşmak, herkes bir tarafa koşmak, herkes bir tarafa dağılmak; koşma yarışı yapmak, koşu müsabakasında yarışmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Kaçtur- / Kaçur-:

Kaçtur- / Kaçur-: kaçırmak. (BA kaçtur-: kaçırtmak; kaçur-: kaçırmak)

Men anı kaçurdım Ben onu püskürttüm; yenilmiş, kovulmuş ve kaçır kalde onu sürdüm. (s.253)

Erig kaçturdı Birine emir vererek adamı kaçırıldı. (s.287)

TT’de fiil -u->-i- ses değişimiyle “kaçır-” şeklinde “Kaçmasını sağlamak veya kaçmasına imkân yaratmak; bir işi belirlenen zamanda yapamamak; zor kullanarak yanında

götürmek; bir daha ele geçmemek üzere yitirmek; yararlanamamak; gitmek, kaçmak zorunda bırakmak; çalmak, kimsenin haberi olmadan götürmek, aşırarak; yasal olmayan yoldan bir ülkeye mal sokmak veya çıkarmak; ölçüyü, sınırı aşmak, fazlasına gitmek; sıvı, gaz vb. sızdırmak; istemeyerek altını kirletmek;delirmek; bir araç veya aletle iş görürken aracı iyi kullanamama yüzünden kendine veya bir başkasına zarar vermek; birini veya bir şeyi göstermemek; yarışan bir koşucu diğeri tarafından hızla geçilip ara açılmak; futbol veya basketbolda savunduğu oyuncuyu boş bırakmak, pas almasına fırsat vermek” anlamlarında yer almıştır. Fiil DLT’deki anlamlarını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil k->q- ve -u->-ı- ses değişimleriyle “qaçır-” şeklinde “Birinin kaçmasına yardımcı olmak, göz yummak, sebep olmak, birini kaçırmak; kaçmaya mecbur etmek / ürkütmek; sınırdan gizlice makl geçirmek; çalmak, gizlice götürmek; bazı isimlere takılarak birleşik fiil yapılır” anlamlarında yer almıştır. Fiil DLT’deki anlamlarını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Kaçurt-:

Kaçurt-: kaçırmaya yönlendirmek, kaçtırmak (BA kaçurt-: kaçtırmak)

Ol anı kaçurttı O, onu kaçırmaya yönlendirdi. (s.525)

TT’de fiil -u->-ı- ses değişimiyle “kaçirt-” şeklinde “Kaçırmasını sağlamak; birinin kaçırılmasına sebep olmak” anlamlarıyla yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil k->q- ve -u->-ı- ses değişimleriyle “qaçirt-” şeklinde “Başkası vasıtasıyla kaçmaya yöneltmek veya kaçmasında yardımcı olmak; kaçmasına yardımcı olmak, göz yummak, sebep olmak / kaçmaya mecbur etmek; yollamak, hemen girmesini emretmek” anlamlarıyla yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlam da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Kağgulan- / Kağgur- / Kaygur-:

Kağgulan-: kaygılanmak

Kağgur- / kaygur-: kaygılanmak, üzülmek (BA kağgur-: kayırmak, kaygılaya

düşmek, kaygılanmak)

***Ol bu işka kadgılandı** O, bu işten vb.den kaygılandı. (s.433)*

***Men anar kadgurdum** Ben onun için kaygılandım. (s.288)*

***Er kaygırdı** Adam kaygılandı. (s.430)*

TT’de fiil -d->-y- ve -u->-ı- ses değişimleriyle “kaygılan-” şeklinde “Kaygı duymak, üzölmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değışimi görölmemektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır. “qayğı” kelimesi sözlüklerde yer almasına rağmen bu isimden türemiş qayğılan- fiili yer almamaktadır.

Kadı:-

Kadı:- (yöneldiğı yönden) geri dönmek; soğuktan ölüp katılaşmak (BA kadhıt- / kadıt:- inat etmek, dik başlı olmak, kimseye boyun eğmemek)

***Er barır erken kadıttı** Adam bir süre yürüdükten sonra imtina etti ve yöneldiğı yönden döndü.*

***Tumlugka kadıttı** Adam soğuktan ölüp katılaştı. (s.326, 327)*

TT’de fiil -d->-y- ses değışimiyle “kayıt-” şeklinde “Bir şeyi yapmaktan vazgeçmek, bir karardan dönmek, nüköl etmek, rücu etmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki “geri dönmek” anlamını korumaktadır. Fiilin “soğuktan ölüp katılaşmak” anlamını ise kaybettiğı görölmektedir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması vardır.

AT’de fiil k->q- ve -d->-y- ses değışimiyle “qayıt-” şeklinde “Gittiğı yoldan veya yerden önceki yerine dönmek; dönmek, yeniden başlamak, yeniden gelmek, yeniden başvurmak; yeniden oluşmak, meydana gelmek, oluşmak, kurulmak, tazelenmek” anlamlarında yer almakta DLT’deki “geri dönmek” anlamını korumaktadır. Fiilin “soğuktan ölüp katılaşmak” anlamını ise kaybettiğı görölmektedir. Bunun yanında fiil yeni anlamlar da kazanmıştır.

Kagrul- / kawrul:-

Kagrul- / kawrul: kavrulmak (BA kagrul- / kawrul- / kagur- / kugur- / kuwur-: kavrulmak)

Bugday kawruldu *Buğday vb. kavruldu.* (s.301)

TT’de fiil -g- /-w->-v- ses değişimiyle “kavrul-” şeklinde “Kavurma işi yapılmak; hayatın acılarına uğramak; dış etkenler yüzünden özelliklerini yitirmek; yaşı ilerlemesine karşın iyi gelişmemek, cılız kalmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiilin DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazandığı görülmektedir. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi vardır.

AT’de fiil k->q-, -a->-o- ve -g- /-w->-v- ses değişimleriyle “qovrul-” şeklinde “Susuz veya yağda ateşin üzerinde pişip kızarmak, kavrulmak, kavurmak fiiline konu olmak; yanmak; azap, ıstırap çekmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiilin DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazandığı görülmektedir. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi vardır.

Kakıl-:

Kakıl-: kakılmak, hafifçe vurulmak (BA kakıl-: kakılmak)

Başra kakıldı *Başa kakıldı.* (s.271)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “kakıl-” şeklinde “Kakma işi yapılmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil k->q- ve -k->-x- ses değişimleri ile “qaxıl-” şeklinde “Yere çakılmak, hızla yere vurulmak; yere sokmak, çakılmak; bir yerde oturup kalmak” anlamlarıyla yer almaktadır. Fiilin DLT’deki anlamını kaybederek AT’de yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Kakış-:

Kakış-: karşılıklı kızmak (BA kakış-: birbirine kızışmak, birbirinin başına vuruşmak)

Eren kamug kakıştı. *İnsanlar birbirlerine kızdılar.*

Olar ikki başra kakışdı. O ikisi birbirleriyle kafa tokuştular. (s.262)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “kakış-” şeklinde “Dürtüşmek, itişmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Kaklan-:

Kaklan-: (et vb.) kurumak; (su vb.) birikmek, çukurlarda gölcükler oluşmak (BA kaklan-: kurutulmak, kakaç yapılmak; su toplanmak)

Fiil TT ağızlarında varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil “kakla-” şeklinde “Kurutmak için meyveleri çizmek ya da parçalara ayırmak (Isparta, Balıkesir, Bolu, Çankırı, Çorum, Amasya, Gümüşhane, Niğde, Konya, Antalya, Kırklareli, Tekirdağ); kurutmak için meyveleri kesmek, yarmak (Çorum)” anlamlarında ve “gakla-” şeklinde “Kurutulacak meyveleri dilimlere ayırmak (Amasya)” anlamlarında yer almaktadır. Fiilin “(su vb.) birikmek, çukurlarda gölcükler oluşmak” anlamı TT’de yer almamaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

AT’de fiil “qaxacla-” şeklinde “Güneşte veya başka bir yolla kurutmak” anlamında yer almaktadır. Fiilin “(su vb.) birikmek, çukurlarda gölcükler oluşmak” anlamı AT’de yer almamaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Kaktur-:

Kaktur-: (şaplak vb.) vurdurmak (BA kaktur-: başına kaktırmak)

Ol anı başra kakturdı. O, ona birisinin başına şaplak vurdurdu. (s.288)

TT’de fiil -u->-ı- ses değişimi ile “Kakma işini yaptırmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil k->q-, -k->-x- ve -tur>-dır ses değişimleriyle “qaxdır-” şeklinde “Kakma işini yaptırmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Kamaş- / Kama-:

Kamaş- / Kama-: (diş, göz) kamaşmak (BA kamaş- / kama-: kamaşmak, ekşi yemeden diş kamaşmak / kamaşmak)

Tiş kamaşdı. Ekşi ayva vb. şeyleri yemekten diş kamaştı. (s.264)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “kamaş-” şeklinde “Ekşi bir şey sebebiyle dil, damak veya diş uyuşmak” anlamıyla yer almaktadır. Fiil DLT’deki “göz kamaşmak” anlamını kaybetmiştir. Aslında “ göz kamaşmak” anlamı kullanılmasına rağmen TS’de bu fiile yer verilmemiştir, unutulmuş olmalıdır. Dolayısıyla fiilde anlam daralması vardır.

AT’de fiil k->q- ses değişimiyle “qamaş-” şeklinde “Ekşi bir şey yemeden veya başka bir sebepten dolayı kamaşmak, kesmez bir hâle gelmek, uyuşmak (diş); parlak bir şeye veya kuvvetli ışık kaynağına bakmadan dolayı kamaşmak, görmez hâle gelmek, bakamaz hâle gelmek (göz) / kamaşmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Kamçıla-:

Kamçıla-: kamçılama

Er atın kamçıladı. Adam atını vb. kamçıladı. (s.489)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “kamçıla-” şeklinde “Kamçı ile vurmak; yağmur, kar, rüzgâr hızla çarpmak; etkinliğini artırmak, hızlandırmak; isteklendirmek, özendirmek, teşvik etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil TT’de DLT’deki “kamçı ile vurmak” anlamı yanında yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil k->q- ses değişimi ile “qamçıla-” şeklinde “Kamçı ile vurmak, kamçı ile darbe indirmek / dövmek, vurmak, dayak atmak; şiddetle tenkit etmek, kusurlarını, suçlarını, ayıplarını ifşa etmek, kusurlarını açıp dökerek tenkit etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil TT’de DLT’deki “kamçı ile vurmak” anlamı yanında yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Kana- /Kāna- /Kānı-:

Kana- /Kāna- /Kānı-: Kanamak; kan almak (BA kana- /kanı-: kanamak, kan gelmek,

kan almak)

Ol atın kanadı. *O, atının şah damarını kesip kan aldı.*

Burun kanadı. *Burun kanadı.* (s.465)

TT’de ses değişimi yaşamadan “kana-” şeklinde “Vücudun herhangi bir yerinden kan akmak, kan gelmek; manevi acılar yeniden etkisini duyurmak, depreşmek” anlamlarında yer almakta ve fiilin DLT’deki “kan almak” anlamını kaybettiği görülmektedir. Ayrıca TT’de fiil yeni bir anlam da kazanmıştır.

AT’de fiil k->q- ses değişimi ile “qana-” şeklinde “Vücudun bir tarafından çeşitli sebeplerle kan çıkmak, kan akmak, kan gelmek” anlamında yer almaktadır. Fiilin DLT’deki “kan almak” anlamını kaybettiği görülmektedir. Dolayısıyla fiil anlam daralması yaşamıştır.

Kanat-:

Kanat-: Kanatmak (BA kanat-: kanatmak)

Ol anın burnın kanattı. *O,onun burnunu kanattı.* (s.330)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “kanat-” şeklinde “Kanasına yol açmak veya kanamasını sağlamak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil k->q- ses değişimi ile “qanat-” şeklinde “Kan akacak şekilde yaralamak veya yarayı kurcalayarak, bir şey dokundurarak kanamasına sebep olmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Kanatlan-:

Kanatlan-: kanadı çıkmak; çok hızlı koşan bir binek hayvanına binip adeta uçmak (BA kanatlan-: binek sahibi olmak, uçmak, kanatlanmak, kanadı çıkmak)

Er kanatlandı *Adam muhteşem bir binek hayvanına bindi; onun üzerinde uçtu.*

Kuş kanatlandı. *Uçucu hayvanın kanadı çıktı.* (s.311)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “kanatlan-” şeklinde “Uçmaya başlamak; çok

sevinmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarını kaybederek yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil k->q- ve -t->-d- ses değişimleri ile “qanadlan-” şeklinde “Kanat tüyleri çıkmak, uçmaya başlamak; uçmak, kanat çırpma, kanatlanmak / yükselmek, havalanmak; rüzgarda uçuşmak, rüzgara kapılıp havalanmak, uçuşmak; çok sevinmek, heveslenmek, sevinçten uçacak gibi olmak; yükselmek, yüksek bir mevkiye ulaşmak, muşhur olmak; hücum etmek, saldırmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiilin DLT’deki “çok hızlı koşan bir binek hayvanına binip adeta uçmak” anlamını kaybettiği ancak AT’de yeni anlamlar kazandığı görülmektedir.

Kandur- / Kantur-:

Kandur- / Kantur-: (suya) kandırmak, doyurmak (BA kandur-: su ve başkalarına kandırmak)

***Ol mini suwka kanturdi.** O, bana su içirdi ve (suya) kandırdı. Su korumakla birlikte başka şeyler için de kullanılır. (s.288)*

TT’de fiil -u->-ı- ses değişimiyle “kandır-” şeklinde “Kanmasını sağlamak, inandırmak, ikna etmek; aldatmak; içme, yeme isteğini karşılamak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi vardır.

AT’de fiil k->q- ses değişimiyle “qandır-” şeklinde “Anlatmak, öğretmek, bildirmek, etraflıca anlatarak öğrenmesini sağlamak, izah etmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek AT’de yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Kapgaklan-:

Kapgaklan-: kapaklanmak (BA kapgaklan-: kapaklanmak)

***Kiş kapgaklandı.** Sadak kapaklandı. (s.404)*

TT’de fiil -g->Ø ses değişimiyle “kapaklan-” şeklinde “Ayağı takılıp yüzüstü düşmek; yelkenli tekne güçlü rüzgâr veya ansızın gelen sağanak etkisiyle devrilmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek TT’de yeni anlamlar

kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil k->q-, -g->Ø ve -k->-q- ses değişimleriyle “qapaqlan-” şeklinde “Üzerine kapak konmak, kapakla örtülmek, kapanmak, sıkıca kapamak” anlamlarında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Kapıl-:

Kapıl-: hapsedilmek; (bir şey) çalınmak (BA kapıl-: kapıl-: kapanmak, hapsedilmek, kapılmak)

Er ewde kapıldı. Adam evde hapsedildi.

Anın tönü kapıldı. Onun elbisesi çalındı. (s.267)

TT’de ses değişimi yaşamadan “kapıl-” şeklinde “Kapma işine konu olmak; sürüklenmek; birine güvenip boş bulunarak aldanmak; bir kimseye tutulmak, bağlanmak, aşırı sevgi duymak; bir şeyin veya kimsenin güçlü etkisinde kalmak” anlamlarında yer almakta ve DLT’deki anlamını kaybedip yeni anlamlar kazandığı görülmektedir. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil k->q- ses değişimiyle “qapıl-” şeklinde “Bir şeye vurulmak, tutulmak, bir şeyin veya şahsın cazibesine kapılıp hep onu düşünmek / bir şeyle gereğinden fazla meşgul olarak başka şeyleri unutmak, hep onu düşünmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarını kaybederek AT’de yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Kapış- / Kapuş-:

Kapış- / Kapuş-: (top) kapışmak (BA kapış- / kapuş-: kapışmak)

Ol menin birle topık kapışdı. O, çevgen vb. oyunlarda benimle top kapıştı. (s.257)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “kapış-” şeklinde “Birlikte bir şeyin üzerine üşüşüp aceleyle almak, kapmak; kavgaya tutuşmak; kavgaya girmek; hırsıyla güreşe başlamak” anlamlarında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Ayrıca fiilin TT’de yeni anlamlar da kazandığı görülmektedir. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi vardır.

AT’de fiil k->q- ses değişimi ile “qapış-” şeklinde “Birbirini ısırarak, dişlemek” anlamında yer almaktadır. AT’de fiilin DLT’deki anlamından farklı bir anlamda kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Kapsa-:

Kapsa-: ( evresini) sarmak; kapmak ( almak) istemek; kaplamak (BA kapsa-: kaplamak, kaplamak istemek,etrafını kaplamak, sarmak, kapmak istemek)

Anın tegre kişi kapsadı. Onun çevresini insanlar sardı.

Ol anın tawarın kapsadı. O, onun malını kapmak ( almak) istedi. (s.468)

Tumlıg kelip kapsadı. Soğuk geldi ve dünyayı kapladı.

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “kapsa-” şeklinde “  ine almak, sınırları   ine almak, şamil olmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki sadece “ evresini sarmak” anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam daralması vardır.

AT’de fiil k->q- ses değişimiyle “qapsa- / qapsı-” şeklinde yer almakta ve “Zorla almak, tutmak, zapt etmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarını kaybederek AT’de yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Kaptur-:

Kaptur-:  almaya yönlendirmek;  aldırtmak (BA kaptur-: kaptırmak,  aldırmak)

Ol anar tawar kapturdı. O,onu malı  almaya yönlendirdi. (s.287)

TT’de fiil -u->-ı- ses değişimiyle “kaptır-” şeklinde“Bir şeyin ele geçirilmesine, kapılmasına yol açmak; vücudun herhangi bir organı, bir kaza sonucunda makine tarafından ezilmek veya koparılmak; yanlış bir davranış sonucu birine uygun imk nı sağlamak, fırsat vermek; elinden kaçırmak” anlamlarında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Ayrıca fiilin TT’de yeni anlamlar da kazandığı görülmektedir. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi söz konusudur.

AT’de fiil k->q-, -tur>-dır ses değişimleriyle “qapdır-” şeklinde “Isırmaya tahrik veya mecbur etmek; kapışmak, kaparak almak, çalmak” anlamlarında yer almakta ve

DLT'deki anlamını korumaktadır. Ayrıca fiilin AT'de yeni anlamlar da kazandığı görülmektedir. Dolayısıyla fiil anlam genişlemesi yaşamıştır.

Karala-:

Karala-: (bir nesneyi) karalamak, siyahlaştırmak; (köpek vb.) pislemek (Ba karala-: karalamak, pislemek)

Ol karaladı nēnni. O, nesneyi karaladı.

It karaladı. Köpek, pisledi. (s.480)

TT'de fiil ses değişimi yaşamadan “karala-” şeklinde “Boya veya kalemle birtakım şekiller çizerek bir yeri kirletmek; bir yazının üzerini çizerek onu geçersiz kılmak; taslak olarak yazmak veya çizmek; hızlı ve acele olarak yazmak; leke sürmek, kötülük yüklemek, iftira etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiilin DLT'deki “pislemek” anlamını kaybettiği ve bu anlamı mecaz anlam kazanarak “leke sürmek, iftira etmek” anlamında sürdürdüğü görülmektedir. Fiil TT'de yeni anlamlar da kazanmıştır.

AT'de fiil k->q- ses değişimi ile “qarala-” şeklinde “Siyah boya sürmek, siyaha boyamak, siyah renkle kirletmek / karalamak; elle yazmak / bir şeyin müsveddesini yazmak, yapmak; yazılmış bir yazıyı karalamak, bozmak; lekelemek, iftira etmek, rezil kepaze etmek; kaybetmek, karıştırmak, seçilemeyecek duruma getirmek, izini kaybetmek; bir şeyin yerini, temelini belirlemek, çizmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiilin AT'de, DLT'deki “pislemek” anlamını kaybettiği ve yeni anlamlar da kazandığı görülmektedir.

Karar-:

Karar-: kararmak (BA karar-: kararmak)

Tōn karardı. Elbise vb. şeyler karardı.

Tūn karardı. Gece karardı. (s.253)

TT'de fiil ses değişimi yaşamadan “karar-” şeklinde “Rengi karaya dönmek, siyahlaşmak; ışık sönmek, kısılmak veya gücü azalmak; ateş sönmeye yüz tutmak; kederlenmek, canı sıkılmak; niteliğini yitirmek” anlamlarında yer almakta ve DLT'deki anlamını korumaktadır. Fiil TT'de yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiil anlam

genişlemesi yaşamıştır.

AT’de fiil k->q- ve -r>-l ses değişimleri ile “qaral-” şeklinde “Kararmak, siyahlaşmak, güneş veya herhangi bir sebepten dolayı rengi kararmak; karanlık çökmek, hava kararmak; sönmek, sönmek üzere olmak, ateşi küllenmeye başlamak (ocak) / karanlık çökmek, karanlık içinde görünmez olmaya başlamak veya ışıkları sönmek; görünmek (siyah şey, karaltı); hiddetten, sinirden yüzünün rengi kararmak, rengi bozulmak; kısılmak (ses), daralmak, sıklaşmak, zorlukla almak (nefes); kötüleşmek, fenalaşmak, ıstıraplı, eziyetli olmak, mahrumiyet ve felaketler başlamak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiil anlam genişlemesi yaşamıştır.

Karart-:

Karart-: Karartmak (BA karart-: karartmak)

Ol anın tönün kararttı. O,onun elbisesini vb.ni kararttı. (s.525)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “karart-” şeklinde “Rengini karaya çevirmek, esmerleştirmek, siyahlaştırmak; karanlık duruma getirmek; ışığı kısmak veya örtmek, kötü bir duruma getirmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazandığı görülmektedir. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi vardır.

AT’de fiil k->q- ve -r>-l ses değişimleri ile “qaralt-” şeklinde “Kara, siyah renge boyamak, siyah renge bulaştırmak, siyahlaştırmak; üzerine çizgi çekmek, karalamak; baştan savma bir şekilde işlemek (toprağı), bellemek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi vardır.

Karga- arka-:

Karga- arka-: lanetlemek, birinin kötülüklerini saymak (çift olarak kullanılır tek başına kullanılmaz)

Ol anı kargadı arkadı. O, onu lanetledi ve kötülüklerini saydı. (s.126)

Fiil sadece TT ağızlarında yer almaktadır. DLT’de ikileme şeklinde yer alan fiilin

TT ağızlarında sözcüklerden birinin kaybolarak sadece “karga-” şekliyle “İlenmek” (Denizli, Çorum, Amasya, Tokat, Kars, Şanlıurfa) anlamında kullanıldığı ve fiilin anlamını koruduğu görülmektedir.

Kargan-:

Kargan-: lanet etmek

TT’de fiil “kargı-” şeklinde “Birine, Tanrı’nın, insanların sevgi ve ilgisinden yoksun kalıp nefretlerine uğraması dileğinde bulunmak, ilenmek, kargışlamak, lanet etmek, lanetlemek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil k->q ses değişimiyle “qarğı-” şeklinde “Kargılamak, beddua etmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Kargaş-:

Kargaş-: karşılıklı lanet etmek (BA kargaş-: birbirine lanet etmek)

Olar ikki kargaşdı. O, ikisi birbirine lanet etti. (s.296)

TT’de fiil yapım eki ile “kargışla-” şeklinde “kargılamak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil k->q ses değişimi ve yapım eki ile “qarğışla-” şeklinde “Beddua etmek, kargılamak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Kargat-:

Kargat-: lanetletmek (BA kargat-: lanetletmek)

Ol yekni kargattu. O, şeytanı vb.ni lanetletti. (s.338)

TT’de fiil yer almamaktadır.

AT’de fiil k->q ses değişimiyle “qaręıt-” şeklinde “Beddua etmeye mecbur etmek, beddua etmesine sebep olmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Karık- /Kārık- ?:

Karık- /Kārık- ?: (gözü) kamaşmak (BA karık-: kardan göz kamaşmak)

Er közi karıktı. Adamın gözü kardan kamaştı. (s.265)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “karık-” şeklinde “Göz fazla ışıktan kamaşmak; göz kar yağmış bir alana bakmaktan kamaşmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil k->q- ve -k>-x ses değişimleri ile “qarıx-” şeklinde “şaşırmak, kendini kaybetmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek AT’de yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Karıl-:

Karıl-: Karışmak [BA karıl-: karışmak, karılmak (Oğuzca)]

Bır nēn bırke karıldı. Bir şey bir şeye karıştı. (s.271)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “karıl-” şeklinde “Karma işi yapılmak, karışmak; hayvan çiftleşmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi söz konusudur.

Fiil AT’de ağızlarda varlığını korumaktadır. AT’de ağızlarda fiil “qarı-” şeklinde “Köpek için çiftleşdirmek (Gəncə) ve “qarındır-” şeklinde “Çiftleşdirmek (Gəncə, Qazax, řəmkir)” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek AT ağızlarında yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Karıla-:

Karıla-: Yaşlılığa mensup kılmak; yaşlı saymak (BA karıla-: yaşlı saymak, ihtiyaşlığa nispet etmek)

Ol erig karıladı. O, adamı yaşlı saydı ve yaşlılar sınıfına soktu. (s.480)

TT’de fiil yer almamaktadır.

AT’de fiil k->q- ses değişimiyle ve yapım eki olmadan “qarı-” şeklinde “İhtiyarlamak, ihtiyarlı çağına gelmek / ihtiyarlayıp tecrübe kazanmak; suda çok kalmadan dolayı kırışmak (deri); çiftleşmek (hayvan)” anlamında yer anlamında yer almaktadır. DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Karışla- / karıla-:

Karışla-: Karışlamak / Karıla-: ölçmek, arşınlamak (BA karışla-: karışlamak / karıla-: boylamak, karışlamak, arşınlamak, ölçmek)

Ol barçın karışladı. O, ipekli kumaş ve benzerini karışladı. (s.484)

Ol yirig karıladı. O, yer vb. şeyleri ölçtü. (s.480)

Ol yirig karıladı. O, yer vb. şeyleri ölçtü. (s.480)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “karışla-” şeklinde “Karışla ölçmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil k->q- ses değişimi ile “qarışla-” şeklinde “Karışla ölçmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Karıt-:

Karıt-: ihtiyarlatmak (BA karıt-: kocatmak)

Ödlek anı karıttı. Zaman onu ihtiyarlattı. (s.328)

TT’de fiil yer almamaktadır.

AT’de fiil k->q- ses değişimiyle “qarıt-” şeklinde “Kocaya vermeyerek evde bırakmak, bekar yaşamasına sebep olmak (kız için); meyveyi zamanında toplamayarak tazeliğinin gitmesine sebep olmak” anlamında; “qartı- [karı- (fiil)>kart- (fiilden isim)>kartı-

(isimden fiil)]” şeklinde “İhtiyarlamak, tazeliğini, canlılığını kaybetmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek AT’de yakın anlamlar kazanmıştır.

Karla-:

Karla-: kar yağdırmak (BA karla-: karlamak)

Bulut karladı. *Bulut kar yağdırdı.* (s.473)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “karla-” şeklinde “Kar yağmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil k->q- ses değişimi ile “qarla-” şeklinde “Kar yağmak / karla örtülmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Karlan-:

Karlan-: karlanmak (BA karlan-: karlanmak, kar yağmak)

Art karlandı. *Geçit karlandı.* (s.432)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “karlan-” şeklinde “Kar ile örtülmek, kar ile kaplanmak; ekranda görüntü siyah beyaz noktalarla kaplanmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi vardır.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Karmala-:

Karmala-: yağmalamak, kapmak (BA karmala-: yağma etmek, kapmak, yağmalamak)

Ol karmaladı nēnni. *O, nesneyi kaptı.* (s.490)

TT’de fiil yer almamaktadır.

AT’de fiil k->q- ses değişimi ve yapım eki ile “karmalan-” şeklinde “Aceleyle çekip

almak, kapmak, yapışmak, tutmak, yakalamak / iki eliyle birden yakalamak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Kaşukla-:

Kaşukla-: kaşıkla yemek, kaşıklamak (BA kaşıkla- /kaşukla-: kaşıklamak)

Ol balığ kaşukladı. O, balı kaşıkla yedi. (s.485)

TT’de fiil -u->-ı- ses değişimi ile “kaşıkla-” şeklinde “Kaşıkla yemek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de k->q-, -u->-ı- ve -k->-q- ses değişimleri ile “qaşıqla-” şeklinde “Kaşıkla alıp yemek, kaşıkla alıp tadına bakmak / aç gözlülükle yemek; kaşık ile karıştırmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Kaşı-:

Kaşı-: Kaşıtmak (BA kaşı-: kaşıtmak)

Er tenin kaşıttı. Adam vücudunu kaşıttı. (s.329)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “kaşı-” şeklinde “Kaşıma işini yaptırmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil k>q ses değişimi ile “qaşı-” şeklinde “Kaşınmasına sebep olmak, kaşınma hissi doğurmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek AT’de yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Katar- / Kaytar- / Kaytart-:

Katar- / Kaytar- / Kaytart-: yönünü değiştirmek, döndürmek (BA katar- / kaytar-: geri döndürmek, yöneltisinden döndermek, çevirmek)

Ol atıg katardı. O atı yöneldiği istikametden çevirdi.

Yağı katardı. Düşman vb.ni geri döndürdü. (s.253)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “kaytar-” şeklinde “Geri çevirmek, iade etmek; iş yapmaktan kaçmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil TT’de DLT’deki anlamından başka bir anlamlarda varlığını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil k->q- ses değişimiyle “qaytar-” şeklinde “Alınmış veya yollanmış bir şeyi geri çevirmek, göndermek; ricayla veya başka bir yol ile geri dönmeye veya bir yere dönmeye mecbur etmek; reddetmek, defetmek, başından atmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Katıl-:

Katıl-: karışmak, katılmak, ilave edilmek; cinsi münasebette bulunmak

Arpa üğür birle katıldı. Akdari arpa ile karıştı. Başka bir şeye karışan her şey için aynıdır.

Er uragutka katıldı. Erkek kadınla cinci münasebette bulundu. (s.267)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “katıl-” şeklinde “Katma işi yapılmak; bir topluluğa girmek, iştirak etmek, iltihak etmek; ortak olmak, benimsemek; hak vermek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “cinsi münasebette bulunmak” anlamını kaybetmekle birlikte TT’de yeni anlamlar da kazanmıştır.

AT’de fiil k->q- ses değişimi ile “qatıl-” şeklinde “Karıştırılmak, eklenmek, ilave edilmek, bir kitlenin içine dâhil olmak, katılmak; karıştırılmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “cinsi münasebette bulunmak” anlamını kaybetmekle birlikte AT’de yeni anlamlar da kazanmıştır.

Katış-:

Katış-:katmada yardım etmek veya yarışmak (BA katış-: katmakta yardım ve yarış etmek)

Ol meniñ birle talkanka yāg katışdı. O, kavut'a yağ katmada bana yardım etti. Yarısta aynıdır. (s.257)

TT'de fiil ses değişimi yaşamadan “katış-” şeklinde “Bir topluluğa karışmak, katılmak” anlamında yer almaktadır. Fiil TT'de DLT'deki anlamından farklı bir anlamda yer almaktadır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT'de fiil k->q- ses değişimi ile “qatış-” şeklinde “Başka bir şeyin içine girerek orada kaybolup gitmek, karışmak, orada seçilmeyecek dereceye gelmek, hâle düşmek” anlamında yer almaktadır. Fiil AT'de, DLT'deki anlamından farklı bir anlamda yer almaktadır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Kattur:-

Kattur:- karıştırmak, katmak; katılaştırmak için emir vermek (BA kattur:- büktürmek, katlatmak; kattırmak)

Ol tankanka yāg katturdı. O, yağı kavuta karıştırdı.

Ol yıp katturdı. O, iğne vb. şeylere geçirmek üzere ipliğin ucunu sivrileştirmek için emir verdi. (s.287)

Fiil sadece TT ağızlarında varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil -u->-ı- ses değişimiyle “kattır-” şeklinde “Kurutmak, gevretmek (Tokat)” anlamında yer almaktadır. Fiilin TT ağızlarında “karıştırmak, katmak” anlamını kaybettiği görülmektedir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Katur:-

Katur:- katılaştırmak, sertleştirmek (BA katur:- katılaştırmak)

Ol yumuşak nēñni katurdı. O yumuşak nesneyi katılaştırdı.

Tāş yir anı katurdı. Gurbet onu sertleştirdi yani onu uslandırdı. (s.253)

Fiil sadece TT ağızlarında varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil “kattır-” şeklinde “Kurutmak, gevretmek (Tokat)” anlamında yer almaktadır. Fiilin DLT'deki anlamından daha dar bir anlamla yer almaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam daralması vardır.

Kawur- bk. Kagur-

Kawuş-:

Kawuş-: kavuşmak; bitişmek, cinsi münasebette bulunmak (BA kawuş-: kavuşmak, yaklaşmak)

Erkek tışka kawuşdı. Erkek dişiyle cinsi münasebette bulundu.

Kadaş kadaş kawuşdı. Akraba akrabaya kawuştu. (s.261)

TT’de fiil -w->-v- ses değişimiyle “kavuş-” şeklinde “Ayrı kalınan, sevilen bir kimseyle bir araya gelmek, onu yeniden görmek; yokluğu çekilen veya çok istenen bir şeye erişmek, onu elde etmek; katılmak; bir araya gelmek, birleşmek; güneş batmak; varmak, ulaşmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil TT’de “cinsi münasebette bulunmak” anlamını kaybetmekle birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır.

AT’de fiil -a->-o- ve -w->-v- ses değişimiyle “qovuş-” şeklinde “Birleşmek, bitişmek; bir şeyle birleşerek onun içinde yok olup gitmek / birbirine çok yaklaşmak, birbiri ile birleşmek, aralarındaki mesafe yok olup gitmek, bitişmek; görüşmek, ayrılık ve hicrandan sonra erişmek, kavuşmak / varmak, ulaşmak; iyileşmek, kapanmak (yara); bazı isimlere takılarak birleşik fiiller ve çeşitli ifadeler oluşturulur” anlamlarında yer almaktadır. Fiil AT’de “cinsi münasebette bulunmak” anlamını kaybetmekle birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır.

Kaygur- bk. Kağgur-

Kayna-:

Kayna-: kaynamak; kaynayıp coşmak; inatlaşıp bir işi bırakmak, reddetmek (BA kayna-: kaynamak; karşı gelmek, kabulden çekinmek, sözünü reddetmek. Bk. kayın-)

Esiç kaynadı. Tencere vb. kaynadı. (s.429)

Er anğar kaynadı. Adam işi kabul etmeyip kendine yakıştırmadı, işte burnunun dikine gidip onun dediğini reddetti. (s.474)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “kayna-” şeklinde “Bir sıvı, sıcaklığı belli bir dereceyi bulduğunda buhar durumuna geçerek fokurdamak; yiyecek, içecek pişmek,

haşlanmak; yerden çıkmak; kırık, çatlak kemik veya metal parçalar eski durumunu almak, birbirine yapışmak; yara kapanmak, iyileşmek, mayalı bir şey kabarıp köpürmek; mide ekşimek; çalkantı durumunda olmak, dalgalanmak; çok miktarda bulunmak; gizli bir iş çevirmek, için için hazırlanmak; gerektiği gibi yapılamamak; artmak, çoğalmak, yoğunlaşmak; coşmak, heyecanlanmak; bir yerde huzursuzluk, tedirginlik olmak; arada kaybolmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “inatlaşıp bir işi bırakmak, reddetmek” anlamını kaybetmekle birlikte TT’de yeni anlamlar da kazandığı görülmektedir.

AT’de fiil k->q- ses değişimiyle “qayna-” şeklinde “Belli bir sıcaklık noktasına ulaşarak fıkır fıkır etmek, fokurdamak, köpüklenmek / içinde sıvı, yemek kaynayan kap hakkında; şişerek, ekşiyerek kabarmak; yerden tazyikle çıkarak kabarmak, fişkırmak, köpüklenmek, akmak; düzensiz olarak hareket eden sayısız insan veya hayvan, haşere vs. kitlesi hakkında; bir şeyin çok kuvvetli, şiddetli, güçlü olarak ortaya çıkışını ifade eder; daimi olarak hareket etmek; dalgalanmak, coşmak, kabarmak, köpüklenmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “inatlaşıp bir işi bırakmak, reddetmek” anlamının AT’de yer almadığı bununla birlikte fiilin yeni anlamlar da kazandığı görülmektedir.

Kaynat-:

Kaynat-: kaynatmak (BA kaynat-: kaynatmak)

Ol eşiç kaynattı. O, tencereyi kaynattı. (s.345)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “kaynat-” şeklinde “Kaynamasını sağlamak; kaynak yaptırmak; unutturmak; belli etmeden almak; konuşmak, sohbet etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil k->q- ses değişimiyle “qaynat-” şeklinde “Bir sıvıyı ateş üstünde kaynama derecesine getirmek, kaynama derecesine gelinceye kadar ısıtmak; bir şeyi kaynar suyun içinde pişirmek veya kaynar suyun içinde saklamak / metalden yapılmış cerrahi ve tıbbi aletleri kullanmadan kaynar suyun içinde saklayıp mikropsuzlaştırmak; metal parçaları kızdırarak birbirine yapıştırmak, bitiştirmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Kaytar- / Kaytart- bk. katar-

Kaytur-:

Kaytur-: kayırmaya yönelmek (BA kaytur-: kayırttırmak, yardım ettirmek)

***Ol anar kayturdu.** O, onu kardeşine yardım etmeye ve kayırmaya yöneltti. (s.430)*

TT’de fiil “kayırt-” şeklinde “Kayırma işini yaptırmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Kazgan-:

Kazgan-: kazanmak (BA kazgan-: kazanmak)

***Er tavar kazandı.** Adam mal kazandı. (s.306)*

TT’de fiil -g->Ø ses değişimiyle “kazan-” şeklinde “Kazanç sağlamak; olumlu, iyi bir sonuç elde etmek; çıkmak, isabet etmek; edinmek, sahip olmak; tutulmak, yakalanmak; kendinden yana çekmek; ele geçirmek, fethetmek, kazanç sağlamak; yenmek, galip gelmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil k->q- ve -g->Ø ses değişimiyle “qazan-” şeklinde “Çalışarak elde etmek / fayda elde etmek, kazanmak; kar etmek, gelir elde etmek; genelde elde etmek, sahip olmak, ulaşmak; sahiplenmek, sahip olmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Kazı-:

Kazı-: kazımak, kazıyıp araştırmak (BA kazı-: kazmak ve eşmek, deşmek; kazımak)

***Ol yirig kazıdı.** O, yeri kazıyıp araştırdı. (s.462)*

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “kazı-” şeklinde “Bir aleti sürterek bir şeyin yüzündeki tabakayı kaldırmak; bir araç kullanarak silmek, çıkarmak; sertçe ovma; tıraş etmek; metal bir yüzey üstüne sert bir araçla şekil çizmek, yazı yazmak, nakşetmek; aslını,

kökünü ayrıntılı bir biçimde araştırmak; vücuttaki yabancı bir cismi hasta, zararlı veya istenmeyen bir organı almak, temizlemek, yok etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil k->q- ses değişimiyle “qazı-” şeklinde “Keskin bir aletle bir şeyin yüzeyindeki bir şeyi koparmak, çıkarmak, kaşımak; herhangi bir aletle toprağı kaldırıp yeri oymak, oyuk açmak, çukurlaştırmak; körelmiş ustura vs. ile tıraş olurken yüzünün derisini soymak, koparmak, kesmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Kazıl-:

Kazıl-: kazılmak (BA kazıl-: kazılmak)

Arık kazıldı. Ark vb. kazıldı. (s.271)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “kazıl-” şeklinde “Kazma işi yapılmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil k->q- ses değişimiyle “qazıl-” şeklinde “Kazmak fiiline konu olmak, kazmak işine maruz kalmak; nakşedilmek, hakk edilmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam daha kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Kazın-:

Kazın-: kendi başına kazmak (BA kazın-: kazılmak; kazmayı iş edinmek; kazar görünmek)

Öziñe kuğug kazındı. O, kendisi için, kendi başına kuyu kazdı. (s.277)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “kazın-” şeklinde “Kendi kendini kazımak; kazıma işi yapılmak; derisini kazır gibi kaşımak; derisi yüzölçüsüne tıraş olmak; her tarafı iyice temizlemek; varı yoğun, elindeki bütün parası alınmak veya çalınmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek TT’de yeni bir anlam kazanmıştır.

Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil k->q- ses değişimiyle “qazın-” şeklinde “Nakşedilmek, hakk edilmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek AT’de yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Kaztur-:

Kaztur-: kazmasını istemek, kazdırmak (BA kaztur-: kazdırmak)

Ol anar kaḏag kazturdı. O, onun kanal kazmasını istedi ve o da kazdı. (s.287)

TT’de fiil -tur>-dır ses değişimleriyle “kazdır-” şeklinde “Kazma işini yaptırmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de -tur>-dır ses değişimleriyle “qazdır-” şeklinde “Kazma işini yaptırmak; çelik kalem vs. ile tahta, metal, taş vs. üzerine nakış, oyuk vs. yaptırmak, hakk ettirmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Keçil-:

Keçil-: geçilmek (BA keçil-: geçilmek)

Suw keçildi. Su vb geçildi. (s.272)

TT’de fiil k->g- ses değişimi ile “geçil-” şeklinde “Geçme işi yapılmak; bırakmak, terk etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “geçil-” şeklinde “Geçme işi yapılmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Keçiş-:

Keçiş-: geçmede yarışmak (BA keçiş-: geçmekte yardım ve yarış etmek)

Ol menin birle suw keçışti. O benimle suyu geçmekte yarıştı. (s.258)

TT’de fiil k->g- ses değişimiyle “geçiş-” şeklinde “Birbirinin içine geçip karışmak, tedahül etmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamından başka bir anlamda yer almaktadır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlam geçiş söz konusudur.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Keit- / keçürt- / ketür-:

Keit- / keçürt- / ketür-: geçirtmek / geçirsin diye emir vermek, geçirtmek (BA keit-: geçirtmek)

Ol anar suw keitti. O, onu sudan geçirtti. (s.326)

Ol anı suwdın ketüirdi. O, onu sudan geçirsin diye ona emir verdi. (s.289)

Ol anar suw keürtti. O, onu sudan vb. şeylerden geçirtti. (s.526)

TT’de fiil k->g- ses değişimiyle “geirt-” şeklinde “Geçirme işini yaptırmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil -ü->-i- ses değişimiyle “keir- / keirt-” şeklinde “Yönlendirerek, yol göstererek bir yerden başka bir yere gitmesine yardımcı olmak veya mecbur etmek / yanında, kucağında veya sırtında bir şeyin içinden öbür tarafa götürüp çıkarmak; takmak (yüzük vs.); başka bir işe, hizmete, yere tayin etmek; motorun vs. Çalışma şeklini, karakterini değiştirmek; hayata geçirmek, icra etmek; yazmak, dâhil etmek / bir şeyi resmi yoldan başkasına vermek, onun adına geçirmek; bir şahsın duyduğu heyecan vs. duyguları bildirir; bir yerde bir müddet yaşamak, kalmak / bir kimsenin durumunu hayat şartlarını bildirir / vaktinin bir bölümünü herhangi bir şeye ayırmak; iletkenlik kabiliyetine malik olmak; yol göstermek, geçirmek; başından geçmek, çekmek; kabul ettirmek, onaylatmak, bir şeyin tasdik edilmesine muvaffak olmak; isimlere takılarak birleşik fiil yapılır” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Keit-:

Keit-: yavaşlatmak (BA kēit-: geciktirmek)

Ol işig keçitti. O, işi yavaşlattı. (s.326)

TT’de fiil k->g- ses değişimiyle “geciktir-” şeklinde “Gecikmesine sebep olmak, tehir etmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil k->g- ses değişimiyle “gecikdir-” şeklinde “Bir işi vaktinde yapmamak , geciktirmek, uzatmak, gecikmesine sebep olmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Keçür- / keçürt-:

Keçür- / keçürt-: (suyu, günü vb.) geçirmek; öldürmek; (günahı, suçu) affetmek (BA keçür-: evirip çevirmek, başarmak; bağışlamak)

TT’de fiil k->g- ve -ü->-i- ses değişimleriyle “geçir-” şeklinde “Geçme işini yaptırmak, geçmesini sağlamak; bir şeyi bir yandan öbür yana götürmek; bir şeyi bir yerden başka yere taşımak, nakletmek; tespit etmek, yazmak, kaydetmek; bir şeyi kendisine ayrılmış olan yere yerleştirmek, takmak; yola çıkan birini uğurlamaya gitmek, selametlemek, teşyi etmek; bir süre yaşamak, oturmak, kalmak; giymek, giyinmek; bir işi birden çok kişi üzerinde uygulamak; herhangi bir durumu yaşamış olmak; etmek, yapmak; hastalık bulaştırmak; zaman harcamak; bir gereksinimi eldeki imkânla karşılamak; vurmak; alışverişte aldatmak, kötü mal satmak, kazıklamak; birine kötü söz söylemek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki sadece “geçirmek” anlamını korumaktadır. Ayrıca fiil TT’de yeni anlamlar da kazanmıştır.

AT’de fiil -ü->-i- ses değişimiyle “keçir-” şeklinde “Yönlendirerek, yol göstererek bir yerden başka bir yere gitmesine yardımcı olmak veya mecbur etmek / yanında, kucağında veya sırtında bir şeyin içinden öbür tarafa götürüp çıkarmak; takmak (yüzük vs.); başka bir işe, hizmete, yere tayin etmek; motorun vs. çalışma şeklini, karakterini değiştirmek; hayata geçirmek, icra etmek; yazmak, dâhil etmek / bir şeyi resmi yoldan başkasına vermek, onun adına geçirmek; bir şahsın duyduğu heyecan vs. duyguları bildirir; bir yerde bir müddet yaşamak, kalmak / bir kimsenin durumunu hayat şartlarını bildirir / vaktinin bir bölümünü herhangi bir şeye ayırmak; iletkenlik kabiliyetine malik olmak; yol göstermek, geçirmek; başından geçmek, çekmek; kabul ettirmek, onaylatmak, bir şeyin tasdik edilmesine muvaffak olmak; isimlere takılarak birleşik fiil yapılır” anlamlarında yer

almaktadır. Fiil DLT'deki sadece “geçirmek” anlamını korumaktadır. Ayrıca fiil AT'de yeni anlamlar da kazanmıştır.

Keçürt- bk. Keçür-

Keçil:-

Keçil:- giyilmek (BA kedhil:- giyilmek)

Tön keçildi. Elbise vb. giyildi. (s.272)

TT'de fiil k->g-, -e->-i- ve -d->-y- ses değişimleriyle “giyil-” şeklinde “Giyme işi yapılmak” anlamında yer almakta ve DLT'deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT'de fiil k->g- ve -d->-y- ses değişimleriyle “geyil-” şeklinde “Giyme işine konu olmak; geçirilmek takılmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT'deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Keçrül:-

Keçrül:- giydirilmek (BA keçrül:- giyilmek)

Tön keçrildi. Elbise vb. giydirildi. (s.302)

TT'de fiil k->g-, -e->-i- ve -d->-y-ses değişimleriyle “giydiril-” şeklinde “Giydirmeye işi yapılmak” anlamında yer almakta ve DLT'deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT'de fiil k->g- ve -d->-y-değişimleriyle “geydiril-” şeklinde “Giydirmek fiiline konu olmak; geçirilmek, takılmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT'deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Keçür:-

Keçür:- giydirmek (BA kedhür:- giydirmek)

Ol maña tön keçürdi. O bana elbise vb. şey giydirdi. (s.253)

TT’de fiil k->g-, -e->-i-, -d->-y- ses değişimleriyle “giydir-” şeklinde “Giyme işini yaptırmak; ağır sözler söylemek, hakaret etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görölmektedir.

AT’de fiil k->g-, -d->-y- ses değişimleriyle “geydir-” şeklinde “Giymek fiilini yaptırmak; takmak, geçirmek, yerleştirmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görölmektedir.

Keldür- / keltür-:

Keldür- / keltür-: getirmek (BA keldür- / keltür-: getirmek)

***Ol erni ök keldür.** O adamın ta kendisini getir.* (s.33)

TT’de fiil k->g- ses değişimiyle “getir-” şeklinde “Gelmesini sağlamak; bir şeyi yanında veya üstünde bulundurmak; erişmek veya eriştiğini sanmak; ileri sürmek; sebep olmak, ortaya çıkarmak; iletmek, bildirmek; sağlamak; bir makama atamak veya seçmek; bazı kelimelerle birleşik fiil yapar” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görölmektedir.

AT’de fiil k->g- ses değişimleriyle “götür-” şeklinde “Bir şeyi eline alarak veya sırtına alarak bir yerden başka bir yere götürmek / nakletmek / ulaştırmak; birini yönlendirmek, kendisiyle bir yere gelmesine, kendisine yardımcı olmasına veya gelmeye mecbur etmek; kendisiyle beraber alıp getirmek, kovalayarak getirmek; meyve vermek; herhangi bir işte başarı kazanmak; telkin ederek, inandırarak veya tatlı dille birinin fikrini çelme, bir şeye razı etmeye muvaffak olmak; ifade etmek, devam ettirmek, ulaştırmak; bir şeyin neticesi olmak, sebep olmak, vermek, getirmek (eve neşe getirmek vs.); bazı isimlere takılarak çeşitli ifadeler ve birleşik fiiller yapılır” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görölmektedir.

Keltür- bk. Keldür-

Kemiş-:

Kemiş-: fırlatıp atmak; saldırmak [BA kem(i)ş-: saldırmak, çıkarmak, atmak, sürmek; bir şeyi çıkarıp atmak]

Ol nēḡ kemişdi. O, nesneyi attı. (s.264)

Kıkırp atıp kemşelim. Bağırıp savaş naralarıyla onlara saldırırız. (s.191)

TT’de fiil halk ağızlarında varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil ses değişimi yaşamadan “kemiş-” şeklinde “Yaşlılıktan zayıflamak (Bursa)” anlamında yer almaktadır. Fiil TT ağızlarında DLT’deki anlamından farklı bir anlamla yer almaktadır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil k->g- ses değişimiyle “gemiş-” şeklinde “Av peşince hücum etmek, saldırmak, uçmak (kuşlar hakkında)” anlamında yer almaktadır. Fiilin DLT’deki “fırlatıp atmak” anlamını kaybettiği, “saldırmak” anlamının da daha dar bir anlamda sadece kuşlar için kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması vardır.

Kemrüş-:

Kemrüş-: kemirmekte yarışmak (BA kemrüş-: kemirişmek, kemirmekte yarışmak)

Olar ikki sünük kemrüşdi. Onlar, iki kemik kemirdiler ve bunda yarıştılar. (s.298)

TT’de fiil halk ağızlarında varlığını korumaktadır. Fiil TT ağızlarında -ü->-i- ses değişimiyle “kemriş-” şeklinde “Hayvanlar birbirlerini dişleriyle kaşımak (Denizli, Eskişehir, Niğde, İçel); güreşmek (Denizli, Kayseri, İçel)” anlamlarında, “kemiriş-” şeklinde “Hayvanlar birbirlerini dişleriyle kaşımak (Aydın), kemreş-”) anlamında, “gemriş-” şeklinde “Eşekler birbirinin boyunlarını dişleriyle didiklemek, boğuşmak (Çorum, Kayseri)” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil k->g- ve -ü->-i- ses ses değişimleriyle “gəmiriş-” şeklinde “Birbirini kemirmek, dişlemek; dalaşmak, kavga etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Kerge-:

Kerge-: lazım olmak gerekmek (BA kerge-: yaraşmak)

Tawar kimniñ üklise beglik anar kergeyür / Tawarsızın kalıp beg erensizin emgeyür. Kimin malı çoksa beylikte o tercih edilir. Eli boş kalırsa, bey adam toplamakta zorluk çeker Çünkü onlar (adamlar) mala tamah ettikleri için onun yanında bulunurlar. (s.155)

TT’de fiil k->g- ses değişimi ile “gerek-” şeklinde “Bir şeyin yapılabilmesi veya gerçekleşmesi bazı nesne, fiil vb.ne bağlı olmak, gerek olmak, lazım olmak, icap etmek, iktiza etmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil k->g- ses değişimiyle “gərək-” şeklinde “Lazım olmak, lüzumlu olmak, işe yaramak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Keñüt- / kiñüt- / kiñüt-:

Keñüt- / kiñüt- / kiñüt-: genişletmek (BA kēngüt-: genişletmek)

Fiil sadece AT ağızlarında varlığını korumaktadır. Fiil AT ağızlarında fiil k->g- ve -ü->-i- es değişimleriyle “geñit-” şeklinde “Uzaklaştırmak; genişletmek (Tovuz)” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Keril-:

Keril-: gerinmek; gerilmek, yayılmak (BA keril-: gerilmek; gerinmek, esnemek)

Er kerildi. Adam esneyip gerindi.

Uruk kerildi. İp, deri, gön vb. gerildi. (s.272)

TT’de fiil, iki farklı fiil olarak k>g ses değişimiyle “geril-” şeklinde “Germe işi yapılmak, gergin duruma gelmek, belirli bir uzama ile çekilmek; gergin bir biçimde açılmak; kasılmak; kızmak, öfkelenmek, sinirlenmek; ilişki ve davranış bozulacak duruma gelmek”, k>g ve l>n ses değişimleriyle “gerin-” şeklinde “Kolları açarak gövdeyi gergin bir duruma

sokmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiiller DLT’deki anlamları korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil, iki farklı fiil olarak k>g ve e>ə ses değişimleriyle “gəril-” şeklinde ve “germek fiiline konu olmak, gergin hâle getirilmek, gergin hâle gelmek; kanatları tam açılmak”, k>g ve e>ə ses değişimleriyle “gərnəş-” şeklinde “gerinmek, esnemek” anlamlarında yer almaktadır. Fiiller DLT’deki anlamları korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Kertil-:

Kertil-: (ağaç) kertilmek; (boyun) kertilmek (aşağılanmak) (BA kertil-: kertilmek, - insanlar için- horlanmak)

Yığaç kertildi. Tahta vb. kertildi.

Kul boyını kertildi. Köle aşağılandı. (s.301)

TT’de ses değişimi yaşamadan “kertil-” şeklinde “Kertme işi yapılmak” anlamında yer almaktadır. Fiil TT’de, DLT’deki “aşağılanmak” anlamını kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “kərtıl-” şeklinde “Üzerinde çentik açılmak, kesici aletle kertik yapılmak” anlamında yer almaktadır. Fiil AT’de, DLT’deki “aşağılanmak” anlamı kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Kertür-:

Kertür-: (ip vb. şeyleri) gerdirtmek; yaydırmak (BA kertür-: gerdirmek, serdirmek)

Ol anıñ tönın künke kertürdi. O, onun elbisesini güneşte yayması için emir verdi.

Ol yıp kertürdi. O, ipi gerdirtti. (s.289)

TT’de fiil k->g-, -tür>-dir ses değişimleriyle “Germe işini yaptırmak” anlamında yer almaktadır. Fiilin TT’de, DLT’deki “yaydırmak” anlamı yer almamaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Kesil-:

Kesil-: (nesne) kesilmek; (nefes vb.) kesilmek (BA kesil-: kesilmek)

Kesildi nēḡ. Nesne kesildi. (s.272)

Anıḡ tīnı kesildi. Adamın nefesi ve ruhu kesildi. (s.147)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “kesil-” şeklinde “Kesme işi yapılmak, katolunmak; bitkin duruma gelmek, gücü, takati kalmamak, çok yorulmak; gibi olmak, benzemek, dönmek; süt, ayran vb. bozulmak, ekşimek; dinmek; sona ermek; akmamak; akım gelmez olmak; kendinden önceki kelimeyi ‘olmak’ anlamıyla pekiştiren bir fiil; son veya aralık verilmek; kendini herhangi bir şey gibi göstermek; tutulmak, kapatılmak; makaslanmak; durmak; yoksun kalmak; sünnet olmak; çok beğenmek, çok hoşlanmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “kəsil-” şeklinde “Kesmek fiiline konu olmak; bitmek, tükenmek, sakinleşmek / artık duyulmamak / sona ermek, bitmek, tükenmek / dinmek, durmak (ağrı, kan); sünnet edilmek; ceza verilmek; içeri girilerek çalınmak (ev); imtihanda herhangi bir dersten kötü not almak; mahrum olmak (kalmak); bazı isimlere takılarak birleşik fiil ve ifadeler yapılır” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Kesiş-:

Kesiş-: (ağaç vb.) kesmede yardım etmek veya yarışmak (BA kesiş-: kesmede yardım ve yarış etmek)

Ol maḡa yıḡaç kesişdi. O, bana ağaç vb. şeyleri kesmede yardım etti. Yarışta da aynıdır. (s.261)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “kesiş-” şeklinde “Birbirini kesmek; pazarlıkta, herhangi bir fiyatta anlaşmak; erkek ve kadın, bakışlarla anlaşmak; bir nokta veya çizgi üzerinde birbirine kavuşmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiilin TT’de DLT’deki anlamından başka anlamlarla yer aldığı görülmektedir. Dolayısıyla fiilde başka anlama geçiş

söz konusudur.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “kesiş-” şeklinde “Bir noktada birbirini kesmek; birbirini kesmek (çizgiler); anlaşmak, belirli bir karara gelmek, uzlaşmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek AT’de yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka anlama geçiş söz konusudur.

Kestür-:

Kestür-: kesmesini istemek, kestirmek (BA kestür-: kestirmek)

Ol anar yıgaç kestürdi. O, ondan odun vb. şeyleri kesmesini istedi. (s.289)

TT’de fiil -ü->-i- ses değişimleriyle “kestir-” şeklinde “Kesme işini yaptırmak; akıl yolu ile gerçeğe yakın bir yargıya varmak, tahmin etmek; kesilmesini sağlamak, kesilmesine yol açmak; karar vermek; kısa bir süre uyumak, şekerleme yapmak; anlamak, farkına varmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil -tür>-dir ses değişimleriyle “kəsdır-” şeklinde “Kesme fiilini yaptırmak; bir yere yaslanıp beklemek, durmak, vazgeçmeden beklemek; bir şeyi devam ettirmeye engel olmak, izin vermemek, durdurmak; siparişle bir şey hazırlatmak; kestirmek (elbise); çitletmek, duvar ördürmek, arayı çit, duvar vs. ile kestirmek, böldürmek; kesin karara varmak, belirlemek / tahmin etmek, anlamaya çalışmak; sünnet ettirmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Kewre-:

Kewre-: gücü zayıflamak, gevşemek (BA kewre- / köwre- / kefre-: zayıflamak, gevşemek)

Anın kũçi kewredi. Onun gücü zayıfladı. (s.468)

TT’de fiil k->g- ve -w->-v- ses değişimleriyle “gevre-” şeklinde “Kolay kırılır duruma gelmek; ekin olgunlaşmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiilin TT’de, DLT’deki anlamından başka bir anlamla kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil -e->-ö-, -w->-v- ses değişimleri ve -l yapım eki ile “kövrel-” şeklinde “Çabuk ufalanmak, gevrek hâle gelmek; bazen ‘yüreği’, ‘kalbi’ sözcükleriyle kullanıldığında mütessir olmak, çabuk etkilenmek, ağlamak, dolukmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiilin AT’de, DLT’deki anlamından başka bir anlamla kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Kewret-:

Kewret-: gevşetmek, zayıflatmak (BA kewret-: gevşetmek)

Ol anıñ kũçin kewretti. O, onun gücünü gevşetti. (s.337)

TT’de fiil k->g- ve -w->-v- ses değişimleriyle “gevret-” şeklinde “Bir şeyin gevremesini sağlamak” anlamında yer almaktadır. Fiilin TT’de, DLT’deki anlamından başka bir anlamla kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil -e->-ö-, -w->-v- ses değişimleri ve -l yapım eki ile “kövrelt-” şeklinde “Gevrek hâle getirmek; hemen etkilenmek, üzmek, dolukmasına sebep olmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiilin AT’de, DLT’deki anlamından başka bir anlamla kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Kewşe-:

Kewşe-: gevşemek, yumuşamak; geniş getirmek (BA kewşe-: geniş getirmek; gevşemek)

Tewe ot kewşedi. Deve yemle geniş getirdi.

Kurç nēñ kewşedi. Sert şey gevşedi ve yumuşadı. (s.469)

TT’de fiil k->g- ve -w->-v- ses değişimleriyle “gevşe-” şeklinde “Sertlik ve gerginliği bozulmak; çözülmek; yumuşamak, yatışmak, sakinleşmek; sevmek, hoşlanmak; para piyasasında değer yitirmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiilin DLT’deki “geniş getirmek” anlamı TT’de yer almamaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir. Fiilin “geniş getirmek” anlamı TT’de ağızlarda varlığını korumaktadır.

AT’de fiil k->g-, -e->-ö- ve -w->-v- ses değişimleriyle “gövşe-” şeklinde “Geniş

getirmek” anlamında yer almaktadır. Fiilin DLT’deki “gevşemek” anlamı AT’de yer almamaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Kewşen-:

Kewşen-: geviş getirmek (BA kewşen-: geviş getirmek)

Tewe kewşendi. Deve vb. geviş getirdi. (s.307)

Fiil TT ağızlarında varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil k->g- ve -w->-v- ses değişimleriyle “gevşen-” şeklinde “Ağızda katı bir şey çiğnemek, geviş getirmek (Afyon, Denizli, Bolu, Samsun, Tekirdağ)” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil k->g-, -e->-ö- ve -w->-v- ses değişimleriyle “gövşen çal-” şeklinde “Geviş getirmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Kewşes-:

Kewşes-: birbirlerine bakarak geviş getirmek (BA kewşes-: birbirini görerek geviş getirmek)

Tewe ot kewşedi. Develer birbirine bakarak geviş getirdiler. (s.342)

Fiil TT’de yer almamaktadır.

AT’de fiil k->g-, -e->-ö- ve -w->-v- ses değişimleriyle “gövşes-” şeklinde “Hep beraber geviş getirmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Kewşet-:

Kewşet-: (gücünü) gevşetmek; geviş getirtmek (BA kewşet-: gevşetmek, yumuşatmak; geviş getirtmek)

Ol katıg nēḡni kewşewetti. O, sert nesnenin gücünü gevşetti.

Ol tewesin kewşetti. O devesine geviş getirtti. (s.338)

TT’de fiil k->g- ve -w->-v- ses değişimleriyle “gevşet-” şeklinde “Sertlik ve gerginliğini bozmak; rahatlatmak, sakinleştirmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil TT’de, DLT’deki “geviş getirtmek” anlamını kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görölmektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Keziş-:

Keziş-: gezmede yarışmak (BA keziş-: gezmekte yarışmak)

Ol maña yir kezişti. O benimle yeryüzünü gezmede yarıştı. (s.261)

TT’de fiil yer almamaktadır.

AT’de fiil dönüşlölük eki alarak k->g- ses değişimiyle “geziniş-” şeklinde “Beraberce gezinti yapmak, dolaşmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’de “gezmekte yarışmak” anlamı taşıırken AT’de “birlikte gezmek” anlamı taşımaktadır.

Kezit-:

Kezit-: gezdirmek (BA kezit-: gezdirmek)

TT’de fiil k->g- ses değişimi ve -(i)t ettirgenlik eki yerine -dir ettirgenlik eki ile “gezdire-” şeklinde “Birinin gezmesini sağlamak, dolaştırmak; tanıtmak amacıyla dolaştırmak; bir şeyi başka bir şeyin üzerinde dolaştırarak dökmek; sürterek, değdirerek hareket ettirmek; bir şeyi herkesin alması için dolaştırmak, sunmak; herhangi bir biçimde giydirmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görölmektedir.

AT’de fiil k->g- ses değişimi ve -(i)t ettirgenlik eki yerine -dir ettirgenlik eki ile “gəzdir-” şeklinde “Birinin elinden tutarak dolaştırmak veya kucağına alarak ya da binilecek bir şeye bindirerek kendisiyle birlikte hareket ettirmek, dolaştırmak; birini götürüp göstermek (bir şeyi, bir yeri); devamlı olarak yanında tutmak, kendisiyle beraber götürmek; bir şeyi başka bir şeyin üzerinde dolaştırarak serpmek; bir şeyi başka bir şeyin üzerine sürmek; bazı isimlere getirilerek çeşitli ifadeler yapılır” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görölmektedir.

Kezle-:

Kezle-: (okun) gezini ayarlamak, düzeltmek; tencereden kalıntıyı çıkarmak (BA kezle-: gezlemek, gezini düzeltmek, temizlemek)

Ol okın kezledi. O, okunun gezini düzeltti. Tencereden kalıntıyı çıkarırsa yine aynıdır. (s.473)

TT’de fiil k->g- ses değişimiyle “gezle-” şeklinde “Bir yeri ölçmek; bir hedefi vurmak için silaha gerekli doğrultuyu vermek, nişan almak; gezini kirişe yerleştirmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “tencereden kalıntıyı çıkarmak” anlamını kaybetmekle birlikte TT’de yeni bir anlam da kazanmıştır.

AT’de fiil k->g- ses değişimleriyle “gəzlə-” şeklinde “Ağacın, tahtanın vs. ucundan kertik açmak, çukur açmak” anlamında yer almaktadır. Fiilin AT’de, DLT’deki anlamlarından başka bir anlamda yer aldığı görülmektedir. Dolayısıyla fiilde başka bir anlam geçiş söz konusudur.

Kıdıgla-:

Kıdıgla-: kenar dikmek (BA kıdıgla-: kıyı dikmek, kıyılamak)

Ol börk kıdıgladı. O, börk vb.nin kenarını dikti. (s.484)

Fiil sadece TT ağızlarında varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil k->g- ve -d->-y- ses değişimleriyle “gıyıkla-” şeklinde “Çarık yapılacak hayvan derisini parça parça kesip kenarlarını düzeltmek (Giresun)” anlamında DLT’deki anlamından daha dar bir anlamla yer almaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Kıkır-:

Kıkır-: yüksek sesle bağırarak (BA kıkır-: yüksek sesle çağırmak, bağırarak; haykırmak)

Er kıkırdı. Adam birini çağırırken (ona) en yüksek sesiyle bağırды. (s.255)

Fiil TT ağızlarında varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil -k->-ğ- ses değişimiyle “kığır-” şeklinde “Çağırmak, davet etmek (Çanakkale); koyun ve keçileri çağırmak (İstanbul); çağırmak, yollamak (Çorum)” anlamlarında, k->g- ve -k->-ğ- ses

değişimleriyle “gığır-” şeklinde “Çağırarak, yollamak (Çorum)” anlamında yer almaktadır. Fiil TT ağzlarında, DLT’deki anlamından daha dar bir anlamla yer almaktadır. Ayrıca fiil TT ağzlarında yeni anlamlar da kazanmıştır.

Kılıçla-:

Kılıçla-: kılıçla vurulmak, kılıçlamak (BA kılıçla-: kılıçlamak, kılıç ile çalmak ve vurmak)

Ol anı kılıçladı. O, onu kılıçladı. (s.483)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “kılıçla-” şeklinde “Kılıçla çok sayıda insanı topluca öldürmek, kılıçtan geçirmek” anlamında yer almaktadır. Fiil TT’de daha dar bir anlamla yer almakta dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

AT’de fiil k->q- ve -ç->-c- ses değişimleriyle “qılıncla-” şeklinde “Kılıçla vurmak, kesmek, yaralamak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Kılıçlan-:

Kılıçlan-: kılıç sahibi olmak (BA kılıçlan-: kılıç sahibi olmak)

Er kılıçlandı. Adam kılıç sahibi oldu. (s.311)

TT’de fiil yer almamaktadır.

AT’de fiil k->q- ve -ç->-c- ses değişimleriyle “qılınclan-” şeklinde “Kılıçla vurulmak, yaralanmak, kesilmek; kılıç kuşanmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Kılın-:

Kılın-: kılmak, yapmak; işve ve cilve yapmak (BA kılın-: tavır takınmak, -kadın-nazlanmak; yapılmak, kılınmak, işlenmek)

Er tegme kılınç kılındı. Adam her türlü iş yaptı. (s.277)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “kılın-” şeklinde “Kılma işi yapılmak” anlamında

yer almaktadır. Fiil TT’de, DLT’deki “işve ve cilve yapmak” anlamını kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

AT’de fiil k->q- ses değişimiyle “qılın-” şeklinde “Yapılmak, yerine getirilmek” anlamında yer almaktadır. Eskimiş bir kelimedir. Fiil Sadece “namaz qıl-” fiilinde korunmuştur. Dolayısıyla fiilde anlam daralması vardır.

Kıltur-:

Kıltur-: yaptırmak (BA kıltur-: yaptırmak)

Ol anar iş kılturdi. O, ona iş yaptırdı. (s.288)

TT’de fiil -tur>-dır ses değişimiyle “kıldır-” şeklinde “Kılma işini yaptırmak; namaz kılınmasını sağlamak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil k->q- ve -tur>-dır ses değişimiyle “kıldır-” şeklinde “Kıldırma, yapmaya mecbur etmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Kına-:

Kına-: işkence etmek, cezalandırmak; kın edinmek (BA kına-: işkence etmek, cezalandırmak; bir şeye kın yapmak)

Tenri anı kınadı. Yüce tanrı onu cezalandırdı.

Ol bıçekin kınadı. O, bıçağı için kın edindi. (s.465)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “kına-” şeklinde “Yapılan bir işin kötü olduğunu belirtir bir biçimde söz söylemek, ayıplamak, takbih etmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “kın edinmek” anlamını kaybetmekle birlikte “işkence etmek, cezalandırmak” anlamını “yapılan bir işin kötü olduğunu belirtir bir biçimde söz söylemek, ayıplamak, takbih etmek” anlamıyla sürdürmektedir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

AT’de fiil k->q- ses değişimiyle “qına-” şeklinde “Suçlamak, ayıplamak, telin etmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “kın edinmek” anlamını kaybetmekle birlikte “işkence etmek, cezalandırmak” anlamını “suçlamak, ayıplamak, telin etmek”

anlamıyla sürdürmektedir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Kınla-:

Kınla-: kın edinmek (BA kınla-: kın yapmak)

***Ol bıçek kınladı.** O, bıçak için kın edildi. (s.473)*

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “kınla-” şeklinde “Bir şeye kın yapmak; bir şeyi kınına geçirmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Kırkıl-:

Kırkıl-: kırılmak

***Yun kırıldı.** Koyun vb.hayvanlar kırıldı. (s.301)*

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “kırkıl-” şeklinde “Kırma işi yapılmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil k->q- ve -k->-x- ses değişimleriyle “qırıl-” şeklinde ve “ustura, makas vs. ile kökünden kesilmek (saç, tüy)” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Kısıl-:

Kısıl-: sıkışmak, kısıtılmak (BA kısıl-: kısılmak, arada kalmak)

***Elig kapugka kısıldı.** Kapıda eli sıkıştı. (s.271)*

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “kısıl-” şeklinde “Hacmi, niceliği azalmak; hafifçe kapanmak; kaçıp kurtulma yolu kalmamak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil TT’de DLT’deki anlamlarından başka anlamlarla yer almaktadır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil k->q- ses değişimiyle “qısıl-” şeklinde “Bir şeyin arasında kalıp sıkışmak

/ sıkıştırılmak; hırıldamak, kısılmak; sığınmak, bir yere girip saklanmak, kısılmak, kısılup kalmak; utanmak, sıkılmak, çekinmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Kısın-:

Kısın-: (harcamada) cimri davranmak (BA kısın-: kısmak, cimrilik etmek; sidiği tutulmak)

***Er tawarın kısındı.** Adam malını harcamada cimri davrandı. (s.277)*

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “kısın-” şeklinde “Kendi gereksinimlerini karşılamakta tutumlu davranmak, imsak etmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil k->q- ses değişimiyle “qısın-” şeklinde “Israrla talep etmek, istemek; hırıldamak, kısılmak, azalmak (ses)” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamından başka bir anlamla yer almaktadır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Kısırkan-:

Kısırkan-: malını muhafazada sıkı davranmak, harcamaktan kaçınmak (BA kısırkan- / kısgan-: kısrırganmak, yedirmekten çekinmek)

***Er tawarın kısrkandı.** Adam malını muhafazada sıkı davrandı ve onu harcamaktan kaçındı. (s.310)*

TT’de fiil k->g- ses değişimiyle “kısrırgan-” şeklinde ve “Esirgeyip bir şeyi vermekten çekinmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Fiil AT ağızlarında yer almaktadır. AT ağızlarında fiil “qısırra-” şeklinde “Kanaat etmek (Mingəçevir)” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamına yakın bir anlam taşımaktadır. Dolayısıyla fiilde yakın anlama geçiş söz konusudur.

Kıstur-:

Kıstur-: (gereken miktarın) kısılmasını emretmek; (ayağa) basılması için emir vererek veya kementle cezalandırmak (BA kıstur-: kıstırmak, iskence ile cezalandırmak; kısılmasını emretmek, azalmasını emretmek)

***Beg anıñ ağakın kısturdı.** Bey, onun ayağına basılması için emir verdi. Kementle onu cezalandırısa da aynıdır.*

***Anıñ aşın kısturdı.** O, ona ayrılan yemek vb. şeylerin kısılmasını emretti.*

***Ol anıñ tōnın kısturdı.** O, onun elbise vb. şeylerinin kısılması için emir verdi.* (s.288)

TT’de -u->-ı- ses değişimiyle “kıstır-” şeklinde “İki şey arasında bırakarak sıkıştırmak; kaçamayacak bir duruma getirmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiilin DLT’deki anlamından başka anlamlarla yer almaktadır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlam geçiş söz konusudur.

AT’de fiil k->q-, -tur>-dır ses değişimleriyle “kısdır-” şeklinde “Kısmaya mecbur etmek, sıkmak fiilini yaptırmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek AT’de yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlam geçiş söz konusudur.

Kışla-:

Kışla-: kışlamak, kışı geçirmek (BA kışla-: kışlamak)

***Er ewinde kışladı.** Adam kışı ev vb.de geçirdi.* (s.473)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “kışla-” şeklinde “Kış olmak; kışı bir yerde geçirmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil k->q- ses değişimiyle “qışla-” şeklinde “Kışı bir yerde geçirmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Kışlat-:

Kışlat-: (insanları) evinde kışlatmak; (birini) sorumluluğuna alıp korumak (BA

kışlat-: kışlatmak, bir şeyi üzerine alıp saklamak)

Ol anı ewinde kışlattı. O, onu ve başkalarını evinde kışlattı. Bu da birini sorumluluğuna alıp korumasıdır. (s.341)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “kışlat-” şeklinde “Kışı bir yerde geçirtmek” anlamında yer almaktadır. Fiil TT’de “kışlatmak” anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Kıyıl-:

Kıyıl-: gözden kaybolmak; (zaman) geçmek; (vaat ve söz) yerine getirilmemek; yanlamasına kesilmek (BA kıyıl-: inmek; geçmek; ağaç iğrilemesine kıyılmak; sözden dönülmek)

Kūn kıyıldı. Güneş kayboldu.

Öd kıyıldı. Zaman geçti.

Yıgaç kıyıldı. Odun yanlamasına kesildi.

Söz kıyıldı. Vaad ve söz yerine getirilmedi. (s.429)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “kıyıl-” şeklinde “Çok ince ve küçük parçalar biçiminde doğranmak; kıyma işi yapılmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiilin DLT’deki “gözden kaybolmak; (zaman) geçmek; (vaat ve söz) yerine getirilmemek” anlamlarını kaybettiği görülmektedir. DLT’deki “yanlamasına kesilmek” anlamı ise “Çok ince ve küçük parçalar biçiminde doğranmak” anlamında varlığını korumaktadır. Ayrıca fiilin TT’de yeni bir anlam da kazandığı görülmektedir.

AT’de fiil k->q- ses değişimiyle “qıyıl-” şeklinde “Kısılmak, yarı yarıya kapanmak (göz için)” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek AT’de yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlam geçiş söz konusudur.

Kızar-:

Kızar-: kırmızılaşmak (BA kızar- / kızıl er-: kızarmak)

Kızardı nēḡ. Nesne kırmızılaştı. (s.254)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “kızart-” şeklinde “Kırmızı veya ona yakın bir renk almak; bazı sebze ve meyveler olgunlaşmaya başlamak, olgunlaşmak; utanç, öfke vb. duyguların etkisiyle, kanın yüze hücumu sonucu yüz kırmızı bir renk almak; yiyecekler tavada kızgın yağ içinde veya ateşte kırmızılaşarak pişmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil k->q- ses değişimiyle “qızart-” şeklinde “Çok ısınmaktan kırmızı renk almak, kıpkırmızı olmak; yüksek ateş üstünde tava vs.de kırmızı oluncaya kadar kavrulup pişmek; kırmızı olmak, kırmızılaşmak, kırmızı renk almak, allanmak; yetişmek, olgunlaşmak (meyveler); uzaktan görünmek (kırmızı şey ve ışık); utanmak, utancından yüzü kızarmak / utancından kan yüzüne vurup yanağı kırmızı olmak / acından, hırsından yüzünün rengi değişip kırmızılaşmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Kızart-:

Kızart-: kırmızılaştırmak (BA kızart-: kızartmak)

Ol kızarttı nēḡni. O, nesneyi kırmızılaştırdı. (s.525)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “kızart-” şeklinde “Kızarmasına neden olmak; kızgın yağda pişirmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil k->q- ses değişimiyle “qızart-” şeklinde “Kızarıncaya kadar ısıtmak; kırmızıya koyamak; tavada vs.de kızarıncaya kadar pişirmek; utandırmak, mahcup etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Kiçi-:

Kiçi-: kaşınmak (BA kiçi-: kaşınmak, gicişmek)

Etim kiçidi. Vücudum kaşındı. Bütün hayvanlar da aynı.

TT’de fiil k->g- ve -ç->-c- /-d- ses değişimleriyle yapım eki almış hâlde “giciş-” ve “gidiş-” olmak üzere iki farklı şekilde ve “Kaşınmak, kaşıntı duymak, gidişmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir. Fiilin “gici-” şekli TT ağızlarında “Kaşınmak (Amasya)” anlamıyla yer almaktadır.

AT’de fiil k->g- ve -ç->-c- ses değişimleriyle yapım eki almış hâlde “giciş-” şekilde “Kaşınmak, kaşıntı hissi duymak, kaşıntı hissetmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Kiçigle-:

Kiçigle-: küçük saymak, küçüklemek (BA küçükle-: küçük saymak)

Ol anı kiçigledi. O, onu küçük saydı. (s.486)

TT’de fiil yer almamaktadır.

AT’de fiil -i->-ü- ve -g->-k- ses değişimleriyle “küçüklə-” şeklinde “Yavrulamak, doğurmak (köpekgillere mensup hayvanlar); doğurmak (aşağılamak anlamında); ağacın gövdesinin dibinden filizler çıkmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek AT’de yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Kiçin-:

Kiçin-: (vücut) kaşınmak; (kadınlar için) fuhuş yapmak istemek

Uragut kiçindi. Kadın fuhuş yaptı.

Kiçinme. Kendini dövürtme (kaşınma). Aslı vücut kaşınınca söylenen ‘et kiçindi’den gelir. (s.278)

Fiil sadece TT ağızlarında varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil k>g ve ç>c ses değişimiyle “gicin-” şeklinde “Kaşınmak (Tokat, Gümüşhane, Konya)” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “fuhuş yapmak istemek” anlamını kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Kigir- bk. Kegir-

Kîñit- /Kîñüt- bk. Keñüt-

Kîñe- / kênêş-:

Kîñe- / kênêş-: danışmak / (bir işi) planlamak için birine danışmak (BA kênêş-: karşılıklı danışmak, tedbir etmek)

***Ol maña kênêşdi.** O, bana danıştı. (s.511)*

***Ol maña kîñedi.** O, işini benimle birlikte planladı. (s.512)*

Fiil TT ağızlarında varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil k->g- ve -ñ->-n- ses değişimleriyle “geneş- (Amasya, Kars, Ağrı)”, “gengeş- (Kars)” şekillerinde “Danışmak” anlamıyla varlığını korumaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil k->g- ve -ñ->-n- ses değişimleriyle “gənəş-” şeklinde ve “Bir konu hakkında birinin düşüncesini öğrenmek için onunla konuşmak, danışmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Kiril-:

Kiril-: girilmek (BA kiril-: girilmek)

***Ewke kirildi.** Ev vb. yerlere girildi. (s.272)*

TT’de fiil k->g- ses değişimiyle “giril-” şeklinde “Girme işi yapılmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Kiriş-:

Kiriş-: (bir işe) girmekte yarış etmek (BA kiriş-: girişmek, girişmekte yarış etmek)

***Ol meniñ birle tışka kirişdi.** Bir işe vb. şeye girişmekte o benimle yarış etti. (s.260)*

TT’de fiil k->g- ses değişimiyle “giriş-” şeklinde “Bir işi ele almak; başlamak; kalkışmak; birbirine karışmak; dövmek; kavgaya tutuşmak” anlamlarında yer almaktadır.

Fiil DLT'deki anlamını kaybederek yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT'de fiil k->g- ses değişimiyle “giriş-” şeklinde “Bir işe hevesle, ciddiyetle başlamak; cesaret etmek, cüret etmek; üzerine hücum etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT'deki anlamını kaybederek yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Kiritle-:

Kiritle-: kilitlemek, kapatmak

Ol kapug kiritledi. O,kapıyı kilitledi. (s.482)

TT'de fiil -r->-l- ses değişimiyle “kilitle-” şeklinde “Anahtarla kilidi kapamak; bir nesne veya bir kimseyi kilitli bir yere kapamak; karşılıklı çıkıntı ve girintileri olan şeyleri birbirine geçirmek, kenetlemek; sıkıca tutmak; kapatmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT'deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT'de fiil -r->-l- ve -t->-d- ses değişimleriyle “kilidlə-” şeklinde “kilitlemek, kilitle kapatmak” anlamında yer almakta ve DLT'deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Kirlen-:

Kirlen-: kirlenmek, (göz) çapaklanmak (BA kirlen-: kirlenmek; yumulmak)

Tön kirlendi. Elbise vb. kirlendi.

Köz kirlendi. Göz çapaklandı. (s.307)

TT'de fiil ses değişimi yaşamadan “kirlen-” şeklinde “Kirli duruma gelmek, pislenmek; kadının ırzına geçilmek, iffeti bozulmak, lekelenmek; kadın aybaşı olmak; onuru lekelenmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT'deki “(göz) çapaklanmak” anlamını kaybetmekle birlikte TT'de yeni anlamlar da kazanmıştır.

AT'de fiil ses değişimi yaşamadan “kirlen-” şeklinde “Kir tutmak, kirli hâle gelmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT'deki “(göz) çapaklanmak” anlamını kaybetmiştir.

Dolayısıyla Fiilde anlam daralması görülmektedir.

Kirşenlen-:

Kirşenlen-: yüzüne düzgün sürmek (BA kirşenlen-: yüze düzgün sürmek)

Uragut kirşenlendi. Kadın yüzüne düzgün sürdü. (s.315)

TT’de fiil yer almamaktadır.

AT’de fiil -e->-a- ses değişimiyle “kirşanlan-” şeklinde “Pudralanmak, pudra sürmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamına yakın bir anlamla yer almaktadır. Dolayısıyla fiilde yakın anlama geçiş söz konusudur.

Kirtür-:

Kirtür-: (ev vb. yerlere) sokmak için emir vermek, girdirmek (BA kirtür-: girdirmek)

Ol anı ewke kirtürdi. O, onu ev vb. yerlere sokmak için emir verdi. (s.289)

TT’de fiil k->g- ve -tür>-dir ses değişimleriyle “girdir-” şeklinde “Girme işini yaptırmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil k->g- ve -tür>-dir ses değişimleriyle “girdir-” şeklinde “Girmeye mecbur etmek, sokmak; takmak, geçirmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Kişne-:

Kişne-: kişnemek (BA kişne-: kişnemek)

At kişnedi. At kişnedi. (s.474)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “kişne-” şeklinde “At, bağırır gibi yüksek ses çıkarmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “kiřnə-” şeklinde “Kişneme sesi çıkarmak; uğultu sesi çıkarmak, uğuldamak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam değişilmesi görülmektedir.

Kiter-:

Kiter-: gidermek, uzaklaştırmak, yerinden kaldırmak (BA kiter-: gidermek, kaldırmak)

Ol tāřıg yldan kiterdi. O, taşı yoldan kenara çekti. Herhangi bir şeyi yerinden kaldırmak da aynıdır. (s.428)

TT’de fiil k->g- ve -t->-d- ses değişimleriyle “gider-” şeklinde “Ortadan kaldırmak, yok etmek; dindirmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Kizle-:

Kizle-: gizlemek (BAkizle-: gizlemek)

Ol kizledi nēņni. O, nesneyi gizledi. (s.473)

TT’de fiil k->g- ses değişimiyle “gizle-” şeklinde “Saklamak, görünmeyecek, belli olmayacak bir yere veya bir duruma koymak; beneklerle, çizgilerle veya renklerle bezeyerek bir şeyi bulunduğu çevreye uydurmak, alalamak, peelemek, kamufle etmek; bilerek ve isteyerek bir olguyu haber vermemek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam değişilmesi görülmektedir.

AT’de k->g- ses değişimiyle “gizlə-” şeklinde “Gizlemek, saklamak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Kizlen-:

Kizlen-: gizlenmek, gizler görünmek (BA kizlen-: saklar görünmek, kendi kendine saklamak)

Ol tawarın kizlendi. O malını gizler göründü. Malını kendi başına gizlerse yine aynıdır. (s.307)

TT’de fiil k->g- ses değişimiyle “gizlen-” şeklinde “Kendi kendini gizlemek, saklanmak; gizlenilmek, gizli tutulmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil k->g- ses değişimiyle “gizlən-” şeklinde “Saklanmak, kimsenin görmemesi için bir yere gidip saklanmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Kizlet:-

Kizlet:- gizletmek (BA kizlet:- gizletmek)

Ol maña söz kizletti. O, ona vb.ne sözü gizletti. (s.341)

TT’de fiil k->g- ses değişimiyle “gizlet-” şeklinde “Gizleme işini yaptırmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil k->g- ses değişimiyle “gizlət-” şeklinde “Başka birinin görmemesi, bulmaması için saklamak, gizli, gözden uzak bir yere koymak; bildirmemek, hissettirmemek, sezdirmemek / bilerek bir şeyi haber vermemek; bir şeyin üstünü kapamak, kamufle etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Kogşa:-

Kogşa:- (katı nesne) gevşemek (BA’da kogşa:- katı şey gevşek olmak-Kawşa-)

Katıg nēḡ kogşadı. Katı nesne gevşedi. (s.469)

TT’de fiil -o->-a- ve -g->-ğ- ses değişimleriyle “kağşa-” şeklinde “Eskimek, dağılmaya yüz tutmak; herhangi bir şey ek yerlerinden ayrılmak, oynamak; ihtiyarlamak; zayıflamak, gevşemek, güçsüzleşmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Kokıt-:

Kokıt-: kokutmak (BA kokıt-: kokutmak)

Ol anar söglünçü kokıttı. O, ona kokusu çıkıncaya kadar ızgara yaptı. (s.329)

TT’de fiil -ı->-u- ses değişimiyle “kokut-” şeklinde “Hoş olmayan bir koku bırakmak; bozulup kokmasına neden olmak, kokuşturmak; bir işi uzatarak çıkmaza sokmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil TT’de DLT’deki anlamından başka anlamlarla yer almaktadır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil k->q-, -k->-x- ve -ı->-u- ses değişimleriyle “qoxut-” şeklinde “Bir şeyi saklayarak kokmasına sebep olmak, çürütmek, eskitmek; koku vermek, koku yaymak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Koltukla-:

Koltukla-: koltuğuna almak; koltuğuna vurmak (BA’da koltukla-: koltuklamak, koltuğuna almak; koltuğa vurmak)

Ol otuñ koltukladı. O, odunu koltuğuna aldı. Koltuğuna vurursa yine aynıdır. (s.489)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “koltukla-” şeklinde “Koltuğu altına almak; koltuğa girmek; kıvanç verecek biçimde övmek, koltuklarını kabartacak sözler söylemek, pohpohlamak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “koltuğuna vurmak” anlamını TT’de kaybetmekle birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır.

AT’de fiil k->q- ve -k->-q-ses değişimleriyle “qoltuqla-” şeklinde “Bir şeyi koltuğunun altına almak, koltuğunun altına alarak taşımak; kolunu başkasının koluna geçirmek, koluna girmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “koltuğuna vurmak” anlamını AT’de kaybetmekle birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır.

Kondur-:

Kondur-: (kuş için) kondurmak; (maden üzerine kıymetli taş) kondurmak, işlemek

(BA kondur-: kondurmak, üzerine koymak)

Ol ewinde kuş kondurdı. O, evine kuş indirdi.

Ol altun üze çeş kondurdı. O, altının üzerine fîruze işledi. (s.288)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “kondur-” şeklinde “Konma işini yaptırmak; gelişi güzel takmak, iliştmek; birden yapıvermek veya söyleyivermek; yakıştırmak, haksız yere birtakım eksiklikler isnat etmek, üzerine yormak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “(maden üzerine kıymetli taş) kondurmak, işlemek” anlamını TT’de kaybetmekle birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır.

AT’de fiil k->q ve -u->-a- ses değişimleriyle “qondar-” şeklinde “Kendinden ilave etmek, uydurmak, kendinden icat etmek; üzerine ilave etmek, sonradan ilave etmek; kurmak, yapmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek AT’de yakın anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde yakın bir anlama geçiş söz konusudur.

Konukla-:

Konukla-: konuk etmek (BA konukla-: konuk etmek (Oğuzca), ev sahibinin rızası olmadan evde geceleme)

Beg meni konukladı. Bey vb. beni konuk etti. Oğuz lehçesi korumakla birlikte kalanlarda ev sahibi istemediği hâlde adamın geceyi o evde geçirmesidir. (s.485)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “konukla-” şeklinde “Konuk olmak; yemeğe çağırma” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil k->q- ve -u->-a- ses değişimleriyle “qonaqla-” şeklinde “Misafir etmek, misafir kabul etmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Koḡra-:

Koḡra-: kestane rengine dönmek; (ses) kalınlaşmak; bülüḡ çağına gelmek (BA koḡra-: ses kalınlaşmak; bir şey koḡur yani kestane rengi olmak)

TT’de fiil yer almamaktadır.

AT’de fiil k->q- ve -ŋ->-n- ses değişimi ve yapım eki ile “qonurlaş-” şeklinde “Açık kestane, kahverengini almak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “(ses) kalınlaşmak; bülüğ çağına gelmek” anlamlarını kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görölmektedir.

Korın- / korun-:

Korın- / korun-: cimri davranmak (malı) korumak (BA korın- / korun-: sıkılık etmek, pintilik etmek)

Er tawarına korundu. Adam malına kıyamadı ve cimri davrandı. (s.277)

TT’de ses değişimi yaşamadan “korun-” şeklinde “Kendini korumak, bir yere sığınmak, bir şeyden sakınmak; koruma işine konu olmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil TT’de DLT’deki anlamından farklı anlamlarla yer almaktadır. Dolayısıyla fiilde başka anlama geçiş söz konusudur.

AT’de k->q- ses değişimiyle “qorun-” şeklinde “Darbeden, hücumdan vs. kendini korumak, müdafa etmek” anlamında yer almaktadır. Fiil AT’de DLT’deki anlamından farklı anlamda yer almaktadır. Dolayısıyla fiilde başka anlama geçiş söz konusudur.

Korkıt- / korkut-:

Korkıt- / korkut-: korkutmak (BA korkıt- / korkut-: korkutmak)

Ol anı korkuttı. O, onu korkuttu. (s.339)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “korkut-” şeklinde “Korkmasına yol açmak; kaygıya düşürmek; gözdağı vermek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görölmektedir.

AT’de fiil k->q- ve -k->-x- ses değişimleriyle “qorxut-” şeklinde “Korkmasına sebep olmak, korku vermek, korkutmak / endişeye düşürmek, içine korku düşürmek; tehtit ederek korkuya düşürmek, tehtit etmek; ürkütüp kaçırmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görölmektedir.

Korkul-:

Korkul-: korkulmak (BA korkul-: korkulmak)

İşdın korkuldu. İşten korkuldu. (s.301)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “korkul-” şeklinde “Korkmak; kaygı duyulmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Korkuş-:

Korkuş-: iki kişi birbirinden korkmak (BA korkuş-: birbirinden korkmak, korkuşmak)

Olar ikki korkuşdı. O ikisi birbirlerinden korktu. (s.297)

TT’de fiil yer almamaktadır.

AT’de fiil k->q- ve -k->-x- ses değişimleriyle “qorxuş-” şeklinde “Korkmak (çoğul), herkes korku duymak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Koşlan-:

Koşlan-: (bir şeyin) yedeğini, ikincisini edinmek (BA koşlan-: kendine hayvan yedek koşmak)

Er öziñe at koşlandı. Adam kendisi için yedek at edindi. (s.307)

TT’de fiil yer almamaktadır.

AT’de fiil k->q- ses değişimiyle “qoşalan-” şeklinde “Çift olmak, iki hâle gelmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Koşul-:

Koşul-: (bir şey bir şeye kendi kendine veya birisi tarafından) katılmak; (şiiir, gazel) nazmedilmek (BA koşul-: birleşmek, katılmak, tertip edilmek, özgür kılınmak)

Bîr nêḡ bîrke koşuldi. *Bir şey bir şeye katıldı. Onu birisi katarsa da ayındır.*

Yîr koşuldi. *Şiir (gazel) nazmedildi.* (s.271)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “koşul-” şeklinde “Koşmak (I) işi yapılmak; bir yere sürülmek, gönderilmek; herhangi biri koşmak (II)” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “nazmedilmek” anlamını kaybetmekle birlikte TT’de yeni anlamlar da kazanmıştır.

AT’de fiil k->q- ses değişimiyle “qoşul-” şeklinde “Koşmak fiiline konu olmak, bağlanmak; birleşmek, dâhil olmak, bir işe karışmak / ortal olmak, razı olmak, kabul etmek; ar kadaş olmak, birleşmek, ilişki kurmak; meşgul olmaya başlamak, kötü işlerin peşine takılmak; karışmak, müdahâle etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “nazmedilmek” anlamını kaybetmekle birlikte AT’de yeni anlamlar da kazanmıştır.

Koyul-:

Koyul-: katılaştirmek, koyulmak, koyulaştirmek (BA koyul-: akar nesne koyulmak)

Yugrut koyuldi. *Yoğurt katılaştı.* (s.429)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “koyul-” şeklinde “Koyma işine konu olmak; koyulaştirmek; girişmek, başlamak, teşebbüs etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlarda kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil k->q- ses değişimiyle “qoyul-” şeklinde “Koyma fiiline konu olmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki sadece “koyulmak” anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Köçür-:

Köçür-: naklettirmek, göçürmek, nakletmek; istinsah etmek (BA köçür-: göçürmek; yazmak, istinsah etmek, nakletmek)

Ol anı ewdin köçürdi. *O, onun evini değiştirdi, nakletti ve göçürdü.*

Ol bitig köçürdi. O kitap istinsah etti.

Ol köçüt köçürdi. O, atı bir yerden bir yere nakletti. (s.253)

TT’de fiil k->g- ses değişimiyle “göçür-” şeklinde “Göçmesine sebep olmak; çöktürmek; yiyip bitirmek; bitkileri yerinden çıkarıp başka yere dikmek, göçermek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “istinsah etmek” anlamını kaybetmekle birlikte, “nakletmek” anlamını daha dar bir anlamla sadece bitkiler için korumuştur. Ayrıca fiil TT’de yeni bir anlam da kazanmıştır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “köçür-” şeklinde “Birinin yaşadığı yeri değiştirmek / bir yerden başka bir yere getirmek, olduğu yeri değiştirmek (hayvanlar, kuşlar, bitkiler); kocaya vermek, gelin etmek; kopyasını çıkarmak, suretini çıkarmak; yazmak, dâhil etmek, ait etmek / bir şeyi (gayrimenkul, hak vs.) resmi yoldan başkasına vermek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki tüm anlamlarını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Köker-:

Köker-: grileşmek, göğün rengine olmak (BA köger-: göğermek, gök rengini almak)

Kökerdi nēḡ: nesne grileşti. O da göğün rengine olmasındır. (s.256)

TT’de fiil k->g- ve -k->-v- ses değişimleriyle “göver-” şeklinde “Yeşermek; morarmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamından daha dar bir anlamla TT’de yer almaktadır. Dolayısıyla fiilin anlamında daralma görülmektedir.

AT’de fiil k->g- ve -k->-y- ses değişimleriyle “göyər-” şeklinde “Mavi renge bürünmek, mavileşmek, morarmak; darbe veya bir yere şiddetli dokunma sebebiyle mavileşmek, morarmak; soğuktan, hiddetten dolayı morarmak; (mavi şey) uzaktan görünmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Kökle- (I):

Kökle-: eyer bağını bağlamak (BA kökle-: eğer bağını sıkı bağlamak)

Ol eder kökledi. O, eyerin bağıni bağladı. (s.473)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “kökle-” şeklinde “Ağaç veya bitkiyi kökü ile birlikte topraktan çıkarmak, kökertmek; toprakta kalan bitki köklerini ayıklamak; bağ çubuklarını veya fidanları köklendirip dikmek; minder, şilte vb.nin iki yüzünü yer yer dikişlerle tutturmak; ince saç örgülerinden birkaçını yeniden bir arada örmek; motorlu araçlarda gaz pedalına sonuna kadar basmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiilin TT’de, DLT’deki “minder, şilte vb.nin iki yüzünü yer yer dikişlerle tutturmak; ince saç örgülerinden birkaçını yeniden bir arada örmek” anlamları “bağlamak” anlamı taşımaktadır ve DLT’deki anlamlarına yakın anlamdadır. Dolayısıyla fiil DLT’deki anlamına yakın bir anlam kazanmıştır. Fiilde yakın anlama geçiş söz konusudur. TT’de yer alan diğer anlamlar ise “kök (bitki)” ile ilgilidir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “köklə-” şeklinde “Elbise kesildikten sonra parçaları geniş aralıklı dikişle birbirine birleştirmek” anlamında yer almaktadır ve “bağlamak” anlamını içerisinde barındırmaktadır. Dolayısıyla fiil DLT’deki anlamına yakın bir anlam kazanmıştır. Fiilde yakın anlama geçiş söz konusudur.

Kökle- (II):

Kökle-: (hayvanlar) yeşillik ve taze ot yemek (BA kögle-: -hayvan- yeşil ot yemek)

Fiil sadece TT ağızlarında varlığını korumaktadır. Fiil TT ağızlarında k->g ve -k->-ğ- ses değişimleriyle “gögle- (göge sal-)” şeklinde “İlkbaharda hayvanları taze ota salmak (Kütahya)” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Köklen-:

Köklen-: eyerin kaburga tahtalarını bağlamak; soylu olmak, zenginleşmek (BA köklen-: sıkı bağlanmak, asaletli ve zengin olmak)

Eder köklendi. Eyerin kaburga tahtaları bağlandı.

Er köklendi. Adam, soylu oldu. (s.307)

TT’de ses değişimi yaşamadan “köklen-” şeklinde “Bitkide kök oluşmak, bitki kök salmak, kök tutmak; köklü, temelli bir biçimde yerleşmek” anlamlarında yer almaktadır. Bu

anlamlar kök ile ilgilidir. DLT'deki “soylu olmak, zenginleşmek” anlamları ise kökle ilgili mecaz anlamlardır. Fiil DLT'deki “eyerin kaburga tahtalarını bağlamak” anlamını kaybetmekle birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır.

AT'de fiil ses değişimi yaşamadan “köklən-” şeklinde “Bir yerde kökleşip kalmak, yerini sağlamlaştırmak, daima yaşar hâle gelmek” ve “geniş aralıklı dikişle dikilmek” anlamlarında iki farklı madde başı olarak yer almaktadır. DLT'deki “eyerin kaburga tahtalarını bağlamak” anlamı “bağla-” ile ilgilidir ve “geniş aralıklı dikişle dikilmek” anlamı DLT'deki bu anlamla yakın anlamlıdır. DLT'deki “soylu olmak, zenginleşmek” anlamı ise “kök-” ile ilgilidir ve AT'deki “Bir yerde kökleşip kalmak, yerini sağlamlaştırmak, daima yaşar hâle gelmek” anlamını karşılamaktadır.

Kökleş- / kökteş-:

Kökleş- / kökteş-: yapışmak ve tutunmak; Bulgar lehçesinde (biriyle) aşiret bağı kurmak; eyer kaburgasını bağlamakta yardım etmek (BA kökleş- / kökteş-: ilişip sokulmak; eğer bağlamakta yardım etmek, hısımlıkla bağlanmak)

Ol anıñ birle kökleşdi. O, ona yapıştı ve tutundu.

Ol anıñ eğer kökleşdi. O, eyerin kaburgasını bağlamakta (ona) yardım etti.

Ol anıñ birle kökleşdi. O, onunla aşiret bağı kurdu. (s.298)

TT'de fiil ses değişimi yaşamadan “kökleş-” şeklinde “Güçlü bir biçimde yerleşmek, yer etmek, kök salmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiilin DLT'deki “yapışmak ve tutunmak; (biriyle) aşiret bağı kurmak” TT'deki anlamla yakın anlamdadır, “eyer kaburgasını bağlamakta yardım etmek” anlamı ise kaybolmuştur. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

AT'de fiil ses değişimi yaşamadan “kökləş-” şeklinde “Kök atmak, sağlamlaşmak, muhkemleşmek” anlamında yer almaktadır. Fiilin DLT'deki “yapışmak ve tutunmak; (biriyle) aşiret bağı kurmak” AT'deki anlamla yakın anlamdadır, “eyer kaburgasını bağlamakta yardım etmek” anlamı ise kaybolmuştur. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Köler-:

Köler-: (at) karın şişmesinden yere yapışmak; su birikmek, çukurlar su dolmak, sular çoğalmak (BA köler-: göl hâline gelmek, gölermek, toplanmak, su göllenmek)

Kölerdi suw. Su birikti ve gölcük gibi oldu.

At kölerdi. At, karın şişmesinden yere yapıştı. (s.256)

TT’de fiil k->g- ses değişimiyle “göler-” şeklinde “Göl durumuna gelmek; hayvanın ipi ayağına ve boynuna dolaşarak kalkamayacak biçimde yere yıkılmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “(at) karın şişmesinden yere yapışmak” anlamını sadece at için değil tüm hayvanlar için korumakta ancak yere yıkılma sebeplerinde anlam değişimi görülmektedir. Fiil DLT’deki “göllenmek” anlamınıysa korumaktadır.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Kömtür-:

Kömtür-: gömdürmek (BA kömtür-: gömdürmek)

Ol yirde nēḡ kömtürdi. O, ona nesneyi yere gömdürdü. (s.289)

TT’de fiil yer almamaktadır.

AT’de fiil k->g- ve -t->-d- ses değişimleriyle “gömdür-” şeklinde “Gömmek fiilini yaptırmak, gömülmesini sağlamak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Köñüllen-:

Köñüllen-: niyetlenmek; bir şeyi anlayıp idrak etmek (BA köñgüllen-: gönüllenenmek; -çocuk- düşünmek ve anlamak; arzu etmek)

Er işka köñüllendi. Adam, işi yapmaya niyetlendi. (s.516)

TT’de fiil k->g- ve -ḡ->-n- ses değişimleriyle “gönüllenen-” şeklinde “Gücenmek, darılmak, alınmak” anlamında yer almaktadır. Fiil TT’de DLT’deki anlamından başka bir anlamla yer almaktadır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Köpür-:

Köpür-: (süt vb. tencere) köpürmek (BA köpür-: köpürmek)

Eşiç köpürdi. Tencere vb.şeyler köpürdü.

Süt köpirdi. Süt köpürdü. İnsanların dudakları köpürünce de aynıdır. (s.252)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “köpür-” şeklinde “Köpük yapmak, köpük oluşmak, köpük çıkararak kabarmak; ekşiyip köpüklenmek; çok kızmak, birdenbire öfkelenmek, feveran etmek; gerekli gereksiz, aralıksız ve bıktırıcı konuşup durmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “köpür-” şeklinde “Kabarıp köpüklenmek, şişmek, kükremek (deniz); çok sinirlenmek, coşmak, kendinden geçmek, kendini kaybetmek” ve “hava veya gaz dolması neticesinde şişmek, hacmi büyümek” anlamlarında olmak üzere iki ayrı madde başı olarak yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Köpürt-:

Köpürt-: (tencereyi, suyu vb.ni) köpürtmek (BA köpürt-: köpürtmek)

Öt eşiçni köpürtti. Ateş tencereyi köpürttü. (s.525)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “köpürt-” şeklinde “Köpürmesini sağlamak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “köpürt- / köpdür-” şekillerinde “Üfleme veya içini havayla doldurma neticesinde hacmini büyütmek, şişirmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Köriş-:

Köriş-: gözle bakışmak; herhangi bir şey görünmek (BA köriş-: -gözle- bakmak)

Ol meniñ birle körışdi. O benimle, gözle bakıştı. Herhangi bir şey görünürse yine aynı. (s.260)

TT’de fiil k->g- ve -i->-ü- ses değişimleriyle “görüş-” şeklinde “Buluşup konuşmak, konuşup sohbet etmek; dostluk, ahbablık etmek; bir iş, bir konu üzerinde karşılıklı görüş ileri sürmek, müzakere etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek TT’de yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil k->g- ve -i->-ü- ses değişimleriyle “görüş-” şeklinde “birbirini görmek; tokalaşmak, hâl, hatır sormak; tokalaşıp ayrılmak, görüşüp ayrılmak; herhangi bir gaye için biriyle görüşüp konuşmak, fikir danışmak; gezmek, dostluk kurmak, arkadaş olmak (kızla genç); tesadüfen birbirini görmek, rastlamak, karşı karşıya gelmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil AT’de DLT’deki “herhangi bir şey görünmek” anlamını kaybetmekle birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır.

Körküt- / körkit-:

Körküt- / körkit-: göstermek (BA körküt-: göstermek)

TT’de fiil yer almamaktadır.

AT’de fiil -ü- /-i->-e- ve -t->-z ses değişimiyle “görkəz-” şeklinde “Göstermek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Körtür-:

Körtür-: görmesini sağlamak, gördürmek (BA körtür-: gördürmek)

Ol anar nēñ körtürdi. O, onun nesneyi görmesini sağladı. (s.289)

TT’de fiil k->g- ve -t->-d- ses değişimleriyle “gördür-” şeklinde “Görme işini yaptırmak; bir işi başkasına yaptırmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil k->g- ve -t->-d- ses değişimleriyle “gördür-” şeklinde “Yapmaya mecbur

etmek, yapmasını rica etmek” anlamında yer almaktadır. Fiilin DLT’deki anlamından başka bir anlamla yer aldığı görülmektedir. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Körükle-:

Körükle-: (ateşi) körükle üflemek, körüklemek (BA körükle-: körüklemek)

Ol ötug körükledi. O, ateşi körükle üfledi. (s.486)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “körükle-” şeklinde “Körükle hava vermek; kızıştırmak, şiddetlendirmek; çıkar sağlamak için kendini acındırmak, ajite etmek; harekete geçirmek, ajite etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlarda kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “körüklə-” şeklinde “Körük çekmek; daha da şiddetlendirmek, kızıştırmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlarda kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Körül-:

Körül-: bakılmak, görülmek (BA körül-: görülmek)

Körüldi nēŋ. Nesneye bakıldı. (s.272)

TT’de fiil k->g- ses değişimiyle “görül-” şeklinde “Göz yardımıyla bir şey, bir varlık algılanmak, seçilmek; gereken iş yapılmış olmak; bir şeyin bulunduğu anlaşılmak, karşılaşılmak, rastlanmak; kabul edilmek, sayılmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlarda kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil k->g- ses değişimiyle “görül-” şeklinde “göz vasıtasıyla görmek fiiline konu olmak, kavranmak, hissedilmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Körün- / közün- (Argu lehçesi):

Körün- / közün-: görünmek (BA körün-: görünmek, kavuşmak)

Ol begke köründi. O, beyle buluştu ve (bey) onu gördü.

Tāg köründi. Dağ vb. göründü ve ortaya çıktı. Herhangi bir şey uzakta karanlıktan oratay çıkarsa aynıdır. (s.278)

TT’de fiil k->g- ses değişimiyle “görün-” şeklinde “Görülür duruma gelmek, görülür olmak, gözükmek; izlenim uyandırmak; benzetmek, görünüşünde olmak; azarlamak; gözdağı vermek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir. Ayrıca TT’de “gözük-” şekli de yer almakta ve “Görünmek” anlamı taşımaktadır.

AT’de fiil k->g- ses değişimiyle “görün-” şeklinde “Gözle kavranılmak, hissedilmek, göz karşısına çıkmak, göze çarpmak; peyda olmak, zuhur etmek, ortaya çıkmak / belirli bir etki uyandırmak; hesap edilmek,..... gibi gelmek; bir yere gelmek, tesadüf edilmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Kösül-:

Kösül-: (ayak) uzatmak, uzatılmak (BA kösül-: -ayak- uzanmak, uzatılmak)

Er ağak kösüldi. Adam ayağını uzattı.

Yogurkanka artuk ağak kösülse üşiyür. Ayak, yorganın ölçüsünden fazla uzatılırsa soğuk alır. (s.272)

Fiil sadece TT ağızlarında varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil ses değişimi yaşamadan “kösül-” şeklinde “Uzanıp yatmak, ayakları uzatarak yatar gibi oturmak, sere serpe oturmak (Afyon, Isparta, Burdur, Denizli, Manisa, Ankara, Konya, Adana, İçel, Antalya, Muğla); büzülmek, toplanmak, toparlanmak (Isparta, Denizli, Aydın, İzmir, Manisa, Kurşunlu -Çankırı, Niğde, Konya, Adana, Antalya, Muğla); yorulmak, gücünü kaybetmek (Afyon, Denizli, Aydın, Balıkesir, Bursa, Kütahya, Bilecik, Tokat -Eskişehir, Kastamonu, Giresun, Ankara, Muğla); öfkesi geçmek, yatışmak (Burdur, Denizli, Aydın, İzmir, Manisa, Balıkesir, Muğla, Tekirdağ); yılmak, pısmak, korkmak (Aydın, Manisa, Çankırı, Niğde)” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Kötür-:

Kötür-: kaldırmak (BA kötür-: götürmek)

Er yük kötürdi. Adam yük taşıdı.

Tewe yük kötürse kamuç yeme kötürür. Deve eğer yükün hepsini taşıyorsa kepçeyi taşımaya da tahammül eder. (s.253)

TT’de fiil k->g- ses değişimiyle “götür-” şeklinde “Taşımak, ulaştırmak veya koymak; bir kimseyi bir yere kadar yanında yürütmek; yerinden ayırıp uzağa atmak veya yok etmek; öldürmek; dayanmak, katlanmak, tahammül etmek; birinin yanında yürüyüp ona bir yere kadar arkadaşlık etmek; bir sonuca vardırmak; kaybolmasına, yok olmasına yol açmak; herhangi bir yiyeceği tek başına ve hızlı bir biçimde yemek; tümüyle sahip olmak; haksız kazanç sağlamak, mal veya para sahibi olmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil k->g- ses değişimiyle “götür-” şeklinde “Eline almak, eline alıp kaldırmak / kaldırmak; defnetmek için götürmek, kaldırmak (cenaze); kendisi ile beraber götürmek; kendi içine almak, kabul etmek, dâhil etmek; kavramak, hafızada tutmak, öğrenmek; elde etmek, ürün almak; her tarafa yayılmak, bürümek, basmak, kaplamak, sarmak; göz önüne almak, misal vermek, numune göstermek; harcanmak, masraf edilmek, tamamlanmak, mal olmak; başlamak, temel atmak; sinirlendirmek, hiddetlendirmek, şiddetli tesir etmek; tahammül etmek, katlanmak, kabul etmek; çıkarmak (başlıklar); yemek, tadına bakmak; bazı isimlere takılarak birleşik fiil ve bazı ifadeler yapılır” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Közet-:

Közet-: beklemek, gözetmek, korumak (BA közet-: gözetmek, gözetilmek; muntazır olmak)

Ol meni közetti. O, beni bekledi. (s.328)

TT’de fiil k->g- ses değişimiyle “gözet-” şeklinde “Korumak, bakmak, özen

göstermek, himaye etmek; önem vermek, göz önünde bulundurmak, ayrı tutmak; kollamak, beklemek; bir sonuca giderken bütün ayrıntı ve etkenleri dikkate almak; kayırmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil k->g- ses değişimiyle “gözət-” şeklinde “Bir şeyi veya bir şahsı beklemek; korumak, kaygılanmak, herhangi bir şey olmaması için nezaret etmek; bir şeyi arzulamak, elde etmeye çalışmak; ümit etmek, ihtimal vermek, düşünmek; bir şeyi yerine getirmek, ciddi olarak bir şeye riayet etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Közün- bk. Körün-

Kuçakla-:

Kuçakla-: kucaklamak (BA kuçakla-: kucaklamak)

Ol barçın kuçakladı. O nesneyi kuçakladı. (s.485)

TT’de fiil -ç->-c- ses değişimiyle “gucakla-” şeklinde “Kollarla sarıp göğüs üzerine bastırmak; kucağına almak, kucağında taşımak; içine almak veya çepeçevre sarmak, kuşatmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil k->q-, -ç->-c- ve -k->-q- ses değişimleriyle “qucaqla-” şeklinde “Okşama ve sevgi ifadesi olarak birini kolları arasına alıp göğsüne basmak, bağrına basmak, kucağına almak / kolları arasına almak; sıkı sıkıya yapışmak, yakalamak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Kuçuş-:

Kuçuş-: kucaklaşmak (BA kuçuş-: kucaklaşmak)

Fiil sadece TT ağızlarında varlığını korumaktadır. Fiil TT ağızlarında -u->-o- ses

değişimiyle “koçuş-” şeklinde “Kucaklamak, kucaklaşmak, sarılmak (Çanakkale)”, “koç-” şeklinde ve “Kucaklamak, kucaklaşmak, sarılmak (Çanakkale, Çorum, Urfa, Gaziantep, Maraş); Cinsel ilişkide bulunmak (Bilecik, Kars)” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlam da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Kudur- / Kutur-:

Kudur-: çok çalışmak, çalışma işini abartmak; kudurmak

Kutur-: kudurmak, haddini aşmak; (ekin) azmak (BA kudur-: kudurmak; üstüne düşmek, çabalamak / kutur-: haddini aşmak, kudurmak, azmak)

***Ol bu işta kudurdu.** O bu işte çok çalıştı ve iyice abarttı. (s.253)*

***Oglan kuturdu.** Çocuk kudurdu, yaramazlıkta çok ileri gitti. (s.253)*

***Tarığ kuturdu.** Ekin, bitki vb. azdı. Aslı, her şeyin ölçüsünü kaçırmasıdır. (s.253)*

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “kudur-” şeklinde “Kuduz hastalığına yakalanmak, kuduz olmak; aşırı davranışlarda bulunmak, taşkınlık göstermek; çok yaramazlaşmak, ele avuca sığmamak; gücünü artırmak, tehlikeli bir durum almak, tehlikeli bir duruma gelmek; çok kızmak, öfkelenmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “çok çalışmak, çalışma işini abartmak” anlamını “aşırı davranışlarda bulunmak” anlamıyla sürdürmekle birlikte fiil yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil k->q- ses değişimiyle “qudur-” şeklinde “Kuduz hastalığını yakalanmak, kuduz olmak; son derece hiddetlenmek, hiddetinden kendini kaybedecek dereceye gelmek; coşmak, yükselmek, şiddetlenmek; azgınlaşmak, haddini aşmak, çizgisini aşmak, hareketinde konuşmasında çizgisini aşmak / kibirlenmek, kimseyi takmamak, kendini yüksek görmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “çok çalışmak, çalışma işini abartmak” anlamını daha geniş bir anlamla korumakla birlikte AT’de yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Kulaçla-:

Kulaçla-:kulaçla, kulaçlamak (BA kulaçla-:kulaçlamak)

Ol uruknı kulaçladı. O ipi vb. şeyleri kulacıyla kulaçladı. (s.483)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “kulaçla-” şeklinde “Kaç kulaç olduğunu ölçmek; kulaç atarak yüzmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil k->q-, -u->-o- ve -ç->-c- ses değişimleriyle “qolacla-” şeklinde “Kulaçla ölçmek; kollarını öne doğru uzatmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Kulakla-:

Kulakla-: kulağa vurmak (BA kulakla-: kulağa vurmak)

Ol oğlın kulakladı. O, oğlunun kulağına vurdu. (s.285)

TT’de fiil yer almamaktadır.

AT’de fiil k->q- ses değişimleriyle “qulakla-” şeklinde “Kulağından tutmak, yapışmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamdan başka bir anlamla yer almaktadır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Kulunla- / kulna-:

Kulunla- / kulna-: kulunlamak, kısarak yavrulamak, doğurmak (BA kulunla- / kulna-: kısarak yavru doğurmak)

Kulunladı. Kısarak yavruladı. (s.386)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “kulunla-” şeklinde “Kısarak veya eşek yavrulamak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil k->q- ses değişimiyle “qulunla-” şeklinde “Yavrulamak, doğurmak (at)” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Kurı- / kuru-:

Kurı- / kuru-: kurumak (BA kurı- / kuru- / kuzı-: kurumak)

Kurıdı tōn. Elbise vb. kurudu. (s.462)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “kuru-” şekliyle “İslaklığını, nemini yitirerek kuru duruma gelmek; bitki, suyu çekilip cansız duruma gelmek; akarsu, göl vb.nin suyu kalmamak; bazı nesneler yumuşaklığını yitirmek, sertleşmek; cılızlaşmak, sıskalaşmak, zayıflamak; çok susamak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil k->q- ses değişimiyle “quru-” şeklinde “İslaklığı, rutubeti, nemi yok olmak, kuru hâle gelmek; güneşten oluşan sıcaklık veya kuraklıktan dolayı solmak yahut topraktan gıda almaması neticesinde mahvolmak, ölmek; zayıflamak; felç olmak, hareketi yok olmak; donmak, duygusuz hâle gelmek, hissizleşmek; son derece hayret içinde kalmak, donup kalmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Kurıt- / kurut-:

Kurıt- / kurut-: kurutmak (BA kurıt- / kurut-: kurutmak)

Kūn tōnug kuruttı. Güneş, elbise vb. şeyleri kuruttu. (s.328)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “kurut-” şekliyle “Suyunu ve ıslaklığını giderip kuru duruma getirmek; bitki canlılığını yitirmek; bazı sebze ve meyvelerin buharlaştırılmasıyla kuru bir durum almasını sağlamak; cılız duruma getirmek, zayıflatmak; yiyecek ve içecekleri yiyip bitirmek; uğursuzluk getirmek, yok etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil k->q- ses değişimiyle “qurut-” şeklinde “İslanmış veya nemlenmiş bir şeyi kuru hâle getirmek, rutubetini, ıslaklığını, nemini yok etmek; kendi etkisi ile yakmak, soldurmak; zayıflatmak, çok zayıflatmak; dondurmak, duygusuz, hissiz bir hâle getirmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Kurın- / kurun-:

Kurın- / kurun-: kurumak, kurunmak, kurulanmak (BA kurın- / kurun-: kurunmak, kurulanmak)

Er kurundu. Adam yıkandıktan sonra kurundu. (s.277)

Kurındı nēŋ. Nesne kurudu. (s.221)

TT’de fiil yer almamaktadır.

AT’de fiil k->q- ses değişimiyle “qurun-” şeklinde “Kurulanmak, ıslak veya terli vücudu havlu ile kurulamak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamından daha dar bir anlamla yer almaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Kurıgla-:

Kurıgla-: kuru kullanmak (BA kuruğla-: kuru olarak kullanmak)

Kurugladı nēŋni. Nesneyi kuru kullandı. (s.48)4

TT’de fiil -ı->-u- ve -g->Ø ses değişimleriyle “kurula-” şeklinde “Bir şeyin üzerindeki ıslaklığı gidermek” anlamında yer almaktadır. Fiilin DLT’deki anlamından başka bir anlamla yer aldığı görülmektedir. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil k->q-, -ı->-u- ve -g->Ø ses değişimleriyle “qurula-” şeklinde “Yaş veya ıslak bir şeyi mendil vs. ile silip kuru hâle getirmek, ıslaklığı ortadan kaldırmak, kurutmak” anlamında yer almaktadır. Fiilin DLT’deki anlamından başka bir anlamla yer aldığı görülmektedir. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Kurşa-:

Kurşa-: kemer bağlamak (BA kurşa- / kurşan-: kuşanmak, kuşağı bağlamak)

Ol kaftan kurşadı. O kaftanın kemrini bağladı. (s.469)

TT’de fiil yer almamaktadır.

AT’de fiil k->q- ses değişimiyle “qurşa-” şeklinde “Beline bağlamak, takmak; dalga

geçmek, oynatmak, konuşturmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Kurşan-:

Kurşan-: kemer kuşanmak (BA kurşan- / kurşa-: kuşanmak, kuşak kuşanmak)

Er kurın kurşandı. Adam kemerini kuşandı. (s.306)

TT’de fiil -r->Ø ses değişimiyle “kuşan-” şeklinde “Beline kuşak, kılıç, kemer vb. şeyler bağlamak; giyinmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını daha geniş bir anlamla korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil k->q- ses değişimiyle “qurşan-” şeklinde “Beline bağlamak, dolamak, takmak (kemek vs.); bir işe girişmek, başlamak, bir işle meşgul olmak, bir işe kendini gereğinden fazla kaptırmak, kendine sanat edinmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Kurşat-:

Kurşat-: kuşanmayı emretmek, kemer kuşatmak (BA kurşat-: kuşak kuşatmak)

Men anar kur kurşattım. Ben ona kuşanmayı emrettim o da yaptı. (s.338)

TT’de fiil -r->Ø ses değişimiyle “kuşat-” şeklinde “Çevresini sarmak, çevrelemek, çevirmek, abluka etmek, ablukaya almak, ihata etmek, muhasara etmek; çevrelemek, çokça bulunmak; kaplamak; bele sarılıp bağlanan şeyleri başkasının beline bağlamak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek TT’de yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil k->q- ses değişimiyle “qurşat-” şeklinde “Kuşanmaya mecbur etmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Kurtul- / kutul-:

Kurtul- / kutul-: doğurmak, kurtulmak (herhangi bir sıkıntıdan) kurtulmak (BA'da Kurtul-: kurtulmak, doğurmak)

Uragut kurtuldu. Kadın doğurdu.

Er emgektin kurtuldu. Adam sıkıntıdan kurtuldu. (s.301)

TT'de fiil ses değişimi yaşamadan “kurtul-” şekliyle “Tehlikeli veya kötü bir durumu atlatmak; istenmeyen, sıkıntı veren, hoşlanılmayan bir kimseden, bir yerden, bir durumdan uzaklaşmak; bir şey bulunduğu veya bağlı olduğu yerden ayrılmak; bağını koparıp kaçmak; doğurmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT'deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT'de fiil k->q-ses değişimiyle “qurtul-” şeklinde “Kurtulmak, hürriyetine kavuşmak, hâlas olmak, hayatını kurtarmak” anlamında yer almaktadır. Fiilin DLT'deki “doğurmak” anlamı AT'de yer almamaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Kurtur-:

Kurtur-: kurdurmak; (insanları, askerleri vb.) toplamak için emir vermek, toplatmak (BA kurtur-: kurdurmak, toplatmak)

Ol maña yā kurturdu. O, bana yay kurdurdu.

Xān añar çuvaç kurturdu. Han ona, otağını kurması için emir verdi.

Xān begke sūsın kurturdu. Han beye askerleri toplaması için emir verdi. (s.287)

TT'de fiil -t->-d- ses değişimiyle “kurdur-” şeklinde “Kurma işini yaptırmak” anlamında yer almaktadır. Fiilin DLT'deki “toplatmak” anlamı TT'de yer almamaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

AT'de fiil k->q- ve -t->-d- ses değişimiyle “qurdur-” şeklinde “Kurma fiilini yaptırmak” anlamında yer almaktadır. Fiilin DLT'deki “toplatmak” anlamı AT'de yer almamaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Kuru- bk. Kırı-

Kuruglan-:

Kuruglan-: kuru kabul etmek, kuru saymak (BA kuruğlan-: kuru bulmak)

Ol ötmekni kuruglandı. O, ekmeği vb.şeyleri kuru kabul etti ve yemedi. (s.311)

TT’de fiil -g->Ø ses değişimiyle “kurulan-” şeklinde “Kurulama işi yapılmak veya kurulama işine konu olmak; kendini kurulamak” anlamlarında yer almaktadır. Fiilin DLT’deki anlamını korumadığı görülmektedir. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil k->q- ve -g->Ø ses değişimleriyle “qurulan-” şeklinde “Islanmış veya terlemiş vücudunu havlu vs. ile silerek kuru hâle getirmek, kurulanmak” anlamında yer almaktadır. Fiilin DLT’deki anlamından başka bir anlamla yer aldığı görülmektedir. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Kurul-:

Kurul-: kramp girmek; kurulmak (BA kurul-: kurulmak, büzülmek)

Er eligi kuruldu. (adamın) Eline ayağına kramp girdi.

Yāy kuruldu. Yay kuruldu. (s.271)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “kurul-” şeklinde “Kurma işine konu olmak veya kurma işi yapılmak; rahatça oturmak, yerleşmek; övünür biçimde davranışlarda bulunmak, kasılmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “kramp girmek” anlamını kaybetmekle birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır.

AT’de fiil k->q- ses değişimiyle “qurul-” şeklinde “Meydana getirilmek, kurulmak, teşkil edilmek / inşa edilmek, tesis edilmek; dayandırılmak, esaslandırılmak; tertiplenmek, hazırlanmak, tesis edilmek; yayı, zembereği burularak çalıştırılmak” almalarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “kramp girmek” anlamını kaybetmekle birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır.

Kurun- bk. Kurın-**Kurut- bk. Kurıt-**

Kustur-:

Kustur-: kusturmak (BA kustur-: kusturmak, -boya-soldurmak)

Süçig erig kusturdu. Şarap onu kusturdu. Herhangi bir şeyin boyası kusarsa aynıdır. (s.288)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “kustur-” şeklinde “Kusmasına yol açmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil k->q- ve -t->-d- ses değişimleriyle “qusdur-” şeklinde “Kusmasına sebep olmak, kusturmak” anlamında yer almaktadır. Fiilin DLT’deki “boya kusturmak” anlamı AT’de yer almamaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Kuşla-:

Kuşla-: kuş avlamak (BA kuşla-: kuş avlamak)

Beg kuşladı. Bey kuş avladı. (s.473)

TT’de fiil yer almamaktadır.

AT’de fiil k->q- ses değişimiyle “quşla-” şeklinde “Avcı kuşla kuş avlamak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’de daha geniş bir anlam taşıırken AT’de sadece avcı kuşla avlamak anlamında daha dar bir anlamla varlığını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Kutgar- / kutrar-:

Kutgar- / kutrar-: kurtarmak (BA kutgar- / kutrar-: kurtarmak)

Tenri meni kutgardı. Yüce Allah beni sıkıntılardan kurtardı. (s.288)

TT’de fiil “kurtar-” şeklinde “Bir canlıyı bir felaketten, tehlikeden veya zor durumdan uzaklaştırmak; kurtulmasını sağlamak; uzaklaştırmak; kazandırmak, yeniden ele geçirmek; bir şeye zarar gelmesini önlemek; birinin cezalandırılmasına engel olmak; bir şeyin değerini karşılamak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil k->q- ses değişimiyle “qurtar-” şeklinde “Bitirmek, sona erdirmek, tamamlamak; bitmek, tamamlanmak, sona ermek; tükenmek; kurtarmak, hürriyetini vermek, hâlas etmek / ağır, kötü, çıkılması zor durumdan çıkarmak; kendini kurtarmak, kurtulmak; ölmek, ruhunu teslim etmek” anlamlarında yer almaktadır. fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Kutul- bk. Kurtul-

Kutur- bk. Kudur-

Kuytur-:

Kuytur-: (su vb.) dökülmesi için emir vermek, döktürmek (BA koytur-: döktürmek, koydurmak)

Ol meniñ eligke suw kuyturdı. O benim elime su dökülmesi için emir verdi. (s.430)

TT’de fiil -u->-o- ve -t->-d- ses değişimleriyle “koydur-” şeklinde “Birinin bir şeyi bir yere koymasını sağlamak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek TT’de yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil k->q-, -u->-o- ve -t->-d- ses değişimleriyle “qoydur-” şeklinde “Koymak fiilini yaptırmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek AT’de yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Kuzı- bk. Kırı-

Küçen-:

Küçen-: güç azalmak, yük ağır gelmek; (malı) gasp etmek (BA küçen-: gücü kuvveti kalmamak; zulmetmek; ağırlaşmak; fazla yüklenmiş olmak)

At küçendi. Ağır yük yüzünden atın gücü azaldı.

Ol anıñ tawarın küçendi. O, onun malını gaspetti. (s.278)

TT’de k->g-, -ç->-c- ses değişimleriyle “gücen-” şeklinde “Birinin beklenilmeyen

bir davranışı veya sözü karşısında kırgınlık duymak, kırılmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek TT’de yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil k->g-, -ç->-c- ses değişimleriyle “gücən-” şeklinde “Güç sarf etmek, ıkmak, gücünü zorlamak; çalışmak, çaba sarf etmek, çok çalışmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek AT’de yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Küçlen-:

Küçlen-: güçlenmek (BA küçlen-: kuvvetlenmek)

Er küçlendi. Adam vb. güçlendi. (s.307)

TT’de fiil k->g- ses değişimiyle “güçlen-” şeklinde “Güçlü duruma gelmek, kuvvetlenmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil k->g- ses değişimiyle “güçlən-” şeklinde “Gücü, kuvveti daha da artmak, kuvvetlenmek; şiddeti artmak, çoğalmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Kültür-:

Kültür-: güldürmek (BA kültür-: güldürmek; -at-bağlatıp köstekletmek ve yıktırmak)

Ol meni kültürdi. O, beni güldürdü. (s.289)

TT’de fiil k->g- ses değişimiyle “güldür-” şeklinde “Gülmesine sebep olmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil k->g- ses değişimiyle “güldür-” şeklinde “Gülmesine sebep olmak / gülüşmeye sebep olmak; sevindirmek, neşelendirmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam daha kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Külîmsin:-

Külîmsin:- güler görünmek (BA külîmsin:- gülümsemek, güler görünmek, gülümsenmek)

Er külîmsindi. Adam vb. güler göründü. (s.309)

TT’de fiil yer almamaktadır.

AT’de fiil k->g ve -i->-ü- ses değişimleriyle “gülümsün-” şeklinde “Gülümsemek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Külüş:-

Külüş:- gülüşmek(BA külüş:- gülüşmek)

Boğun kamug külüşdi. Kavim gülüştü. (s.264)

TT’de fiil k->g- ses değişimiyle “gülüş-” şeklinde “Karşılıklı veya birlikte gülmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil k->g- ses değişimiyle “gülüş-” şeklinde “Karşılıklı gülmek, hep beraber gülmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Küreş:-

Küreş:- güreşmek; savaştak (BA küreş- / körüş:- güreşmek-)

Kîz birle küreşme, kısrak birle yarışma Bakire kızla güreşme, çünkü o güçlü olur ve seni yener. Yarışlarda da genç kısrakla yarışma, çünkü o attan daha güçlü ve ataktır, seni yener. (s.207)

TT’de fiil k->g- ses değişimiyle “güreş-” şeklinde “İki kişi türlü oyunlarla birbirinin sırtını yere getirmeye çalışmak; mücadele etmek” anlamlarında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil k->g- ve -r->-l- ses değişimleriyle “gölüş-” şeklinde “Güreşmek, birinin sırtını yere getirmeye çalışmak” anlamında yer almaktadır. Fiilin DLT’deki “savaşmak” anlamını kaybettiği görölmektedir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması vardır.

Küri-:

Küri-: (at) ayaklarıyla yeri eşmek, huysuzlanmak; (kar vb.şeyleri) kürümek (BA’da küri-: eşinmek; yeri eşmek, kürümek; -hayvan- haşarılık etmek)

*At küridi.*At, ön ayaklarıyla yeri eşti.

Ol kārīg küridi. O, karı kürüdü ve sıyırdı. (s.462)

TT’de fiil -i>-ü /-e ses değişimiyle “kürü- / küre-” şekillerinde “Kürekle atıp temizlemek, kürelemek, kürümek” anlamında yer almaktadır. Fiil TT’de DLT’deki sadece “kürümek” anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görölmektedir.

AT’de fiil -i>-ü /-ə ses değişimiyle “kürü- / kürə-” şekillerinde “Kürekle atmak, temizlemek; reddetmek, kovmak, uzaklaştırmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “(at) ayaklarıyla yeri eşmek, huysuzlanmak” anlamını kaybetmekle birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır.

Kürlen-:

Kürlen-: gürlmek (BA kürlen-:gürlmek)

Kōk kürlendi. Gök gürlledi. (s.307)

TT’de fiil k->g- ses değişimiyle “gürken-” şeklinde “Kalın ve gür ses çıkarmak; kuvvetli ve etkili bir biçimde varlığını göstermek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi söz konusudur.

AT ağızlarında fiil k->g-, -ü->-u- ve -e->-a- ses değişimleriyle “gürken-” şeklinde “Şiddetlenmek, güçlenmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamından başka bir anlamla yer almaktadır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Küze-:

Küze-: sonbaharı geçirmek (BA küze-: güzlemek)

Ol yaylagda küzedi. O, sonbaharı yazlık vb.yerlerde geçirdi. (s.462)

TT’de fiil k->g- ses değişimiyle “güzle-” şeklinde “Sonbaharı bir yerde geçirmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Mandur-:

Mandur-: (yağ vb.) sürmeyi sağlamak, bandırmak; (kılıç vb.) takmayı sağlamak, taktırmak (BA mandur-: kuşattırmak; bandırmak)

Ol maña kılıç mandurdi. O, kılıç takmamı sağladı.

Ol maña etmekig yāgka mandurdi. O, ekmeğe yağ sürmemi sağladı. (s.290)

TT’de fiil m->b- ve -u->-ı- ses değişimleriyle “bandır-” şeklinde “Banmak; üzüm salkımlarını, inciri çabuk kuruması ve renginin parlak olması için küllü veya potaslı ılık suya daldırıp çıkarmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki sadece “bandırmak” anlamını korumakla birlikte TT’de yeni bir anlam da kazanmıştır.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Mayış-:

Mayış-: (yere) yapışmak (BA mayış-: buyurulan bir işi yapmaktan çekinmek; tembellikten yere yapışıp kalmak)

Er yirke mayıştı. Adam inatçılığından ve tembelliğinden yere yapıştı. (s.429)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “mayış-” şeklinde “Çok yemekten, sıcaktan veya zevkten gevşemek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamı korumakla birlikte bir anlamla TT’de yer almaktadır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Menze-:

Menze-: benzemek (BA menğze-: benzemek)

Bir nēḡ birke menžedi. Bir şey bir şeye benzedi. (s.514)

TT’de fiil m->b- ve -ḡ->-n- ses değişimleriyle “benze-” şeklinde “İki kişi veya nesne arasında birbirini andıracak kadar ortak nitelikler bulunmak, andırmak; sanısını uyandırmak, gibi görünmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamı korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

AT’de fiil m->b- ve -ḡ->-n- ses değişimleriyle “bēnzə-” şeklinde “Bir şeye benzer ve onu andırır olmak; eş olmak, uygun hâle gelmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamı korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Menzet- / menzet-:

Menzet- / menzet-: benzetmek (BA menğzet-: benzetmek)

Ol bir nēḡni birke menžetti. O, bir nesneyi bir nesneye benzetti. (s.345)

TT’de fiil m->b- ses değişimiyle “benzet-” şeklinde “Benzer duruma getirmek; bir şeyde başka şeye benzeyen yönler bulmak; kötü bir duruma getirmek, bozmak; dövmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil m->b- ses değişimiyle “bēnzət-” şeklinde “Bir şeyi başka şeye denk tutmak, benzer duruma getirmek; yanılıp bir şeyi başka bir şey sanmak, yanılıp benzetmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Monçaklan-:

Monçaklan-: boncuk ve takı sahibi olmak (BA monçaklan-:boncuklanmak)

Kīz monçaklandı. Kız boncuk ve takı sahibi oldu. (s.314)

TT’de fiil m->b-, -ç->-c- ve -a->-u- ses değişimleriyle “boncuklan-” şeklinde “Boncuk biçiminde taneler oluşmak” anlamında yer almaktadır. Fiilin DLT’deki anlamı kaybederek TT’de yeni bir anlam kazandığı görülmektedir. Dolayısıyla fiilde başka bir

anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil -o->-u-, -->-c-, -a->-u- ve -k->-q- ses değişimleriyle “muncuqlan-” şeklinde “Boncuk boncuk olmak, boncuk gibi dizilmek, boncuk şeklini almak” anlamında yer almaktadır. Fiilin DLT’deki anlamı kaybederek AT’de yeni bir anlam kazandığı görölmektedir. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Muad-:

Muad-: sıkıntıda kalmak, bunalmak (BA muadh-: bunalmak)

Er oğlı muadmasıt oğlı kölermes. İnsanoğlu sıkıntıda kalmaz, bir hile bulup çıkar. (s.256)

Fiil sadece TT ağızlarında varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil m->b-, -ŋ->-n- ve -d>-t ses değişimiyle “bunat-” şeklinde “Bunaltmak (Ankara)” anlamında yer almaktadır. Fiil TT ağızlarında ettirgenlik anlamı ile varlığını korumaktadır.

Muyav-:

Muyav-: miyavlamak (BA muyav-: miyavlamak)

Müş oğlı muyavu toğar. Kedinin yavrusu anası gib miyavlar. (s.237)

TT’de fiil -u->-i- ses değişimi ve yapım eki almış şekliyle “miyavla-” şeklinde “Kedi “miyav” diye ses çıkarmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görölmemektedir.

AT’de fiil -u->-i ve -a->-o- ses değişimleri ve yapım eki almış şekliyle “miyo(v)la- / miyolda-” şekillerinde “Miyavlamak (kedi) anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görölmemektedir.

Mündür-:

Mündür-: bindirmek (BA mündür-:bindirmek)

Ol maa at mündürdi. O, beni at vb. şeylere bindirdi. (s.290)

TT’de fiil m->b- ve -ü->-i- ses değişimleriyle “bindir-” şeklinde “Bir kimseyi bir şeyin üzerine çıkartmak, oturtmak veya içine yerleştirmek, binmesini sağlamak; taşıt, ön

tarafından başka bir taşıta çarpmak veya bir yere vurmak; eklemek, katmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil -ü->-i- ses değişimleriyle “mindir-” şeklinde “Oturttmak, bindirmek; üstüne erleştirmek, koymak; takmak, geçirmek, yerine yerleştirmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Münül-:

Münül-: binilmek (BA münül-:binilmek)

At münüldi. Ata vb. şeylere binildi. (s.272)

TT’de fiil m->b- ve -ü->-i- ses değişimleriyle “binil-” şeklinde ve “Binme işi yapılmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil -ü->-i- ses değişimleriyle “minil-” şeklinde ve “binmek fiiline konu olmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Müñeş-:

Müñeş-: birlikte binmek (BA müñeş-: birlikte binişmek)

Ol meniñ birle müñeşdi. O, at vb. ne benimle bindi. (s.513)

TT’de fiil m->b-, -ü->-i-, -ñ->-n- ve -e->-i- ses değişimleriyle “biniş-” şeklinde “İki parçadan biri, öbürünün üstünde olmak; kas kirişleri birbiri üstüne binmek; kırık bir kemiğin iki parçası birbiri üstüne gelmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiilin TT’de, DLT’deki anlamdan farklı anlamlarla yer aldığı görülmektedir. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil -ü->-i-, -ñ->-n- ve -e->-i- ses değişimleriyle “miniş-” şeklinde “Aynı zaman diliminde beraberce binek aracına oturmak veya birbirini iterek binmek” anlamında DLT’deki anlamından daha geniş bir anlamla yer almaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam

genişlemesi görülmektedir.

Oğgur- / oygur-:

Oğgur- / oygur-: uyandırmak (BA udhgur- / uygur-: uyarmak)

Ol meni oğgurdı. O, beni uykumdan uyandırdı. (s.107)

TT’de fiil o->u-, -g->Ø ve -u->-a- ses değişimiyle “uyar-” şeklinde “Bir kimseye bir davranışta bulunmasını veya bulunmamasını söylemek, ikaz etmek; görevini gereği gibi yapmayan kimseye nasıl davranması gerektiğini hatırlatmak, ihtarda bulunmak; bir canlının herhangi bir organını dıştan bir etki ile görev yapmaya zorlamak; öğütleye yola getirmeye çalışmak; uyandırmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Ogrıla- / ogrula-:

Ogrıla- / ogrula-: çalmak (BA ogrıla-: çalmak, hırsızlık etmek)

Ol nēŋ ogrıladı. O, nesneyi çaldı. (s.138)

TT’de fiil o->u- ve -g->-ğ- ses değişimleriyle “uğrula-” şeklinde “Hırsızlıkla ele geçirmek, çalmak, sirket etmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil -g->-ğ- ses değişimiyle “oğurla-” şeklinde “Başkasına ait bir şeyi gizlice almak, götürmek, çalmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Okıl- / okın-:

Okıl- / okın-: okunmak (BA okıl- / okın-: okunmak)

Bitig okıldı. Kitap okundu. (s.98)

TT’de fiil -ı->-u- ses değişimiyle “okun-” şeklinde “Okuma işine konu olmak; okunulmak; belli olmak, açıkça görünmek; davet edilmek, çağrılmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır.

Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil -k->-x- ve -ı->-u- ses değişimleriyle “oxun-” şeklinde “Gözden geçirilerek sesli veya sessiz kıraat etmek; sesli olarak şarkı, türkü söylenmek; hissedilmek, sezilmek, duyulmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Okış- / okuş-:

Okış- / okuş-: okumakta yarışmak veya yardımlaşmak / birbirini çağırmak (BA okış- / okuş-: okuşmak, okumakta yardım ve yarış etmek; çağırışmak)

Olar bir ikindi birle okıştılar. Onlar birbirini davet ettiler.

Ol meniñ birle bitig okışdı. O, kitap okumakta benimle yarıştı. (s.94)

Fiil TT ağızlarında varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil ses değişimi yaşamadan “okuş-” şeklinde “Birbirine üstün gelmeye çalışmak, çarpışmak (Sakarya); öğrenciler birbirleriyle okuma yazma yarışması yapmak (Denizli); okuma yarışı yapmak (Kayseri)” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki birbirini “çağırmak” anlamını kaybetmekle birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır.

AT’de fiil -k->-x- ses değişimiyle “oxuş-” şeklinde “Türkü, şarkı vs. söyleyerek yarışmak; beraberce söylemek, cıvıldaşmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil AT’de DLT’deki anlamından farklı anlamlarla yer almaktadır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Okıt-:

Okıt-: okutmak (BA okıt-: okutmak)

Ol maña bitig okuttı. O, bana kitap vb. şeyleri okuttu. (s.103)

TT’de fiil -ı->-u- ses değişimiyle “okut-” şeklinde “Okumasını, öğrenim görmesini sağlamak; okuma işini yaptırmak; ders vermek, bir konu üzerinde yetiştirmek; satarak elinden çıkarmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil -k->-x- ve -ı->-u- ses değişimiyle “oxut-” şeklinde “Okumasını rica

etmek, okumaya sevk etmek / okumasını söylemek; tahsil almasına yardım etmek, okuması tahsil alması için okula yollamak; ders vermek, öğretmenlik yapmak; makamla bir şey söylemesinş rica etmek veya mecbur etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Okta-:

Okta-: okla vurmak, oklamak (BA okta-: ok atmak)

Yay kış bile karıştı / Erdem yâsın kuruştı / Çerig tutup küreşti / Oktagalı utruşur. Yaz kış ile ihtilafa düştü. Her biri hüner (menqabe) yayını kurdu. Savaş koparıp savaştılar. Neredeyse birbirlerini oklayacaklardı. (s.260)

Keyik keligi bolsa okta. Yabani hayvan gelince onu vur. (s.9)

TT’de fiil -t->-l- ses değişimiyle “okla-” şeklinde “Ok gibi fırlamak; okla vurmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil -t->-l- ses değişimiyle “okla-” şeklinde “Okla vurmak, oklamak; ok (mil) geçirmek, ok takmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Oldur- / oltur-:

Oldur- / oltur-: oturmak (BA oldur- /oltur-: oturmak)

Ol er olturdu. Adam vb. oturdu. (s.106)

TT’de fiil -l->Ø ses değişimiyle “otur-” şeklinde “Vücudun belden yukarısı dik duracak biçimde ağırlığı kaba etlere vererek bir yere yerleşmek; bu biçimde yerleştiği yerde kalmak; uygun gelmek, ölçüleri tam olmak; bir yerde sürekli olarak kalmak, ikamet etmek; hiçbir iş yapmadan boş vakit geçirmek, boş durmak; toprak veya yapı çökmek, aşağı inmek; biriyle beraber yaşamak; bir işi yapmakta olmak, bir işe başlamak üzere olmak; yer almak, geçmek;benimsenmek, yerleşmek, kökleşmek; belli bir yörüngede dönmeye başlamak; sıvı tortuları dibe çökmek, dipte toplanmak; herhangi bir durumda belli bir süre kalmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da

kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil -l->Ø ses değişimiyle “otur-” şeklinde “Vücudun alt kısmını bir yere koyarak yerleşmek; hareke”iz kalmak, oturur vaziyette olduğu yerde kalmak / hiçbir işle uğraşmamak, vaktini boşuna geçirmek, boşdurmak; çökmek, alt kısmı toprağa deymek, aşağı inmek / dibe çökmek; yuvasına, yerine girmek, uygun gelmek; üzerine iyi oturmak, uygun olmak; binmek; hapiste olmak, tutsak olmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Oñul-:

Oñul-: (iş vb.) düzelmek; (hasta) iyileşmek (BA oñul-: iyileşmek, düzelmek, iyi olmak)

Sökel oñuldı: hasta iyileşti.

İş oñuldı. Karışık olan iş düzeldi. (s.104)

TT’de fiil -ñ->-n- ses değişimiyle “onul-” şeklinde “Onma işine konu olmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “düzelmek” anlamını kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Fiil AT ağızlarında varlığını korumaktadır. AT ağızlarında fiil -ñ->-n- ve -u->-a- ses değişimleriyle “onal-” şeklinde “İyileşmek (Çəmbərək, Qax, Zaqatala)” ve -ñ->-n- ve -u->-ə- ses değişimleriyle “onəl-” şeklinde “Güzelleşmek, iyileşmek (hasta ve hastalık hakkında)” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “düzelmek” anlamını kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Oprat-:

Oprat-: yıpratmak (BA oprat-: yıpratmak)

Ol tönın oprattu. O, elbise vb. şeylerini yıprattı. (s.117)

TT’de fiil Ø>y- ve -o->-ı- ses değişimleriyle “yıprat-” şeklinde “Yıpranmış duruma getirmek, eskitmek; türlü etkenler eski gücünü yok etmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde

anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Orıla / orla-:

Orıla- / orla-: bağırıp sesini yükseltmek, feryat etmek (urıla- / urla / yurla- / orılaş- / orlaş-: bağırarak, sesini yükseltmek)

***Er orıladı.** Adam bağırıp sesini yükseltti.*

Fiil sadece TT ağızlarında varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil o->u- ses değişimiyle “urla-” şeklinde “Ulumak, ürümek, bağırıp çağırmak (Rize)” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamından daha geniş bir anlamla TT ağızlarda yer almaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Ornat-:

Ornat-: (nesneyi) yerine koymak, yerleştirmek (BA ornat-: yerine koymak)

***Men nēḡ ornattım.** Ben nesneyi yerine koydum. (s.119)*

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “ornat-” şeklinde “Bir şeyin yerine başka bir şeyi koymak, ikame etmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Ortula-:

Ortula-: orta yaşa gelmek (BA ortula-: ortalamak, ortasına varmak)

***Er yāşın ortuladı.** Adam orta yaşa geldi. (s.138)*

TT’de fiil -u->-a- ses değişimiyle “ortala-” şeklinde “Ortasını bulmak, ortasına varmak; Futbolda topu kale ağzındaki arkadaşlarına havadan göndermek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil TT’de DLT’deki anlamından daha geniş bir anlam taşımaktadır. Ayrıca fiilin yeni bir anlam da kazandığı görülmektedir. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi gerçekleşmiştir.

AT’de fiil -u->-a- ses değişimiyle “ortala-” şeklinde “Ortadan ikiye bölmek; ortak etmek; etrafını çevirmek, kuşatmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiilin DLT’deki anlamından başka anlamlarla varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Ota-:

Ota-: Oğuz lehçesinde ilaçla tedavi etmek; Yağma ve Yemek boylarında odun yakıp ateşle ısınmak; (ekinin yaprak veya başaklarını) kesmek, biçilmek (BA ota-: ısınmak, odun yakmak (Yağma ve Yemek dillerince); ilaç yapmak

Ol tarığ otadı. O, ekini kesti.

Ol yoğ otadı. O, ateşle ısındı ve odun yaktı.

Emi anar ot otadı. Doktor, onu ilaçla tedavi etti. (s.457)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “ota-” şeklinde “Bitkinin yaprak veya köklerini vererek hastalığı iyi etmeye çalışmak, tedavi etmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki sadece “ilaçla tedavi etmek” anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Otgar-:

Otgar-: otlatmak (BA otgar-: otlatmak)

At otgardı. O, at vb. şeyleri otlattı. (s.106)

TT’de fiil -g->Ø ses değişimiyle “otar-” şeklinde “Otlatmak” anlamında yer almakta, DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil -g->Ø ses değişimiyle “otar-” şeklinde “Otlatmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

tlan-:

tlan-: (koşmaktan, kızgınlıktan vb.) alevlenmek (BA otlan-: ateşlenmek, ateş kesilmek, ateş gibi olmak; fkelenmek)

At  tlandı. At, koşmaktan alevlendi.

Er  tlandı. Adam kızgınlıktan alevlendi. (s.131)

TT’de fiil yer almamaktadır.

AT’de fiil -t->-d- ses değişimiyle “odlan-” şeklinde “Yakılmak, yangın çıkarılmak; ateşli silahlarla  ld r lmek veya yaralanmak; çok sinirlenmek, hiddetlenmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “koşmaktan alevlenmek” anlamı kaybetmekle birlikte fiil yeni anlamlar da kazanmıştır.

Oxşat-:

Oxşat-: benzetmek (BA oxşat-:benzetmek)

Ol meni atama oxşattı. O, beni babama benzetti. (s.118)

TT’de fiil -x->-k- ses değişimiyle “Okşama işini yaptırmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek TT’de yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlam geçiş söz konusudur.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “oxşat-” şeklinde “Benzetmek; yanılarak bir şeyi başka bir şey zannetmek, yanılarak benzetmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamı korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Oyna-:

Oyna-: oynamak (BA oyna-: oynamak)

Oynadım atlaşu. Ortaya atı koyarak (atına) oynadım. (s.265)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “oyna-” şeklinde “Vakit geçirme, eğlenme, oyalanma vb. amaçlarla bir şeyle uğraşmak; kımıldamak, hareket etmek; bir şeyi sürekli evirip çevirmek veya sürekli olarak ona dokunmak; bir film, oyun vb.nde rol almak; film gösterilmek; tiyatro eseri sahneye konmak; eşyanın herhangi bir parçası kımıldamak, hareket etmek; sarsılmak, yeri değişmek; sporla ilgili çalışmalara katılmak; müziğin gerektirdiği uyumlu hareketleri yapmak; büyük bir ustalık, beceri ve kolaylıkla bir iş yapmak; değişiklik göstermek; tehlikeye düşürmek; oyalanmak, gereği gibi yapmamak,

boşuna vakit geçirmek; rastgele yön vermek, aldatmak; herhangi birine karşı önemsemeyici davranışlarda bulunmak; tedirgin etmek, rahatsız edici davranışta bulunmak; değiştirmek, bozmak, tahrif etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “oyna-” şeklinde “Oyuncakla veya eğlence için oyunlardan herhamgi biriyle uğraşmak, vaktini oyunla geçirmek; eğlenmek / dinlenme veya eğlence için bir sporla meşgul olmak / oynamak için bir şeyi kullanmak / bir şeyle gayri ciddi uğraşmak, kendini çalışır gibi göstermek / vaktini boşa geçirmek, boş, gereksiz şeylerle uğraşmak, eğlenmek; bir şeyi oyuncak gibi kullanmak, bir şeyi elinde oynatmak; bir şeye veya şahsa oyuncak muamelesi yapmak, bir kimsenin kaderi ile oynamak, onunla istediği gibi oynamak, hareket etmek / eğlenmek, kendisi için oyunağa çevirmek; süratla sağa sola hareket etmek, kımıldamak, depreşmek; bir şeyin üzerinde veya bir şeyden yansımak, parlamak, ışık saçmak / kıpraşmak (yıldızlar); görünmek, ortaya çıkmak, görünüp kaybolmak; dans etmek; tiyatrodan, sinemada vs. rol yapmak / sahnelemek, gösteriye sunmak; bazı isimlerden sonra gelerek birleşik fiil ve çeşitli ifadeler yapılır” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Oygur bk. Oğgur-

Oynat-:

Oynat-: oynatmak (BA oynat-:oynatmak)

Ol anı oynattı. O, onu oynattı. (s.121)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “oynat-” şeklinde “Oynamasını sağlamak; kımıldamasına yol açmak; herhangi bir canlıya istenilen hareketleri yaptırmak; bir araç, gereç kullanmak; aklını yitirmek; korkutmak, heyecanlandırmak; herhangi bir ödevi yerine getirmeyerek karşı tarafı düzenle oyalamak; sahneye koymak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “oynat-” şeklinde “Bebeği, küçük çocuğu eline alarak, atıp tutatarak eğlendirmek veya oyuncak vs. şeylerle meşgul etmek, böylelikle kedisi de eğlenmek / oyuncak vs. ile oynamak, meşgul olmak; o tarafa bu tarafa kımıldatmak, sağa

sola oynatmak / kımıldatmak, depretmek; oynamaya mecbur etmek, dans ettirmek; elinde atıp tutmak, fırlatmak; göstermek, tezahür ettirmek; dalga geçmek, maskara etmek; aldatmak, aldatarak, kadirarak yormak; yerinden etmek, kıpırdatmak, depreştirmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Oytur:-

Oytur:- oydurmak (BA oytur:- oydurmak; bastırmak, sıkıştırmak)

Ol maña kăgun oyturđı. O, bana kavun oyduđu. (s.121)

TT’de fiil -t->-d- ses değişimiyle “oydur-” şeklinde “Oymasını sağlamak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil -t->-d- ses değişimiyle “oydur-” şeklinde “Oyuk açtırmak, kazdırmak; çıkarttırmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Oyul:-

Oyul:- oyulmak (BA oyul:- oyulmak, çukurlaşmak; sıkıştırılmak)

Yir oyulđı. Yer oyulup deşildi.

Kötü oyulđı. Yağmur yağdığı için dam oyulđu. (s.120)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “oyul-” şeklinde “Oyma işi yapılmak; kazıklanmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “oyul-” şeklinde “Oyuk meydana gelmek, oyuk hâle gelmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Ozuş:-

Ozuş:- yarışmak veya geçmede yardımlaşmak

Ol meniñ birle at ozuşdı. O benimle at yarışı yaptı. Yardımlaşmada da aynı fiil.
(s.93)

TT’de fiil yer almamaktadır.

AT’de fiil o->ö-, -z->-t- ve -u->-ü- ses değişimleriyle “ötüş-” şeklinde “Yarışmak; gelip geçmek, geçmek / geçip gitmek, uzaklaşmak; koşuda birbirini geçmeye çalışmak; geçinip gitmek, yaşamak, geçinmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “geçmede yardımlaşmak” anlamını kaybetmekle birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır.

Öçeş- / öçeş-:

Öçeş / öçeş-: yarışmak; kendini tehlikeye atmak (BA öçeş-: yarış etmek)

Ol meniñ birle öçeşdi. O benimle bir şeyde yarıştı. (s.92)

Fiil TT ağızlarında varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil -ç->-c- ses değişimiyle “öçeş-” şeklinde “Lades tutuşmak (Trabzon); birbirine zıt gitmek (Kars); öç almak (Kütahya); karşılıklı birbirini aldatmak (Kütahya); lades tutuşmak, bahse girmek (Konya)” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamından başka anlamlarla varlığını sürdürmektedir. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de -ç->-c- ses değişimiyle “öcəş-” şeklinde “Münakaşa etmek, dalaşmak, sürtüşmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamından başka bir anlamla varlığını sürdürmektedir. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Ögit-:

Ögit-: öğüttürmek (BA ügit-: öğüttürmek)

Ol tarıg öğitti. O, buğday vb. şeyleri öğüttürdü. (s.103)

TT’de fiil -g->-ğ- ve -i->-ü- ses değişimleriyle “öğüt-” şeklinde “Tane durumundaki nesneleri bir araçla ezerek un durumuna getirmek; ezmek, çiğnemek” anlamlarında yer almaktadır. Fiildeki ettirgenlik ekinin TT’de işlevini ve anlamını kaybettiği görülmektedir.

AT’de fiil ö->ü-, -g->-y- ve -i->-ü- ses değişimleriyle “üyüt-” şeklinde “Değirmende buğday, arpa vs.yi una çevirmek, öğütmek; lafazanlık etmek, boşboğazlık etmek, anlamsız konuşmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiildeki ettirgenlik ekinin AT’de işlevini ve

anlamını kaybettiği görülmektedir. Ayrıca fiil yeni bir anlam da kazanmıştır.

Öğren-:

Öğren-: öğrenmek (BA öğren-: öğrenmek)

Er uzluk öğrendi. Adam meslek vb. öğrendi. (s.115)

TT’de fiil -g->-ğ- ses değişimiyle “öğren-” şeklinde “Bilgi edinmek; bellemek; beceri kazanmak; haber almak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil -g->-y- ses değişimiyle “öyrən-” şeklinde “Bilgi edinmek, bilgi sahibi olmak, bir şeyi tecrübe ile öğrenmek / bir işle, bir sanatla uğraşarak onu benimsemek, onu sahiplanmak, bir sanat sahibi olmak; meşgul olarak hazırlamak, hazırlanmak; ısınmak, alışmak, yakınlık göstermek; haberleşerek, sorarak bilmek, öğrenmek; incelemek, araştırmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Öğret-:

Öğret-: öğretmek (BA öğret-: öğretmek)

Ol maña bilig öğretti. O bana edep, hikmet vb. öğretti. (s.118)

TT’de fiil -g->-ğ- ses değişimiyle “öğret-” şeklinde “Bir kimseye bir konuda bilgi ve beceri kazandırmak; yetenek kazandırmak; bilinmeyen bir konuda bilgi sahibi olmasını sağlamak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil -g->-y- ses değişimiyle “öyrət-” şeklinde “Bilgi, sanat, meslek sahibi etmek; bilmediği bir şeyi öğretmek, bildirmek, anlatmak, kavratmak; alışkanlık kazandırmak, alıştırmak; bildirmek, tanıştırmak, izah etmek; ders vermek; sevk etmek, tahrik etmek; dersini vermek, cezalandırmak, göstermek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Ögtür-:

Ögtür-: övme görevini yüklemek, övdürmek (BA ögtür-: öğdürmek)

Ol meni ögtürdi. Bir insana övme görevini yükledi. (s.107)

TT’de fiil -g->-v- ve -t->-d- ses değişimleriyle “övdür-” şeklinde “Övmek işini yaptırmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Ögül-:

Ögül-: övülmek (BA ögül-: öğülmek,öğünmek)

Er ögildi. Adam övüldü. (s.98)

TT’de -g->-v- ses değişimiyle “övül-” şeklinde “Övme işine konu olmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Ögün-:

Ögün-: kendini övmek, övünmek (BA ögün-: kendini ögmek)

Ol õzin ögindi. O, kendini övdü. (s.99)

TT’de fiil -g->-v- ses değişimiyle “övün-” şeklinde “Bir niteliği sebebiyle kendini yücelmiş sayarak bundan abartmalı bir biçimde söz etmek, iftihar etmek; kendi kendini övmek” anlamlarında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil -g->-y- ses değişimiyle “öyün-” şeklinde “Kendini övmek, kendini methetmek, kibirlenmek; bel bağlamak, yaslanmak,kendine dayanak, arka sanmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Öğütle-:

Öğütle-: öğütlemek, öğüt vermek (BA öğütle-: öğüt vermek, öğütlemek)

***Ol oğlun öğütledi.** O, oğluna ve diğerlerine öğüt verdi. (s.131)*

TT’de fiil -g->-ğ- ses değişimiyle “öğütle-” şeklinde “Birine bir şeyi yapmasını veya yapmamasını söylemek, nasihat etmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil -g->-y- ve -t->-d- ses değişimleriyle “öyüdlə-” şeklinde “Öğüt vermek, nasihat etmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Öldür-:

Öldür-: öldürmek (BA öldür-: öldürmek)

***Ol ogrını öldürdi.** O, hırsızı vb.ni öldürdü. (s.107)*

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “öldür-” şeklinde “Bir canlının hayatına son vermek; bitkinin solarak kurumasına sebep olmak; çok üzme; aşırı yormak; boşuna geçmek; ölmesine yol açmak; sağlığını bozmak, rahatsızlık vermek; yok olmasına, ortadan kalkmasına, azalmasına yol açmak; etkisini ve gücünü azaltmak; bazı şeylerin diriliğini, tazeliğini veya sertliğini gidermek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “öldür-” şeklinde “Canlı bir şeyin hayatına son vermek, hayattan mahrum etmek, ölümüne sebep olmak, katletmek; çok yormak, eziyet etmek, çok azap çektirmek; manen sarsmak, moralini çökertmek, çok şiddetli etki etmek; mahvetmek, hiç etmek, boşuna sarfetmek, kullanmak; bazı isimlerden sonra gelerek çeşitli ifadeler yapılır” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Öli-:

Öli-: ıslanmak (BA öli-: ıslanmak)

Tōn öliidi. *Elbise vb. ıslandı.*

Keğüklüg ölimes, küweçlig kürimes. *Kepenek sahibi yağmurda ıslanmaz, kendisini onunla korur.* (s.459)

Fiil TT ağızlarında varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil Ø>h- ve -i>-ü ses değişimleriyle “hölü- / hülü-” şekillerinde “Islanmak (Sakarya, Ordu, Giresun, Trabzon); ıslatmak (Ordu, Maraş, Adana); meyve durmaktan çok yumuşamak (Tokat)” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Ölit-:

Ölit-: ıslatmak (BA ölit-:ıslatmak)

Ol tōn ölitte. *O, elbise vb. şeyleri ıslattı.* (s.103)

Fiil TT ağızlarında varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil Ø>h- ve -i>-ü ses değişimleriyle hölüt- / hölü şekillerinde “Islatmak (Gaziantep, Hatay, Yozgat)” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Öpkele-:

Öpkele-: ciğere vurmak; kızmak, öfkelenmek (BA öpkele-:ciğerine vurmak; öfkelenmek)

Ol anar öpkeledi. *O, onu ciğerine vurdu.* (s.138)

TT’de fiil -p->-f- ses değişimiyle ve -n yapım eki ile birlikte “öfkelen-” şeklinde “Öfkeli duruma düşmek, kızmak, hiddetlenmek” anlamıyla yer almaktadır. Fiilin DLT’deki “ciğere vurmak” anlamını korumadığı görülmektedir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

AT’de fiil -p->-f- ses değişimiyle -n yapım eki ile birlikte “öfkölən-” şeklinde “Sinirlenmek, hiddetlenmek, gazaba gelmek, öfke hissi meydana gelmek” anlamıyla yer almaktadır. Fiilin DLT’deki “ciğere vurmak” anlamını korumadığı görölmektedir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görölmektedir.

Öpkile-:

Öpkile-: kızmak, kızıp uzaklaşmak (BA öpkile-: öfkelenmek; kızdığı için yüz çevirmek)

Ol andım öpkiledi. Ona kızdığı için ondan uzaklaştı. (s.138)

TT’de fiil -p->-f- ses değişimiyle ve -n yapım eki ile birlikte “öfkelen-” şeklinde “Öfkeli duruma düşmek, kızmak, hiddetlenmek” anlamıyla yer almaktadır. Fiilin DLT’deki “kızıp uzaklaşmak” anlamını korumadığı görölmektedir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görölmektedir.

AT’de fiil -p->-f- ses değişimiyle ve -n yapım eki ile birlikte “öfkölən-” şeklinde “Sinirlenmek, hiddetlenmek, gazaba gelmek, öfke hissi meydana gelmek” anlamıyla yer almaktadır. Fiilin DLT’deki “kızıp uzaklaşmak” anlamını korumadığı görölmektedir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görölmektedir.

Öptür-:

Öptür-: öpmesi için emir vermek, öptürmek (BA öptür-: öptürmek)

Ol anı öptürdi. O, ona diğerini öpmesi için emir verdi. (s.105)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “öptür-” şeklinde “Öpme işini yaptırmak veya öpmesine izin vermek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görölmemektedir.

AT’de fiil -t->-d -ses değişimiyle “öpdür-” şeklinde “Öpmeye mecbur etmek, tahrik etmek veya izin vererek öpmesini sağlamak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görölmemektedir.

Öpüş-:

Öpüş-: karşılıklı öpüşmek (BA öpüş-: öpüşmek)

Ol meniñ birle öpüşdi. O beni öptü, bende onu öptüm. (s.92)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “öpüş-” şeklinde “Birbirini öpmek; nesnelerin parçaları birbiriyle tam olarak yan yana bulunmak, teması olmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam daha kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “öpüş-” şeklinde “Birbirini öpmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Örkle-:

Örkle-: (atı tavlada köstekle) kösteklemek (BA örkle-: örklemek, sıkı sıkıya bağlamak)

Ol atıg örkledi. O, atı bir tavlada köstekle köstekledi. (s.531)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “örkle-” şeklinde “Hayvanları otlamaları için uzun bir iple çayıra bağlamak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil Ø>h- ses değişimiyle “hörüklə-” şeklinde “Saçı örgü şeklinde örmek; hayvanı otlukta uzun iple ayağından bağlayarak otlamaya bırakmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Örten-:

Örten-: (bulut vb.) kızarmak; yanmak (BA örten-: yanmak, tutuşmak, kızarmak)

Örtendi nēñ. Nesne yandı. (s.115)

Fiil sadece AT ağızlarında yer almaktadır. Fiil AT ağızlarında “örtten-” şeklinde “Güneş ısısından yanmak (Qafan)” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “(bulut vb.) kızarmak” anlamını kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Örtül-:

Örtül-: örtülmek, belirsiz hâle gelmek, (gök için) bulutlanmak, sislenmek (BA örtül-: örtülmek, kapalı kalmak; karışmak)

İş er üze örtüldi. İş adama belirsiz geldi. (s.113)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “örtül-” şeklinde “Örtme işine konu olmak” anlamında yer almaktadır. Fiil sadece DLT’deki örtülmek anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “örtül-” şeklinde “Kapanmak; kaplanmak, bürünmek (dumanla, sisle, bulutla vs.); bina yıkılıp üzeri bir şeyle örtülmek, kapanmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “belirsiz hâle gelmek” anlamını kaybetmekle birlikte AT’de yeni bir anlam da kazanmıştır.

Örtün-:

Örtün-: kadın yüzünü açmak veya örtmek, yarı açıp yarı kapayarak örtünür gibi yapmak (BA örtün-: örtünmek)

Uragut yūzin örtündü. Kadın yüzünü açtı. Örttüğü zaman da aynı. (s.114)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “örtün-” şeklinde “Kendi üzerine bir şey örtmek; kadın, dinî açıdan görünmesi sakıncalı olan yerlerini örtmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “kadın yüzünü açmak, yarı açıp yarı kapayarak örtünür gibi yapmak” anlamlarını kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “örtün-” şeklinde “Kendi kendini veya üzerini bir şeyle örtmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “kadın yüzünü açmak, yarı açıp yarı kapayarak örtünür gibi yapmak” anlamlarını kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Örtüş-:

Örtüş-: örtmek için birleşmek, hep birlikte örtmek; örtmede yardımlaşmak (BA örtüş-: örtmek, örtmekte yardım etmek; birbirini ört yazmak)

Olar bu ışığ örtüşdi. Onlar bu işi örtmek için birleştiler. (s.108)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “örtüş-” şeklinde “Aynı noktalarda ve

düzlemlerde kesişmek; İki görüş, düşünce, sözcük, cümle birbiriyle tam olarak uyuşmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek TT’de yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Örül-:

Örül-: örülmek

Örgen örüldi. *Urgan vb. şeyler örüldü.* (s.97)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “örül-” şeklinde “Örme işi yapılmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil Ø>h- ses değişimiyle “hörül-” şeklinde “Örülmek, yükseltmek, inşa edilmek (duvar); örme yolu ile hazırlanmak, dolunmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Ötgün-:

Ötgün-: taklit etmek, öykünmek; duyduğu şekilde anlatmak, nakletmek (BA ötgün-: yansılamak, taklit etmek ve bunda yarış etmek)

Ol maña ötgündi. *O, yaptığım şeyde beni taklit etti ve benimle yarıştı.* (s.116)

Ol xānka ötüg ötündi. *O, durumunu hakana vb. arz etti. Aslı ötgündi’dir; “duyduğu şekilde anlattı” anlamına gelir.* (s.98)

TT’de fiil -t->-y- ve -g->-k- ses değişimleriyle “öykün-” şeklinde “Birinin yaptığı gibi yapmak, birine veya bir şeye benzemeye çalışmak, taklit etmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Fiil AT’de ağızlarda varlığını korumaktadır. AT ağızlarında fiil -t->-y- ses değişimiyle “öyğünə-” şeklinde “Taklit etmek (Hamamlı)” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Ötkün-:

Ötkün-: hikaye anlatmak (BA ötkün- / ötün-: hikaye söylemek hakana dilek sunmak)

Ötkünç ötkündi. *Bir hikaye anlattı.* (s.82)

Fiil TT’de yer almamaktadır ancak fiilin TT halk ağızlarında yaşadığı görülmektedir. Fiilin TT ağızlarında “ökün- (Kütahya, Muğla)”, “övkün- (Denizli)”, “öygün- (Aydın)”, “öyken- (Samsun, Ordu, Giresun, Maraş, Kayseri, Adana)”, “öykün- (Isparta, Burdur, Samsun, Amasya, Ordu, Maraş, Sivas, Yozgat, Ankara, Kırşehir, Kayseri, Niğde, Adana, İçel)” şeklinde “Öykü anlatmak” anlamıyla yer aldığı görülmektedir. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Ötgür-:

Ötgür-: bir şeyi bir şeyden geçirmek, (mektup için) göndermek; ishâl yapıp (mideyi) boşaltmak (BA’da Ötgür-: ötürmek, sürdürmek; göndermek; bir şeyi bir şeyin içinden öteye geçirtmek)

Ötrüm karın ötgürdi. *Müşil midayı boşalttı.*

Ol ewke bitig ötgürdi. *Adam evine mektup gönderdi.* (s.107)

TT’de fiil -g->Ø ses değişimi ile “ötür-” şeklinde “İshâl olmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki sadece “ishâl yapıp (mideyi) boşaltmak” anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

AT’de fiil -g->Ø ses değişimi ile “ötür-” şeklinde “Geçirmek, yola vurmak; birbirine vererek bir şeyi yollamak; bir şeyi çabucak, gizlice başkalarına hissettirmeden bir yere koymak, vermek, düşürmek; atlamak, geçmek, önem vermemek, gözden kaçırmak; aç gözlülükle çabuk çabuk yemek yemek; gelmemek, katılmamak, vazgeçmek; kaçırmak, elden bırakmak, kullanamamak, ulaşamamak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “ishâl yapıp (mideyi) boşaltmak” anlamını kaybetmekle birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır.

Öttür-:

Öttür-: (kaval vb. ile) ses çıkarmak (BA öttür-: öttürmek)

Sıbzıgu öttürdi. Kaval ile ses çıkardı. (s.105)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “öttür-” şeklinde “Ötmesini sağlamak veya ses çıkarttırmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını daha geniş bir anlamla sürdürmektedir. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi vardır.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Özekle-:

Özekle-: (koyunun) şahdamarını kesmek (BA özekle-: şahdamarını kesmek; şah damarına vurmak)

Ol kōyug özekledi. O, koyunun şahdamrını kesti. (s.134)

TT’de fiil yer almamaktadır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “özəklə-” şeklinde “(yaranın) ortasında cerahatlı öz meydana gelmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Özel-:

Özel-: özlemek (BA özel-: özlemek)

Kügler kamug tüzüldi / Iwrık idiş tizildi / Sensiz özüm özeldi / Kelgil amul oynayalım. Şarkının nağmeleri arasında uyum sağlandı. Kadeh ve ibrikler dizildi. Gönlüm seni özlemektedir. Haydi, çabuk ol; sakın ve rahat bir şekilde oynayalım. (s.401)

TT’de fiil “özle-” şeklinde “Bir kimseyi, bir yeri veya bir şeyi görmeyi, ona kavuşmayı istemek, göreceği gelmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil “özle-” şeklinde “Yeniden görmeyi, tekrar kavuşmayı arzu etmek, göreceği gelmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Özle-:

Özle-: pişirmek (BA özle-: külde pişirmek, közleme yapmak)

Ol unug özledi. O, hamuru pişirdi. (s.126)

TT’de fiil Ø>k- ses değişimiyle “közle-” şeklinde “Et, sebze, meyve, hamur vb.ni köz üzerinde pişirmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil Ø>k- ses değişimiyle “közlə-” şeklinde “Kor hâline getirmek, kor etmek / yakmak, kavurmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Saçıl-:

Saçıl-: (para vb.) saçılmak; (su, yağmur damlaları) saçılmak (BA saçıl-: saçılmak)

Yarmak saçıldı. Para vb. saçıldı. (s.267)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “saçıl-” şeklinde “Saçma işi yapılmak; etrafa dağılmak, yayılmak; açılıp saçılmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “saçıl-” şeklinde “Dağılmak, yayılmak, etrafı kaplamak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Saçlan-:

Saçlan-: saç çıkmak (BA saçlan-: saçlanmak)

Er saçlandı. Adamın saçı çıktı. (s.305)

TT’de fiil yer almamaktadır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “saçlan-” şeklinde “Başı saçla, tüyle kaplanmak, örtülmek, saç çıkmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Saçlaş-:

Saçlaş-: birbirinin saçını kestirmek (BA saçlaş-: birbirinin saçını yakalamak)

Ol ikki bile saçlaşdı. O ikisi birbirinin saçını çekiştirdi. (s.295)

TT’de fiil yer almamaktadır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “saçlaş-” şeklinde “Birbirinin saçından tutarak çekmek, kavga etmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Saçrat-:

Saçrat-: sıçratmak (BA saçrat- / saçrıt-: istemeksizin sıçratmak)

Ol maña suw saçrattı. O, bana bilmeden su sıçrattı.

Saçratgudın korkmuş kuş kırk yıl adrı yıgaç üze konmas. Bu vartayı bir kere atlatan kuş, iki dalı olan ağaca kırk yıl boyunca konmaz. (s.336)

TT’de fiil -a->-ı- ses değişimiyle “sıçrat-” şeklinde “Sıçrama işini yaptırmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil -a->-ı- ses değişimiyle “sıçrat-” şeklinde “Sıçramasına sebep olmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Saçula-:

Saçula-: saçak yapmak (BA saçula-: saçaklamak, saçak yapmak)

Ol suwluk saçuladı. O, mendil vb. şeylere saçak yaptı. (s.480)

TT’de fiil yer almamaktadır.

AT’de fiil -u->-a- ve Ø>q ses değişimleriyle “saçaqla-” şeklinde “Saçak yapmak,

saçak sallamak, püskül yapmak; tel tel etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Sagıl-:

Sagıl-: sağılmak (BA sagıl-: sağılmak)

Sūt sagıldı. Sūt sağıldı. (s.268)

TT’de fiil -g->-ğ- ses değişimiyle “sağıl-” şeklinde “Sağma işine konu olmak; kumaş, kilim vb. bir yerinden iplik çıkıp sökülme; akmak, kaymak, aşağıya doğru hızla inmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil -g->-ğ- ses değişimiyle “sağıl-” şeklinde “Sağmak fiiline konu olmak; sızmak, toplanmak, dolmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Sagtur-:

Sagtur-: (süt) sağdırmak (BA sagtur-: sağdırmak)

Ol kōy sagturdı. O, süt vb. şeyleri sağdırdı. (s.286)

TT’de fiil -g->-ğ- ve -tur>-dır ses değişimleriyle “sağdır-” şeklinde “Sağma işini yaptırmak; sağmasına sebep olmak” anlamlarında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil -g->-ğ- ve -tur>-dır ses değişimleriyle “sağdır-” şeklinde “Sağmaya mecbur etmek, sağmak fiilini yaptırmak;” anlamlarında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Sagur- bk. Sogur-

Saklan-:

Saklan-: (birinden) çekinmek, korunmak (BA saklan-: saklanmak, çekinmek)

Ol mindin saklandı. O, benden çekindi ve korundu. (s.305)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “saklan-” şeklinde “Kendini saklamak, gizlenmek; saklama işi yapılmak; niteliğini yitirmemesi için korumak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil -k->-x- ses değişimiyle “saxlan-” şeklinde “Saklamak fiiline konu olmak; saklanmak, gizlenmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Salın-:

Salın-: sarkmak, salınmak (BA salın-: sarkmak)

Yinçü kulaktın salındı. İnci kulaktan salındı. (s.277)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “salın-” şeklinde “Yürürken uyumlu hareketlerle hafifçe bir yandan bir yana eğilmek; salma işine konu olmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “salın-” şeklinde “Düşürülmek, bırakılmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamından başka bir anlamla varlığını devam ettirmektedir. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Saltur-:

Saltur-: (bir şey) sallanması veya atılması için emir vermek, sallatmak, attırmak; Oğuz lehçesinde birinin başkasına havale edilmesi, bırakılması için emir vermek (BA saltur-: saldırtmak (Oğuzca); sallatmak, sallaması emretmek, çıkarıp atmayı emretmek)

TT’de fiil -tur>-dır ses değişimiyle “saldır-” şeklinde “Bir kimseye veya bir şeye karşı saldırı yöneltmek, zarar verici bir davranışta bulunmak, hücum etmek; bir şey veya kimse üzerine saldırı yapılmasına sebep olmak; gemi, kalkmak için yelken açıp başını gideceği yola çevirmek; yıkıcı ve sert eleştiriler yapmak; etkisiyle eritmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “(bir şey) sallanması veya atılması için emir vermek, sallatmak, attırmak” anlamını kaybetmekle birlikte TT’de yeni anlamlar da kazandığı

görülmektedir.

AT’de fiil -tur>-dır ses değişimiyle “saldır-” şeklinde “Bırakmaya mecbur etmek; iki veya birkaç kimseyi veya hayvanı birbirine düşürmek, hücum ettirmek; yaptırmak, inşa ettirmek; döşetmek, yere serdirmek; kanaat ederek toplamak, geriye atmak; attırmak (bardak)” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “(bir şey) sallanması veya atılması için emir vermek, sallatmak, attırmak” anlamını daha dar bir anlamla korumakla birlikte AT’de yeni anlamlar da kazandığı görülmektedir.

Samla- bk. Emle-:

Sāna- / sak-:

Sāna- / sak- : saymak / saymak, kabul etmek (BA sana- / sa- / sak- / san-: saymak)

Ol koyın sānadı. O, koyununu saydı. (s.465)

Bardı eren konuk bulup kutka sakar / kaldı alıg oyuk körüp ewni yıkar. Misafiri uğur sayanlar gitti. Bir hayal gördükleri zaman, o gelmesin diye çadırlarını yıkanlar kaldı. (s.165)

Fiil TT ağızlarında varlığını korumaktadır. Fiil TT ağızlarında ses değişimi yaşamadan “sana-” şeklinde “Sayı saymak (Tokat)” ve “Tanımak, saymak (İstanbul, Konya)” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi söz konusudur.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “sana-” şeklinde “Rakamları sırası ile söylemek / miktarını bilmek için hesaplamak; birer birer isimlerini anmak, aynı cinsten olan şeyleri isim isim sıra ile söylemek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi söz konusudur.

Sançıl-:

Sançıl-: (bıçak vb) saplanmak; (asker için) yenilmek, mağlup olmak (BA sançıl-: saplanmak, sancılmak; -asker, ordu- yenilmek)

Bıçek tāmka saçıldı. Duvar vb. şeylere bıçak saplandı.

Su saçıldı. Asker yenildi. (s.300)

Fiil TT ağızlarında varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil -ç->-c- ses değişimiyle “sancıl-” şeklinde “Saplanmak (Afyon, Artvin); sendelemek (Çanakkale); ayağa kalkıp hızla yönelmek, saldırmak (Kastamonu); batmak, saplanmak (Çorum)” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “yenilmek” anlamını kaybetmekle birlikte TT ağızlarında yeni anlamlar da kazanmıştır.

AT’de fiil -ç->-c- ses değişimiyle “sancıl-” şeklinde “Batırılmak, sokulmak; takılmak, asılmak, tutturulmak; batmak, geçmek, girmek; gurub etmek, batmak (güneş); dikilmek (bakış)” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “yenilmek” anlamını kaybetmekle birlikte AT’de yeni anlamlar da kazanmıştır.

Sanrı- / sandrı-:

Sanrı- / sandrı-: hezeyan etmek, saçmalamak (BA sanrı- / sandrı-: saçmalamak)

Esruk sanrıdı. Sarhoş hezeyan etti. (s.467)

TT’de fiil yapım eki almış şekliyle “sanrıla-” şeklinde “Gerçekte olmayan bir şeyin var olduğunu, görüldüğünü, duyulduğunu sanmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek TT’de yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Sapıl-:

Sapıl-: (bir yere giderken birine) katılmak; (iğneye) ip geçirilmek (BA sapıl-: saplanmak, biridsi giderken yanına takılmak, katılmak)

Yıp yigneke sapıldı. İp iğneye geçirildi.

Ogul atasına sapıldı. Bir yere giderken oğul babasına katıldı. (s.267)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “sapıl-” şeklinde “Sapma işi yapılmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “(iğneye) ip geçirilmek” anlamını kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “sapıl-” şeklinde “Başka tarafa dđnmek, ayrı yola girmek, şaşırmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “(iğneye) ip geçirilmek” anlamını kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması gđrđlmektedir.

Sapıt-:

Sapıt-: (at, kđpek vb.) kuyruk sallamak (BA sapıt-: sallatmak, hareket ettirmek; sallatmak)

At kuğruk sapıttı. At kuyruk salladı.

It kuğruk sapıttı. Kđpek kuyruk salladı. (s.235)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “sapıt-” şeklinde “Ruhsal bir dđzensizlik içine dđřmek; şaşırmak; sağmalamaya başlamak; aklını bozmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek TT’de yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geğiş sđz konusudur.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “sapıt-” şeklinde “Aklını şelmek, şaşırtmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek AT’de yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geğiş sđz konusudur.

Sapla-:

Sapla-: sap takmak (BA sapla-: sap takmak)

Er kılış sapladı. Adam kılıcını sapına taktı. (s.472)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “sapla-” şeklinde “Hızla batırmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybetmiştir. “iğneye iplik takmak” anlamı TT’de kullanılmasına rağmen bu anlama sđzlđklerde rastlanmamıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geğiş sđz konusudur.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “sapla-” şeklinde “iğneye iplik takmak, geçirmek; sap takmak, sap geçirmek; ucu sivri aleti sapına kadar sokmak, geçirmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi gđrđlmektedir.

Saplat-:

Saplat-: (kılıç, hançer vb. şeyleri) sapına geçirtmek (BA saplat-: saplatmak, sap taktırmak)

Ol kılıç saplattı. O, kılıcı sapına geçirtti. (s.340)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “saplat-” şeklinde “Saplama işini yaptırmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek TT’de yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla diilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Sargar-:

Sargar-: sararmak, zaferanla boyanmış gibi olmak (BA sargar-: sararmak)

Sargardı nēṇ. Nesne sarardı. (s.287)

TT’de fiil -g->Ø ses değişimiyle “sara-” şeklinde “Sarı olmak, rengi sarıya dönmek; korku, üzüntü, coşku vb. sebeplerle yüzün rengi solmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil -g->Ø ve -r>-l ses değişimleriyle “sara-” şeklinde “Sarı renk almak, sararmak / olgunlaşmak (meyve) / hazan olmak, solmak / hastalıktan, dertten, kederden, heyecandan, korkudan vs. yüzünden rengi kaçmak, solmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Sarıl- / sarul-:

Sarıl- / sarul-: sarılmak (BA sarıl-: sarılmak)

Yışığ yıgaçka saruldi. İp ağaca sarıldı. (s.268)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “sarıl-” şekliyle “Sarma işi yapılmak; bir şeyin üzerine bir veya birkaç kez dolanmak, kollarını dolamak, kucaklamak; bütün gücü ile ele almak; hemen yapmaya koyulmak, girişmek; büyük bir istekle kendini vermek,

benimsemek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “sarıl-” şekliyle “Sarmak fiiline konu olmak, çevrenmek; bükülek; bir şeye sıkı sıkıya yapışmak, büyük bir şevkle ve heyecanla bir işe girmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Sarın-:

Sarın-: (işe) sarılmak, kendini (işe) sarmak; (sarık) sarınmak; yaşmaklanmak, örtünmek (BA sarın-: bir şeye sarınmak, örtünmek; bir işe sarılmak)

Er suwlıkın sarındı. Adam başına sarığını sardı.

Uragut bürünçük sarındı. Kadın yaşmaklandı.

Er işka sarındı. Adam özlediği ve istediği işi bulanlar arasında, kedinin (işe) sardı.
(s.276)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “sarın-” şeklinde “Kendi üstüne sarmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki sadece “sarınmak” anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “sarın-” şeklinde “Örtünmek, bürünmek; sargı bezi ile bağlanmak; ip, kayış vs. ile bir şeyin üzerine sıkı sıkıya bağlanmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil “örtünmek” anlamını korumakta, “sarınmak” anlamını ise daha geniş bir anlamla devam ettirmektedir. Fiilin “(işe) sarılmak, kendini (işe) sarmak” anlamları ise kaybolmuştur.

Sarış- /sarlaş-:

Sarış- / sarlaş-: (sarık vb.) sarmada yarışmak veya yardımlaşmak (BA sarış- / sarlaş-: sarmakta yardım ve yarış etmek)

Ol maña suwluk sarışdı. O, sarık sarmada bana yardım etti. (s.259)

Maña suwluk sarlaşdı. O, sarığı sarmada bana yardım etti. (s.295)

TT’de fiil yer almamaktadır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “sarış-” şeklinde “Kucaklaşmak, birbirine sarılmak” anlamlarında, DLT’deki anlamından farklı bir anlamla yer almaktadır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Sarkıt- / sarkur-:

Sarkıt- / sarkur-: damlatmak (BA sarkıt- / sarkur-: damlatmak)

Ol tōndın suw sarkıttı. O, elbise vb. şeylerden su damlattı. (s.339)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “sarkıt-” şeklinde “Bir şeyin sarkmasını sağlamak; asmak, darağacına çekmek” anlamlarında, DLT’deki anlamından farklı anlamlarla yer almaktadır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Sarmaş-:

Sarmaş-: (ip vb. şeyleri) sarmada yardım etmek; (iş) dolaşıp karışmak (BA sarmaş-: karışmak; süzülme; bir akardan kendinden başka bir şey çıkarmak ve bunda yardım ve yarış etmek bk. Sarmamış, sarmak-, sarmat-, sermet- / sarmaş-: sarmakta yardım etmek)

Ol maña yıışg sarmaşdı. O, bana nesneyi sarmada yardım etti.

İş sarmaşdı. İş dolaşıp karıştı. (s.295)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “sarmaş-” şeklinde “Birbirine sarılmak, kucaklaşmak” anlamında, DLT’deki anlamlarından farklı bir anlamla yer almaktadır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “sarmaş-” şeklinde “Bir şeyin etrafında dönmek, sıkıca sarılmak; kucaklaşmak, birbirine sarılmak” anlamlarında, DLT’deki anlamlarından farklı bir anlamla yer almaktadır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Sarsıt-:

Sarsıt-: azarlamak, sert davranmak (BA sarsıt-: sert ve kaba müdahâle yaptırmak)

Ol anı sarsıttı. O, onu azarladı ve ona sert davrandı. (s.337)

TT’de fiil yer almamaktadır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “sarsıt-” şeklinde “Titretmek, yerinden oynatmak, kımıldatmak, dağıtmak, bozmak, alt üst etmek; dehşete düşürmek, şiddetli etkilemek; muvazenesini bozmak, şiddetli heyecanlandırmak” anlamlarında, DLT’deki anlamlarından farklı bir anlamla yer almaktadır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Sarul bk. Sarıl-

Satgaş-:

Satgaş-: birbirinin boğazına yapışmak; haddi aşmak; karşılaşmak ; Oğuz lehçesinde (alacak ile vereceği) takas etmek) (BA satgaş-: rast gelmek, kavuşmak; sataşmak, saldırışmak; (Oğuzlarca) sayışmak, ödeşmek)

Olar bir ikindi bile satgaşdı.Onlar, birbirinin boğazına yapıştı.

Ol maña yolda satgaşdı. O, yolda benimle karşılaştı.

Olar alım birim bile satgaşdı. Onlar, alacak ve vereceklerini birbirleriyle takas ettiler. (s.295)

TT’de fiil -g->Ø ses değişimi ile “sataş-” şeklinde “Bir kimseyi rahatsız edecek davranışta bulunmak, musallat olmak; sarkıntılık etmek” anlamlarında, DLT’deki anlamlarından farklı bir anlamla yer almaktadır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil -g->Ø ses değişimi ile “sataş-” şeklinde “Birisini sinirlendirmek, tahrik etmek, moralini bozmak, hiddetlendirmek, aşağılamak, dalga geçmek gayesiyle laf atmak, kızdırıcı sözler söylemek / şaka gayesi ile laf atmak, takılmak, kızdırmak; namusuna dokunmak, dokunmak” anlamlarında, DLT’deki anlamlarından farklı bir anlamla yer almaktadır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Satıl-:

Satıl-: satılmak (BA satıl-: satılmak)

Tawar satıldı. Mal satıldı. (s.267)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “satıl-” şeklinde “Satma işi yapılmak; para veya çıkar karşılığı, gizlice karşı tarafa hizmet etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “satıl-” şeklinde “Satmak fiiline konu olmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Sattur-:

Sattur-: sattırmak (BA sattur-: sattırmak)

Ol meniñ tawarıg satturdı. O, benim malımı vb. şeyleri sattırdı. (s.285)

TT’de fiil -u->-ı- ses değişimiyle “sattır-” şeklinde “Satma işini yaptırmak veya satma zorunda bırakmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil -tur>-dır ses değişimleriyle “satdır-” şeklinde “Satmaya mecbur etmek; başkası vasıtasıyla satmak” anlamlarında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Satur-:

Satur-: saydırmak (BA satur-: saydırmak)

Ol anar kōy saturdı. O, ona koyun vb. şeyleri saydırdı. (s.428)

TT’de fiil Ø>-y- ses türemesi ile “saydır-” şeklinde “Sayma işini yaptırmak, sayısını buldurmak, sayı belirterek sonuç almak; sözünü dinletmek, saygı gösterilmesini sağlamak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil Ø>-y- ses türemesi ile “saydır-” şeklinde “Saymaya, hesaplamaya mecbur etmek, sayma işini yaptırmak; hürmet etmeye, saygı göstermeye mecbur etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da

kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Savaş-:

Savaş-: dövüşmek (Ba savaş-: savaşmak, çarpışmak (Oğuzca)

Olar ikki savaşdı. O ikisi dövüştü. (s.261)

TT’de fiil -w->-v- ses değişimiyle “savaş-” şeklinde “Ordu ölçüsünde iki silahlı kuvvet karşı karşıya gelip çarpışmak, vuruşmak, muharebe etmek; bir şeyi ortadan kaldırmak, yok etmek amacıyla mücadeleye girişmek; çaba sarf etmek” anlamlarında, DLT’deki anlamlarından farklı bir anlamla yer almaktadır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil -w->-v- ses değişimiyle “savaş-” şeklinde “Kavga etmek, vuruşmak, küfürleşmek, küsmek (birbirine)” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamından daha geniş bir anlam taşımaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Sawrul-:

Sawrul-: (ırmak) kaynayıp taşarak dalgalanmak, (kaynayan yemeğin suyu) taşmaya engel olmak üzere kepçeyle savrulup tencereye koymak; (tahıl vb.) rüzgara tutulup savrulmak; (gözyaşı) savrularak akmak (BA sawrul-: savrulmak, saçılmak)

Tarığ sawruldı. Irmak kaynayıp taşarak dalgalandı.

Yâş közdin sawruldı. Göz yaşları savruldu.

Tün kün turup yıglayu / Yâşım meniñ sawrulur. Gece gündüz; göz yaşları gözümünden akar. (s.300)

TT’de fiil -w->-v- ses değişimiyle “savrul-” şekliyle “Savurma işi yapılmak; dağılmak, saçılmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki sadece “savrulmak” anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Sawur-:

Sawur-: savurmak (BA sawur-: savurmak, saçmak)

Er tarıg sawurdu. Adam tahılı savurarak (samanından) temizledi. (s.255)

TT’de fiil -w->-v- ses değişimiyle “savur-” şeklinde “Havaya atıp dağıtmak, saçmak; rüzgâr, şiddetle eserek bir yeri, bir şeyi altüst etmek, havaya kaldırmak, dağıtmak; kaldırıp atmak, fırlatmak; şiddetle döndürerek sallamak, kaldırarak vurmak; bir sıvının havalanmasını veya kaynayan sıvının taşmasını önlemek, soğutmak amacıyla alıp yine kendi kabına dökmek; sallamak, uçurmak, dalgalandırmak; yalan, küfür vb. söylemek; boşuna ve çok miktarda harcamak, israf etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil -a->-o- ve -w->-v- ses değişimiyle “sovur-” şeklinde “Havaya atmak, dağıtmak, saçmak; havaya atarak taneyi samandan ayırmak, temizlemek; parayı boşa harcaak, müsriflik etmek; yüksekte atmak, söylemek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Sawurt-:

Sawurt-: savurtmak (BA sawurt-: savurtmak)

Ol anar tarıg sawurttu. O, ona buğday vb. savurttu. (s.525)

TT’de fiil -w->-v- ses değişimiyle “savurt-” şeklinde “Savrulmasına sebep olmak, savrulmasını sağlamak” anlamında DLT’deki anlamıyla yer almaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Sedre-:

Sedre-: (kalabalık) hafıflemek, azalmak, seyrekleşmek; (elbise) havı dökülüp eskimek (BA sedhre-: incelmek, seyremek, seyrekleşmek; elbise erpimek)

Kişi sedredi. İnsan kalabalığı hafıfledi.

Tön sedredi. Elbisenin havı döküldü ve eskidi. (s.466)

TT’de fiil -l fiilden fiil yapım ekiyle ve -d->-y- ses değişimiyle “seyrel-” şeklinde

“Seyrekleşmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki sadece “seyrekleşmek” anlamını korumuş diğer anlamlarını kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir. Fiil TT ağızlarında -d->-y- ses değişimiyle “seyre-” şeklinde “Aralıklı olmak, seyrelmek (Kastamonu, Samsun)” anlamıyla yer almaktadır.

AT’de fiil -l fiilden fiil yapım ekiyle ve -d->-y- ses değişimiyle “seyrəl-” şeklinde “Seyrek hâle gelmek, azalmak, dökülmek (saç, kaş vs.); parçalanmak, dağılmak, seyrekleşmek; ara sıra olmak, arada bir gözükme” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “seyrekleşmek” anlamını korumakla birlikte diğer anlamlarını kaybetmiştir. Ayrıca fiil AT’de yeni anlamlar da kazanmıştır.

Sedret:-

Sedret:- (insan kalabalığını) azaltmak; (elbiseyi) seyreltmek (sedret:- seyrek hâle getirmek, seyretmek)

Ol tönug sedretti. O, elbiseyi seyreltti.

Ol kişini sedretti. O, insan kalabalığını azalttı. (s.336)

TT’de fiil -l fiilden fiil yapım ekiyle ve -d->-y- ses değişimiyle “seyrelt-” şeklinde “Seyrekleştirmek; sıvıyı bir miktar su veya sıvı katarak az yoğun duruma getirmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “(insan kalabalığını) azaltmak” anlamını daha geniş bir anlamla korurken diğer anlamını kaybetmiştir. Ayrıca fiil TT’de yeni bir anlam da kazanmıştır. Fiil TT ağızlarında -d->-y- ses değişimiyle “seyret-” şeklinde “Aralamak, seyreltmek (Niğde)” anlamıyla yer almaktadır.

AT’de fiil -l fiilden fiil yapım ekiyle ve -d->-y- ses değişimiyle “seyrəl-” ve “seyrəkləşdir-” şekillerinde yer almaktadır. Fiilin anlamına sözlüklerde yer verilmemiştir, unutulmuş olmalıdır.

Sekirt- / Sekrit:-

Sekirt:- (at vb.ni) koşturmak (BA sekirt- / segirt:- seğırtmek; koşturmak)

Sekrit:- (atı nehir vb. yerlerden) atlatmak; (kitabı veya Kur’an’ı) atlayarak okumak

(BA sekrit-: sıçratmak, atlatmak)

Ol at sekirtti. O at vb.ni koşturdu. (s.526)

Ol atın arıktın sekrittii. O, atını nehir vb. yerlerden atlattı.

Ol bitig okır erken sekrittii. O, kitabı ve Kur'an'ı okurken atlayarak okudu. (s.336)

TT'de fiil -k->-ğ- ses değişimiyle “seğirt-” şeklinde “Sıçrayarak yakın bir yere doğru koşmak” anlamında yer almaktadır. Fiilin TT'de DLT'deki anlamından daha geniş bir anlam taşıdığı ancak fiildeki ettirgenlik ekinin işlevinin ve anlamının TT'de kaybolduğu görülmektedir.

AT'de fiil -k->-y- ses değişimleriyle “seyirt-” şeklinde “Atı dört nala sürmek, koşturmak; uçurmak (kuşları) anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT'deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Sekri-:

Sekri-: (su vb. şeylere) atlamak; zıplamak (BA sekri-: seğırtmek. Bk: sekre-, segre)

Er suwka sekridi. Adam su vb. şeye atladi. (s.467)

TT'de fiil yapım eksiz “sek-” şeklinde “Tek veya iki ayak üzerinde sıçramak; tek veya iki ayak üzerinde sıçrayarak ilerlemek; atılan bir nesne bir yere dokunduktan sonra sıçrayarak gitmek; bir yere, bir cisme çarparak yön değiştirmek; aralık vermek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT'deki anlamından daha geniş bir anlamı ifade eder duruma gelmiş ve yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir. Ayrıca TT'de fiil -k->-ğ- ses değişimiyle “seğir-” şeklinde “Genellikle vücudun bir yerinde deri ile birlikte derinin hemen altındaki kaslar hafifçe oynamak” anlamında daha dar bir anlamla varlığını korumaktadır.

AT'de fiil yapım eksiz “sək-” şeklinde “Tek veya iki ayak üzerinde sıçrayarak yürümek / bu şekilde uçmak veya yürümek” anlamında yer almaktadır ve DLT'deki anlamından daha geniş bir anlamı ifade eder duruma gelmiştir. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Sekrit- bk. Sekirt-

Semri-:

Semri-: (at, koyun vb.) semirmek, semizleşmek (BA semri-: semirmek, yağlanmak)

Kōy semridi. Koyun vb. semizleşti. (s.467)

TT’de fiil “semir-” şeklinde “Besili, yağlı bir duruma gelmek, semizlemek, şişmanlamak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil -r->-z ses değişimiyle “səmiz-” şeklinde “Şişmanlamak, etlenmek” anlamlarında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir. AT ağızlarında fiil ses değişimi yaşamadan “səmri-” şeklinde “Şişmanlamak; güzelleşmek (Lənkəran, Salyan, Qazax, Meğri, Mingəçevir)” yer almaktadır.

Semrit-:

Semrit-: (at vb.ni) semirtmek (BA semrit-: semirtmek)

Er atın semritti. O, atı vb. semirtti. (s.336)

TT’de fiil “semirt-” şeklinde “Besili, yağlı bir duruma getirmek, semizletmek.” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Sergekle-:

Sergekle-: yalpalamak (BA sergekle-: yalpalanmak, iki yana sallanmak)

Esrük sergekledi. Sarhoş yalpaladı. (s.321)

Fiil TT ağızlarında varlığını korumaktadır. Fiil TT ağızlarında -g->Ø ses değişimiyle “serekle-” şeklinde “Sayıklamak, uykuda konuşmak (Kastamonu)” anlamında yer almaktadır. Fiil TT ağızlarında DLT’deki anlamından başka bir anlama yer almaktadır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Fiil AT ağızlarında -g->Ø ve -k->-g- ses değişimleriyle “sərəgle-” şeklinde “Aklına geleni söylemek, yersiz konuşmak (Şamaxı)” anlamında yer almaktadır. Fiil AT ağızlarında DLT’deki anlamından başka bir anlamla yer almaktadır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlam geçiş söz konusudur.

Seril-:

Seril-: sallanmaya başlayıp düşecek gibi olmak [BA seril-: sarsılmak, sendelemek, yalpa ile düşeyazmak (‘iril-’ ile birlikte kullanılır)]

Er serildi. *Sarhoş sallanmaya başladı; neredeyse düşecekti.* (s.267)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “seril-” şeklinde “Serme işi yapılmak; bir yere uzanıp yatmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil TT ağızlarında DLT’deki anlamından başka bir anlamla yer almaktadır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlam geçiş söz konusudur.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “səril-” şeklinde “Kollarını ve ayaklarını açıp uzanmak / düşmek, düşüp serili kalmak / düşüp kalmak; serilmek, döşenmek, yayılmak; kurumak içi ip, ağaç vb. üzerine asılmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil AT’de DLT’deki anlamından başka bir anlamla yer almaktadır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlam geçiş söz konusudur.

Serin-:

Serin-: sabretmek (BA serin-: sabretmek)

Serin. *Sebret.* (s.280)

Fiil sadece TT ağızlarında varlığını korumaktadır. Fiil TT ağızlarında ses değişimi yaşamadan “serin-” şeklinde “Sabırla beklemek (Kırşehir)” anlamında yer almaktadır. Fiilin sadece “beklemek için sabretmek” anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Sewin- / sewün-:

Sewin- / sewün-: sevinmek (BA sewin- / sewün-: sevinmek)

Er sewündi. *Adam sevindi ve ferahladı.* (s.277)

TT’de fiil -w->-v- ses değişimiyle “sevin-” şekliyle “Sevinç duymak” anlamıyla DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görölmemektedir.

AT’de fiil -w->-v- ses değişimiyle “sevin-” şeklinde “Güzel bir haber, olay veya işten dolayı neşelenmek, ferahlık duymak” anlamıyla DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görölmemektedir.

Sewiş-:

Sewiş-: sevişmek (BA sewiş-: sevişmek)

Olar ikki sewişdi. O ikisi sevişti. (s.261)

TT’de fiil -w->-v- ses değişimiyle “seviş-” şeklinde “Birbirini sevmek; cinsel ilişkide bulunmak, aşk yapmak.” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görölmemektedir.

AT’de fiil -w->-v- ses değişimiyle “seviş-” şeklinde “Birbirini sevmek, aşık olmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görölmemektedir.

Sewtür-:

Sewtür-: sevdirmek, sevgiyi kalbe düşürmek (BA sewtür-: sevdirmek)

Ol Teğri seni mağa sewtürdi. Yüce Allah senin sevgini kalbime düşürdü. (s.286)

TT’de fiil -w->-v- ve -tür>-dir ses değişimleriyle “Sevmesini sağlamak” anlamıyla DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görölmemektedir.

AT’de fiil -w->-v- ve -tür>-dir ses değişimleriyle “Sevmeye mecbur etmek, arzulamak, bir şeyi birine beğendirmeye çalışmak” anlamıyla DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görölmemektedir.

Sēzin- / sizin-:

Sēzin- / sizin-: zanda bulunmak (Ba sezin-: sezinmek, sanmak)

Ol ağar sēzig sēzindi. O, onun için zanda bulundu. (s.276)

Fiil TT ağızlarında varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil ses değişimi yaşamadan “sezin-” şeklinde “Bir işi olmadan önce duymak (Denizli, Edirne)” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil “sez-” şeklinde dönüşlülük eki almadan “Duymak, hissetmek, anlamak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Sıçıt- / sıçtur-:

Sıçıt- / sıçtur-: sıçirtmak (BA sıçıt-: sıçirtmak)

Ol anı sıçıttı. O, onu sıçırttı. (s.326)

Ol anı sıçtırdı. O, onu sıçırttı. (s.285)

TT’de fiil -u->-ı- ses değişimiyle “sıçtır-” şeklinde “Sıçma işini yaptırmak” anlamında DLT’deki anlamıyla yer almaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil “sıçdır-” şeklinde DLT’deki anlamıyla yer almaktadır. Ancak AT sözlüklerinde bu fiile yer verilmemiştir.

Sıdırıl-:

Sıdırıl-: sıyrılmak, kaymak, kayıp elden kurtulmak; her köşeye bakılmak

Balık eligdin sıdırıldı. Balık elden sıyrıldı.

Yöl sıdırıldı. Yolun her köşesine bakıldı.

Er tãmdın sıdırıldı. Adam duvar vb. şeylerden kaydı. (s.300)

TT’de fiil -d->-y- ses değişimiyle “sıyrııl-” şeklinde “Sıyıрма işine konu olmak; bir yerden veya bir durumdan çıkmak, kurtulmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “her köşeye bakılmak” anlamını kaybetmekle birlikte TT’de yeni bir anlam da kazanmıştır.

AT’de fiil -d->-y- ses değişimiyle “sıyrııl-” şeklinde “Fırlayıp çıkmak, kurtulmak; yüzülmek, sıyrılmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “her köşeye bakılmak”

anlamını kaybetmekle birlikte AT’de yeni bir anlam da kazanmıştır.

Sığın-:

Sığın-: (birine veya bir yere) sığınmak (Ba sığın-: sığınmak)

Keyik turagka sığındı. Yabani hayvan sığınağa sığındı.

Men Tenrike sığınur men. Ben Allah’a sığınırım. (s.276)

TT’de fiil -g->-ğ- ses değişimiyle “sığın-” şeklinde “Tehlikelerden kaçarak güvenilir bir yere çekilmek; korunmak amacıyla bir yere veya birine başvurmak, başkalarının yardım ve korunmasına ihtiyaç duymak; genellikle siyasi sebeplerle kendi ülkesinden kaçıp başka ülkeye gitmek, iltica etmek; güvenmek, yardım istemek veya ummak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil -g->-ğ- ses değişimiyle “sığın-” şeklinde “Bir tehlikeden güvenilir bir yerde gizlenmek veya himayesini istemek, himayesi altına girmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Sıgruş-:

Sıgruş-: birbirine yer açmak, sıkışmak (BA sıgruş-: sıkıştırmak)

Olar bir birig sıgruşdı. O ikisinden her biri diğerine yer açtı. (s.294)

TT’de fiil -g->-ğ- ve -r->Ø ses değişimleriyle “sığış-” şeklinde “Ancak sıkışmak, güçlkle sıkışmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil -g->-ğ- ve -r->Ø ses değişimleriyle “sığış-” şeklinde “Yerleşmek, bir yere girebilmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Sıgta-:

Sıgta-: ağlamak (BA sıgta-: ağlamak Bk: sıxta-)

Oğlan sıgtadı. Çocuk vb. ağladı. (s.465)

TT’de fiil ağızlarda varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil -g->-k- ve -t->-l- ses değişimleriyle “sıkla-” şeklinde “Çok ağlamak (Bursa)” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil -g->-q- ses değişimiyle ve -gt->-tq- metateziyle “sıtqa-” şeklinde “Ağlamak, sızlaya sızlaya ağlamak, inlemek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Sıgtur- / sıgur-:

Sıgtur- / sıgur-: (bir şeyi bir şeye) sığdırmak, (bir şeyi) genişletmek (BA sıgtur- / sıgur-: sığdırmak)

Ol bir nēñni birke sıgturđı. O, bir şeyi bir şeye sığdırıp onu genişletti. (s.286)

Ol unug kāpka sıgurđı. O, çok unu, küçük bir kaba sığdırdı. (s.255)

TT’de fiil -g->-ğ- ve -tur>-dır ses değişimiyle “sığdır-” şeklinde “Bir şeyi bir kabın veya bir yerin içine aldırarak” anlamıyla yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil -g->-ğ- ve -tur>-dır ses değişimiyle ve işteşlik eki (-ış) de alarak “sığışdır-” şeklinde “Zorla yerleştirmek, sıkışdırmak; tahammül etmek, sindirmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Sıka-:

Sıka-: (elini birinin başından) sevgiyle geçirmek, sıgamak (BA sıka-: el ile sıgamak)

Ol anıñ başın sıkadı. O, elini onun başından sevgiyle geçirdi. (s.463)

TT’de fiil ağızlarda varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil -k->-ğ- ses değişimi ile “sığa-” şeklinde “Okşamak (Denizli, Erzincan, Hatay, Ankara, Kars)” anlamında DLT’deki anlamıyla yer almaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil -k->-ğ- ses değişimi ile ve yapım eki alarak “sığalla-” şeklinde “Ellerini bir şeyin üzerinde hafifçe dolaştırarak eğriliğini düzeltmek, okşamak / masaj yapmak, ovma / sevgi, incelik ve güzel duygularla birinin başını okşamak” anlamlarında yer

almaktadır. Fiil DLT'deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Sıkıl:-

Sıkıl:- sıkılmak, üzerine bastırılmak (BA sıkıl:- sıkılmak)

Üzüm sıkıldı. *Üzüm sıkıldı. Herhangi bir şey sıkılır veya üzerine bastırılırsa aynıdır.*
(s.268)

TT'de fiil ses değişimi yaşamadan “sıkıl-” şeklinde “Sıkma işi yapılmak; can sıkıntısı duymak; utanıp çekinmek; sıkıntıya düşmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT'deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT'de fiil -k->-x- ses değişimiyle “sıxıl-” şeklinde “Sıkma işi yapılmak, sıkma, baskı neticesinde hacimce küçülmek, daralmak; büzüşmek, kısılmak, toplanmak; utanmak canı sıkılmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT'deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Sıkış:-

Sıkış:- kalabalıklaşmaktan dolayı yer daralmak, sıkışmak; sıkmada yardım etmek veya yarışmak (BA sıkış:- sıkışmak, sıkmakta yardım ve yarış etmek)

Ol maña üzüm sıkışdı. *O, bana üzüm sıkmada yardım etti.*

Kişi sıkışdı. *İnsanlar o kadar kalabalıklaştı ki yer daraldı.* (s.262)

TT'de ses değişimi yaşamadan “sıkış-” şeklinde “Kalabalıktan dolayı birbirine çok yaklaşmak; iki şey arasında kalmak; yerinden oynamamak; dar bir yere zorla sığmak veya sığdırılmak; zor bir durumda kalmak; sıkıntı ve darlık vermek, çarpıntı duymak; tuvalet ihtiyacı gelmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT'deki “sıkmada yardım etmek veya yarışmak” anlamını kaybetmekle birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır.

AT'de fiil -k->-x- ses değişimiyle “sıxış-” şeklinde “Birbirine basınç yapacak kadar yaklaşmak; dar yerde sıkışıp kalmak; zor durumda kalmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT'deki “sıkmada yardım etmek veya yarışmak” anlamını kaybetmekle birlikte yeni

anlamlar da kazanmıştır.

Sıklış- bk. Sıkış-

Sıktur-:

Sıktur-: bir şeyin sıkılması için emir vermek; sıktırmak (BA sıktur-: sıktırmak, sıkılmak)

***Ol zm sıkturdu.** O, zm vb. şeylerin sıkılması için emir verdi ve (onlar da) sıkıldı.* (s.286)

TT’de fiil -u->-ı- ses değişimiyle “sıktır-” şeklinde “Sıkma işini yaptırmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Sın-:

Sın-: kırılmak; (ordu vb.) yenilmek (BA sın-: kırılmak, bozulmak, incimek)

***Yıgaç sındı.** Tahta vb. kırıldı.*

***S sındı.** Ordu yenildi.* (s.242)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “sın-” şeklinde “Kırılmak, parçalanmak, bozulmak; yenilmek, bozguna uğramak” anlamlarında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “sın-” şeklinde “Bir yere sertçe çarparak parçalanmak, darmadağın olmak, zedelenmek / ağır bir şeyin baskısı altında eğilerek yerinden kopmak, kırılmak / sert bir şeye şiddetle çarparak, dokunarak kırılmak, zedelenmek; incinmek, kırılmak, kalbine dokunmak; basılmak, yenilmek, mukavemet kabilliyetini yitirmek; azalmak, zayıflamak, inmek; inmek, ucuzlamak (fiyatlar); iflas etmek; bazı isimlerden sonra getirilerek birleşik fiil ve çeşitli ifadeler yapılır” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki her iki anlamı da korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Sına-:

Sına-: sınamak, denemek (BA sına-: denemek, sınamak)

Ol anı sınağı. O, onu bir Şeyde sınağı. (s.465)

TT’de fiil ses deęiřimi yařamadan “sına-” řeklinde “Deęerini anlamak, gerekli nitelięi taşıyıp taşımadıęını bulmak için birini, bir nesneyi veya bir dűőüncüyü yoklamak, denemek, tecrűbe etmek; bilgisini, yeteneęini, yeterlilięini veya nitelięini yoklamak, imtihan etmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıřtır. Dolayısıyla fiilde anlam geniřlemesi gűrűlmektedir.

AT’de fiil ses deęiřimi yařamadan “sına-” řeklinde “Denemek, yoklamak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam deęiřimi gűrűlmemektedir.

Sınal-:

Sınal-: sınanmak (BA sınał-: sınanmak)

İř sınałđı. İř sınałandı. (s.268)

TT’de fiil -l>-n ses deęiřimiyle “sınan-” řeklinde “Sınama işine konu olmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam deęiřimi gűrűlmemektedir.

AT’de fiil -l>-n ses deęiřimiyle “sınan- / sınaıl-” řekillerinde “Denenmek, tecrűbe edilmek, yoklanmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam deęiřimi gűrűlmemektedir.

Sınat-:

Sınat-: sınatmak (BA sınał-: sınatmak, tecrűbe ettirmek)

Ol meni bu iřta sınałı. O, beni bu iřte sınałı. (s.330)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “sınat-” şeklinde “Sınama işini yaptırmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi gűrűlmemektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “sınat-” şeklinde “Ölçtürmek, deneme yaptırmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Sınıla-:

Sınıla-: (köpek vb.) soğuktan hırıldamak; (kulak) çınlamak; donasıya soğumak (BA sınıla- / singile-: soğuktan zırcırmak; donacak hâlde soğumak; çınlamak)

It sınıladı. Köpek, soğuk vb. şeyden hırıldadı.

Kulakım sınıladı. Kulağım çınladı.

Suw sınıladı. Su donasıya soğudu. (s.515)

Fiil TT ağızlarında varlığı korumaktadır. Fiil TT ağızlarında “siñile- / siğile- / sinile- / singile-” şekillerinde “Çınlamak, uğuldamak (Kayseri); sızlamak (Malatya); inleyerek ağlamak (Niğde); canı yanan köpek vb. hayvan inler gibi ses çıkarmak (Çorum, Yozgat, Kırşehir, Eskişehir, Niğde); madensel kaplar dokununca ses çıkarmak (Çorum, Yozgat, Kırşehir); boş yer hafıf ve sin sin ses çıkarmak (Gaziantep, Yozgat); köpek inlemek (Kırşehir)” anlamlarında yer almaktadır. Fiilin TT ağızlarında “donasıya soğumak” anlamı yer almamakla birlikte “çınlamak” anlamı korunmakta, “soğuktan hırıldamak” anlamı daha geniş bir anlamla varlığını devam ettirmektedir.

AT’de fiil s->z- ve -ñ->-ng- ses değişimleriyle “zınqıl-da-” şeklinde “Tiz ve ince zil sesi çıkarmak” ve “zingilde-” şeklinde “İnildeyerek havlamak (köpek); zil sesi çıkarmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki sadece “(köpek vb.) soğuktan hırıldamak” anlamını korumakla birlikte AT’de yeni bir anlam da kazanmıştır.

Sırit-:

Sırit-: sıkıca ve büktürerek teyelletirmek (BA sırit-: sık diktirmek)

Ol kızıka kiğiz sırittı. O, keçeyi kıza sıkıca ve büktürerek teyelletirdi. (s.328)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “sırit-” şeklinde “Dişlerini göstererek aptallık, şaşkınlık, kurnazlık veya alay belirtir biçimde gülmek, sırtarmak; yorgan, şilte vb.ni iri ve aralıklı diktirmek; bütün çirkinliği ve kusuru ortaya çıkmak; göze batmak” anlamlarında yer

almaktadır. Fiil DLT'deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT'de fiil yer almamaktadır.

Sırla- / sır-:

Sırla- / sır-: sır denilen yapıştırıcıyı (kaba) sürmek (BA sırla-: sırlamak, sır vurmak)

Ayakçı ayak sırladı. Kap ustası tutkal yapıştırıcılarını, nakış işlemek üzere kaba sürdü. (s.472)

TT'de fiil ses değişimi yaşamadan "sırla-" şeklinde "Bazı nesnelere, toprak kaplara sır sürmek" anlamında yer almakta ve DLT'deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT'de fiil yer almamaktadır.

Sırlan- / sır-:

Sırlan- / sır-: (kap) sır denilen macun ile sıvanmak (BA sırlan-: -işe- hazırlanmak, sırlanmak)

Ayak sırlandı. Kadeh, nakışlansın diye macunla sıvandı. (s.305)

TT'de fiil ses değişimi yaşamadan "sırlan-" şeklinde "Sırlama işi yapılmak" anlamında yer almakta ve DLT'deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT'de fiil yer almamaktadır.

Sırtla-:

Sırtla-: (ipi) atın kuyruğuna sarmak; Oğuzcada vadideki bayırlara tırmanmak (BA sırtla-: kuyruğu ipe bükme; (Oğuzca) küçük bir dereden yukarı çıkmak)

Yıpını sırtladı. O, ipi atın kuyruğuna sardı. (s.531)

TT'de fiil ses değişimi yaşamadan "sırtla-" şeklinde "Sırtına alıp yüklenmek; birinin, bir şeyin sorumluluğunu, yükünü veya geçimini üzerine almak" anlamlarında yer

almaktadır. Fiil DLT'deki anlamını kaybederek TT'de yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Fiil AT ağızlarında varlığını korumaktadır. AT ağızlarında fiil -l->-t- ses değişimiyle “sırtta-” şeklinde “Sırtına almak (Hamamlı)” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT'deki anlamını kaybederek AT ağızlarında yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Sıtga-:

Sıtga-: (yen) sıvamak (BA sıtga-: sığamak)

Ol kōlın sıtgadı. O, kollarını sıvadı.

TT'de fiil -t->Ø ve -g->-v- ses değişimiyle “sıva-” şeklinde “Kolu, paçayı yukarı çekip toplamak veya kıvrırmak” anlamında yer almakta ve DLT'deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT'de fiil yer almamaktadır.

Sızgur-:

Sızgur-: (yağ vb. şeyleri) eritmek; (hastalık, aşk vb. insanı) bitap düşürmek, eritmek (BA sızgur-: sızdırmak, eritmek; arıkatmak, zayıflatmak)

Er yāg sızgurdı. Adam yağ vb. şeyleri eritti. Sıtma hastayı bitap düşürürse yine aynı. (s.287)

TT'de fiil -g->Ø ses değişimiyle “sızır-” şeklinde “Sızdırmak, süzmek” anlamıyla yer almaktadır. Fiilin “(hastalık, aşk vb. insanı) bitap düşürmek, eritmek” anlamı TT'de kaybolmuştur. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

AT'de fiil yer almamaktadır.

Sızla-:

Sızla-: sızlamak (BA sızla-: sızlamak, ağrımak)

Anıñ tışı buzдын sızladı. Onun dişi ağrıdı ve dişinde buzdan veya soğuk su içmekten sızlama belirdi.

Erniñ süñüki sızladı. Adamın (soğuk) ısırmısından kemikleri sızladı. (s.472)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “sızla-” şeklinde “Hafifçe ağrımak; yakınmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “sızla-” şeklinde “Hafifçe ağrımak, sızı vermek; ağlamak, inlemek, yanıklı yanıklı ağlamak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Sızlat-:

Sızlat-: sızlatmak (BA sızlat-: sızlatmak, soğuktan ağrı veya sızı duymak)

Buz tışığ sızlattı. Buz dişi sızlattı. (s.340)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “sızlat-” şeklinde “Sızlamasına sebep olmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Sıdit-:

Sıdit-: iştetmek (BA sidhit: iştetmek)

Uragut oğlın sıditi.O, oğlunu iştetti. (s.285)

TT’de fiil yer almamaktadır.

AT’de fiil -đ->-y- ses değişimiyle “siyit-” şeklinde “İştetmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Siktür-:

Siktür-: (birini) cinsi münasebette bulunmaya yönlendirmek

Er küñin siktürdi. Adam, bir insanı cariyesiyle cinsi münasebette bulunmaya yönlendirdi. (s.286)

TT’de fiil -ü->-i- ses değişimiyle “siktir-” şeklinde “Defolup gitmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamından başka bir anlamla yer almaktadır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil “sikdir-” şeklinde DLT’deki anlamıyla yer almasına rağmen sözlüklerde bu fiile yer verilmemiştir.

Silkin-:

Silkin-: bizzat (kendisi) silkmek; silkinmek; tüyler ürpermek (BA silkin-: silkinmek, ürpermek)

Er tönün silkindi. Adam elbisesini silkti.

Er silkindi. Adamın tüyleri ürperdi.

Tewe silkindi. Deve silkindi. (s.305)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “silkin-” şeklinde “Üstünü silkmek; ani bir hareketle, korkuyla vücudu sarsılmak, silkelenmek; bir şeyi üstünden atmak, ondan kurtulmak” anlamlarında yer almakta ve DLT’deki anlamlarını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “silkin-” şeklinde “Üstünü silkerek tozu, toprağı vs.yi temizlemek; ani bir hareketle üzerindeki şeylerden kurtulmaya çalışmak, çırpınmak; hareketlenmek, ayılmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “tüyleri ürpermek” anlamını korumamakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır.

Sinödür-:

Sinödür-: bir yere sokup saklamak ve araştırtmak; (yemeğı) sindirmek, hazmettirmek (BA sinödür- / singir- / süngür-: sindirmek, hazmettirmek; saklamak)

Süçig aşig sinödürdi. Şarap, yemek vb.ni hazmettirdi.

Ol anı ewke sinödürdi. O, onu (eve) soktu ve evdeki insanı araştırttı. (evdeki insan

hakkında bilgi toplattı) (s.512)

TT’de fiil -η->-n- ve -ü->-i- ses değişimleriyle “sindir-” şeklinde “Sinmesini sağlamak veya sinmesine sebep olmak; yenilen besin maddesini sindirim sisteminde gereken değişikliklere uğratarak kana karışabilir bir duruma getirmek, hazmetmek; kendine mal etmek, anlayışla karşılayıp benimsemek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “bir yere sokup saklamak ve araştırtmak” anlamı TT’de “Sinmesini sağlamak veya sinmesine sebep olmak” anlamında varlığını sürdürmektedir. Fiil “hazmettirmek” anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır.

AT’de fiil -η->-n- ve -ü->-i- ses değişimleriyle “sindir-” şeklinde “Eğmek; birine, bir şeye eğilmeye mecbur etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Sinirlen-:

Sinirlen-: (etin) siniri çoğalmak; (yay vb. şeylere) kiriş takılmak (BA singirlen-: sinirlenmek; siniri çoğalmak; sinir sarılmak)

Et sinirlendi. Etin siniri çoğaldı.

Yā sinirlendi. Yay vb. ne kiriş takıldı. (s.516)

TT’de fiil -η->-n- ses değişimiyle “sinirlen-” şeklinde “Duygu ve davranışlarını denetleyemeyecek duruma gelmek, öfkelenmek, köpürmek, feveran etmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek TT’de yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil -η->-n- ses değişimiyle “sinirlən-” şeklinde “Sinirlenmek, sinirli hâle gelmek, bir şeyden dolayı heyecanlanmak, rahatsız olmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek AT’de yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Sinir- / sinür-:

Sinir- / sinür-: (lokma vb.ni) yutmak; (yağı, deriye) yedirmek (BA singir- / singdür- / singür-: sindirmek, emdirmek)

Ol tançu siñirdi. O, lokma vb.ni yuttu.

Yāgnı terike siñirdi. Yağı deriye yedirdi. (s.510)

TT’de fiil ağızlarda varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil -ñ->-n- ses değişimiyle “sinir-” şeklinde “Sindirmek, hazmetmek (İzmir, Gaziantep, Kırşehir, Konya, Adana, İçel, Kıbrıs)” anlamında yer almaktadır. Fiilin “(yağı, deriye) yedirmek” anlamı TT ağızlarında yer almamaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Fiil AT ağızlarında yer almaktadır. AT ağızlarında fiil ses değişimi yaşamadan “siñir-” şeklinde “Hazmetmek; tahammül etmek, katlanmak, sabretmek, kabul etmek (Daşkəsən, Gədəbəy, Şəmkir)” anlamlarında yer almaktadır. Fiil AT ağızlarında “(yağı, deriye) yedirmek” anlamını kaybetmekle birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır.

Sirkele-:

Sirkele-: (çocuğun başından) sirke sökmek; (suya) sirke vb. şeyler karıştırmak

Ol oğlan başın sirkeledi. O, çocuğun başınsan sirke söktü.

Ol suwug sirkeledi. O, suya sirke vb. karıştırdı. (s.490)

Fiil sadece TT ağızlarında varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil ses değişimi yaşamadan “sirkele-” şeklinde “Bit, pire yumurtlamak (Niğde)” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamı kaybederek TT ağızlarında yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Sirkelen-:

Sirkelen-: (çocuğun başı) sirkelenmek (BA sirkelen-: sirkelenmek, -baş- bit yavrusu -sirke- ile dolmak)

Oğlan sirkelendi. Çocuk vb.nin başı sirkelendi. (s.434)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “sirkelen-” şeklinde “Birçok sirke türemek; içine sirke konmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Sizin- bk. Sēzin-:

Sogul-:

Sogul-: (süt vb.) çekilmek, (su vb.) emilmek (BA soğul-: -su- toprağa sızıp kaybolmak, soğulmak, -su, süt- çekilmek)

Suw soguldi. Su emildi. Memedeki süt çekilince de aynıdır. (s.268)

TT’de fiil -g->-ğ- ses değişimiyle “soğul-” şeklinde “Suyu veya sütü çekilerek pörsümek; ırmak, kuyu, pınar vb. yerlerde su çekilip yok olmak” anlamlarında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Fiil AT ağızlarında varlığını korumaktadır. AT ağızlarında fiil -g->-ğ- ses değişimiyle “soğul-” şeklinde “Kesilmek; kurumak (su) (Basarkeçər, Borçalı)” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “(su vb.) emilmek” anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır ancak “(süt vb.) çekilmek” anlamını ise kaybetmiştir.

Sogur- / sagur-:

Sogur- / sagur-: (sıvıyı) çekmek, emmek / (suyu) içine çekmek; Barsgan lehçesinde tükürmek; Karluk lehçesinde kurutmak [BA sogur- / sog- / socrat- / sugrat: elde etmek, edinmek /sagur-: su içmek; suyu içirmek, suyu çektirmek, kurutmak; (Karlukça) suyunu sızdırarak keş hâline getirmek; (Barsgan dilince) tükürmek. Bk: sudh-(Öteki Türklerce)]

Ol kōydan kurut sogdı. O, koyundan (koyun sütünden) kurut yaptı. Aslı Sogırdı’dır. (s.237)

Er suw sagurdi. Adam suyu içine çekti.

Kum suw sagurdi. Kum, suyu kuruttu.

Ol kurut sagurdi. O, kurutun suyunu kuruttu ki kurut olsun. Karluk lehçesi

Ol yokaru yarın sagurdi. O, göğe doğru tükürdü. Barsgan lehçesi. Başkaları suğtı derler. (s.255)

TT’de fiil -g->-ğ- ses değişimiyle “soğur-” şeklinde “Bir madde, bir sıvıyı içine

çekmek; katı veya sıvı bir madde soğurma yoluyla bir gazı içine almak, emmek, massetmek, absorbe etmek” ve -g->-ğ- ve -r>-l ses değişimleriyle “soğul-” şeklinde “Suyu veya sütü çekilerek pörsümek; ırmak, kuyu, pınar vb. yerlerde su çekilip yok olmak” anlamlarında olmak üzere iki farklı fiil olarak varlığını korumaktadır. Fiil DLT’deki “tükürmek” anlamını kaybetmekle birlikte TT’de yeni anlamlar da kazanmıştır.

AT’de fiil -g->-v- ses değişimiyle “sovur-” şeklinde “Havaya atmak, dağıtmak, saçmak; havaya atarak taneyi samandan ayırmak, temizlemek; parayı boşa harcamak, müsriflik etmek; yüksekte atmak, söylemek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarını kaybederek AT’de yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur. Fiil ayrıca “sor-” şeklinde “Emmek; dil ve dudakların hareketi ile şeker vs. gibi şeyleri ağızda yavaş yavaş eriterek emmek; parayı boşa harcamak, müsriflik etmek” anlamlarında da yer almaktadır. Fiil “tükürmek” anlamını kaybetmekle birlikte AT’de yeni anlamlar da kazanmıştır.

Soktur- / Suktur-:

Soktur-: (biber vb. şeyleri) dövdürtmek / Suktur-: bir şeyin bir şeye girmesi için emir vermek, sokturmak (BA soktur-: sokturmak, bir nesneyi dövdürerek incelttirmek)

Ol bir nēñni birke sukturdi. O, bir şeyin bir şeye girmesi için emir verdi ve o şey de girdi.

Ol murç sokturdi: o, biber vb. şeyleri dövdürttü. (s.286)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “Sokma işini yaptırmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “(biber vb. şeyleri) dövdürtmek” anlamını kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Sokul- / Sukul-:

Sokul-: (tuz vb.) dövülmek / Sukul-: (bir yere) sokulmak (BA sokul-: bir şeyin içine sokulmak; dövülerek inceltmek)

Tuz sokuldi. Tuz dövüldü. (s.268)

Tawar ewke sukuldi. Mal ev vb. yerlere sokuldu. (s.268)

TT’de fiil -u->-o- ses değişimiyle “sokul-” şeklinde “Sokma işine konu olmak; girmek; yanaşmak, yaklaşmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “(tuz vb.) dövülmek” anlamını kaybetmekle birlikte TT’de yeni anlamlar da kazanmıştır.

AT’de fiil -u->-o- ve -k->-x- ses değişimleriyle “soxul-” şeklinde “İçine veya arasına girmesini sağlamak; zorla girmek; müdahâle etmek, bir işe karışmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “(tuz vb.) dövülmek” anlamını kaybetmekle birlikte AT’de yeni anlamlar da kazanmıştır.

Sorit-:

Sorit-: (yüzü) asmak, emzirmek (BA sorit-: emdirmek; buruşturmak, sorutmak)

Uragut kençke sūt sorutti. Kadın çocuğuna sūt emzirdi.

Er yūzin sorutti. Adam yüzünü astı. (s.328)

TT’de fiil -ı->-u- ses değişimiyle “sorut-” şeklinde “Somurtmak, surat asmak; ayakta durmak, dikilmek, beklemek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “emzirmek” anlamını kaybetmiştir. Ayrıca fiil TT’de yeni bir anlam kazanmıştır.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Sortur-:

Sortur-: kanın emilip akıtılması (hacamat yaptırılması) için emir vermek; kaybolanın aranması için emir vermek (BA sortur-: sordurmak -sorgu-; sordurmak, emdirmek)

Ol sorug sorturdi. O, kaybolanın aranması için emir verdi.

Ol kânıg sorturdi. O, hacamat şişesiyle kanın emilmesi ve akıtılması için emir verdi. (s.286)

TT’de fiil -t->-d- ses değişimiyle “sordur-” şeklinde “Sorma işini yaptırmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “kaybolanın aranması için emir vermek” anlamını korumaktadır, diğer anlamını ise kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Soyul-:

Soyul-: (bulut) dağılmak; (elbise) soyulmak, çıkarılmak; (deri) soyulmak (BA soyul- : açılmak, dağılmak; -deri veya elbise soyulmak)

***Bulut soyuldu.** Bulut dağıldı.*

***Kōy terisi soyuldu.** Koyun derisi soyuldu.*

***Erdin tōn soyuldu.** Adamdan elbise soyuldu. (s.429)*

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “soyul-” şeklinde “Soyma işine konu olmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “(bulut) dağılmak” anlamını kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “soyul-” şeklinde “Kabuğu, derisi çıkarılmak; varı, yoğu, üzerindeki elbiseleri elinden alınmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “(bulut) dağılmak; (elbise) soyulmak, çıkarılmak” anlamlarını kaybetmekle birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır.

Söktür- / söktür- (I):

Söktür- / söktür-: sövmesi için (birini) zorlamak, sövdürmek

***Ol anı söktürdi.** O, ona sövmesi için onu zorladı. (s.286)*

TT’de fiil -k->-v- ses değişimiyle “sövdür-” şeklinde “Sövme işini yaptırmak veya sövmesine yol açmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Söktür- (II):

Söktür-: (elbise) sökülmesi için emir vermek, söktürmek; (duvar, çadır vb. şeylerin) sökülmesi için emir vermek, söktürmek, yıktırmak (BA söktür-: söktürmek)

***Ol tōn söktürdi.** O, elbisenin dikişlerinin sökülmesi için emir verdi. Duvar vb.*

şeylerin yıkılması için emir verirse de aynıdır. (s.286)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “söktür-” şeklinde “Sökme işini yaptırmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil -t->-d- ses değişimiyle “sökdür-” şeklinde “Sökme işi yaptırmak; sökmeye dağıtmaya mecbur etmek” anlamlarında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Sökül:-

Sökül:- (elbise) sökülme; (çadır, duvar vb.) sökülme, yıkılmak (BA sökül:- sökülme, bozulmak)

Tön söküldi. Elbise vb. şeylerin dikişleri söküldü. (s.268)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “sökül-” şeklinde “Sökme işine konu olmak; parayı istemeyerek vermek, harcamak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “sökül-” şeklinde “Dikişi açılmak; dağıtılmak, parçalanmak; ışıklanmak, aydınlanmak, açılmak (ufuk)” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Süsüş:-

Süsüş:- süsüşmek, tolaşmak (BA süsüş:- süsüşmek)

İkki koçnar süsüşdi. İki koç süsüştü (toslaştı). (s.261)

Fiil sadece TT ağızlarında varlığını korumaktadır. Fiil TT ağızlarında ses değişimi yaşamadan “süsüş-” şeklinde “Toslaşmak (Isparta, Denizli, Aydın, Bolu, Eskişehir, Ordu, Konya, İçel, Muğla, Kırklareli) anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Sözle:-

Sözle-: söylemek, konuşmak (BA sözle-: söylemek, konuşmak)

Ol maña söz sözledi. O, bana söz şöyledi. (s.472)

TT’de fiil -z->-y- ses değışimiyle “söyle-” şeklinde “Düşündüğünü veya bildiğini sözle anlatmak; bir düşünceyi ileri sürmek, ortaya atmak; yapılmasını istemek; türkü, şarkı vb. okumak; yazmak, düzmek; haber vermek; önceden bildirmek, tahmin etmek; sipariş etmek; herhangi bir şeyi bildirmek, anlatmak, demek istemek, hatırlatmak” anlamlarıyla yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görölmektedir.

AT’de fiil -z->-y- ses değışimiyle “söylə-” şeklinde “Düşündüğünü veya bildiğini sözle anlatmak bildirmek, demek / anlatmak, bildirmek, haber vermek” anlamlarıyla yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görölmektedir.

Sözlen-:

Sözlen-: bizatihi konuşmak ve sözünü açıklamak (BA sözlen-: söylemek, sözü açıklamak)

Ol sözün maña sözlendi. O konuştu ve bazı sözlerini bana açıkladı. (s.305)

TT’de fiil -z->-y- ses değışimiyle “söylen-” şeklinde “Söyleme işi yapılmak; kendi kendine konuşmak, kendi kendine bir şeyler söylemek; çıkışmak, azarlamak, eleştirmek; sızlanmak, yakınmak” anlamlarıyla yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görölmektedir.

AT’de fiil -z->-y- ses değışimiyle “söylən-” şeklinde “Kendi kendine konuşarak bir şeylerden şikayetlenmek, sızlanmak, homurdanmak; söylemek işi yapılmak, bir şey hakkında konuşulmak” anlamlarıyla yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görölmektedir.

Sözleş-:

Sözleş-: (birisiyle) konuşmak (BA sözleş-: sözleşmek, konuşmak)

Ol meniñ birle sözleşdi. O, benimle konuştu. (s.295)

TT’de fiil z->-y- ses değişimiyle “söyleş-” şeklinde “Karşılıklı konuşmak, hasbihâl etmek, sohbet etmek; bir işin nasıl yapılması gerektiği konusunda konuşmak, müzakere etmek” anlamlarıyla yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil z->-y- ses değişimiyle “söylüş-” şeklinde “Bir işin yapılması hakkında müzakere etmek, konuşmak” anlamıyla yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamından daha dar bir anlamla yer almaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Sözlet-:

Sözlet-: konuşturmak (BA sözlet-: söyletmek)

Ol meni sözletti. O beni konuşturdu. (s.340)

TT’de fiil z->-y- ses değişimiyle “söylet-” şeklinde “Söylemesine yol açmak; söylemek zorunda bırakmak, itiraf ettirmek” anlamlarıyla yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil z->-y- ses değişimiyle “söylöt-” şeklinde “Söylemesine yol açmak, konuşturmak, itiraf ettirmek, söylemek zorunda bırakmak” anlamlarıyla yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamından daha geniş bir anlam taşır duruma gelmiştir. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Suktur- bk. Sektur-

Sukul- bk. Sokul-

Suwa-:

Suwa-: sulamak (BA suwla-: sulanmak, su içmek; sulandırmak, su koymak)

Öñdün nelük yalwarmadıñ kaç kata birdiñ tawar / Tulumlug bolup katındıñ kãnıñ emdi yir suwar. Önceden kaç defa vergi verirken niçin yalvarmadın? Şimdi ise silahla donatıldığın için sertleştin. Eskisi gibi vergi ödemeye dön; yoksa kanın yeri sular. (s.219)

TT’de fiil -w->-l- ses değişimiyle “sula-” şeklinde “Toprak, bitki, hayvan vb.ne su

vermek; hayvana su vermek, suvarmak; para ödemek, vermek, harcamak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil -w->-l- ses değişimiyle “sula-” şeklinde “Serinlemek için su dökmek, serpmek, püskürtmek; suni vasıtalarla yeri nemlendirmek, ıslatmak; toprağa su vermek, sulamak; dibine su dökmek, su vermek; yumuşatmak için su serpmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Suwal- (I):

Suwal-: sulanmak; bir şeyin üzerine su serpmek (BA suwal-: sulanmak, su verilmek, su saçılmak)

Tarig suwaldı. Ekin sulandı. (s.268)

TT’de fiil “sulan-” şeklinde “Sulama işi yapılmak; sulu duruma gelmek; suyu çoğalıp yoğunluğu azalma; göz yaşarmak; ciddiyetini, ağırlığını kaybetmek; imrendiğini açığa vurmak; birine karşı duyulan cinsel isteği kendisine sezdirmek, yeşillenmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil “sulan-” şeklinde “Toprağa su verilmek, sulanmak; su serpmek; olgunlaşmak (meyve) / öz suyu çıkmaya başlamak (kebab vs.); kızgın demire, çeliğe su vermek; yaşarmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Suwal- (II):

Suwal-: sıvanmak (BA suwal-: -çamur vb. -sıvanmak)

Ew suwaldı. Ev vb. sıvandı. (s.268)

TT’de fiil -u->-ı-, -w->-v- ve -l->-n ses değişimleriyle “sıvan-” şeklinde “Sıvama işi yapılmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde

anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil -w->-v- ve -l->-n ses değişimleriyle “suvan-” şeklinde “Sıvanmak, sıvama işine konu olmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Suwaş-:

Suwaş-: sıvamakta yardım ve yarışmak (BA suwaş-: Çamur vb. sıvamakta yardım ve yarış etmek)

Ol ma a ew suwaşdı. O, ev vb. şeyleri sıvamakta bana yardım etti. (s.261)

TT’de fiil -u->-ı- ve -w->-v- ses değişimleriyle “sıvaş-” şeklinde “Bulaşmak, üstüne sürülmek; sıvık veya sıvışık bir duruma gelmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek TT’de yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil -w->-v- ses değişimiyle “suvaş-” şeklinde “Yapışmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek AT’de yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Suwar-:

Suwar-: suvarmak (BA suwar- / suwrar-: sulamak, su vermek)

Ol at suwardı. O, at vb.ni suvardı. (s.287)

TT’de fiil -w->-v- ve -g->  ses değişimleriyle “suvar-” şeklinde “Hayvana su vermek, su içirmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’de daha geniş bir anlamla yer alırken TT’de bu anlam daralarak sadece hayvanlar için kullanılır olmuştur. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

AT’de fiil -w->-v- ve -g->  ses değişimleriyle “suvar-” şeklinde “Suni vasıtalarla yeri nemlendirmek, ıslatmak; toprağa su vermek, sulamak” anlamlarında yer almaktadır. AT’de “sulamak, su vermek” anlamı sadece “toprak, yer” için geçerlidir. Bu açıdan fiil DLT’deki anlamından daha dar bir anlamla varlığını sürdürmektedir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Suwiş-:

Suwiş-: fazla sudan dolayı cıvıklaşmak (BA suwiş-: sıvıklaşmak, cıvıklaşmak)

Yugurmuş un suwişdı. Hamur, fazla sudan cıvıklaştı. (s.261)

TT’de fiil -u->-ı- ve -w->-v- ses değişimleriyle “sıvaş-” şeklinde “Bulaşmak, üstüne sürülmek; sıvık veya sıvışık bir duruma gelmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil -w->-v- ses değişimiyle “suvaş-” şeklinde “Yapışmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek AT’de yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Suwla-:

Suwla-: su içmek; (çamur vb. şeyleri) sulandırmak (BA’da suwla- / suwul-: sulanmak, su içmek; sulandırmak, su koymak)

At suwladı. At vb. su içti.

Er titig suwladı. Adam çamur vb.ni sulandırdı. (s.472)

TT’de fiil -w->Ø ses değişimiyle “sula-” şeklinde “Toprak, bitki, hayvan vb.ne su vermek; hayvana su vermek, suvarmak; para ödemek, vermek, harcamak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil -w->Ø ses değişimiyle “sula-” şeklinde “Serinlemek için su dökmek, serpmek, püskürtmek; suni vasıtalarla yeri nemlendirmek, ıslatmak; toprağa su vermek, sulamak; dibine su dökmek, su vermek; yumuşatmak için su serpmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Suwan-:

Suwan-: (göz) sulanmak, gözün yaşı akmak; ıslanmak; bir şeyin suyu çoğalmak ve bu sebeple yumuşamak (BA suwan-: sulanmak, sulu olmak)

Suwlandı nēŋ. Nesne ıslandı ve suyu çoğaldı.

Anın közi suwlandı. Onun gözlerinin yaşı aktı. (s.305)

TT’de fiil -w->Ø ses değişimiyle “sulan-” şeklinde “Sulama işi yapılmak; sulu duruma gelmek; suyu çoğalıp yoğunluğu azalma; göz yaşarmak; ciddiyetini, ağırlığını kaybetmek; imrendiğini açığa vurmak; birine karşı duyulan cinsel isteği kendisine sezdirmek, yeşillenmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil -w->Ø ses değişimiyle “sulan-” şeklinde “Toprağa su verilmek, sulanmak; su serpilmek; olgunlaşmak (meyve) / öz suyu çıkmaya başlamak (kebap vs.); kızgın demire, çeliğe su vermek; yaşarmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Suwlât-:

Suwlât-: (bir şeyin üzerine) su serptirmek, sulatmak (BA suwlât-: sulatmak)

Ol çöpni suwlattı. O, nesne vb. şeylerin tortusu üzerine su serptirdi. (s.341)

TT’de fiil -w->Ø ses değişimiyle “sulat-” şeklinde “Sulama işini yaptırmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Suwsa-:

Suwsa-: susamak (BA suwsa-:susamak)

Er suwsadı. Adam vb. susadı. (s.468)

TT’de fiil -w->Ø ses değişimiyle “susa-” şeklinde “Su içme gereksinimi duymak; çok istemek, özlemek” anlamında yer almaktadır. fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil -w->Ø ses değişimiyle “susa-” şeklinde “Su içmek için ihtiyaç hissetmek;

bir şeyi çok arzulamak, özlemek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Suwsat-:

Suwsat-: susatmak (BA suwsat-: susatmak)

Ol anı suwsattı. O, onu susattı. (s.337)

TT’de fiil -w->Ø ses değişimiyle “susat-” şeklinde “Susamasına yol açmak, susuz bırakmak; zorluk, güçlük çıkarmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Sünüle-:

Sünüle-: mızraklamak, mızrakla vurmak (BA süngüle-: süngülemek, süngü ile dürtmek)

Ol anı sünüledi. O, ona mızrakla vurdu. (s.515)

TT’de fiil -ŋ->-ng- ses değişimiyle “süngüle-” şeklinde “Süngü batırmak; süngü ile ateşi karıştırıp külün ızgaradan aşağı dökülmesini sağlamak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil -ŋ->-ng- ses değişimiyle “süngülə-” şeklinde “Süngü ile vurmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Süprül-:

Süprül-: süpürülmek (BA süprül-: süpürülmek)

Ew süprüldi. Ev süpürüldü. (s.300)

TT’de fiil “süpürül-” şeklinde “Süpürme işi yapılmak” anlamında yer almakta ve

DLT'deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT'de fiil “süpürül-” şeklinde “Süpürge ile temizleme işine konu olmak” anlamında yer almakta ve DLT'deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Sürçit-:

Sürçit-: sürçtürmek (BA sürçit- / surçit-: sürçtürmek)

Ol atın sürçitti. O, atını sürçitti. (s.335)

TT'de fiil -it ettirgenlik eki yerine -tür ettirgenlik eki “sürçtür-” şeklinde “Sürçme işini yaptırmak” anlamında yer almakta ve DLT'deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT'de fiil yer almamaktadır.

Sürtül-:

Sürtül-: (nesne kendisi) sürtülüp kazınmak; bir başkası tarafından sürtülmek; (yağ vb. şeyler) sürülmek (BA sürtül-: sürtülmek, döğülmek; sürülmek)

Sürtüldi. Nesne sürtülüp kazındı. Bir başkası tarafından yapılırsa yine aynıdır.

Terike yağ sürtüldi. Deri vb. şeylere yağ sürüldü. (s.300)

TT'de fiil ses değişimi yaşamadan “sürtül-” şeklinde “Sürtme işi yapılmak” anlamında ve “sürül-” şeklinde “Sürme işine konu olmak veya sürme işi yapılmak; bir yere sürülmek, gönderilmek” anlamlarında iki farklı fiil olarak varlıklarını sürdürmekte ve DLT'deki anlamlarını korumaktadır.

AT'de fiil ses değişimi yaşamadan “sürtül-” şeklinde “Sürtülme işine konu olmak; bir şeyin üzerine sürülmek (yağ, boya vs.)” anlamlarında yer almakta ve DLT'deki anlamlarını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Sürtün-:

Sürtün-: (bir yere) sürtünmek; (yağ vb. şeyler) sürünmek veya sürer görünmek (BA sürtün-: sürtünmek; sürünmek)

At yıgaçka sürtündi. At, ağaç vb. şeylere sürtündü.

Er öziñe yāg sürtündi. Adam yağ süründü. (s.305)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “sürtün-” şeklinde “Geçerken değmek, sürünmek; başıboş, amaçsız dolaşmak; kavga etmek için sebep aramak” ve “sürün-” şeklinde “ Karnı üzerinde sürünerek gitmek; kendi üzerine koku, krem vb. sürmek; bir şeye değerek geçmek, geçerken değmek; sürünme işine konu olmak; yoksul ve perişan yaşamak; başıboş, sahipsiz kalmak” anlamlarında olmak üzere iki farklı fiil olarak yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarını korumaktadır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “sürtün-” şeklinde “Kendini bir şeye, yere dokundurmak, sürtmek” ve “sürün-” şeklinde “ Karnı üzerinde sürünerek ilerlemek; yoksul ve perişanlık içinde yaşamak; yavaş hareket etmek, acele etmemek” anlamlarında olmak üzere iki farklı fiil olarak varlığını sürdürmektedir. Fiil DLT’deki “(yağ vb. şeyler) sürünmek veya sürer görünmek” anlamını kaybetmekle birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır.

Sürtür-:

Sürtür-: (birinin bir yeri) terk etmesi için emir vermek, (birini) sürdürmek; (koyun vb. hayvanları) sürdürmek; (taş vb. şeyleri) sürttürmek (BA sürtür-: sürdürmek, sürttürmek)

Ol anı sürtüdi. O, o yeri terk etmesi için ona emir verdi.

Ol anar kōy sürtürdi. O, ona koyun vb. şeyleri sürdürdü.

Ol anar tās sürtüdi. O, ona taş sürttürdü. (s.285)

TT’de fiil -t->-d- ses değişimiyle “sürdür-” şeklinde “Sürme işini yaptırmak; devam ettirmek; bir durumun, bir şeyin sürmesini, olmasını sağlamak” ve “sürttür-” şeklinde “Sürtme işini yaptırmak” anlamlarında iki farklı fiil olarak varlığını korumaktadır. Fiilin DLT’deki “(koyun vb. hayvanları) sürdürmek” anlamını kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

AT’de fiil -t->-d- ses değişimiyle “sürdür-” şeklinde “Bir yöne, bir semte doğru, yönlendirmek, istikamet verdirmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “(taş vb. şeyleri) sürttürmek” anlamlarını kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması

görülmektedir.

Sürtüş-:

Sürtüş-: (bir şeyi) sürmede yarışmak; (yağ vb. şeyleri) sürmede yarışmak (BA sürtüş-: -sürmek ve sürmek-te yardım ve yarış etmek)

***Ol meniñ birle koguşka yāg sürtüşdi.** O, deriye yağ sürmede benimle yarıştı.*

***Ol meniñ birle aşuk sürtüşdi.** O, aşığı sürmede ve düzgün hâle getirmede benimle yarıştı. (s.294)*

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “sürtüş-” şeklinde “Birbirine sürtünmek; anlaşılmamak, uyuşmamak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek TT’de yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “sürtüş-” şeklinde “Birbirine sürtünmek, dokunmak; anlaşılmamak, birbiriyle dalaşmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek AT’de yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Sürül-:

Sürül-: (at vb. binek hayvanları) sürülmek; (boncuk vb. şeyler) birisi tarafından veya kendi kendine ezilmek; (insan, bir yerden) sürülmek (BA sürül-: sürülmek, ezilmek)

***At sürüldi.** At sürüldü.*

***Er sürüldi.** Adam vb. sürüldü.*

***Monçuk sürüldi.** Boncuk ezildi. (s.267)*

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “sürül-” şeklinde “Sürme işine konu olmak veya sürme işi yapılmak; bir yere sürülmek, gönderilmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “(boncuk vb. şeyler) birisi tarafından veya kendi kendine ezilmek” anlamını kaybetmekle birlikte TT’de yeni bir anlam da kazanmıştır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “sürül-” şeklinde “Kovulmak, götürülmek;

sürgün edilmek” ve “ işlenmek (toprak); sevkedilmek, celbedilmek” anlamlarında olmak üzere iki ayrı madde başı olarak yer almaktadır. Fiil DLT’deki “(boncuk vb. şeyler) birisi tarafından veya kendi kendine ezilmek” anlamını kaybetmekle birlikte AT’de yeni anlamlar da kazanmıştır.

Süzlün- / süzlüş- / süzül-:

Süzlün-: (su vb.) süzülme (BA süzlün- / süzlüş- / süzül-: süzülme)

Suw süzlündi. Su vb. süzüldü. (s.305)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “süzül-” şeklinde “Süzme işine konu olmak; akmak; kuş kanatları gerili olarak görünür bir hareket yapmadan havada ilerlemek; sessizce ve görünür bir hareket yapmadan ilerlemek; insan sessiz, gizlice ve kayıyormuş gibi gitmek; göz baygınlaşmak, mahmurlaşmak; uyumlu bir biçimde ve salınarak yürümek; yüzüne nazlı bir anlam vermek; çok zayıflamak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “süzül-” şeklinde “Süzme işine konu olmak; akmak, damla damla dökülmek, sızmak; yarı kapalı, baygın uykulu gibi olmak (göz), mahmurlaşmak; incelmek, yırtılacak noktaya gelmek (elbise)” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Süzlüş- bk. Süzlün-

Süztür-:

Süztür-: (su vb. şeylerin) süzdürülmesi için emir vermek, süzdürmek (BA süztür-: süzdürmek)

Ol suw süztürdi. O, su vb. şeylerin süzdürülmesi için emir verdi. (s.286)

TT’de fiil -t->-d- ses değişimiyle “süzdür-” şeklinde “Süzme işini yaptırmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Süzül- bk. Süzlün-

Süzün-:

Süzün-: (kendini, suyu vb. şeyleri) süzüyor gibi göstermek (BA süzün-: süzülür gibi görünmek)

Er õziñe suw süzündi. Adam kendini, kendisi için suyu süzüyor gösterdi. (s.276)

Fiil sadece TT ağızlarında varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil ses değişimi yaşamadan “süzün-” şeklinde “Kırtmak (Afyon, Denizli, İzmir, Eskişehir); gözlerini yere dikerek put gibi durmak (Isparta, Burdur); etkili bakmak (Denizli); konuşmadan durmak (Burdur, Yozgat); süzülme (Isparta, Yozgat)” anlamlarıyla yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Şagıla- bk. Çağıla-

Tabanla-:

Tabanla-: (deve) toynakla tekmelemek (BA tabanla-: -deve- tepmek)

Teve tabanladı. Deve, onu toynağıyla tekmeledi. (s.486)

TT’de fiil yer almamaktadır.

AT’de fiil t->d- ses değişimiyle “dabanla-” şeklinde “Peşine düşmek, adım adım izlemek, takip etmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek AT’de yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Tagla-:

Tagla-: (at vb. hayvanları) dağlayarak damgalamak (BA tagla-: dağlamak)

Ol atın tagladı. O, atını damgaladı. (s.471)

TT’de fiil t->d- ve -g->-ğ- ses değişimleriyle “dağla-” şeklinde “Kızgın bir demirle hayvan derisine damga vurmak; akan kanı dindirmek veya hasta bölümleri ortadan

kaldırmak için vücudun bir yerini kızdırılmış bir metal araçla yakmak; çok sıcak, soğuk veya acı bir şey yakmak; acısı yüreğine işlemek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil t->d- ve -g->-ğ- ses değişimleriyle “dağla-” şeklinde “Kızgın demirle damga vurmak; yakmak; çok şiddetli etki etmek, yürekten yaralamak, kederlendirmek, dert ve ıstırap vermek, acı vermek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Taglat-:

Taglat-: (at vb. hayvanları) dağlayarak damgalatmak (BA taglat-: dağlatmak)

Ol atın taglattı. O, atını dağlayarak damgalattı. (s.340)

TT’de fiil t->d- ve -g->-ğ- ses değişimleriyle “dağlat-” şeklinde “Dağlama işini yaptırmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil t->d- ve -g->-ğ- ses değişimleriyle “dağlat-” şeklinde “Yürekten yaralatmak, acı ve ıstıraba boğdurtmak, birine bu fiilleri yaptırtmak, yapmasına sebep olmak veya mecbur etmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamından farklı bir anlamla kullanılır duruma gelmiştir. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Takıl-:

Takıl-: (şiş vb. şeylere) dizilmek, takılmak (BA takıl-: takılmak, dizilmek)

Et şışka takıldı. Et şiş vb. şeylere dizildi. (s.269)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “takıl-” şeklinde “Takma işi yapılmak; bir yere iliştikten veya dokunduktan sonra oradan kurtulamamak; engelle karşılaşıp geçici olarak işlemez duruma gelmek; bir yerde bir süre kalmak, oyalanmak; olumsuz veya aksayan, eksik bir yanını görerek üstünde durmak; kızdırmak, üzme, şaşırtmak amacıyla şaka yollu

konusmak; biriyle, bir toplulukla sık sık birlikte olmak, onlara katılmak; kahvehane, meyhane vb.ne sık sık gitmek, eğlenmek; birinin sürekli peşinden gitmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil -k->-x- ses değişimiyle “taxıl-” şeklinde “Takma fiiline konu olmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Taktur-:

Taktur-: (şişe et vb.) dizmek takmak (BA taktur-: takdırmak, dizdirmek)

Et şışka takturdi. O, şişe et dizdirdi. (s.282)

TT’de fiil -u->-ı- ses değişimiyle “taktır-” şeklinde “Takma işini yaptırmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Talpın-:

Talpın-: çırpınmak, kanat çırpınmak (BA talpın- / talpın-: -kuş- talbınmak, çırpınmak)

Kuş talpındı. Kuş çırpındı ve kanatlarını çırpı. (s.303)

Fiil sadece TT ağızlarında varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil ses değişimi yaşamadan “talpın-” şeklinde “Çabalamak (Manisa)”; t->d- ses değişimiyle “dalpın-” şeklinde “Mücadele etmek (Tokat, Ordu)”; t->d- ve -p->-b- ses değişimleriyle “dalbın-” şeklinde “Yüzme bilmeyen bir kimse su içinde çırpınmak (Kütahya, Eskişehir, Tokat, Konya, Niğde); suda yüzen bir cisim batıp çıkmak (Kütahya, Eskişehir); küçük çocuk elini, kolunu oynatmak, atılmak (Sinop, Amasya)” anlamlarında yer almaktadır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Tamgala-:

Tamgala-: yazıya mühür vurmak (BA tamgala-: hakanın damgasını -turasını-vurmak)

Ol bitig tamgaladı. O, sultanın mührünü yazıya vurdu. (s.489)

TT’de fiil t->d- ses değişimiyle “damgala-” şeklinde “Bir şeyin üzerine damga ile işaret yapmak, damga vurmak; bir kimseye, gerçeğe dayanmadan herhangi bir özellik veya nitelik yüklemek; birine yüz kızartıcı bir suç yüklemek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil t->d- ve -g->-ğ- ses değişimleriyle “damğala-” şeklinde “Damga vurmak, mühürlemek, damgayla işaretlemek; rezil etmek, iç yüzünü, sırrını açıp ortaya dökmek, ifşa etmek, lekelemek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Tamgır- / tamgur-:

Tamgır- / tamgur-: damlamak üzere olmak (BA tamgır-: damlıyayazmak)

Suw tamgurdı. Su, buzdan vb. şeylerden damlamak üzereydi. (s.284)

TT’de fiil yer almamaktadır.

AT’de fiil t->d-, -g->Ø ve -r->-z ses değişimleriyle “damız-” şeklinde “Damla damla akıtmak, dökmek, damlatmak” anlamıyla varlığını sürdürmektedir. Fiil DLT’deki anlamını AT’de korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Tamıt- / tamız-:

Tamıt- / tamız-: damlatmak (BA tamıt- / tamız-: damlatmak / damlatmak, damzırmak)

Ol suwnı tamıttı. O, su vb. şeyleri damlattı. (s.330)

Ol suw tamuzdı. O, su vb. şeyleri damlattı. (s.256)

TT’de fiil t->d- ses değişimiyle “damıt-” şeklinde “Gaz ürünler elde etmek için, bazı katı nesneleri ısı yoluyla temel öğelerine ayırıştırmak, imbikten çekmek, taktir etmek; sıvı karışımlarda, karmaşık, değişken birleşimleri oluşturan öğeleri, özellikleri belirli ürünlere ayırmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil t->d- ve -r>-z ses değişimleriyle “damız-” şeklinde “Damla damla akıtmak, dökmek, damlatmak” anlamıyla yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Tamlat-:

Tamlat-: (kapıyı) sürgü ile pekitmek

Kapug tamlattı. Kapıyı sürgü pekitti. (s.146)

TT’de fiil yer almamaktadır.

AT’de fiil t->d- ses değişimiyle “damlat-” şeklinde “Hapsettirmek, yakalatmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybetmekle birlikte yeni bir anlamda kullanılır duruma gelmiştir. Dolayısıyla fiilde başka anlama geçiş söz konusudur.

Tamtur-:

Tamtur-: damlatmak için emir vermek, daml.attırmak (BA tamtur-: damlatırmak, damzırtmak)

Ol anıñ agzına suw tamturdı. O, onun agzına su damlatmak için emir verdi. (s.283)

TT’de fiil ağızlarda varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil t->d-, -t->-d- ve -u->-ı- ses değişimleriyle “damdır-” şeklinde “Hastanın ağzına azar azar su vermek (İçel)” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamından daha dar bir anlamla yer almaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

AT’de fiil t->d-, -t->-d- ve -u->-ı- ses değişimleriyle “damdır-” şeklinde “Damla damla akıtmak, damlatmak” anlamında yer almaktadır. Fiilin DLT’deki ettirgenlik anlamının işlevini kaybettiği, anlamını ise koruduğu görülmektedir.

Tamuz- bk. Tamıt-

Tança- / tınçı- / tançga-:

Tança- / tınçı- / tançga-: çürümek (BA tanca-: bozulmak, çürümek. Bk: tançga-, tinca-, tınçı-, tançı-, tunçı-)

Fiil sadece TT ağızlarında yer almaktadır. TT ağızlarında fiil “tunca-” şeklinde

“Kapalı yerin havası bozulmak (Muğla)” anlamında varlığını korumaktadır. Fiil TT ağzlarında DLT’deki anlamından başka bir anlamla kullanılır duruma gelmiştir. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Tantur:-

Tantur:- inkâr ettirmek (BA tantur:- inkâr ettirmek)

Ol maña alımın tanturdt. O bana, borç vb.ni inkâr ettirdi. (s.283)

TT’de fiil yer almamaktadır.

AT’de fiil t->d- ses değişimleriyle “dandır-” şeklinde “İnkâr etmek, inkar etmeye mecbur etmek, inkara sebep veya vasıta olmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Tanuş:-

Tanuş:- karşılıklı tavsiyede bulunmak (BA tanuş:- danışmak, işaretleşmek)

Olar ikki söz tanuştı. O ikisi birbirlerine tavsiyede bulundular. (s.264)

TT’de fiil t->d- ve -u->-ı- ses değişimiyle “danış-” şeklinde “Bir iş için bilgi veya yol sormak, görüş almak, istişare etmek, müracaat etmek, meşveret etmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır.

AT’de fiil t->d- ve -u->-ı- ses değişimiyle “danış-” şeklinde “Konuşmak, söylemek, anlatmak, nakletmek, bildirmek, sözle ifade etmek / konuşmak; bir dilde düşüncesini güzel bir şekilde ifade edebilmek, sohbet etmek; düşüncesini söylemek, fikir yürütmek, müzakere etmek; nutuk söylemek, konuşma yapmak; bir şeyin değeri hakkında bir karara varmak, anlaşmaya varmak; bahsetmek, haber vermek, yazmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Tapala:-

Tapala:- (birinin) kabahatini yüzüne vurmak, ayıplamak ve başına gelenlere sevinmek (BA tapala:- kınamak, ayıplamak)

***Ol anı tapaladı.** O, onun kabahatini yüzüne vurdu ve başına gelenlere sevindi.*
(s.479)

Fiil sadece TT ağızlarında varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil ses değişimi yaşamadan “tapala-” şeklinde “Dövmek (Isparta); paylamak (Samsun); başa kakmak (Kırıkkale) anlamlarında; “daballa-” şeklinde “Azarlamak, hakir görmek (Antalya)” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek TT ağızlarında yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlam geçiş söz konusudur.

Tapçur-:

Tapçur-: kavuşturmak (BA tapçur- / tapşur-: tapşırarak, ulaştırmak; teslim etmek)

***Men olugni anasına tapçurdum.** Ben oğulu anasına kavuşturdum ve onu ona birleştirdim.* (s.283)

Fiil TT ağızlarında varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil -ç->-ş- ve -u->-ı- ses değişimleriyle “tapşır-” şeklinde “Korumak için alınan bir şeyi geri vermek (Isparta, Kastamonu, Kars, Malatya, Sivas, Konya); sunmak (Manisa); bağışta bulunmak (Kocaeli); ulaştırmak, yetiştirmek (Bursa, İçel)” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil -ç->-ş- ve -u->-ı- ses değişimleriyle “tapşır-” şeklinde “Havale etmek, üzerine yüklemek; bir kimse veya bir şey için kaygılanmayı, onunla ilgilenmeyi havale etmek, himayesine, uhdesine bırakmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek AT’de yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Tapıl- / tapul-:

Tapıl- / tapul-: bulunmak (BA tapul-: -kaybolan şey- bulunmak)

***Tapıldı nēŋ.** Gizli şey bulundu.* (s.266)

TT’de fiil yer almamaktadır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “tapıl-” şeklinde “Bulunmak” anlamında yer

almakta ve DLT'deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Tapın- / tapun-:

Tapın- / tapun-: hizmet etmek, ibadet etmek (BA tapın-:tapmak, tapınmak; hizmet etmek)

Teñrike tapın. Yüce Allah'a ibadet et. (s.280)

Ol begke tapındı.O, beye hizmet etti. (s.273)

TT'de fiil ses değişimi yaşamadan “tapın-” şeklinde “Tapma işi yapılmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT'deki “hizmet etmek” anlamını kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

AT'de fiil ses değişimi yaşamadan “tapın-” şeklinde “Secde etmek, ibadet etmek; secde edecek derecede sevmek, meftun olmak, vurulmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT'deki “hizmet etmek” anlamını kaybetmekle birlikte AT'de yeni bir anlam da kazanmıştır.

Tapul bk. Tapıl-

Tapun- bk. Tapın-

Tara-:

Tara-: (askeri) dağıtmak; (saç vb. için) taramak (BA tara- / tar-: taramak, dağıtılmak)

Kız saçın taradı. Kız saçını taradı.

Anıñ süsin taradı. Onun askerini dağıttı. (s.461)

TT'de fiil ses değişimi yaşamadan “tara-” şeklinde “Bir şeyin tellerini birbirinden ayırıp karışıklığını gidermek; bir şey veya kimseyi bulmak, denetlemek için türlü yöntemlerden yararlanarak bir yeri sıkı bir biçimde aramak; bir şeyin içindeki gereksiz maddeleri tarak, tırmık vb. ile ayıklamak, taraklamak; taşın yüzünü dişli çelik kalemle işlemek; makineli tüfek vb. ateşli silahlarla sürekli olarak bir yere ateş etmek; kafasından geçirmek, belli belirsiz düşünmek; derleme ve araştırma yapmak için bir yayını dikkatle

gözden geçirmek veya gerekli kelime, cümle ve yazıları tespit etmek; dikkatle bakmak, süzmek; tarayıcı aracılığıyla kâğıt üzerindeki resim, yazı vb. simgeleri bilgisayar ortamına aktarmak; hastalıkların kişiler arasındaki seyrini takip edebilmek amacıyla düzenli aralıklarla yapılan inceleme” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “(askeri) dağıtmak” anlamını kaybetmekle birlikte TT’de yeni anlamlar da kazanmıştır.

AT’de fiil t->d- ses değişimiyle “dara-” şeklinde “Saç, sakal vs.yi tarakla düzene koymak; tarakla temizlemek; ot, saman vs.yi dirgen veya tırmıkla toplamak, tırmıklamak; ağaç, bitki vs.nin lüzumsuz dallarını kesmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “(askeri) dağıtmak” anlamını kaybetmekle birlikte AT’de yeni anlamlar da kazanmıştır.

Taral- / taran-:

Taral- /taran-: (saç vb.) taranmak / başkasının yardımı olmadan taranmak (BA taral- / taran-: taranmak / taranmak, kendini yardımsız taramak)

Saç taraldı. Saç tarandı. (s.269)

Ol saçın tarandı. O, başkasının yardımı olmaksızın saçını taradı. (s.274)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “taran-” şeklinde “Tarama işi yapılmak; kendi başını taramak; dikkatlice bir şey aramak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil t->d- ses değişimiyle “daran-” şeklinde “Tarakla birbirinden ayrılıp düzene sokulmak, düzenlenmek; taranıp temizlenmek; kendi saçlarını taramak; bir şeyin üzerine hücum etmek, üzerini kaplamak, üzerinde toplanmak; tırmanmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Tarma-:

Tarma-: tırmalamak (BA tarma-: tırmalamak)

Ol anıñ yūzin tarmadı. O, onu tırmaladı. (s.347)

TT’de fiil -a->-ı- ses değişimi ve yapım eki ile “tırmala-” şeklinde “Tırnaklarıyla çizmek veya hırpalamak, tırnaklamak, tırmıklamak, cırmalamak; rahatsız etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil t->d- ve -a->-ı- ses değişimleri ve yapım eki ile “dırmala-” şeklinde “Kazımak, tırmalamak; gıcıklandırmak, eziyet etmek, tırmalamak, kötü tesir etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Tarmal- / tırmal-:

Tarmal- / tırmal-: tırmalanmak

Anın yüzü tırmaldı. Onun yüzü tırmalandı. (s.300)

TT’de fiil -l->-n ses değişimi ve yapım eki ile “tırmalan-” şeklinde “Tırmalama işine konu olmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Tartıl-:

Tartıl-: (ip vb. şeyler) gerilmek; (para vb. şeyler) tartılmak (BA tartıl-: tartılmak; gerilmek ve çekilmek)

Yarmak tartıldı. Para vb. şey tartıldı. İp vb. şeyler gerilirse de aynıdır. (s.299)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “tartıl-” şeklinde “Tartma işi yapılmak veya tartma işine konu olmak; kendini tartmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “(ip vb. şeyler) gerilmek” anlamını kaybetmekle birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır.

AT’de fiil t->d- ses değişimiyle “dartıl-” şeklinde “El veya başka bir şeyle tutularak çekilmek; gerilmek; yukarıya doğru çekilmek, kaldırılmak; kabarmak, dimdik durmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “(para vb. şeyler) tartılmak” anlamını kaybetmekle birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır.

Tartış-:

Tartış-: (altın vb. şeyleri) tartmada yardımcı olmak; karşılıklı çekmek, çekişmek; (ip vb. şeyleri) germede yardımcı olmak; (yay) kurma ve çekmede yarışmak; (nesnenin parçacıkları) birbirini çekmek (BA tartış-: tartışmak, tartmada yardım etmek; germekte yardım etmek; birbirini cezbetmekte ve çekmekte ve kurmakta yardım etmek; sızlamak)

Ol maña uruk tartışdı. O, bana ipi germede yardımcı oldu.

Tartışdı nēñ. Nesne parçacıkları birbirini çekti.

Ol meniñ birle yā tartışdı. Yayı kurma ve çekmede o, benimle yarıştı.

Ol maña altun tartışdı. O, altın tartmada bana yardımcı oldu. (s.292)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “tartış-” şeklinde “Bir konu üzerinde, birbirine ters olan görüş ve inançları karşılıklı savunmak; karşılıklı ağır sözler söyleyerek çekişmek, münakaşa etmek; güreşte karşı karşıya durum alıp elle birbirini yoklayarak rakibin zayıf yanlarını aramak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarını kaybederek TT’de yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil t->d- ses değişimiyle “dartış-” şeklinde “Birbirini tutarak o tarafa bu tarafa çekmek, kavga etmek, güreşmek, boğuşmak, çarpışmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “karşılıklı çekmek, çekişmek” anlamını korumaktadır. Diğer anlamlarını ise kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Tarut-:

Tarut-: (ev vb. bir yeri) daraltmak (BA tarut-: darlaştırmak)

Ol añar ewin taruttı. O, ona evini daralttı. (s.327)

TT’de fiil t->d- ve -u->-a- ses değişimleri ve yapım ekiyle “daralt-” şeklinde “Dar duruma getirmek; sayıca azaltmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil t->d- ve -u->-a- ses değişimleri ve yapım ekiyle “daralt-” şeklinde “Dar hâle getirmek, genişliğini azaltmak; azaltmak, küçültmek, sınırlı hâle getirmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da

kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Taşıt- / taşıt-:

Taşıt- / taşıt-:bir yerden bir yere taşıtmak, taşınması için emir vermek (BA taşıt-: taşıtmak)

Tarığ taşıttı. O, tahıl vb. şeyleri bir yerden bir yere taşıttı. (s.328)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “taşıt-” şeklinde “Taşıma işini yaptırmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil t->d- ses değişimiyle “daşı-” şeklinde “Bir yerden başka bir yere taşıtmak, naklettirmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Taşla-:

Taşla-: gurbete gitmek; taşla vurmak (BA taşlamak; gurbete gitmek; dışarılıklı olmak)

Ol itig taşladı. Adam köpeğe taşla vurdu.

Er taşladı. Adam vb. gurbete gitti. (s.471)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “taşla-” şeklinde “Taş atmak, taşla tutmak; bir şeyin içindeki taşları ayıklamak; taş vb. nesnelerle kumaşı beyazlatmak veya parlatmak; metal bir parçayı zımpara ile törpüleyerek yuvasına alıştırmak; taş döşemek; üstü kapalı, iğneleyici söz söylemek” anlamlarında yer almaktadır ve bu fiil “taş” kökündendir. Fiilin DLT’deki “gurbete gitmek” anlamını “dış” kökündendir ve TT ağızlarında “dışa git-” şeklinde “Köyün dışına çıkmak (Balıkesir) anlamında varlığını korumaktadır. TT’de fiil iki farklı fiil olarak varlığını sürdürmekle birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil t->d- ses değişimiyle “daşla-” şeklinde “Taş atmak, taşla vurmak; bir şeyin üzerini taşla örtmek, taş döşemek” anlamlarında yer almaktadır ve bu fiil “taş” kökündendir. Fiilin DLT’deki “gurbete gitmek” anlamı ise “dış” kökündendir ve bu isimden

türemiş fiil artık AT’de kullanılmamaktadır. “daş” kökünden türemiş “daşlat-” fiilinin ise DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğradığı görülmektedir.

Taşlat-:

Taşlat-: taşla vurulmasını emretmek, taşlatmak; gurbete göndermek (Ba taşlat-: taşlatmak, taşraya göndermek)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “taşlat-” şeklinde “Taş attırmak, taşa tutturmak” anlamında yer almaktadır ve bu fiil “taş” kökündendir. Fiilin DLT’deki “gurbete gitmek” anlamı ise “dış” kökündendir ve bu isimden türemiş fiil artık TT’de kullanılmamaktadır. Dolayısıyla “taş” kökünden türemiş “taşlat-” fiili DLT’deki anlamını korumaktadır ve fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil t->d- ses değişimiyle “daşlat-” şeklinde “Üzerini taşla örttürmek, taş döşetmek” anlamlarında yer almaktadır ve bu fiil “taş” kökündendir. Fiilin DLT’deki “gurbete gitmek” anlamı ise “dış” kökündendir ve bu isimden türemiş fiil artık AT’de kullanılmamaktadır. “daş” kökünden türemiş “daşlat-” fiilinin ise DLT’deki anlamını kaybederek AT’de yeni bir anlam kazandığı görülmektedir. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Taşıu-:

Taşıu-: taşımak (BA taşıu-: taşımak; çıkarıp atmak, kovmak)

Ol ewke yarmak taşudı. O, evine para vb. şey taşıdı. (s.463)

TT’de fiil -u->-ı- ses değişimiyle “taşı-” şeklinde “Bir şeyi bir yerden alıp başka bir yere götürmek; üstünde bulundurmak; bir nesnenin ağırlığını yüklenmek; boru, kanal vb. ile sıvı maddeleri bir yerden başka bir yere aktarmak; giymek; sahip olmak, özellik olarak bulundurmak; katlanmak, üstlenmek, yüklenmek, çekmek; duymak, hissetmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil t->d- ve -u->-ı- ses değişimiyle “daşı-” şeklinde “Bir şeyi bir yerden başka bir yere götürmek, nakletmek; üzerinde olmak, kendisiyle beraber götürmek, dolaştırmak;

malik olmak, sahip olmak; bir şeyi temsil etmek, ihtiva etmek, kendinde toplamak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Taşur-:

Taşur-: taşırmaq (BA taşur-: taşırmaq)

Ot eşiç taşurdu. Ateş tencereyi kaynatıp taşırdı. Kaynayıp yerinde taştan her sıvı da aynıdır. (s.254)

TT’de fiil -u->-ı- ses değişimiyle “taşır-” şeklinde “Taşmasına yol açmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil t->d- ve -u->-ı- ses değişimleriyle “daşır-” şeklinde “Çok doldurmak, taşırmaq, taşıncaya kadar doldurmak; kaynayan şeyin ateşini daha da şiddetlendirerek taşmasına sebep olmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Tatıqlan-:

Tatıqlan-: tatlanmaq, lezzetli hâle gelmek (BA tatıqlan-: tatlanmaq)

Üzüm tadıqlandı. Üzüm tadlandı ve lezzetli hâle geldi. (s.310)

TT’de fiil “tatlan-” şeklinde “Tat kazanmak, tadı gelmek, olgunlaşmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil t-<d-, -t->-d- ses değişimleriyle “dadlan-” şeklinde “Tadı artmak, lezzetli olmak, tatlı olmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Tatıl-:

Tatıl-: tadılmaq (BA tatıl-: tadılmaq)

Āş tadıldı. Yemek vb. şeyler tadıldı. (s.267)

TT’de fiil yer almamaktadır.

AT’de fiil t->d- ses değişimiyle “dadıl-” şeklinde “Tadına bakılmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Tatur-:

Tatur-: tattırmak (BA tatur-: tattırmak)

Ol maña aş taturdı. O, bana yemek vb. tattırdı. (s.428)

TT’de fiil -ur ettirgenlik eki yerine -tır ettirgenlik eki ile “tattır-” şeklinde “Tatma işini yaptırmak, tadına baktırmak; duyurmak, hissettirmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil t->d-, -t->-d- ses değişimleri ve -ur ettirgenlik eki yerine -dır ettirgenlik eki ile “daddır-” şeklinde “Tadına baktırmak, tadını lezzetini hissedecek kadar yedirmek veya içirmek; hissettirmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Taya-:

Taya-: (ayağa kalkmak için) destek vermek (BA taya-: dayak koymak, dayak dikmek, dayamak)

Ol anı tayadı. O, ona ayağa kalkması için destek verdi. (s.465)

TT’de fiil t->d- ses değişimiyle “daya-” şeklinde “Yaslamak; bir yerden, bir kimseden yararlanmak, güç almak; korkutmak için hızla, öfkeyle yaklaştırmak, uzatmak; varmak, ulaşmak; kalitesiz, kötü veya çürük bir malı, gizlice iyi olanların arasına katıp müşteriye satmak; vakit geçirmeden, bekletmeden vermek; kapı veya pencereyi ardına kadar açmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil t->d- ses değişimiyle “daya-” şeklinde “Yaslamak, birbirlerine yaklaştırmak (şeyleri); destek vermek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını

korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Tayaklan-:

Tayaklan-: değnek sahibi olmak (BA tayaklan-: dayak, baston sahibi olmak)

Er tayaklandı. Adam değnek, dayak sahibi oldu. (s.432)

TT’de fiil t->d- ses değişimiyle “dayaklan-” şeklinde “Dayaklama işi yapılmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek TT’de yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil t->d- ses değişimiyle “dayaklan-” şeklinde “Kırılmaması veya devrilmemesi için altına destek verilmek, koyulmak, desteklenmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek AT’de yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Tayan-:

Tayan-: dayanmak, yaslanmak; güvenmek (BA tayan-: dayanmak)

Ol maña tayandı. O, bana yaslandı. (s.429)

TT’de fiil t->d- ses değişimiyle “dayan-” şeklinde “Bir yere yaslanmak, kendini dayamak; bir şeyin üzerinde kurulmuş olmak; zarar görmemek, varlığını korumak, hasar görmemek; varmak, ulaşmak, bütün gücünü kullanarak bir işi yapmak; bir iş sonunda birinin veya bir şeyin üzerinde kalmak; birinden, bir şeyden güç almak, güvenmek, istinat etmek; uzun süre kullanılmaya uygun olmak; tutunmak, karşı durmak, karşı koymak, mukavemet etmek, yetişmek, yeter olmak; güç bir duruma katlanmak, çekmek, sabretmek, tahammül etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil t->d- ses değişimiyle “dayan-” şeklinde “Hareketsiz hâle gelmek, hareketini işini durdurmak / faaliyetini durdurmak, artık faaliyet göstermemek / kesilmek, bitmek, ara vermek; bir yerde karar kılmak, gelip bir yerde durmak, artık ileri doğru hareket etmemek; ayarkat durmak / durmak (kuyrukta), nöbet tutmak; tahammül etmek, katlanmak; sebat göstermek, ısrar etmek, üzerinde durmak; bir şey hakkında etraflıca konuşmak;

sabretmek, beklemek; yükselmek, çıkmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Tegür-:

Tegür-: ulaştırmak, iletmek (BA tegür-: erişirmek, dokundurmak, değirmek)

Ol maña begdin söz tegürdi. O bana bey vb.lerinden söz ulaştırdı. (s.256)

TT’de fiil t->d-, -g->-ğ- ve -ü->-i- ses değişimleriyle “değir-” şeklinde “Duyurmak, bildirmek, ulaştırmak; değdirmek, dokundurmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil t->d-, -g->-y- ses değişimleri ve -ür ettirgenlik eki yerine -dir ettirgenlik eki ile “däydir-” şeklinde “Bir şeyi başkasına dokundurmak, dokunmasına sebep olmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek AT’de yeni bir anlamla kullanılır duruma gelmiştir. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Teli-:

Teli-: yavruyu başka hayvanın yanına katmak

Ol oglakıg saglıkla telidi. O, oğlağı, emzirmesi için koyuna kattı. (s.240)

TT’de fiil yer almamaktadır.

AT’de fiil -i->-ə ses değişimiyle “telə-” şeklinde “Öksüz kuzuyu yavrusu ölen koyuna atmak, birtakım törenlerle kendi yavrusuymuş gibi kabul ettirmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Telin-:

Telin-: delinmek (BA telin-: delinmek)

Tām telindi. Duvar delindi. (s.275)

TT’de fiil t->d- ses değişimiyle “delin-” şeklinde “Delme işi yapılmak; bir şeyde delik oluşmak; çığnenmek, uyulmamak, aykırı davranılmak” anlamlarında yer almaktadır.

Fiil DLT'deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT'de fiil t->d- ses değişimiyle “dəlin-” şeklinde “Üzerinde delik açılmak, delikli hâl almak / kazılmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT'deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Teltür-:

Teltür-: (bir şey) delinmesi için emir vermek, deldirmek (BA teltür-: deldirmek)

Ol tām teltürdi. O, duvar vb. şeyleri delmek için ona emir verdi. (s.282)

TT'de fiil t->d- ve -tür>-dir ses değişimleriyle “deldir-” şeklinde “Delme işini yaptırmak; geçersiz duruma getirmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT'deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT'de fiil t->d- ve -tür>-dir ses değişimleriyle “dəldir-” şeklinde “Delmek fiilini yaptırmak, delik açtırmak” anlamında yer almakta ve DLT'deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Tenəş- / tenleş-:

Tenəş- / tenleş-: denkleşmek (BA tenəş-: denkleşmek, iki şey birbirine denk olmak)

Tenəşdi nēñ. Bir şey bir şeyle denkleşti. (s.510)

TT'de fiil t->d- ve -ñ->-nk- ses değişimiyle “denkleş-” şeklinde “Birbirine denk olmak, denk duruma gelmek” anlamında yer almakta ve DLT'deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT'de fiil -ñ->-n- ses değişimiyle “tənləş-” şeklinde “Aynı ölçü ve ağırlığa getirilmek, eş duruma getirilmek / başkasıyla aynı duruma gelmek” anlamlarında yer almakta ve DLT'deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Tenle-:

Tenle-: denkleştirmek, denk duruma getirmek (BA tenğle-: iki şeyi birbirine denkleme, denk etmek, denkleştirmek)

Bir nēḡ birke tenledi. O, iki şeyi denkleştirdi. (s.514)

TT’de fiil t->d- ve -ḡ->-nk- ses değişimiyle “denkle-” şeklinde “Denk duruma getirmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil -ḡ->-n- ses değişimiyle “tənlə-” şeklinde “Eşitlemek, aynı duruma ölçüye, ağırlığa, hacme getirmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Tenleş- bk. Teḡeş-

Tepil- / tepül-:

Tepil- / tepül-: tepilmek (BA tepil-: tepilmek)

Tepildi yir. Yer vb. tepildi. (s.266)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “tepil-” şeklinde “Tepme işi yapılmak; geri çevrilmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “təpil-” şeklinde “Kazılmak (toprak)” ve “sokulmak, zorla girmek, kendini sokmak (bir yere); zorlukla torbaya, kasaya, sandığa vs. konmak, sokulmak, doldurulmak” anlamlarında olmak üzere iki ayrı madde başı olarak yer almaktadır. Fiilin DLT’deki anlamını kaybettiği, AT’de yakın anlamlar kazandığı görülmektedir. Dolayısıyla fiilde yakın anlama geçiş söz konusudur.

Tepin-:

Tepin-: tepmek, (herhangi bir şey için) ayağını oynatmak (tepin-: tepmek, bir şeyi ayakla kımıldatmak)

Er atın tepindi. Adam ayağıyla atını tepti. Herhangi bir şey için ayağını oynatırsa

da aynıdır. (s.273)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “tepin-” şeklinde “Ayaklarını hızla yere veya bir şeye üst üste vurmak; öfke ve sevincini açığa vuracak davranışlarda bulunmak; gürültü etmek; direnmek” anlamlarıyla yer almaktadır. Fiil DLT’deki “tepmek” anlamını kaybetmekle birlikte TT’de yeni anlamlar da kazanmıştır.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Tepiş-:

Tepiş-: tekmeleşmek, tepişmek (BA tepiş-: tepişmek)

Ol meniñ birle tepişdi. O benimle, ayaklarıyla tepişdi. (s.257)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “tepiş-” şeklinde “Birbirini tepmek; itişip kakışmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil “təpikləş-” şeklinde “Birbirini tekme ile vurmak, birbirine tekme atmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Tepren-:

Tepren-: (nesne vb.) hareket etmek (BA tepren-: teprenmek)

Teprendi nēñ. Nesne hareket etti. (s.303)

TT’de fiil t->d- ses değişimiyle “depren-” şeklinde “Kımıldamak, hareket etmek, sarsılmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil -pr- /-rp- metateziyle “tərpən-” şeklinde “Olduğu yerde hareket etmek, kımıldamak, harekete başlamak; yola koyulmak, hareket etmeye başlamak; bir işi yapmaya başlamak, harekete geçirmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Tepreş-:

Tepreş-: (kavim, nesne vb.) hareket etmek (BA tepreş-: oynamak, tepreşmek, kaynaşmak)

Kişi kamug tepreşdi. Kavim hareket etti. (s.291)

TT’de fiil t->d- ses değişimiyle “depreş-” şeklinde “Nüks etmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybetmiştir ve TT’de yeni bir anlam kazanarak varlığını sürdürmektedir. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil -pr- /-rp- metateziyle “tərpəş-” şeklinde “Harekete başlamak, hareket etmek (birden fazla insan); olduğu yerde hareket etmek, kımıldamak, harekete başlamak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir. Ayrıca AT’de “deberiş-” şeklinde “Depreşmek, depreşmeye başlamak; diken diken olmak (tüyler)” anlamında bir fiil daha yer almaktadır.

Tepret-:

Tepret-: hareket ettirmek, (nesneyi) oynatmak; (düşmana) saldırmak

Ol tepretti nēñni. O, nesneyi oynattı. (s.335)

Er yagıka tepretti. Adam düşmana saldırdı. (s.335)

TT’de fiil yer almamaktadır.

AT’de fiil -pr- /-rp- metateziyle “tərpət-” şeklinde “Kımıldatmak, hareket ettirmek / estirmek, titretmek, yerinden oynatmak; hareket ettirmek, gitmek için harekete ettirmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “(düşmana) saldırmak” anlamını kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir. Ayrıca AT’de “debert-” şeklinde “Yerinden oynatmak, depretmek” anlamında bir fiil daha yer almaktadır.

Tepse- / tepze-:

Tepse- / tepze-: kıskanmak (BA tepse- / tepze-: haset etmek, güzülemek, çekememek)

Ol anı tepzedi. O, onu kıskandı. (s.468)

Fiilin sadece TT halk ağızlarında yer aldığı görülmektedir. TT ağızlarında fiil ses değişimi yaşamadan “tepe-” şeklinde “Uzlaşmak, anlaşmak, barışmak (Isparta, Kütahya, Çorum, Ordu, Adana)” anlamında yer almaktadır. Fiilin ağızlardaki anlamı DLT’deki anlamın karşıtıdır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Tepset- / tepzet-:

Tepset- / tepzet-: kıskandırmak (BA tepset- / tepzet-:haset ettirmek)

Ol meni bu işka tepzetti. O, bu işte beni kıskandırdı. (s.337)

Fiil sadece TT ağızlarında varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil ses değişimi yaşamadan “tepset-” şeklinde “Bir kavgayı, atışmayı uzlaştırmak, yatıştırmak, tarafları barıştırmak (Isparta, Denizli, Eskişehir, Kastamonu, Sinop, Trabzon, Sivas, Kırşehir, Konya)” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek TT ağızlarında yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Tepül- bk. Tepil-:

Tepzet- bk. Tepset-

Teril-:

Teril-: (kavim vb.) toplanmak; (para vb.) toplanmak (BA téril-: derilmek, toplanmak)

Bodun terildi. Kavim toplandı. (s.269)

TT’de fiil t->d- ses değişimiyle “deril-” şeklinde “Derme işine konu olmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamında daha geniş bir anlamla yer almaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil t->d- ses değişimiyle “dərıl-” şeklinde “Derme filine konu olmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamında daha geniş bir anlamla yer almaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Terle-:

Terle-: ter sızdırmak, terlemek; kaşığılmak, ter ve pislikleri gidermek, temizlemek

(BA terle-: terlemek, kaşığlamak, gebrelemek, silmek)

Ol atın terledi. O, atını kaşığladı.

At terledi. At (ter) sızdırdı ve terledi. (s.471)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “terle-” şeklinde “Ter çıkarmak, ter dökmek; içindeki suyu ter biçiminde sızdırmak; bir şeyin üzerinde buhar olarak yoğunlaşmak; bir iş yaparken yorulmak veya o işi çok emek harcayarak güçlkle başarmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “kaşığlamak, ter ve pislikleri gidermek, temizlemek” anlamını kaybetmekle birlikte TT’de yeni anlamlar da kazanmıştır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “tərlə-” şeklinde “Vücudu terle kaplanmak, terlemek, vücutundan ter sızmak / bir iş için çok uğraşmak, ciddi şekilde çalışmak, zahmet çekmek; çöken buhardan nem meydana gelmek, nemlenmek; bir tarafı sıcak diğer tarafı soğuk olan boru, cam vs. şeylerin üzerinde su damlaları meydana gelmek; istemediği hâlde para harcamaya, vermeye mecbur olmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “kaşığlamak, ter ve pislikleri gidermek, temizlemek” anlamını kaybetmekle birlikte AT’de yeni anlamlar da kazanmıştır.

Terlet-:

Terlet-: kaşığı ile kaşıtmak; terletmek (BA terlet-: terletmek)

Ol atın terletti. O, atını terletti.

Ol atıg terletti. O, kaşığı ile atını kaşıdı. (s.339)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “terlet-” şeklinde “Terlemesine sebep olmak; sıkıntıya düşürmek, çokça yormak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “kaşığı ile kaşıtmak” anlamını kaybetmekle birlikte TT’de yeni anlamlar da kazanmıştır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “tərlət-” şeklinde “Bir şeyin etkisi ile ter meydana getirmek, ter döktürmek, terlemesine sebep olmak; çok yormak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “kaşığı ile kaşıtmak” anlamını kaybetmekle birlikte AT’de yeni anlamlar da kazanmıştır.

Teşil-:

Teşil-: yırtılmak (BA teşil-: yarılmak,deşilmek)

Kāp teşildi. Tulum yırtıldı. (s.269)

TT’de fiil t->d- ses değişimiyle “deşil-” şeklinde “Deşme işi yapılmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil t->d- ses değişimiyle “deşil-” şeklinde “Delik açılmak, delinmek; üzeri açılmak, cerahatın vs.nin” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Tewşin- / tewşün-:

Tewşin- / tewşün-: sıkı çalışmak, çok çabalamak BA tewşin- / tewşün-: çalışmak, çırpınmak)

Er işta telim tewşindi. Adam işte sıkı çalıştı ve çok çabaladı. (s.30)3

Fiil sadece TT ağızlarında varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil t->d- ve -w->-v- ses değişimleriyle (devşin- / devin- / divin-) “Çabalamak, uğraşmak, didinmek (Burdur, Çankırı, Sivas, Niğde); yaramazlık yapmak (Afyon, Urfa); debelenmek, çırpınmak, kımıldamak (Afyon, Isparta, Denizli, Eskişehir, Kastamonu, Gümüşhane); omuzlarını kımıldatarak kendi kendine kaşınmak (Eskişehir)” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Tıkıl-:

Tıkıl-: (bir şeyi bir yere) şiddetle ve tekmeyle sokulmak, tıklamak; (insanlar) dar bir yere tıklamak ve kalabalık etmek (BA tıkıl-: tıklamak, sıkışmak)

Kendügge un tıklıldı. Tekneye şiddetle ve bastırılarak un konu.

Ewke kişi tıklıldı. Evde insanlar kalabalık etti. (s.270)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “tıkıl-” şeklinde “Tıkma işi yapılmak; dar, sıkıntılı bir yerde bulunmak, sıkışmak; hapsedilmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde

anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil -k->-x- ses değişimiyle “tıkl-” şeklinde “Zorla yerleştirilmek, sokulmak, geçirilmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “(insanlar) dar bir yere tıklılmak ve kalabalık etmek” anlamını kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Tıkıla-:

Tıkıla-: sessiz bir şey, sert bir şeyin üstüne düşüp ses çıkarmak (BA tıkıla- / tikile-: ‘tık’ diye ses vermek)

***Tıkıladı nēḡ.** Sessiz şey, sert bir şeyin üstüne düşüp ses çıkardı. (s.48)1*

TT’de fiil “tıkla-” şeklinde “Bir yere hafifçe vurarak ‘tık’ sesi çıkarmak; bilgisayarda, ağ sayfalarında bağlantılara ulaşmak amacıyla fare ile düğmeye veya bağlantı adresine dokunmak, kliklemek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil k->q- ses değişimiyle “tıqqıl-da-” şeklinde “Tık sesi çıkarmak, tıkırdamak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Tıkın-:

Tıkın-: sinirli bir şekilde yemek yemek; (bir şeyi, bir şeyin içine) şiddetle ve tekmeyle sokmak (BA tıkın-: teperek tıkmak, doldurmak; fazla yemek)

***Er yun tagarka tıkindi.** Adam yünü şiddetle ve tekmeyle çuvala soktu.*

***Aş tıkindi.** İnsan sinirli bir şekilde yemek yedi. (s.275)*

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “tıkın-” şeklinde “Eline geçen yiyeceği oburca yemek; yemek yemek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “(bir şeyi, bir şeyin içine) şiddetle ve tekmeyle sokmak” anlamını kaybetmekle birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır.

AT’de fiil -k->-x- ve -ı->-a- ses değişimleri ile “tıxan-” şeklinde “Nefes alamamak, nefesi kesilmek; yapışkan, katı bir şeyin içinde kalmak, batmak; dar bir yerde kalmak,

sıkışmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek AT’de yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka anlama geçiş söz konusudur.

Tıkış-:

Tıkış-: (insanlar) bir yerde tıkış tıkış olup kalabalıklaşmak (tıkış-: tıklamak, sıkışmak)

Kişi ewde tıkıştı. İnsanlar kalabalıklaştı ve ev doldu. (s.262)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “tıkış-” şeklinde “Birlikte bir yere tıklamak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil -k->-x- ses değişimi ve -n yapım eki ile “tıknaş-” şeklinde “Zorla bir yere girmek, sokulmak, sıkışmak (çok şey)” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Tıñla-:

Tıñla-: dinlemek, (söze) kulak asmak (BA tıñla- / tıñle-: dinlemek)

Er söz tıñladı. Adam söze kulak astı. (s.514)

TT’de fiil t->d-, -ñ->-n- ses değişimleriyle “dinle-” şeklinde “İşitmek için kulak vermek; birinin sözünü, öğüdünü kabul edip gereğince davranmak; kulakla veya dinleme aletiyle hastayı muayene etmek; uymak, baş eğmek, itaat etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil t->d-, -ñ->-n- ses değişimleriyle “dinlə-” şeklinde “İşitmek için kulak vermek; bakmak, müzakere etmek; birinin tavsiyesini, lafını, ricasını dinlemek, onu yapmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Tıñlat-:

Tıñlat-: (söz) işittirmek ve dinlemeyi sağlamak, dinletmek (BA tıñlat-: dinletmek)

Ol maña söz tınlattı. O bana söz işittirdi ve kendisini dinlememi sağladı. (s.346)

TT’de fiil t->d-, -ŋ->-n- ses değişimleriyle “dinlet-” şeklinde “Dinlemesini sağlamak, söz geçirmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi yer almamaktadır.

AT’de fiil t->d-, -ŋ->-n- ses değişimleriyle “dinlöt-” şeklinde “Dinlemeye, işitmek için kulak vermeye mecbur etmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi yer almamaktadır.

Tışlat-:

Tışlat-: dişle ısırmak; dişletmek (BA tışlat-: dişletmek)

Ol anı tışlattı. O, onu dişle ısırdı. (s.340)

TT’de fiil t->d-, -ı->-i- ve -a->-e- ses değişimleriyle “dişlet-” şeklinde “Dişleme işini yaptırmak; bir şeye diş açtırmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Tıtıl-:

Tıtıl-: (et, pişmekten) dağılmak, (elbise vb.) eskiyip parçalanmak (BA tıtıl-: didilmek)

Et bışıp tıtlıdı. Et pişmekten dağıldı. (s.267)

TT’de fiil t->d-, -t->-d- ve -ı->-i- ses değişimleriyle “didil-” şeklinde “Ditme işi yapılmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamından farklı bir anlamla TT’de varlığını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil t->d-, -t->-d- ve -ı->-i- ses değişimleriyle “didil-” şeklinde “Didik hâle gelmek, didik didik olmak, lif lif, tel tel ayrılmak, dağılmak, yıpranmak; zulme, işkenceye mahrumiyete maruz kalmak, muhatap olmak / manevi azap ve ıstırap çekmek, parça parça olmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarından daha geniş bir anlamla varlığını korumakta ve yeni anlamlar kazandığı görülmektedir. Dolayısıyla fiilde anlam

genişlemesi görülmektedir.

Tikil-:

Tikil-: (ağaç vb.) dikilmek (BA tikil-: dikilmek; -ağaç- dikilmek, bir şeyi dikine koymak)

Yıgaç tikildi. Ağaç dikildi. Herhangi bir şey dikilince de aynıdır. (s.270)

TT’de fiil t->d- ses değişimiyle “dikil-” şeklinde “Dikme işi yapılmak; dik duruma gelmek; ayakta durmak; göz belli bir noktaya uzun süre bakmak; karşı koymak, engellemek; bazı üreme organları dokularına kan dolmasıyla sert ve dik bir duruma gelmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “tikil-” şeklinde “İnşa edilmek, yapılmak” ve “Dikmek fiiline konu olmak” anlamlarında iki ayrı madde başı olarak yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte AT’de yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Tikiliş- / tikliş-:

Tikiliş- / tikliş-: (odun vb. şeyler) dik hâle gelmek (tikliş-: -ağaç ve benzeri-dikilmek)

Yıgaç tikilişdi. Odun vb. dik hâle geldi. (s.292)

TT’de fiil t->d- ses değişimiyle “dikleş-” şeklinde “Dik duruma gelmek; birine karşı ters tutum içine girmek, karşı durmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını daha geniş bir anlamla korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil t->d- ses değişimiyle “diklêş-” şeklinde “Dik hâle gelmek, kalkıp dik durmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını daha geniş bir anlamla korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Tiktür-:

Tiktür-: (elbise vb.) diktirmek için emir vermek, diktirmek (BA tiktür-: -dikiş-

diktirmek)

Ol tōn tiktürdi, O, elbiseyi dikmek için emir verdi. (s.282)

TT’de fiil t->d- ve -ü->-i- ses değişimiyle “diktir-” şeklinde “Dikme işini yaptırmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil -tür>-dir ses değişimiyle “tikdir-” şeklinde “Başkasına bina vs. inşa ettirmek, yaptırmak” ve “siparişe bir kimseye elbise vs. diktirmek, yaptırmak” anlamlarında iki ayrı madde başı olarak yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Tilen-:

Tilen-: istemek; isteyip aramak (BA tilen-: aranmak, dilenmek)

Külse kişi yüziñe körklüg yüzin körüngil / Yawlak küdez tılını edgü sawıg tilengil. Bir adam senin yüzüne gülerse sen de onu güzel bir yüzle karşıla; dilini sıkı tut; konuşmada ve açıklamada güzel söz ara. (s.367)

TT’de fiil t->d- ses değişimiyle “dilen-” şeklinde “Sadaka istemek; kendisini acındırarak bir kimseden bir şey istemek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil TT’de DLT’deki anlamlarından daha dar bir anlamla varlığını korumaktadır. DLT’deki “isteyip aramak” anlamı ise TT’de yer almamaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

AT’de fiil t->d- ses değişimiyle “dilən-” şeklinde “Dilencilik etmek, yolculuk etmek, sadaka olarak başkasından para istemek; yalvarırcasına rica etmek, istemek, ummak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarından daha dar bir anlamla varlığını korumaktadır. DLT’deki “isteyip aramak” anlamı ise AT’de yer almamaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Tilet-:

Tilet-: istetmek, aramak (BA tilet-: istetmek, diletmek)

Ol anı tiletti. O, onu istetti ve arattı. (s.329)

TT’de fiil t->d- ses değişimiyle “dilet-” şeklinde “Dilenme işini yaptırmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamından farklı bir anlamla varlığını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Tilin-:

Tilin-: (deri) kayış gibi boylamasına yırtılmak, dilinmek (BA tilin-: uzunlamasına dilinmek)

Teri tilindi. Deri, kayış gibi boylamasına yırtıldı. (s.275)

TT’de fiil t->d- ses değişimiyle “dilin-” şeklinde “Dilme işi yapılmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamından daha geniş bir anlamla varlığını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Tire-:

Tire-: destek yapmak (BA tire-: dayak ve destek yapmak)

Ol kapug tiredi. O, kapıya destek yaptı. (s.461)

TT’de fiil t->d- ses değişimiyle “dire-” şeklinde “Bir şeyi dikine koymak, dayamak, durdurmak; direnmek, karşı koymak, inat etmek, ısrar etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarını kaybederek TT’de yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil t->d- ses değişimiyle “dirə-” şeklinde “Dayamak, yaslamak; dikkatle bakmak, gözlerini bir noktaya diremek; göğüs germek, siper etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarını kaybederek AT’de yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Tiren-:

Tiren-: (bir şeyden) imtina etmek; (bir yere) dayanmak (BA tiren-: dayanmak, direnmek, çekinmek)

Er ıstın tirendi. Adam çalışmaktan imtina etti. İmtina edilen her şey için de aynıdır.

Ol tāmka tirendi. O, duvar vb. şeylere dayandı. (s.274)

TT’de fiil t->d- ses değişimiyle “diren-” şeklinde “Herhangi bir dūřüncede, bir istekte veya bir durumda ayak diremek, inat etmek, ısrar etmek, taannüt etmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarını kaybederek TT’de yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil t->d- ses değişimiyle “dirēn-” şeklinde “Yaslanmak, dayanmak; gelip dokunmak, uzanıp bir yere (şeye) dokunmak, temas etmek, karşı karşıya gelmek / bir engele rastlamak; dik bir şekilde konulmak (bel yere sokulmak) / dik bir şekilde durmak; dikilmek (gözü bir noktaya); ısrar etmek, inat etmek, ısrarla talep etmek; kalkmak, yükselmek, tırmanmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “(bir şeyden) imtina etmek” anlamını kaybetmekle birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır.

Tireş-:

Tireş-: sert bir şekilde tartışmak; (direk gibi şeyleri) dikmede yardımcı olmak, (hayvanlar birlikte) direnmek (BA tireş-: direşmek, çekinmek, diremek, sıkıntıdan yürümez olmak)

Ol meniş birle tireşdi. O benimle sert bir şekilde tartışdı. Bir şeyi, kapıyı tutan direk gibi, dikmede yardımcı olursa yine aynıdır.

Yılkı tuyagın tireşdi. Büyükbaş hayvanlar izdihamdan dolayı yürümeye direndiler. (s.259)

TT’de fiil t->d- ses değişimiyle “direş-” şeklinde “Sebat etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarını kaybederek TT’de yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Tiril-:

Tiril-: dirilmek, canlanmak (BA tiril-: dirilmek, yaşamak)

Ölüg tirildi. Ölü dirildi. (s.269)

TT’de fiil t->d- ses değişimiyle “diril-” şeklinde “Güçlenip canlanmak; bitki solmuş, pörsümüş durumdayken yeniden canlılık kazanmak, diri duruma gelmek; hasta yeniden sağlığını kazanmak, iyileşmek; öldüğü sanılan şey canlanmak; yeniden etkin olmak, geçerli duruma gelmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görölmektedir.

AT’de fiil t->d- ses değişimiyle “diril-” şeklinde “Canlanmak, kendine gelmek, gücü kuvveti, cesareti geri dönmek; dini tasavvurlarda: ölü hâlden canlı hâle gelmek, yeniden canlanmak, ruhu kendine dönmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görölmektedir.

Tiril- bk. Teril-

Tişe-:

Tişe-: (orak, testere, değirmen taşı vb. aletlerin) dişlerini bilemek (BA tişe-: dişemek)

Tegirmen tişedi. Değirmenin dişleri bilendi.

Ol orgak tişedi. O, orağın dişlerini bileti. (s.463)

TT’de fiil t->d- ses değişimiyle “dişe-” şeklinde “Diş çıkarmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek TT’de yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlam geçiş söz konusudur.

AT’de fiil t->d- ses değişimiyle “dişa-” şeklinde “Değirmen taşının girinti ve çıkıntılarını buğdayı daha iyi öğütür hâle getirmek; ağzı dişli aletleri keskinleştirmek (hızar); yedi yaşına ulaşınca süt dişlerini dökmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görölmektedir.

Tişle-:

Tişle-: dişlerle ısırarak; dişlerle vurmak (BA tişle-: dişlemek, dişle ısırarak)

Ol anı tişledi. O, onu dişleriyle ısırđı. Birisi birisinin dişlerine vurursa yine aynıdır.

(s.471)

TT’de fiil t->d- ses değişimiyle “dişle-” şeklinde “Bir şeyin bir parçasını ısırmak veya koparmak; çiğnemek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “dişlerle vurmak” anlamını kaybetmekle birlikte TT’de yeni bir anlam da kazanmıştır.

AT’de fiil t->d- ses değişimiyle “dişle-” şeklinde “Dişleri arasında sıkamak, dişlerini geçirmek; dişleri ile sıkıp koparmak, kesmek; ısırmak, dişlemek, sokmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “dişlerle vurmak” anlamını kaybetmekle birlikte AT’de yeni anlamlar da kazanmıştır.

Tişlen-:

Tişlen-: (bebeğin) dişleri çıkmak; (orak vb. aletlerin) dişleri bilenmek (BA tişlen-: dişlenmek, dişenmek, bilemek)

***Ogla tişlendi.** Bebeğin dişleri çıktı.*

***Orgak tişlendi.** Orağın dişleri bilendi. (s.304)*

TT’de fiil t->d- ses değişimiyle “dişlen-” şeklinde “Dişleme işine konu olmak, dişle ısırılmak; tanelenmek, diş tutmak; güçlenmek, dediğini yaptırır olmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarını kaybederek TT’de yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil t->d- ses değişimiyle “dişlən-” şeklinde “Dişler arasında sıkılmak; dişler yardımıyla kesilmek, koparılmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarını kaybederek AT’de yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur. DLT’deki “(orak vb. aletlerin) dişleri bilenmek” anlamı “dişən-” fiili olarak AT’de varlığını korumakta ve “Oyuk, oyuk, edilmek, kertik kertik edilmek; keskinleştirilmek (dişli aletler)” anlamları taşımaktadır.

Titiş-:

Titiş-: (yün) ditmekte, (elbise vb. şeyleri) parçalamakta yardım etmek veya yarışmak (BA titiş- / titiş-: ditmekte yardım ve yarış etmek; yırtılmak)

Ol maņa yün titiſdi. O bana, eġirmek için elle yün ditmekte yardım etti.

Sökſüp urſur otra tōn titiſür. Sövüſmekten döġüş kızıſır; arada elbise yırtılır.
(s.257)

TT’de fiil t->d- ses deġiſimiyle “didiſ-” ſeklinde “El veya sözle birbirini hırpalamak; geçimini sağlamak amacıyla güç ſartlarda çalışmak, uğraſmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek TT’de mecaz anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde baſka mecaz anlama geçiſ söz konusudur.

AT’de fiil t->d- ses deġiſimiyle “didiſ-” ſeklinde “Birbirini didmek, birbirinin etini koparmak, kavga etmek, küfürleſmek, boġuſmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek AT’de mecaz bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde mecaz anlama geçiſ söz konusudur.

Titreſ-:

Titreſ-: (insan) titremek, titreſmek; (nesne) yerinden oynamak, titreſmek (BA titreſ-: titreſmek)

Kiſi tumlıgdın titreſdi. İnsanlar soġuktan titredi. Herhangi bir ſey yerinden oynarsa yine aynıdır. (s.296)

TT’de fiil ses deġiſimi yaſamadan “titreſ-” ſeklinde “Her yanı titremek; titreſim durumunda olmak, ihtizaz etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil TT’de “(nesne) yerinden oynamak” anlamını kaybetmekle birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır.

AT’de fiil ses deġiſimi yaſamadan “titreſ-” ſeklinde “Titremek (çok kiſi veya nesne)” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam deġiſimi görülmemektedir.

Titür-:

Titür-: (bir ſey) denilmesi için görevlendirmek, dedirtmek (BA tétür-: söyletmek, dedirtmek)

Ol andag titürdi. Öyle denilmesi için onu görevlendirdi. (s.428)

TT’de fiil t->d-, -i->-e- ve -tür->-dir ses deġiſimleriyle “dedir-” ſeklinde “Demek

zorunda bırakmak; denilmesini sağlamak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Tizil:-

Tizil:- birisi tarafından veya kendi kendine dizilmek (BA tizil:- dizilmek)

Yinçü tizildi. İnci ve şiir dizildi. (s.269)

TT’de fiil t->d- ses değişimiyle “dizil-” şeklinde “Dizi durumuna getirilmek, dizme işi yapılmak; sıraya girmek; yan yana veya üst üste sıralanmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

TT’de fiil t->d- ve -i->-ü- ses değişimleriyle “düzül-” şeklinde “Sırayla bir ipe vs.’ye geçirilmek, takılmak; belirli bir sıraya göre bir yere konmak, yerleştirilmek / belirli bir düzene göre durmak, yerleşmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Tizle:-

Tizle:- dizleriyle bastırıp ezmek (BA tizle:- dizle ezmek, çiğnemek)

Bugra erig tizledi. Saldırgan buğra azgınlığından adamın üzerine çöktü ve onu dizleriyle ezdi. (s.471)

TT’de fiil t->d- ses değişimiyle “dizle-” şeklinde “Dize kadar batmak; dizini kullanarak bastırmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil t->d- ses değişimiyle “dizlə-” şeklinde “Dizi ile vurmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Tizlin- bk. Tizil:-

Toğgur- / toğur-:

Toğgur- / toğur-: doyurmak; bıktırmak, nefret etme derecesine getirmek (BA todhgur- / todhur: doyurmak, bıktırmak)

Ol meni toğgurdı. O, beni doyurdu.

Ewlig toğgursa kōzi yolka bolur. Ev sahibi misafiri doyurursa, misafirin gözü gitmek için yolda olur.

Ol meni bu işın toğgurdı. O, beni bu işten bıktırdı; nefret etme derecesine getirdi.
(s.283)

TT’de fiil t->d- ve -d->-y- ses değişimiyle “doyur-” şeklinde “Açlığını gidermek; geçindirmek, yaşamasını sağlamak; bir maddenin içine alabileceği kadar başka bir madde katmak; kandırıcı, inandırıcı olmak, tatmin etmek; para yedirmek; doyma durumuna getirmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “bıktırmak, nefret etme derecesine getirmek” anlamını kaybetmekle birlikte TT’de yeni anlamlar da kazanmıştır.

AT’de fiil -t->d- ve -d->-y- ses değişimiyle “doyur-” şeklinde “Yedirmek, karnını doyurmak, açlığını ortadan kaldırmak; yalan vaatlerle gönlünü almak, gönlünü hoş etmek; bir sıvıya alabileceği miktarda başka bir madde katmak, bir maddeye alabileceği kadar başka bir maddeyi emdirmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “bıktırmak, nefret etme derecesine getirmek” anlamını kaybetmekle birlikte AT’de yeni anlamlar da kazanmıştır.

Togral-:

Togral-: (et vb.) doğranmak, dilim dilim kesilmek; (elbise kirden) parçalanmak; ayakta ve kumaştan yapılan şeylerde çatlamalar olmak (BA togral-: doğranmak, parçalanmak, -ayakta ve dokumada-yarıklar peyda olmak)

Et tograldı. Et dilim dilim kesildi. Başka şeylerde de aynıdır.

Tōn kirden tograldı. Elbise kirden parçalandı. Ayakta ve kumaşta yapılan şeylerde çatlamalar görülürse yine aynıdır. (s.300)

TT’de fiil t->d-, -g->-ğ- ve -l>-n ses değişimleriyle “doğran-” şeklinde “Kesilmek,

parça parça edilmek; kesilir gibi ağrımak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “(elbise kirden) parçalanmak; ayakta ve kumaştan yapılan şeylerde çatlamalar olmak” anlamlarını kaybetmekle birlikte TT’de yeni bir anlam da kazanmıştır.

AT’de fiil t->d-, -g->-ğ- ve -l>-n ses değişimleriyle “doğran-” şeklinde “Parça parça kesilmek, küçük küçük, lokma lokma edilmek; parça parça olmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “ayakta ve kumaştan yapılan şeylerde çatlamalar olmak” anlamını kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Togran-:

Togran-: doğrar görünmek (BA togran-: doğrar görünmek)

***Ol õziŋe et tograndı.** O, kendisi için et vb. doğrar göründü. (s.303)*

TT’de fiil t->d-, -g->-ğ- ve -l>-n ses değişimleriyle “doğran-” şeklinde “Kesilmek, parça parça edilmek; kesilir gibi ağrımak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek TT’de yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlam geçiş söz konusudur.

AT’de fiil t->d-, -g->-ğ- ve -l>-n ses değişimleriyle “doğran-” şeklinde “Parça parça kesilmek, küçük küçük, lokma lokma edilmek; parça parça olmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek AT’de yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlam geçiş söz konusudur.

Tograt-:

Tograt-: et vb. yiyecek doğranması için emir vermek, doğratmak (BA tograt-: doğratmak)

***Ol aŋar et tograttı.** O, ona et doğraması için emir verdi. (s.336)*

TT’de fiil t->d- ve -g->-ğ- ses değişimleriyle “doğrat-” şeklinde “Doğrama işini yaptırmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil t->d- ve -g->-ğ- ses değişimleriyle “doğrat-” şeklinde “Doğrama fiilini yaptırmak, bir şeyi parça parça, küçük küçük parçalara, aynı boy ve büyüklükte

parçalatmak, kestirmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Togtur-:

Togtur-: doğurtmak (BA Togtur- / togurttur-: doğurtmak)

Tenri ogul togturdı. Allah, kadına çocuk doğurttu. (s.282)

TT’de fiil t->d-, -g->-ğ- ve -t->-d- ses değişimleriyle “doğdur-” şeklinde “Doğuncaya kadar beklemek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek TT’de yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil t->d-, -g->-ğ- ve -t->-d- ses değişimleriyle “doğdur-” şeklinde “Doğmasına yardımcı veya vesile olmak” anlamlarında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Togur-:

Togur-: doğurmak (BA togur-: doğurmak)

Uragut ogul togurdu. Kadın oğul doğurdu. (s.254)

TT’de fiil t->d- ve -g->-ğ- ses değişimleriyle “doğur-” şeklinde “Yavru dünyaya getirmek, doğum yapmak; ortaya çıkmasına yol açmak, sebep olmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil t->d- ve -g->-ğ- ses değişimleriyle “doğur-” şeklinde “Doğum zamanı yardım etmek, doğurmasına yardımcı olmak, meydana getirmek, sebep olmak, türetmek; türetmek, meydana getirmek, türemesine oluşmasına sebep olmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek AT’de yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Tokın- / tokun-:

Tokın-: isabet etmek, dokunmak

Tokın- / tokun-: Oğuzcada (birisi) dövülmek; (madeni şeyler) dövülmek

Tokun-: (bir yere) çarpmak

Tokun-: kendisi için (hayvan vb.) kesmek (BA tokın-: -insan- döğülmek (Oğuzca); çarpmak; döğülerek sertleştirmek; dokunmak / tokun-: hayvan kesmek, boğazlamak)

Anı yuğuğı tokındı: başkasının işlediği suçun sonucu (ceremesi) ona dokundu. s353

Er tāmka tokındı. O (adam) duvara çarptı.

Er tokındı. Adam dövüldü.

Tokum tokındı. O, kendisi için hayvanlar kesti.

Kılıç tokındı. Kılıç dövüldü. (s.275)

TT’de fiil t>d ses değişimiyle “dokun-” şeklinde “Nesnelerin sıcaklık, soğukluk, sertlik, yumuşaklık vb. niteliklerini derinin altındaki sinir uçları aracılığıyla duymak, değmek, el sürmek, temas etmek; karıştırmak; almak, kullanmak, el sürmek; sağlığını bozmak; insanın içine işlemek, duygulandırmak, etkilemek, koymak, batmak; ilişkin, ilgili olmak, değinmek; hafifçe değmek; onur, anlayış vb. ile uyuşmaz bir durum ortaya çıkmak; tedirgin etmek, sataşmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil sadece DLT’deki “dokunmak” anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

AT’de fiil k>x ses değişimiyle “toxun-” şeklinde “El ve vücudun herhangi bir yeri ile bir şeye değmek, temas etmek, elini vurmak; karıştırmak, dokunmak; üzerinde geçici olarak durmak, bahsetmek, konuşmak; kötü etki etmek, tahkir etmek, kalbini kırmak; ilgisi, alakası olmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil sadece DLT’deki “dokunmak” anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Tokış- / tokuş-:

Tokış- / tokuş-: savaşmak (BA tokış-: çarpışmak; harp etmek)

Begler tokıştı. Beyler vb.leri savaştılar. (s.261)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “tokuş-” şeklinde “İki şey birbirine çarpmak, çarpışmak; kafa kafaya vuruşmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını

kaybederek TT’de yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil -k->-q- ses değişimiyle “toqquş-” şeklinde “Karşı karşıya gelerek çarpışmak, birbirine sertçe değmek / aralarında husumet meydana gelmek; tesadüfen, beklenmedik bir şekilde karşı karşıya gelmek, rastlaşmak; karşı karşıya gelip dövüşmeye başlamak, kavgaya tutuşmak; merakları, ilgileri, menfaatleri, idealleri, istekleri çeşitli olduğu için birbiriyle mücadele etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek yakın anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde yakın anlama geçiş söz konusudur.

Tokıt-:

Tokıt-: (bez vb.) dokutmak; (boyun) vurdurmak; (kapıya) vurdurmak, çaldırmak; (madeni şeyler) dövdürmek (BA tokıt-: vurdurmak, döğdürmek; dokutmak)

Ol anıñ boynın tokıttı: o, onun boynunu vurdurdu.

Ol böz tokıttı: O, bez dokuttu.

Ol kapug tokıttı. O, kapıyı çaldırdı.

Ol kılıç tokıttı. O, kılıç ve bıçak dövdürdü. (s.329)

TT’de fiil t->d- ve -ı->-u- ses değişimleriyle “tokut-” şeklinde “Dokuma işini yaptırmak” anlamında yer almaktadır. fiil DLT’deki sadece “(bez vb.) dokutmak” anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Tolgan-:

Tolgan-: (ağrı yüzünden) kıvranmak; kolera ve dizanteriye yakalanmak; (yünü) koluna dolamak (BA tolgan-: dolanmak, kendine dolamak; içi bulanıp kusma gelmek)

Er olındı tolgandı. Adam bir ağrı yüzünden kıvrandı ve bir yandan bir yana döndü.

Er õzi tolgandı. Adam kolera ve dizanteriye yakalandı.

Ol õziñe yuñ tolğandı. O kendisi için yünü koluna doladı. (s.303)

TT’de fiil t->d- ve -g->Ø ses değişimiyle “dolan-” şeklinde “Bir şeyin çevresine sarılmak; bir şeyin çevresinde dönmek, gezmek, dolaşmak; karışmak, dolaşmak; gelişigüzel gezmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki sadece “(yünü) koluna dolamak” anlamını daha geniş bir anlamla korumaktadır, diğer anlamlarını kaybetmiştir. Fiil TT’de yeni anlamlar da kazanmıştır.

AT’de fiil t->d- ve -g->Ø ses değişimiyle “dolan-” şeklinde “Bir şeyin etrafında dönmek, daire çizmek, dönüp durmak; dönüp durmak / gelip geçmek; gezmek, dolaşmak; yaklaşmak, bir yere gitmek, bir yerin etrafında, yakınlarında gezmek, görünmek; canlanmak, devamlı hayalinde olmak; tedavülde olmak; sarmak fiiline muhatap olmak; ilişmek, dolaşmak (ayakları); hareket etmek, davranmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki sadece “(yünü) koluna dolamak” anlamını “sarmak fiiline muhatap olmak” şeklinde daha geniş bir anlamla korumaktadır, diğer anlamlarını kaybetmiştir. Fiil AT’de yeni anlamlar da kazanmıştır.

Tolgaş-:

Tolgaş-: dolamakta ve burmakta yarışmak (BA tolgaş-: dolaşmak, dolamakta ve bükmekte yarış etmek; burulmak)

Ol meniñ birle yun tolgaşdı. O yün vb. dolamakta benimle yarıştı. Her türlü burma da aynıdır. Karında görülen burulma da aynıdır. (s.297)

TT’de fiil t->d- ve -g->Ø ses değişimiyle “dolaş-” şeklinde “Gezmek, gezinmek; doğru gitmeyip yolu uzatmak; dönüp başka bir yönden gelmek; akmak; saç, iplik vb. şeyler birbirine karışarak güç çözülür duruma gelmek; bir yeri belli bir amaçla gezmek; denetlemek amacıyla bir yeri gezmek; nefes, el bir şey üzerinde hafifçe hareket etmek; gezinmek; çok kimse tarafından söylenmek; belirtmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarını kaybederek TT’de yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil t->d- ve -g->Ø ses değişimiyle “dolaş-” şeklinde “Birbirine geçmek, karışmak; takılmak, sarılmak, ilişmek (bir şeye); gezmek, seyahat etmek / uçarak dönüp durmak; yayılmak, katılmak / ağızdan ağıza geçmek, yayılmak, dillere düşmek; zor duruma düşmek, hiç yoktan bir zorlukla karşı karşıya gelmek; sataşmak, rahatsız etmek; şaşırmak,

söylediği lafın sonunu getirmemek, karıştırmak; bazı kelimelere takılarak bazı ifadeler yapılır” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarını kaybederek AT’de yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Toltur-:

Toltur-: doldurmak (BA toltur-: doldurmak)

Ol ayak tolturdu. O, kadeh vb. şeyleri doldurdu. (s.283)

TT’de fiil t->d- ve -t->-d- ses değişimleriyle “doldur-” şeklinde “Dolmasını sağlamak, dolu duruma getirmek; araç deposunu akaryakıtla tamamen dolu duruma getirmek; ateşli silahların içine mermi sürmek; bildirge, çizelge, fiş vb. basılı kâğıtların boş yerlerini tamamlamak; yaşını, yılını bitirmek; ses, koku yayılıp kaplamak; belirli bir süreyi kaplamak, almak; canlılık kazandırmak; birini, başkası için kötü düşünecek bir duruma getirmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil t->d- ve -t->-d- ses değişimleriyle “doldur-” şeklinde “Boş bir şeyi dolu hâle getirmek, bir şeyin içine doluncaya kadar bir şey koymak, dökmek / bir şeyin içine haddinden fazla başka şeyler koymak, dâhil etmek / bir şeyi bir kabın vs.’nin içine koymak, dökmek / yüklemek, koymak / topluca kitle hâlinde bir yerde toplanmak / yayılmak, tutmak, bürümek, yayılarak bürümek; toplu hâlde bir yere dâhil olmak, üşüşmek, yerlerin hepsini işgal etmek; tamamen yerine getirmek, hayata geçirmek, ödemek; anketin, formun boş yerlerine gereken bilgileri yazmak; tüfek, tabanca vs. silahlara mermi, barut vs. koymak, atışa hazır hâle getirmek; denize, göle, bataklığa vs.’ye taş, toprak vs. dökerek kurutmak / çukur bir yere taş, toprak vs. dökerek düz hâle getirmek; eksik olan bir şeyi tamamlamak, bir şeyin gerisini tamamlamak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Tomur-:

Tomur-: (odunu) direk gibi yuvarlak kesmek (BA tomur- / yemür- / yamur-: tomruk yapmak, kesmek)

Er yıgaç tomurdu. Adam odunu direk gibi yuvarlak kesti. (s.256)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “tomur-” şeklinde “Ağacı dibinden kesmek; ağaç ve asmalarda filiz vermek üzere gözler kabarmak, tomurcuklanmak; şişip kabarmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını, anlam değişimiyle “Ağacı dibinden kesmek” anlamıyla sürdürmektedir. Ayrıca fiil TT’de yeni anlamlar da kazanmıştır.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Tonat-:

Tonat-: elbise giydirmek (BA tonat-: giydirmek, donatmak)

***Ol meni tonattı.** O, bana hediye ettiği elbiseyi giydirdi. (s.330)*

TT’de fiil t->d- ses değişimleriyle “donat-” şeklinde “Birinin giyimini sağlamak; süslemek; bir şeyin iş görebilmesi için gereken nesneleri, gereçleri katmak, teçhiz etmek; sövmek; azarlamak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görölmektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Tozar-:

Tozar-: toz kalkmak (BA tozar-: tozarmak, toz yükselmek)

***Tōz tozardı.** Toz kalktı. (s.428)*

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “tozar” şeklinde “Toz durumuna girmek, tozlaşmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek TT’de yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Tozit-:

Tozit-: toz kaldırmak, tozutmak (BA tozit-: tozutmak)

***Ol toprak tozıttı.** O, tozu kaldırıp tozuttu. (s.328)*

TT’de fiil -ı->-u- ses değişimiyle “tozut-” şeklinde “Toz kaldırmak, çevreye toz yaymak; kar, toz gibi savurmak; böbürlenmek, yüksekten konuşup söylediği sözü yerine

getirmemek, palavra atmak, mangalda kül bırakmamak; aklını yitirmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Fiil AT ağızlarında varlığını korumaktadır. AT ağızlarında fiil -ı->-u- ses değişimiyle “tozut-” şeklinde “Toz kaldırmak (Çembörək)” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Tögüş-:

Tögüş-: (tuz v. şeyleri) dövmede yarışmak veya yardımlaşmak (BA tögüş- / töküş-: döğmekte yardım ve yarış etmek)

***Ol meniñ birle tuz tögüşdi.** O, tuz vb. şeyleri dövmede benimle yarıştı. (s.262)*

TT’de fiil t->d- ve -g->-v- ses değişimiyle “dövüş-” şeklinde “Karşılıklı birbirini dövmek, vuruşmak; iki silahlı kuvvet çatışmak; boks yapmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek TT’de yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil t->d- ve -g->-y- ses değişimiyle “döyüş-” şeklinde “Birbiriyle kavga etmek, dövüşmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek AT’de yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Töktür-:

Töktür-: dökmek için emir vermek, döktürmek (BA töktür-: döktürmek)

***Ol suw töktürdi.** O, suyu vb. şeyleri dökmek için emir verdi. (s.282)*

TT’de fiil t->d- ses değişimiyle “döktür-” şeklinde “Dökme işini yaptırmak; kolaylıkla ve güzel söylemek, yazmak veya oynamak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de -t->-d- ses değişimiyle “tökdür-” şeklinde “Dökme işini yaptırmak, boşalttırmak, boşaltmaya mecbur etmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Tökül-:

Tökül-: birisi tarafından veya kendi kendine dökülmek (BA tökül-: dökülmek)

Suw töküldi. Su döküldü. (s.270)

TT’de fiil t->d- ses değişimiyle “dökül-” şeklinde “Dökme işi yapılmak veya dökme işine konu olmak; kumaş dökümlü olmak; bir işi, bir konuyu ele alış biçiminde değişiklik olmak; düşmek; çıkmak, ortaya konulmak; kaplamak, yayılmak; salınmak, serbest bırakılmak; kır, sokak vb. yerlerde insanlar çokça birikmek; çok eskimiş olmak, değerini ve güzelliğini yitirmek; çok yorgun, hasta olmak; akarsular, göl veya denize akmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “tökül-” şeklinde “Akmak, yukarıdan aşağıya doğru hareket etmek (sıvılar) / düşmek (taneli şeyler) / yerinden çıkıp düşmek; akmak, süzülme, damlamak, sızmak; şiddetli bir şekilde aralıksız yağmak / yağmak, inmek, saçmak; denize göle veya başka bir ırmağa akmak, onunla birleşmek; kitle hâlinde çıkmak, gelmek, gitmek, akışıp gelmek / aynı anlamda hayvanlar; inmek (yolcular); sarkmak, inmek (saçlar vs.); yerinden koparak veya kırılarak, harap olarak kopmak, düşmek, yıkılmak; eskiyip yıpranmak, yararsız hâle gelmek; yağmak; çıkmak, düşmek (dişler); ifade etmek, görünmek, bilinmek; gelmek (çok şey); yorgunluktan veya soğuktan hâlsizleşmek, ağrılamak, sızlamak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Töle-:

Töle-: Oğuzcada (koyun vb.) yavrulamak [BA töle- / tüle-: döllemek; kuzulamak (Oğuzca)]

Köy töledi. Koyun yavruladı. (s.464)

TT’de fiil t->d- ses değişimiyle “dölle-” şeklinde “Erkek gamet bir yumurtacıdaki dişi gametle kaynaşmayı sağlayarak yumurtacıyı tam bir hücre durumuna getirmek, ilkah etmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek TT’de yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlam geçiş söz konusudur.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Tönder-:

Tönder-: (bir şeyi) ters çevirmek (BA tönder-: döndermek, altını üstüne getirmek)

Ol ayak tönderdi. O, kap vb.ni ters çevirdi. (s.512)

TT’de fiil t->d-, -η->-n- ve -e->-ü- ses değişimleriyle “döndür-” şeklinde “Dönmesini sağlamak; başarısız saymak, geri çevirmek; çevirmek, bükmek; ... bir duruma getirmek; düzene koymak, yönetmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil t->d- ve -η->-n- ses değişimleriyle “döndər-” şeklinde “İstikametini, yönünü yana, geriye veya başka tarafa çevirmek; önceki durumunu aksi yöne çevirmek / bir tarafa çevirmek / yöneltmek, doğrultmak, çevirmek (top, tüfek vs.); ters çevirmek, ters döndürmek / yanı üzerine yatırmak, bir tarafı üzerine yatırmak; ... hâline getirmek, ... şekline getirmek, ... çevirmek (çayı buza döndürmek vs.); soldurmak; inandırarak kabul ettirmek; vazgeçirmek, vazgeçmeye mecbur etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Töpüle-:

Töpüle-: (düşmanın) tepesine vurmak (BA töpüle-: tepelemek, tepesine vurmak)

Ol yağını töpüledi. O, düşmanın tepesine vurdu. (s.479)

TT’de fiil -ö->-e- ve -ü->-e- ses değişimleriyle “tepele-” şeklinde “Ayakları altında ezmek; bozguna uğratmak, hırpalamak; kıyasıya dövmek; öldürmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamına yakın anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde yakın anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil -ö->-ə- ve -ü->-ə- ses değişimleriyle “təpələ-” şeklinde “Tepe gibi yığmak, tepe meydana getirmek, yığmak; başına avuçlarının içiyle vurmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Törpül-:

Törpül-: törpülenmek (BA törpül-: yontulmak, törpülenmek)

Yığaç törpüldi. Tahta, törpüyle törpülendi. (s.299)

TT’de fiil ses değişimi “törpülen-” şeklinde “Törpüleme işi yapılmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Fiil AT ağızlarında varlığını korumaktadır. AT ağızlarında fiil “törpülən-” şeklinde “İri dişli iye ile yontmak, düz hâle getirmek (Ağdam, Tərtər)” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Törüt-:

Törüt-: yaratmak (BA törüt- / türüt-: yaratmak)

Tenri yalınuk törütti. Yüce Allah Âdem’i ve yaratılanlardan diğerlerini yarattı. (s.327)

TT’de fiil -ö->-ü- ve -ü->-e- ses değişimleriyle “türet-” şeklinde “Oluşturmak, ortaya çıkarmak, yaratmak, meydana çıkarmak” anlamlarında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil -ü->-e- ses değişimleriyle “törət-” şeklinde “Meydana getirmek, oluşturmak, doğurmak, türemesine, meydana gelmesine sebep olmak; nesli arttırmak, dünyaya getirmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Töşe-:

Töşe-: (döşek vb.) döşemek (BA töşe-: döşemek)

Töşek töşedi. Döşek döşedi. (s.463)

TT’de fiil t->d- ses değişimiyle “döşe-” şeklinde “Bir tabanı, tahta, karo, mermer vb. yapı gereçleriyle kaplamak; kumaş, hâlî vb.ni bir yeri iyice örtecek biçimde sermek; bir ev veya dairenin oturulabilir duruma gelmesi için gerekli eşyayı oraya yerleştirmek; boru,

kablo vb. yerleştirmek, çekmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görölmektedir.

AT’de fiil t->d- ses değişimiyle “döřə-” şeklinde “Yaymak, açmak, bir şeyle üstünü örtmek / yer hâlı, kilim, hasır vb. yaymak / bardak atmak (sırta); vurmak, dövmek, darbeleri art arda indirmek; şiddetle tenkit etmek; demek, söylemek (düşünmeden), laf söylemek, azarlamak / çok konuşmak, usandıracak derecede çok konuşmak; aç gözlölükle, iştahla yemek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görölmektedir.

Töşen- / töşel-:

Töşen- / töşel-: (kendi başına döşek vb.) döşemek / Töşel-: birisi tarafından döşenmek (BA töşen-: döşenmek, kendi kendine döşemek)

Ol özişe töşek töşendi. O, kendisi için, kendi başına döşek döşedi. (s.275)

TT’de fiil t->d- ses değişimiyle “döşen-” şeklinde “Döşeme işi yapılmak; birine kızarak kötü ve küçük düşürücü sözler söylemek; uzun uzadıya ve yererek yazmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görölmektedir.

AT’de fiil t->d- ses değişimiyle “döşen-” şeklinde “Serilmek, yayılmak; yere yayılmak, uzanmak / toprağa kapanıp, ayaklarına kapanıp ağlamak, yalvarmak; kaçmak, gitmek, koşmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görölmektedir.

Töşet-:

Töşet-: döşetmek (BA töşet-: döşetmek)

Ol töşek töşetti. O, döşek döşetti. (s.328)

TT’de fiil t->d- ses değişimiyle “döşet-” şeklinde “Döşeme işini yaptırmak” anlamıyla yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görölmemektedir.

AT’de fiil t->d- ses değişimiyle “döřæt-” şeklinde “Tabana yayılacak şeyleri yaydırmak, serdirmek” anlamıyla yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Töşle-:

Töşle-: göğüse vurmak (BA töşle-: döşe, göğse vurmak)

Onun göğsüne vurunca töşledi denir. (s.487)

TT’de fiil yer almamaktadır.

AT’de fiil t->d- ses değişimiyle “döřlæ-” şeklinde “Göęsü ile itmek, göğüs vurmak; yakasından yapışmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamı kaybederek AT’de yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Tulkuklan-:

Tulkuklan-: (tulum gibi nesneler) şişmek (BA tulkuklan-:tulum gibi şişmek)

Tulkuklandı nēę. Nesne şişti. (s.342)

TT’de fiil yer almamaktadır.

AT’de fiil -k->Ø ve -k->-q- ses değişimleriyle “tuluqlan-” şeklinde “şişmek, su toplamak; nem almak, nemlenmek (tohum)” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Turgur-:

Turgur-: ayağa kaldırmak; (duvar vb.) yapmak, bir şey dikmek (BA turgur-: durdurmak; kaldırmak, dikmek, yapmak -inşa etmek-; zayıflatmak, yordurmak, durgunlaştırmak)

Ol meni orundın turgurdı. O, beni yerimden kaldırdı.

Er tām turgurdı. Adam, duvar yaptı. Ev de dikilen her şey de aynıdır. (s.284)

TT’de fiil -g->Ø ses değişimi ve -ur ettirgenlik eki yerine -dur ettirgenlik eki

kullanılarak “durdur-” şeklinde “Durmasını sağlamak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamı kaybederek TT’de yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil -g->Ø ses değişimi ve -ur ettirgenlik eki yerine -dur ettirgenlik eki kullanılarak “durdur-” şeklinde “Durmaya mecbur etmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamı kaybederek AT’de yakın bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde yakın anlama geçiş söz konusudur. AT’de ayrıca -r>-z ses değişimiyle “durguz-” şeklinde “Ayağa kaldırmak, yerinden kaldırmak / yerinden kalkmaya mecbur etmek; uykudan uyandırmak” anlamında bir fiile daha rastlanmaktadır. Fiil DLT’deki sadece “ayağa kaldırmak” anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Turugsa-:

Turugsa-: (hayatta) kalmak istemek; (bir yerde) ikamet etmek, durmak istemek (BA turugsa-: durmak istemek)

Ol munda turugsadı. O, burada ikamet etmek istedi. (s.484)

TT’de fiil t->d-, -u->-a- ve -g->-k ses değişimleriyle “duraksa-” şeklinde “Ne yapmak veya ne demek gerektiğini kestiremeyerek duraklamak, tereddüt etmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamı kaybederek TT’de yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de t->d-, -g->-x- ve -a>-u ses değişimleriyle “duruxsu-” şeklinde “düşünceye dalmak, söylemek için söz aramak, düşünmek / tereddüt içinde durup düşünmek / şaşırır gibi, kendini kaybeder gibi olmak, nefes nefese kalmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamı kaybederek AT’de yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Turuk-:

Turuk-: (kan vb.) durmak; (yarada cerahat) birikmek, toplanmak (BA turuk-: durmak; toplanmak)

Kān turuktu. Kan durdu. (s.265)

Fiil TT ağızlarında varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil t->d- ses değişimiyle

“duruk-” şeklinde “Tereddüt etmek, karar verememek, duralamak (Isparta, Denizli, Bolu, Amasya, Tokat, Gaziantep, Maraş, Sivas, İçel); düşünceye dalmak (Amasya, Trabzon, Gümüşhane, Sivas); mahzunlaşmak, durgunlaşmak (Bolu, Kırşehir); uslanmak (Niğde); konuşurken susuvermek (Amasya); durmak, dinmek (Sivas, Niğde); kımıldamamak (sivas); atılan, düşen ya da suda hareket eden bir şey önüne gelen engele takılıp durmak (Isparta, Kocaeli, Hatay, İçel); yiyecek boğazda kalmak (Kocaeli)” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamı kaybederek TT ağızlarında yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de t->d- ve -g->-x- ses değişimleriyle “durux-” şeklinde “Düşünceye dalmak, söylemek için söz aramak, düşünmek / tereddüt içinde durup düşünmek / şaşırır gibi, kendini kaybeder gibi olmak, nefes nefese kalmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamı kaybederek AT’de yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Turuş-:

Turuş-: beraber ayağa kalkmak; (birine) mukavemet etmek (BA turuş-: ayağa kalkışmak; duruşmak, karşı durmak)

Kiçig ulug birle turuşdı. Küçük, tartışma vb. şeylerde büyüğe mukavemet etti.

Kiçig ulugka turuşmas kıtguı sunkurka karışmas. Küçük, güçlü bile olsa büyüğe mukavemet edemez; çünkü büyüğün hileleri akıl verir. (s.259)

Fiil TT ağızlarında varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil t->d- ses değişimiyle “duruş-” şeklinde “Çalışmak, uğraşmak (Çankırı); dediğinde direnmek (Niğde); hiddeti geçip yumuşamak (Samsun)” ve ses değişimi yaşamadan “Savaşmak (Balıkesir); savurmak (İstanbul); uğraşmak (İstanbul)” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamı kaybederek TT ağızlarında yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil t->d- ses değişimiyle “duruş-” şeklinde “Bir şekilde, bir tipte durmak, aynı tarzda durmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamı kaybederek AT’de yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Tuşla-:

Tuşla-: (birini) hizalamak, (birinin) hizasında ve karşısında durmak (BA tuşla-: hizasına, karşısına durmak)

Men anı tuşladım. Ben onu hizaladım; hizasında ve karşısında durdum. (s.471)

TT’de fiil yer almamaktadır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “tuşla-” şeklinde “Nişan almak, hedefe yöneltmek; yöneltmek, istikamet vermek; bir şeyi nişan alarak ona doğru gitmek, yönelmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamından daha geniş bir anlamla yer almaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Tuşlan-:

Tuşlan-: (bir şeye karşı) yönelmek (BA tuşlan-: yönelmek, karşılaşmak)

BİR nēñ bİRke tuşlandı. Bir şey bir şeye yöneldi ve o karşısında idi. (s.304)

TT’de fiil yer almamaktadır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “tuşlan-” şeklinde “Nişan alınmak, yöneltilmek” anlamında yer almakta ve DLT’de anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Tuttur-:

Tuttur-: tutmak, yakalamak için emir vermek, tutturmak (BA tuttur-: tutturmak, yakalatmak)

Beg ogrını tutturdı. Bey, hırsızı tutmak için emir verdi. (s.282)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “tuttur-” şeklinde “Tutmasını sağlamak; bir işe başlayıp sürdürmek, bir şeyi yapmakta olmak; aklına koyup direnmek, ısrar etmek; çivi, toplu iğne, çengelli iğne vb. ile iliştmek, bağlamak; hedefe vardırarak, değdirmek, isabet ettirmek; takip etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “yakalatmak” anlamını kaybetmekle birlikte TT’de yeni anlamlar da kazanmıştır.

AT’de fiil -t->-d- ses değişimiyle “tutdur-” şeklinde “Yakalattırmak, hapse attırmak, yakalanmasına sebep olmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki sadece “yakalatmak”

anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Tutul-:

Tutul-: yakalanmak, tutulmak (BA tutul-: tutulmak, yakalanmak)

Keyik tutuldu. Yabani hayvan vb. yakalandı. (s.267)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “tutul-” şeklinde “Tutma işi yapılmak veya tutma işine konu olmak; Ay ve Güneş, tutulma olayına uğramak; ünlü olmak, meşhur olmak; tutuk duruma gelmek; kapatılmak, sarılmak; bir organ veya bir şey hareket edemez olmak; birine tutkun olmak, sevmek; yakalanmak; takım oyunlarında karşı takımdaki bir oyuncu yakından izlenmek, tutulmak, markaja alınmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “tutul-” şeklinde “Yakalanmak, tutulmak; bozulmak, neşesi kaçmak; geçici olarak başka bir gök cismi tarafından önü kesilmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Tutun-:

Tutun-: (av hayvanı vb. şeyleri) kendi başına tutmak, yakalamak; (ay ve güneş için) tutulmak; (birini evlatlık, sütanne vb.) edinmek; (ateş için) tutuşmak (BA tutun- / tütün-: tutulmak; edinmek; tutmak; yalnız başına tutmak; tutuşmak)

Kūn tutundu. Güneş tutuldu.

Beg mini ogul tutundu. Beg beni evlatlık alıp oğul edindi

Er keyik tutundu. Adam geyiği kendi başına tutundu

Ōt tutundu. Ateş tutuştu. (s.274)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “tutun-” şeklinde “Tutup bırakmamak, dayanmak, sarılmak veya asılmak; aynı yerde ve durumda kalmak, direnmek, dayanmak; kendini kabul ettirmek, kendine bir yer sağlamak; kendi üzerine koymak, kullanmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarını kaybederek TT’de yeni anlamlar kazanmıştır.

Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Tutuş-:

Tutuş-: (birbirini) karşılıklı tutmak; (bir şeye) yapışmak / Tütüş-: (at vb. şeyleri) yakalamada yardım etmek veya yarışmak; (iki kişi) kavga etmek (BA tütüş- / tutuş-: kavga etmek, tutuşmak, çekişmek, avı yakalamaya yardım ve yarış etmek)

***Olar ikki tutuşdılar.** O ikisinden her biri karşısındakini tuttu. Başka bir şeye yapışan herhangi bir şey de aynı. (s.257)*

***Ol maña keyik tütüşdi.** O, av vb. şeyleri yakalamakta bana yardım etti.*

***Olar ikki tütüşdiler.** O ikisinden her biri karşısındakini tuttu. (s.257)*

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “tutuş-” şeklinde “Birbirini tutmak, birbirine ilişip dokunmak; bir işe başlamak, girişmek; yanmaya başlamak, ateş almak; kızarmak, kızışmak; telaşlanmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “(bir şeye) yapışmak; (at vb. şeyleri) yakalamada yardım etmek veya yarışmak” anlamını kaybetmekle birlikte TT’de yeni anlamlar da kazanmıştır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “tutuş-” şeklinde “Dövüşmek, kavga etmek; yanmak, yanmaya başlamak; az sertleşmek, kurumak, suyu gitmek, kaybolmak; güreşmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “(bir şeye) yapışmak; (at vb. şeyleri) yakalamada yardım etmek veya yarışmak” anlamını kaybetmekle birlikte AT’de yeni anlamlar da kazanmıştır.

Tuysuk-:

Tuysuk-: fark etmek, sezmek (BA tuysuk-: duyar gibi olmak)

***Er tuysıkdı.** Adam kendisine yapılan hileyi ve kendisine zarar verileceğini fark etti. (s.431)*

Fiil sadece TT ağızlarında varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil t->d- ses değişimiyle “duysuk-” şeklinde “Kulağına çalınmak, duyar gibi olmak (Edirne)” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek TT ağızlarında yeni bir anlam

kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Tuytur:-

Tuytur:- fark ettirmek, kavratmak (BA tuytur:- duyurmak; anlatmak)

Ol maña söz tuyturdı. O, o sözü bana kavrattı (fark ettirdi) ve tanıttı. (s.430)

TT’de fiil t->d- ve -dur>-ur ses değişimiyle “duyur-” şeklinde “Duymasını sağlamak; ilan etmek; sezdirmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil t->d- ses değişimleriyle “duydur-” şeklinde “Hissettirmek, sezdirmek, bildirmek, işaretle anlatmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını daha geniş bir anlamla AT’de varlığını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Tuzla:-

Tuzla:- tuzlamak (BA tuzla- / tuza:- tuzlamak)

Ol et tuzladı. O, tencereyi, eti vb. şeyleri tuzladı. (s.471)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “tuzla-” şeklinde “Tuza yatırmak veya üstüne tuz ekmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamından daha geniş bir anlamla varlığını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil t->d- ses değişimiyle “duzla-” şeklinde “Bir şeyin üzerine tuz dökmek, tuzlamak; tuzu çözmek / tuz sürmek, tuzlu suya veya tuza batırmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Tuzlan:-

Tuzlan:- tuzlanmak (BA tuzlan:- tuzlanmak)

Et tuzlandı. Et vb. tuzlandı. (s.304)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “tuzlan-” şeklinde “Tuzlama işi yapılmak”

anlamında yer almakta ve DLT'deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi, görülmemektedir.

AT'de fiil t->d- ses değişimiyle “duzlan-” şeklinde “Tuzlamak fiili yapılmak, üzerine tuz serpmek, dökülmek; tuz emdirilmek, yedirilmek; tuzlar meydana gelmek, bileşiminde mineral tuzların miktarı artmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT'deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar daha kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Tuzlat-:

Tuzlat-: tuzlatmak (BA tuzlat-: tuzlatmak)

Ol et tuzlattı. O, eti vb. şeyleri tuzlattı. (s.339)

TT'de fiil yer almamaktadır.

AT'de fiil t->d- ses değişimiyle “duzlat-” şeklinde “Birine tuzlatmak, tuz serptirmek, tuza yatırtmak” anlamında yer almakta ve DLT'deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Tügmelen-:

Tügmelen-: (kendi düğmelerini) iliklemek (BA tügmelen-: düğmelenmek, ilikleri iliklemek)

Er tügmelendi. Adam gömleğinin düğmelerini ilikledi. (s.434)

TT'de fiil t->d- ve -g->-ğ- ses değişimleriyle “düğmelen-” şeklinde “Düğmeleme işine konu olmak veya düğmeleme işi yapılmak, iliklenmek” anlamında yer almaktadır. Fiilin DLT'deki anlamında dönüşlülük anlamı varken TT'de başkası tarafından yapılma - edilgenlik- anlamı söz konusudur. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT'de fiil t->d- ve -g->-y- ses değişimleriyle “düymölən-” “Düğmesi veya düğmeleri iliğe geçirilerek kavuşturulmak; tomurcuklanmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT'deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Tügül-:

Tügöl-: kendi kendine veya biri tarafından düğümlenmek; yemek boğazda takılıp düğümlenmek (BA tügül-: düğülmek, düğümlenmek; yemek boğazda kalmak)

Tügün tügüldi. Düğüm vb. düğümlendi.

Aş boguzda tügüldi. Yemek boğazda takılıp düğümlendi. (s.270)

Fiil TT ağızlarında varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil t->d- ve -g->-ğ- ses değişimleriyle “düğül-” şeklinde “Memede süt pıhtılaşmak (Isparta, Balıkesir, Antalya); yenilen bazı yemekler midede erimeyip sert bir hâlde kalmak (Uşak, Isparta); iplik düğümlenmek (Isparta); dadanmak (Artvin); havada uçan kuş birden yere inmek (Aydın); Merkezîleşmek, bir noktada toplanmak (Muğla)” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil t->d- ve -g->-y- ses değişimleriyle “düyöl-” şeklinde “İlmeklenmek, düğümlenmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “yemek boğazda takılıp düğümlenmek” anlamı kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Tüket-:

Tüket-: bitirmek, tamamlamak (BA tüket-: tüketmek, bitirmek)

Ol ışıñ tüketti. Onun işi bitti. (s.329)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “tüket-” şeklinde “Kullanarak, harcayarak yok etmek, bitirmek, yoğaltmak; güçsüzleştirmek, bezdirmek; yürüyerek aşmak, bitirmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “tükət-” şeklinde “Bitirmek, sona erdirmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Tüle- / tüle-:

Tüle- / tüle-: tüy dökmek (BA tüle-: tüyünü dökmek)

At tüledi. At vb. tüyünü döktü. (s.464)

Fiil TT ağızlarında varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil ses değişimi yaşamadan “tüle-” şeklinde “Kuş, tavuk vb. kanatlı hayvanlar tüy değiştirmek (Isparta, Eskişehir, Çorum, Trabzon, Samsun, Gümüşhane, Erzincan, Urfa, Gaziantep, Hatay, Sivas, Ankara, Kayseri, Nevşehir, Niğde, Konya, İçel)”; kumarda ya da ticarete para yitirmek (Konya, İçel); kumarda yenmek (Sivas); yoksul düşmek (Sivas, Konya)” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “tülə-” şeklinde “Belirli zamanlarda tüylerini, yünü, kabuğunu değiştirmek, tazelemek (hayvanlar)” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamından daha geniş bir anlamla varlığını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Tüne-:

Tüne-: bir gece geceleme (BA tüne-: geceleme)

***Ol mende tünedi.** O, bende bir gece geceledi. (s.465)*

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “tüne-” şeklinde “Kuşlar, kanatlı evcil hayvanlar, uyumak için bir dala veya sırığa konmak; tabure, yüksekçe iskemle vb. üzerine oturmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek TT’de yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Tünet-:

Tünet-: (misafir vb. birini) gece yatırmak, geceletmek (BA tünet-: geceletmek)

***Ol konukug ewde tünetti.** O, misafiri evde bir gece yatırdı. (s.330)*

Fiil sadece TT ağızlarında varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil ses değişimi yaşamadan “tünet-” şeklinde “Tavukları kümese sokmak (Gümüşhane)” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını sadece hayvanlar için korumuştur. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Türül-:

Türöl-: dürölmek (Ba türöl-: dürölmek)

Bitig türöldü. *Kitap vb. düröldü.* (s.329)

TT’de fiil t->d- ses değışimiyle “düröl-” şeklinde “Dürme işine konu olmak veya dürme işi yapılmak; bükölmek; sarılmak, katlanmak; toplanmak, toparlanmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görölmektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Tüşür-:

Tüşür-: düşörmek; indirmek (BA түşür-: düşörmek, indirmek)

Ol eligdin yarmak түşürdi. *O, elinden para vb. şeyleri düşürdi.*

Men anı attın түşürdüm. *Ben onu attan indirdim.* (s.254)

TT’de fiil t->d- ses değışimiyle “düşür-” şeklinde “Düşmesine yol açmak, düşmesine sebep olmak; değerini, fiyatını indirmek; azaltmak; vücuttan yavru, çocuk, taş, solucan vb. atmak; görevi bıraktırmak, uğratmak; değeri bir şeyi ucuz veya kolay elde etmek; zayıf bırakmak, gücünü azaltmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “indirmek” anlamını kaybetmekle birlikte TT’de yeni anlamlar da kazanmıştır.

AT’de fiil t->d- ses değışimiyle “düşür-” şeklinde “Bir şeyi kaldırarak, alarak veya başka bir vasıtaıyla aşağı indirmek, aşağı bırakmak / bir şeyin üst kısmından tutarak kaldırıp yere bırakmak, bir yerden inmesine yardım etmek; gayri ihtiyarı elinden bırakmak / düşmesine sebep olmak, devirmek, yıkmak, dokunup düşörmek; alçaltmak, indirmek, değersiz kılmak; devirmek, mahrum etmek; koparmak / dağıtmak, koparıp almak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görölmektedir.

Tütüş- bk. Tutuş-

Tüzöl-:

Tüzöl-: (iş vb. için) yoluna girmek, düzelmek; (yer için) düzletilmek; düzleşmek (BA’da fiil Tüzöl- / tüzölün-: düzelmek, tertip ve tanzim edilmek)

Yir tüzüldi. Yer düzletildi.

İş tüzüldi. İş yoluna girdi. (s.269)

TT’de fiil t->d- ve -ü->-e- ses değişimleriyle “düzəl-” şeklinde “Düz duruma gelmek, düzleşmek; kötü, bozulmuş bir durumdayken düzenli duruma gelmek; soğuk ve yağış azalmak; hasta iyileşmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil t->d- ve -ü->-ə- ses değişimleriyle “düzəl-” şeklinde “Düz hâle gelmek, düz olmak; meydana gelmek, oluşmak / tertiplenmek, kurulmak; nizama konulmak, yoluna girmek, oluşmak / ıslah olunmak, iyileşmek; doğrulmak, kalkmak, ayakta dik durmak, belini doğrultmak; şişmanlamak, semizleşmek / hastalıktan iyileşmek; bir istikamete doğru yönelmek, yürümeye başlamak, gitmek; işe girmek, bir vazifeye başlamak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Uçlan-:

Uçlan-: uçları olmak (BA uçlan-: uç peyda etmek)

Uçlandı nəŋ. Nesnenin uçları oldu. (s.116)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “uçlan-” şeklinde “Uçlu duruma gelmek; vermek” anlamların da yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Uçur-:

Uçur-: uçurmak (BA uçur-: uçurmak; düşürmek)

Ol kuş uçurdu. O, kuş uçurdu.

Ol anın attın uçurdu. Onu at vb. şeylerin üzerinden düşürdü. (s.91)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “uçur-” şeklinde “Uçma işini yaptırmak; hızlı

götürmek, hızlı sürmek; gizlice alıp gitmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “düşürmek” anlamını kaybetmekle birlikte TT’de yeni anlamlar da kazanmıştır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “uçur-” şeklinde “Uçmaya sevk veya mecbur etmek, uçuşuna yardım etmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “düşürmek” anlamını kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Uçuzla-:

Uçuzla-: (birini) aşağılamak, küçük düşürmek (BA uçuzla-: hor ve alçak görmek, hakaret etmek)

Beg anı ucuzladı. Bey onu küçük düşürdü. (s.132)

TT’de fiil -ç->-c- ses değişimiyle “ucuzla-” ve “ucuzlaş-” şeklinde “Fiyatı inmek; kolaylıkla elde edilir ve duyulur olmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek TT’de yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil -ç->-c- ses değişimiyle yapım eki alarak “ucuzlan- ve ucuzlaş-” şekillerinde “Daha ucuz duruma gelmek, fiyatı inmek / değerini, önemini, nüfuzunu kaybetmek” anlamlarında “ucuzladır-” şeklinde “değerini düşürmek, daha ucuz duruma getirmek; değerini, nüfuzunu düşürmek, itibarını sarsmak” anlamlarında yer almaktadır. Ancak fiilin “ucuzla-” şekline AT’de rastlanmamaktadır.

Uçuzlan-:

Uçuzlan-: ucuz bulmak (BA uçuzlan-: ucuz bulmak, ucuz saymak)

Bu nēñni ucuzladı. Bu nesneyi ucuz buldu. (s.129)

TT’de fiil yer almamaktadır.

AT’de fiil -ç->-c- ses değişimiyle “ucuzlan-” şeklinde “Daha ucuz duruma gelmek, fiyatı inmek / değerini, önemini, nüfuzunu kaybetmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Udı-:

Uğı-: uyumak (BA udhı- / udhu-: uyumak)

Er uğıdı. Adam vb. uyudu. (s.461)

TT’de fiil -đ->-y- ve -ı->-u- ses değışimleriyle “uyu-” şeklinde “Uyku durumunda olmak; ilaç etkisiyle ağrı duymayacak kadar derin uykuya dalmak; işlem görmemek, durgun kalmak, el sürülmemek; çevresindeki olayları fark etmemek, görmemek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görölmektedir.

AT’de fiil -đ->-y- ve -ı->-u- ses değışimleriyle “uyu-” şeklinde “Uykuya varmak, uyku hâlinde bulunmak; hareket ve canlılık göstermemek, tam sessizlik, sükut içinde olmak, sessizliğe dalmak, faaliyetsiz, hareketsiz hâlde olmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görölmektedir.

Uğıkla-:

Uğıkla-: uykusu gelmek, uyumak, uyuklamak (BA udhıkla- / udhukla: uyuklamak)

Men uğıkladım. Ben uyudum.

Sen uđıkladıñ. Senin uykun geldi. (s.488)

TT’de fiil -đ->-y- ve -ı->-u- ses değışimleriyle “uyukla-” şeklinde “Oturduğı yerde hafif uykuya dalmak, ımızganmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değışimi görölmemektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Uğış-:

Uğış-: uyumakta yarışmak; (ayak için) uyuşmak; (yoğurt için) mayalanmak

(BA udhış- / udhuş-: uyumakta yarış etmek; uyuşmak, katılaşmak, pıhtılaşmak)

Ol meniñ birle uğışdı. O benimle hangimiz daha uykucuyuz diye, uyumakta yarıştı.

Ağak uğışdı. Ayak uyuştu.

Yugrut uğışdı. Yoğurt mayalandı. (s.93)

TT’de fiil -đ->-y- ve -ı->-u- ses değişimleriyle “uyuş-” şeklinde “Soğuk, basınç vb. yüzünden vücudun bir yerinde, duygu ve hareket geçici olarak azalmak” ve “Her konuda birbirine uymak, imtizaç etmek; bir iş, düşünce, görüş vb. üzerinde anlaşmaya varmak, uzlaşmak, mutabık kalmak” anlamında olmak üzere iki ayrı madde başı olarak yer almaktadır. Fiil DLT’deki “uyumakta yarışmak; (yoğurt için) mayalanmak” anlamlarını kaybetmekle birlikte TT’de yeni anlamlar da kazanmıştır.

AT’de fiil -đ->-y- ve -ı->-u- ses değişimleriyle “uyuş-” şeklinde “Hissiz hâle gelmek, hissizleşmek, duyma yeteneğini çeşitli sebeplerden dolayı kaybetmek; birbirine uymak, uygun gelmek, alışmak / muvafık olmak, uymak, denk gelmek / kavuşmak, ulaşmak, yetişmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “uyumakta yarışmak; (yoğurt için) mayalanmak” anlamlarını kaybetmekle birlikte AT’de yeni anlamlar da kazanmıştır.

Uğıt-:

Uğıt-: (ateş için) söndürmek; uyutmak; (yoğurdu) mayalanmaya bırakmak, (peyniri) olmaya bırakmak (BA udhıt-: uyutmak; katılaştırmak, peynir yapmak; söndürmek)

Ol meni uğıttı. O beni uyuttu.

Ol yugrut uğıttı. O yoğurdu mayalanmaya bıraktı.

Ol ot uğıttı. O ateşi söndürdü. (s.101)

TT’de fiil -đ->-y- ve -ı->-u- ses değişimleriyle “uyut-” şeklinde “Uyumasını sağlamak, uyur duruma getirmek; acı, keder vb.ni hafifletmek; ilgi konusu olmaktan çıkarmak, unutturmak; aldatmak, kandırmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki sadece “uyutmak” anlamını korumakla birlikte TT’de yeni anlamlar da kazanmıştır.

AT’de fiil -đ->-y- ve -ı->-u- ses değişimleriyle “uyut-” şeklinde “Uyumasını sağlamak, yatırmak” kandırmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki sadece “uyutmak” anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Uğlaş-:

Uğlaş-: birbiri ardı sıra gitmek (BA udhlaş-: birbiri ardınca yürümek)

Iwık bir birke uğlaşdı. Ceylanlar birbirlerinin ardı sıra gittiler. (s.111)

TT’de fiil -đ->-y- ses değişimiyle “uylaş-” şeklinde “Birbiriyle uyuşmak, uzlaşmak, anlaşmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek TT’de yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geğiş söz konusudur.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Ugral-:

Ugral-: (bir yere) gidilmek, uğranmak (BA ogral-: uğranılmak)

Ol yirke ugraldı. O diyarlara vb. yerlere gidildi (gitmeye niyet edildi). (s.114)

TT’de fiil -g->-ğ- ve -l->-n ses değişimleriyle “uğran-” şeklinde “Uğrama işi yapılmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Ugraş-:

Ugraş-: birbirinin üzerine yürümek (BA ograş-: uğraşmak)

İkki yağı ugraşdı. İki dışman birbirinin üzerine yürüdü. (s.110)

TT’de fiil -g->-ğ- ses değişimiyle “uğraş-” şeklinde “Bir işi üzerinde sürekli çalışmak; bir işi başarmaya çalışmak, işi edinmek; zamanını bir işe verme durumunda kalmak; savaşmak; birine kötü davranmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek TT’de yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geğiş söz konusudur.

AT’de fiil -g->-ğ- ses değişimiyle “uğraş-” şeklinde “Uzun müddet bir şeyle meşgul olmak, çalışmak; rastlamak, karşı karşıya gelmek, maruz kalmak; gezmek, dolaşmak, geçerken bir yere uğramak, geçici olarak bir müddet kalmak, durmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek TT’de yeni anlamlar kazanmıştır.

Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Ugrat-:

Ugrat-: (bir işe vb. bir şeye) göndermek

Ol meni işka uğrattı. O beni bir işe gönderdi. (s.118)

TT’de fiil -g->-ğ- ses değişimiyle “uğrat-” şeklinde “Uğrama işini yaptırmak, uğramasına sebep olmak; savmak, çıkmak, dışarı atmak, kovmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamı kaybederek TT’de yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil -g->-ğ- ses değişimiyle “uğrat-” şeklinde “Düçar etmek, maruz bırakmak, giriftar etmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamı kaybederek AT’de yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Ugurla-:

Ugurla-: (bir işi) zamanında ve imkânları içinde yapmak (BA ogurla-: vaktinde yapmak; çalmak, hırsızlık etmek)

Er işin uğurladı. Adam işin zamanını bekleyerek o işi zamanında ve imkânları içinde yaptı. (s.132)

TT’de fiil -g->-ğ- ses değişimiyle “uğurla-” şeklinde “Gideni esenlik ve sevgi dilekleriyle geçirmek, yolcu etmek, teşyi etmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamı kaybederek TT’de yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Ugurlan-:

Ugurlan-: vakit gelmek; (yol) mübarek, uğurlu olmak; Oğuzcada bir malın karşılığı, bedeli verilmek

Ugurlandı nēḡ. İşin vakti geldi.

Yöl uğurlandı. Yol mübarek oldu.

At uğurlandı. Kendisine bağışlanan atın karşılığını verdi. (s.129)

TT’de fiil -g->-ğ- ses değişimiyle “uğurlan-” şeklinde “Uğurlama işi yapılmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki sadece “(yol) mübarek, uğurlu olmak” anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Ula-:

Ula-: bağlamak; (akrabalık vb. için) bağ kurmak (BA ula-: ulamak, eklemek; ulaşmak ve buluşmak)

Ol yaguk uladı. O, akrabalık bağı kurdu.

Ol yıp uladı. O, ip vb.ni bağladı. (s.459)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “ula-” şeklinde “Eklemek, katmak, ilave etmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “(akrabalık vb. için) bağ kurmak” anlamını kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Fiil AT ağızlarında varlığını korumaktadır. AT ağızlarında fiil ses değişimi yaşamadan “ula-” şeklinde “Birleştirmek, eklemek, ilave etmek (Göyçay, İmişli)” ve “çürümek (Kürdemiş, Tovuz)” anlamlarında olmak üzere iki ayrı madde başı olarak yer almaktadır. Fiil DLT’deki “(akrabalık vb. için) bağ kurmak” anlamını kaybetmekle birlikte AT ağızlarında yeni bir anlam da kazanmıştır.

Ulan-:

Ulan-: (bir şey bir şeye) bağlanmak, kavuşmak (BA ulan-: ulanmak, vasıta olmak)

Ulandı nēŋ. Bir şey bir şeye bağlandı, kavuştu. (s.99)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “ulan-” şeklinde “Ulama işi yapılmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Ulaş-:

Ulaş-: ulaşmak (BA ulaş-: ulaşmak, bitişmek)

BİR nēḡ bīrke ulaşdı. Bir nesne diğerine ulaştı. (s.95)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “ulaş-” şeklinde “Varmak, gelmek; elde etmek, erişmek; yetişmek; birbirine katılmak, dökülmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek TT’de yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “ulaş-” şeklinde “Varmak, kavuşmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek AT’de yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Ulat- / ulat-:

Ulat- / ulat-: ulaştırmak (BA ulat-: ulatmak)

Ol yıp ulattu. O, ona ipi ulaştırdı. (s.103)

Fiil sadece TT ağızlarında varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil ses değişimi yaşamadan “ulat-” şeklinde “Ulaştırmak (Balıkesir)” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Ulıt- / ulıt-:

Ulıt- / ulıt-: ulutmak (BA ulıt-: ulutmak; eğdirmek, büktürmek)

Ol anı urup ulıttı. O, ona vurup kurt gibi ulıttı. (s.103)

TT’de fiil -ı->-u- ses değişimiyle “ulut-” şeklinde “Ulumasını sağlamak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Ulugla-:

Ulugla-: ululamak, büyük saymak (BA ulugla- / uluğla-: yüceltmek)

Tenri meni ulugladı. Yüce Allah bana ululuk ihsan etti

Beg meni ulugladı. Bey beni büyük saydı. (s.133)

TT’de fiil -g->Ø ses değişimiyle “ulula-” şeklinde “Ağırlamak; ulu tutmak, ulu saymak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Umdur-:

Umdur-: hasret bırakmak, umdurmak (BA umdur-:umdurmak)

Turgan ulug ıslaka / Tirgi urup aşıla / Tumlug kadir kışla / Koğtı erig umduru. O, her zaman büyük işlerin altından kalkardı. Kışın dondurucu günlerinde doyuran ve devamlı sofra seren idi. İnsanları terk etti ve onları hayır ve cömertliğine hasret bıraktı. (s.248)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “umdur-” şeklinde “Umma durumunu yaratmak, ummasını sağlamak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Umun-:

Umun-: bizzat ummak, (Tanrı’dan) dilemek (BA umun-: umunmak, umutlanmak, ummak)

Men Tenridin umundun. Ben Allah’tan (a.c.) diledim. (s.100)

Fiil sadece TT ağızlarında varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil ses değişimi yaşamadan “umun-” şeklinde “Özenmek (Niğde); istemek, dilemek (Amasya, Niğde)” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Una-:

Una-: rıza göstermek, razı olmak (BA una-: razı olmak, kabul etmek)

Ol bu ışığ unadı. O, bu işe rıza gösterdi. (s.100)

TT’de fiil u->o- ses değişimiyle “ona-” şeklinde “Bir işi doğru ve uygun bulmak, tasvip etmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “una-” şeklinde “Anlamak, idrak etmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmektedir.

Urul-:

Urul-: dövülmek, (sofra vb. için) konulmak, hazırlanmak (BA urul-: vurulmak, döğülmek; kurulmak)

Er uruldu Adam vb.dövüldü

Tirgi uruldu. Sofra konuldu, hazırlandı. (s.96)

TT’de fiil Ø>v- ses değişimi ile “vurul-” şeklinde “Vurma işine konu olmak; âşık olmak, gönül kaptırmak, sevdalanmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “(sofra vb. için) konulmak, hazırlanmak” anlamını kaybetmekle birlikte TT’de yeni bir anlam da kazanmıştır.

AT’de fiil Ø>v- ses değişimi ile “vurul-” şeklinde “vurul-” şeklinde “Darbe indirilmek / dövülmek, dayak yemek; çakılmak, sokulmak; kurşunla vurulup öldürülmek / kurşun veya başka bir şeyle vurulup yaralanmak; dayatılmak, destek verilme; takılmak, geçirilmek, bağlanmak; dosdoğru atılmak, hedefe tutturulmak, dokundurulmak / kurşun vs. ile zedelenmek; yüklenmek, toplanmak, konulmak, doldurulmak; takırdatılmak, dövülmek; çalınmak, duyulmak; sürülmek, yakılmak, yapılmak (boya vs.); yapıştırılmak, asılmak, takılmak; çarpılmak; eklenmek, aş yapılmak; kesilip kısaltılmak; bir cihaz vasıtasıyla zerke dilmek (sıvı, hava vs.); bir birim esas alınarak hesaplanmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “(sofra vb. için) konulmak, hazırlanmak” anlamını kaybetmekle birlikte AT’de yeni anlamlar da kazanmıştır.

Urun-:

Urun-: dövünmek; döver görünmek; (sarık) sarınmak, (yaşmak) örtünmek (BA urun-

: pişman olup vurunmak; döğünmek, sarınmak, örtünmek; dikilmek, kalkmak)

Ol õzin urundi. O, bir işten dolayı pişman olduğu için dövündü.

Er suwluk urındı. Adam sarık sarındı. (s.99)

TT’de fiil Ø>v- ses değişimi ile “vurun-” şeklinde “Kendine vurmak, giyinmek, örtünmek; koymak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “(sarık) sarınmak” anlamını kaybetmekle birlikte TT’de yeni bir anlam da kazanmıştır.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Uruş- / urış-:

Uruş- / urış-: vuruşmak, savaşmak (BA uruş-: vuruşmak)

Anıñ birle uruşdı. İki kişi birbiriyle kavga etti.

Alplar birle uruşma begler birle turuşma. Kahramanlarla savaş etme; beylere karşı direnme. (s.93)

TT’de fiil Ø>v- ses değişimi ile “vuruş-” şeklinde “Birbirini vurmak, dövüşmek; savaşmak, çarpışmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil Ø>v- ses değişimi ile “vuruş-” şeklinde “dövüşmek, savaşmak, çarpışmak; birbirini vurmak, dövmek (yumruk, sopa vs. ile); bir şeyin uğrunda mücadele etmek, bir şeyi elde etmek için ciddi bir şekilde çalışmak; münakaşa etmek, bahse tutuşmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Utan- / uwutlan-:

Utan- / uwutlan-: Oğuz lehçesinde utanır görünmek (BA utan- / uwutlan-: utanmak)

Ol mendin utandı. O benden utanır göründü. (s.98)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “utan-” şeklinde “Onursuz sayılacak veya gülünç olacak bir duruma düşmekten üzüntü duymak, mahcup olmak; sıkılmak; çekinmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da

kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “utan-” şeklinde “Bir işten bir hareketten ve laftan dolayı veya herhangi bir sebepten dolayı mahcubiyet çekmek, manen ıstırap duymak; utancından, mahcubiyetinden dolayı bir şeye cesaret edememek / çekinmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Uwul-:

Uwul-: ufalanmak (BA uwul-: ufalanmak, ezilmek)

Uwulsu nēŋ. Nesne ufalandı. (s.98)

TT’de fiil u->o- ve -w->-v- ses değişimleriyle “ovul-” şeklinde “Ovma işine konu olmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil u->o- ve -w->-v- ses değişimleriyle “ovul-” şeklinde “İnce, narin hâle getirilmek; ufalanıp dökülmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Uwun-:

Uwun-: bizzat ufalamak; bir sıkıntıdan dolayı (el) ovuşturmak (BA uwun-: kendi kendine ufalamak)

Ol õzine etmek uwundi. O, kendisi için ekmeği ufaladı.

Ol elgin uwundi. Adam, başından geçen bir musibet, çok kötü bir haber veya sancıdan dolayı ellerini ovuşturdu. (s.99)

TT’de fiil u->o- ve -w->-v- ses değişimleriyle “ovun-” şeklinde “Ovma işi yapılmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Uzat-:

Uzat-: uzatmak, oyalamak (BA uzat-: uzatmak, geciktirmek)

Ol yıışg uzattı. O ip vb. şeyleri uzattı.

Ol ışıg uzattı. O, işi uzattı ve oyaladı. (s.101)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “uzat-” şeklinde “Uzamasına sebep olmak, uzamasını sağlamak; başı, kolları veya bacakları bir yere yöneltmek; bir şeyi vermek için birine yöneltmek; germek; konuşmayı, tartışmayı sürdürmek; vermek, göndermek; süreyi artırmak, temdit etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “uzat-” şeklinde “Daha uzun etmek; uzunluğunu, boyunu fazlalıştırmak; bir şeyi ileriye doğru hareket ettirmek, ileri sürmek, bir şeye veya kimseye doğru yaklaştırmak, yöneltmek / elini uzatarak bir şeyi vermek, takdim veya teklif etmek; çıkmasına, uzamasına engel olmamak; kestirmemek, kırdırmamak; yatırmak; vaktini, müddetini artırmak; geciktirmek, tehir etmek, sonraya bırakmak, bir işin hâlini, yapılmasını geriye atmak /gereğinden fazla devam ettirmek; yaşatmak, devam ettirmek, ömrünü uzatmak; uzun uzadıya konuşmak, çok konuşmak, gereksiz teferruatlara dalmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Üdre-:

Üdre-: (nesne) çoğalmak (BA üdre-: üremek; çoğalmak)

Üdredi nēŋ. Nesne çoğaldı. (s.122)

TT’de fiil -d->Ø ses değişimiyle “üre-” şeklinde “Canlı, doğup çoğalmak; yetişmek; çoğalmak, artmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Fiil AT ağızlarında varlığını korumaktadır. AT ağızlarında -d->Ø ses değişimiyle “üre- (Şamaxı, Göyçay)”; -d->Ø ve -e->ü ses değişimleriyle “ürü- (Ağdam)” şekillerinde “Artmak, çoğalmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Üdret:-

Üdret-:(malı vb. şeyleri) çoğaltmak ve geliştirmek (BA üdret-: üretmek, çoğaltmak)

Ol tavarıg üdretti. O, malı çoğalttı ve geliştirdi. (s.118)

TT’de fiil -d->Ø ses değişimiyle “üret-” şeklinde “Aynı türden canlıları çoğaltmak; ekonomik bir etkinlik sonucu ürün elde etmek; oluşturmak, yaratmak, meydana getirmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Fiil AT ağızlarında varlığını korumaktadır. AT ağızlarında fiil -d->Ø ses değişimiyle “üret-” şeklinde “Artırmak, çoğaltmak (Quba)” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Ügri:-

Ügri-: (beşik vb. şeyleri) sallamak; savurup oynatmak; mecazen yaltaklanarak hileyi gizlemek

Uragut bişik ügridi. Kadın beşik salladı.

Ol anı ügridi. O bebekmiş gibi onun beşiğini salladı. (s.123)

Fiil sadece TT ağızlarında varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil -g->-ğ- ve -i>-ü ses değişimleriyle “üğü-” şeklinde “Yavaşça sallamak (Kütahya, Kastamonu, Çankırı, Sinop, Samsun, Ordu, Giresun, Gümüşhane, Sivas, Niğde)” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki sadece “(beşik vb. şeyleri) sallamak” anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Ügril:-

Ügril-: (beşik vb. şeyler) sallanmak (BA ügril-:sallanmak)

Bişik ügrildi. Çocuğun beşiği sallandı. (s.114)

Fiil sadece TT ağızlarında varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil -g->-ğ- ve -i>-ü ses değişimleriyle “üğü-” şeklinde “Sallanmak, ırgalanmak (Kastamonu, Amasya, Yozgat, Adana, Antalya); salınmak (Afyon, Bilecik, Amasya, Tokat, Ordu, Nevşehir,

Niğde, Konya, İçel)” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki sadece “(beşik vb. şeyleri) sallamak” anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır.

Üleş-:

Üleş-: karşılıklı olarak hisse almak, paylaşmak (BA üleş-: paylaşmak, üleşmek)

Olar ikki tawarın üleşdi. O ikisi, mallarını ayırıp hisselerini aldılar. (s.95)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “üleş-” şeklinde “Bölüşmek, paylaşmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Ünde-:

Ünde-: seslenerek çağırmak (BA ünde-: ünlemek, çağırmak)

Ol meni ündedi. O, seslenerek beni çağırdı. (s.122)

TT’de fiil -d->-l- ses değişimiyle “Yüksek sesle çağırmak; yüksek sesle bildirmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamı korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir. TT ağızlarında fiil “önde-” şeklinde “Çağırmak (Afyon)” anlamında yer almaktadır.

Fiil AT ağızlarında varlığını korumaktadır. AT ağızlarında fiil -d->-n- ses değişimiyle “ünnə-” şeklinde “Seslenmek, çağırmak (Gədəbəy, Gəncə, Qazax)” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Ürküş-:

Ürküş-: (birden çok insan, topluluk) ürkmek, korkarak kaçışmak (BA ürküş-: ürküşmek)

TT’de fiil yer almamaktadır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan ve Ø>h- ses değişimiyle “ürküş- ve hürküş-” şekillerinde “(toplu olarak) ürkmek, sıçramak, korkuya kapılmak, ürküntü duymak”

anlamında yer almakta ve DLT'deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Ürküt-:

Ürküt-: ürkütmek (BA ürküt-: ürkütmek)

***Ol kōy ürküttü.** O, koyun vb. şeyleri ürküttü. (s.118)*

TT'de fiil ses değişimi yaşamadan “ürküt-” şeklinde “Ürküntü vermek; korkutup kaçırmak; herhangi bir etkiyle bitkinin gelişmesini engellemek; korkutmak; kuşkulandırmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT'deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT'de fiil ses değişimi yaşamadan ve Ø>h- ses değişimiyle “ürküt- ve hürküt-” şekillerinde “Korkutmak, ürkütmek, ürkmesine sebep olmak” anlamında yer almakta ve DLT'deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Ürper-:

Ürper-: kabarmak; tüyler ürpermek (BA ürper- / orpat- / ürpeş- / ürpek-: -tüy-ürpermek)

***Er ürperdi.** Adam kızgınlık sebebiyle veya döğüş için nefes alıp kabardı.*

***Takagun ürperdi.** Horoz dövüşmek üzere kabardı.*

***Anıñ yīni ürperdi.** Onun derisi ürperdi. (s.105)*

TT'de fiil ses değişimi yaşamadan “ürper-” şeklinde “Korku, tiksinti, üşüme vb. yüzünden tüylerin dikilip derinin nokta nokta kabarmasıyla görülen ani titreme; korkmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil TT'de DLT'deki anlamından daha dar bir anlamla varlığını korumakla birlikte yeni bir anlam da -korkmak- kazanmıştır.

AT'de fiil ses değişimi yaşamadan “ürpər-” şeklinde “Ürkme veya üşüme neticesinde tüyleri dikilip deride iğne gibi kabarmak” anlamında yer almaktadır. Fiil AT'de, DLT'deki anlamından daha dar bir anlamla varlığını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Ürül-:

Ürül-: (insan öfkeden) şişmek; (tulum, ateş vb.) üfürölmek (BA üröl-: şişmek, kabarmak; üflenmek, şişirilmek)

Er öwkesinde ürüldi. Adam öfkesinden şişti.

Kāp ürüldi. Tulum üfürüldü. (s.97)

Fiil sadece TT ağızlarında varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil ses değişimi yaşamadan “üröl-” şeklinde “Şişmek, şişmanlamak (Isparta, Denizli, Aydın)” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarını kaybederek TT ağızlarında yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Üşüt- / üşit-:

Üşüt- / üşit-: soğuyuncaya kadar soğukta bırakmak (BA üşüt-: üşütmek, s öğretmek için soğuğa koyma)

Ol mini tumlğka üşütti. O beni soğukta bıraktı.

Ol süçig üşitti. O, tatlı meyve suyunu soğuyuncaya kadar soğukta bıraktı. (s.102)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “üşüt-” şeklinde “Üşümesine sebep olmak, üşüyüp hasta olmak, soğuk almak; delirmek, aklını yitirmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını daha dar bir anlamla korumakla birlikte TT’de yeni anlamlar da kazanmıştır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “üşüt-” şeklinde “Soğuğu hissettirmek, titretmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını daha dar bir anlamla korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görölmektedir.

Üti-:

Üti-: ütölemek (BA üti-: -kıl- ütölemek)

Ol tönug ütiği. O, elbisenin kırıskıklığını bir demirle ütöleyip düzleştirdi. (s.458)

TT’de fiil -i>-ü ses değişimi ve -le yapım ekiyle “ütöle-” ile “Ütü ile buruşukluklarını gidermek; tüylerini veya kabuğunu yakıp gidermek” anlamlarında yer

almaktadır. Fiil DLT'deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT'de fiil -i>-ü ses değişimi ve -le yapım eki almış şekli “ütülə-” ile “Ütü sürmek, kızgın ütü ile kırıxıklıkları gidermek” anlamında yer almakta ve DLT'deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Üztür-:

Üztür-: kopartmak (BA üztür-: üzdürmek, koparmak)

***Ol yıp üztürdi.** O, ip vb. şeyleri koparttı. (s.106)*

Fiil sadece TT ağızlarında varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil t->d- ses değişimiyle “üzdür-” şeklinde “Bir vuruşta koparmak, kopacak duruma getirmek, kesip ayırmak (Kastamonu, Bolu, Amasya)” anlamında yer almakta ve DLT'deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Üzül-:

Üzül-: kopmak (BA üzül-: üzülmek, kesilmek)

***Üzüldi nēŋ.** Nesne koptu. (s.97)*

Fiil sadece TT ağızlarında varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil ses değişimi yaşamadan “üzül-” şeklinde “İncelmek, yıpranmak, eskimek, kopacak duruma gelmek (kumaş vb. için) (Isparta, Denizli, Manisa, Bolu, Çorum, Sinop, Samsun, Giresun, Erzincan, Gaziantep, Maraş, Sivas, Niğde, İçel, Kırklareli) anlamında yer almaktadır. TT ağızlarında fiil sadece kumaş için DLT'deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Yaçan-:

Yaçan-: utanıp çekinmek (BA yacan-: utanmak, ocunmak, sıkılmak)

***Ol mendin yaçandı.** O, utanı çekindi ve bu sebeple işe başlamadı. (s.383)*

Fiil sadece TT ağızlarında varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil -ç->-c- ses değişimiyle “yacan-” şeklinde “Korkmak, ürkmek, çekinmek, sakınmak (Afyon, Isparta,

Denizli, Aydın, Balıkesir, Bursa, Kütahya, Niğde, Muğla, Tekirdağ); utanmak, sıkılmak (Balıkesir, Çanakkale, Antalya, Muğla, Tekirdağ); bıkmak, usanmak (Ankara); tiksirmek (Kırklareli)” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Yağıl- bk. Yayıl-

Yagırlan-:

Yagırlan-: yağırlar çoğalmak; yağırdan kaşınmak (BA yagırlan-: yağırlanmak; yağırı çoğalmak; yağırdan kaşınmak)

Tewe yagırlandı. Deve vb.nin yağırları çoğaldı. (s.393)

TT’de fiil yer almamaktadır.

AT’de fiil -g->-ğ- ses değişimi ile “yağırlan-” şeklinde “Sürtülmeden dolayı derin yara olmak, yağır olmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “yağırdan kaşınmak” anlamını kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Yaglan-:

Yaglan-: yağlanmak (BA yaglan-: yağlanmak)

Yaglandı nēη. Nesne yağlandı. (s.392)

TT’de fiil -g->-ğ- ses değişimi ile “yağlan-” şeklinde “Yağlama işi yapılmak, yağ sürülmek, yağ konulmak; yağ oluşmak; yağdan kirlenmek, yağ sürünmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil -g->-ğ- ses değişimi ile “yağlan-” şeklinde “Yağ sürülmek, üzerine yağ sürülmek; yağ batmak, yağlı olmak, kirlenmek; zenginleşmek, zengin olmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Yaglat-:

Yaglat-:yağlatmak (BA yaglat-: yağlatmak)

Ol koşıgnı yağlattı. O, deri vb. şeyleri yağlattı. (s.344)

TT’de fiil -g->-ğ- ses değişimi ile “yağlat-” şeklinde “Yağlama işini yaptırmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil -g->-ğ- ses değişimi ile “yağlat-” şeklinde “Yağ sürdürmek; kirletmek, yağa batırmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Yagtur-:

Yagtur-: yağdırmak (BA yagtur-: yağdırmak)

Tenri yagmur yagturdu. Yüce Tanrı yağmur vb. yağdırdı. (s.387)

TT’de fiil -g->-ğ- ve -tur>-dır ses değişimleri ile “yağdır-” şeklinde “Yağmasını sağlamak; bir şeyi aralıksız ve ısrarlı bir biçimde yapmak; vermek, söylemek; bol miktarda vermek, sağlamak; çok sayıda ortaya koymak, sürmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil -g->-ğ- ve -tur>-dır ses değişimleri ile “yağdır-” şeklinde “Yağmaya, dökülmeye mecbur etmek; çok miktarda her taraftan dökmek, serpmek, saçmak / takıldığı kelimenin ifade ettiği şeyin çokluğunu, bolluğunu bildirir” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Yakıl-:

Yakıl-: dokunmak (BA yakıl-: dokunulmak, yaklaşılma)

Añar yakıldı. Ona dokundu. (s.382)

TT’de yer alan “yakıl-” şeklinde “Yakma işi yapılmak” anlamındaki fiil yak- (ateşle yakmak) kökündedir. Ancak DLT’deki yakıl- filli ise farklı (ekmeğe yağ yakmak) bir köktendir. Dolayısıyla fiil TT’de varlığını korumamaktadır.

AT’de fiil -k->-x- ses değişimiyle “yaxıl-” şeklinde “Bir şeyin üzerine sürölmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görölmemektedir.

Yakış-:

Yakış-: yakı yakmada yardım etmek; yaklaşmak

(BA yakış-: yaklaşmak, dokunmak, yakına gelmek; yakı yakmakta yardım etmek)

Anıñ kelmeki yakışdı. Onun gelmesi yaklaşdı.

Ol anar yakış yakışdı. O, yakıyı koymada ona yardım etti.

Anıñ irni yakışmas. Onun dudakları birbirine yaklaşmaz. (s.380)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “yakış-” şeklinde “Güzel durmak, iyi gitmek, yaraşmak, uygun gelmek; uygun olmak, iyi karşılanmak, münasip olmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek TT’de yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil -k->-x- ses değişimiyle “yaxış-” şeklinde “Uygunluk olmak, gelmek, iyi göstermek, yakışmak; layık olmak, münasip olmak / uygun olmak, uygun gelmek, münasip olmak, uymak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek AT’de yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Yaktur-:

Yaktur-: yakmak için emir vermek, yaktırmak; dokundurtmak; yakı yakmak için emretmek, yakı yaktırmak (BA yaktur-: dokundurmak; -yakı-yaktırmak; -ateş- yaktırmak)

Ol bāřkayakıř yakturdı. O, ona, yarasına yakı yapıştırmasını emretti.

Ol anıñ ewiñe öt yakturdı. O, onun evinde ateş yaktırmak için emir verdi ve oda ateş yaktı. (s.387)

TT’de fiil -u->-ı- ses değişimiyle “yaktır-” şeklinde “Yakma işini yaptırmak” anlamında yer almaktadır. DLT’deki yaktur- fiilinin anlamları “ateşle yakmak” ve “ekmeğe yağ yakmak” olmak üzere iki farklı kökten türemiş anlamlardır. TT’de sadece “ateşle

yapmak” kökünden türemiş anlamlar korunmaktadır. “ekmeğe yağ yakmak” anlamında türemiş fiil ise TT’de artık kullanılmamaktadır.

AT’de fiil -k->-x- ve -tur>-dır ses değişimleriyle “yaxdır-” şeklinde “Bir şeyin üzerine bir şeyi sürdürmek” ve “Yakmaya mecbur etmek, başkasına yaktırmak” anlamlarında olmak üzere iki ayrı madde başı olarak yer almaktadır. DLT’deki yaktur-fiilinin anlamları “ateşle yakmak” ve “ekmeğe yağ yakmak” olmak üzere iki farklı kökten türemiş anlamlardır. AT’de her iki kökten de türemiş fiil (yaxdır-) varlığını korumaktadır. Fiilin DLT’deki “yakı yaktırmak” anlamı AT’de yer almamaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Yalgan- / yalwan-:

Yalgan- / yalwan-: yalamak, yalanmak (BA yalgan-:yalanmak)

***Er çanak yalgandı.** Adam çanağı vb. şeyleri yaladı.*

***Er ağzın yalwandı.** Adam dilini çıkarıp dudaklarını yaladı. (s.391)*

TT’de fiil -g- /-w->Ø ses değişimiyle “yalan-” şeklinde “Yalama işi yapılmak veya yalama işine konu olmak; kendini yalamak” anlamlarında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil -g- / -w->Ø ses değişimiyle “yalan-” şeklinde “Yalamak fiiline konu olmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Yalgaş-:

Yalgaş-: (birden çok kişi) yalamak, yalaşmak (BA yalgaş-: yalaşmak)

***Olar bal yalgaşdı.** Onlar bal vb. şeyleri yalaştırdılar. (s.389)*

TT’de fiil yer almamaktadır.

AT’de fiil -g- / -w->Ø ses değişimiyle “yalaş-” şeklinde “Birbirini yalamak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Yalgat- / yalwat-:

Yalgat- / yalwat-: yalattmak (BA yalgat- / yalfat-: yalattmak ve yutturtmak)

Ol anar bal yalgattı. O, ona bal yalattı. (s.343)

TT’de fiil -g- /-w->Ø ses değişimiyle “yalat-” şeklinde “Yalama işini yaptırmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görölmemektedir.

AT’de fiil -g- /-w->Ø ses değişimiyle “yalat-” şeklinde “Yalamaya mecbur etmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görölmemektedir.

Yalwan- bk. Yalgan-:**Yalwat- bk. Yalgat-:****Yamal-:**

Yamal-: (elbise vb.) yamanmak (BA yamal-: yamanmak)

Tön yamaldı. Elbise vb.yamandı. (s.382)

TT’de fiil -l>-n ses değişimiyle “yaman-” şeklinde “Yamalanmak; kötü bir şey veya kimse birinin üstünde kalmak, yük olmak, yükletilmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte TT’de yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görölmektedir.

AT’de fiil -l>-n ses değişimiyle “yaman-” şeklinde “Yama yapılmak, onarılmak, ek yapılmak; yapışmak, yapışıp kopmamak, sülük gibi yapışmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte AT’de yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görölmektedir.

Yaman- bk. Yamal-**Yamaş-:**

Yamaş-: (yere) yapışmak (KM: ters çevirme yoluyla mayış-ın başka bir şekli); (BA yamaş-: tembelliğinden yere yapışıp kalmak, buyurulan işi yapmaktan çekinmek bk. mayış)

Er yirke mayışdı. Adam inatçılığınan ve tembelliğinden yere yapıştı. Bu, ona bir iş emredildiğinde onu kabul etmemesidir. (s.429)

Fiil sadece TT ağızlarında ses değişimi yaşamadan “yamaş-” şeklinde “Başköşeye saygısızca oturmak (Bolu); oturup durmak (Bolu)” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek TT ağızlarında yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Yandur-:

Yandur-: geri döndürmek; kusmak; tehdit etmek (BA yandur- / yan- / yun- / yundur-: döndürmek; kusmak; korkutmak)

Ol anı ewke yandurdı. O, onu ev vb. yerlere geri döndürdü.

Er yandurdı. Adam kustu. (s.388)

Fiil sadece TT ağızlarında varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil -a->-e- ve -u->-ü- ses değişimleriyle “yendür-” şeklinde “Çevirmek, istenilen duruma getirmek (Erzincan)” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “kusmak; tehdit etmek” anlamlarını kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Yañıla-:

Yañıla-: yenilemek (BA yañıla-: yenilemek)

Ol tönın yañıladı. O, elbisesini vb. yeniledi. (s.515)

TT’de fiil -a->-e-, -ı->-i-, -ı->-n- ve -a>-e ses değişimleriyle “yenile-” şeklinde “Bir kimse veya bir şeyin yerine yenisini koymak; hastalık, tekrarlamak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil -a->-e-, -ı->-i-, -ı->-n- ve -a>-ə ses değişimleriyle “yenilə-” şeklinde “Tazelemek, değişmek, yenisi ile değiştirmek; yeniden yapmak, tekrar etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Yañkula-:

Yanıkula-: yankılanmak; bir ses veya hareket duymuş gibi sağa sola dönmek (BA yanıkula-: ses vermek, yankulamak, ses gelmek)

Tāgyanıkuladı. dağ yankılandı.

Er kulakı yanıkuladı. Adamın kulağı, bir ses veya hareket duymuş gibi sağa sola döndü. (s.517)

TT’de fiil -η->n, -u->-ı- ses değişimleri ve -n yapım eki ile “yankılan-” şeklinde “Ses vermek, ses çıkarmak, yankı durumunda geri dönmek, aksetmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “bir ses veya hareket duymuş gibi sağa sola dönmek” anlamını kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Yapın-:

Yapın-: (kalkan vb. bir şeyle) örtünmek; kendi kendine (kapıyı) çarpmaya başlamak, örtmek (BA yapın-: örtünmek, kendi başına kapamak)

Er kalkan yapındı. Adam kalkanla örtündü

Ol kapug yapındı. O, tek başına kapıyı çarpmaya başladı. (s.383)

Fiil sadece TT ağızlarında varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil ses değişimi yaşamadan “yapın-” şeklinde “Yapık da denilen dört köşe başörtüyü, üçgen biçiminde katlayıp başa örtterek, uçlarını çene altından bağlamak (Niğde)” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “kendi kendine (kapıyı) çarpmaya başlamak, örtmek” anlamını kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Yapış- / yapuş-:

Yapış- / yapuş-: yapışmak; (köpek, ava) yapışmak (BA yapış- / yapuş-: yapışmak)

It keyikke yapuştı. Köpek, ava yapıştı.

Yelim yügke yapuşdı. Tutkal tüye yapıştı. (s.379)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “yapış-” şeklinde “Yapışkan bir maddeye bulanmış olan bir şey ayrılmayacak bir biçimde bir yere tutunup kalmak; iyice yaklaşmak,

sokulup değmek; aralık bırakmayacak biçimde üzerine dokunmak; bir iş yapmak amacıyla, hevesle bir şeyi eline almak; sıkıca yakalamak, tutmak, sarılmak; başı çeken çok yakından izlemek; birini rahatsız etmek, sataşmak, peşini bırakmamak, musallat olmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “yapış-” şeklinde “Dokunduğu şeye bitişmek, dokunup ayrılmamak; birbirine temas edecek derecede yakın olmak, tamamen yanaşmak, ayrılmamak; yakalamak, sıkı sıkıya yakalamak / tutup kaldırmak, çekmek için eliyle tutmak / dişlerini geçirmek, dişleri ile tutup bırakmamak; meşgul olmak, başlamak, teşebbüs etmek, uğraşmak (bir sanatla vs.); değmek, dokunmak; bir an bile ayrılmamak, yapışıp vazgeçmemek; vazgeçmeyerek konuşmak, bıktırmak, usandırmak; geçmek, sirayet etmek; engel olmak, ...bırakmamak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Yaptur-:

Yaptur-: (kapı vb. bir şeyi) çarpmayı emretmek, kapattırmak; (duvar vb.) inşa etme görevi vermek, yaptırmak; (ekmek) yaptırmak (BA yaptıur-: kapatmak, yaptırmak)

Ol anar kapug yaptıurdı. O, ona kapıyı çarpmayı emretti.

Ol anar tām yaptıurdı. O, ona duvar inşa etmesi görevini verdi.

Ol anar etmek yaptıurdı. O, ona ekmek yaptıurdı. (s.386)

TT’de fiil -u->-ı- ses değişimiyle “yaptır-” şeklinde “Yapmasını sağlamak, yapmasına imkân vermek; satın almak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “(kapı vb. bir şeyi) çarpmayı emretmek, kapattırmak” kaybetmekle birlikte TT’de yeni bir anlam da kazanmıştır.

AT’de fiil -tur>-dır ses değişimleriyle “yapdır-” şeklinde “Pişmek için tandırın duvarına yapıştırtmak; yapmaya mecbur etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “(kapı vb. bir şeyi) çarpmayı emretmek, kapattırmak” kaybetmekle birlikte AT’de yeni bir anlam da kazanmıştır.

Yapuş- bk. Yapış-

Yaran-:

Yaran-: (at vb.) çalıştırılıp, koşuncaya kadar eğitilmek; (birine) yaranmak; naz ve cilve yapmak (BA yaran-: yaranmak, yaltaklık etmek; koşakta koşturularak alıştırılmak)

Et yarandı. At çalıştırma alanında çalıştırıldı ve koşuncaya kadar eğitildi.

Ol maña yarandı. O bana yarandı. (s.383)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “yaran-” şeklinde “Bir davranışla birini memnun etmek; içten olmayan davranışlarla birini memnun etmeye, gözüne girmeye çalışmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “(at vb.) çalıştırılıp, koşuncaya kadar eğitilmek; naz ve cilve yapmak” anlamlarını kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “yaran-” şeklinde “Bir kimsenin hoşuna gitmek için tavırlarını, hareketlerini onun istek ve arzularına uydurmak, uydurmaya çalışmak, yaltaklanmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “(at vb.) çalıştırılıp, koşuncaya kadar eğitilmek; naz ve cilve yapmak” anlamlarını kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Yaraş-:

Yaraş-: (insanlar) uyum sağlamak, anlaşmak; uygun olmak, yaramak (BA yaraş-: uyuşmak, anlaşmak; yaraşmak)

Olar ikki yaraşdı. O ikisi bir işte uyum sağladı. (s.380)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “yaraş-” şeklinde “Yakışmak, uymak; yatkın olmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “(insanlar) uyum sağlamak, anlaşmak” anlamını kaybetmekle birlikte TT’de yeni bir anlam da kazanmıştır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “yaraş-” şeklinde “Uygunluk olmak / gelmek, iyi göstermek, yakışmak; layık olmak, münasip olmak / uygun olmak, uygun gelmek, münasip olmak, uymak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “(insanlar) uyum sağlamak, anlaşmak” anlamını kaybetmekle birlikte AT’de yeni bir anlam da kazanmıştır.

Yarat-:

Yarat-: yaratmak; Oğuzlarda (elbise ayakkabı vb. şeyler) yapmak; (yalan söz) yaratmak (BA yarat-: yaratmak; (Oğuzca) oranlamak; oranlayıp yapmak; kendinden uydurmak)

Tenri yalıñuk yarattı. Allah Âdem ve diğêr yaratılanları yarattı.

Ol tōnug yarattı. Elbiseyi yaptı.

Bu etükni maña yarat. Bu ayakkabıyı bana yap.

Ol õzindin söz yarattı. O, kendiliğinden yalan söz yarattı. (s.331)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “yarat-” şeklinde “Allah, olmayan bir şeyi var etmek; zekâ, düşünce ve hayal gücünden yararlanarak o zamana kadar görülmeyen yeni bir şey ortaya koymak, yapmak; olmasına, ortaya çıkmasına yol açmak, sebep olmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki sadece “yaratmak” anlamını korumaktadır ayrıca fiil TT’de yeni anlamlar da kazanmıştır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “yarat-” şeklinde “Zahmet çekerek, emek vererek vücuda getirmek, yapmak, meydana getirmek / genelde meydana getirmek, yapmak / uyandırmak, doğurmak / halk etmek, yoktan var etmek; tesis etmek, kurmak / hazırlamak; eser yazmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki sadece “yaratmak” anlamını korumaktadır ayrıca fiil AT’de yeni anlamlar da kazanmıştır.

Yarıl-:

Yarıl-: yarılmak; yarılıp kopmak, ayrılmak (BA yarıl-: yarılmak, yirilmek, açılmak)

Butık yarıldı. Dal ağaçtan yarılıp koptu.

Kāp yarıldı. Tulum vb. yarıldı. (s.381)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “yarıl-” şeklinde “Yarma işi yapılmak; üzerinde yarık açılmak” anlamlarında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “yarıl-” şeklinde “Darbeye maruz kalarak ortadan

uzunlamasına ikiye bölünmek, kesilmek, parçalanmak; yaralanmak; hırsızlık gayesiyle kırılıp dağıtılmak, açılmak; ortadan bölünmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Yarımla-:

Yarımla-: (yol vb. şeyleri) yarılamak (BA yarımla-: yarılamak)

***Ol yölug yarımladı.** O, yolu vb.ni yarıladı. (s.487)*

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “yarımla-” şeklinde “Bir işin yarısını yapmak, yarılamak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını daha geniş bir anlamla korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “yarımla-” şeklinde “Yarıya bölmek; bir şeyin yarısını kullanmak; yarısı yapılmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Yarımlan-:

Yarımlan-: yarılanmak (BA yarımlan-: yarımlanmak)

***Yarımladı nēŋ.** Nesne yarılandı. (s.394)*

TT’de fiil yer almamaktadır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “yarımlan-” şeklinde “Yarıya bölünmek; yarısı kullanılmak, harcanmak; bir işin yarısını yapmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Yarış-:

Yarış-: yarışmak, at yarıştırmak; yarı yarıya bölüşmek (BA yarış-: yarışmak, yarış etmek, at yarışı yapmak; yarı yarıya üleşmek)

Ol anıñ birle at yarışdı. O, benimle atı yarıştırdı.

Ol anıñ birle tawar yarışdı. O, onunla malı yarı yarıya bölüşti. Bu miras paylaşımında da kullanılan bir sözdür. (s.380)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “yarış-” şeklinde “Üstünlük kazanmak amacıyla bir yarışmaya katılmak; bir yarışmada başkalarından üstün olmak için çaba göstermek; başkalarından üstün olmaya çalışmak, rekabet etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki sadece “yarışmak” anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “yarış-” şeklinde “Bir işte birinciliği kazanmaya, birbirini geçmeye çalışmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki sadece “yarışmak” anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Yartur-:

Yartur-: (odun vb. şeyleri) yarırmak (BA yartur-: yarırmak)

Ol anar yıgaç yarturdı. O, ona odun vb. şeyleri yarırdı. (s.387)

TT’de fiil -tur>-dır ses değişimiyle “yardır-” şeklinde “Yarma işini yaptırmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil -tur>-dır ses değişimiyle “yardır-” şeklinde “Yarma işini yaptırmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Yasıla-:

Yasıla-: yassılaştırmak; (söz için) kinayeye başvurmadan açık söylemek (BA yasıla-: yassılamak, yaymak; sözü açık, geniş ve kinayesiz söylemek)

Ol yasıladı nēñni. O nesneyi yassılaştırdı.

Ol sözüg yasıladı. O, sözü açık söyledi; kinaye kullanmadı. (s.482)

TT’de fiil ses ikizleşmesiyle “yassıla-” şeklinde “Yassı duruma getirmek” anlamında

yer almaktadır. Fiil DLT'deki “(söz için) kinayeye başvurmadan açık söylemek” anlamını kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

AT'de fiil Ø>-t- ses değişimiyle “yastıla-” şeklinde “Çekiçle vs. döverek veya ezerek, bastırarak bir şeyi düz, yassı hâle getirmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT'deki “(söz için) kinayeye başvurmadan açık söylemek” anlamını kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Yasta-:

Yasta-: (birbirinin arkasına) yastık koymak; geveleyerek konuşmak, net konuşmamak; söz atmak (BA yasta-: yastık dayamak, yaslanmak; söz dokundurmak)

***Ol anar yastuk yastadı.** O, onun arkasına yastık koydu.*

***Ol maña söz yastadı.** O, bana geveleyerek konuştu; net konuşmadı. (s.474)*

TT'de fiil ses değişimi yaşamadan “yasta-” şeklinde “Dayamak, yaslamak” anlamında yer almaktadır. Fiilin DLT'deki “Yastık koymak” anlamı “Dayamak, yaslamak” anlamıyla varlığını sürdürmektedir, “net konuşmamak” anlamının ise kaybolduğu görülmektedir. Dolayısıyla fiilde başka anlama geçiş söz konusudur.

AT'de fiil yer almamaktadır.

Yaşa-:

Yaşa-: yaşamak (BA yaşa-: yaşamak)

***Er uzun yaşadı.** İnsan uzun yaşadı. (s.385)*

TT'de fiil ses değişimi yaşamadan “yaşa-” şeklinde “Canlılığını, hayatını sürdürmek; sağ olmak; varlığını sürdürmek; oturmak, eğlenmek; geçinmek; herhangi bir durumda bulunmak veya olmak; görüp geçirmek, başından geçmek; sürmek, devam etmek; varlıklı, endişesiz, hoş vakit geçirmek, keyif sürmek; keyfi yerine gelmek, mutlu olmak, işleri yolunda olmak; bir durumu yaşar gibi olmak, bir durumla özdeşleşmek, duymak, hissetmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT'deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT'de fiil ses değişimi yaşamadan “yaşa-” şeklinde “Canlı olmak, hayatta var

olmak, yaşamak / hayat, dirilik, canlılık; ömür sürmek, hayat sürmek / hayattan, hayatın zevk ve sefasından faydalanmak; devam etmek, sürmek, mevcut olmak; herhangi bir şekilde hayat sürmek, yaşamak, geçinmek / hayatı geçimi için vasıta olmak; bir yerde yaşamak, bir yerde daimi veya geçici olarak bulunmak; beraberce yaşamak, ömür sürmek /aralarında karı koca ilişkisi olmak; bir şeyin müptelası olmak, bir şeyden ilham almak, bir şeyi hayatı için esas olarak almak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Yaşar-:

Yaşar-: (bitki vb.) yeşermek, yeşillenmek (BA yaşar-: yeşermek)

Ot yaşardı. Bitki yeşillendi. (s.379)

TT’de fiil -a->-e- ses değişimleriyle “yeşer-” şeklinde “Bitki yaprak vermek, yapraklanmak; yeşil renk almak, yeşillenmek; canlanmak, yeniden ortaya çıkmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Yaşart-:

Yaşart-: yeşertmek (BA yaşart-: yeşertmek)

yagmur otug yaşarttı. yağmur bitki yeşertti. (s.527)

TT’de fiil -a->-e- ses değişimleriyle “yeşert-” şeklinde “Yeşermesini sağlamak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Yaşur-:

Yaşur-: gizlemek, örtmek (BA yaşur-: örtmek; örtülmek; gizlenmek)

o nēḡ yaşurdu. O, nesneyi gizledi. (s.379)

TT’de fiil yer almamaktadır.

AT’de fiil -u->-ı- ses değişimiyle “yaşır-” şeklinde “Saklamak, gizlemek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “örtmek” anlamını kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Yatgaş-:

Yatgaş-: (biriyle) yatmak, çiftleşmek (BA yatgaş-: yatışmak, birlikte yatmak)

Ol anıñ birle yatgaşdı. O, onunla yattı (çiftleşti). (s.389)

TT’de fiil -g->Ø ve -a->-ı- ses değişimleriyle “yatış-” şeklinde “Hızı, etkisi azalmak, aşırılığı geçmek; coşku, sinir, korku vb.nin etkisi azalmak, geçmek, sakinleşmek; ayaklanma, kargaşa sakinleşmek, durulmak; yan yana, kucak kucağa yatmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil -g->Ø ve -a->-ı- ses değişimleriyle “yatış-” şeklinde “Hep birlikte uzanıp yatmak, herkes kendi yerinde uzanıp yatmak, uyumak; hep birlikte yere yatmak, uzanmak; sakinleşmek, sessizleşmek, sükûta dalmak, ses gürültü kesilmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “çiftleşmek” anlamını kaybetmekle birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır.

Yatgur-:

Yatgur-: yatırmak ve uyutmak (BA yatgur-: yatırmak, uyutmak)

Ol anı yatgurdı. O, onu yatırdı ve uyuttu. (s.38)8

TT’de fiil -g->Ø ve -u->-ı- ses değişimleriyle “yatır-” şeklinde “Bir kimsenin bir yere yatmasını sağlamak; uyutmak; eğmek, yatık duruma getirmek; konuk etmek; parayı, işletmek amacıyla bir yere vermek; parayı ödemek amacıyla bir kuruluşa vermek, teslim etmek; bir yiyeceği korumak veya tatlandırmak amacıyla tuz, soğan, yağ vb.nde bir süre bekletmek; düzeltmek, bastırmak, yassıltmak; harcamak; başarısızlığa uğramasına yol açmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil -g->Ø ve -u->-ı- ses değişimleriyle “yatır-” şeklinde “Yatağa koymak, uyutmak, yatırmak, uyutmaya çalışmak; kaba kuvvetle son vermek, silah gücüyle

durdurmak / sakinleştirmek, etkisini, gücünü azaltmak, şiddetlenmesine, güçlenmesine, yayılmasına karşı gelmek; aşağı eğmek, sarkıtmak, meylettiği tarafa eğmek; işini hareketini durdurmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Yattur- / yağtur-:

Yattur- / yağtur-: (asker vb. için) dağılmasını emretmek, dağıtmak (BA yattur- / yağtur-: yaydırmak)

Ol anar töşek yatturdı. O, ona yaygı yaydırdı.

Men anar sūsın yatturdum. Ben ona askeri dağıtmasını emrettim. (s.386)

TT’de fiil -t- /-đ->-y- ve -tur->-dır ses değişimiyle “yaydır-” şeklinde “Yayma işini yaptırmak, yayılmasını sağlamak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil -t- /-đ->-y- ve -tur->-dır ses değişimiyle “yaydır-” şeklinde “Yayma işini başkasına yaptırmak, yaymaya mecbur etmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Yawuzlan-:

Yawuzlan-: (bir şeyi) kötü saymak (BA yawuzlan-: kötü bulmak)

Ol atıg yawuzladı. O, at vb.ni kötü saydı. (s.393)

TT’de fiil -w->-v- ses değişimiyle “yavuzlan-” şeklinde “Yavuz gibi olmak, yavuz durumuna gelmek; Sertleşmek, çetinleşmek, kabadayılaşmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek TT’de yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Yayıl- / Yağıl-:

Yayıl-: (asker vb.) yayılmak; sallanmak, titreyip salınmak / Yağıl-: (askerler,

yabancılar vb. için) dağılmak, yayılmak; yayılmak, serilmek (BA yayıl- / yadhıl-: ırgalanmak, yayılmak, salınmak)

Yayıldı sū. Asker vb. yayıldı.

Yıgaç yayıldı. Ağaç, rüzgâr vb. şeylerden sallandı. (s.430)

Sū yağıldı. Askerler vb. dağıldı.

Tōn kūnke yağıldı. Elbise güneşe serildi.

Yāg tōnda yağıldı. Yağ, elbise vb. şeylerde yayıldı. (s.338)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “yayıl-” şeklinde “Yayma işine konu olmak veya yayma işi yapılmak; hastalık, pek çok kimseye geçmek veya bulaşmak; genelleşmek; herkes tarafından duyulmak; genişlemek, büyümek erilmek, döşenmek; koyun, inek vb. otlamak; rahat bir biçimde, sere serpe oturmak; kaynağından çıkan ışık, doğru çizgiler hâlinde türlü yönlerle dağılmak; ayrıntıya girmek, açılmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “sallanmak, titreyip salınmak” anlamlarını kaybetmiştir, “yayılmak” anlamının ise sadece ışık için varlığını koruduğu görülmektedir. Ayrıca fiil TT’de yeni anlamlar da kazanmıştır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “yayıl-” şeklinde “Kendi nüfuz dairesini genişletmek, geniş sahaya yayılmak, geniş bir alanı kaplamak; her tarafta duyulmak, her tarafta bilinmek; ortaya çıkmak görünmek; çok serbest bir şekilde oturarak, uzanarak geniş yer kaplamak; yayılmış hâle gelmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “sallanmak, titreyip salınmak” anlamlarını kaybetmiştir, “dağılmak” anlamı “askerler, yabancılar vb. için” kullanılırken AT’de “nüfuz” için dağılmak, yayılmak anlamı ifade etmektedir. Ayrıca fiil AT’de yeni anlamlar da kazanmıştır.

Yayın-:

Yayın-: (elbise vb. şeyleri suda) çalkalamak (BA yayın-: kendi kendine yaymak)

Ol suwda tōnın yayındı. O, elbisesini suda çalkaladı. (s.84)

Fiil TT ağızlarında varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil ses değişimi yaşamadan “yayın-” şeklinde “Açık saçık, saygısızca oturmak, yatar gibi uzanmak (Bolu); yaymak, sermek, satıcı mallarını serip göstermek; yayılmak (Afyon, Isparta, Burdur, Aydın,

Manisa, Eskişehir, Çorum, Ankara, Muğla); yerini, tarlasını genişletmek (Kastamonu)” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek TT ağızlarında yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlam geçiş söz konusudur.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “yayın-” şeklinde “Bir başka yere (yöne, şeye vs.) celbedilmek, yönlendirilmek, başka bir şeyle meşgul olmak / kaçmak; çeşitli bahanelerle kabul etmemek, isteksiz olmak; gizlice gitmek, kaçmak, yok olmak, ortadan kaybolmak / uzaklaşmak, gitmek; yandan geçmek, hedefe isabet etmemek / canını kurtarmak, kaçmak, kaçıp kurtulabilmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek TT ağızlarında yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlam geçiş söz konusudur.

Yayla-:

Yayla-: yaz mevsimini geçirmek, yaylamak (BA yayla-: yaylamak)

Er t̄agda yayladı. Adam dağda yazı geçirdi. s477

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “yayla-” şeklinde “Yazın yaylada oturmak, yaylaya çıkmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “yayla-” şeklinde “Yaz mevsimini bir yerde geçirmek, dinlenmek; yaylada otlamak, yaylada olmak; yaz olmadığı hâlde yaza ait işler yapmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Yaylat-:

Yaylat-: (dağ vb. yerlerde) oturtmak, yaylatmak (BA yaylat-: yaylatmak)

Ol anı t̄agda yaylattı. O, onu dağda vb. yerlerde oturttu ve yaylattı. (s.345)

TT’de fiil yer almamaktadır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “yaylat-” şeklinde “Yaz mevsimini yaylada geçirmesi için durum yaratmak, hazırlamak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Yaytur:-

Yaytur:- çalkalatmak (BA yaytur:- çırpırtmak, kımıldatmak)

Ol tōnın suwda yayturdı. O, elbisesini suda çalkattı. (s.388)

TT’de fiil -tur>-dır ses değişimiyle “yaydır-” şeklinde “Yayma işini yaptırmak, yayılmasını sağlamak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek TT’de yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil -tur>-dır ses değişimiyle “yaydır-” şeklinde “Yayma işini başkasına yaptırmak, yaymaya mecbur etmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek AT’de yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Yazukla:-

Yazukla:- suçlamak (BA yazukla:- suçu yüzünden yakalamak)

Beg anı yazukladı. Vali, onu bir suçla suçladı. (s.486)

Fiil sadece TT ağızlarında varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil -u->-ı- ses değişimiyle “yazıkla-” şeklinde “Acımak, üzülmek (Samsun, Gümüşhane)” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek TT ağızlarında yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Yeldir:-

Yeldir:- (rüzgâr) esmek (BA yeldir:- estirmek, esmek)

Yil yeldirdi. Rüzgâr esti. (s.388)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “yeldir-” şeklinde “Aceleyle koşturmak, koşuşturmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek TT’de yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Yelne:-

Yelne-: kısarak memesi doğum sırasında dolmak, memeye süt gelmek (BA yēlne-: memesi dolup sarmak)

Bī yelnedi. Kısarak vb.nin memesi doğum sırasında doldu. (s.477)

Fiil TT ağızlarında varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil “yelinle-” şeklinde “Hayvan, doğumu yaklaşmak, doğuracağı belli olmak (Sinop, Samsun, Amasya)” anlamında, DLT’deki anlamından daha dar bir anlamla yer almaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

AT’de fiil “yelinle-” şeklinde “Süt kesesi süt ile dolmak, süt organı büyümek / gebe olduğu belli olmak, doğumu yaklaşmasından dolayı süt kesesi sütle dolmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını daha geniş bir anlamla korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Yemişlen-:

Yemişlen-: meyvelenmek (BA yēmişlen-: yemişlenmek; yemiş, meyva vermek; meyvalanmak)

Yığaç yemişlendi. Ağaç meyvelendi. (s.393)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “yemişlen-” şeklinde “Ağaçlar meyve vermek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Yemsin-:

Yemsin-: yemediği hâlde yer görünmek (BA yēmsin-: yemeksizin yer gibi görünmek)

Er aş yemsindi. Adam yemek vb.ni yer göründü. (s.391)

Fiil TT ağızlarında varlığını sürdürmektedir. Fiil TT ağızlarında ses değişimi yaşamadan “yemsin-” şeklinde “Yemle, yiyeceklerle aldanmak (Sivas); canı çekmek, isteklenmek (Ankara); Yem istemek (Sivas)” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek TT ağızlarında yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir

anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Yeni-:

Yeni-: ezmek (BA yeni- / yen-: Isırmak)

Bile bg yunıdı / Ajun anı yenıdı / Erdem eti tınıdı / Yerke tegip srtlr.
Bilginlerin durumu kötüleşti. Zaman bilgeleri öyle bir ısırış ısırdı ki edep ve güzel işlerin eti rd; o kadar ki gevşekliğinden yere düştüğünde sürünür. (s.474)

Fiil TT ağızlarında varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil “yen-” şeklinde “Sarsmak, silkelemek, tartaklamak (Afyon, Denizli, Aydın, Muğla); ezmek (Artvin)” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil “yenc-” şeklinde “Ezmek, sıkıştırmak, ezik ezik etmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Yenil-:

Yenil-: basılmak, ezilmek

Kgun yenildi. *Kavun vb. basıldı ve ezildi. (s.390)*

TT ağızlarında fiil -->-c- ses değişimiyle “yencil-” şeklinde “Ezilmek(Artvin)” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil -->-c- ses değişimiyle “yencil-” şeklinde “Ezilmek, sıkıştırılmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Yetil- / yitil-:

Yetil- / yitil-: iltihak etmek, ulaşmak (BA ytil-: erişilmek, yetişilmek)

Ol söke yitildi. *O, asker vb.ne iltihak etti.(s.381)*

Fiil sadece TT ağızlarında varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil ses değişimi yaşamadan “yetil-” şeklinde “Olgunlaşmak, yeterince büyümek (Isparta, Burdur, Kütahya, Bolu, Çorum, İçel, Kıbrıs); ermek, ermişlik düzeyine çıkmak (Amasya)” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarını kaybederek TT ağızlarında yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Yetiş-:

Yetiş-: yetişmek, ulaşmak (BA yétiş-: yetişmek, erişmek)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “yetiş-” şeklinde “Ulaşmak, ermek, varmak, vasıl olmak; vaktinde tamam olmak, bitmek, hazırlanmak, hazır olmak; vaktinde varmak, vaktinde bulunmak; bir işe başlamış olanlara veya gidenlere sonradan katılmak; değmek, uzanıp dokunabilmek; vakit bulmak, yapabilmek; yetmek, yeter olmak, kâfi gelmek; bir zamanda yaşamış olmak, bir zamanı veya kimseyi görmüş olmak; üremek, büyümek, olmak; eğitim görmüş olmak, öğrenmek, gelişmek; iş görebilecek yaşa gelmek, büyümek; yardım etmek, yardımına koşmak; ortaya çıkmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “yetiş-” şeklinde “Aynı istikamette giderek istenen bir yere varmak, ulaşmak / bir tek yönde giderek istenen bir yere varmak (gemi, tren vs.) / varıp ulaşmak; kavuşmak, birleşmek; yetmek, kifayet etmek; belirli bir sınıra, hadde ulaşmak / buluş çağına ermek, büyümek / olgunlaşmak, tecrübe kazanmak; bitmek, yetişmek (bitki); olgunlaşmak, yenecek hâle gelmek / kullanılmak için hazır duruma gelmek; yetmek, kifayet etmek, kâfi gelmek; yaklaşmak, ulaşmak; eşit olmak, denkleşmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Yıdı-:

Yıdı-: kokmak, kokuşmak (BA yıdhı-: kötü, fena kokmak; bozulmak)

Et yıdıdı. Et koktu. (s.384)

Fiil TT ağızlarında varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil -ı->-i-, -d->-y- ve -ı->-i ses değişimleriyle “yiyi- (Kastamonu)”; “yiy- (Isparta, Burdur, Samsun, Yozgat, Nevşehir,

Niğde, Konya) şekillerinde “Kokmak, çürümek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil y->Ø, -ı->-i-, -d->-y- ve -ı->-i ses değişimleriyle “iyi-” şeklinde “Kokmak, kokuşmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Yıdla-:

Yıdla-: (misk vb. bir şeyi) koklamak (BA yıdhla-: koklamak)

Ol yıpar yıdladı. O, misk vb.ni kokladı. (s.476)

TT’de fiil yer almamaktadır.

AT’de fiil y->Ø, -ı->-i-, -d->-y- ve -a->-ə ses değişimleriyle “iylə-” şeklinde “Bir şeyin kokusunu almak için kokusunu burnuna çekmek, koku almaya çalışmak; bir şeyi öğrenmeye, bilmeye çalışmak, aramak, yoklamak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Yıdlan-:

Yıdlan-: (et vb. şeyler) kokmak (BA yıdhlan-: kokmak, bozulmak)

Et yıdlandı. Et vb. koktu. (s.392)

TT’de fiil yer almamaktadır.

AT’de fiil y->Ø, -ı->-i-, -d->-y- ve -a->-ə ses değişimleriyle “iylən-” şeklinde “Kokmak, bozulmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Yıdlaş-:

Yıdlaş-: (hayvanlar vb.) koklaşmak (BA yıdhlaş-: koklaşmak)

Yılkı yıdlaştı. Hayvanlar vb. koktu

Kişi sözleşü yılkı yıdlaşu. İnsanlar birbirleriyle konuşarak tanışılar; hayvanların

tanışması ise koklaşma iledir. (s.389)

TT’de fiil yer almamaktadır.

AT’de fiil y->Ø, -ı->-i-, -d->-y- ve -a->-ə- ses değişimleriyle “iyləş-” şeklinde “Birbirini koklamak” anlamlarında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Yığaçlan-:

Yığaçlan-: ağaçlar çoğalmak, ağaçlanmak (BA yığaçlan-: ağaçlanmak)

Yir yığaçlandı. Yer ağaçlandı. (s.393)

TT’de fiil y->Ø, -ı->-a- ve -g->-ğ- ses değişimleriyle “ağaçlan-” şeklinde “Ağaçlı duruma gelmek” anlamlarında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Yıgıl-:

Yıgıl-: toplanmak, yığılmak, yığın hâline gelmek; (işten) imtina etmek; men edilmek (BA yıgıl-: toplanmak, çekinmek, kaçınmak)

Er ıştın yığıldı. Adam çalışmaktan imtina etti. Başkası onu men ederse yine aynıdır.

Boğun yığıldı. Kavim toplandı. (s.382)

TT’de fiil -g->-ğ- ses değişimiyle “yıgıl-” şeklinde “Yığma işine konu olmak veya yığma işi yapılmak; çok sayıda birikmek, toplanmak; düşmek, yıkılmak, kendini tutamayıp çökmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “(işten) imtina etmek; menedilmek” anlamlarını kaybetmekle birlikte TT’de yeni anlamlar da kazanmıştır.

AT’de fiil -g->-ğ- ses değişimiyle “yıgıl-” şeklinde “Bir yere toplanmak, küme olmak, toplaşmak; yıkanmak, ıslanma vb. neticesinde kısalmak, çekmek; toplanmak, koparılmak; ortadan kaldırılmak, bitmek, son bulmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “(işten) imtina etmek; menedilmek” anlamlarını kaybetmekle birlikte AT’de yeni anlamlar da kazanmıştır.

Yığılış- / yığılış-:

Yıgılış- / yığlışı-: (asker vb.) birbirine yetişmek (BA’da fiil Yıgılış-: toplaşmak)

Sū kamug yığlışıdı. Asker birbirine yetişti.

TT’de fiil -g->-ğ- ses değişimiyle “yıgılış-” şeklinde “Bir yerde birikmek, toplanmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil -g->-ğ- ses değişimiyle “yıgılış- / yığış-” şekillerinde “Bir yerde toplanmak, kümelenmek; bir yere gitmek, yola çıkmak için hazırlık yapmak / bir yerden başka bir yere göçüp gitmek; buruşmak / yıkanma, ıslanma vs. neticesinde kısalma, çekmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Yığış-:

Yığış-: (buğday vb. şeyleri) yığmada yardımcı olmak (BA yığış-: yığışmak, yığmakta yardım ve yarış etmek)

Ol maña bugday yığışıdı. O, bana buğday vb. şeyleri yığmada yardımcı oldu.(s.380)

TT’de fiil -g->-ğ- ses değişimiyle “yığış-” şeklinde “Bir araya gelip toplanmak, birikmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek TT’de yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil -g->-ğ- ses değişimiyle “yıgılış- / yığış-” şekillerinde “Bir yerde toplanmak, kümelenmek; bir yere gitmek, yola çıkmak için hazırlık yapmak / bir yerden başka bir yere göçüp gitmek; buruşmak / yıkanma, ıslanma vs. neticesinde kısalma, çekmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek AT’de yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Yıgla- bk. Igla-

Yıglaş- bk. Iglaş-

Yıglat-:

Yıglat-: ağlatmak (BA yıglat-: ağlatmak)

Ol anı yıglattı. O, onu ağılattı. (s.344)

TT’de fiil y->Ø, -ı->-a ve -g->-ğ- ses değişimleriyle “ağlat-” şeklinde “Ağlamasına yol açmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil y->Ø, -ı->-a ve -g->-ğ- ses değişimleriyle “ağlat-” şeklinde “Ağlamaya mecbur etmek, birinin ağlamasına sebep olmak; çok tesir etmek, son derece üzme” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Yıgılış- bk. Yığılış-

Yıkıl-:

Yıkıl-: yıkılmak (BA yıkıl-: yıkılmak)

Tām yıkıldı. Duvar vb. yıkıldı. (s.382)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “yıkıl-” şeklinde “Yıkma işi yapılmak veya yıkma işine konu olmak; herhangi bir sebeple çökmek, göçmek; devrilmek, yığılmak; istenmeyen biri çekilip gitmek, defolmak; yok olmak, mahvolmak; yenilmek; yüklenmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil -k->-x- ses değişimiyle “yıkıl-” şeklinde “Kendi ağırlığı ile devrilmek, düşmek, dengesini veya dayandığı noktayı kaybederek devrilmek / kökünden kopup yere devrilmek / çok eski olmasından, yaşlılığından dolayı yere dökülmek, devrilmek; yere uzanmak, yere serilmek; hâkimiyeti elinden alınmak, düşürülmek, indirilmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Yıkış-:

Yıkış-: yıkmada yardımcı olmak (BA yıkış-: yıkmakta yardım etmek)

Ol anar tām yıkışdı. O, duvarı vb. şeyleri yıkmada ona yardımcı oldu. (s.380)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “yıkış-” şeklinde “Güreşmek” anlamında yer

almaktadır. Fiil DLT'deki anlamını kaybederek TT'de yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT'de fiil yer almamaktadır.

Yıktur:-

Yıktur:- yıktırmak (BA yıktur:- yıktırmak)

Ol anıñ ewin yıkturdı. O, onun evini vb.ni yıktırdı. (s.387)

TT'de fiil -u->-ı- ses değişimi ile “yıktır-” şeklinde “Yıkma işini yaptırmak” anlamında yer almakta ve DLT'deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT'de fiil -k->-x- ve -tur>-dır ses değişimi ile “yıxdır-” şeklinde “Yıkma fiilini yaptırmak, yıktırmak, viran ettirmek” anlamında yer almakta ve DLT'deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Yılış:-

Yılış:- (su vb. şeyler) ısınmak (BA'da fiil Yılış:- ılışmak, ılıklaşmak)

Suwlar kamug yılışdı. Su vb.şeyler ısındı. (s.380)

Fiil TT ağızlarında varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil y->Ø ses değişimiyle “ılış- / ılı-” şeklinde “Yavaş yavaş anlaşılmaya yaklaşmak (Denizli, Samsun, İçel)” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT'deki anlamını kaybederek TT ağızlarında yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Yılıt:-

Yılıt:- (su vb. şeyler) ısıtmak, sıtma olmak, sıtmadan ateşlenmek (BA yılıt:- sıtma tutmak, sıtmadan vücudu ısınmak; ılıtmak)

Er yılıttı. Adam sıtma oldu ve bedeni sıtmadan ateşlendi.

Er suwıg yılıttı. Adam suyu ısıttı. (s.332)

TT'de fiil y->Ø ses değişimiyle “ılıt-” şeklinde “Ilık duruma getirmek” anlamında

yer almaktadır. Fiil DLT'deki "sıtma olmak, sıtmadan ateşlenmek" anlamını kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

AT'de fiil y->Ø ve -ı->i- ses değişimleriyle "ılt-" şeklinde "Azıcık ısıtmak, ılık yapmak" anlamında yer almaktadır. Fiil DLT'deki "sıtma olmak, sıtmadan ateşlenmek" anlamını kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Yıpla-:

Yıpla-: ip üzerinde oynamak; (yüzdeki tüyleri) iple almak (BA yıpla-: ip üzerinde oynamak, canbazlık etmek; iple kıl aldırma)

Uragut yūzin yıpladı. Kadın yüzünün tüylerini iple aldı. (s.476)

TT'de fiil y->Ø, -ı->i- ve -a>-e ses değişimiyle "iple-" şeklinde "Saygı göstermek, değer vermek" anlamında yer almaktadır. Fiil DLT'deki anlamını kaybederek TT'de yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT'de fiil y->Ø, -ı->i- ve -a>-e ses değişimiyle "iple-" şeklinde "İple bağlamak, iple sarmak" anlamında yer almaktadır. Fiil DLT'deki anlamını kaybederek AT'de yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Yırla-:

Yırla-: şarkı söylemek (BA yırla-: şarkı, gazel söylemek; ırlamak)

Er yırladı. Adam bir şarkı söyledi. (s.476)

TT'de fiil ses değişimi yaşamadan "yırla-" şeklinde "İrlamak" anlamında ve y->Ø ses değişimiyle "ırla-" şeklinde "Türkü, şarkı söylemek, yırlamak" anlamında yer almakta ve DLT'deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT'de fiil yer almamaktadır.

Yırtıl-:

Yırtıl-: yırtılmak (BA yırtıl-: yırtılmak)

Tōn yırtıldı. Elbise yırtıldı.

Atsa okın kezgerip kim tur anı yıgdaçı / Tāgıg atıp ugrasa ōzi kuyı yırtılır. O, okunu gezleyip atarsa ve onunla bir dağı hedef alırsa o vadinin ortasıyla dibi parçalanır. (s.390)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “yırtıl-” şeklinde “Yırtma işi yapılmak veya yırtma işine konu olmak; çekinmesi, sıkılması kalmamak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “yırtıl-” şeklinde “Eskiyerek veya bir yere sürtülerek, takılarak delinmek, yırtılmak; parçalanmak” anlamlarında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Yırtın-:

Yırtın-: yırtar görünmek (BA yırtın-: yırtar görünmek)

Ol tōnın yırtındı. O, elbisesini vb. yırtar göründü. (s.391)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “yırtın-” şeklinde “Parçalanırcasına bağırmak; bir konuda kendini yoracak kadar çok uğraşmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek TT’de yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Yigren-:

Yigren-: (deri) diken diken olmak; (et vb. bir şeyi) çiğ kabul edip yemekten vazgeçmek (BA yigren-: tüyü ürpermek; iğrenmek)

Anıñ yīni yigrendi. Onun derisi diken diken oldu.

Er etni yigrendi. Adam eti çiğ kabul etti ve onu yemekten vazgeçti. (s.391)

TT’de fiil y->Ø ve -g->-ğ- ses değişimleriyle “iğren-” şeklinde “Bir şeyi tiksindirici bulmak, istikrah etmek; aşağılık, bayağı bulmak, hoşlanmamak, nefret etmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “(deri) diken diken olmak” anlamını kaybetmekle birlikte TT’de yeni bir anlam da kazanmıştır.

AT’de fiil y->Ø ve -g->-y- ses değişimleriyle “ıyrən-” şeklinde “Herhangi bir sebepten (tat, koku vs.) tiksirmek, ikrah etmek, nefret etmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “(deri) diken diken olmak” anlamını kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Yil-:

Yil-: yemek yenmek (BA yél-: -aş, yemek- yenmek, yenilmek)

Aş yildi. Yemek vb. yendi. (s.377)

TT’de fiil -i->-e- ve -l->-n ses değişimleriyle “yen-” şeklinde “Yemek işine konu olmak, aşınmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Yilne- bk. Yelne-:

Yilpire-:

Yilpire-: (rüzgâr vb.) esmek; çiselemek; cin çarpmış gibi yüzünü bir sağa bir sola çevirmek; (kepek vb.) nemlenmek; çiselemek (BA yélpir-: rüzgâr esmek, cin tutmuş gibi sağa sola sallanmak; nemlenmek; yeri ıslatmak)

yil yilpiredi rüzgâr esti.

Er yilpiredi. Adam cin çarpmış gibi yüzünü bir sağa bir sola çevirdi.

Kepek yilpiredi. Kepek nemlendi.

Yagmur yilpiredi. Yeryüzüne yağmur çiseledi. (s.386)

TT’de fiil “yelpirde-” şeklinde “Kımıldamak, hafif sallanmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “cin çarpmış gibi yüzünü bir sağa bir sola çevirmek” anlamını korumakla birlikte diğer anlamlarını kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Yiriş-:

Yiriş-: gülümsemek; (köpek dişi vb.) zayıflamak; (nesne) ayrılmaya yüz tutarak gevşemek (BA yiriş-: yirişmek, yirilmek, ayrılmak; gülümsemek; kuvvetsizleşmek)

It tışi yirişdi. Köpeğin dişi vb. zayıfladı.

Er yirişdi. Adam vb. gülümsedi

Yirişdi nēḡ. Nesne ayrılmaya yüz tutarak gevşedi. (s.380)

Fiil TT ağızlarında varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil y->Ø ses değişimiyle “iliş- / iriş-” şekillerinde “Şaka etmek (Çanakkale); gülümsemek (Kars)” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “(köpek dişi vb.) zayıflamak; (nesne) ayrılmaya yüz tutarak gevşemek” anlamlarını kaybetmekle birlikte TT ağızlarında yeni bir anlam da kazanmıştır.

AT’de fiil y->Ø ses değişimiyle “iriş-” şeklinde “Sırtmak, sırtarak gülmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “(köpek dişi vb.) zayıflamak; (nesne) ayrılmaya yüz tutarak gevşemek” anlamlarını kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Yitil bk. Yetil-

Yitür-:

Yitür-: kaybetmek (BA yitür-: kaybetmek, yitirmek)

Er yermak yitürdi. Adam para vb. şeyleri kaybetti. (s.378)

TT’de -ü->-i- ses değişimiyle “yitir-” şeklinde “Ne olduğunu, nerede bulunduğunu bilememek, kaybetmek; bazı nitelik veya özelliklerin yok olması durumuna uğramak, kaybetmek; yakın birini ölüm sonucu kaybetmek; yanlış yola girmek, kaybolmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil y->Ø ve -ü->-i- ses değişimleriyle “itir-” şeklinde “Yitirmek, kaybetmek; mahrum olmak, kaybetmek; sahip olduğu önceki hâlinde mahrum olmak; boşu boşuna sarf etmek, harcamak, kullanmak; yok etmek, ortadan kaldırmak / kovmak; saklamak, üzerini örtmek; (başkası vasıtasıyla) yok etmek; yardımcı fiil olarak isimlerle birlikte kullanılarak

birleşik fiil yapılır” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Yoğul-:

Yoğul-: silinmek (BA yodhul-: silinmek, yok edilmek)

Kān kılıştan yoğuldu. Kan kılıştan silindi.

Anın atı aydın yoğuldu. Onun adı sultanın divanından silindi. (s.381)

Fiil sadece TT ağızlarında varlığı korumaktadır. TT ağızlarında fiil -đ->-y- ses değişimiyle “yoyul-” şeklinde “Ayrılmak, dağılmak, bozulmak, araya gitmek (Eskişehir, Konya, İçel)” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek TT ağızlarında yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Yoluş-:

Yoluş-: karşılıklı yağmalamak (BA yoluş- / yuluş-: yağmalaşmak)

Boğun bīr ekindini yoluşdı. Kavim birbirini yağmaladı. (s.381)

Fiil TT ağızlarında varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil ses değişimi yaşamadan “yoluş-” şeklinde “Dövüşmek (Denizli, Eskişehir, Çorum, Kars) anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek TT ağızlarında yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Yonul-:

Yonul-: (tahta vb.) yontulmak (BA yonul-: yonulmak)

Yıgaç yonuldu. Tahta vb.yontuldu. (s.383)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “yonul-” şeklinde “Yontulmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir. “yonul” fiili halk ağızlarından ölçünlü dile girmiştir ve ölçünlü dilde “yontul-” fiili kullanılmaktadır. TT’de “yontul-” şeklinde “Yontma işi yapılmak veya yontma işine konu olmak; insan kabalıktan, görgüsüzlükten kurtularak toplum törelerine göre davranır duruma gelmek” anlamlarında yer alan bir fiil DLT’deki anlamını korumakla

birlikte yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “yonul-” şeklinde “Rende vs. ile yontulmak, kesici bir aletle düzeltilmek; yontularak hazırlanmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Yorıt-:

Yorıt-: yürütmek; (ilaç vb. karını) boşaltmak (BA yorıt-: yürütmek, -ilaç- içini sürdürmek)

Ol meni torit yoruttı. O beni çok yürüttü

Ot anıñ karnın yoruttı. İlaç onun karnını boşalttı. (s.331)

TT’de fiil -o->-ü- ve -ı->-ü- ses değişimleriyle “yürüt-” şeklinde “Yürüme işini yaptırmak, yürümesini sağlamak; gerektiği gibi yapmak, uygulamak; bir yargıyı yerine getirmek, uygulamak; kabul edilmesi veya tartışılması için bildirmek, açıklamak, öne sürmek; işinden veya bulunduğu yerden çıkarmak; habersiz olarak almak, çalmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “(ilaç vb. karını) boşaltmak” anlamını kaybetmekle birlikte TT’de yeni anlamalar da kazanmıştır.

AT’de fiil -o->-e- ve -ı->-i- ses değişimleriyle “yerit-” şeklinde “Yürümeye, hareket etmeye mecbur etmek / yürümesine yardım etmek, gezdirmek, dolaştırmak; sevk etmek, hücum etmek; bir şeyin içine girmeye mecbur etmek, dâhil etmek, sokmak; hayata geçirmek, icra etmek / teklif etmek, ileri sürmek veya kabul ettirmeye çalışmak; daldırmak, sokmak; aldatarak birisine satmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “(ilaç vb. karını) boşaltmak” anlamını kaybetmekle birlikte AT’de yeni anlamalar da kazanmıştır. Ayrıca AT’de fiilin “yortdur-” şeklinde “Yortmaya, koşmaya mecbur etmek; boşu boşuna gezmeye mecbur etmek” anlamıyla yer alan şekline de rastlanmaktadır.

Yoza-:

Yoza-: (koyun vb.) kısırlaşmak, çiftleştiği hâlde gebe kalmamak (BA yoza- / kısır bol-: -kısırdan başka hayvan- kısır kalmak)

Köy yozadı. Koyun kısırlaştı ve gebe kalmadı. (s.385)

Fiil TT ağızlarında varlığını korumaktadır. Fiil TT ağızlarında -a>Ø ses değişimiyle “yoz-” şeklinde “Bitki, hayvan, zamanla soysuzlaşmak, bozulmak, yabanıllaşmak (Isparta, Denizli, İzmir, Manisa, Muğla); kök salamayıp, gelişmemek (fidan vb.)(Denizli, Aydın, İzmir, Adana, Antalya, Muğla); aşı tutmamak (İzmir); zayıflamak (Burdur); isteğinden caymak, bir şeyden soğumak (Denizli, Aydın, İzmir, Manisa, Çankırı, Niğde, İçel, Antalya, Muğla); Tavuk, kuluçkaya yatmaktan caymak, yumurtlamaz olmak (Isparta, Aydın, İzmir, Kütahya, Kırşehir, Tekirdağ); cinsel kızgınlığı geçmek (Aydın, Manisa, Amasya) anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Yuban-:

Yuban-: (kendini işten) alıkoyup savsaklamak (BA yuban-: çekinmek, bırakmak)

Er iştin yubandı. Adam işi savsakladı. (s.383)

Fiil TT ağızlarında varlığını korumaktadır. Fiil TT ağızlarında ses değişimi yaşamadan “yuban-” şeklinde “Gecikmek, ayak sürümek (Kars, Erzurum, Van)” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “yuban-” şeklinde “Gecikmek, bir işe vaktinde başlanmamak, acele etmemek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Yubat-:

Yubat-: savsaklatmak, başkasını savsaklamak için zorlamak (BA yubat-: savsaklatmak, savsaklamayı emretmek. Asıl anlamı: hile etmek -Yubıla-: aldatmak)

Ol işig yubattı. O, işi savsaklattı ve başkasını da savsaklamak için zorladı. (s.331)

Fiil TT ağızlarında varlığını korumaktadır. Fiil TT ağızlarında ses değişimi yaşamadan “yubat-” şeklinde “Geciktirmek, bekletmek (Ordu, Van)” anlamında yer almaktadır. TT ağızlarında fiil, DLT’deki ettirgenlik anlamını kaybetmekle birlikte anlamını korumaktadır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “yubat-” şeklinde “Vaktinde yapmamak,

geciktirmek, uzatmak, acele etmemek” anlamında yer almaktadır. AT’de fiil, DLT’deki ettirgenlik anlamını kaybetmekle birlikte anlamını korumaktadır. AT’de fiilin “yubandır-” şekline de rastlanmaktadır.

Yudruklan-:

Yudruklan-: avucunun tamamını yummak, yumruk yapmak (BA yudhruklan-: elini yumruk yapmak)

Er yudruklandı. Adam avucunun tamamını yumdu (yumruk yaptı). (s.394)

TT’de fiil -d->-m- ses değişimiyle “yumruklan-” şeklinde “Yumrukla vurulmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek TT’de yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

TT’de fiil -d->-m- ses değişimiyle “yumruklan-” şeklinde “Yumrukla dövülmek, vurulmak, yumruk darbesi yemek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek AT’de yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Yugrul-:

Yugrul-: yoğrulmak (BA yoğrul-: yoğrulmak)

Un yugruldu. Hamur yogruldu. (s.391)

TT’de fiil -u->-o- ve -g->-ğ- ses değişimleriyle “yoğrul-” şeklinde “Yoğurma işi yapılmak veya yoğurma işine konu olmak; özellikleri, nitelikleri birbirine karıştırılmak; metal kap bir yere çarparak bir yanı eğrilmek, yamulmak; bazı konularla sürekli uğraşma sonucu deneyim sahibi olmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil -u->-o- ve -g->-ğ- ses değişimleriyle “yoğrul-” şeklinde “Baskı altında veya el vs. ile ovuşturulmak, yoğurmak fiiline konu olmak; oluşmak, meydana gelmek / yapılmak, meydana getirilmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Yogurt-:

Yogurt-: yoğurtmak (BA yogurt-: yoğurtmak)

Ol anar un yogurttu. O, ona hamur yogurttu. (s.528)

TT’de fiil -u->-o- ve -g->-ğ- ses değişimleriyle “yoğurt-” şeklinde “Yoğurma işini yaptırmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil -u->-o- ve -g->-ğ- ses değişimleriyle “yoğurt-” şeklinde “Yoğurma işini yaptırmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Yuldra- / yuldrı- / yaldrı- / yaldıra-:

Yuldra- / yuldrı-: (kılıç mücevher vb. şeyler) ışıldamak, parlamak (BA yoldra- / yoldrı-: -maden ve cevher- parlamak)

Yaldrı- / yaldıra-: (güneş) biraz parlamak; (şimşek, ateş vb.) az ışık vermek (BA

Kūn yaldırdı. Güneş biraz parladı. Şimşek, ateş ve her şey az ışık verirse buna yaldıradı denir.

Kılıç yuldradı. Kılıç ışıldadı. Bütün mücevherler de aynıdır. (s.528)

TT’de fiil yıldıra- (fiil)> yıldırım (isimden fiil) şeklinde ek alarak isimleşmiş hâlde yer almakta ve kelimenin temelindeki “parlamak” anlamını korumaktadır. DLT’deki fiil kökünü “yıldırım” kelimesinde koruyan fiil, TT’de “Gök gürültüsü ve şimşekle görülen, hava ile yer arasındaki elektrik boşalması, saika; çok hızlı yapılan, olan” anlamlarıyla varlığını sürdürmektedir.

AT’de fiil y->Ø ses düşmesi ile yıldıra- (fiil)> ıldırım (isimden fiil) şeklinde ek alarak isimleşmiş hâlde yer almakta ve kelimenin temelindeki “parlamak” anlamını korumaktadır. DLT’deki fiil kökünü “ıldırım” kelimesinde koruyan fiil, AT’de “Büyük ışık parlaması ve gök gürültüsüyle ortaya çıkan bulutlar arasında veya buluttan yere elektrik boşalması, saika, yıldırım” anlamıyla varlığını sürdürmektedir.

Yultur-:

Yultur-: birini fidye vermeye zorlamak, fidye verdirmek; yoldurmak (BA yoldur-: para verdirerek köleyi azat ettirmek, yoldurmak)

***Ol bulunug yulturdı.** O, birisini tutsağın fidyasını vermeye zorladı.*

***Ol kulın yulturdı.** O, kölesini, kendi kendisini sahibinden satın alması için yönlendirdi.*

***Ol takagunı yulturdı.** O, tavuk vb. şeylerin tüyünü yoldurdu. (s.38)7*

TT’de fiil -u->-o- ses değişimiyle “yoldur-” şeklinde “Yolma işini yaptırmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki sadece “yoldurmak” anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

AT’de fiil -u->-o- ses değişimiyle “yoldur-” şeklinde “yolma işini başkasına yaptırmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki sadece “yoldurmak” anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Yulun-:

Yulun-: yolunmak; fidye ödeyip azat edilmek; bedel ödenip boşanmak (BA Yolun-: yolunmak; azat edilmek, bırakılmak; boşanmak)

***Saç yulundu.** Saç yolundu.*

***Kul yulundu.** Köle, bedelini sahibine ödedikten sonra azat edildi.*

***Uragut yulundu.** Kadın ücretini vererek boşandı. (s.384)*

TT’de fiil -u->-o- ses değişimiyle “yolun-” şeklinde “Yolma işi yapılmak, çekilip koparılmak; çok kederlenerek çırpınmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “fidye ödeyip azat edilmek; bedel ödenip boşanmak” anlamlarını kaybetmekle birlikte TT’de yeni bir anlam da kazanmıştır.

AT’de fiil -u->-o- ses değişimiyle “yolun-” şeklinde “Tüyleri çekilip kökünden çıkarılmak, yolmak fiiline konu olmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki sadece “yolunmak” anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

Yumgaklan-:

Yumgaklan-: (nesne) top hâline gelmek ve yuvarlanmak (BA yumgaklan-: yumak, yuvarlak yapılmak)

Yumgaklandı nēŋ. Nesne top hâline geldi ve yuvarlandı.(s.394)

TT’de fiil -g->Ø ses değişimiyle “yumaklan-” şeklinde “Yumak durumuna gelmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki yuvarlanmak anlamını taşımamaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

AT’de fiil -g->Ø ve -k->-q- ses değişimleriyle “yumaqlan-” şeklinde “Sarılarak yumak hâline getirilmek; yumağa dönmek, toplanıp yumak hâlini almak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Yumluş-:

Yumluş-: (gözler vb.) yumuluşmak (BA yumluş-: yumulmak)

Közler yumluşdı. Gözler yumuluştı.(s.390)

TT’de fiil “yumul-” şeklinde işteşlik ekini kaybederek “Kapanmak, örtülmek; kısılmak, örtülür gibi olmak; iki büklüm olmak; kendini bir işe istekle vermek, girişmek, saldırmak, atılmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Yumşa-:

Yumşa-: yumuşamak (BA yumşa-: yumuşamak)

Yumşadı nēŋ. Nesne yumuşadı. (s.475)

TT’de fiil Ø>-u- ses değişimiyle “yumuşa-” şeklinde “Sertliği kalmamak, yumuşak duruma gelmek; öfkesi, kızgınlığı, inadı geçmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil -l yapım eki ile “yumşal-” şeklinde “Yumuşak, elastiki hâle gelmek, sertliğini katılığını kaybetmek; zayıflamak, azalmak, keskinliği, şiddeti gitmek; mülayimleşmek; hiddeti, siniri, gazabı geçmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Yumşat-:

Yumşat-: yumuşatmak; (deri için) tabaklamak; (söz için)çok söylemek; Kur’an’ı hızlı okuyup ezberlemek (BA yumşat-: sepiletmek, yumuşatmak, sözü veya kitabı çabuk çabuk söylemek ve okumak)

Ol teri yumşattı. O, deriyi tabakladı

Ol katıg neñni yumşattı. O, sert nesneyi yumuşattı. (s.343)

TT’de fiil Ø>-u- ses değişimiyle “yumuşat-” şeklinde “Sertliğini gidermek, yumuşak duruma getirmek; kabalığını, katılığını, sertliğini veya acımasızlığını ortadan kaldıracak duruma getirmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki sadece “yumuşatmak” anlamını korumakla birlikte TT’de yeni bir anlam da kazanmıştır.

AT’de fiil -l yapım eki ile “yumşalt-” şeklinde “Yumuşak, elastiki hâle getirmek, sertliğini katılığını gidermek; hiddetini, inadını, gazabını azaltmak, razı etmek, etmeye çalışmak / hiddetini gidermek, merhamet hissi uyandırmak / keskinliğini, şiddetini azaltmak; mülayimleştirmek / biraz rahatlamak, ağrısını, şiddetini azaltmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki sadece “yumuşatmak” anlamını korumakla birlikte AT’de yeni anlamlar da kazanmıştır.

Yumurla-:

Yumurla-: toplamak (BA yumurla-: yumru yapmak, toplamak)

Ügür sürüg kōy tewe yundı bile / Yumurlayu erkenin sūtin sagar. Koyun, deve ve at sürülerine sahip olan kimse sütlerini sağmak için onları toplar ve onlardan faydalanır. (s.168)

TT’de fiil yer almamaktadır.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “yumurla- / yumrula-” şeklinde “Yumru, yuvarlak hâle getirmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Yumurlan-:

Yumurlan-: Oğuz lehçesinde (insanlar) toplanmak (BA yumurlan-: toplanmak (Oğuzca)

Kişi yumurlandı. İnsanlar toplandı. (s.312)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “yumrulan- / yumurlan-” şeklinde “Yumru durumuna gelmek, yumru gibi olmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil “yumrulan-” şeklinde “Yumru olmak, yumru, yuvarlak hâle getirmek; şişmanlamak” anlamlarında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Yun-:

Yun-: yıkanmak; Oğuzcada abdest almak [(BA yun- / çun-:yunmak, yıkanmak (Türklerce); abdest almak (Oğuzlarca)]

Er suwda yundu. Adam suda yıkandı

Er yundu. Adam abdest aldı. (s.378)

Suwda yundum. Suda yıkandım. (s.331)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “yun-” şeklinde “Yıkanmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “abdest almak” anlamını kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamdan (uzunluğu / uzun ünlüyü belirtmek için araya -y- sesi girmiştir. Söyleyişte yun- şeklinde) “yuyun-” şeklinde “Elini yüzünü, vücudunu yıkamak, banyo yapmak; ıslanmak, üzerine çiy düşmek, nemlenmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Yügrüş-:

Yügrüş-: koşuşmak (BA yügrüş-: koşuşmak)

Oğlan yügrüşdi. Çocuklar vb. koşuştu. (s.389)

TT’de fiil yer almamaktadır.

AT’de fiil -g->-y- ses değişimiyle “yüyürüş-” şeklinde “Beraberce koşuşmak, koşarak gelmek / koşarak yarışmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Yügür-:

Yügür-: koşmak (BA yüg(ü)r-: -at- koşmak, yügrükçe koşmak; seğırtmek; beze eriş yapmak)

Er yügürdi. Adam hızlı koştı. (s.379)

Fiil TT ağızlarında yer almaktadır. Fiil TT ağızlarında -g->-ğ- ses değişimi ile “yüğü-” şeklinde “Koşmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil -g->-y- ses değişimiyle “yüyür-” şeklinde “Koşmak, koşarak gitmek, hızlı koşmak, hızlı gitmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Yügürt-:

Yügürt-: (birini) koşturmak (BA yügürt-: koşturmak)

Ol anı yügürtti. O, onu koşturdu. (s.528)

Fiil TT ağızlarında varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil -g->-ğ- ses değişimiyle “yüğürt-” şeklinde “Koşmak (Çorum, Tokat)” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki ettirgenlik anlamını kaybederek anlamını sürdürmektedir.

AT’de fiil -g->-y- ses değişimiyle “yüyürt-” şeklinde “Koşmaya, süratli gitmeye mecbur etmek, koşturmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır.

Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Yükle-:

Yükle-: yüklemek (BA yükle-: yüklemek)

Ol teweke y k yükledi. O, deve vb.ne y k yükledi. (s.476)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “yükle-” şeklinde “Bir yere, taşınması için belli ağırlıkta eşya veya araç gereç koymak; bir bilgisayar, disket vb.ne gerekli bilgileri aktarmak; belli bir hizmeti kullanabilmek için özel bir karta gerekli verileri aktarmak; bir yükümlülük altına sokmak, sorumlu tutmak; bir suçu birinin üstüne atmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “yüklü-” şeklinde “Taşınacak şeyleri taşıma vasıtasına koymak, doldurmak / sırtına y k almak, koymak / taşımak için vermek; üzerine çok iş havale etmek, görevini vazifesini ağırlaştırmak; elektrik enerjisi vermek, aktarmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Yüklet-:

Yüklet-: yükletmek (BA y klet- / y k let- / y klet-: yükletmek, y klettirmek; oka yelek taktırmak)

Ol y k y kletti. O, ona y k y kletti. (s.344)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “y klet-” şeklinde “Yükleme işini yaptırmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil ses değişimi yaşamadan “y klet-” şeklinde “Yükleme işini yaptırmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Y kse-:

Y kse-: (nesne) yükselmek ve uzamak (BA yükse-: yükselmek, uzamak)

Yüksedi nēḡ. Nesne yükseldi ve uzadı. (s.475)

TT’de fiil -l yapım eki ile “yüksel-” şeklinde “Yükseğe çıkmak; fiyat, çoğalmak; artmak; aşaması artmak; unvan, rütbe vb. ilerlemek; güçlenmek, şiddetlenmek; yüce duruma gelmek, yücelmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil -l yapım eki ile “yüksəl-” şeklinde “Yükseğe, yükseklerle tırmanmak / ufukta görünmek, çıkmak, tulu etmek; artmak, çoğalmak, seviye olarak yükseklerle çıkmak / artmak, güçlenmek, şiddetlenmek / mükemmelleşmek, iyileşmek; saygısı nüfuzu, hürmeti, mevkisi, değeri artmak; tanınmak, meşhurlaşmak / ilerlemek, gelişmek; daha yüksek, daha mesuliyetli vazifeye, göreve geçmek, mevkisi yükselmek; duyulmak, gelmek (ses); uzaktan veya yakından görünmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Yükset-:

Yükset-: yükseltmek (BA yükset-: yükseltmek)

Ol tām yüksetti. O, duvarı yükseltip inşa etti. (s.343)

TT’de fiil -l yapım eki ile “yükselt-” şeklinde “Yükseğe çıkarmak, yukarı kaldırmak; güçlendirmek, şiddetlendirmek; yüksek bir düzeye getirmek, geliştirmek; aşama ve mevki bakımından daha yüksek duruma getirmek; değerini olduğundan daha çok göstermek; bir sayıyı kendisiyle birkaç kez çarpmak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil -l yapım eki ile “yüksəlt-” şeklinde “Daha yüksek hâle getirmek, yüksekliğini artırmak; güçlendirmek, kuvvetlendirmek / daha yüksek basamağa kaldırmak; mükemmelleştirmek; rolünü, önemini, saygısını daha da artırmak anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Yülit- / yülüt-:

Yülit- / yülüt-: tıraş ettirmek (BA yülit- / yülüt-: yülütmek, tıraş ettirmek)

Er saçın yülitti. Adam başını tıraş ettirdi. (s.332)

Fiil TT ağızlarında varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil ses değişimi yaşamadan “yülüt-” şeklinde “Tıraş ettirmek, tüylerini yolmak (Aydın, Manisa, Kütahya, Eskişehir, Bolu, Zonguldak, Kastamonu, Çankırı, Çorum, Samsun, Malatya, Gaziantep, Maraş, Hatay, Sivas, Kırşehir, Antalya, Muğla); ormandaki ağaçları iyice budamak (Ankara); ucunu sivirtmek (Zonguldak) anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kotumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Fiil AT ağızlarında varlığını korumaktadır. AT ağızlarında fiil -ü->-u- ses değişimiyle “yulut-” şeklinde “Kırkmak (Qax)” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Yümtür-:

Yümtür-: yumdurmak (BA yümtür-: yumdurmak)

Ol anıñ közin yümtürdi. O, onu gözünü yumdurdu. (s.387)

TT’de fiil -ü->-u- ve -tür>-dur ses değişimleriyle “yumdur-” şeklinde “Yummasını sağlamak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil -ü->-u- ve -tür>-dur ses değişimleriyle “yumdur-” şeklinde “Yummaya mecbur etmek; kapatmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Yüreklen-:

Yüreklen-: yüreklenmek, şecaat göstermek (BA yüreklen-: cesaret göstermek, yiğitlenmek)

Er yüreklendi. Adam vb. yüreklendi, şecaat gösterdi (teşecce’a)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “yüreklen-” şeklinde “Korkusuz duruma gelmek, yiğitlenmek, cesaretlenmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT'de fiil y->Ø ses değişimiyle “ürəklən-” şeklinde “Cesaretlenmek, cesareti artmak, cesaret etmek” anlamında yer almakta ve DLT'deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Yüzkeş-:

Yüzkeş- (?): yüz yüze gelmek (?) (BA yüzkeş-: yüze çıkmak)

Kızıl sarıg arkaşıp / Yipgin yaşıl yüzkeşıp / Bir birgerü yörgeşıp / Yalñuk anı tañlaşur. Sarı, kırmızı tomurcuk ve çiçekler yığılıyorlar. Yeşil ve mor reyhanlar birbirlerine sarılıyor; insanlar buna hayran oluyor. (s.170)

TT'de fiil -k->-l- ses değişimiyle “yüzleş-” şeklinde “Bir olayı ileri sürenle, inkâr eden kimseler yüz yüze gelerek sözlerini tekrarlamak; yüz yüze gelmek; farkına varmak, iyice anlamak” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT'deki anlamını korumakla birlikte TT'de yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT'de fiil y->Ø ve -k->-l- ses değişimleriyle “üzleş-” şeklinde “Karşı karşıya gelmek, birbirine rastlamak, karşılaşmak; yüz yüze gelmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT'deki anlamını korumakla birlikte AT'de yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

Yüzlen-:

Yüzlen-: itibar sahibi olmak; yüzü (birine) dönmek (BA yüzlen-: yüzünü dönmek, saygı sahibi olmak; halktan hizmet istemek)

Er yüzlendi. Adam insanlar arasında itibar sahibi oldu.

Ol maña yüzlendi. O yüzünü bana döndü. (s.392)

TT'de fiil ses değişimi yaşamadan “yüzlen-” şeklinde “Şımarlamak, yüz bulmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT'deki anlamlarını kaybederek TT'de yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

AT'de fiil y->Ø ses değişimiyle “üzlən-” şeklinde “Kaplanmak, yüzü bir şeyle kaplanmak; yüzeysel olarak sürülmek, işlenmek, kazılmak; iyileri irileri seçilmek; arsızlaşmak, yüzüzleşmek” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT'deki anlamlarını

kaybederek AT’de yeni anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Yüzdür- / yüztür-:

Yüzdür- / yüztür-: (suda) yüzdürmek; (deri) yüzdürmek (BA yüztür-:yüzdürmek)

Ol anar kōy yüztürdi. O, ona koyun vb. şeyleri yüzdürdü.

Ol anı suwda yüztürdi. O, onu suda yüzdürdü. (s.387)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “yüzdür-” şeklinde “Yüzmesini sağlamak veya yüzme işini yaptırmak; batmış veya karaya oturmuş tekneyi suyun yüzüne çıkarıp yüzer duruma getirmek” ve “Derisini çıkarttırmak, derisini soydurtmak” anlamlarında olmak üzere iki ayrı madde başı olarak yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamlarını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde anlam genişlemesi görülmektedir.

AT’de fiil y->Ø ses değişimiyle “üzdür-” şeklinde “Yüzmesine sebep olmak veya vasıta olmak, yüzmeye mecbur etmek” anlamlarında yer almaktadır. Fiil DLT’deki “(deri) yüzdürmek” anlamını kaybetmiştir. Dolayısıyla fiilde anlam daralması görülmektedir.

2.3. Birleşik Fiiller

Alkış bir-:

Alkış bir-: övmek

Yalavaçka alkış birgil. Peygamber aleyhisselâma salavat getir.

Fiil TT ağızlarında varlığını korumaktadır. TT ağızlarında fiil b->v- ve -i->-e- ses değişimleri ile “alkış ver-” şeklinde “Dua etmek, iyi dileklerde bulunmak” anlamında (Tokat, Gümüşhane, Kahramanmaraş, Sivas, Yozgat) yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

And bir-:

And bir-: ant vermek

Bıçgas bitig kılurlar / And key yeme birürler / Xāndın basut tilerler / Basmıl

Çomul tirgeşür. Yabaku Savaşında hakani yardıma çağırıyor. Benim kavmim meliğe karşı gelmeyeceklerine dair ahit ve bîat sözleşmesini yazıyor. Şu anda Basmıl ve Çomul tayfaları bizimle savaşmak için toplanıyorlar. Bunun üzerine hakan onlara yetiştirdi ve onları yağmalayıp esir aldılar. (s.200)

TT’de fiil -d>-t, b->v- ve -i->-e- ses değişimleri ile “ant ver-” şeklinde “Allah aşkına, çocuklarının başı için vb. sözlerle karşısındakini bir şeye zorlamak” anlamıyla yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumuştur. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil b->v- ve -i->-e- ses değişimleri ile “and ver-” şeklinde “Yemin vermek, kutsal ve aziz sayılan bir şahsın veya bir şeyin adını anarak rica etmek, yalvarmak” anlamıyla yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını korumuştur. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Başra kak-:

Başra kak-: başa kakmak

Ötrük utun ogrılayu yüzke bakar / elgin tüşüp birmiş aşığ başra kakar. Bugün sadece hilekâr ve adi adamlar kaldı. Konuğunun yüzüne hırsızmış gibi bakar. Yedirdiğini başına kakarak yolcu konuğunu minnet altında bırakır. (s.50)

TT’de fiil “başına kak-” şeklinde “Yapılan bir iyiliği yüzüne vurarak birini üzme” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil k->q- ve -k>-x ses değişimleri ile “başqa qax-” şeklinde “Yaptığı iyiliği yüzüne söyleyerek, hatırlatarak utandırmak, rencide etmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Bir kıl-:

Bir kıl-: birleştirmek

Alplar arıg alkışur / küç bir kılıp arkaşur / bir bir üze alkaşur / edgermedip ok atar. Kahramanlar birbirlerini yok ediyorlar. Birbirlerine vererek güçlerini topladılar. Yardım maksadıyla birbirlerini övüyorlar. Her biri ölüme aldirmeden ok atıyor. (s.110,

111)

TT’de fiil kıl- yardımcı fiil yerine ol- yardımcı fiiliyle kullanılarak “bir ol-” şeklinde “Birleşmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını ettirgenlik anlamını kaybederek korumaktadır.

AT’de fiil kıl- yardımcı fiil yerine ol- yardımcı fiiliyle kullanılarak “bir ol-” şeklinde “Birleşmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını ettirgenlik anlamını kaybederek korumaktadır.

Ik tut-:

Ik tut-: hıçkırık tutmak

Anı ik tuttu. Onu hıçkırık tuttu.

TT’de fiil Ø>h- ses değişimi ile “hık tut-” şeklinde “Hıçkırık tutmak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Köz at-:

Köz at-: göz atmak (BA köz at-: gözetmek; gözetilmek)

Köz attı. O beni bekleyerek bana göz attı. (s.328)

TT’de fiil k->g- ses değişimiyle “göz at-” şeklinde “Kısa bir süre, fazla dikkat etmeden bakıvermek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil k->g- ses değişimiyle “göz at-” şeklinde “Gözle işaret vermek, göz kırpmak” anlamında yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamını kaybederek AT’de yeni bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilde başka bir anlama geçiş söz konusudur.

Öç al-:

Öç al-: öc almak, intikam almak

Alp Er Tunga öldi mü / isiz ajun kaldı mu / öðlek öçin aldı mu / emdi yürek yırtılır. Afrâsiyab Han öldü mü; hırçın ve kötü dünya onsuz kaldı mı; felek ondan intikamını ve öcünü aldı mı? Şimdi zamana kızmaktan ve onun saltanatına üzülmekten yürek yırtılır. (s.19)

TT’de fiil ses değişimi yaşamadan “öç al- / öcünü al-” şeklinde “Yapılan bir kötülüğün acısını kötülük yaparak çıkarmak, intikam almak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil -ç>-c ses değişimiyle “öc al-” şeklinde “İntikam almak” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Öğüt bir-:

Öğüt bir-: öğüt vermek

Us es körüp yüksek kalık kodı çokar / bilge kişi öğüt birip tawrak ukar. Akbaba ev görürse yüksek gökten inerek üzerine kapanır. Hikmetli adamın da avı öğüttür, onu iştince ezberleyip anlar. (s.368)

Fiil TT’de -g->-ğ-, b->v- ve -i->-e- ses değişimleriyle “öğüt ver-” şeklinde “Bir kimseye yapması veya yapmaması gereken şeyler için yol göstermek, nasihat etmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de -g->-y-, -t->-d, b->v- ve -i->-e- ses değişimleri “öyüd ver-” şeklinde “Birini kötü hareketlerden, yollardan sakındırmak için nasihat etmek” anlamında yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Ötünç bir-:

Ötünç bir-: borç vermek

Men anar yarmak ötünç birdim. Ben ona parayı borç olarak verdim. (s.532)

TT’de fiil -t->-d-, b->v- ve -i->-e- ses değişimleriyle “ödünç ver-” şeklinde “Geri almak üzere birine mal, para, eşya vb. vermek” anlamında yer almakta ve DLT’deki

anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Tek tur-:

Tek tur-: Oğuzcada susmak

Tek tur. sus. (s.145)

TT’de fiil, yardımcı fiilde t->d- ses değişimiyle “tek dur-” şeklinde “Uslu durmak, yaramazlık etmemek, sessiz kalmak” anlamıyla yer almakta ve DLT’deki anlamını korumaktadır.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Taḡ at-:

Taḡ at-: şafak sökmek

Taḡ ata yortalım / Budruç kanın irtelim / Basmıl begin örtelim / emdi yiğit yewülsün. Şafak sökünce gidelim; Budruç’un kanını ve öcünü isteyelim. Bu, Yabakulardan, öldürülmüş olan bir adamdır. Basmıl beyini yakalım. Şimdi gençler üşüşüp toplanmalıdır. (s.492)

TT’de fiil -ḡ->-n ses değişimiyle “tan” sözcüğü at- yardımcı fiilinden başka sök- ve ağar- yardımcı fiilleri ile birlikte de kullanılmakta ve “Gün doğmaya başlamak, şafak sökmek” anlamında yer almaktadır. Dolayısıyla fiil DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil t->d- ve -ḡ->-n ses değişimleriyle “dan” sözcüğü at- yardımcı fiilinden başka sök-, ağar-, açıl-, qızar- ve sököl- yardımcı fiilleri ile birlikte de kullanılmakta ve “şafak sökmek, tan yeri ağarmak” anlamında yer almaktadır. Dolayısıyla fiil DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

Taḡ tuḡ et-:

Taḡ tuḡ et-: Ağır bir nesne sert bir şey üzerine düşerken tan tun diye ses çıkarmak

Danḡ duḡ etti ne1ḡ. Nesne ses çıkardı. “ses çıkardı” anlamındaki Taḡ tuḡ etti gibi.

(s.462)

TT’de fiil t->d- ve -η>-n ses değişimleriyle “dan dun et- (konuş-)” şeklinde “Yerli yersiz, ileri geri konuşmak” anlamında yer almaktadır. Dolayısıyla fiil DLT’deki anlamını korumaktadır. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil yer almamaktadır.

Ugur bol-:

Ugur bol-: Oğuzcada (yol) hayırlı ve bereketli olmak

Yöl uğur bolsun. *Yol hayır ve bereket içinde geçsin. Bu söz, sefer korumakla birlikte başka bir durum için kullanılmaz.* (s.25, 26)

TT’de fiil -g->-ğ- ses b->Ø değişimleriyle “uğur ola / uğurlar olsun” şeklinde yer almakta ve “Esenlikle git, yolun açık olsun” anlamında kullanıldığı görülmektedir. Fiil DLT’deki anlamını korumuştur. Dolayısıyla fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de fiil -g->-ğ- ses b->Ø değişimleriyle “uğur(lar) olsun” şeklinde “Bir işe başlayan kimseye veya devam edene başarı, galibiyet, mutluluk arzusu bildirir.” anlamıyla yer almaktadır. Fiil DLT’deki anlamından daha geniş bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla fiilin anlam genişlemesi yaşamıştır.

3. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmada Dîvânu Lugâti't-Türk'teki fiillerin Türkiye Türkçesinde ve Azerbaycan Türkçesinde yer alan şekilleri tespit edilmiş ve bu fiiller eş ve art zamanlı olarak ses ve anlam bakımından incelenmiştir. Bu incelemede 310 basit fiil, 884 türemiş fiil, 17 birleşik fiil ve 3 ikileme şeklinde fiil olmak üzere toplam 1212 fiilin varlığını koruduğu sonucuna ulaşılmıştır. Varlığını her iki lehçede de kaybettiği tespit edilen fiiller; 101 basit fiil, 1622 türemiş fiil, 108 birleşik fiil ve 9 ikileme şeklinde yer alan fiiller olmak üzere toplam 1840 tanedir.

3.1. Ses Değişimleri

Her iki lehçede de 75 basit fiil, 118 türemiş fiil olmak üzere 193 fiil ses değişimi yaşamadan günümüze kadar varlıklarını korumuşlardır. Bu fiillerin listesi Ek 1 ve Ek 2'de sunulmuştur. Ses değişimleri açısından fiiller incelendiğinde aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

1. k->q- Ses Değişimi

Karahanlı Türkçesi döneminde kelime başındaki /k/ sesinin Azerbaycan Türkçesinde /q/ sesine dönüştüğü görülmektedir. Tespit edilen k->q- değişimi 120 tanedir.

kakıl->qaxıl-

kaç->qaç-

2. -k->-q- Ses Değişimi

Birden çok heceden oluşan fiillerde de AT'de kelime içindeki /k/ sesi /q/ sesine dönüşmüştür. Bu çalışmada -k->-q- ses değişimi 15 fiilde tesit edilmiştir.

kaşukla->qaşıqla-

kapgaklan->qapaqlan-

koltukla->qoltuqla-

çıbıkla->çubuqla-

3. k->g- Ses Değişimi

Karahanlı Türkçesi döneminde /k/ sesi ile başlayan fiillerde Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesinde çoğunlukla k->g- ses değişimi görülmektedir.

TT'de varlığını koruduğu kaydedilen /k/ sesiyle başlayan 76 fiilden 61'inde k->g-

ses değişimi görülürken 13'  ölçünlü dilde, 2'si TT ağızlarında olmak üzere 15 fiil kelime başındaki /k/ sesi korumuştur.

Kemiş->kemiş (TT ağızları)

kes->kes-

kökle->kökle-

AT'de varlığını koruduğu kaydedilen /k/ sesi ile başlayan 68 fiilden 48'inde k->g- ses değişimi görülürken 20 fiil kelime başındaki /k/ sesi korumuştur.

ke ->ke -

k  ->k  -

k   r->k   r-

ki igle->k   kle-

4. b->v- Ses Değişimi

TT'de biri ağızlarda olmak üzere 4, AT'de ise 4 fiilde b->v- tespit edilmiştir.

bar->var-

bir- / bir- / ber->ver-

bartur->vardır-

biril->veril-

beriş- /beriş->veriş- (TT ağızları)

 t n  bir->  d n  ver- (TT)

ant bir->ant ver- (TT)

ant bir->and ver- (AT)

 ğ t bir-> ğ t ver- (TT)

 ğ t bir-> y d ver- (AT)

5. b->  Ses Düşmesi

Her iki lehçede de ölçünlü dilde sadece bol->ol- fiilinde b->  ses düşmesi tespit edilmiştir.

6. b->m- Ses Değişimi

Her iki lehçede de ölçünlü dilde sadece bele- / b le->mele- fiilinde b->m- ses değişimi görülmektedir.

7. b->p- Ses Değişimi

AT'de 4 fiilde, TT'de 11 fiilde b->p- ses değişimi kaydedilmiştir.

b->p- ses değişimleri incelendiğinde bazı kelimelerde AT'de kelime başında korunan

/b/ sesi TT’de /p/ sesine,

TT’de kelime başında korunan /b/ sesi ise AT’de /p/ sesine dönüşmüştür.

bış->bış- (AT)

bış->piş (TT)

boz->poz- (AT)

boz->poz- (AT)

8. c->y- Ses Değişimi

Her iki lehçede de sadece cun- / yun->yun-, cet- /yet- / yit->yit- fiillerinde c->y- ses değişimi görülmektedir. Bu fiillerin /y/ sesi ile başlayan şekilleri aynı zamanda DLT’de de yer almaktadır.

9. m->b- Ses Değişimi

TT’de varlığını koruduğu kaydedilen /m/ sesi ile başlayan 12 fiil incelendiğinde, 10’unda m->b- ses değişimi görülmektedir. Sadece mayış- ve yansıma sözcük olan muyav-fiillerinde kelime başında /m/ sesinin korunduğu görülmektedir. TT’de çoğunlukla kelime başındaki /m/ sesinin /b/ sesine dönüştüğü görülmektedir.

mun->buna-

man->ban-

meñze->benze-

muñad->bunat-

AT’de varlığını koruduğu kaydedilen /m/ sesi ile başlayan 8 fiil incelendiğinde 2’sinde m->b- ses değişimi görülmektedir bu fiiller aşağıda verilmiştir.

meñze->benze-, meñzet->benzet-

AT’de kelime başındaki /m/ sesi TT’ye göre daha çok korunmuştur. AT’de /m/ sesinin korunduğu fiiller aşağıda verilmiştir.

mün->min-

mündür->mindir-

münül->minil-

müneş->miniş-

monçaklan->muncuqlan-

muyav->miyo(v)la / miyolda-

10. -d->-y- Ses Değişimi

Bu çalışmada 34 fiilde -d->-y- ses değişimi tespit edilmiştir. Kelime içindeki tüm /d/

sesleri TT ve AT'de /y/ sesine dönüşmüştür. TT'de 30 fiilde, AT'de 25 fiilde -d->-y- ses değişimi görülmektedir.

boğu->boya-

oğun->uyan (TT)

oğun>oyan- (AT)

ağaklan->ayaklan(TT)

ağaklan->ayaqlan- (AT)

11. -d->-y- Ses Değişimi

Her iki lehçede de kadıt- ve bedüt- fiillerinde -d->-y- ses değişimi görülmektedir.

kadıt->kayıt-(TT)

kadıt->qayıt (AT)

bedüt->büyüt-(TT)

bedüt-> böyüt- (AT)

12. -đ->-t Ses Değişimi

TT'de 2, AT'de 1 fiilde -đ->-t- ses değişimi tespit edilmiştir.

muñađ->munat- (TT ağızları)

kūđ- / kūđ->güt- (TT)

kūđ- / kūđ-> güd- (AT)

13. -đ->-y Ses Değişimi

AT'de 2, TT'de 3 fiilde -đ->-y ses değişimi görülmektedir.

keç- /ket->giy (TT)

buç->buy- (AT ve TT)

keç- /ket->gey (AT)

yoğ->yoy- (TT ağızları)

14. t->d- Ses Değişimi

Her iki lehçede de kelime başında yer alan /t/ sesleri çoğunlukla /d/ sesine dönüşmüştür. AT'de 95, TT'de 95 fiilde t->d- ses değişimi kaydedilmiştir ve çoğunlukla da her iki lehçede aynı fiillerde bu ses değişimi görülmektedir.

t->d- ses değişimleri incelendiğinde bazı kelimelerde AT'de kelime başında korunan /t/ sesinin TT'de /d/ sesine, TT'de kelime başında korunan /t/ sesinin ise AT'de /d/ sesine

dönüştüğü görülmüştür.

tök->tök- (AT)

tök->dök- (TT)

tepreş->terpeş- (AT)

tepreş->depreş- (TT)

tartış->dartış- (AT)

tartış->tartış- (TT)

taşıt->daşı- (AT)

taşıt->taşıt- (TT)

15. -t->-d- Ses Değişimi

AT'de 14'ü ettirgenlik ekinde olmak üzere 28 fiilde -t->-d- ses değişimi görülmektedir. TT'de 7'si ettirgenlik ekinde olmak üzere 16 fiilde -t->-d- ses değişimi görülmektedir. TT'de ettirgenlik eki ünsüz uyumuna uyarak -tİr / -dİr şekillerinde görülürken AT'de ünsüz -d'li şekildedir -dİr. AT'de ünsüz uyumunun daha zayıf olduğu görülmektedir.

16. -t>-d Ses Değişimi

AT'de 2 fiilde -t>-d ses değişimi görülmektedir.

Ut->ud-

yut->ud-

17. y->Ø Ses Değişimi

TT'de 7'i ölçünlü dilde 2'si ağızlarda olmak üzere 9, AT'de ise 22 fiilde y- sesinin düştüğü görülmektedir.

yüreklen> ürəklən- (AT)

yıgaçlan-> ağaçlan- (TT)

yüzdür-> üzdür- (AT)

yigren-> iğren- (TT) / yigren->iyrən- (AT)

yut->ud- (AT)

yırla->ırla- (TT ağızlarında)

ıgla- / yıgla->ağla-

yıdı->iyi- (AT)

18. Ø>y- Ses Değişimi

TT'de 2, AT'de 5 fiil kelime başında /y/ ses türemesi ile varlığını korumaktadır.

oprət->yıprat- (TT)

ırga->yırğala- (AT)

opra->yıpra- (AT / TT)

ıge->yeyələ- (AT)

ırgal- /ırgan->yırğan- / yırğalan- (AT)

ırgat->yırğat- (AT)

19. Ø>h- Ses Değişimi

AT'de kelime başında 8 fiilde /h/ sesi türemesi görülmektedir. TT'de ise ağızlarda iki fiilde kelime başında /h/ ses türemesi tespit edilmiştir. Bu değişim AT'de ölçünlü dilde iken TT'de halk ağızlarında görülmektedir.

ör->hör- (AT)

öli->hülü- / hölü- (TT ağızları)

imle->himlə- (AT)

ölit->hölüt- / hölü- (TT ağızları)

ışlan-> hislən- (AT)

20. -ŋ->-n- Ses Değişimi

TT'de 27, AT'de ise 21 fiilde -ŋ->-n- ses değişimi görülmektedir.

Sınıla- fiili TT ve AT ağızlarında, siñir fiili AT ağızlarında /ŋ/ sesini korumuştur.

sınıla->siñile- / siğile- / sinile- / singile- (TT Ağızları)

sınıla->zıñıl-da- / zingilde- (AT)

siñir- / siñür->siñir- (AT Ağızları)

Sünüle- ve tenle- fiillerinde ölçünlü dilde, keñeş- fiilinde TT ağızlarında /ŋ/ korunmuştur.

sünüle->süngüle- (TT)

sünüle->süngülə- (AT)

tenleş-> denkleş- (TT)

keñeş->kengeş- (TT ağızları)

21. -k>-x ve -k>-x- Ses Değişimleri

AT'de kelime sonunda 17, kelime içinde 31 olmak üzere 48 /k/ sesinin /x/ sesine dönüştüğü tespit edilmiştir.

bak->bax-

korkıt- / korkut->qorxut-

22. -w->-v- / -w>-v Ses Değişimleri

TT'de 38, AT'de ise 27 fiilde -w->-v- ses değişimi görülmektedir.

awın-> avun- (TT)

awın->ovun- (AT)

çewür->çevir- (TT / AT)

küwen->güven- (TT) / güvən- (AT)

Kelime sonunda ise TT'de 5, AT'de 3 fiilde -w>-v ses değişimi görülmektedir.

iw->iv- (TT)

sew->sev- (TT / AT)

kow->kov- (TT)

kow->qov- (AT)

kew->gev- (TT)

kew->gevele- (AT)

aw->av- (TT ağızları)

23. -a>-o- ve -e>-ö- Ses Değişimleri

AT'de /v/ sesinin yuvarlaklaştırıcı etkisi ile kendinden önce gelen /a/ - /e/ sesi /o/ - /ö/'ye dönüşmüştür.

-a>-o- ses değişimi AT'de 5 fiilde görülmektedir.

kagrul- / kawrul->qovrul-

kawuş->qovuş-

sawur->sovur-

buzagula->buzovla-

muyav->miyolda-

-e>-ö- ses değişimi AT'de 6 fiilde görülmektedir.

kewşeş->gövşəş-

kewret->kövrəlt-

kewre->kövrəl-

kewşe-> gövşə-

kewşen->gövşən çal-

bedüt->böyüt-

Kelime başında ise AT'de 3 fiilde a>o- ses değişimi görülmektedir.

awun->ovun-

awla->owla-

awlan->owlan-

24. Metatez

TT'de 1, AT'de 6 fiilde metatez görülmektedir. AT'de metatezin daha çok görüldüğü sonucuna ulaşılmıştır.

karva->kavra- (TT)	eksü->eskil- (AT)	
tepren->tərpən- (AT)	tepreş->tərpəş- (AT)	terpet->tərpəş (AT)
sıtga->sıqta-(AT)	bekü- / bekiş- / beküş- / bekriş->berkiş- (AT)	

25. ı->a- Ses Değişimi

Her iki lehçede de ölçünlü dilde ıgla- ve ıglaş- fiillerinde ı->a- ses değişimi görülmektedir.

26. -g->Ø Ses Değişimi

TT'de 30, AT'de 26 fiilde -g- sesinin düştüğü görülmektedir.

tolga->dola- (TT / AT)	yalga- / yalwa->yala- (TT / AT)
içger->içer- (TT / AT)	satgaş->sataş- (TT / AT)
suwgar->suvar- (TT / AT)	yatgur->yatır- (TT / AT)

27. Ø>v- Ses Değişimi

TT'de 4, AT'de 3 fiilde kelime başında /v/ sesi türemesi görülmektedir.

ur->vur- (TT / AT)	urul->vurul- (TT / AT)
urun->vurun- (TT)	uruş->vuruş- (TT / AT)

28. -g->-ğ- ve -g->-y- Ses Değişimleri

TT'de 81, AT'de 56 fiilde -g->-ğ- ses değişimi görülmektedir.

togra->doğra- (TT / AT)	egil->>eğil- (TT)

TT'de iki ünlü arasında kalan /g/ sesleri /ğ/ sesine dönüşürken, AT'de genellikle /y/ sesine dönüşmüştür. -g->-y- ses değişimi AT'de 20 fiilde görülmektedir.

kegir->geğir- (TT)

kegir-> geyir- (AT)

öğren->öğren- (TT)

öğren->öyrən- (AT)

AT'de tonlu ünlülerin yanında bulunan /g/ sesleri /ğ/ sesine dönüşürken, TT'de /g/ sesi olarak korunmuştur. AT'de bu ses değişimi 5 fiilde görülmektedir.

karga->qarğa- / qarğı-(AT)

karga->kargı- (TT)

tamgala->damğala (AT)

tamgala->damgala- (TT)

29. -r->-l- Ses Değişimi

TT'de 4, AT'de 6 fiilde -r->-l- ses değişimi görülmektedir.

çıñra->çınla- (TT / AT)

çıñrat->çınlat- (TT / AT)

kiritle->kilitle- (TT)

kiritle->kilidle- AT)

ıñrat->inlet-(TT)

ıñrat->inlət-/ inildət- (AT)

güreş-> güleş- (AT)

karart->qaralt- (AT)

30. -r>-l Ses Değişimi

TT'de 1, AT'de 2 fiilde -r>-l ses değişimi görülmektedir.

karar-> karal- (AT)

sargar-> saral- (AT)

sagur-> soğul- (TT)

31. -z>-r Ses Değişimi

AT ve TT'de 2 fiilde -z>-r ses değişimi görülmektedir.

bildüz->bildir-

bulduz->buldur-

32. -r>-z Ses Değişimi

TT'de 1, AT'de 4 fiilde -r>-z ses değişimi görülmektedir.

turgur->durguz- (AT)

büz-> bür- (AT / TT)

yör->yor- / yoz- (AT)

tamgır- / tamgur->damız-(AT)

33. -ç>-c Ses Değişimi

AT'de 3 fiilde kelime sonundaki /ç/ sesinin /c/ sesine dönüştüğü görülmektedir.

sanç->sanc- kuç->quc- aç->ac-

34. -k->Ø Ses Değişimi

Her iki lehçede de arka->ara- fiilinde görülmektedir.

35. -y->-k- Ses Değişimi

TT'de 2, AT'de 1 fiilde -y->-k- ses değişimi görülmektedir.

ıyın->ıkın- (TT) iysil->eksil- (TT) iysil->əskil- (AT)

3.2. Anlam Değişimleri

Anlam değişimi açısından fiiller art zamanlı ve eş zamanlı olarak değerlendirilirken Azerbaycan Türkçesinde fiillerin ettirgen ve edilgen hâllerinin büyük kısmına sözlüklerde yer verilmediği görülmüştür. Dolayısıyla fiil, Azerbaycan Türkçesinde olmasına rağmen varlığını kaybetmiş fiil olarak görünmektedir. Ayrıca bazı fiillerin “kötü kelime” olarak değerlendirilip Azerbaycan Türkçesi sözlüklerine alınmadığı görülmüştür. Türkiye Türkçesinde ise fiillerin ettirgen ve edilgen hâllerinin yer almasına rağmen anlam olarak neyin kastedildiği net değildir. Türkiye Türkçesinde “kötü kelime” olarak değerlendirilen fiillerin anlamlarının tamamının verilmediği görülmektedir.

Anlam değişimleri incelendiğinde aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

Yapılan incelemede 276'sı ölçünlü dilde, 25'i halk ağızlarında olmak üzere 301 basit fiilin; 715'i ölçünlü dilde, 105'i halk ağızlarında olmak üzere 818 türemiş fiilin; 14'i ölçünlü dilde, 1'i ağızlarda olmak üzere 14 birleşik fiilin Türkiye Türkçesinde korunduğu görülmektedir. Azerbaycan Türkçesinde ise 253'ü ölçünlü dilde, 12'si halk ağızlarında olmak üzere 264 basit fiilin; 661'i ölçünlü dilde, 24'ü halk ağızlarında olmak üzere 685 türemiş fiilin; ölçünlü dilde 9 birleşik fiilin varlığını koruduğu görülmektedir. TT'de 1135, AT'de 959 fiil varlığını korumuştur.

Basit fiillerde görülen anlam değişimlerinin dağılımı aşağıdaki gibidir.

Tablo 3.1. Basit Fiillerde Görülen Anlam Değişimlerinin Dağılımı

	Anlam Değişimi Yaşamayan	Anlam Daralması	Anlam Genişlemesi	Çift Yönlü Değişim	Başka Anlama Geçiş
Türkiye Türkçesi	39	13	152	56	16
TT Ağzları	12	3	5	-	5
Azerbaycan Türkçesi	37	16	139	47	14
AT Ağzları	3	4	2	2	1

TT’de basit fiillerde en çok görülen anlam olayı anlam genişlemesi (%52), en çok görülen ikinci anlam olayı çift yönlü değişim (%19), en çok görülen üçüncü anlam olayı anlam değişimi yaşamayan (%17), en az görülen anlam olayı ise başka anlama geçiştir (%7).

AT’de basit fiillerde en çok görülen anlam olayı anlam genişlemesi (%54), en çok görülen ikinci anlam olayı çift yönlü değişim (%19), en çok görülen üçüncü anlam olayı anlam değişimi yaşamayan (%15), en az görülen anlam olayı ise başka anlama geçiştir (%5).

Türemiş fiillerde görülen anlam değişimlerinin dağılımı aşağıdaki gibidir.

Tablo 3.2. Türemiş Fiillerde Görülen Anlam Değişimlerinin Dağılımı

	Anlam Değişimi Yaşamayan	Anlam Daralması	Anlam Genişlemesi	Çift Yönlü Değişim	Başka Anlama Geçiş
Türkiye Türkçesi	206	71	244	80	124
TT Ağzları	26	17	24	9	29
Azerbaycan Türkçesi	173	68	241	64	155
AT Ağzları	9	3	1	4	7

TT’de türemiş fiiller en çok görülen anlam olayı anlam genişlemesi (%33), en çok görülen ikinci anlam olayı anlam değişimi yaşamayan (%28), en çok görülen üçüncü anlam olayı başka anlama geçiş (%17), en az görülen anlam olayı ise anlam daralmasıdır.

AT’de türemiş fiillerde en çok görülen anlam olayı anlam genişlemesi (%35), en çok görülen ikinci anlam olayı anlam değişimi yaşamayan (%26), en çok görülen üçüncü anlam olayı anlam başka anlama geçiş (%18), en az görülen anlam olayı ise çift yönlü değişimdir (%10).

TT’de varlığını koruduğu tespit edilen 14 birleşik fiilden 13’ü ölçünlü dilde, 1’i halk ağzında olmak üzere 14 fiilde anlam değişimi görülmemektedir.

AT’de ise tespit edilen fiillerin hepsi ölçünlü dilde olup 1’inde anlam genişlemesi, 1’inde başka anlama geçiş görülmekte, 7’si ise anlam değişimi yaşamadan varlığını korumaktadır.

Her iki lehçede de aynı anlam olayı görülen fiiller aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 3.3. Her İki Lehçede Aynı Anlam Olayı Görülen Fiiller

	Anlam Değişimi Yaşamayan	Anlam Daralması	Anlam Genişlemesi	Çift Yönlü Değişim	Başka Anlama Geçiş
Basit fiiller	14	5	113	35	4
Türemiş fiiller	90	28	152	42	61
Birleşik fiil	-	-	7	-	-

Sadece TT ölçünlü dilinde yer aldığı tespit edilen 156 fiil bulunmaktadır. Bu fiillerden 60’ı anlam değişimi yaşamamış, 23’ü anlam daralması, 33’ü anlam genişlemesi, 10’u çift yönlü değişim yaşamış, 30’unda ise başka bir anlama geçiş söz konusudur. Bu fiillerin listesi Ek 4’te verilmiştir.

Sadece TT halk ağızlarında yer aldığı tespit edilen 91 fiil bulunmaktadır. Bu fiillerden 25’i anlam değişimi yaşamamış, 13’ü anlam daralması, 20’si anlam genişlemesi, 5’i çift yönlü değişim yaşamış, 28’inde ise başka bir anlama geçiş söz konusudur. Bu fiillerin listesi Ek 5’te verilmiştir.

Sadece AT ölçünlü dilinde yer aldığı tespit edilen 68 fiil bulunmaktadır. Bu fiillerden 31’i anlam değişimi yaşamamış, 8’i anlam daralması, 12’si anlam genişlemesi, 1’i çift yönlü değişim yaşamış, 16’sında ise başka bir anlama geçiş söz konusudur. Bu fiillerin listesi Ek 6’da verilmiştir.

Sadece AT halk ağızlarında yer aldığı tespit edilen 6 fiil bulunmaktadır. Bu fiillerden 1’i anlam değişimi yaşamamış, 3’ü anlam daralması, 2’si anlam genişlemesi yaşamıştır. Bu fiillerin listesi Ek 7’de verilmiştir.

Her iki lehçede de sadece ağızlarda varlığını koruyan 7 fiil tespit edilmiştir. Bu fiillerin listesi Ek 8’de verilmiştir.

TT ölçünlü dilinde yer alıp AT’de ağızlarda yaşayan 18, AT ölçünlü dilinde yer alıp TT ağızlarında yaşadığı tespit edilen 28 fiil bulunmaktadır.

3.3. Varlığını Kaybetmiş Fiiller

Her iki lehçede de 101 basit fiilin varlığını kaybettiği tespit edilmiştir. Bu fiillerin listesi ekte sunulmuştur. Bu fiillerin listesi Ek 12’de verilmiştir.

Varlığını kaybetmiş türemiş fiillerden 170’i isim, 292’si fiil kökünü ya da gövdesini korumakta ve farklı yapım ekleriyle kullanımı devam etmektedir. Bu fiillerin listesi Ek 12’de verilmiştir.

1160 türemiş fiil ise tamamen kullanımdan kalkmıştır. Bu fiillerin listesi 13’te verilmiştir.

108 birleşik fiilin varlığını kaybettiği tespit edilmiştir.

4. KAYNAKLAR

- Abid, S. (2006). *Türkiye Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesinde fiillerin anlam açısından çeşitlenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Akar, A. (2010). Lehçe oluşma şartları bakımından eski Türkiye Türkçesi. *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, ?, 15-29..
- Akar, A. (2016). *Türk Dili Tarihi* (On birinci baskı). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Aksan, D. (2006) *Anlam bilim, Anlam bilim Konuları ve Türkçenin Anlam Bilimi*, Ankara: Engin Yayınevi.
- Altaylı, S. (1994). *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü (Cilt I-II)*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Arslan Erol, H. (2018). *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişimleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Atabay, N., Kutluk. İ., Özel, S. (1983). *Sözcük Türleri*. D. Aksan (Editör). Ankara: Olgaç Basımevi
- Atabey, İ. (2008). Kelime bilgisi. A. Güzel (Editör), *üniversiteler için Türk dili ders kitabı* içinde (163-174) (İkinci Baskı). Ankara: Başkent Üniversitesi Basın Yayın.
- Atalay, B. (1985). *Kâşgarlı Mahmud, Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi (Çeviri)*. Ankara: C. I-IV, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Azərbaycan Dialektololi Lügəti (Cilt I-II). (1999). Ankara: Türk Dil Kurumu
- Azərbaycan Dilinin İzahlı Lügəti (Cilt I-II-III-IV). (2006). Bakı: Şerq Qerb Neşriyyat Evi
- Banguoğlu, T. (1986). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Banguoğlu, T. (2007). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Barutçu, F. S. *Türk Gramerinin Sorunları Bildiriler*, 2011, Ankara Türk Dil Kurumu, Türk Dilinde Fiil ve Fiil Çekimi, s.168-176
- Caferoğlu, A. (2015). *Türk Dili Tarihi*. Ankara: Altınordu Yayınları
- Demir, N. ve Yılmaz, E. (2005). *Türk Dili El Kitabı* (İkinci Baskı). Ankara: Grafiker Yayıncılık.
- Derleme Sözlüğü (Cilt I-II-III-IV-V-VI). (2009). Ankara: Türk Dil Kurumu
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2004). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2015). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi* (On Altıncı Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.

- Ercilasun, A.B. (Editör). (1983). *Sözcük Türleri 2 Bağlaç, Ünlem, Eylem*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A.B., Akkoyunlu, Z. (2018). *Kâşgarlı Mahmud, Dîvânu Lugâti't-Türk, Giriş-Metin-Çeviri-Notlar- Dizin*.Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin, M. (2002). *Üniversiteler İçin Türk Dili*. İstanbul: Bayrak Basım Yayın Tanıtım.
- Erol, M. (2011). *Üniversiteler İçin Türk Dili*. Aydın: Üniversitem Kitabevi.
- Gedizli, M. (2013). Türkiye Türkçesinde kök fillerin yapı ve anlam özellikleri. *International Journal of Human Sciences*, 10(2), 567-582.
- Gencan, T. N. (1971). *Dilbilgisi* (İkinci Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gencan, T. N. (1979). *Dilbilgisi* (Dördüncü Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gencan, T. N. (1979). *Dilbilgisi* (Dördüncü Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Göbütöğlü, İ. (1995). *Türkiye ve Azerbaycan Türkçesinde fiillerin karşılaştırmalı anlam genişlemeleri*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Gülensoy, T. (2005). *Türkçe El Kitabı* (İkinci Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gülsevin, G. ve Boz, E. (2006). *Türk Dili ve Kompozisyon I-II*. Konya: Tablet Yayınları.
- Güneş, S. (1996). *Türk Dili Bilgisi* (İkinci Baskı). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Matbaası.
- Hacıeminoğlu, M. (1991). *Türk Fiiler En Eski Türkçeden Çağdaş Türk Lehçelerine Kadar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s.12.
- Hatipoğlu, A.N. (2000). *Üniversitede Türk Dili Dersleri, Yazılı ve Sözlü Anlatım*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Hengirmen, M. (2006). *Türkçe Temel Dilbilgisi*. Ankara: Ergin Yayın Evi.
- İmer, K., Kocaman, A. ve Özsoy, A.S. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*.İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Karaca, G. (2002). *Derleme sözlüğünde Davanü Lügati't-Türk'ten fiiller*. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Karahan, L. (2011). *Fiil Terimi Üzerine, Türk Gramerinin Sorunları*. Ankara.
- Kazımov, G. (2010). *Müasir Azərbaycan Dili Morfologiya*. Bakı: Elm və Təhsil.
- Kıran, Z. (2001). *Dilbilime Giriş, Dilbilgisinden Dilbilime*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Korkmaz, Z. (1992). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri, Şekil Bilgisi*. Ankara: TDK Yayınları, 791-861.

- Korkmaz, Z. (2013). *Türkiye Türkçesinin Temeli Oğuz Türkçesinin Gelişimi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Laçın, A. (2010). *Derleme sözlüğüne göre Anadolu Ağızlarında Birleşik Eylemler*. Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi, Kars.
- Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: TDK yayınları.
- Semedova, E. (2004). *Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi yazı dilindeki basit fiillerin anlam özellikleri*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Topçu, Ç. (2006). *Divanü Lügati-t Türk ve anadolu ağzlarının söz varlığında ortaklaşan Fiiller*. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Türkçe Sözlük. (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Vardar, B. (1980). *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Vardar, B. (2007). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü* (İkinci baskı). İstanbul: Multilingual Yayınları.

5. EKLER

Ek 1. Her İki Lehçede de Ses Değişimi Yaşamayan Basit Fiiller

aç-	al-	art-	as-	āş- / aş-
at-	az-	bas-	bat-	beze-
bil-	böl-	buk- / bük-	bul-	buyur-
çal-	çat-	çap-	çek-	çok-
ek-	em-	eri-	eş-	ez-
iç-	iste-	kes-	kır-	küs-
öl-	öp-	ört-	öt- (I)	öt- (II)
saç-	sal-	sar-	sat-	sırı-
sız-	silk-	sor- (I)	sor- (II)	soy-
sök-	sür-	sürt-	süz-	tap-
tep-	tut-	tüt-	uç-	um-
unut-	ürk-	üşü-,	üt-	üz-,
yama-	yan-	yap-	yar-	yara-
yat-	yay-	yaz-	yırt-	yit- (yet-)
yet- (cet-, yit-)	yırt-	yon-	yort-	yu-

Ek 2. Her İki Lehçede de Ses Değişimi Yaşamayan Türemiş Fiiller

açıl-	akış-	arın-	arıt-	arkalan-
asıl-	atıl-	atış-,	ayıt-	azıt-
balala-	başla-	başlan-	başlat-	bekle- / berkle-
bezel- / bezen-	bezet-	bilin-	boşan- / boşun-	boşat- / boşut-
bozla-	bulun-	burunla-	bükül- / bükün-	bukıl- / bukul-
buyur-	çalın-	çerlet-	çiçeklen-	çile- / çile-
ekil-	erin-	ertele-	esirge-	esirgen-
eşil-	etlen-	ışla- / işle-	içil-	iliş-
irkil-	istet- / irtet-	işlet-	itil- / itil-	kertil-
kesil-	kesiş-	kirlen-	kişne-	kökle- (I)
köklen-	kökleş- / kökteş-	köpür-	köpürt-	körükle-
oyna-	oynat-	oyul-	öldür-	öpüş-
örtün-	saçıl-	salın-	sāna- / sak-	sapıl-
sapıt-	sapla-	sarıl- / sarul-	sarın-	sarmaş-
satıl-	sın-	sına-	sına-	sınat-
silkin-	soyul-	sökül-	sürtül-	sürtül-
sürtün-	sürtüş-	sürül-	süzlün- / süzlüş- / süzül-	tapın- / tapun-
tepil- / tepül-	terlet-	titreş-	tutul-	tutuş-
tüket-	tüle- / tūle-	uçur-	ula-	ulaş-
utan- / uwutlan-	uzat-	üleş-	ürküt-	ürper-
üşüt- / üşit-	yapış- / yapuş-	yaratan-	yaraş-	yarat-
yarıl-	yarımla-	yarış-	yaşa-	Yayıl-
Yayın-	Yetiş-	Yırtıl-	Yonul-	Yuban-
Yubat-	Yükle-	Yüklet-		

Ek 3.Yapım Eki Almış Şekilleriyle Yer Alan Fiiller

AT		AT ve TT		TT	TT ağzlarında
ay-	okra-	aguk-	öpkele-	mun-	ige- (ı)
bile-	oña-	alda-	öpkele-	okı- / ögi-(?)	
ırğa-	sı-	bā-	sap-	sanrı- / sandrı-	
ırğaş-	sıka-	badga - / bagda-	sedret-	sedre-	
ırgat-	sürç-	eksü-	sī- / sı-	tam-	
it-	tıt-	ige- (ıı)	tarma-	tarmal- / tırmal-	
itiş-	tıkış-	kargaş-	tarut-	yanıkula-	
kak-	til-	kay-	törpi- / törpit-		
kew-	uçuzla-	kewret-	uw-		
kewre-	yenç-	kiçi-	ügi-		
kiçi-	yıra-	muyav-	üti-		
konra-	yumşa-	opra-	yaş-		
	yumşat-	or-	yükse-		
			yükset-		

Ek 4. Sadece TT Ölçünlü Dilinde Yer Alan Fiiller ve Bu Fiillerin Anlam Değişleri
Açısından Dağılımı

Anlam Değişimi Yaşamayan		Anlam Daralması Yaşayan	Anlam Genişlemesi	Çift yönlü Değişim	Başka Anlama Geçiş
anukla-	ötünç bir-	agırlan- /agırlal-	adırs- / ayrıs-	artil- /artın-	açın-
asur-	sawurt-	belinle-	aşrul-	çakıl-	açığ bir-
bedükle-,	semrit-	buğut-	biliş-	çaktur-	bekleş-
bertin-	sıktur-	çañıla-	esenle-	ısır-	çawlan-
bilet-	sırla- / sır-	enükle-	ewür-	mandur-	çıkış-
bürçeklen-	sıtga-	esnet-	ısır-	sark-	ewür- tewür-
çığ-	sızlat-	ilet-	ıyın-	sort-	ilen-
çıkıl-	söktür- / sōktür-	kertür-	içlen-	tepin-	keçiş-
çıktur-	suwlat-	kewşet-	irk-	tomur-	könüllen-
çişe-	sürçit-	kışlat-	karlan-	urun-	mayış-
emle-	süs-	kön-	karva- / karwa-		örtüş-
ergür-	süztür-	man-	kınla-		sanrı- / sandrı-
eştür-	taktur-	ota-	kogşa-		saplat-
ewse-	, tañ tuñ et-,	sawrul-	korkul-		sarkıt- / sarkur-
ık tut-	tarmal- / tırmal-	sızgur-	oğgur- / oygur-		sirkele-
ısırt-	tek tur-	soktur- / suktur-	okı- / ögi- (?)		tilet-
ıyın-	uğıkla-	sortur-	oña-		tireş-
inil-	ugral-	tokıt-	oprat-		tozar-
iw-	ulan-	ugurlan-	öttür-		töle-
kaçıl-	ulıt- / ulıt-	üş-	sırt-		tutun-
kağgulan- / kağgur- /kaygur-	umdur-	yañkula-	sirkelen-		tüne-
kakış-	üleş-	yemişlen-	sun-		uğlaş-
kaşan-	yaşart-	yilpire-	suwsat-		ugurla-
kaytur-	yırla-		tışlat-		uwun-
kiril-	yir-		tıt-		yasta-
kiter-	yükün-		tilin-		yawuzlan-
köler-	yüli-		tütür-		yeldir-
küze-			tonat-		yemsin-
küy-			türül-		yıkış-
mun-			uçlan-		yırtın-
osur-			ulugla-		
ögtür-			yaşar-		
öğül-			yumluş-		

Ek 5. Sadece TT Halk Ağızlarında Yer Alan Fiiller ve Bu Fiillerin Anlam Değişimleri
Açısından Dağılımı

Anlam Değişimi Yaşamayan	Anlam Daralması Yaşayan	Anlam Genişlemesi	Çift yönlü Değişim	Başka Anlama Geçiş
alart-	azıgla-	aşat-	aya-	aşık- / aşuk
alkış bir-	beriş- / beriş-	çık-(II)	çokra-	aşla-
alk-	burçaklan-	çok-	iglen- / iglel-	âzlan-
ār- / ar-	burut- / burıt-	çokrat-	kıkır-	azuklan-,
arı-	kattur-	emgen-	ügril-	busuk-
aw- / awala-	kıdıgla-	ewüs-		çokraş-
awlaş-	kiçin-	ige- (I)		çubart-
ayala-	öç-	igle-		etle-
busar-	serin-	iwiş- / ewiş-		ewze-
bürlen-	tünet-	kösül-		ıd- / ıd-,
eñit-	ügri-	kuçuş-		ırkla-
ewsin-	üzül-	öz-		iltür-
igeş-(I)	yandur-	orıla- / orla-		öşer-
irkin-	yapın-	öli-		sirkele-
irte- / irde-		öttür-		talpın-
karga- arka-		süzün-		tapala-
kökle-		tewşin- / tewşün-		tança- / tançı- / tançga-
muṇaḍ-		uk-		tepse- / tepze-
os-		umun-		tepset- / tepzet-
ölit-		yaçan-		tuysuk-
ötkün-		yöḍ-		uk-
seş- / şeş-		yoza-		ürül-
süsüş-				yamaş-
tay-				yazukla-
ulat- / ulat-				yemsin-
üztür-				yetil- / yitil-,
				yılış-
				yodul-
				yoluş-

Ek 6. Sadece AT Ölçünlü Dilinde Yer Alan Fiiller ve Bu Fiillerin Anlam Değişimleri
Açısından Dağılımı

Anlam Değişimi Yaşamayan		Anlam Daralması Yaşayan	Anlam Genişlemesi	Çift yönlü Değişim	Başka Anlama Geçiş
ay-	saçlan-	çapıl-	karıla-	ozuş-	agnat-
arpalan-	saçlaş-	egril-	kılıçlan-		azıl-
ırgat-	sıdıt-	ırgaş-	kurşa-		bitle-
imleş-	tamgır- / tamgur-	konra-	saçula-		çörekle-
kargat-	tantur-	kurın- / kurun-	tulkuklan-		eteklen-
karmala-	tapıl- / tapul-	kuşla-	tuşla-		etleş-
kemiş-	tatıl-	tepret-	uçuzlan-		karıt-
kewşeş-	teli-	yagırlan-	üz-		keziş-
korkuş-	tuşlan-		yarımlan-		kiçigle-
koşlan-	tuzlat-		yaşur-		kirşenlen-
kömtür-	ürküş-		yıdla-		özekle-
körküt- / körkit-	yalgaş-		yügrüş		sarış- / sarlaş-
kulakla-	yaylat-				sarsıt-
külimsin-	yıdlan-				tabanla-
öt-	yıdlaş-				tamlat-
	yumurla-				töşle-

Ek 7. Sadece AT Halk Ağzlarında Yer Alan Fiiller ve Bu Fiillerin Anlam Değişimleri
Açısından Dağılımı

Anlam Değişimi Yaşamayan	Anlam Daralması Yaşayan	Anlam Genişlemesi
Etse-	İgeş- (II)	Keñüt- / kiñüt- / kiñüt-
	Kat- kar	Sog-
	Örten-	

Ek 8. Her İki Lehçede de Sadece Ağzlarda Yaşayan Fiiller

ewdi-	sergekle-	sinir- / sinür	tez-
yay-	yenç-	yülit- / yülüt-	

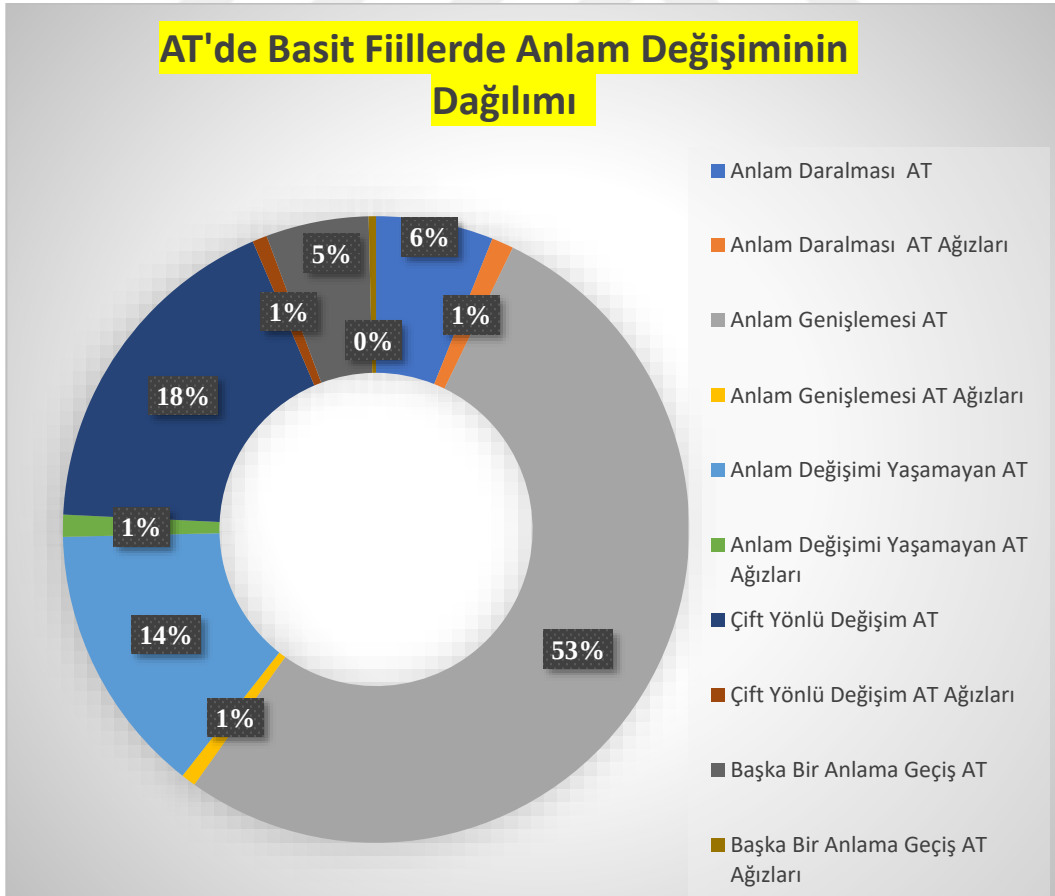
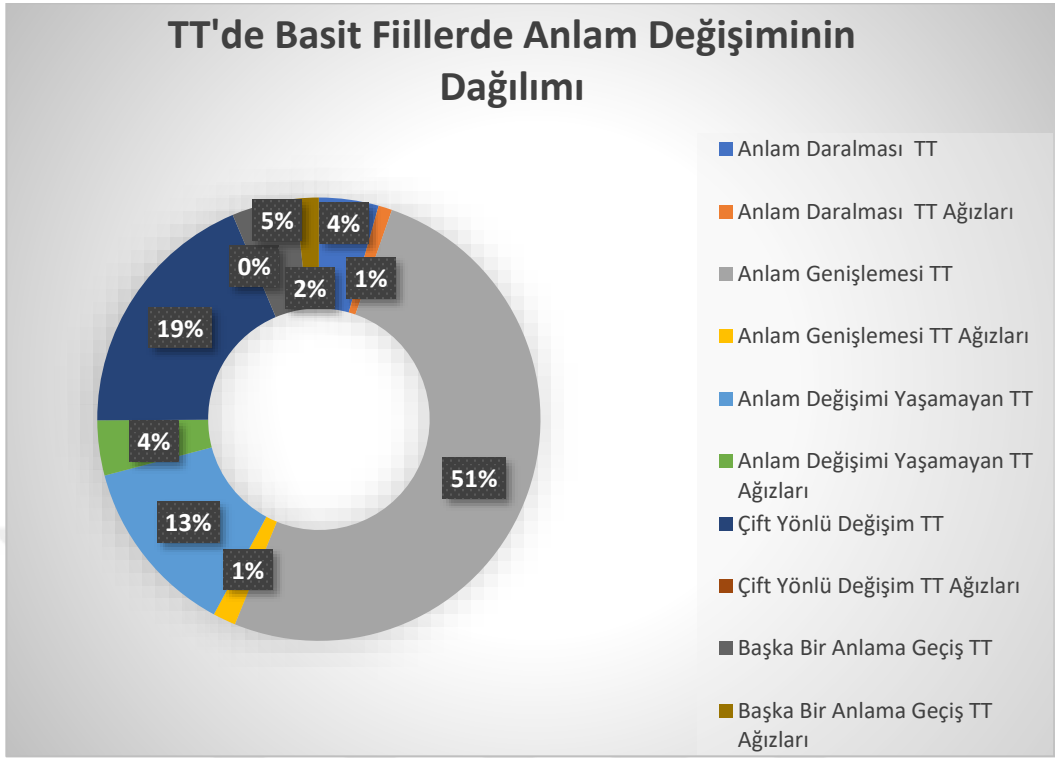
Ek 9. TT Ölçünlü Dilde Yer Alıp AT'de Ağzlarda Yer Alan Fiiller

āğ- / ag-	bög-	ine-	karıl-	kısırkan-	kürlen-
oñul-	ötgün-	sırtla-	sogul-	tozt-	törpül-
tür-,	ula-	üdre-	üdtret-	ünde-	yil-

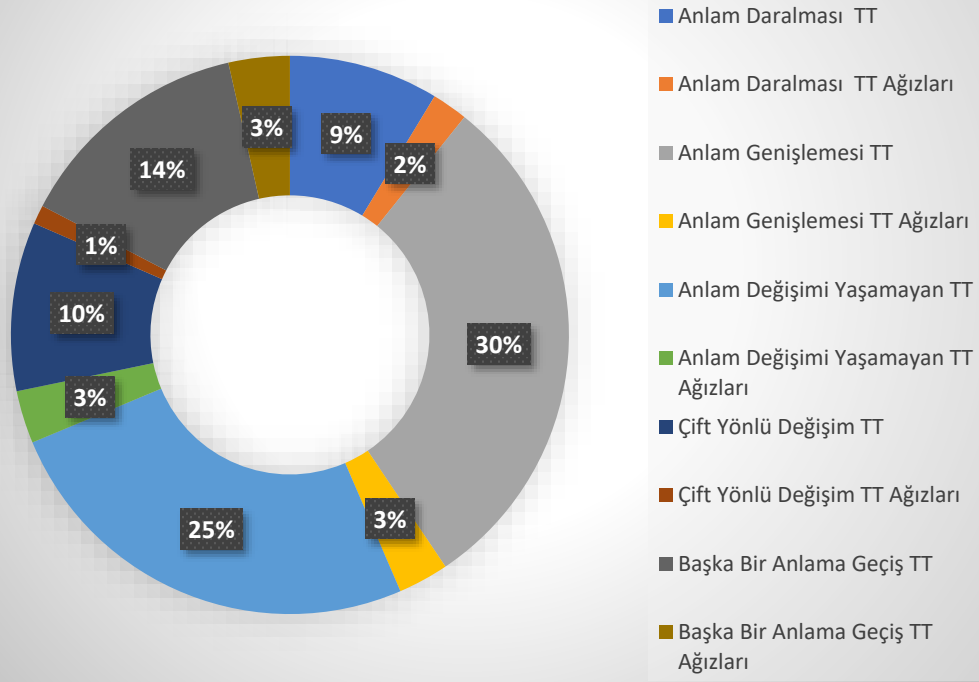
Ek 10. AT Ölçünlü Dilde Yer Alıp TT’de Ağızlarda Yer Alan Fiiller

arpala-	aya	ayıt-	balala-	çerlet-	çert-
eymen-	kaklan-	kemiş-	kemrüş-	kewşen-	kîşe- / kênêş-
kön-	okış- / okuş-	öçeş / òçeş-	sāna- / sak-	sançıl-	sēzin- / sizin-
sığta-	sıka-	sınıla-	tan-	teli-	tamtur-
tapçur-	turuk-	turuş-	tügül-	tüle- / tûle-	yayın-
yelne-	yençi-	yençil-	yıdı-	yiriş-	yuban-
yubat-	yügür-	yügürt-	yülit- / yülüt-		

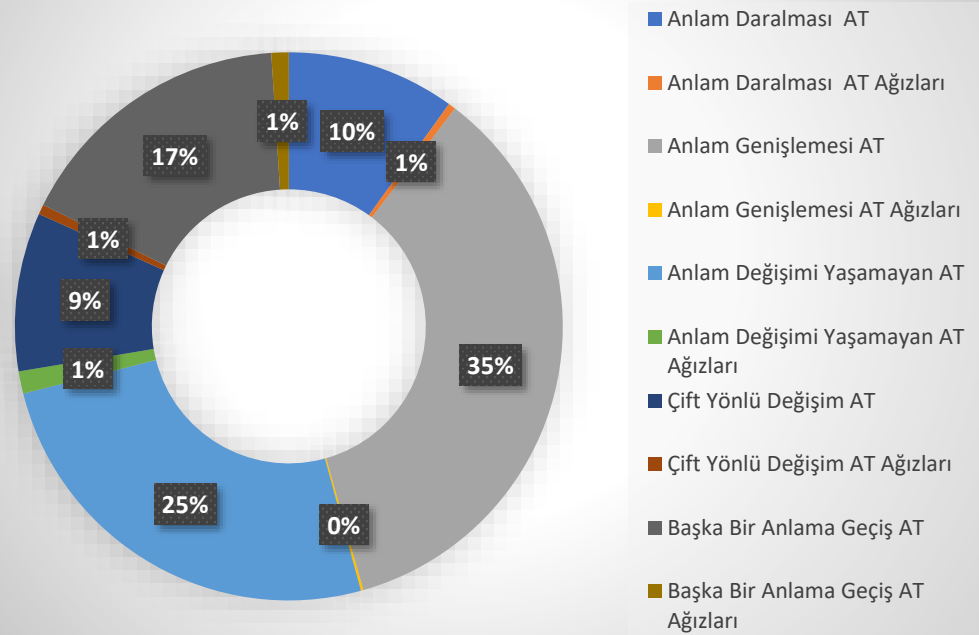
Ek 11. Basit ve Türemiş Fiilde Anlam Değişiminin Dağılımı

TT'de Türemiş Fiillerde Anlam Değişiminin Dağılımı

AT'de Türemiş Fiillerde Anlam Değişiminin Dağılımı

Ek 12. Her İki Lehçede de Varlığını Kaybetmiş Basit Fiiller

abı-	alka-	añdı-	ār- / ar-	bêd-	bez-	biti-
bur-	buş-	büdi- / büdi-	bük-	büt-	çok-	çöj-
eñ-	ert-	eşü-	ew-	ıd- / ıd-	ıl-	ir-
iri-	isi-	iske-	ka- (I)	ka- / kala-(II)	kaç-	kam-
kenik-	kepi-	kırça-	kış- / kıyış-	kiç-	kik-	kol-
kom-	komı-	köşi-	kun-	kuy-	kürs-	oñ-
op-	orna-	otur-	ō-	ön- / òn-	öp-	ōr- / ör-
ötür-	sapı-	ser-	sewre-	söbi-	su-	sud- / sut-
tanu-	tañ-	taprı-	taw-	tıd- / tıt- / tıy-	teñ-	tit-
togru-	toldra-	tonuş-	tor-	töz-	tu-	tul-
tun- / tun-	tuş- / tuş-	tüg-	tüz-	ul-	us-	uy-
üg-	üle-	ün-	yal-	yala-	yalk-	yanu-
yañra-	yarman-	yas-	yêd-	yer-	yind- / yin-	yow-
yör-	yörge-	yöş-	yöw-	yuba-	yuk-	yulk-
yüd-	yuw- / yuv-	yüg-				

Ek 13. Her İki Lehçede de Varlığını Kaybetmiş Türemiş Fiiller

A) Yapım Ekli Şeklini Kaybetmiş İsim Kökünü veya Gövdesini Koruyan Türemiş Fiiller

ağgırlan- (aygır)	agru- (ağır)	agruklan- (ağır)	açur- (aç)
anala- (ana)	andgar- / angar- (and)	andık- (and)	armutlan- (armut)
artuçlan- (ardıç)	aşukla- (aşık)	ata- (ad)	atat- (at)
atgar- (at)	aşa-(aş)	aşsa- (aş)	aşsat- (aş)
awlat- (av)	bagdat- (bağda-)	bagırla- (bağır)	bagırsa- (bağır)
bagrı- (bağır)	başmaklan- (başmak)	begle- (bey)	beglen- (bey)
beklen- (pek)	beklet- / berklet- (pek)	bilezüklen- (bilezik)	bögürle- (böğür)
buçgaklan- (bucak)	butıkla- (budak)	butla- (but)	çarukla- / çarıkla- (çarık)
çaruklan- (çarık)	çerlen- (çer) (AT)	çınla- (çin) (AT)	emlen- (em)
emlel- (em)	emleş- (em)	emlet- (em)	enüklen- (enik)
erlen- (er)	erleş- (er)	erseklen- (er)	ersin- (er)
erükse- (erik)	etlel- (et)	etlet- (et)	etset- (et)
etmeklen- (ekmek)	ewlen- (ev)	ewleş- (ev)	ewset- (ev)
ıtlā- (it)	içle- (iç)	iştonlan- (iç)	imlel- (im)
imlet- (im)	ışış-(ış)	işleş- (iş)	kağışla- (kayış)
kāgunlan- (kavun)	kāgunsa- (kavun)	kaklat- (kak)	kaksı- (kak)
kalnat / kalnağ- (kalın)	kalnu- (kalın)	kaplan- (kap)	karıla-(kariş)
karşa- (kariş)	karşat- (kariş)	karınla- (karın)	karlat- (kar)
kātunlan- (hatun)	kerekle- (gerek)	kıdıgılan-(kıy)ı	kıdış-(kıy)ı
kıdıt- (kıy)ı	kısraklan- (kısra)	kışlaglan- (kışlak)	kıza-(kız)
kızlaş- (kız)	kirik- (kir)	kirpilen- (kirpi)	kizleş- (giz)
kopza-(kopuz)	kopzaş-(kopuz)	kopza-(kopuz)	kopzat- (kopuz)
körpelen- (körpe)	köze-(köz)	közeş- (köz)	közger- (göz)
közle-(göz)	közleş- (göz)	kutal-(kut)	kutan-(kut)
kutat- (kut)	küyele- (güve)	küzer- /küzger-(güz)	küzük- (güz)
munkar- (bun)	oçuklan- (ocak)	oktaş-(ok)	oktat- (ok)
öküzlen- (öküz)	sabanla- (sapan)	sarıgla- (sarı)	sawla-(sav)
sawlaş- (sav)	semriş- (semiz)	senle-(sen)	senlet- (sen)
sıgırla- (sığır)	sırlat- /sır- (sır)	sizle-(siz)	sizlet- (siz)
suwıgılan-(su)	suwsı- (su)	tabanla- (taban)	tamgakla- (damak)
tarik- (tar /dar)	taru- (tar / dar)	tazar-(taz /daz)	tazgır-(taz /daz)

A) Yapım Ekli Şeklini Kaybetmiş İsim Kökünü veya Gövdesini Koruyan Türemiş Fiiller

tazla- (taz /daz)	tenger- (denk)	terit-(ter)	terlen- (ter)
tişel-(diş)	tişet- (diş)	tizlet- (diz)	tonlan- (don)
törpüt-(törpü)	törpiş- /törpüş- (törpü)	töşlet- (döş)	tünürle-(dünür)
tünürle- (dünür)	tüşe- (düş)	tüzer-(düz)	tüzeş-(düz)
tüzlün-(düz)	tüzlün- /tüzlin- (düz)	uçuzla- (uyuz)	ulugsa-(ulu)
ulış- (ulu)	üçlen- (üç)	ündeş- (ün)	üzümlen- (üzüm)
yalgandur- (yalan)	yagık-(yağı)	yagıla- (yağı)	yağırla-(yağır)
yagıt- (yağır)	yağla- (yağ)	yatla- (yad)	yawuzla- (yavuz)
yaza-(yaz)	yazık-(yaz)	yazlat- (yaz)	yelpiş-(yel)
yelpit-(yel)	yelwir- (yel)	yersin- (yer)	yökad- (yok)
yularla-(yular)	yularlan- (yular)	yumşaklan- (yumuşak)	yawganlan- (yavan)
balıklan-(balık)	balıksa- (balık)		

B) Yapım Ekli Şeklini Kaybetmiş Fiil Kökünü veya Gövdesini Koruyan Türemiş Fiiller

açıgsa-(acı-)	açıgsı-(acı-)	açış-(II) (acı-)	açısa- /açsa-(aç-)
açış-(I)(aç-)	açlın-(aç-)	açlış- (aç-)	agısa-(ağ-)
agış-(ağ-)	agıt- (ağ-)	agrıkan-(ağrı-)	agrin-(ağrı-)
agriş- (ağrı-)	alıgsa-(al-)	alımsın-(al-)	alın-(al-)
alışa-(al-)	alış- (al-)	arıtış- (arıt-)	arkaş- (arka-)
artuklan- (art-)	asış- (as-)	aşısa- /aşsa-(aş-)	aşun- (aş-)
atın-(at-)	atısa- (at-)	ayıl-(ay-)	ayıl-(ay-)
aytın-(ay-)	aytur- (ay-)	barıgsa- /barısa-(var-)	barımsın- /barın-(var-)
barış- (var-)	basın-(bas-)	başış- (bas-)	batruş- (bat-)
berigse-(ver-)	bertiş- (ver-)	bezeş- (beze-)	bıçın-(biç-)
bıçış- (biç-)	bışıgla- (piş-)	bilemsin- (bile-)	bilget- /bilgeğ-(bil-)
bilgelen-(bil-)	biligse-(bil-)	bilimsin-(bil-)	bilsik- (bil-)
burkıt-(bur-)	burkur- (bur-)	busuş- (pus- / pıs-)	büküş- (bük-)
çakın- (çak-)	çewrüş- (çevir-)	çıkariş- (çık-)	çomruş- / çomuş- (AT)
çömüş- (AT) (cum-)	egise-(eğ-)	egiş- (eğ-)	egirise-(eğir-)
egrin-(eğir-),	egriş- (eğir-)	ekin-(ek-)	ekiş- (ek-)
elgen-(ele-)	elgeş- (ele-)	emigle-(em-)	emise- (em-)
enise- (in-)	ergür-(eri-)	erüş- (eri-)	ertil-(er-)
ertiş-(er-)	ertür- (er-)	eşiş- (eş-)	ılış-(in-)
ılısa-(in-)	mış- (in-)	ıñraş- (inle-)	ısrın-(ısır-)
ısırış- (ısır-)	içise-(iç-)	içiş-(iç-)	içrüş- (iç-)
irtel-(irte- /iste-)	irteş- (irte- /iste-)	ivil-(iv-)	iwise- (iv-)
kaçrumsın- (kaç-)	kagruş- /kawruş-(kavur-)	kaltur- (kal-)	karış- (karşı-)
katın- (kat-)	kayıtış-(qayıt- /qaytar-) (AT)	kazlın- (kaz-)	keçrüş-(geç-)
keçse-(geç-)	keçset-(geç-)	keçün-(geç-)	keçürse- (geç-)
keçrüş-(giy-)	keğrüse- / keçürse- (giy-))	kelgir-(gel-)	keligse- / kelise-(gel-)
kelimsin-(gel-)	keliş- (gel-)	keriş-(ger-)	kerit- (ger-)
kertiş- (kert-)	kesin-(kes-)	keslin-(kes-)	kesliş- (kes-)
ketiş- (git-)	kılış- (kıl-)	kınat- (kına-)	kırkış- (kırk-)
kıslın-(kıs-)	kısırış- / kısrüş-(kıs-)	kısır- (kıs-)	kıyış- (kıy-)
kızgur-(kız-)	kızgutlan- (kız-)	kiçil-(geç-)	kiçür- (geç-)
kirimsin-(gir-)	kirin- (gir-)	koduş- (koy-)	konat-(kon-)
konuklaş- (kon-)	kopsal- / kopzal- (kopuz-))	kopza- (kopuz-)	kopzaş- (kopuz-)

B) Yapım Ekli Şeklini Kaybetmiş Fiil Kökünü veya Gövdesini Koruyan Türemiş Fiiller

kopzat- (kopuz)	korkun- (kork-)	koru- (koru-)	koşlun- (koş- / qoş-)
kömiş- / kömüş- (göm)	kömün- (göm-)	Körügse- /körüse- (gör)	kötrüş-(götür-)
kötürse- (götür-)	kötürüş- (götür-)	közetiş- (gözet-)	kuçtur- (kuç-)
kurga- (kuru-)	kurgat- / kurgağ- (kuru-)	kurır-(kuru-)	kurutsa-(kuru-)
kuzut- (kuru-)	kuyun- (koy-)	kuyuş- (koy-)	küdüş-(güt-)
küttür- (güt-)	külsir- (gül-)	küret- (küre-)	mangır-(ban-)
manıl- (ban-)	opraş-(yıpra-)	oprul- (yıpra-)	osruş- (osur-)
oyuş- (oy-)	öğitise- (öğüt-)	ögle-(öv-)	ögise-(öv-)
ögüş- (öv-)	ölügse-(öl-)	ölüse-(öl-)	ölütle- (öl-)
öpse- / öpüse- (öp-)	örüş- (ör-)	ötrül-(öt-)	ötür- (öt-)
saçgur-(saç-)	saçın-(saç-)	saçış-(saç-)	saçıt- (saç-)
sagın-(sağ-)	sagış- (sağ-)	sançık-(sanç-)	sançış- (sanç-)
sangar- (say-)	sarıt- / sarut- (sar-)	sarlan-(sar-)	sarla- / sarula-(sar-)
sarlat-(sar-)	sarmal- (sar-)	sarmat- (sar-)	satıgla- / satıglaş-(sat-)
satıgsa- / satısa-(sat-)	satın- (sat-)	satış- (sat-)	sawruş- (savur-)
sekriş- (sek-)	sıgtaş- / sıxtaş- (sıqta-)	sıgtat- / sıgdad- / sıxtat- (sıqta-)	sızıt- (sız-)
sikil-(sik-)	sikiş-(sik-)	sikit- (sik-)	sittür- / siğtür- (siy-)
sizik- (sez-)	sogış- / soguş-(soğu)	soguklan- (soğu-)	sograş-(sor-)
soruş- (sor-)	soluş- (sol-)	soysuk-(soy-)	soyuk-(soy-)
soyuş- (soy-)	sökün-(sök-)	söküş- (sök-)	sömrüş- (sömür- / somur-)
suklun- (sok-)	sukluş- (sok-)	sunuş- (sun-)	suwgarın-(suvar-)
suwgarış- (suvar-)	suwgart- (suvar-)	sürise- (sür-)	süşgir-(süs-)
süstür-(süs-)	süsün- (süs-)	tapız- / tapuz- (tap-) (AT)	taşgur- (taş-)
tatgan-(tat-)	tatı-(tat-)	tatın-(tat-)	tatıt-(tat-)
tatruş- (tat)	teliş- (del-)	teriş-(tərpən-)	tepre-(tərpən-)
tepretiş- (tərpən-)	tirimsin- (der-)	tıktı-(tık-)	tıktur- (tık-)
tınlaş- (dinle-)	tilemsin- (dile-)	tildür-(dil-)	tizin- (diz-)
tiziş- (diz-)	toğgurt-(doy-)	toğgurumsun- (doy-)	toğgurun- (doy-)
toğguruş-(doy-)	toğun- (doy-)	tograş- (doğra-)	tokıl- / tokul- (doku-)
tokul- (doku-)	tökleş-(dök- /tök-)	töklün-(dök- / tök-)	töküş- (dök- / tök-)
tutsuk- (tut-)	türlün-(dür-)	türün-(dür-)	türüş- (dür-)
tütet- / tütit- (tüt-)	uçruş-(uç-)	uçursa- (uç-)	ugramsın- (uğra-)
unaş-(ona- /una-)	unat- (ona- / una-)	urusa- (vur-)	ürkül- (ürk-)
üzüse-(üz-)	üzüş-(üz-)	üzlün- (üz-) (AT)	yağısa-(yay)
yağış-(yay)	yağlış- (yay)	yagıl-(yağ-)	yagıt- (yağ-)
yamaş- (yama-)	yaňsat- (yaňsaq-) (AT)	yapısa-(yap-)	yapçun- /yapşun- / yawçun-(yap-)
yapçur- / yapşur- / yawçur- (yap-)	yatısa- (yat-)	yetise- / yitise-(yet-)	yetrüş-(yet-)
yetsik- / yitsik- (yet-)	yeyise- (ye-)	yığın- (yığ-)	yıkışa- (yık-)
yılır- (ılı)	yıraklan- (ıra)	yırat- (ıra)	yırtış- (yirt-)
yonuş- (yon- / yont-)	yoriş- (yürü-)	yugruş- (yoğur-)	yumun- (yum-)

Ek 14. Varlığını Tamamen Kaybetmiş Türemiş Fiiller

abıd- / abıt-	abın-	adıkla-	adış-	adnat-
adukla-	adutla-	agla-	aglat-	agtar-
agtarıl-	agtil-	ajmuklan-	akıla-	aklış-
alaçulan-	alduz-	alık-	alkal-	alkaş-
alkış-	alsık-	alwır-	amrul-	amurt-
anu-	anun-	anut-	anraş-	argula-
argur-	argurt-	argurtur-	arıklan-	arış-
arıt-	arkuklan-	arsık-	arta-	artaş-
artat-	artış-	artla-	arukla-	arwa-
arwal-	arwaş-	aslın-	asnar-	asruş-
aşgın-	aşlal-	aşlat-	atanlan-	atızla-
atızlan-	aytış-	bagırlan-	bakur-	balıklan-
başa-	başakla-	başaklan-	batla-	bayu-
bayut-	beçkemlen-	belekle-	bergelen-	bertülen-
bezit-	bırkır-	bitil-	bitin-	bitiş-
bitit-	bogar- / bogra-	bogla-	boglan-	bogmaklan-
bognaklan-	bogruş-	boluş-	borba-	borbal-
borbaş-	borbat-	boşgun-	boşaglan-	boxsa-
boxsat-	boxsuklan-	boyba-	boymaş-	boyna-
boynat-	bozla-	böglün-	bögül-	böğüş-
bökseğlen-	bölük-	buğuş-	bukat- / bukağ-	bukrı- / bukra-
bukuklan-	bulnat-	burtala-	burtalan-	buşgutlan-
buşur-	büdüş-	büdüť-	büğdele-	büksül-
büküt-	bürgelen-	bürkür-	bütrüş-	bütse-
bütünle-	bütür-	çagıla- / çogıla-	çagırla-	çagırlan-
çaklın-	çakrat-	çaldra-	çalış-	çalpuşlan-
çalra- / çılra-	çaltur-	çamguklan-	çanaçla-	çandış-
çandtur- / çantur-	çapısa- / çapsa-	çapın-	çapıt-	çaptur-
çarla-	çarlaş-	çarlat-	çatıla-	çawık-
çaxsa-	çegin-	çekil-	çekış-	çekleş-
çekreklen-	çektür-	çelpeklen-	çeniştürükse-	çepişlen-
çergeş-	çermel-	çermeş-	çermet-	çertil-
çıbirt-	çıgıl-	çıgla-	çıglan-	çıglat-
çıgrıt-	çıkru-	çıj-	çıkra-	çıkraş-
çıktur-	çılan- / çılan-	çılaş- / çılaş-	çılat- / çilat-	çılrat-
çıngar-	çınık-	çırwıla-	çırwıat-	çigil-
çigiliş-	çigille-	çigillen-	çigne-	çigtür-
çijtür-	çıkne-	çikre-	çişet-	çiwgünlen-
çoglan-	çoglat-	çokmaklan-	çoktur-	çöjtür-
çöjül-	çöpürlen-	çugla-	çuglan-	çuwla-
çuwsa-	çuwşat-	çülük-	çürle-	çürülen-
çürlet-	eğer-	eğer- / eğle-	eğizlen-	eğle-
eğlen-	eğleş-	eğlet-	egetle-	egetlen-
egid- / igit-	egrimlen-	eekle-	ekele-	ekle- / erkle-
ekleş-	elükle-	emge-	emgeklen-	emgeş-
emget-	emit-	emri-	emriş-	emrit-
eñreş-	eñtür-	eril-	ermegür-	erükle-
erüklen-	esil-	esin-	esit-	esrile-
esürt-	eşiçlen-	eşül-	eşüt-	etet-
etik-	etüklen-	ewdil-	ewdin-	ewriş- / ewrüş-
ezil-	ezit-	eztür-	xumarulan-	ıçgın-
ıdıl-	ıdısa-	ıdış-	ıhla-	ılın-
ınran-	içik-	içmeklen-	içükle-	igdil-

Ek 14. Varlığını Tamamen Kaybetmiş Türemiş Fiiller (Devamı)

igen-	igeş-	igid- / igit-	iglet-	igleş-
iklet-	iktüle-	iler-	ilert-	ilin-
inçik-	inet-	iril-	irkiş-	irpe-
irpel-	irpet-	isigle-	isiglen-	isirgen-
isizlen-	isken-	işen-	itin-	itise-
ittür-	kaçala-	kadıl-	kaçır-	kağırt-
kadış-	kağışla-	kadıt-	kağırlan- /kağlan- / kadran-	kağızlan-
kadraklan-	kağrış-	kağrıl-	kağu-	kakıt-
kakraş-	kala- / ka-	kalat-	kalbuzla-	kaldra-
kalı-	kalınula-	kalış-	kalıu- /kalınula- / kalınula-	kamat-
kamgır-	kamıçla-	kamul-	kapakla-	karakla-
kargal-	karımsın-	karlukla-	karluklan-	karmalaş- / karmaş-
karta-	kartal-	kartan-	kartla-	kartur-
karwan-	karwaş-	karwat-	kasna-	kasnaş-
kasnat-	kaşla-	kaşuklan-	katart-	katgur-
katıgılan-	katlan-	katlış-	katnat-	katrun-
kawçı-	kawçıt-	kawdın- / kawdun-	kawur-	kayaklan-
kayıriş-	kayış-	kazış-	keçrümsin-	kedgir-
keçir-	keğle-	keğril-	keğriş-	kekteş-
keleplen-	kemle-	kemlet-	keñçeklen-	keñeld-(?)
keñirsi-	kepit-	keregülen-	kerit-	kesle-
kesmelen-	kewil-	kewtür-	kezger-	Kezlen
kezleş-	kezlet-	kıçıla-	kıfçakla-	kıfçaklan- / kıwçaklan-
kıftula-	kıglat-	kıkırış-	kılınçlan-	kımızlan-
kınış-	kırçal-	kırçat-	kırğa-	kırğaş-
kırgat-	kırıl-	kırın-	kırış-	kırla-
kırlan-	kırlat-	kırtışla-	kırtışlan-	kırtur-
kısgan-	kıyış- / kış-	kızıl-	kızıu-	kiçit-
kigrül-	kikçür-	kiñrün-	kinü-	kiñür-
kırpüklen-	kirtkinse-	kirtkün-	kirtün-	kişe-
koğuzlan-	kogşaş- / koxşaş-	kogşat- / koxşat-	koguşlan-	kokrat-
koldaşlan-	kolgır-	koltur-	kolun-	koluş-
komtur-	komış- / komuş-	konakla-	koñur-	kopruş-
koptur-	kopur-	kopurt-	kopusa-	kopuş-
korlan-	koruş-	kotrul-	kotur-	koturuş-
kowşa-	kowşal-	kowşaş-	kowşat-	kowuş-
koygaş-	kozan-	kozgır-	köçükle-	köğlen-
köklet-	kökreş-	köli-	köliş-	kölit-
költür-	kölün-	könçüklen-	köndger- / könger-	köndgert-
könit-	könleklen-	köpi-	köpit-	köpül-
köpüş-	körket- / körked-	körpele-	körple-	körügse- / körüse-
kösür-	köşer-	köşin- / köşün-	köşit-	kötle-
kötlet-	köze-	kuğgulan-	kumukla-	kundı-
kunuş-	kurça-	kurdaş-	kurgır-	kurgulan-
kurla-	kurtan-	kurtla-	kuruş-	kuşlaglan-
kuşlat-	kutruş-	kuykala-	kuyuluş-	kuyut-
küçe-	küçel-	küçeş-	küçet-	küdez-
kügüle-	küglen-	küldre- / kültre-	künren-	küre-

Ek 14. Varlığını Tamamen Kaybetmiş Türemiş Fiiller (Devamı)

küreş-	küse-	küleş-	küwyen- / küywen-	küytür-
küyür-	mançuklan-	mandarlan-	manra-	manraş-
manrat-	mayıl-	mende- / minde-	mendeş-	menile-
menizlen-	menlen-	menlet-	mindet-	munuk-
müne-	münel-	münle-	münre-	münreş-
münret-	mühüzlen-	neşsin-	oğgar-	ogur-
ogrul-	oguşlan-	oguzla-	oguzlan-	okıtısa-
okraş-	olgut- / olxut-	olıt-	olnat-	olun- / olın-
onuk-	ordulan-	orıla-	orılaş- / orlaş-	orul-
osnat- / ösne-	otrul-	otruş-	otul-	öçrüş-
öçük-	öçür-	ögele-	öğlen- / öğlen-	ökün-
öliş-	öndür-	öñdür-	öñiklen-	öñlen-
öprül-	öprüş-	öpül-	öpün-	öpür-
öpürt-	örküçlen-	örlen-	örte-	örtel-
örteş-	örtet-	örüle-	örün-	östük-
ösügile-	ötel-	ötgürüş-	ötrüş-	ötün-
ötüse-	öyük-	özel-	özi-	özit-
özne-	saçtaş-	saçtur-	saglıkılan-	sagrıla-
sagula-	sakı-	saklaş-	sahımlaş-	salınula-
salış-	samsıt-	sandırış- / sanrış-	sanrış- / sanruş- / sandırış-	sañla-
sañlat-	saptur-	saraguçlan-	saranla-	sarmal- / sermeş- / sermet-
sartla-	saştur-	saşur-	satga-	satgal-
satula-	sawdıçlan-	sawıl- / sawul-	sawruk-	saygır-
sayık-	saypa-	saypat-	sayra-	sayramlan-
sayraş-	sayrat-	sedreş- / sedreş-	septür-	serinüle-
serme-	seşil-	seşlin-	seştür-	seşü-
sewrit-	sıdrış-	sızga-	sızgal-	sıkır-
sıkırış-	sınarla-	sırıl-	sırış-	sışıl-
sıtgal-	sıtgan-	sıtgaş-	sıtur-	sinjillen-
sinirle-	siniş-	sogun-	sokı-	sokuş-
sonda-	sonra-	soriş-	sorkuçla-	sorkuçlan-
soruk-	soruşla-	söbile-	söbit-	sögül-
söglün-	söglün- / sögülün-	sögütlen	sökit-	sökmenlen-
sökün-	suçgur-	suçı-	suçıt-	suçul-
suçuş-	sıdtur- / suttur-	suçlun-	suçluş-	suglı-
suglıt-	sugrut- / sugrat-	sukun-	sumlı-	sumlış-
sumlıt-	suwşa-	süçi-	süçin- / süçün-	süçir-
süçiş- / süçüş-	süçit-	sügne-	süle- / süle-	sünüklen-
sünüş-	sürgile-	sürple-	sürün-	sürüş-
sütger- / sütgir-	süwrit-	şeşil-	şeştür-	şuwşaş-
şuwşat-	tagık-	tagıl-	talgır- / talgur-	talgur-
talkalan-	talkı-	talkıl-	talkış-	talkıt-
talpır-	talpış-	taltur-	talula-	tamçur- / tamçır-
tamdur- / tamtur-	tamın-	tamış-	tamula-	tamur-
tañçış-	tañçula-	tanul-	taniş-	tañlat-
tanut-	tañıl-	tañın-	tañız-	tañla-
tañlaş-	tapla-	taplaş-	taplat-	tapraş-
tarasla-	tarı-	tarıglan-	tarımla-	tarıl-
tarımsın-	tarın-	tarın- / tarun-	tarıt-	tarmaklan-
tarmat-	tartın-	tarusla-	tasga-	tasgaş-
tasgat-	taşık- / tışık-	tatık-	tatla-	tatlaş-

Ek 14. Varlığını Tamamen Kaybetmiş Türemiş Fiiller (Devamı)

tawgaçlan-	tawgaçla-	tawra-	tawran-	tawrat-
tawratış-	tawuşla-	tayış-	tayıt-	taytur-
tayuklan-	tegil-	tegin-	tegiş-	tejikle-
teliş-	telmir-	tenri-	tenlen-	tenit-
tenür-	tepzeş-	terkle-	tersin-	teşükle-
tētil-	tetrül-	tewçi-	tewçit-	tewin-
tewlügen-	tewşe-	tewşet-	tezekle-	tezigin-
tezin-	teziş-	tezit-	tıdıl-	tıdın- / tıdın-
tıdış-	tıdılın-	tıgraklan-	tıgrat- / tigret-	tıdıla-
tılık-	tınçı- / tança- / tunçı- / tındur-	tınıl-	tırmaş-	tıtlan-
tigret- / tagrat-	tikile-	tikre-	tikreş-	tikret-
tiküle-	tileş-	tilimsin-	tiliş-	tirgeş-
tirgür-	tirin-	tiriş-	titin-	togruş-
tokula-	tomruş-	tonala-	toplun-	topra-
topraş-	toprat-	topul-	torgur-	torukla-
toruklan-	torun-	toşgur-	tozgır-	tögne-
tölet-	tönit-	tönüş-	tönüt-	töpütle-
töpütlen-	tugla-	tugraglan-	tuldur-	tulumlan-
tulunla-	tumlı- / tumlıg-	tumlıt-	tumluglan-	tunçı- / tınçı-
tunçık- / tunçuk-	tunçuk-	tuntur-	turkın- / turkun-	turkla-
turkuglan- / turkıgılan-	turpınla-	turul-	turumla-	turumsın-
turpla-	turpunlan-	turun-	tusuk-	tusul-
tuşan-	tuşgur- / tuşur-	tuşlat-	tutsuk-	tutukla-
tutuklan-	tutuz-	tuwır- / tuwur-	tuwra-	tüglün-
tüglüş-	tügün-	tügüş-	tüke-	tümile-
tümilen-	tüner-	tünül-	tüpger-	tüpir-
tüple-	tüplen-	tüpleş-	tüplet-	türçi-
türçit-	türgeklen-	türkle-	türtül-	türtüş-
türmeklen-	tüşgünlen-	tüşlen-	tüşne-	tütgür- / tüttür- / tüttür-
tüwiş-	tüzger- / tüzgür-	uçraş-	uçuk-	uğlat-
uğmaklan-	uğula-	uğlıt-	ugraklan-	uktur-
ukul-	ukusa-	ukuş-	uldı-	ulgat- / ulgağ-
ulın-	ultur-	ursuk-	urugla-	uruglan-
usık- / usuk-	usıt-	uşakla-	uşal-	uşat- / uwşat-
utrulan-	utrun-	utruş-	utsuk-	utuş-
uwuş-	uyal-	uyala-	uytur-	uyul-
uyuş-	uzlan-	üçlen-	üğreş-	üğrül-
üğrüş-	üğür-	üglün-	üglüş-	ügmeklen-
ügriş-	ügrit-	ügtür-	ügül-	ügürülen-
ügüse- / ügse-	üjmelen-	üjükle-	ükekle-	üklit-
üküşle-	ület-	ülşe-	ülşet-	ümleş-
üntür-	ünül-	üple-	üplel-	üplen-
üpleş-	üplet-	ürner-	ürpeş-	ürüş-
üsle-	üstel-	üster-	üşe-	üşel-
üşet-	üşikle-	üşkir- / üškür-	üşkirtür-	üşkür-
üşkürt-	üştür-	ütleş-	ütül-	üzlen-
üzlüş-	üzütle-	yağın-	yagmalan-	yagrı-
yagrınla-	yagu-	yaguş-	yagut-	yakrılan-
yakur-	yalal-	yalaş-	yalıgılan-	yalın-
Yalıñula- / yalıñu-	yalrı- / yulrı-	yaltur-	yamla-	yamlaş-
yamlat-	yamraş-	yanul-	yanut-	yanğur-

Ek 14. Varlığını Tamamen Kaybetmiş Türemiş Fiiller (Devamı)

yanzat-	yapısa- / yapsa-	yapul-	yapur-	yapurt-
yaramsın-	yarıklan-	yarın-	yarla-	yarmaklan-
yarpat- / yarpağ-	yarpat-	yaprit-	yaprul-	yapruş-
yarsı-	yarsık-	yarsıt-	yarı- / yaşı-	yasıl-
yastal-	yaşanur-	yaşık-	yaşısa-	yaşna-
yaşnat-	yaşruş-	yaşla- / yāşla-	yatık-	yatlat-
yawal-	yawaşlan-	yawra-	yawrı-	yawrit-
yaxsın-	yaykal-	yazıl-	yazın-	yazısa- / yazsa-
yazış-	yazlın-	yazlış-	yaztur-	yeğil-
yeğiş-	yeğtür- / yettür-	yelimle-	yelimlen-	yelpin-
yelpiş- / yilpiş-	yemrüş-	yemür-	yeni- / yini-	yenit-
yeñşür-	yertür-	yerit-	yetrül-	yetsik-
yewül-	yewül- / yiwil-	yeze-	yıdış-	yıgrıl-
yıldızlan-	yılgunlan-	yılır-	yıplaş-	yıplat-
yilmir-	yimle-	yēlpış / yelpiş-	yinçgele-	yinçgelen-
yindür-	yined-	yinet-	yinit-	yişil-
yişimlen-	yitikle-	yodluş-	yodtur- / yottur-	yodun-
yodısa-	yoduş-	yogla-	yokla-	yoklat-
yolgır-	yolı-	yolıt-	yomdar-	yonun- / yonın-
yomit-	yoña-	yonat-	yortuş-	yorul-
yoşıl-	yoşul-	yölel-	yörgen-	yörgeş-
yörget-	yöwse-	yöwtür-	yubal-	yubıla-
yuktur-	yukul-	yukuş-	yulaklan-	yulkaş-
yulkun-	yulkuş-	yulrit-	yunçı-	yunçır-
yunçıt-	yunlat-	yupla-	yurla-	yutık-
yuwgağ- / yuwgat-	yuwgalan-	yuwkalan-	yuwulun-	yuwluş-
yuwtur-	yuwul-	yuwul- / yuwıl-	yowuş-	yuwusa-
yuwuş-	yüdü-	yüdüş-	yüglet-	yülil- / yülül-
arıl- sarıl-	bulga- telge-	bulgan- telgen-	kakıl- sokul-	otra- arala-,
suçı- bukrı-	yarı- yaşı-	yayıl- yaykal-	sarıl- eril-	

Ek 15. Varlığını Tamamen Kaybetmiş Birleşik Fiiller

açıklığ tut-	agırlığ tut-	ala bol-	aya yap	basut bir-
başra kakıl-	başra kakış-	bāş tut-	bazı bol-	bert bürt tut-
bil kıl-	bitig kıl-	boluş kıl-	boş kıl-	buk et-
burt bas-	burun at-	bus bol-	büte bol-	çağ çoğ kop-
çak etme-	çık çık et-	çik tur-	çın et-	çoğı kop-
çoğı çamı kıl-	çubartu si-	ır bol-	il bol-	ırteş kop-
istek kop-	kaçaç bol- / kakaç bol-	kaç bol-	kakratgu kakrat-	kan barın-
kar kur et-	karma bol-	kart kurt et-	kaw kaw bol-	kazınku bol-
keten kör-	kıya kör-	kibe bol-	kisi al-	kişi al-
kirü kay-	kop kıl-	kör kıl-	könülke sıg-	kur kur it-
külgü bar-	küwez bol-	mük tur-	ōka al-	orı kop-
öç öte-	ökünç kıl-	örüg bol-	örü tart-	ötnü bir-
ötüg tut-	ōzi boşu-	ōz tik-	sarmaş bol-	sır sır et-
sorug kıl-	söke oltur-	sözkiye bir-	suç kıl-	şük tur-
talğag bol-	tap bol-	tap tup ur-	tarıg tartın-	tars tars ur-
tartın tart-	ter bol-	terke kir-	tezgi bol-	tıl tegür-
tırt tırt yırt-	tiñ tur-	titig tit-	titrü bak-	tok tok bol-
tos tos ur-	töre yokla-	tug urul-	tun bol-	tusu bol-
tusu kıl-	tüş kıl-	um bol-	uruş bir-	us bol-
utru tut-	uwut bol-	uzak bar-	yam түş-	yapaku bol-
yap yup kıl-	yas bol-	yel kapın-	yış bol-	yil kap-
yükünç it-	yükünç yükü-	zap zap bar	açıg bir-	

